

ВАСИЛ ДРУМЕВ

СЪЧИНЕНИЯ

I

ХУДОЖЕСТВЕНИ ТВОРБИ

Предговор от
Дочо Леков

СОФИЯ • 1967
БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ

ВАСИЛ ДРУМЕВ

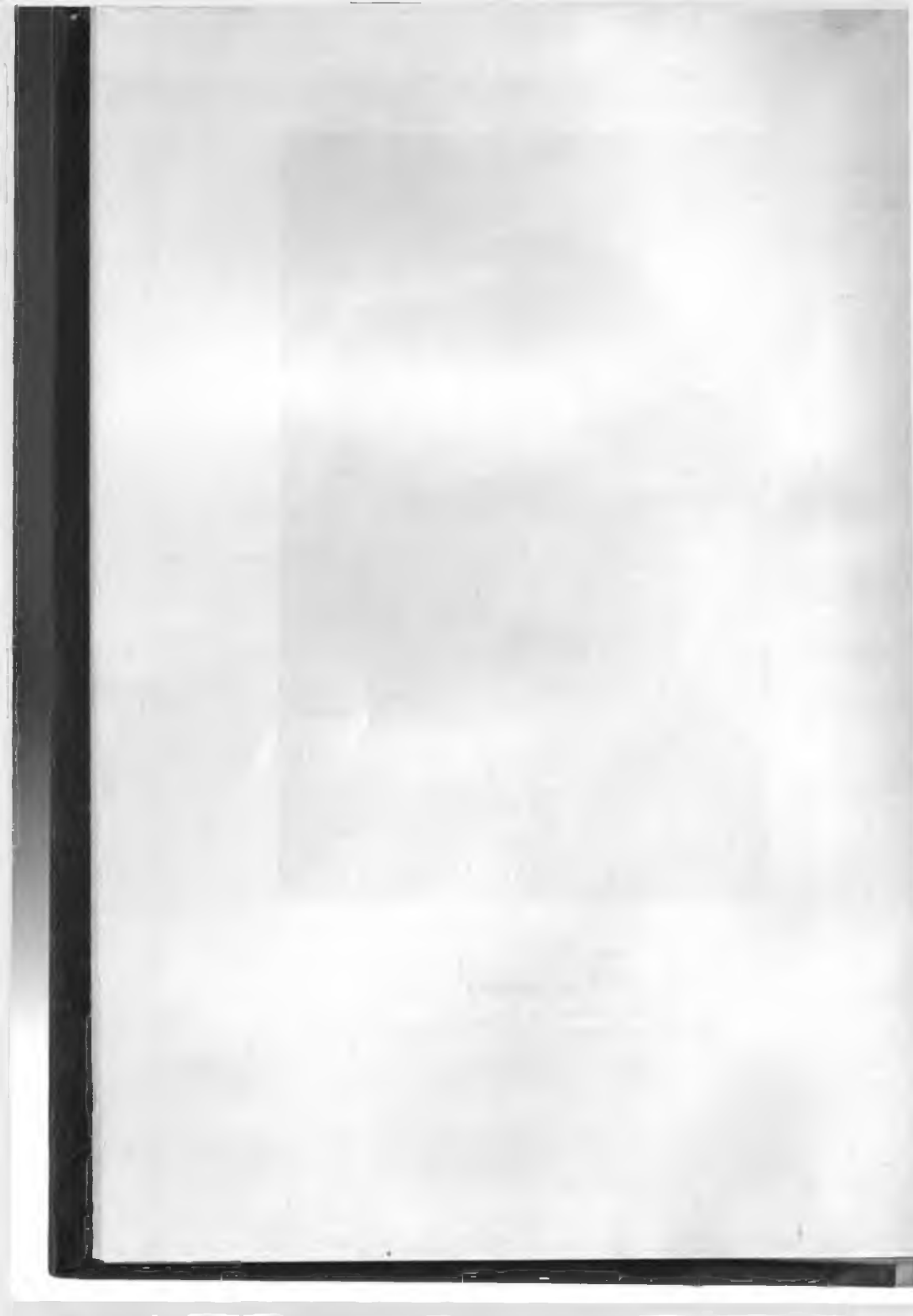
СЪЧИНЕНИЯ

Под редакцията на
Дочо Леков и Иван Сестримски

СОФИЯ * 1967
БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ

В. И. Гурьев

ДРУМЕВ ПИСАТЕЛЯТ

Литературната дейност на В. Друмев започва в Одеса и Киев, продължава в Румъния. Духовният сан я поставя на изпитание, но не я анатемосва. Духовникът не можа да обезличи напълно писателя. Наистина той го остави на заден план, не му даде възможност да изяви своите големи възможности като белетрист и драматург. Но без да има никакви литературни амбиции, митрополит Климент продължаваше да обмисля нови литературни творби със сюжети от съвременността и историческото минало, да изписва с красивия си почерк ръкопис след ръкопис, които обикновено не завършва, да задоволява поне отчасти неутолимия порив на призиването си.

След Освобождението той не публикува нито едно литературно произведение — в щастливо оцелялата част на архива му се пазят само незавършени разкази, повести, драми. . . Друмев остана представител на българската възрожденска литература — с повестите „Нешастна фамилия“ и „Ученик и благодетели“, с драмата „Иванко“. Всяка от тези творби обаче представлява литературно явление със своя обществен резонанс, с творческата си история, с мястото си в развитието на българската литература. Затова авторът на „Нешастна фамилия“ продължава да живее в съзнанието на поколенията не като митрополит Климент, а като белетриста и драматурга на Възраждането Васил Друмев.

* * *

Докато първите стихотворни опити със светска тематика датират от второто десетилетие на XIX в., новобългарски оригинални белетристични произведения се появяват по-късно — след Кримската война. Наистина повествователни елементи откриваме още в съчиненията на Йоаким Кърчовски, Кирил Пейчинович. Те са подчинени обаче на религиозната тематика и не съдействуват за появата на белетристични творби, свързани с промените в бита и мирогледа на българина. Необходимостта от художествена

повествователна литература първоначално се задоволява изключително от преводната книжнина. В български превод се появяват някои от сантименталните произведения на Христофор Шмидт, Бернарден дьо Сен Пиер, Жан Мармонтел, Карамзин, както и много нравствено-религиозни съчинения.

През 60-те години на XIX в. започват първите опити в областта на разказа, повестта, а даже и на романа — някои сполучливи, други наивни. Писателски амбиции завладяват и хора, които са нямали елементарна култура, като С. П. Иванов, Н. Попов, Г. Л. Голчев и др. През 1859 г. в кн. 18 на сп. „Русская беседа“ излиза произведението на българина В. Попович, студент в Московския университет, „Отрывок из рассказов моей матери. Поездка в виноградник (Болгарская повесть)“. На следващата година в сп. „Български книжици“ се появява повестта на Васил Друмев „Нешастна фамилия“, а в руското периодично издание „Наше время“ — „Атаман болгарских разбойников“ на Каравелов. На Друмев се падна обаче честта да бъде признат за родоначалник на оригиналната българска белетристика, тъй като неговата повесть достигна най-напред до масовия читател и му оказа не само обществено и естетическо въздействие, но стана и художествен образец на писател като Илия Блъсков.

С какво „Нешастна фамилия“ завладя вниманието на българина през Възраждането? В предговора на своята повесть Друмев изказва интересни мисли за насоките на литературното ни развитие. Не измисленото и случайното, а типичното, „истинното“, което е останало „в почти всяко българско сърце“, интересува първия наш белетрист. В него той вижда и преимуществата на бъдещата българска белетристика пред западноевропейските сензационно-романтични разкази, повести и романи. Затова и по-късно, като редактор на „Периодическо списание“, Друмев критикува „бездарните и неспособни писачи“ и техните лековати и безжизнени „повести и романи, които, наситени с удоволствие, и леко се четат даже и от малките деца и които нанстина възбуждат и окрилват младата фантазия, но които затова дават твърде малко храна на ума“. Стойността на белетристичното произведение авторът на „Нешастна фамилия“ вижда в умението на писателя да внуши силата на обществените и нравствените идеи чрез увлекателността на стила и високото художествено майсторство.

Разграничил се от западноевропейската сензационна литература по отношение на тематиката, Друмев насочва поглед към съвременната робска действителност. В нея той открива достатъчно събития и факти, много от които вече е изживял, преди да ги осмисли като писател. „Може би тези чувства и тези желания (обществени и лични — б. м.) — споделя Друмев с прекалена скромност по-късно — са ме съблазнили на времето да се заломя при всичката своя незрялост и некадърност да пиша онова незряло нещо, което се казва „Нешастна фамилия“, същото дълбоко съзнание за

лошото положение на семейството ни може би е причината и на друго мое н е д о н о с ч е, на което съм дал името „Ученик и благодетели или чуждото си е все чуждо“. Вземал съм аз други времена и други събития, на които съм се трудил да дам характер на един откъслек от народния живот, но основното подбуждение е било положението на нашето семейство, съображение, на което служат самите названия на тия мои къпави недоносчета.“

Друмев пише „Нешастна фамилия“ когато в новобългарската литература липсват белетристични традиции. Само едно произведение привлича вниманието му — поемата „Горски пътник“. Раковски му оказва влияние не само с езика си. Идейната атмосфера, някои картини и образи от поемата правят силно впечатление на Друмев. Авторът на първата новобългарска повест още като ученик при Сава Доброплодни е запознат и със „Скитникът евреин“ и „Парижките потайности“ на Евгени Сю, с „Тайните на инквизицията“ на Фереал, с романите на Дюма, Скриб, с някои от преведените и побългарени творби на Шмидт и на други западноевропейски автори. Така под влияние на личните си впечатления и на прочетеното и чуто от Сава Доброплодни Друмев заживява с мисълта да напише оригинална белетристична творба. Но нито знанията и опитът, нито националната традиция са му позволявали да тръгне по собствен път. И той се насочва към западноевропейските образци. Независимо от силното им въздействие обаче, което се чувства в композицията, похватите, стила и езика, Друмев не следва рабски каноните на западноевропейския сантиментализъм и романтизъм, има оригинален подход в изграждането на някои образи, в пресъздаването на народния бит и нрави. Не случайно, взел за първообраз побългарената повест на Христофор фон Шмидт „Черноносиящата госпожа“, белетристът се отклонява от нея с общественото съдържание на своя сюжет, с по-голямата естественост при описанието на лицата и пейзажа. Той не се придържа изцяло о композиционния ѝ план, влага свое съдържание в някои художествени похвати. Актуалният сюжет му позволява да превърне личната драма в национална, да даде по-голяма широта и значимост на своите обобщения — да създаде художествено произведение за романтичния порив и жертвоготовността на Влади, По-метко, Велико, Стоян, за агарянския садизъм, за страданията и героизма на българина. Наистина сантиментално-романтичното отношение на Друмев към жизнения материал му е отнело възможността да вникне в душевното състояние на своите герои, да създаде характери. Насочването на автора към съвременната тематика обаче не е могло да не „модифицира“ някои сантиментални и романтични похвати, да не внесе национален колорит в образите и обстановката. Влади е герой например, който не е откъснат от колективната народна сила, който разбира причините на злото. Той изживява съмнения, колебания. Наистина те не са проследени и представени в тяхната последователност и дълбочина. Но фактът, че

героят се съмнява и търси, говори за стремежа на автора да анализира неговата психология.

„Нещастна фамилия“ има силно въздействие върху съвременниците на Друмев — с героичната идеализация на образите, със суровите картини от робския произвол. За да се разбере сега обаче напълно нейното съдържание и художественият ѝ смисъл, необходимо е да се вземе под внимание степента на литературното ѝ развитие и естетическият вкус на възрожденския читател през 60-те години на XIX век. С първата си повест Друмев не можа да създаде истински художествен образ. Когато се говори за неговия сантиментално-романтичен подход обаче, трябва да се има пред вид не само общото, което го свързва със западноевропейската литература, но и онова, което го разграничава от нея. Защото това своеобразие преди всичко допада на вкуса на тогавашния читател, то предопределя успеха на повестта. „Лятос (1861 г.) — пише архимандрит Онуфрий Попович, — като видях у „Български книжици“ описание о някоя си нещастна фамилия, разплака ми сърцето, наумих да напомена нещо, дано чуе и запита Друмев стари люди, та да опише и за македоно-тракийски дъхлии. Он е способен да описва при вестникаря български език и добро, сладко съчинение произнася; да можа да видя того господина юноша, та тогава да умра.“ Дълги години след отпечатването на „Нещастна фамилия“ съвременниците на Друмев си спомнят с вълнение за изживяванията, които извиква у тях. „Първото си познанство с Климента, бившия Васил Друмев — пише друг негов съвременник, — направих с прочитанието на написаната от него повест „Нещастна фамилия“, която прочетох в „Българските книжици“, кога, не помня положително. Но впечатлението, което ни беше направила в ония млади години повестта, беше тъй силно, дето и досега ми останаха на ум някои сцени от извършените в гората Маркиш.“

Насърчен от радушния прием на „Нещастна фамилия“ през 1864 г., Друмев започва да печата във в. „Съветник“ своята втора повест „Ученик и благодетели или чуждото си е все чуждо“. Той не успява да я публикува изцяло — необнародван остава краят на първата ѝ част, както и недовършената ѝ втора част, запазена в ръкопис. Независимо от това втората творба на Друмев показва недвусмислено утвърждаването на писателската му самобитност. Той преодолява в известна степен едностранчивостта в изграждането на образите, достига до интересни психологически наблюдения.

Личната участ на Друмев предопределя сюжета на повестта. Изпитал на собствен гръб горчилката на живота, тръгнал по ронливите сипеи на съдбата, за да вкуси от „забранения“ плод на науката, той среща много свои двойници. Измъчени, но упорити в желанията си, те са принудени да търкат прага на „благодетели“, да се унижават пред високомерието им. Но униженото смирение ражда гордия протест.

Всеки образ в повестта има своя история. В бр. 12, 1863 г., на „Съветник“ Друмев щрихира образите на одеските „благодетели“ като публицист. В бр. 15 редакцията на вестника прави опровержение. Друмев пише нова дописка, която остава непубликувана. Своя сарказъм към „благодетелите“ той излива и в писма до Йосиф Дайнелов. Така се раждат Млясков и Гордев, Хитров и Шишков. По аналогичен начин са създадени и някои от положителните образи в повестта. Друмев изживява като прототип много моменти от живота на Живко. Но той не абсолютизира единичния факт, а търси неговата многократна изява, преди да го обобщи и утвърди.

Досега в нашето литературознание е отделено твърде малко внимание на втората повест на Друмев, независимо че в нея има образи с богато идейно и естетическо съдържание. Тя е почти непозната и на по-широк кръг читатели — след отпечатването ѝ в „Съветник“ е публикувана само веднъж — в т. I от изданието на проф. Г. Ст. Пашев през 1926 г. Затова е необходимо да се обърне по-голямо внимание на някои интересни образи в нея, на художествените ѝ достойнства.

Живко е един от главните герои на творбата. Акцентуването изключително върху неговия образ обаче, изясняването на художествената идея на повестта предимно чрез неговото поведение, каквато склонност проявяват някои изследователи на Друмев, стеснява и обеднява повествователната ѝ рамка, богатия ѝ подтекст. Наистина Живко изпълнява в повестта важни идейни и художествени функции. Той е представител на онази част от българската младеж през 60—70-те години, която, жадна за образование, понася негодите стоически. Враг е на компромисите, но в името на определена цел прибегва до тях. Вижда социалната същност на злото, но се примирява с него. Противоречивостта в поведението на Живко е в зависимост от художествената непоследователност в изграждането на неговия образ — Друмев твърде често се отклонява от похватите на сантиментализма и романтизма и се насочва към изобразителната система на реализма. Като литературен герой Живко се утвърждава и чрез образа на своя учител Райко. Той го допълва и доизяснява, показва по-нататъшното му развитие. Тези два образа дават явна представа за типа на възрожденеца-просветител с неговия патриотизъм и жажда за култура, с примиренчеството му към остри социални и политически проблеми.

В „Ученик и благодетели“ Друмев показва и раждането на един нов герой — будната, критично настроена младеж — в лицето на Стоян, приморските ученици, Петър. . . За този герой в известни случаи авторът само загатва. Дава го в различни моменти на идеен растеж. Показва го не като илюстрация, а като характер, който иска да се изяви. Стоян е началото на борбата. Той е изразител на стихийното негодувание срещу робските отношения в живота. Героят обаче не е и не може да бъде последо-

вателен, защото не вижда социалната страна на борбата. Затова издига глас. . . и млъква, прекършен от кървавата ръка на насилието.

Попадайки в окаяно положение в гр. С., Живко намира подкрепа от младежта. Тя е настроена враждебно към чорбаджиите. Наистина за борба все още не може да се говори, но вече се чувствуват нейните социални предпоставки.

Борбата започва в Приморск — тук лагерите са ясно очертани. На Живко съчувствуват всички бедни ученици. Те ненавиждат „благодетелите“, търсят повод да изразят неприязненото си отношение към тях. Приморските първенци чувствуват и разбират, че бацилът на непокорството, което ще премине в бунт, е проникнал всред техните възпитаници. И се явява Петър. . .

Един младеж-ентузиаст е дошъл да търси образование в Приморск. Той е смутен от високомерното отношение на „благодетелите“, от егоистичния им манталитет. Замисля се — и се вглежда с широко отворени очи в живота. Ентузиазмът изчезва — лицето посърва. И по страниците на повестта заживява мрачният бунтар Петър, ту внимателен и отзивчив, ту прекалено груб и необуздан.

В „Ученик и благодетели“ Друмев отразява приблизително времето, когато Ботев е бил ученик в Одеса. Може би авторът да е нямал точно определени прототипове. Но неговите богати наблюдения и оригинални обобщения, творческата му проникновеност и вещина са неоспорими. Лиричният герой от „Майсе си“ е до голяма степен двойник на неговия герой Петър. Белетристичните възможности са му позволили даже да го очертае по-всестранно. Външното портретуване е подчинено на верния психологически анализ. Мрачният и изпит портрет на героя не е маска. Зад него се крие един душевен свят, пълен с въпроси, догадки. Той се долавя в постъпките, в поведението — понякога съчувствието се заменя с необяснима раздражителност, раздражителността — с ипохондрия. За тези, които не могат да надзърнат в душата на Петър, това са прояви на алкохолик, на човек, изгубил вътрешно равновесие. Героят на Друмев остава неразбран от съучениците си. Той е загадка и за Живко. И това е логично. Първоначално животът е насочил двамата герои по един път. Но идва момент, когато по него срещат разклонения — единият тръгва в една посока, другият — в друга. Живко вдига рамене в недоумение — естествено е бъдещият просветител да не може да разбере бъдещия революционер.

За някои изследователи на Друмев Петър е песимист. Може би към такава мисъл ги насочва неговата мрачна фигура, скептичното му отношение към установените порядки. Наистина Петър е самотник, в известни случаи даже nihilist-неверник. Но той отрича не от позициите на скеп-

тицизма и голото отрицание. Петър търси, подлагайки на съмнение и преоценка. Вижда покварата в живота и не може да я оправдае и възприеме. Вниква в смисъла на противоречията и се измъчва, защото все още не знае какво да им противопостави. В образа на Петър е съчетан реализмът на изображението с романтизма на поривите. Характерът е обусловен и детайлиран. Той е изключителен дотолкова, доколкото надраства своята среда. В постъпките му обаче няма нищо неестествено и необичайно.

Героят на Друмев е негов съвременник. Затова той познава колебанията и съмненията, психологията му. В своята първа повест белетристът посочи само някои черти от нравственото му поведение. За по-големи обобщения не му достигнаха жизненият опит, художествената школовка. В „Ученик и благодетели“ съвременникът „навлиза“ уверено и смело. Раждат се Стоян, Живко, Петър. . . — всеки със свой индивидуален свят, с различен подход към действителността, към хората. Те отразяват сложността на историческия процес, неговото настояще. А мрачният недоволен Петър се загледа и в бъдещето — но не успя да прекрачи в него. Само заживя с неопределени бунтарски мечти, които бяха осмислени и осъществени от други.

За много възрожденски и днешни читатели името на Друмев се свързва изключително с „Нешастна фамилия“ и драмата „Иванко“. На Вазов прави впечатление обаче втората повест на писателя — „Ученик и благодетели“. Той чака всеки петък с нетърпение извън Сопот пощата, за да получи в „Съветник“ и препрочете няколко пъти неговия подлистник, където се печата повестта. „В моята юношеска възраст никое четиво не бе ме тъй обаяло“ — изповядва по-късно той. „Нешастна фамилия“ въздейства с жестоките картини на робството, със смелостта и себепристрастията на героите. Нея има за образец Блъсков, когато започва да работи над „Изгубена Станка“. Естествено е обаче на талант като Вазов впечатление да направи не „Нешастна фамилия“, а „Ученик и благодетели“, където Друмев твори с по-голям епически размах и художествена убедителност. Прочетеното от юношеските години, образите, с които живее още в Сопот, не остават без значение за младия писател. Те го насочват по-определено към многообразието на народния живот, към демократичните идеи на една епоха, чието богатство той възсъздаде като белетрист, поет и драматург.

Минават години след излизането на „Ученик и благодетели“. Друмев завършва Духовната академия в Киев, преселва се в Румъния. И когато някои негови съвременници започват да мислят, че той е захвърлил завинаги писателското перо, през 1872 год. в Браила излиза драмата му „Иванко“.

Преди нейната поява българският зрител е имал вече възможност да види или прочете някои преведени драматични творби като „Дворянски избори“, „Велизарий“ и др., комедията на Сава Доброплодни „Михал“, диалозите и драмите на Войников — „Райна княгиня“ (1866), „Покръ-

шение на Преславският двор“ (1868), „Велислава, българска княгиня“ (1870), „Възцаряването на Крума Страшний“ (1871), „Криворазбраната цивилизация“ (1871). . . . Още първите отзиви на литературната критика за „Иванко“ обаче дават да се разбере, че в българската драматургия се е появила творба със значителни художествени достойнства. В сп. „Читалище“ П. Р. Славейков бърза да поздрави нейния автор, че е успял да създаде „капитална пиеса за бъдещия наш народен театър“, „труд, който прави почет на книжнината ни, в която досега не се е виждало таквози приобретение“. От страниците на „Независимост“ един строг, но справедлив критик като Каравелов не се колебае да заяви, че „драмата на г. Друмева може да се нарече първо дело, т. е. първо появяване в българската литература“, че „г. Друмев е буква а, след която вървят и другите“. С ласкави отзиви за „Иванко“ излизат и други периодични издания. Разбира се, за драмата на Друмев се появяват и отрицателни отзиви. За Войников например тя е „написана без никакъв план и против правилата на драматическото изкуство“, поради което „не може и да бъде едно художествено произведение“. Ръководен от накрънено авторско самолюбие, първият български драматург дава и първата невярна оценка за драмата.

Друмев пише „Иванко“, след като се е изявил като писател с несъмнена дарба, след като е запознат с творчеството на драматурзи като Шекспир, Шилер, Пушкин и др. Появата на неговата драма не е резултат на амбицията да покаже на Войников, че може да създаде творба, която да стои над „Райна княгиня“ или „Велислава“, а на една неспокойна творческа мисъл, с която живее може би доста време и която не го напуска дълго след излизането на пиесата — за това говори и по-късната ѝ преработка.

Друмев продължава историческата тематика на Войников. Той даже взема за сюжет версията около убийството на Асен, дадена във Войниковата „Кратка българска история“. Но Друмев успява да осмисли идейно и художествено събитията от далечното историческо минало, да им даде емоционално съдържание. Не случайно, сравнявайки „Иванко“ с Войниковите драматични произведения, Каравелов отбелязва, че „драмата на г. Друмева е дотолкова далеч от драмите на г. Войникова, доколкото е далеч и г. Войников от г. Пишурка“.

Драмата на Друмев не е без недостатъци. Те са посочвани многократно от литературната критика — не всички лица са обрисувани чрез вътрешния смисъл на своите постъпки и изживявания, използвани са външни и ненужни драматични ефекти, налице е мудност в развитието на действието в известни сцени и т. н. Някои от тези слабости забелязва на времето си още Войников. Той обаче ги абсолютизира, за да омаловажи стойността на „Иванко“. Значението на Друмевата драма може да се раз-

бере само тогава, когато се имат пред вид както основните тенденции в развитието на възрожденската драматургия, нейните достижения и слабости, така и обществените и творчески подбуди на нейния автор.

Друмев изхожда от една идея, която извежда от миналото, но адресира и към настоящето — всяка власт, която се крепи върху насилието, е нетрайна, антинародна. Тази идея той е успял да осмисли с оглед на конкретни национални интереси и задачи, да ѝ даде свой подтекст и тълкование.

Борбата за власт, царевичството е едно от банализираните събития в историята на всеки народ. То става тема и на литературата и изкуството. Още в Русия Друмев чете „Макбет“, „Отело“, „Хамлет“, „Борис Годунов“... Те му правят силно впечатление с хуманистичните идеи на своите автори, със задълбочения подход в създаването и интерпретирането на образите. Затова, когато започва да пише „Иванко“, той има вече и определени образци. Това се чувства в разгръщането на конфликтите, в изграждането на характерите, в основната идея на творбата.

Иванко поглежда плахо към царската корона. У него се води борба дали е по-достоеен от Асен, който в драмата е представен като синтетичен образ — цар—народ—държава. Дълбоко в сърцето му са се стаили убийственото желание за власт и мъчителното съмнение, егоистичното и етичното. Необходима е само странична сила, за да даде превес на едното, да заглуши и отстрани другото. И тя се явява в лицето на гръцкия севастократор Исак и на неговата дъщеря Тодорка. Личното постепенно взема връх, за да омаловажи предишните съмнения на Иванко — да остави интересите на държавата и народа на заден план. Дал такава постановка на основния конфликт, Друмев има възможност да идеализира онези герои в своята драма, изразители на народното начало, и да засили черните краски при лицата, обявили се против справедливостта. При това съвсем съзнателно като ръководител и поощрител на мрачните планове на Иванко авторът определя гърка Исак. Чрез него той продължава антифанариотската си настъпателност, започната в повестта „Ученик и благодетели“.

Образите в „Иванко“ показват, че авторът притежава не само голяма литературна култура в сравнение със своя съвременник и съперник Добри Войников. У Друмев е налице и драматургическа дарба, чрез която вдъхва живот на своите герои. Иванко и Исак, отец Иван и Милко, Мария и Тодорка, независимо от отделни свои слабости като драматични герои, се налагат не само с външните си прояви, но и с нравственото си поведение. В повечето случаи Друмев избягва шаблона в етичната характеристика на лицата и дава героя в сложния и противоречив свят на неговите съмнения, мисли и догадки.

На възрожденския зрител „Иванко“ въздействува с демократично-хуманната постановка на конфликтите, с патриотичния си заряд, с размислите, които водят до актуални обществени и политически аналогии. Към драмата се проявява интерес не само в България — през 1881 г. тя се явява в превод на чешки. „Иванко“ надживя своето време и днес влиза в репертоара на националния ни театър, защото и като драматург Друмев се оказва художник със свой индивидуален стил, с трезв поглед за облика и характера на театралното изкуство.

Независимо че остави само една драматическа творба, Друмев запазва влечението си към театъра за цял живот — в архива му са запазени откъси от незавършените драми „Царица Евдокия“, „При Царевец“. Предположения за неговото авторство се изказаха и за драмата „Фудулеску“, четири действия от която се пазят в архива му. Нашите проучвания показва обаче, че автор на тази драма, която трябва да заеме своето място във възрожденската ни драматургия, е приятелят на Друмев, дългогодишният деловодител на Българското книжовно дружество Тодор Пеев.

* * *

„Нешастна фамилия“, „Ученик и благодетели“ и „Иванко“ показват творческото съзряване на Друмев, своеобразието на писателския му стил. Разглеждани в зависимост от цялостното развитие на българската литература през Възраждането, те дават възможност да се поставят и някои интересни проблеми — за литературните влияния, тематиката, художествеността, езика, връзките на възрожденската белетристика с народното творчество и т. н.

Друмев е писател, който дълго време носи в съзнанието си даден образ, който работи упорито, за да осъществи всяка своя идея. В това ни убеждават не само двете първи публикации на „Нешастна фамилия“ и запазените редакции на „Ученик и благодетели“ и „Иванко“. Оцелелите ръкописи на неговите незавършени произведения подсказват за непрекъснатите усилия на един талант, за който са еднакво съдържателни белетристиката и драмата, тематиката от миналото и настоящето, възпитателното и естетическото въздействие на изкуството. В „Цар Иван-Александър“, „Цар Тодор-Светослав“, „Избавление“, „Царица Евдокия“, „При Царевец“ той иска да осветли като белетрист и драматург важни моменти от българската история, свързани с исторически имена и събития. В „Богдан и Златка“, „Защо?“, „За родния град“, „Из одеския живот“, „Из живота на българите в Киев“ и в други незавършени ръкописни творби създава образи, имайки пред вид впечатленията си от лично наблюдавани събития, случки и преживявания. Независимо от жанра и тематиката на творбата

у Друмев винаги се чувства художника, за който е от значение и несъществеността на пръв поглед психологически детайл, и някоя подробност от природния декор. Преди още да завърши литературната творба, писателят обмисля и работи върху втори, а понякога и върху трети неин вариант. Той обръща особено внимание не само на съдържанието на произведението, но и на неговата художествена стойност.

В „Нещастна фамилия“ силното въздействие на западноевропейската сантиментална и романтична литература не даде възможност на Друмев да създаде трайни художествени образци. Но и в тази творба се чувства как той прави усилия да индивидуализира своите герои чрез тяхната психология и чрез богатството и своеобразието на народния език, да придаде по-естествено природата и бита на българина.

Повестта „Ученик и благодетели“ е написана няколко години след „Нещастна фамилия“. Контактът с реалистичните образци на руската литература, разностранните жизнени впечатления на писателя му помагат обаче да преодолее в значителна степен влиянието на сантименталната образност. Както първата, така и последната редакция на повестта показват утвърждаването на един оригинален стил. Сега Друмев обръща много по-голямо внимание на конкретността и вътрешното съдържание на образа. Докато в първата българска повест например физическата портретизация в повечето случаи се използва за разкриване на морално-етичната същност на героя, в „Ученик и благодетели“ вече тя има свое самостоятелно място в изобразителната система на белетриста.

Израстването на Друмев като художник се проявява в спецификата на неговия стил, в самобитността на създадените образи. Той търси оригинални стилистични форми, за да изрази отношенияето си към морала на отделните герои, старее се да намали дистанцията между писател и читател чрез авторската намеса в повествованието. Докато в „Нещастна фамилия“ събитията са дадени в известна степен условно, в „Ученик и благодетели“ и в по-късните му творби е преодоляна условността на изображението. Авторът чувства съсем близка съдбата на отделните герои, всяка тяхна постъпка и жест. Затова и възможностите му да се самоизяви пред читателя, да „демонстрира“ своите симпатии или антипатии, мнението си по конкретни въпроси са по-големи.

Особено внимание в творчеството си Друмев обръща на езика. Съпоставките между „Нещастна фамилия“ и по-късните му литературни творби, както и различните редакции на някои негови произведения потвърждават мисълта, че преодоляването на сантиментално-романтичната образност се чувства определено в езика на автора. Наистина в „Ученик и благодетели“, „Иванко“ и в незавършените му разкази и повести понякога се срещат диалектизми и русизми, неустойчивост в употребата на граматичните форми. Независимо от това обаче литературният език, опрял се на

лексикалното богатство на народния, е овладян и използван находчиво и в повествованието на автора, и като елемент в словесната индивидуализация на образа. Съзнателните усилия на писателя да избегне неестествеността на изложението, както и верният му усет при употребата на народните думи и словосъчетания говорят за засилващите се реалистични тенденции в творчеството му, при което ролята на езика като градивен елемент на литературната творба е решаваща. Всичко това прозира по-ясно във втората редакция на „Ученик и благодетели“. В нея белетристът прави допълнения в сюжета, за да придаде по-голяма конкретност на обстановката, за да акцентува върху социалната страна на образа. Променя някои сюжетни моменти, за да внесе реалистичност в изображението. Всички допълнения и промени обаче се осъществяват чрез едно по-съзнателно отношение към езика. Така се постига и по-голямо единство между съдържанието и художествената страна на образа и обстановката.

Въпросът за творческото развитие на Друмев като белетрист е тясно свързан с проблема за литературните въздействия, които изпитва. В „Нещастна фамилия“ влиянието на западноевропейската сантиментална и романтична литература слага отпечатък върху образите, езика, стила. У Вълко например авторът съчетава религиозно-сантименталните с борческите страни на характера. Тук личи съвсем определено как Друмев е поискал да „съедини“ онова, което е наблюдавал, с онова, което е чел. От първата до последната страница на „Нещастна фамилия“ се кръстосват разнородни езикови влияния, чувствава се непоследователност в стила. В самостоятелното издание на повестта от 1873 г. Друмев отстранява някои сантиментални фигури, обогатява речта на героите с думи от народния говор, заменя едни словосъчетания с други. Неговите промени обаче са частични, тъй като той има желание да остави повестта така, „както е излязла тя из перото му преди 12 години“.

Когато пише „Ученик и благодетели“, белетристът вече познава и творчеството на световноизвестните руски класици. Той все още обаче продължава да живее с някои образи от произведенията на Бернарден дьо Сен Пиер, Фереал, Евгени Сю и др. Това се долавя в сантиментално-романтичния подход на автора при очертаването на някои герои, в тайнствената атмосфера, в случайностите и загадките на повестта. Сюжетните и художествените функции на западноевропейските литературни образци обаче са значително ограничени. Решаваща роля в случая изиграва руската литература и най-вече един от изтъкнатите ѝ представители — Гогол.

Гогол привлича вниманието на Друмев с изостреното си социално чувство, с критико-реалистичното си отношение към феодално-помещицките порядки. Това определя до голяма степен и творческия контакт между „Ученик и благодетели“ и „Мъртви души“. Не случайно влиянието

на Гогол се чувства в по-доловима степен при физическата и моралната характеристика на отрицателните образи. Един от белетристичните похвати на руския писател — името на героя да се свърже органически с неговия външен и психологически портрет, с постъпките и характера му — е използван сполучливо при създаването на образите на одеските „благодетели“. Шишков е дебел и непохватен. Специфична негова черта, която напомня за името му, е постоянното самодоволно потупване по корема. Индивидуална особеност на Млясков е мляскането, дъвченето. Тя не е чужда и на Плюшкин, „който почна пак да дъвче с устни“. Доколко в случая става въпрос за несъмнено въздействие, показват различните редакции на „Ученик и благодетели“. Авторът винаги търси име, което да изразява най-точно характера на неговия герой, да се свърже с поведението му, като връзката между това име и постоянно изтъкваната индивидуална особеност на лицето да бъде по възможност по-ясна.

Пленен от яркия талант на Гогол, Друмев възприема и някои други негови похвати — посочване на зависимостта между характера на героя и неговото облекло, лиричните отклонения, прекия досег с читателя и т. н. Но колкото и близки черти да има между Шишков, Гордев, Хитров, Стоянаки и други Друмев герои и Собакевич, Плюшкин, Манилов одеските „благодетели“ и „коренните“ български първенци си остават типични чорбаджии на Възраждането, със свой класов морал и привычки. Друмев само е успял да ги изобрази в критико-реалистичен план, да тушира някои техни черти. Националният колорит, насоките на общественото ни развитие се чувствуват навсякъде в „Ученик и благодетели“.

Независимо че не можа да използва всестранно и последователно образците на народното творчество в своите първи произведения, Друмев прояви интерес към фолклора като белетрист. Той се насочи към някои негови похвати и езикови особености, които оказаха влияние на изобразителната му система. В „Нещастна фамилия“ авторът прави опит да свърже някои моменти от живота на българите с техните нрави и обичаи, постига известна самобитност в изображението чрез езика на народното творчество. В „Ученик и благодетели“ Друмев отива още по-напред — използва народната песен като средство за подсилване на психологизма, „легализира“ политическия смисъл на някои актуални събития чрез преданията и легендите. Като се има пред вид критико-реалистичния му подход в неговата втора повест, твърде естествен изглежда и подборът на пословиците, свързани с отрицателни страни на морала. Чрез народните сентенции авторът мотивира известни свои концепции, доизяснява душевното състояние на своите герои, акцентува върху такива сюжетни моменти, които имат конкретен социален смисъл.

Друмев влезе в литературната история не само за това, че стана родоначалник на новобългарската белетристика и един от първите възрож-

денски драматурзи. Утвърди го преди всичко неговият талант, контактът, с класиците на руската и световната литература, любовта към художественото творчество. С „Нешастна фамилия“ той показа своите нешколувани възможности, с „Ученик и благодетели“ и „Иванко“ — голямото си дарование, тънкия си художествен усет и наблюдателност. И ако в белетристиката имаше истински съперник само в лицето на Каравелов, в областта на драмата остана единственият и талантлив представител през Възраждането. Разбира се, като художник Друмев не е без недостатъци — понякога допуска едностранчивост в изображението, неестественост в постъпките на героите, прекален сантиментализъм и т. н. Не трябва да се забравя обаче, че някои от особеностите на изобразителната му система — индивидуализацията на образа, социалната обусловеност на характера, психологическият анализ и др. — бяха възприети и обогатени от други наши писатели.

Друмев живееше с проблемите на литературата и като писател, и като литературен критик и публицист. Той публикува интересни материали по литературни, културни и общообразователни въпроси, изказва се за новоизлезли книги. Най-съдържателните критични статии и бележки по страниците на „Периодическо списание“ са написани от него и от Нешо Бончев.

Културната дейност на Друмев през Възраждането е свързана с Българското книжовно дружество. Той е между неговите основатели, един от първите му действителни членове.

Друмев е имал авторитет и като учител и деловодител на Книжовното дружество, и като епископ и митрополит. Но най-властна остава неговата сила в полето на литературата — затова неговите политически противници, привържениците на Стамболов, протягат ръце и към ръкописите му.

Д о ч о Л е к о в

НЕЩАСТНА ФАМИЛИЯ

БЪЛГАРСКА НАРОДНА ПОВЕСТ

THE
JOURNAL
OF
THE
ROYAL ANTHROPOLOGICAL INSTITUTE

OF
THE
JOURNAL
OF
THE
ROYAL ANTHROPOLOGICAL INSTITUTE

OF
THE
JOURNAL
OF
THE
ROYAL ANTHROPOLOGICAL INSTITUTE

OF
THE
JOURNAL
OF
THE
ROYAL ANTHROPOLOGICAL INSTITUTE

OF
THE
JOURNAL
OF
THE
ROYAL ANTHROPOLOGICAL INSTITUTE

OF
THE
JOURNAL
OF
THE
ROYAL ANTHROPOLOGICAL INSTITUTE

OF
THE
JOURNAL
OF
THE
ROYAL ANTHROPOLOGICAL INSTITUTE

OF
THE
JOURNAL
OF
THE
ROYAL ANTHROPOLOGICAL INSTITUTE

OF
THE
JOURNAL
OF
THE
ROYAL ANTHROPOLOGICAL INSTITUTE

OF
THE
JOURNAL
OF
THE
ROYAL ANTHROPOLOGICAL INSTITUTE

OF
THE
JOURNAL
OF
THE
ROYAL ANTHROPOLOGICAL INSTITUTE

ПРЕДГОВОР

Благоразумни читатели!

Като българин и обладан от любов към народа си, аз не можих да търпя, като гледах и гледам, че всяк един учен българин с неуморими сили се труди да принесе веществена полза на Отечеството ни — не можих, казвам, да търпя и се реших, според колкото ми допускат силите и времето, да принеса и аз нещичко Майце си, което мисля, че ще може да й достави що-годе ползица. С тази мисъл аз се наех да спиша тая кратка повест, като се лаская с надежда, че тя, като собствено българска повест, ще бъде приета с любов и снизхождение.

Нашата млада книжнина има потреба от книги — съчинени или преведени. А защото тя се е сподобила да има чужди преведени на свой език повести, а собствени почти няма, затова мисля, че тая кратка повест „Нещастна фамилия“ не ще бъде излишна. Наистина, че нашата книжнина има голяма — и много голяма нужда от полезни книги; но за тях нека се стараят онези, които вече са придобили умствени за това средства. А таквизи, слава богу, в нас българите има вече довольно.

Този повест съдържава ужасни нещастия, които е претърпяла цяла българска фамилия. В Европа просвещените народи от едно малко събитие, което е произвело впечатление макар на едно селце, написват цели томове от повести. Тези повести, на които съдържанието е повече измислено, приемат се от всички европейци с възторг и даже се гордеят с тях.

Ние, българите, ако щем, можем написа безчислени повести не измислени, но истинни. Кърджалиите, яничарите, делибашиите и много други злоден оставили са във всяко българско сърце материали за повести. Те (кърджалиите, яничарите и пр.), както е известно всякому, били са нам и на нашето честно правителство големи врази. Наследниците на славния Османов трон, които са се въобще отличавали, както се и отличават с голямо човеколюбие и великодушно снизхождение към своите поданици, гледали са с крайно прискърбие на нетърпимите злодейства на безчеловечните яничари, кърджалии и пр. и са се старали с кротост да спрат тези злодейства. Но когато на конец злобата и непокорността на

последните достигнала до най-висока степен, славният предшественик на сегашния благополучно царствующия султан изгуби всяко търпение и ги изтреби. . .

Произшествията на тази повест са се случили в това време, когато яничарите и кърджалиите веки клонили към падание. . . а особено последните.

Аз се надявам, че тази повест ще намери в сърцата на читателите съчувствие и одобрение, защото тя е пръв труд — а освен това, тя е написана не от някое чувство тщеславие, но от непреодолимо желание да принесе и аз нещичко Майце си. Надявам се, прочее, че вий, благоразумни читатели, като покажете благосклонност към моя слаб труд, ще ми дадете възможност да се старая и принеса Майце си и друга по-голяма полза. . .

В. Друмев

В МЕСТО ПРЕДГОВОР

„Нешастаната фамилия“ е печатана първи път в „Българските книжици“, които са излизали в Цариград (год. 1860, кн. 13—22) и сега се препечатва на отделна книжка само с това единствено изменение, че в „Книжиците“ е напечатана без ч л е н , а тук ч л е н ъ т се употребява. При всичко че тая повест е плод на н е з р я л о перо и можело би да се преработи отново, но авторът предпочита да я остави така, както е излязла тя изпод перото му преди 12 години. Няма съмнение, че по причина на тая незрялост „Нешастаната фамилия“ при новото си сега появяване на отделна книжка ще се посрещне от зрелите и хладно-разсъдителните съдии със строго оценение и осъждане; но авторът ѝ не чака никакво снизхождение за тая си повест от строгите съдии. При всичките недостатъци на повестта, които сега авторът забележва в нея, той не може да не помни, че тя е излязла от дълбочината на сърцето му; той и сега вижда и познава в нея онези детски, но чисти и пламенни чувства, които преди толкова години са вълнували сърцето му и които той е искал да изкаже чрез тая си повест. И доволен е той, като вярва, че „Нешастаната фамилия“ и сега ще се прочита от младите български читатели със сърдечно вълнуване и ще има на тях поне щогоде благотворно влияние.

О т с ъ ч и н и т е л я т

I

НЕЩАСТИЕ

Денят беше ясен. Величественото майско слънце се скриваше в непроницаемия запад, като отдаваше вечерни поздравления на високите старопланински върхове, що окръжаваха развалините на стария Преслав. . . Тихият и приятен вятър, като разливаше ароматна миризма, що почерпваше от разноцветни цветя, известяваше приближаванието на нощта. Пастии, със своите многочислени стада, връщаха се в жилищата си и медните им кавали изпълняха със сладостно бучение окръжностите на Преслава. Птичите църкания от минута на минута ставаха по-гърмки, чрез които се познаваше, че те се събират да се предадат в прелестното лоно на успокоителния сън. . . Нощната царица — сова — беше изхвъркнала от гнездото си и нейният див глас правеше да ечи преславската гора. . .

В този приятен майски вечер, в когото сякаш че природата нарочно беше показала всичките си прелести, в Преслав произхождаше нещо необикновено. Деца плачеха; мъже ходеха нагоре-надолу и на лицата им се изобразяваше горест и съжаление; жени се събираха на купища и скоро-скоро си приказваха. Някои от тия жени плачешком думаха една на друга:

„Горкана си! Какво ли ще бъде? Как ще утешим бедната жена? . . . Мъж ѝ още го няма, а тя от жалост и нетърпение отиде да го посреща и сега плаче там, при големия дъб. . .“

И наистина, не по-далеко от Преслав до един голям дъб стоеше една стара жена, която се виждаше да е потънала в дълбока печал. От високото ѝ и сбръчкано чело течеше студен пот, а дълговатото ѝ лице беше измокрено със сълзи, които не преставаха да падат от подпухналите ѝ очи.

— Няма го! — казатя и тежко въздишание се изтръгна от сухите ѝ гърди.

Тая бедна жена дотолкоз се беше предала на печал, щото не видя, че насреща ѝ иде човек. Той беше висок и пълен, но лицето му беше тъй сухо и бледно, щото сякаш че беше мъртъв. Дрехите му бяха прости, но чисти. По плещите му се развяваше бяла като сняг коса, която излязаше изпод лъскавия му калпак. Този човек крачеше полека, но твърдо. Понякогаж той издигаше черните си големи очи към небето и дълго-дълго не ги снемаше. А понякогаж заедно с тежкото въздишание изпускаше плачевен глас. . . Да, той плачеше и плачът му беше жален, неутешим! . . .

— Никаква надежда! Всичко изгубено! — каза той и сълзи като порой се изляха от очите му. — Боже! — продължи той. — Ще ли още търпя? Черната съдба не се ли е наситила? . . .

Но заведнаж той се спря, тури разтрепераната си ръка на гърдите си и каза с плачевен глас: „Ах! Тя там. . . тя ме чака при големия дъб!“. . . И наистина, нещастната жена стоеше до големия дъб, без да се помръдне. Той се приближи до нея и като я улови за ръката, каза:

— Радо!

Рада (тъй се зовеше тази нещастна жена) стресна се, подскочи назад и като хвърли съмнителен поглед към човекът, извика:

— Ти ли си, Вълко?

Вълко нищо не продума.

— Да, ти си — каза тя, като се приближи до него.

— Да си идем — рече той.

— Да си идем? Не, не. Аз тука ще те чакам. Ти иди сега скоро. . . Скоро иди, дай им щото искат и доведи синовете ми. . . Аз тука ще те чакам. . .

В тази минута на Радината ръка падна гореща сълза. Тя погледна Вълка с удивление. Вълко закри лицето си с една кърпа и начна с глас да плаче като малко дете.

— Ти плачеш! Ти не отиваш! — извика Рада. — Ах! Сега познах, че ти не си сполучил нищо. . . Синовете ми ще погинат! . . .

Тя не можи вече да продума. Краката ѝ се подгънаха и тя падна безчувствена на Вълковите ръце.

Слънцето вече беше се скрило отколе и страшен мрак владееше по земната повърхност, когато Рада се свести и доде в себе си.

— Де съм? — запита тя с твърде слаб глас.

Вълко, който стоеше до нея на колене и беше издигнал пълните си със сълзи очи към небето, улови я за ръка и ѝ рече:

— При мене си, Радо, не бой се.

Рада стана.

— Да си идем — каза тя, — защото Недка е у дома самичка. . .

— Да си идем.

И Вълко тръгна към Преслав. След него вървеше Рада, която от минута на минута изпускаше жални охкания. . . Те, кога влязоха в Преслав, в него вече царуваше мъртва тишина. Вълко се застоя до един мълк дом и като хвърли уплашен поглед към Рада, каза с разтреперан глас:

— Радо, нашите пътни врата отворени!

— Боже, Недка е самичка! — извика Рада и като стрела отиде в дома си с надежда да намери дъщеря си, че спи. Но уви! Тя едвам отвори къщните врата и подскочи назад. Пред очите ѝ се представи ужасно зрелище. Насред къщи гореше голям огън, до който седеше един едър човек, който беше натъкнал на шиш двегодишно малко дете и го въртеше, като че печеше кебап! . . . И това нещастно дете беше Недка — Радина дъщеря. . .

При това страшно зрелище Рада силно изкрещя, очите ѝ се напълниха с кръв, всичките ѝ телесни членове се разтрепераха и тя падна полумъртва в ръцете на една бабичка, която беше дошла на помощ. . . помощ безполезна! . . .

Вълко като замаян се застоя на двора, понеже когато Рада отвори къщните врата, той видя що се върши в къщи и от ужас окаменя. Но като видя, че от къщи излиза човек с нож в уста и с пищови в ръце, той се свести. Всичката му кръв закипя от гняв и той като разярен тигър се спусна на разбойника. Макар разбойникът че свари да рани Вълка, но Вълко, без да гледа на раните си, измъкна от разбойниковите уста дългия нож и с него разсече тялото му на части. Подир това Вълко, като изгледа с мътни очи наоколо си, извика: „Боже, прости ме!“ — и издигна ножът да се убива. Но едвам опря смъртоносното оръжие до гърдите си, и Рада, която се свести и видя, че Вълко ще се убива, извика му със слаб глас:

— За мене живеј, Вълко!

Тези Радинови думи, произнесени с жален и умоляющ глас,

подействаха на Вълка. Той запрати смъртоносното оръжие настрана, приближи се до Рада и ѝ каза:

— Радо, аз съм жив! . .

Скоро около Вълка и Рада се събра много народ. Простодушните преславци, като научиха какво ново нещастие постигнало Вълка, плачеха горко. Вълко, макар и да беше стар, но в него живееше още юнашкия дух и телесните му сили още не бяха го оставили. Той свърза раните си, които, за добро щастие, не бяха опасни, улови Рада за ръка и ѝ каза плачешком:

— Радо, бъди уверена, че бог когото обича — наказва го.

После, като изгледа събраните около себе си селяни, рече им:

— Добри селяни, видяхте, че бог ме наказва за незначайни някои мои грехове. Аз за каквото бях отишел в Шумен, не го получих. С голяма горест се връщах и бях в отчаяние: но бог ми проводи и друго нещастие. . . Утешете Рада — аз сега ще се върна. . .

И с тези думи Вълко излезе от двора си.

Селяните употребиха всяко средство, за да успокоят и утешат Рада, но не бе възможно. Тя плачеше, дереше дрехите си, дърпаше косите си и викаше като луда. Селяните, като видяха, че никак не ще могат утешат Рада, един по един си отидоха и оставиха тая бедна жена да плаче неутешно над изгорялото Недкино тяло. . .

Ако да нямаше християнски дух, тая бедна жена скоро щеше да се убие сама, понеже нещастията ѝ бяха твърде големи. Нейното любимо и последно утешение — Недка — умря от огнена смърт. . . И двамата ѝ синове — Велико и Стоян — бяха в разбойнически ръце.

Те (Велико и Стоян) почитаха се за най юнаци в целия Преслав, както и наистина бяха юнаци, та затова без страх ходеха по гората, за да помагат на тези, що страдаеха от разбойници, и да ловят диви зверове. Със своята храброст и неустрашимост те придобиха много врази. Разбойници ежедневно пълнеха преславската гора и търсеха случай да ги уловят и убият; но Велико и Стоян не се даваха.

Два дни напред него ден, откогато се начнува тази повест, Велико и Стоян отидоха на лов. Ловитбата им беше щастлива и те с радост се връщаха у дома си. Веселият и понякогаж умислени Велико напаваше с твърде жален глас една стара юнашка песен. А безпечалният Стоян играеше с кучетата си,

които, като бягаха нагоре-надолу, радостно лаеха. Като се приближиха сред гората, Велико и Стоян решиха да починат; но едвам те се наведоха да седнат, и кучетата им, които до това време изпускаха радостни лаеве, залаяха много сърдито и се скриха в гъсталака. Велико и Стоян приготвиха пушките си и хванаха да се ослушват. В това също време изгърмяха няколко пушки и Велико падна. . . Стоян побледня и не се мръдна от мястото си, но като видя, че от гъсталака се показаха около десет разбойника, той извади широкия си нож.

— Наши са! — развикаха се разбойниците и без да помислят, че Велико им направи хитрост, спуснаха се с голи ножове на Стояна, който без страх ги чакаше. Едвам те се приближиха до Стояна, и Велико стана; той с голяма бързина измъкна из ръцете на одного разбойника нож и начна с него да сече разбойниците, които един след други падаха отпреде му като снопи. Това същото правеше и Стоян. Но тази тяхна хитрост и отчаяно мъжество нищо не им помогна; тях ги заобиколиха други разбойници, които бяха скрити в гъсталака, и като ги раниха на много места, принудиха ги да се предадат. Макар Велико и Стоян да бяха много слаби и макар да течеше от тях много кръв, но началникът на разбойниците пак повеля яко да ги свържат.

— Да идем сега у дома — каза Емин (тъй се зовеше началникът на разбойниците), като потупка Велика и Стояна по гърба. — Там има лекари — продължи той с насмешка, — те ще ви изцерят и не ще ви оставят да умрете.

Велико го погледна с презрение и му каза горделиво:

— Убий ме, злодей!

— Ний нито сме разбойници, нито кръвопийци — каза Емин, като хвърли гневен поглед към Велика.

— От вас по-добри разбойници бива ли? — рече му Стоян, като го заплю.

Емин пожълтя от гняв и издигна ръката си, в която беше широк нож, за да го забий в Стояновите гърди; но той се възпря, като видя, че Стоян хладнокръвно и без страх чака смъртта.

— Млад си още — каза той Стояну, като скри ножът си, — мене ми е жално да те убия, защото ти и брат ти сте юнаци. Ний имаме обичай да мъчим тези, които ни се противят, но вий с вашата храброст обезоръжихте ме. Бъдете уверени, че аз никога не наказвам таквизи юнаци, каквито сте вий. . . Но да вървим, тук не е място да говорим. . . Омаре, иди в

Преслав и като поздравиш Вълка от мене, кажи му да донесе 50 000 гроша в Шумненския балкан, ако иска да бъдат синовете му живи.

Омар се отправи към Преслав, а разбойниците със своите пленници скриха се в горския гъсталак.

II

САМОДИВСКО ЖИЛИЩЕ

Три часа далеч от Шумен има място, кое се зове Маркиш. Кога отива някой от Шумен в село Драгоев, трябва да мине през това място, ако иска по-скоро да стигне в гореспоменатото село. Макар около това място да няма сега гъста и голяма гора, но пътникът всякога с трепетно сърце минава през там и често се случват там големи нещастия. . .

Това място в старо време беше непроходимо по причина на гъстата гора и човешки суеверия. . . Сто крачки надолу от това място към запад нахождаше се сред тъмния гъсталак обширно поле, покрито с мека зелена трева и разноцветни цветя, които издаваха приятна миризма. Всред това поле имаше въздигнат малък един дом, който беше заобиколен с доволно пространна нива, на която високите класове, разлюлявани от тихия вятър, оприличаваха тая нива на малко езеро, а малкия този дом — на малък неподвижен кораб.

В този малък дом от три стаи повече нямаше. Всяка стая беше просто, но чисто стъкната. В една от тези стаи имаше накачени по стените пушки, пищови, две черни маски и две дълги сопи; на една страна се виждаше изображение на честния кръст, пред когото гореше ламбада. В тази стая седеше на мека дебела постелка един белобрад старец, който беше се дълбоко замислил. До него седеше на стол млад момък и с внимание гледаше на всяко едно старчево движение.

— Татко! — каза този момък старцу, като въздъхна. — Отколе имам намерение да те питам за нещо, но не смея. . .

Старецът издигна главата си, хвърли въпросителен поглед към момъка и му каза със слаб глас:

— Питай, сине, всичко ще ти кажа.

— Ето става двацет години, откак ний живейме в тази пустиня, а аз не знам защо тъй пущинашки живейме.

— Пущинашки ли живееш, Владе? Всеки ден не ходиш ли при другарите си?

— Това е тъй. Нозащо ний живеиме тук? Защо не идем в някое село? Освен това защо ми ти поръчваш да не довеждам никого у дома?

— Ти и да искаш да доведеш някого, той не ще рачи да дойде. . .

— Че защо никой не се приближава до нашето жилище? Слава богу, тук не живеят разбойници.

— Ако бяха живели тук разбойници, досега този дом не стояваше здрав и тази нива, от която се храним, потъпкваше се отколе; но има други причини, които ти не трябва да знаеш.

— Вероятно, защото не съм достоен. . .

И Влади заплака. . .

— Ах, боже мой — каза старецът, като улови Влада за ръката, — кой ти дума, че не си достоен? Ти ми си всичко на света, че аз от тебе ли ще седна да крия нещо? Не! Но аз не ти казвам, защото съм уверен, че ти си щастлив, дето не знаеш защо ний живеиме тук и защо никой не смей да се приближи до нашето жилище.

— Щастлив ли? Не, татко, не! Аз не съм щастлив. Мене ми омръзна да живея в тази пустиня; омръзна ми вече и да ходя по гората с другарите си.

— Омръзна ти да струваш добро? Омръзна ти да обръщаш горчивите сълзи в радост и смях на толкоз майки, братя и сестри? . . Владе, Владе! Ти си млад, ти не знаеш още що е добро и що е зло и що е радост и печал.

Влади печално поклати главата си и като въздъхна, рече:

— Татко, ти се лъжеш. Не мисли, че аз с другарите си правя добро. . . Не, това е много далеч от нас. Вместо радост ний умножаваме повече горчивите сълзи на нещастните майки и бащи. . .

— Това може ли да бъде? — извика старецът и скочи като попарен от мястото си. — Може ли — продължи той, — мой единствени сине, когото аз възпитах по християнски и от когото се надявах да приема в старост утешение — да стане разбойник? Да вярвам ли? Кажи, нещастни, кажи истина ли е това? Признай се и ме проводи в гробът. .

И при тези думи от пресъхналите старчеви очи излязоха две големи сълзи.

Влади видя, че татко му не го разбра, затова седна пред

него на колена и като целуваше ръцете му, каза с умоляющ и плачевен глас:

— Успокой се, татко, аз не съм разбойник и мене много ми е жално, дето ми отдаваш това име. Аз досега изпълнях и дору съм жив ще изпълнявам твоята воля, която за мене е свята. Но слушай, татко, да ти разкажа що се случи из онзи ден и що видях аз днес, и ти ще се увериш, че ний, без да щем, правим зло.

Тези думи бяха произнесени тъй жално, щото Петър (тъй се зовеше старецът) заплака и като прегърна сина си, рече:

— Ах, сине! Аз те оскърбих! . . . Аз те назвах разбойник. . .

— Аз не се оскърбих, татко, защото съм уверен, че ти не ме разбра.

— Да, не те разбрах; но и отсега не ми трябва нищо да знам. . . доволно е, дето знам, че ти си чист. . .

— Но мене не е доволно. Аз трябва да ти разкажа защо ми омръзна да ходя с другарите си по гората. Инак — не ще бъда никога спокоен.

— Казвай инди — с радост рече Петър и седна на мястото си.

— В онзи ден — каза Влади — аз намерих другарите си сред гората, които ми известиха, че разбойници уловили едно момче от село Златар и ищели за него откуп 20 000 гроша. Татко му продал къщата и нивите си, събрал парите и се накарал да им ги занесе. Ний се сдумахме да нападнем на разбойниците тогава, когато те вземат от нещастния баща и най-последната му парица. Тъй и направихме. . . Но вместо да освободим това нещастно момче, вместо да зарадваме татка му — ний го разплакахме навеки. . . Ний убихме сина му! . . . Да, ний го убихме: ако да не бяхме ний, разбойниците щяха да вземат парите и щяха да го пуснат. . .

При тези думи Владево лице се намокри от сълзи; но той скоро отри сълзите си и продължи:

— Щом разбойниците развързаха това окаяно момче, и ний нападнахме; но те в същата минута го разсякоха на две части и се разбягаха. . . Ний плакахме заедно с нещастният му баща; но той никак не гледаше на нашите сълзи, а ни наричаше убийци и ни молеше да убием и него. Можеш ли каза сега, татко, че ний правим добро? Нямам ли правда, дето думам, че ми е омръзнало да ходя с другарите си по гората?

Петър плачеше — и нищо не продума.

— Днес — продължи Влади — аз отидох на кладенеца за вода и като се връщах, чух човешки плач. От любопитство

отидох към това място, отдето се чуваше този плач, и, о, боже! Там, до големия дъб, стоеше нещастният отец, на когото ний станахме причина да убият сина му, и горко плачеше. Щом като ме видя, той се спусна към мене, прегърна ме и извика радостно: „Стояне, милий Стояне, жив лиси? . . .“ Но след малко, като ме изгледа добре, той ме отпусна, дръпна се назад и начна да ме гледа с мътен и твърде жален поглед. Аз не можих да се стърпя и заплаках. Той, като ме видя, че плача, усмихна се горко и каза: „Сега плачеш! А вчера, като убиваше сина ми, не плачеше! . . . Знам, знам, че ти уби сина ми. . . ти . . . ха, ха, ха! . . . Как той лежеше в кръвта си! Как беше хубав! . . .“ След тези думи, които ясно показваха, че у него нямаше ум, той извика: „Стояне! Бягай, ще те убият!“ И побягна. Аз исках да го улова и доведа тук, но той, като се приближи до големия камък, хвърли се надолу и издъхна! . . .

Влади млъкна, но едрите сълзи не преставаха да капят от очите му.

— Хвърли ли се! — каза Петър с удивление.

— Да, хвърли се и умря! . . . Горкият!

Петър отвори устата си, за да каже нещо, но не можеше — сълзите не му позволиха. Той стана от мястото си, начна да се разхожда нагоре-надолу и да въздиша тежко. После, като се приближи до Владя, каза му:

— Имаш правда, Владе, дето думаш, че вместо добро зло правиш. Такожде имаш правда и дето думаш, че ти е омръзнало да живееш тук. Ти си млад и не е чудно, дето ти се показва това уединено жилище — мрачна пустиня. Иди, прочее. . . Аз ти позволявам да идеш, дето щеш, и моето благословение нека бъде с тебе.

— Ами ти какво ще правиш тук?

— Аз ще остана да моля бога, за да прости греховете ми. Сега познавам, че бог ме наказва.

След тези думи Петър преклони колена пред образа на честния кръст и начна да шепне топла молитва. Влади такожде и той преклони колена и неговият приятен глас се раздаде сред нощната тишина. Той пееше благодарителна песен на Исуса Христа, съчинена от татка му. . . Като свършиха молитвата си, Влади се приближи до татка си и му каза:

— Татко, аз никога не ще се отделя от тебе! Дето бъдеш ти, и аз там ще бъда. Но на мене ми се струва, че по-добре ще е да отидем да живеем или в Преслав, или в Драгоев. Аз там ще се трудя по-много: ще копая лозя и градини, ще слугу-

вам на чужди хора, ще ора. . . с една реч — ще се трудя тъй, щото никога да не се лишаваме от нищо.

— Това не може да бъде, Владе. Ако да знаеш колко е свещено за нас това място, ти не ще ме принуждаваш да го оставя. . .

— Свещено ли? — произнесе Влади.

— Да, аз не съм ти казвал досега нищо; но сега съм принуден да ти кажа: тук е погребена майка ти.

— Майка ми! . . . Аз пък досега нищо не знам!

Влади право каза, че не знай нищо. Никога не му е дохождало на ум да пита татка си по каква причина те живеят в нея пустиня. Той досега не знаеше дали е имал майка. „Тук има нещо тайно“ — помисли си той и като улови татковата си ръка, опря главата си на гърдите му и с умоляющ глас му каза:

— Кажй ми, татко, всичко подробно. Тук може да има нещо печално.

— Ах! Добре беше да не знаеш, но няма що. . . трябва да ти се каже. Слушай!

Твоят дядо (татко ми) живееше в Шумен и беше много богат. Двамата мои братия заедно с татка занимаваха се с търговия: а аз, защото бях още малък, ходех в училището, дето се учех да прочитам по гръцки. Като стъпих в 16-та година, татко ми ме проводи в Цариград да се уча. Там не ми беше никак добре, но как да е, привикнах. След три години чух, че татка го убили, разграбили всичкото му имане и изгорили къщата ни. Искали да убият и брат ми Ивана, но той побягнал и тъй се отървал от смъртта. Брат ми Вълко, който останал жив, писа ми да се върна, защото майка ми била твърде болна. Аз се върнах, но вече тогаз, когато майка ми я нямаше на този свят. В Шумен аз се научих от брат си Вълка защо убили татка ми и защо искали да убият и брата ми Ивана. Брат ми Иван се оженил за едно момиче, което Джамал бей (началникът на шумненските яничари) искал да го потурчи. А пък защото в тази работа действувал татко ми, затова Джамал бей подкупил няколко панти, които, като запалили къщата ни, убили татка, грабнали братовата ми Иванова жена, искали и брата ми да убият, но той побягнал! . . . Тези нещастия, както се вижда, бяха доста за нас, но неумолимата божия съдба проводи ни и други. . .

В разстояние на две години ний поправихме състоянието си, станавме пак, както преди, богати, направили си по-

добри къщя и начнахме пак да си живейме мирно. Джамал бей, макар и да се старееше много, за да ни стори зло, но никак не можеше, защото ний имахме други защитник. Той беше шумненският митрополит, който имаше силно влияние в цял Шумен, и затуй Джамал бей, като гледаше, че ний прибягваме под негова защита, не смееше да ни закача. Освен това нас ни защищаваше и Караман бей (вторият яничарски началник), когото беше гняв на Джамал бея бог знае за какво, и търсеше причина да го свали от чина му.

Но ний не можехме дълго да се наслаждаваме с това спокойствие. Шумненските граждани оскърбиха митрополита, защото не рачиха да му плащат за венчило по 8 гроша. Той не можи да търпи това оскърбение и защото беше уверен, че не ще голучи от шумненци удовлетворение, остави Шумненската епархия.

След две недели подир митрополитовото отхождане в една бурна нощ видяхме, че шумненският пазар гори. А пък нашите дюкяни бяха там. Брат ми вече беше се накарал да иде, за да види що именно гори; като мислехме така и гледахме издалеч онуй жалостно и ужасно зрелище, заведнаж избухна силен пламък от къщата ни. Додето аз извикам „огън!“ — и брат ми каза, че къщата ни се запалила от четирите страни!... В тази минута замина край нас един черен човек и извика: „Знайте, че това е отмъщение! На пазара горят вашите дюкяни, тук гори къщата ви, а след малко и вий ще горите!“ О, Владе! Оттогаз се начнаха моите нещастия. . . В него време аз изгубих майка ти, а сестра ти може да е станала жертва на огъня. . .

Влади, който с голямо внимание слушаше таткова си разказ, при тия думи стресна се и каза с удивление:

— Сестра ми! Нима аз имах сестра?

— Да. Тя се зовеше Петя и беше три години по-малка от тебе.

— Ах! — извика Влади. — Тя умряла от ужасна смърт? Че защо не се постара да я избавиш?

Този въпрос оскърби Петра. Той се обля със сълзи и с дълбоко въздъхване каза:

— И ти, сине, и ти ме оскърбяваш! Но аз не съм виноват...

Влади поиска да седне на колена и да иска прошка от татка си, но татко му го спря и продължи:

— Когато страшният огън с голяма ярост захвати къщата ни, аз бях сред двора и като безумен гледах на свирепия

пламък, който със силно фучение скриваше се в облаците. В него време чух един слаб крясък, който излизаше от къщи. Аз познах, че майка ти вика, и се спуснах да я отърва; но едвам сполучих, за да вляза в къщи, и отподир ме удариха тъй силно в главата, щото паднах на къщния праг като мъртъв. Не зная колко време съм стоял в това състояние; но на съвествяване ми беше ужасно! . . . Аз, като се свестих, с голямо удивление видях, че съм сред гора! . . . В таквоя положение аз проклевах денят, в когото съм се родил, проклевах всичко, що има на света, и бях тъй отчаян, щото се реших да се умъртва с някакъв начин. С това намерение аз се приближих до една река (тя била Камчия), която беше половин час наблизко, и се наках да се хвърля в нея: но заеднаж чух детски плач. Аз се обърнах и видях, че десет разкрача надалеч от брега стои до едно дърво петгодишно дете. . . и то дете беше — ти, Влади. . .

— Аз ли?

— Да, ти беше. Като те видях, аз благодарих бога, дето не ми допусна да се удавя. И наистина, ако бях се удавил, тебе кой щеше да те отгледа, храни и облача? Никой! Ти щеше да умреш от глад. . . Но бог никога не оставя човека. Той мисли за всички и пази всички.

При тези думи Петър издигна очите си, които бяха пълни със сълзи, към небето и дълго се моли. После седна пак на мястото си и продължи:

— Като те намерих, аз почувствувах радост, но тази радост скоро отстъпи място на дълбока печал. Аз не знаех де съм и накъде да ида. Скитах се нагоре-надолу дано намеря път, но нищо не можих да открия, наоколо ми беше сѐ гора. Слънце изгря, всичката природа се съживи, а аз все още не знаех де съм. . . В отчаяност седнах, прегърнах те и начнах да плача с глас. В него време, когато аз плачех, някой си извика над главата ми: „Мълчи!“ Аз издигнах главата си и видях, че на дървото, до което седях, стои един човек, който беше насочил пушката си към мене и ме гледаше страшно.

— Убивай! — извиках му аз, без да престана да плача. Но той, вместо да ме убий, скочи долу и извика със страшен глас:

— Каж ми, що търсиш тука?

Аз само го погледнах и продължих да си плача. . .

— Виждам — каза той, — че ти си нещастен. Но не ще

ли кажеш от що си дошъл тук? Дали не ще мога да те утеша?

— Уви! — извиках аз. — Моето нещастие е голямо. Никой, никой освен бога не може ме утеши. — Подир това аз му разправих всичко.

Като свърших печалния си разказ, аз отрих сълзите си и начнах да се готвя за смърт. Аз мислех, че той е разбойник и не ще се забави да ме умъртви; но за мое удивление той запрати пушката си настрана, взе тебе от ръцете ми, целуна те няколко пъти, оросите със сълзите си и като ми те подаде, каза:

— Като порасте това дете, кажи му, че чичо му Иван зарад него се е облякъл в хайдушки дрехи. . .

— Иван ли? — извиках аз, като скочих от мястото си. — Де е той?

— Аз съм.

И чичо ти Иван ме прегърна. Ний много време стояхме прегърнати и нашите сълзи се смесиха. Моето сърце колкото и да беше раздрано от печал, но в тази минута се изпълни с радост. Аз забравих преминалата си жалост и като продавах радостни сълзи, думам на брата си:

— Да се върнем, брате, пак в Шумен; ний имаме добри и великодушни приятели, които ще ни помогнат. . .

— Никога — каза брат ми с разтреперан глас, — никога не ще стъпя в Шумен, ни в друг някой град или в село. Моят град е широкият Балкан, а моята къща са дебелите клонести дъбове! . . Мене пред очите ми убиха татка, взеха всичкото ми имание, лишиха ме от жена и най-после, като не можиха да угасят превеликата си злоба и ненаситното си отмъщение, искаха и мене да убият. . . Да — продължи брат ми, като сѐ повече се предаваше в скръбните си възпоменания. — Ето години се минават, а тяхната злоба, тяхното отмъщение не е угаснало! . . . И ти, бедний, стана тяхна жертва. . .

Брат ми можеше още да продължава; но ти заплака и го накара да прекъса скръбните си възпоменания. Като чу, че ти плачеш, той каза:

— Да вървим, Петре.

— Де? — запитах го аз с удивление.

— Ще видиш — каза той и като взе тебе в ръцете си, гръгна. Повече от един час вървахме, без да продумахме един другому. Най-подир брат ми прекъса това мълчание, като ме запита:

— Не се ли удивляваш и даже оскъряваш. Петре, като

ме гледаш, че аз с пушка на рамо, с нож и пищови на пояса ходя по гората?

— Разумява се, че се оскърбявам — казах аз нерешително, — защото ти може да си убивал.

— Ти се лъжеш, брате; аз не съм убивал досега никого, нито съм се обличал досега в хайдушки дрехи, но само вчера се облякох, и то зарад вас, че трябваше да ви помогна.

Тъй каза брат ми и сълзи намокреха лицето му.

— Да помогнеш нам! — казах аз брату си, като го улових за ръка. — Че ти отде знаеше, дето ний ще сме в нещастие?

— Ще научиш всичко, но не сега — с бързина каза брат ми.

След този разговор настъпи пак мълчание; но това мълчание беше по неволя, защото ний влязохме в такъвзи гъсталак, щото един с други се не виждахме. Но след малко пред очите ни се представи една малка полянка, постлана с мека зелена трева и с разни благовонни цветя. Тази полянка беше заобиколена с тъмен гъсталак и се прорязваше от една малка вадичка, която с бистрата си като сребро вода приличаше на кристална линия. Като стъпихме в тази полянка, брат ми ме изгледа внимателно и ме запита:

— Не трепереш ли, Петре?

— Да треперя ли! Че защо?

— Знаеш ли, че ний сме в самодивско жилище?

Тези думи сякаш че ме попариха. Аз подскочих назад, разтреперах се като лист и не можах да продумам. Дотолкоз бях се уплашил! И не е чудно, понеже от детинство още ми бяха натъпкали сърцето със суеверия. Много чудеса ми са приказвали за тези самодиви. Казвали ми са, че те улавят челяка и го карат да ги носи по разни нечисти места или са залюбяли някого и му изпивали кръвта и пр. Ето защо, като чух, че сме в самодивско жилище, аз се разтреперах. Брат ми, като видя, че се страхувам, приближи се до мене. улови ме за ръка и ми каза:

— Не бой се, Петре. Всичко, що си слушал да приказват за самодиви, лъжа е, глупост и суеверие. И аз като тебе вярвах преди, че има самодиви, и се страхувах; но като познах, че всичко това е пусти въображения, престанах да вярвам и да се страхувам.

— Отде знаеш, че това е пусти въображения и глупости? — запитах аз брата си, като все още треперях.

— От опит — отговори брат ми. — Знаеш ли, че аз, за да избягна от смърт, побягнах от Шумен?

— Знам, но не подробно.

— Сега ще чуеш всичко подробно.

И брат ми, като седна на меката трева, приказва ми следущето:

— Като побягнах от Шумен — каза той, — аз се заклех никога вече да не стъпвам в него. С това намерение аз първо отидох в Белград, а оттам — в Цетина, дето живях три години. Но и там няха спокойствие. Аз мислех все за вас и се страхувах да не би и вий да пострадате, както мене. Най-после аз не можах да търпя и се върнах, но не в Шумен: аз се поселих в Драгоев. Там живях няколко месеца спокойно, но като се известих, че вас ви преследува моя враг (Джамал бей), принудих се да оставя Драгоев и, под вид на просяк, да се заселя в Шумен. Като отивах за Шумен, наумих си да набера дренки, за да ги продавам. Но като ходих много нагоре-надолу из гората и не можах да намеря дренки, по случайно влязох в тази полянка, на която прекрасният ѝ изглед много ме удиви, а най-много аз се почудих, като видях, че среща ми иде един човек, който по дрехите се познаваше да е смирен пустинник. Той като приближи до мене, застоя се и кръстоса ръцете си. Аз го погледнах с благоговение: защото неговото ангелско лице, неговият кротък поглед, в който блещеше небесна благодат, караха ме неволно да благоговеея пред него.

— Вероятно, че някое нащастие те накара да дойдеш в това пусто място? — каза ми той тъй нежно, тъй кротко, щото на очите ми се показаха сълзи.

Аз си припомних всичките мои нещастия и му рекох плачешком:

— Да, аз съм нещастен човек. . . но никое нещастие не ме е накарало да дойда тук.

Аз му разправих всичко подробно. Той, като изслуша с внимание разказът ми, рече:

— Да, ти си нещастен, но ако слушаш моят съвет, ще забравиш всичките си нещастия.

След това той ми яви, че мястото, дето стоиме ний, зовяло се самодивско жилище, и като видя, че аз от това негово известие се разтреперах, той ме увери, че самодиви не са съществували и не съществуват. Освен това той ме съветува да остана при него. Аз го послушах и останах. . .

Брат ми замълча и се замисли. Аз не можих да се стърпя и го запитах:

— Де е сега този пустинник?

— Той след три дни умря — каза брат ми умислено. — Аз си направих колиба и навсега се поселих в тази полянка; но и тук мислех, че ти, брате, със семейството си, както и брат ми Вълко ще бъдете в опасност, и това никак не ми даваше спокойствие. Почти всяка неделя аз бивах в Шумен и там под вид на просяк просех милостиня. Много пъти съм бивал у вас и вий всякога ми давахте щедра милостиня. Преди една неделя бях в Шумен и там в една кръчма (механа) научих се от двама яничарина, че Джамал бей щял да запали къщата ви, а вас да убий. Това откритие ме принуди да се приготвя, за да ви забраняя. Аз отидох в Драгоев, събрах десет души млади юнаци и с тяхната помощ отървах тебе и сина ти от явната оназ ужасна смърт. . .

— Видиш ли, татко, кой ни е освободил? — извика Влади с възхищение.

— Твоят чичо беше добър като ангел, Владе. Аз много го молих да идем да живеем в някое село, но той никак не се съгласи. Ний си останахме в тази полянка и мирно си живяхме, както и досега.

— Нима ний ли живеем в тази полянка? — запита Влади татка си с изумление.

— Да, ний живеем в тази полянка, която и досега се нарича самодивско жилище и благодарение на това име ний спокойно си живеем. . . При нас не смеят да добавят даже нито свирепите яничари и кърджалии. . .

— Ах! — извика Влади. — Сега се сещам защо моите другари не се приближават до нашето жилище. Суевери! Те мислят, че аз живея между самодиви! . . Ами де е сега чичо Иван?

— Умря! — каза Петър, като въздъхна, и по лицето му се проточиха две едри сълзи; после, като се събра с дух, той продължи: — Умря, но не от собствената си смърт. . .

— Ами от що?

— Един ден той излезе много рано и чак надвечер се върна изранен, окървавен. . . Едната му ръка беше отсечена, а в другата той носеше. . . Знаеш ли кого, Владе?. Майка ти, която беше такожде изранена и окървавена. . .

— Майка ми ли? — изкрещя Влади и улови главата си.

— Чичо ти — продължи Петър, без да гледа на Владе-вото изкрещяване — след пет минути умря, а майка ти живя

още един час; но от нея нищо не можих да науча, защото тя не продума нито дума. . .

— Това е ужасно, татко! — каза Влади, като си държеше още главата. — Нашия род, нашето семейство освен чича ми Вълка все търпи ужасни нещастия. . .

— Не се търпи дали и чичо ти Вълко не търпи нещастия, Владе! Струва ми се, че и той се намира в нещастие. . .

— Ами защо не дохожда той при нас? Или ний защо не ходим при него?

— Той може да мисли, че нас ни няма вече между живите, както и ний не знаем дали е и той жив. . .

След тези думи Петър заплака и плачът му, като се съедини с Владева, чуваше се надалеко. . .

III

ЖИВОТ ВМЕСТО СМЪРТ

Когато Петър и Влади плачеха неутешно за големите си нещастия, плачът им се прекъсна от едно похлопване, което се раздаде на двора. Петър скочи уплашен от мястото си, сне от стената черните маски, гуди една на себе си и като подаде друга на Влади, каза му:

— Скоро! . . . Това е необикновено.

После се приближи до един сандък, извади от него две дълги дрехи, подаде едната на Владя и сам навлече другата. Влади, макар и да не знаеше какво ще прави татко му, понеже той не чу, че се хлопа вън, но изпълняваше всичкото негово поръчване. Като се наредиха добре, Петър подаде на Владя пушка и му каза:

— Иди, отвори и ако е добър човек, доведи го тук; ако ли е лош — не го пускай.

Голямо недоумение се оказа на Владевото лице и той беше отворил вече устата си да пита де го провожда татко му. Но в това същото време се чу силно хлопание. Влади завчас разбра всичко и тичешком излезе вън. Като се приближи до пътните врата, той запита със страшен глас:

— Кой дързай да ни безпокои в тази нощна тишина?

— Нещастен човек — чу се твърде слаб глас.

— Нещастен ли? — каза Влади колекичка. — Ами що търсиш тук?

— Смърт.

Тази дума беше тъй жално казана, щото Влади заплака. Неговото чувствително сърце се напълни от жалост и той, като запрати пушката си настрана, отвори. . .

На вратата се показва един стар човек с бледно и сухо лице, с хлътнати очи и с разпусната несчесана коса. Той, като видя, че отпреде му стои човек със страшно облекло, падна на очите си и извика отчаяно:

— Убий ме! Аз додох тук да умра. . . Твоята силна ръка нека ме избави от тези нещастия, които вече не мога да търпя.

Влади с удивление гледаше на тогози нещастливца и бистри като бисер сълзи течеха по бялото му лице, което беше покрито със страшна черна маска. Той се приближи до стареца и като го издигаше, рече му:

— Ти си нещастен, старче. Но аз самичък не мога ти стори нищо; тук има от мене по-големи — да идем при тях.

— Ах! — извика нещастният старец. — И тук ли не намирам смъртта? Навсякъде ли ще бяга тя от мене? Ето, има един час, откак съм стъпил в самодивско жилище, а още жив!...

— Самодиви всякога не убиват — каза Влади притворно. — Те на нещастните дават утешение!

— Не ща! Не ща утешение! — извика старецът с отчаяние. — Аз искам смърт. . . Тя ще бъде моето утешение!

Когато Влади и нещастният старец влязоха в къщи, не намериха никого вътре. След пет минути отвори се едни малки врата и Петър се показва. Той беше облечен много страшно: дългата му кожена дреха влачеше се до земята, грозната черна маска лъщеше се по лицето му, на главата му беше дълъг меден калпак, който показваше Петра като едно чудовище. И наистина, той приличаше на чудовище. Когато се той приближи досред стаята, нещастният старец, който дотогаз стоеше като закован, от страх се разтрепера. Той на часът седна на колене и извика:

— Убий ме!

Петър, без да обръща внимание на това, рече със страшен глас на стареца:

— Що търсиш тук?

— Смърт — твърдо каза нещастният.

Петър видя, че неговите заплашвания нищо не ще помогнат, затуй начна кротко и ласкаво да му думам:

— У нас смърт няма, старче, у нас има утешение. Ако си нещастен, кажи ни нещастията си и ний можем да те утешим.

— Да — каза старецът, — вий ще ме утешите със смърт...

— Казах ти вече, че у нас няма смърт, у нас има утешение — рече Петър малко разгневено.

Нещастният старец съмнително поклати главата си и каза плачешком:

— Не се надявам, но може. . . Моето нещастие е голямо. . . О! Много голямо! Най-малкото ми дете го изгориха пред очите ми. . . а двамата ми синове са в разбойнически ръце. . . Разбойниците се канят да ги изгорят живи, ако не им занеса 50 000 гроша за откуп. . . Аз пък не можих ни пара да сбера. И тъй, моите нещастни деца. . .

Старецът не можи повече да продума, гласът му примря, очите му се напълниха с кървави сълзи и той падна безчувствен на Владевите ръце. С помощта на някои лекарства, които Петър извади от един малък сандък, нещастният старец скоро се свести.

— Пак жив! — извика той. — Боже! Ще се мъча ли още?

— Утеши се, нещастний — каза му Петър умилно, — кажи ми, не можеш ли откупи децата си?

— Никак; у мене няма ни една пара. . . А не зная защо, никой не ще да купи ни лозята ми, ни нивята ми, ни къщата ми. . .

— Отде си ти? — с безпокойство го запита Петър.

— Сега живея в Преслав, а преди 23 години живях в Шумен с братята си Ивана и Петра.

При тези думи Влади се поиздърпа назад и начна с голямо внимание да разгледва чича си. А Петър проливаше безбройни сълзи, които не се виждаха под черната маска, и малко остана да извика от радост. Но той скрепи сърцето си и като се разходи малко нещо нагоре-надолу, застоя се пак пред нещастният старец и го запита:

— Как се зовеш?

— Вълко — отговори старецът.

И наистина, той беше нещастният Вълко.

Влади беше вече прострял ръце, за да прегърне чича си, но Петър с едно страшно изкашляние, което беше понятно за Владя, принуди го да се откаже от намерението си.

Петър се приближи до стареца и му каза с умоляющ глас:

— Старче, разкажи ми, що те принуди да оставиш Шумен и да се преселиш в Преслав?

— Голямо нещастие ме принуди да направя това — каза Вълко, като се силеше да възпре сълзите си. — Злобна ръка запали всичко, що имахме на света. . . Немилостив огън се разпространи над нашите бедни глави и с ненаситна гладност поглътна всичко. . . Този страшен огън поглътна и брата ми Петра с всичкото му семейство. . .

Старецът при тези думи се задави в сълзите си, но след малко, като се съвзе, той продължи:

— След това ужасно и пагубно за мене произшествие, защото няхах пари да се заловя за търговия, аз се преселих в Преслав, дето досега мирно прекарвах дните си. Но и тук чърната съдба не ме остави; тя ме порази с жестоката си ръка... освен това тя въоръжи и всички против мене. . . Като ходих в Шумен да прося помощ, с която да откупя децата си, един великодушен човек ми даде повече, отколкото му просех. В това време, когато той ми връчваше своята великодушна помощ, дойдоха при него трима яничари, които го свързаха и го хвърлиха в тъмница. Отсетне аз се научих, че защото искам да ми помогне, затуй го затворили в тъмницата. . . Подир това аз ходих още на няколко села и градове, но навсякъде моето моление и горчивите ми сълзи се посрещаха с принудено хладнокръвие. Като никъде нищо не можах да сполуча, аз се връщах с голяма горест в Преслав, но и тук немилостивата съдба ме порази с ново нещастие. Разбойници влезли в къщата ни и умъртвили двегодишното ми дете. . . И то как? Хвърлили го на огъня! . . .

— Ужасно! — извика Петър с разтреперан глас.

— Това ново нещастие — продължи Вълко — принуди ме да дойда в тази пустиня, защото старите хора уверяват, че който стъпи в това място, никога вече се не връща. . . тук умира. И аз се надявах да намеря тук смъртта. . . Но уви! Самодивите били по-милостиви от човеците. . .

— Да — каза Петър, като скри смущението си, — самодивите са по-милостиви; те ще ти помогнат и ще те утешат.

— Ще ми помогнат ли! Ще ме утешат ли! — извика Вълко с радостно удивление.

— Сутре ще видиш синовете си освободени

— Възможно ли е?

— Самодивите не знаят лъжа. . .

— Да, не знаят — повтори Влади.

— Вярвам — каза Вълко, — но не се надявам. . .

— Надявай се. . . иди и утеши жената си.

След тези думи Петър се скри в един потаен ъгъл. Така също направи и Влади.

Вълко се замая, като видя, че неговите странни събеседници изчезнаха заеднаж. Той се прекръсти набожно и каза полекичка: „Самодивите ще ми помогнат! . . . О, боже! Да се надявам ли? Аз додох тук да търся смърт, а приемам живот. . . приемам надежда! И от кого? От самодиви, които могат всичко да направят! . . .“

С тези думи Вълко излезе от мнимото самодивско жилище и си отиде радостен към Преслав.

След като замина Вълко, Петър и Влади влязоха в онази стая, в която седяха, преди да дойде Вълко. Те седнаха пак на местата си и Петър, като въздъхна дълбоко, каза на Влади:

— Виждаш ли, Владе, че и Вълко с всичкото си семейство търпи големи нещастия?

— И отникъде няма помощ! — с горест каза Влади. — Ами защо не му казахме ний кои сме?

— Защото, ако бяхме му казали, той не щеше да си иде с таквази радост. А сега той ни има за по-горни от смъртни и се надява, защото мисли, че ний можем всичко да направим.

— Ний се обещахме, че ще му помогнем, ами как, като у нас пари няма, за да му дадем. . .

— Бог е милостив, Владе. Той ще ти помогне да утешиш чича си Вълка. Ти имаш вярна и храбра дружина. . . с нея ти ще можеш освободи братовчетата си. . .

— Колко си добър, татко! — каза Влади с радостен глас. — Моите другари са юнаци. . . Те ще ми помогнат да ги освободи. . .

— Тук юначество не ще помогне, но хитрост. Време ми-нува. . . Доди да те благословя и върви. . . Върви да освободиш братовчетата си.

След половин час Влади с пушка на рамо, с нож и пищови на пояс излезе от мнимото самодивско жилище, като напяваше юнашка песен.

Сутринта беше тиха и приятна. Вятърът ставаше ту тих, ту силен: понякогаж съвсем затихваше, а понякогаж пак за-
вяваше силничко. Птиците начнаха оттук-оттам да издават
приятни гласове. Тук-там начнаха да се чуват овчарски
свирни, бляенията на овце и лаение на овчарски кучета.
Божията птичка (веселата чучулига) забавно се издигаше
към облаците. като издаваше приятни и в жалост приводящи
звукове. Тя сякаш че със своята неподражаема песня сла-
веше всеблагаго творца и се виждаше, че с нетърпение чакаше
изгряването на слънцето, и затова ту се скриваше в гъс-
тите облаци, ту се спускаше надолу като стрела и жално
чучулигаше. . . На това жално чучулигание отвещавахе, от
отдалечената гъста гора, гордият славей със своята гармо-
ническа и сладкогласна песен.

В тази приятна сутрина от селото Преслав излезваше
един млад човек и се упъти към близката гора. Той вървеше
бавно и на бледното му лице беше запечатана дълбока печал. . .
Както се виждаше, у него освен една дълга сопа друго ни-
какво оръжие нямаше. Едно голямо чърно куче го придружа-
ваше и което, за да развесели стопана си, бягаше ту напред,
ту назад и издаваше радостен лай.

Този млад човек беше Влади (Петровът син). Той ходи
да събира дружината си и от любопитство замина и в Преслав
да види що прави чичо му Вълко. Кога влезе в Преслав, Влади
беше весел; но излезе оттам печален (както го видяхме). . .

Като възлезе на близката гора, додето се простират раз-
валините на стария Преслав, Влади се удиви от приятното
зрелище. Пред очите му се представи Преславската равнина
с всичката си хубост, окръжена от всичките страни със зелено-
листвена гора; тя беше очарователна! Повърхността ѝ беше
покрита със зелена трева и с разноцветни благовонни цветя.
Реката Камчия, подобно на сребърна змия, кривеше се по
тази равнина и със своето шумтение отвещавахе на тихия
северен вятър, който я правеше да показва малките си вълни,
подобни на малки снежни лебеди. . .

След няколко минути светливата зора, която предвещава
прекрасен ден, отвори величествените възточни двери, от
които се показва горделивото слънце, увенчано с разноцветни

блестящи венци. . . Неговото появяване съвършено съживи всичката спяща природа: птиците начнаха да пеят по-гръмко и по-сладко; приятните пастирски свирни начнаха да се чуват от всяка страна. . . С една реч, всичко беше будно. . .

От това приятно зрелище на Владевите очи се показаха сълзи, които той напразно се мъчеше да скрий и като не може, той им даде воля и начна с глас да плаче. И плачът му беше жалостен. . . Величественото зрелище на природата, вместо да възбуди в него радостни чувства, то възбуди жалост и плач. Но Влади плачеше не за себе си, а за толкоз нещастни, които, като са обременени с тежки страдания, не смеят да дигнат очите си и да се наслаждават на веселящата природа.

Това мислеше Влади и плачеше. Но заведнаж като че нещо важно му доде на ум, той отри сълзите си и каза: „Ето, един час има, откак седя аз тука, а никой се още не явява. . .“

После той седна до едно дърво, взе в ръцете си Глока (тъй се зовеше черното му куче) и се замисли:

„Сутре — мислеше си той, — сутре те ще бъдат или свободни, или не ще ги има вече на света. Не дай, боже, да се случи последното! . . . Ами ако се случи? Как ще се явя пред татковите очи? Той може в него час да умре и аз трябва да да се убия. . .“

След това размишление той издигна очите си нагоре и каза с глас:

— Боже! Защо са толкова нещастия на нашия род? Дядо ми, татко ми, чичови ми и братовчетата ми търпели толкоз и все още търпят! . . . Дали тъй много са те разгневили? . . .

При тези думи от Владевите очи се изляха безбройни сълзи. Той можеше още да продължава това си жално възкликане; но Глок, който беше заспал в ръцете му, заведнаж скочи и силно залая. Влади се възви и на лицето му се показва удивление: зад него стоеше прав един старец, който беше си турил ръцете на гърдите си и внимателно гледаше Владя. Той беше Вълко.

— Аз мислех — каза той на Владя, — че само аз съм нещастен, но уви — то имало и други, които като мене оплакват дните си!

Влади, макар и да позна чича си, но не рачи да му се каже кой е, а като стана, каза му с нажален глас: „Ах, старче, може ли да не оплаквам дните си, като. . .“

— Знам, знам — каза старецът, като прекъсна думата му, — аз слушах всичко, що ти хортуваше сега. . . Но, юначел! Ти тука си сам, а нямаш никакво оръжие върху си!

Като казваше това, Вълко измъкна из пояса си дълъг нож.

— Какво ще правиш, старче? — запита го изумлено Влади.

— Ний ще погинем — каза Вълко, — но ще умрем като българи. Вземи, юначе, сопата си и се готви да се защитаващ с нея. . .

В това време изгърмяха няколко пушки и се чуха страшни гласове: „Тук са и двамата, хем са сами!“

Чак сега Влади позна, че разбойници го заобиколили, и вместо да се уплаши, той извади от пояса си два пищова, подаде едина на Вълка и му каза с весел глас:

— Ти право каза, старче, ний ще умрем като българи. . . Да умрем!

Те с пищовите си свалиха двама разбойника; но в тази минута другите разбойници се развикаха с радостен глас: „Сега, сега! Те изпразниха оръжията си!“

Влади и Вълко се спогледнаха един друг с изумление и се чудеха какво да правят. След една минута Вълко поглади лицето си и каза спокойно:

— У мене има нож, а у тебе — дълга сопа. Ще се защитаваме, дору паднем. . .

Той доде издума тези думи, и около десет едри яничари нападнаха на тях с голи ножове.

Влади и Вълко се защитаваха мъжествено: но какво можеха да сторят двамата против десет мина въоръжени яничари? Вълко вече плуваше в кръвта си, когато Влади погледна, че над главата му висят три окървавени ножа, които бяха готови да паднат върху му; но в тази минута блесна се нещо си пред очите му и тези, що държаха страшните ножове на главата му, простряха се без глави на покритата с кръв трева. Влади много се почуди, като видя, че отпреде му вместо разбойници стоят няколко мина от неговата вярна и храбра дружина. Те всички държаха в ръцете си голи ножове, от които капеше кръв.

— Пометко! — извика Влади, като прегърна едного от дружината си. — Ти ме избави от явна смърт! Как да ти благодаря?

— Мене не трябва да благодариш — рече Пометко, — но на кучето си Глока; защото, ако да не беше Глок, ти досега щеше да си на онзи свят. . .

— Глок ли? Не може да бъде! Той, щом като доде при мене Вълко, и се изгуби от очите ми. . .

— Вълко! Нима той беше при тебе?

БЪЛГАРСКИ КНИЖИЦИ.

Часть II

1860 Г. иль

Книжка първа

НЕЩАСТНАЯ ФАМИЛІЯ

кратка

БЪЛГАРСКА ПОВѢСТЬ

Съчинена отъ Н. Д.

ПРЕДГОВОРЪ

Благоразумни Читатели!

Като Българинъ и обладавъ отъ любовь къмъ народу сп, азъ не можихъ да тържъ, кѣту глѣдахъ и глѣдахъ, чи всякъ единъ ученъ Българинъ съ немурени сили съ труди да принесе вещественъ полза. Умъго ми, — нежовихъ, козвямъ да тържъ и ся рѣшихъ, споредъ волю ми допускатъ сили и время, да принесъ и азъ итъщичко Майцѣ си, кое, имамъ, жожи, що годѣ, да ѿ достави полза. Съ тѣзи мысли, азъ си ввехъ да напишъ тѣзи кратка повѣсть, кѣту ся лѣска въ ся нѣжовихъ, чи, кѣту собственно-Българска повѣсть, що бадн приѣтъ съ любовь и снисхожденіе.

Печатъ въ Царскъ С. Високо, 1860.

Началото на повестта „Нещастна фамилия“, публикувана
в сп. „Български книжици“

— Ах, боже мой! — каза Влади с разтреперан глас. — Аз го забравих! . . . За бога, дружина, вижте дано е жив.

Влади, като премисли, че Вълко може да е убит, побледня и се разтрепера. Той предпочиташе по-добре да убият него, нежели чича му.

— Ах, той убит! — извика Влади, като видя, че пет крачки надалеч от него Вълко лежи като мъртъв и облян в кръв. „Убит, убит“ — повтори Влади и падна като безчувствен. . . Като се свести, той повъртя насам-натам мъгните си очи и като загледа Пометка, каза му със слаб глас:

— Пометко, жив ли е Вълко?

— Жив е — радостно каза Пометко, — но той тъй е сега слаб, щото трябва барем най-малко един час да поспи спокойно. . .

— Тук ли е той? Аз искам да го видя — каза Влади, като се мъчеше да стане.

— Вълко сега е в Преслав, Владе, но не бой се: неговите рани не са опасни, както и твоите. . .

— Нима аз съм ранен?

— Ти имаш три рани в гърдите си, но те никак не са опасни. Аз ги умих и свързах добре. . .

— Благодаря ти, Пометко. Ти дозтаса с време. . . но, струва ми се, че ти ми казваше защо аз трябва да благодаря на Глока, че ако да не бил той. . .

— Аз право ти казах.

— Че как се случи това?

— Ний, като вървахме спокойно към назначеното място, заведнаж видяхме, че срещу нас иде Глок с окървавена мусура. Той, като се приближи до нас, залая силно и бързешком доде насам. В това време гръмнаха няколко пушки. След пет минути гръмнаха още две и ний с удивление видяхме, че от гъсталака излязат десет мина с ножове в ръка и отиват към тона място. . . Аз чух Глокова глас и благодарение богу, отървах те.

— Моята дружина е върна — каза Влади, като стана, — но де е тя? Аз никого не виждам! . . .

— Тя е хе там в онзи гъсталак — каза Пометко, като посочи към ближната гора, — аз се страхувах да не ти стане лошево, като видиш около себе си въоръжени хора, затуй ги проводих там. . .

Влади няколко минути стоя умислен; но заведнаж той побледня, улови Пометковата ръка и му каза протяжно:

— Ти си бледен, Пометко! Ръката ти гори като огън. . .

Да не се е случило някакво нещастие? Някой от моята дружина да не е ранен или убит?

Пометко повече пооследня и се разтрепера; но скоро той се съвзе и каза спокойно:

— Слава богу, никой не е убит. . .

Виждаше се, че този разговор беше тежък за Пометка и той търсеше случай да го промени.

— Гледай, Владе, че пладне наближава — каза той, като показваше към слънцето; — нам не понася тъй напразно да губим това скъпо време; трябва в тази нощ да освободим Вълковите синове. . .

— Аз пък забравих — извика Влади, като се удари по челото, — всичката ми дружина тука ли е, Пометко?

— Тука е.

— Никой не се ли отказа?

— Не. Всякой, щом като чу, че Вълковите синове са в хайдушки ръце, напусна работата си, грабна пушката си и тръгна. . .

— Аз не се съмнявах в техните добри сърца. Ами как додохте дотук? . . . Да не дигнат подиря ни потеря?

— Не бой се, Владе. Ний един по един тъй изкусно додохме дотук, щото нито една жива душа не видя. . . Но, Владе, ний пак се захортувахме. . .

Влади, без да продума нещо, отиде към другарите си и като приближи до тях, той им каза с радостен глас:

— Добър ден, юнаци!

— Дал бог добро! — извикаха те в един глас; но после всичките погледнаха с удивление на Владя, който беше навел очите си надслу и проливаше сълзи.

— Не се удивлявайте, дете плача — каза им Влади с нажален глас, — и аз имам сърце като вас и моето сърце се къса на части, като гледам, че без да щем, проливаме всякой ден кръв. . . Ний сега сме весели, но бог знай сутре колкома ще лежим мъртви. . . О, да щеше бог да запази всички ви, само мене да умъртвят.

— Не, не! Ний ще убиваме, но не ще умираме — каза Пометко, като извади дългия си нож, на който имаше кръвави дамки, и го замахна във въздуха. А всички други гледаха с голямо удивление на Владя, защото те никога не бяха го виждали да плаче; те макар да бяха уверени, че и Влади е като тях човек, но таксже бяха убедени, че таткому е самодив и че у Владя има нещо си от самодивство.

Влади при последните Пометкови думи бързешком отри сълзите си, изгледа дружината си и им каза с весело сърце:

— Знайте, ли, дружина, защо сме се събрали тук?

— Знайте, знайте! — развикаха се всички.

— Тези Вълкови синове аз много ги обичам — каза Влади, като дълбоко въздъхна; — трябва да гледаме благополучно да ги отървем.

— Заведнаж ще нападнем. . .

— С нападение нищо не ще можем направи. . . Нали! нападнахме и по-преди? Какво сторихме? Вместо добро — зло

— Ами какво трябва да правим? — запита го Пометко.

— Аз намислих какво трябва да правим — каза Влади; — но тук трябва голяма осторожност.

— Ний сме готови да изпълняме всичко, щото ни кажеш.

— Ако сполучи тази наша хитрост, ще ви моля да не проливате ни капка кръв. . .

— Да не проливаме ли? — изкрещя Пометко. — Дору е тази ръка у мене (като показва десницата си), аз не ще престана да проливам кръв!

При тези думи Пометковото лице пожълтя, очите му се зачервениха, джуните му се разтрепераха и той, като замахна дългия си широк нож на въздуха, извика със страшен глас:

— Да мрат, да мрат тези проклети яничари! Аз имах единичка сестрица. . . тя ми беше и за майка, и за баща, и за брат. . . Аз я пазех като очите си. . . Но тези яничари, тези дяволски деца, убиха я пред очите ми! . . .

Тук Пометко заплака с глас. . .

— Утеши се, друже — каза му Влади, като го улови за ръката; — то, що се е минало, не се връща вече.

— Знам — каза Пометко, като дръпна ръката си, — знам, че не се връща; но аз искам да отмъстявам. . . искам да проливам кръв; а ти. . . ти не ми позволяваш.

— Ако искаш Вълковите синове да станат жертва. . . аз ти позволявам — каза Влади, като скръсти ръцете си.

— Ни капка! — извика Пометко, като скри широкия си нож и отри сълзите си. — Кажете сега, Владе, какво трябва да правим, за да освободим Вълковите синове, без да пролееме капка кръв?

— Трябва подир два часа ний да сме в Шумненския балкан. Хайдучите в тази нощ трябва да бъдат там, защото, както каза татко ми, тя гора била най-способна да крий хайдучи. Аз ще ида да поразгледам тази гора, а после ще заведа и вас. . .

— Че какво ще правим там? — чуха се няколко гласове.

— Ето какво: вий всички, дору е още рано, ще се качите на онези дървета, под които ще се съберат хайдуците, а аз ще стоя в едно отдалечено място и щом настъпи среднощ, заедно с Глока ще дода там. . . Вий трябва да имате пушките си насочени към тях и да гледате да не направите шум, защото ако догадят, всичко ще погине.

— Ами ако ни видят?

— Както казва татко ми, там дърветата били много клонести. . . Вий ще се качите нависоко и аз се надявам да не ви видят; но щом като дода аз при тях, вий полекичка да слезете по-надолу.

Пометко от този план никак не беше задоволен и затова, като стискаше зъбите си, каза:

— Чакай да видим дали ще додат те на него място. А ний пък ще ли познаем под кои дървета ще се съберат тези яничарски хайдуци, че на тях да се качим?

— Ще познайме, Пометка, ще познайме — каза Влади, като потупка Пометка по гърба, — но ако някого е страх, да не дохожда. . .

— Всички, всички ще идем! — развика се Владевата дружина.

— Като е тъй, да вървим, че време минава. . . Бог да е на помощ! Бог да е на помощ!

След тези думи Влади и дружината му се скриха в тъмния гъсталак.

V

ОСВОБОЖДЕНИЕ

Недалеч от селата Осмар и Троица, които са близо до Шумен, има малка гора. Тая гора е тъй гъста, щото едвам смелият ловец (авджия) може със своето вярно куче да се провира между тъмния гъсталак, и то здрава дреха не остава на него.

Сега наскоро в тази малка гора се откриха няколко пещери, които по многото белези се познават да са били в старо време (може би в честитите български времена) жилища на някои благочестиви подвижници. . .

Но в това време, когато са произхождали събитията на

тази повест, тая неголяма гора имаше съвсем други вид. Със своите безбройни дървета тя покриваше сегашните села Осмар, Троица и даже половин Шумен, простираше се чак до Преслав, дето се съединяваше с другите преславски гори... В това време, когато тая гора беше достойна да се нарича балкан, в нея освен някои по-отважни хайдуци не смееше никой други да стъпи. . . Тя се зовеше тогаз Шумненски балкан.

Нощта беше тиха и приятна. Звездите блещукаха на високото небе и се виждаха като че се усмихват на величествената луна, която едвам що беше се показала. Тихият вятър разлюляваше безбройните дървета на Шумненския балкан, които със своите листи издаваха тих и упоителен шум. . . Понякогаж се раздаваше неприятният глас на горската сова, която хвърчеше от дърво на дърво.

В тази приятна нощ в Шумненския балкан в най-гъстото и най-скритото място гореше огън, около него лежаха повече от десет мина, които имаха страшни лица. Те всичките бяха добре въоръжени и се познаваха, че са хайдуци. . . Почти всички спяха, освен двама мина, които седяха близо до огъня и си приказваха. Тези двама мина викаха се Емин и Омар.

Два разкрача надалеч лежаха други двама момъка, които имаха свързани отподир ръцете си; на техните лица се изобразяваше голяма жалост. Тези двама момъка бяха Вълковите синове — Велико и Стоян. Те, горките, вместо да спят, както им беше поръчано, те си приказваха, но тъй полекичка, щото едвам сами можеха да чуват какво си хортуват.

— Що си се тъй много замислил, брате — питаше Велико брата си Стояна, като го гледаше с нежност.

— Мисля, че още малко време остана да живейме.

— Нима ний се страхуваме от смърт?

— Никак! За нас смъртта е нищо. . . А татко и майка като се научат за нашият нещастен край? . . .

Велико наведе главата си и се замисли. Сълзата, която падна от очите му, показва, че той в сърцето си чувства голяма жалост. Няколко минути той стоя умислен, после, като въздъхна дълбоко, каза:

— Най-голяма жалост чувствавам, Стояне, тогаз, когато помисля в какво жалостно състояние се намират таткови. . .

— Те трябва да умрат от печал. . .

— Горките! . . . Как ли плачат и въздишат сега!

— Вижда се — каза Стоян, като удържа сълзите си, —

че татко не е събрал нищо; защото ако беше събрал, той щеше да доде досега. . .

— Страх ме е да не са го убили. . .

— Да го убият ли? Че защо? Що им е той направил?. . .

— Не съм добре уверен, но из онзи ден Емин проводи двама мина в Преслав. . . Аз не можих да се науча защо ги проводи, но чух само като им думаше: „Ако ви се противи — убийте го.“

— Дали за татка думаше . . . дали не е за друго?

— Дано да е за друго! Но не зная защо в тия дни съм много безпокоен и става два пъти наред как сънувам все един и същи сън. . .

— Все един ли? Какъв?

— Става два пъти как сънувам, че при нас дохожда едно момче, което казва, че било чичов Петров син. Той много прилича на самодивския син — Владя. Щом като доде то при нас, всичката Еминова дружина се разтрепера и от страх не смей да се помръдне. То ни думаше, че ще ни освободи. . .

Това сънувах първи път. Вчера, като заспах, сънувах пак този сън; но този път то ни освободи и заедно с татка и майка заведе ни в една прекрасна градина. В нея градина ний доволно време се веселихме, но едвам се накахме да излизаме от нея, и ето над нас додоха някакви безобразни и много страшни хвърковати животни, които със своите гаги пробиха главите ни. Таткови, като видяха нашето нещастие, паднаха мъртви. . . Аз извиках. . . и. . . се събудих! . . .

Стоян се поусмихна и каза:

— Лошев сън, брате; но не е ли сън — празно! Ти от това познай, че твойт сън е празен. То момче, което ти се явява насън, не ти ли казва, че бил чичов Петров син?

— Да — каза Велико умислено.

— Е, и ти си седнал да мислиш за този сън. Чичо Петър и син му има 18 години, откак са умрели. . .

— Аз съм уверен, че сънят е нищо, но предчувствувам, че с нас ще се случи нещо. . . Емин дору е толкоз кръвопиец, не се наема да ни убий: вижда се, че има нещо. . .

— Е, брате! Той не е ли човек? И той има съвест. . . Тя може да го мъчи. . . и. . .

Стоян не можи повече да продума, защото забележи, че Велико изведнаж побледня.

— Що ти е, брате! — запита го той.

— Мълчи — каза Велико бързешком, — мълчи и слушай какво си приказват Емин и Омар.

И наистина, Емин и Омар, които до това време си приказваха полека, начнаха по-високо да говорят, тъй щото Велико и Стоян можиха да чуят всичкия им разговор.

— Странно — думаше Емин на Омара: — ний тука оставихме вчера толкоз неща и като се върнахме снощи, не намерихме нищо. . .

— Освен това — каза Омар, — но и двамата стражари, що ги оставихме да вардят тук, намерихме ги заклани.

Емин стоя около пет минути замислен и после каза:

— Тук може да е дохождал или Вълко, или друг някой отчаян човек, та като е видял, че нашите стражари спят, заклал ги е и взел всичко, щото е намерил тук.

— Може и това да бъде. . . Но, Еминз, ний сме безумни, дето днес не убихме Велика и Стояна. Татко им се обеща още вчера да доде и да ги откупи, но и днешният ден мина, а той се не яви. . . Джамал бей с правда може да се разсърди за това. . .

Емин погледна на Омара, усмихна се и каза:

— Може Вълко, като сте го ранили днес, да е умрял, та затова не дохожда. . . А Османови, барем те защо не дохождат? Три дни стана, откак са отишли.

— Да не са ги уловили и затворили в тъмница? — каза Омар умислено.

— Никога! Джамал бей не ще допусне да ги затворят. Ами ти, Омаре, наистина уверен ли си, че Вълко беше заедно с онова момче?

— Да съм уверен ли? Този нож (и Омар извади ножа си) три пъти се пъха в тялото му и аз се надявам сега Вълко да е на онзи свят. . .

— Дай боже! — каза Емин с радост. — Той тъй и тъй щеше скоро да умре. . . но жално, че не взехме ни пара за синовете му.

— Надявам се да не ги държиш вече живи.

— Да, сутре трябва да им се отрежат главите. Но право, Омаре, много ми е жално за тези момчета, и ако Джамал бей не искаше непременно да ги убия, то никога не вдигам нож над тях. Защо пък той иска да ги убийме?... Що му те правят?

Омар с удивление гледаше на Емина и като се усмихна презрително, каза му:

— Емине! Срамота ти е да жалееш неверните. . . Те са от

бога проклети. . . Нека умрат! Бог е избрал нашата ръка, за да проважда нечестивите им души в ад. . .

— Мълчи! — страшно му извика Емин. — Ти, Омаре, не знаеш що иска бог. И те не са ли създание божие? Не вярват ли и те в тогова бога, в когото вярваме и ний? Ако ли те право не вярват, то сам бог ще ги накаже. . . Не е наша работа да съдим другите!

— Полека, че ще се посветиш — каза му Омар с присмех; — досега си пролял толкози кръв и не си се помислил, че и те са творение божие, та сега си се размислил!. . . Или ти досега проливаше кръв не по своя воля?

След тези думи Омар отправи коварен поглед към Емина и се усмихваше. Той желаше да узнай какво мисли Емин, та да може лесно да изпълни своя план. А неговът план беше: да намери някоя вина на Емина, за да го наклевети пред хайдучите, които без съмнение ще го умъртвят, и да стане той техен началник. На това той беше взел позволение от Джамал бея. Но Емин догади Омаровите мисли и като наведе главата си надолу, не му отговори нищо.

— Или за онзи свят мислиш? — запита го пак Омар.

— Знам защо тъй ме ти оскърбяваш, Омаре — каза му Емин с кротост, — но знай, че аз не се страхувам от коварствата ти. . . Ти прави, каквото щеш.

— Да ме простиш, Емине, ако съм те оскърбил. Аз не ща да те оскърбявам, но ти като показваш стъжление към гяурите, правиш ме да те мразя и да ти мисля зло. . .

— Ти искаш да не показвам съжаление към тези бедни гяури? Но помисли, Омаре, помисли ний какво правим!. . . В разстояние на десет години колко хора сме убили, колко сме разплакали, колко мъки сме причинили на безчислени нещастни фамилии!. . . Ний гледахме как се убиват майки и бащи пред очите ни и никога не сме се смяли!. . . И защо правим всичко това? За пари ли? Не, не само за една пуста слава!. . . И то от кого я добиваме? От подобни нам! Дали за това сме се родили? Дали за това носим човечески сърца?...

Емин заплака, защото той не беше способен да направи хайдутлук, но случаят тъй го докара. Роден беше от родители християни, Емин до 25-та година на възрастта си здраво държеше бащината си вяра; но когато яничарите убиха татка му и майка му, те взеха и него със себе си; той обаче, като не можа да удържи татковата си вяра, потурчи се и стана най-зъл християнски враг. А сега, като угади, че Омар търси

причина да го убий и като помисли, че това може до сутре да се случи, в него се разбуди заспалата съвест, начна силно да го мъчи и го накара да плаче.

Омар, който имаше каменно сърце, от тези Еминови думи почувствува жалост и на очите му се показаха даже сълзи; но вкоренената ненавист към гяурите взе връх и той каза злобно:

— Не, Емине, гяурите не трябва никаква радост да чувствуват. Те са наши роби, и ний, както щем, тъй и постъпваме с тях. Ти криво съдиш. . .

— Аз не съдя криво, но казвам, що чувствувам. Сърцето ми се раздира на части, като мисля колко зло сме сторили и колко струваме сега. . . Знаеш ли, Омарѐ, защо Османови отидоха в Преслав? Те отидоха да свършат ужасно дело: те ще убият Вълковата жена и най-последного му малко дете!... И досега може да са направили това ужасно дело!

При тези думи Велико и Стоян, които слушаха този разговор, разтрепераха се, побледнях и на очите им се показаха сълзи. А Емин и Омар, без да знаят, че те ги преслушват, продължаваха:

— Тъй трябва! — каза Омар със звярска злоба. — Тъй иска Джамал бей.

— Да, тъй иска Джамал бей, но той не е човек... той е звяр — каза Емин гневно.

— Емине, мисли що хортуваш! . . . После да не се разкайваш! . . . Джамал бей знай да наказва изменниците.

Емин сякаш че се стресна. Той тури ръка на челото си, помисли малко и каза:

— Сега вярвам, Омаре, че ти си верен на Джамал бея. Аз се преструвах, че жалея гяурите, само и само да те изпитам. . . Нека сега начнем да приказваме за друго. . . Знаеш ли какво непременно иска Джамал бей от нас?

Омар подозрително погледна на Емина и като се усмихна с презрение, каза му:

— Не зная.

— Той иска, правим, що правим, да му уловим онова чудно момче. . . Аз се надявах вчера на тебе, но ти. . .

Омар се изчерви, но пак каза с гордост:

— Ти искаш да ми се смееш, дето вчера отидох против това проклето момче с 10 мина, а се върнах сам! . . . Смей се, Емине, колкото щеш, но знай, че и ти да беше, щеше да бягаш.

Емин стана и начна да се поослушва.

— Какво слушаш, Емине? — запита го Омар с удивление.

— Чу ми се челешки глас — каза Емин, като седна.
Но едвам той що седна, чу се шум и отпредя му се изправи един едър човек.

— Османе! — извикаха изведнаж Емин и Омар, като станаха.

И наистина, човекът, който доде при тях, беше Осман, когото Емин беше проводил в Преслав да умъртви Вълковата жена и дъщеря му.

— Де е другарят ти? — запита го Емин. . .

— Той умря — рече Осман, — Вълко го уби. . .

— Аз бях уверен, че това тъй ще бъде — каза Емин сърдито, — ами ти де беше досега, Османе?

— Аз бях ранен и досега се криех в една циганска колиба. . .

— Ами не се ли научи дали е жив Вълко?

— Нищо не знам; знам само, че Вълко, като уби другарят ми, излезе от домът си и бог знай де отиде.

— Вероятно той е отишъл да търси онова момче — каза Омар, — за да нападне на нас и със сила да отърве синовете си. . .

— Дето и да е отишъл — извика Осман, — но ний трябва да се запазим.

— Да се пазим ли! Че защо? — с безпокойствие го запита Емин.

— Защото 50 крачки надалеч оттук насреща ми излезе едно голямо куче и се хвърли върху ми. Аз поисках да се отбраня, но не угадих как падна на главата ми едно тежко нещо и аз се прострях като мъртъв. Когато се свестих, наоколо ми беше тихо. . .

В тази същата минута чу се кучешки лай. . . Емин и Омар разбудиха дружината си, която, щом като се събуди, начна да прегледва оръжията си. . . Кучешкият лай се раздаде по-силно и по-наблизо и пред Еминовата дружина се спря едно голямо черно куче, което махаше опашката си и лаеше силно.

— Това е то същото куче, което се хвърли върху ми — извика Осман.

— Ба! — каза Емин с безпокойство. — Това куче сякаш че ни познава!

— То може да има юнак стопанин — каза Омар, като вторично погледна пушката си.

— Юнак е — чу се зад него твърд и звучен глас.

Емин и Омар се стреснаха. Те много се почудиха, като ви-

дяха, че пред тях стои един млад селянин, който дързостно ги гледаше.

— Че ти много юнашки ни гледаш! — каза Емин, като се приближи до него. — Да не искаш да ни плашиш?

— Аз ви казах, че съм юнак и не съм дошъл да ви плаша, но само да поприказвам с вас.

Това като рече, младият селянин (който беше Влади) усмихна се и седна до огъня.

— Радвай се, Емине — шепнеше Омар на Емина, — това е онова проклето момче. . . Познаваш ли го?

Емин поклати главата си, с което показваше, че го познава, и като седна при Влада, запита го:

— Не те ли е страх да ходиш нощя по таквизи страшни места?

— Ами вас не ви ли е страх?

— Ний сме мнозина, а ти си сам.

— А туй какво е? — каза Влади, като показва дългата си сопа.

Емин взе сопата му, турна я на огъня и като се поусмихна, каза му:

— Я гледай как гори хубаво твоята сопа.

И наистина Владевата сопа, защото беше суха, завчас се запали и изпусна силен пламък.

— Ами я вижте пък вий какъв плод имат тези дървета — извика Влади, като показва нагоре.

Всичките разбойници издигнаха очите си нагоре и се вцепениха от страх. На всяко дърво седяха по двама-трима мина и имаха към тях отправени пушките си. Те бяха Владевите другари.

Влади, като видя, че разбойниците много се уплашиха, приближи се до Емина и като го улови за ръката, каза му с приятен глас:

— Не бой се! Ний не сме жадни за кръв. . . Ний ще ви оставим в покой, ако ни послушате. Ако ли не. . .

— Какво искаш от нас? — каза му Емин с разтреперан глас.

— Да оставите пушките си тук и да се отдалечите.

Омар, който стоеше зад Влади, посегна да го ръгне с ножа си, но Пометко в тази минута скочи долу от дървото и Омаровата глава се претърколи пред Еминовите крака.

След Пометка всичките Владеви другари скочиха долу и извадиха острите си ножове.

Емин се разтрепера, като видя, че Владевите другари се разгневиха и искат да проливат кръв. Той погледна Владя с умоляющ поглед и му каза:

— Ти думаше, че не сте жадни за кръв?

Влади погледна другарите си и сам побледня. Те всички се канеха да колят; но неговата бледност още повече се умножи, когато той видя, че и хайдуците се готвят да се защищават.

— Без кръв! — извика той на другарите си.

Но Пометко, без да обръща внимание на Владевите думи, извика със страшен глас: „Не се помръдвайте!“ — и издигна широкия си нож върху Османа, който такожде държеше в ръката си нож; но като видя, че Пометковият нож стои над главата му, изпусна го долу.

— Не се помръдвайте! — развикаха се всичките Владеви другари и издигнаха и те ножовете си.

Хайдуците, едвам що бяха начнали да дохождат в себе си от първия страх, замръзнаха пак на местата си. Те нищо не можиха да продумат. . . Само гледаха с умоляющ поглед на Владевата дружина.

— Какво искате от нас? — отчаяно извика Емин, като се приближи до Пометка, и на очите му се показаха сълзи.

— Вий чухте от началника ни какво искаме ний; затуй не трябва да се повтаря — каза му Пометко бързо и гневно.

Емин и всичките други хайдуци оставиха оръжията си и един по един се отдалечиха.

След един час по Преславския път се чуваше писък от няколко гайди, кавали и цигулки; чуваха се радостни провиквания, песни и разни игри. . .

Това беше Владевата дружина, която с голяма веселба завеждаше Велика и Стояна в Преслав.

VI

ДЖАМАЛ БЕЙ

В Шумен в долната махала, близу до крепостта, дето сега се издигат няколко стари високи тополи, беше в онова време издигнат не твърде голям дом, който принадлежеше на Джамал бей (началника на шумненските яничари). В една вечер, когато часът беше около дванайсет, фучеше силен вятър, гръм

се раздаваше много силно; светкавици всяка минута осветляваха позлатените върхове на шумненските джамии и дъжд като из ведро се изливаше. . .

В това бурно време Джамал бей седеше сам в една тъмна стая и гледаше през едно малко прозорче навън. Макар той да не можеше нищо да види от страшния мрак, който беше покрил шумненската окръжност, и макар грозният гръм и ослепителната светкавица да го привождаха в голям страх, но той все внимателно гледаше към ближната гора (която сега се назовава Илчев баир). Понякогаж той поглеждаше на часа и на лицето му се показваше гняв и нетърпеливост, като да очакваше някого.

— Ето че се минаха дванайсет часа, а никой не дохожда! — извика той с гняв, като стана и начна да се разхожда из стаята.

В това време се чуха три силни удара.

Джамал бей малко се поуплаши, но като погледна на дългата си пушка, която стоеше закачена на стената, той се успокои и запита сърдито:

— Кой хлопа там?

— Аз, ефенди — чу се дебел глас.

„Дрипльо“ — каза на себе си Джамал бей и отвори едни малки врата, които никак не се познаваха да са врата.

При Джамал бея влезе един млад момък, който справедливо заслужаваше името „Дрипльо“, защото на гърба му нямаше здрава дреха.

Дрипльо беше българин и се назоваваше Коста. Когато беше още на 15 години, той много се караше с малките яничари, а най-много с Джамалбеяв син — Алия. Един ден (когато беше сред зима) Али среща Коста на едно място и искаше да го срине в дълбокия сняг, за да мери възрастта му, но Коста излезя по юнак и като срива Алия долу, натрупва отгоре му много сняг. Бедният Коста, като направил това, вместо да бяга и да се скрий, той начал да се смей и да вика другарите си, за да видят що е той направил. Дору се смеел, дохождат двама яничарина, улавят го и го завеждат при Джамал бея, който повелява в него час да го обесят. Джамалбеевото повеление в него час се изпълни пред очите му. Коста беше накрай гроба; но в това време, когато прекарваха примката на шията му и се канеха да ритнат големия чукал, който стоеше под краката му, Али (Джамалбеев син) падна на колена пред татка си и извика с нажален глас: „Баба! Подари тогози гяурина на мене. . . той ще ми бъде кюле (роб). . .

Ако ли не ми го подариш, на, ще се убия! . . . — И Али опря на гърдите си острия нож (ханджар).

Джамал бей прегърна сина си и повеля да освободят Коста.

Оттогаз насам Коста (който нямаше ни баща, ни майка) остана в Джамалбеева дом под име Дрипльо, защото всякога му даваха да облача дрипави дрехи.

Като влезе Дрипльо (тъй и ний да го назоваваме) при Джамал бея, поклони му се ниско и целуна скута от дрехата му.

— Намерихте ли ги? — запита го Джамал бей с гняв.

Дрипльо наведе главата си надолу и каза с разтреперан глас:

— Не, ефенди.

— Не ли? Че доде ходи да ги търсиш?

— Дори до Варна. . . но никъде ги няма. . . Всичките села, гори и баири прегледах, но все напразно. . .

Джамал бей се начумери, поразходи се малко нагоре-надолу и като се спря до Дрипля, който трепереше като лист, каза му:

— Дрипльо! Ако и Емин се върне без жена ми, сина ми и без онази проклета гяурка — Петя, — знай, че ти ще си изтеглиш! Ти знаеше, че те скритом държат християнската вяра. . . ти знаеше, че те имат намерение да бягат. . . а нищо не ми каза.

— Ефенди! Аз нищо на знам.

— Мълчи, проклетнико! — извика му Джамал бей. — Аз знам всичко. . . ти им помогна да побягнат. . . Но не бой се, и ти малко не ще теглиш. . . Иди, донеси свещ!

Като думаше тези думи, Джамал бей удари Дрипля много силно.

— Аз не съм виновен, ефенди, защо ме биеш? — каза Дрипльо плачешком и излезе навън. . .

Когато той донесе свещ, Джамал бей отвори един сандък, извади една малка икона (пресвета Богородица) и като се приближи до Дрипля, каза му с посмешлив глас:

— Я виж, Дрипльо, дали не ще познаеш и това какво е?

Дрипльо погледна с благоговение на иконата, успокои се и рече с твърд глас:

— Това е, ефенди, образ на божията майка.

— Ами знаеш ли де я намерих?

— Може от някого християнина да си я взел.

— Ако да бях я взел от християнин, то щях да се радвам — каза Джамал бей, като тежко въздъхна, — но аз я намерих в Алиевът сандък!

Дрипльо зяпна с удивление.

— Освен това — продължи Джамал бей — аз намерих в сандъка на Алиевата майка един малък позлатен кръст! И ти, проклети гяурино, удивляваш ли се?

— Удивлявам се, защото не мога да разбера как в мюсюлманска къща да има християнски икони. . .

— Вън! Скоро вън! — разрева се Джамал бей и се спусна да бий Дрипля, но Дрипльо вече беше вън.

— Проклетото куче — мърмореше Джамал бей, като се спря пред прозореца и начала да гледа, — иска пред мене да хитрува. . . Но чакай! Аз него ще го питам. . .

В това време във въздуха се разпространи голяма светкавица, която освети Илчев баир.

Джамал бей, който не снемаше очите си от него баир, във времето на тази светкавица видя, че от него слазя човек.

— Иде! — радостно извика той и начала да се разхожда. — Иде. . . но сам! Защо ли? Да не се е случило нещо! Кой ли пък ще дръзне? . .

После той отвори малките врата и извика:

— Дрипльо! Дрипльо!

На вратата се показва Дрипльо.

— Ако хлопа някой на пътните врата — каза му Джамал бей с повелителен глас, — отвори му и го доведи тук... чу ли?

— Чух! — И Дрипльо излезе.

След половин час при Джамал бея влезе един човек — ни млад, ни стар. Той беше много мокър и тъй бледен, щото Джамал бей, като го видя, дръпна се настрана и извика:

— Що е туй от тебе, Емине? Ти си бледен като мъртвец!

— Нещастие, ефенди — каза Емин (който беше същият) с разтреперан глас.

— Нещастие ли? — извика Джамал бей. — Как? Да не сте убили сина ми?

— Не, ефенди, не. Ний изгървахме из ръцете си Вълковите синове. . .

— Изгървахте ли ги? — с гняв изкрещя Джамал бей. — Че как?

— Проклетото момче. . . то развали всичко.

— Пак ли?

— Да.

— Че не можихте ли да го уловите?

— То тъй хитро върши работата си, щото ний дору се свестим, то прави, каквото ще. . .

— Засрами се, Емине, засрами! И ти като се страхуваш от едно гяурско момче. . . то на другите какво остава? . . . Проводи ли, както ти поръчах, Омара да го улови?

— Проводих, ефенди, но Омар се върна сам. . . Петнайсет души бях проводил с Омара, но то убило всичките и само Омар се отървал. . . И то не на дълго. . .

— Какво думаш, какво? — запита го Джамал бей, като прекъсна думата му. — Омар се отърва не на дълго ли?

— Тъй, ефенди. Омар е сега на онзи свят.

— Омар ли? — извика Джамал бей, който щеше да падне, но Емин го задържа.

Като се съвзе, Джамал бей попита Емина:

— Наистина, убиха ли Омара, Емине?

— Наистина, ефенди; аз видях, като се претърколи главата му.

— Че как се случи това. . . и кой го уби?

Емин му разправи всичко подробно.

Джамал бей, като слушаше Емина с внимание, поглади брадата си, измърмори една кратка молитва и каза:

— Ох, Емине, знаеш ли, че Омар ми е син?

Емин изпули очи от удивление и не продума нищо.

— Ти се удивляваш, Емине, но това е истина. Омар ми беше най-любезен син, но аз криех това от всичките, даже и от самото Омар.

— Аз от това нищо не разбирам — продума изуменият Емин.

— И никога не ще разбереш. . . това е тайната ми и аз ще я занеса в гробът.

След тези думи Джамал бей дору беше нажален, прие грозен вид и каза с гняв:

— Емине, аз очаквах от тебе радост, а не скръб. . . Да не си и ти заедно със сина ми Алия. . . да не си християнин?

— Пази боже! — рече Емин, като поглади малката си черна брада.

— И син ми тъй думаше. . .

— Нима Али промени вярата си?

— Ако да не беше я променил, той не щеше да побегне наедно с проклетата гяурка и с майка си. . . Ето какво намерих аз в неговия сандък.

И Джамал бей показа на Емина малката икона, която преди беше я показал и на Дрипля.

Емин се издръпна на ад и гледаше като безумен на светата икона.

— Това не е за вярване, ефенди — каза той полека, — това не може да бъде. . .

— И аз не се надявах — рече Джамал бей, като въздъхна, — но. . . случи се! Аз мисля, че някой от моите хора им помогна да побягнат; защото инак те никога не можеха побягна.

— Някой от твоите хора ли? Че кой ще е този безбожник?

— Кой ли ще е? Разбира се, че или Дрипльо, или. . . ти!

Таквази клевета Емин не чакаше. Той се улови за брадата и няколко минути стоя, без да продума. После, като се приближи до Джамал бей, рече му почти плачешком:

— Ефенди! Аз не се надявах да ме имаш за толкоз неверен. . . Таквази ли награда ми даваш, задето досега изпълнях волята ти? . . . Колко пъти съм ти бил неверен?

— Съжалявай, Емине, аз не ти рекох, че си ми неверен. . . но само си предполагах. . . Ти пък тъй скоро не трябва да се оскърбяваш. Мигар не знаеш в какво положение съм аз сега? Ами те сега побягнаха, Омара убиха и Вълковите синове се отърваха! . . .

— Не се предавай на жалост, ефенди. Алия ний ще намисрим, а онова проклето момче, което стана причина, за да убият Омара, ще го уловим и ще му възвърнем. . .

Джамалбеевите очи светнаха сега от злоба. Той се начумери и извика:

— Отмъщение! Отмъщение! О — думаше той, като скърцаше със зъби, — аз ще забравя всичко; ще забравя и Алия, и Омара, само ще гледам да си отмъстя. . . Но моето отмъщение ще бъде много страшно! Това проклето момче ще познай, че аз съм бей — Джамал бей! Но моят гняв не ще се удовлетвори само с това; той ще се излей и на Вълковата глава. . .

— Ефенди! . . .

Емин повече не можа да продума. . . Той се разтрепера и побледня.

— Що е, Емине?

— Погледни!

И Емин показва към прозореца.

Джамал бей се обърна и като не можа да види нищо, усмихна се и каза на Емина:

— Не имай женско сърце, Емине! Ти си побледнял и трепереш. . . Да не си се уплашил от моите думи?

— Аз побледнях и се разтреперах — каза Емин с достоин-

ство — не от страх, ами от гняв. . . В този проклети Шумен намярват се още дързостни хора, които да ни застрашават. . .

— Да ни застрашават ли? — извика Джамал бей, като се усмихна презрително. . . — Кой дързай?

— Не зная кой. . . Но днес аз случайно научих всичко; а това, що видях сега, потвърждава го. . .

— Що се научи ти днес. . . и що видя сега? — запита го Джамал бей с безпокойство.

— Отзарана — каза Емин — аз оставих другарите си в Преславската гора и се упътих нанасам. Дору вървах, чувам отподире си глъч. Обърнах се и що да видя! Подире ми вървят двама от Караманбеевите хора и си приказват. Те, щом ме видяха, спряха се и ме попитаха дали не съм от Джамалбеевите хора. Аз си помислих, че тук може да има нещо измама, и употребих хитрост — разголих гърдите си, начнах да се удрям и като се сторих, че уж плача, думам им: „Ах! Тоя Джамал бей изгори душата ми! . . . Но аз ако не, то бог ще му отмъсти. . .“

Те се приближиха до мене и начнаха да ме утешават, като ми думаша, че Джамал бей скоро ще падне от достойнството си и може даже да изгуби и главата си, защото злите му работи били вече нестерпими. Аз ги поразпитах отсам-оттатък и се научих, че Караман бей се оплакал на Силистренския паша, а пашата извещал в Цариград. Оттам отговорили, че ако Караман бей види с очите си твоите злодейства и ги потвърди, тогаз те ще те накажат. . .

Емин след това млъкна и чакаше, щото Джамал бей да хване да кряска и да псува Караман бея; но за негово удивление Джамал бей се засмя силно и каза:

— Само това ли ти казаха?. . . Глупав си, Емине, глупав! Ти мислиш, че аз се страхувам от таквизи неща. . . Я кажи да видим що видя сега — да не е и то някоя опасност?

Емин се изчерви и каза:

— Не зная опасност ли е, но. . . аз видях, че двама мина въоръжени гледаха от прозореца.

— Не може да бъде! — рече Джамал бей, като помисли малко. — Тебе тъй ти се е видяло, Емине! . . . Защо аз не можих да ги видя?

— Защото, щом като се показах на тях, и те се изгубиха.

В това време се чу на двора гърмеж от пушка.

Джамал бей се стресна и грабна дългата си пушка, която висеше на стената, а Емин извади широкия си нож.

Те се канеха да излязат вън, но Дрипльо влезе и им каза да бъдат спокойни, защото той изгонил двама мина хайдути, като подарил на едного шест драма куршум.

Джамал бей и Емин се спогледнаха и се засмяха.

— Аферим, аферим — каза му Джамал бей, като го потупка, — аз ще те наградя. . . Иди сега вън и варди да не додат и други.

Тази чест за Дрипля беше голяма. Той се поклони ниско и излезе, като думаше в себе си: „Джамал бей ме потупа по гърба и се обеща да ме награди! Може да ми даде някой чин!“ И с тези думи Дрипльо седна вън на дворът, извади свирката си и пачна радостно да свири. Уви! Той никак не мислеше, че след половин час ще лежи мъртъв. . .

Джамал бей се замисли няколко минути. После седна до прозореца и каза на Емина:

— Отистина, Емине, ти си видял хора: но кой ли ще ги пропони да ме предирват? И защо ли?

— Аз мисля, че тях ги е проводил Караман бей. . . Цял Шумен знай, че ти искаш да погубиш всичкото Вълково семейство. . .

— Бедният Караман бей! Той иска да ме възпре, за да не отмъстявам на Вълка. . . Той не знай, че аз имам за това важни причини. . .

— Напротив — рече Емин, като прекъсна думата му, — цял Шумен уверява, че ти от една злоба, от жажда за кръв искаш да погубиш Вълка.

— И ти смееш ли да хортуваш?

— Не аз, но всякой! Аз знам, че без причина ти нищо не правиш; но толкоз хора, напротив, хортуват.

— Виждам, Емине — каза Джамал бей, като въздъхна, — че и ти се съмняваш, но това не ме удивлява. Ти никога не си слушал от мене нищо и нищо не знаеш. Макар да ми си зет, но аз нямах никакво намерение да ти съобщавам никаква тайна, защото в тебе тече гяурска кръв; но сега, като се лиших от Омара и като син ми Али ме принуди да го прокълна — ти ми си сега наместо син, брат, зет и приятел. . . На тебе трябва сега всичко да открия, що лежи на сърцето ми. Ти ниждаш, Емине, че аз жадувам за отмъщение — и много жадувам! Но тая жажда възбуди в мене пак тоя проклети род, пак това проклето семейство, на което ще се излей моя гняв.

След тези думи Джамал бей поглади гъстата си бяла брада и като прие важен и строг вид, продължи:

— Преди двайсет години, когато в мене вреше тази яничарска кръв, която сега замръзва в жилите ми, аз бях влюбен в една хубава българка, за която имах намерение да се ожения; но Иван, най-големият Вълков брат, отне я от мене. . . Аз не можах да търпя това и в разстояние на пет години всяка нощ проваждах по 5—10 мина дано убият Ивана и да грабнат жената му. Но все напразно: Иван със своите братя мъжествено се забраняше. Най-после сполучих да запаля къщата им и дюкяните им. В това време, когато Иван се беше залисал и не знаеше що се върши около му, моите хора убиха татка му и грабнаха жената му. За нещастие, Вълко, който искаше да я отърве, но не можи, каза на брат си. Иван, като чу, изкрещя силно и се спусна върх моите хора; с юмрука си той уби двама мина, грабна от другия нож, прободя няколко души и се приближи до жена си. Тя, като го видя, каза му със слаб глас: „Иване! Ти не ще можеш ме отърва, но и не ме давай жива... убий ме! Ако ме любиш и ако ми си мъж! . . “ Иван стоеше до нея като безчувствен. Той я гледаше с безумен поглед и само ронеше сълзи. Тя, като видя, че той не се наема да я убий, грабна от ръцете му широкия нож и го заби в гърдите си. . .

— Не може да бъде това — извика удивленият Емин, — у жена да има такъв сърце!

— И аз мислех, че не може да бъде, но с очите си го видях.

— Ами Иван какво направи от то насетне?

— Той се спусна отгоре ми и посегна да отсече главата ми, но за щастие, не сполучи: само плещите ми изпитаха острия му нож. . .

Джамал бей въздъхна и продължи:

— Иван побягна и не се чу вече. Аз много го търсих и като не можах да го намеря, заклех се да гоня и мъча целия Иванов род, докато не остане от тях жива душа. . . Аз ще свърша клетвата си!

След няколко години Ивановите братя — Петър и Вълко — се обогатиха. Аз помислих, че вече настана време да ги мъча, и в една нощ поръчах на моите хора да запалят дюкяните и къщата им. Моето поръчение се изпълни и аз грабнах Петровата жена и дъщеря му. . . Искях да грабна и Вълковата жена, но Вълко я отърва и след няколко дни се пресели в Преслав. Петровата жена, като не рачи да се потурчи, заведох я на чифлика и там начнах страшно да я мъча; но някой си юнак българин грабна я от ръцете ми и побягна. А пък Петровата дъщеря — Петя, — що я любеше мой Али (при

тези думи Джамал бей въздъхна тежко), вчера побягна. . .

Ето защо аз мъча тези хора — каза Джамал бей след пет-минутно мълчание, — аз желях, щото всичките тези хора да измрат от ужасна смърт, и вече Иван и Петър, както казват, пукнали от глад, остава сега само Вълко и семейството му. . . И те бяха близу до гроба, но на бога било угодно с по-големи мъки да ги умъртвя. Всичката моя ярост ще се излей на тях! А онова чудно момче ще познай кой съм аз! . . . Знаеш ли ти, Емине, от кое село е това момче?

— Не.

— Не ли? Нищо от това! Аз ще сбера селата и градовете, ще разровя цяла шумненска кааза, пак ще го намеря. . . И то ще види тогаз!

При тези думи Джамал бей стана много страшен: от очите му изскачаха искри, лицето му позеленя, той цял се разтрепера и като извади един нож, спусна се, та го заби в гърдите на нещастнаго Дрипля, който преди две минути беше влязъл. . .

Дриплъто извика с разтреперан глас и падна мъртъв.

— Тий ще умрат всички, над които се излей моя гняв — каза Джамал бей, като погледна с гняв на Емина.

Емин трепереше като лист и не можа нищо да продума. Джамал бей, без да гледа на нещастнаго Дрипля, който лежеше в кръвта си, каза с повелителен глас на Емина:

— Иди в Преслав, улови Вълка, жена му и синовете му, заведи ги в гората и ги умъртви с най-грозна смърт. . .

— Ефенди! — извика Емин, като чистеше студения пот, който се показва на челото му. — Вълко и синовете му са юнаци. . . Освен това те имат и много дружина. . .

— Ако щат и 1000 мина да имат, ти трябва да ги уловиш и умъртвиш! . . . Чуваш ли! Скоро да идеш, че аз не мога вече да търпя.

— Но това е невъзможно!

— Защо? Що е тук невъзможно?

— Знай, ефенди, че Караман бей гледа да ти. . .

— Това е нищо. Нека гледа Караман бей да ми стори зло. . . Това зло на него ще се обърне. Сто караманбеевци да има, аз не се страхувам. . . И ти не трябва да се страхуваш, Емине. Върви, върви скоро, та върши работата си!

— Но. . .

— Знам, знам! Ти се не бой; ще ти доде помощ; след една

неделя тук ще дойдат кърджалии. . . И ти трябва да знаеш какво правиш. . .

— Че каква помощ ще ми дадат кърджалиите?

— Знай, Емине — каза Джамал бей, като поглади с важност гъстата си брада, — че за Аклъ бея (началника на кърджалиите) дават царски нишан и 10 000 гроша, който го убий. Аз ще направя тъй, щото да убият и Аклъ бея, и Караман бея. Ти само гледай, щом като заобиколят кърджалиите Преслав, влез вътре и запали Вълковата къща. . . Хайде, върви сега. . .

Емин се застоя няколко минути като замаян. После, като погледна Джамал бея, поклати главата си и каза:

— Никак не ми стига ума как ще бъде това. Ами ако не минат кърджалиите през Преслав?

— Непременно ще минат и може даже да го изгорят.

— Ще видим.

— Но не забравяй да проводиш 15 души да търсят Алиа и онази проклета гяурка.

— Не ще забравя.

И Емин, като се поклони, излезе.

— Скоро, скоро ще си отмъстя! — радостно каза Джамал бей и като подритна замръзналия Дриплъов труп, излезе вън.

VII

КЪРДЖАЛИИ

Кърджалии! Кое чувствително сърце не се разтреперва при това страшно за нашите прадеди име? Кой българин не ще заплаче, като си припомни онези нещастия, които са търпели нашите прадеди от кърджалиите? Колко села са ставали тяхна жертва? Колко невинни моми и деца са бивали завинаги отлъчени от родителите си и след като претърпявали големи безчестия, свършвали мъченически временния си живот! Бащи и майки са погинвали с хиляди от кърджалийска адска злоба! . . . Но само от кърджалии ли са търпели нашите прадеди? Ами от яничари? От делибашии? . . .

Нощта беше ясна и тиха. На небето, което беше покрито с безчислени звезди, носеха се един след други тънки сиви облаци, през които ясната луна намусено надничаше. . .

Голяма тишина царуваше навсякъде. Всичката природа спеше... Само два часа далеч от Котел, в една прекрасна долина, чуваше се неголям шум. Там се намираше цяла ордия кърджалии, които освен 5—6 мина всичките спяха. Тези 5—6 мина седяха около един огън, който вече угасваше, и си приказваха. Те по дрехите се познаваха, че са началници на тази ордия — а особено един от тях, който беше облечен, току-речи, в чисто злато. И наистина, той беше главният началник.

— Гняв ме е — каза той, като поглади брадата си и изгледа с гордост събеседниците си, — много ме е гняв, защото не действуваме умно. Вместо да се крийме, ний се показваме и нищо не можем да направим!

— Право казваш, ефенди — каза един от събеседниците му, който седеше до него; — ний сме наплашили всички и от нас се пазят... Освен това пий много слабо държим войската си и тя не ни слуша... А всичко това от тебе зависи... .

Аклѣ бей (тъй се зовеше началникът на кърджалиите) намуси се, поглади брадата си и каза малко разгневено:

— Не ти разбирам, Сали... Хортувай по-ясно.

— Аз искам да кажа, че нашата войска е много разпусната и не ни слуша — кротко каза Сали.

— Как? Смей ли някой да не слуша?

— Вчера, ефенди, като се приближавахме до Котел, ти поръча на войската си да не вика, да не пушка, дору съвсем не се приближим... а никой не те послуша. Най-много ти поръча на стражата си да бъде мирна, но послуша ли някой? Не! Всичките се развикаха, начнаха да пушкат и развалиха нашия план... Котленци догадиха и се защитиха... .

Аклѣ бей, без да продума, стана и начна да ходи нагоре-надолу, после, като се обърна към Салия, който такожде бѣше станал, каза му с кротост:

— Ти каза, че от мене зависи всичко, а?

— Да, ефенди.

— Като е тъй, аз ще се мъча да поправам всичко; ще накарам всичката ми войска да има думите ми за свети и да не смей да ги презира... Я иди, Сали, и виж стои ли стражата ми на местата си... Скоро!

Сали се поклони и отиде.

След като се отдалечи Сали, Аклѣ бей сам накладе голям огън, извади от една торба десет железни кола и ги хвърли на огъня. Сетне пак начна да се разхожда... Между това

Сали доде и каза, че стражата стои на местата си, но спи дълбоко.

„Това вече не е за търпение!“ — каза сам на себе си Аклъ бей. После извика:

— Да ги извържете и да ги доведете тук при мене!

Всичките други събеседници станаха треперешком и отидоха подир Салия.

След няколко време те доведоха при Аклъ бея 10 мина млади момци, от които едни още не бяха отворили сънливите си очи, а други ги разтриваха; но те скоро се свестиха, като видяха, че Аклъ бей извади от огъня 10 зачервени кола.

— Прости ни, ефенди! . . . За бога, прости ни! — извикаха те с разтреперан глас и седнаха на колене пред Аклъ бея.

Аклъ бей не даде внимание на молбата им, но смигна на Салия и се отдалечи.

Подир половин час десетте млади момци се въртяха на колове и викаха отчаяно. Този техен вик разбуди цялата ордия, която скочи уплашена. Аклъ бей, като видя, че всичката му войска е будна, извика с тържествен и страшен глас:

— Нека знаят храбрите кърджалии, че който ми се противи, който не изпълнява волята ми и не слуша думите ми — тъй ще бъде наказан, макар да е и най-първият ми чиновник!

Всичките кърджалии се поклониха.

— Никой да не е легнал да спи! — продължи Аклъ бей. — Всички да стоите при конете си, за да сте готови, щом като дам знак, да вървите.

Кърджалиите пак се поклониха.

— Който престъпи волята ми, ще бъде зле наказан! . . .

Като каза тези последните думи, Аклъ бей седна до огъня. Това същото направи и Сали. А всички други отидоха при конете си и се наредиха, като че ще вървят.

Нощната тишина пак се възцари. Само глухите охкания на окаяните стражари, които умираха на коловете, прекъсваха я понякогаж.

Аклъ бей, като запали дългия си позлатен чибук и като изпусти заедно с тежко въздишание гъст дим, рече на Салия:

— Сега поправих погрешката си. Щѐ ли смей някой да ме не слуша?

— Никой, ефенди, никой! — рече му Сали, като му се поклати почитателно.

— Спокоен съм сега; спокоен съм, но гняв ме е, дето не можихме да влезем в Котел. . .

— Как е възможно да влезем, ефенди? Котленци се обградили с коля и пушки; но само това да е, то лесно: а ти не видя ли какво беше се натъкмил градът да се пази? — продължи Сали.

— Градът беше обграден с един голям зид (дувар), подобен на твърда крепост, който го опасваше навсякъде; но при това не беше само гол зида, а на всеки 20 разкрача на раздалеч имаше по едно доста голямо число човеци, събрани да вардят по-мъчните места на влизането в града. А при по-лесните проходи на зида, сир. при всеки път, който водеше в града, беше затворен с високи порти, до които имаше устроени по две табии, снабдени с всичките нужности за в бойно време.

В тези табии имаше по едно голямо множество човеци да пазят, които бяха въоръжени много храбро, за да отблъсват нападателите си; но при всички тях техни разделения и устроения забележаваше се, като гледахме издалеч, в тях една деятелност храбра и покорност към своите началници, които яздеха на коне и обикаляха от едно място до друго гвардията. В тях аз забележих един отличен началник, който беше светло облечен; той беше възседнал на кон, щото едвам стоеше отгоре му.

— Ха, видях го — каза Аклъ бей с гняв — и както се научих, той им бил главният началник и се зовял Божил чорбаджи. . .

— При всичко това тяхно приготвление — каза Сали — твърде мъчно може да се влезе, доде се не пролей много кръв! . . . Освен това те, като видяха какво направихме ний с околните села, и особено с Жеравна, вероятно са се решили по-добре да умрат, а не да ни пуснат да влезем в Котел.

— Ах, Жеравна, Жеравна! . . . — Тя беше добра патка, но малка. Ако бяхме влезли и в Котел — тогаз щяхме да се награбим хубавичко! . . . Но, добър е господ — казваше Аклъ бей с кротост, — кога да е, ний в Котел ще влезем и тогаз. . . цял свят ще се разтрепере от нашето име.

— Нашето име и тъй разтреперва целия свят. Малко села ли сме изгорили досега? Малко християни ли сме избили? Я помисли какво голямо юначество показаме в Жеравна! . . . Нито един жеравнянин не се отърва. . . Всичките проляха гяурската си кръв. Само които побягнаха, те останаха живи. Но и те не щяха да побягнат, но от нашата глупост: защото ако бяхме бодри, ний щяхме да заловим по-напред Котел, че

после другите околни села; а пък ний им направихме тъй, щото да прибегнат и да се спасят в Котел.

— И не видя ли, ефенди — продължи Сали, — че в Котел беше потъпкано от хора, които даже и весело прекарваха, и спокойно? Не чу ли, че когато приближихме, градът беше екнал от гайди и тъпани и като видяха, че додохме по-наблизо, те със свирни пушкаха против нас и с викове от радост се провикваха, доде най-сетне ни отблъснаха, без да ги повредим ни най-малко, и след отиванieto ни те пак пееха и играеха, като на присмев, и с викове пушкаха из въздуха. . .

— Ах! Ах! — каза Аклъ бей. — Знаеш ли, Сали, че сърцето ми се къса от гняв, като не можихме да ги отблъснем, за да влезем. Но добър е господ. . .

— Аз се уверих — каза Сали, — че влезването ни в Котел ще бъде невъзможно за нас, още като бяхме в Жеравна; защото, като бяхме я запалили — не помниш ли? — и като се веселяхме всред селото, че ненадейно гръмнаха 20—30 пушки отведнаж накрай селото от котленските гяури и ний, додето излезем до високия баир (Ветрила), те свалиха от нас около 25 мина, защото нашите пак, като непослушни, тръгнаха самоволно и, за зла чест, паднаха. Също и когато излезе Хасан Чауш, уж, да ги пристигне с конят си, те в същата минута гръмнаха около 30—40 пушки наведнаж и го свалиха, който, горкият, беше станал на решето от куршуми. Аз тогава изтръпнах, като видях това, а още повече, като съгледах, че на върха на баира бяха си устройили митиризи, за да пушкат. . . От истина, жал ми е, че останахме слаби тогаз, но добър е господ; може, кога се върнем, да изпълним желанието си.

Аклъ бей погладя брадата си, усмихна се и рече:

— Мене ми излазя смях, като помисля за онази жена, която сама се натъкна на ножа ми, защото разпрах дъщеря ѝ. . . Ха, ха, ха! Видя ли, Сали, как онзи, дебелият човек, се хвърли в огъня заедно с двете си деца?

— Че аз го накарах да се хвърли я! По-напред улових жената му и я разсякох, имаше барем на хиляди части. Той, като видя това, уплаши ли се, какво — грабна децата си и се хвърли с тях в огъня. . .

— Безумни хора! Те мислеха, че ще ни надвият, та отпърво не ни пускаха в селото си. . .

— Бе те пак юнаци излязоха! Насила влязохме в селото им. . . За малко не щяха да ни пуснат.

— Юнаци излязоха, ама. . . Сега Жеравна ще помни

кога са минували през нея кърджалии с началник — Аклъ бей. . . Не можахме ний и в Котел да изиграйме таквази игра. . . Тогиз и котленци щяха да. . .

В това време се чу глас на един от Аклъбеевите чиновници:
— Хей! Кой е там?

— Приятел — отвеща друг непознат глас.

Аклъ бей и Сали прекъсаха разговора си, станаха и нагнаха да се заслушат.

— Да ме заведете при Аклъ бея! — каза непознатият глас.

— При мене иска да доде — рече Аклъ бей, като погледна с безпокойствие на Сали, — кой ли ще да е той?

— Може да е от някого проведен — каза му Сали.

— Може. . . Иди, та го доведи.

След няколко минути Сали доведе при Аклъ бея едного яничарина, който имаше под мишцата си един голям възел.

— О! . . . Ти си яничарин — наш враг — каза Аклъ бей, като го видя. — Но да видим, защо ли си дошъл?

— Аз додох с добро намерение и не съм ви враг — рече младият яничарин, като му се поклони.

Недоверчивият Аклъ бей изгледа младият яничарин от глава до пети и като поклати главата си съмнително, каза му:

— Да не си проведен от Силистренския паша, за да ни придумаш да се предадем?

— Съвсем не! Аз съм проведен от Караман бея да те поздравя, да ти кажа нещо и да ти дам тези подаръци.

При тези думи младият яничарин развърза големия възел, който беше под мишцата му, извади оттам един позлатен часовник, една пъстра копринена чалма, унизана с маргарит, и две копринени кърпи, обшити наоколо със злато. Всичко това той подаде на Аклъ бея.

Аклъ бей с голяма радост прие тези подаръци, най-повече защото бяха пратени от Караман бея (най-големия му враг). Но той скоро се намуси, като помисли, че този яничарин е пратен да му каже някоя тайна.

— Каква тайна ще ми кажеш? — запита го той с гордост. — Кажи я.

— Караман бей ми е поръчал — рече младият яничарин, като се поклони — да ти кажа, че ако стъпиш в Шумен, ще изтеглиш голямо зло. . . не от него, а от Джамал бея.

— Голямо зло ли? — с презрение извика Аклъ бей. — Че какво право има Джамал бей да ме закача, когато аз по

царска заповед трябва да мина през Шумен? А не мисли ли той, че аз, ако се разгневя, ще бъде за него зле?

— Не знам, но Джамал бей приготви войската си, въоръжи всичките шумненци и чака само да се приближиш до Шумен.

Тези думи накараха Аклъ бея да се замисли.

— Това не може да бъде! — каза той, като поглади лицето си. — Мене ми са поръчали да не закачам другите села, защото, като ида в Шумен, ще ми дадат всичко, що ми е потребно за войската ми. А сега? . . . Сега трябва да нападам на селата — иначе не може. . .

— И това е напразно. Джамал бей прибра в Шумен всичките селяни с всичкото им имущество.

— Ах! — с гняв извика Аклъ бей. — Този Джамал бей много ще се разкайва, но ще бъде късно!

После, като си помисли, той прибави:

— Нищо друго не остава, само утре да нападнем на Котел, да вземем всичко и да го изгорим. Оттам да идем в Шумен и там самаго Джамал бея да забийме на кол.

— Тсва може да стане — престорено каза младият яничарин, — но малко мъчничко, защото Джамал бей тъй лесно не оставя челяка да го забива на кол. . .

— Мълчи! — извика му сърдито Аклъ бей.

— Аз ще млъкна, но дозволите ми да ти кажа още няколко думи.

— Кажете да видим.

— Дето ще се залавяш с Джамал бея, не е ли по-добре да сториш тъй, както иска Караман бей?

— Че как иска Караман бей?

— Той иска да се съедини с тебе и да предаде Шумен в твоите ръце.

Аклъбеевите очи се лъснаха от радост.

— Бива — каза той радостно; — ако Караман бей се съедини с мене, то и за него, и за мене много добре ще бъде.

— Караман бей иска да се съедини с тебе, но ето с какво условие: като влезеш в Шумен, да го запалиш и колкото богатство добиеш от Шумен, да го разделиш с Караман бея. . . Съгласен ли си?

— Съгласен съм, съгласен — бързешком каза Аклъ бей.

— Ако си съгласен, потвърди съгласието си писмено.

— Добре.

И Аклъ бей извади от пазвата си една бяла книга, подаде я на Салия и му каза повелително:

— Писвай!

Сали седна и начна да пише:

„Аз, що се подписвам отдолу, обещавам се, че като предам Шумен в жертва на огъня, колкото богатство взема, половината ще дам на Караман бей, защото той, според както се обещава, ще стане причина, за да влезе Шумен в ръцете ми.“

Аклъ бей се подписа, удари големия си печат и като подаде записът на младия яничарин, каза му тържествено:

— На ти тази записка! Караман бей нека бъде верен на думата си. . . Аз ще изпълня обещанието си.

Младият яничарин скри малката записка, що му я даде Аклъ бей, поклони се и каза:

— Слушай още една дума. . . един съвет.

— Слушам — рече Аклъ бей.

— Четири часа далеч от Шумен има едно село Преслав, което е много богато, и Джамалбеевите синове са там. Ти с войската си трябва да нападнеш на това село. Джамал бей, за да отърве синовете си, ще доде против вас с всичката си войска. Тогаз Караман бей ще отвори всичките шумненски врати и ти свободно ще можеш да влезеш в Шумен.

Аклъ бей толкоз много се радваше, щото макар да каза „слушам“, но не чу нищо от онова, що му каза младият яничарин.

— Какво. . . какво ми каза? — запита го той, след като посмали радостта си.

Младият яничарин му повтори.

— Добре, добре! — с радост рече Аклъ бей и на лицето му се изобрази голямо удоволствие. — Иди и кажи на Караман бей, че аз ще изпълня всичко, според както ме той съветва, и никога не ще забравя това добро.

Младият яничарин се поклони и си отиде.

Когато Аклъ бей и Сали останаха сами, първият каза на последния:

— Сега вече Шумен е в нашите ръце. Няма никакво съмнение, че ний, като направим Шумен на пепел, както Жеравна, нашего име ще гърми по цял свят. Ах, Сали, колко ще е приятно да гледаме Шумен как гори!

Сали поклати главата си и каза:

— Никак не се надявам. Искам да река, че Караман бей върши някое лукавство.

— Как може да бъде то, като той ми проводи скъпоценни дарове! От това не се ли познава, че той се нуждай от моята

помощ? Вероятно е, че той трябва да се е скарал с Джамал бея и иска да му отмъсти; а това обстоятелство ще принесе нам голяма полза. Ний ще гледаме от когото вземем по-много пари, да бъдем на негова страна.

— Все трябва да се пазим. . . понеже не знаем защо ни викат в Силистра. . .

— Ех, Сали, какъв си пък ти — не знам! Явно е, че ще ни проводят да се бийме с московските гяури.

— Да не изтеглим нещо, че. . .

— Бе гледай си работата! Смей ли някой да ни направи зло? Слава богу, само нашият табор не отива в Силистра я? . . . Аз още и в Анадол имам войска.

— Това е тъй, ама. . .

— Знам аз какво правя, знам. Ако яничарите искат да ни направят зло, то най-първо Джамал бей и Карман бей ще видят коя кръв е по-червена и по-гореща: яничарската ли, или кърджалийската. . . Но виждам, Сали, че съмва, трябва да вървиме.

— Трябва.

И Сали се отдалечи от Аклъ бей, който начна да ходи нагоре-надолу и да се усмихва.

— Ех! — каза той на себе си, като се застоя. — Сутре моето име пак ще разтрепере толкози души. . . Преслав заедно с жителите си ще погине. Може и Шумен да изтегли това. . . Весели се, Аклъ бей!

В това време Сали се завърна.

— Всички са готови, ефенди — каза той.

Аклъ бей отиде при войската си, която стоеше десет крачки надалеч от него и беше готова да върви.

— Юнаци! — каза той, като се качи на коня си. — Досега не сте посрамили името си, надявам се и отсега нататък да не го посрамите. . . Жеравна ще ви помни вовеки! . . . Сега пък ще идем в Преслав и даже в Шумен, да заковем в сърцата им нашите страшни имена! Пламъкът, който ще излезе от нашите ръце, нека бъде гроб на тези гяурски жилища, а всичкото им богатство ще бъде наше. . . Разбирате ли! Но гледайте добре! Дору свършено не се приближим до Преслав, никой от вас да не пушка, да не вика и да не пей! Ако някой не слуша, той ще бъде много зле наказан.

Като каза това, Аклъ бей тръгна. След него тръгна и цялата кърджалийска ордия, която пазеше свършена тишина.

ВЕСЕЛБА

Нощта беше прохладна и мрачна. Вятърът духаше ту силно, ту тихо и разлюляваше големите и малките преславски дървета, които със своите листи издаваха тих, но страшен шум. . .

Вълковата къща беше най-добра от всичките други преславски къщи. Широките и равни дворове, такожде и прекрасните градини, придаваха на тази Вълкова къща много приятен вид. В градините между другите плодоносни дървета възвишаваха се и няколко дъбове, които със своите клонове покриваха почти целия дом. . .

Под един от тези дъбове в тази приятна, но мрачна нощ спяха Вълковите синове Велико и Стоян.

— Стояне — каза Велико, като разтриваше сънливите си очи; — стани да идем в къщи, че дъжд ще вали. . .

— Ех и ти, бате! Кой ти каза, дето ще вали дъжд? — измърмори Стоян и се обърна на другата страна.

С това Стоян искаше да докаже на баща си, че не му се става и че той да престане да го безпокои. Но Велико, защото се боеше да не вали дъжд, никак не мислеше да остави брат си да спи. Той начна да го дърпа за ръката и да му дума:

— Я погледни какво е тъмно и какъв вятър вей. . .

Стоян, без да ще, отвори си очите, погледа малко и като легна пак, каза:

— Не бой се, бате, аз знам, че дъжд не ще вали.

— Знаеш! От какво? Да не си звездар?

— Никакви не съм. . . Но спсци аз видях, че слънцето заседна, без да се помрачи барем от най-малко облаче.

— Ти все хитруваш, Стояне. . . Но, право да ти кажа, аз не мога заспя вече под това дърво.

Стоян се попрозява малко, разтри сънливите си очи и като стана, каза весело:

— Няма леснина я! Трябва да се става. . . Какво ми се спи!

— Как можеш тъй спокойно да спиш — не знам! Аз никак не можах спокойно да спя. . . Едни сънища, едни сънища. . . все страшни. . .

— Все пусти — произнесе Стоян.

— Знам, но не мога да разумея защо сърцето ми тъй често все бие и като че предчувствува нещо! . .

— Да не доде пак Емин да ни лови? . . . Струва ми се, че той позна и нас, и Владя какви сме.

— Не знам какво ще бъде, но сърцето ми предчувствува жалост.

— Защото след малко време ще чувствува радост. . . Не знаеш ли що дума пословицата: „След печал следва радост.“

— Не се надявам. . . но може. . .

— Вижда се, да си забравил, че сутре ще се веселиш. Нашият забравен чичо и всичките наши съжители сутре ще се съберат да празнуват татковът празник, а заедно с това да се порадват за нашето чудно избавление. . . О, как ще се радва татко, като види оплакания си вече брат! Как и ний ще се радваме, като посрещнем храбрия си братовчед, на когото сме длъжни за нашия живот!

Великовото лице, което досега беше печално, завчас се проясни и той извика с радост:

— О, нашият братовчед е юнак! Той има левско сърце и всегда постъпва юнашки. . . Но уви (печал покри пак лицето му); ако се сбъди моето предчувствие. . . моят сън. . . тогаз. . . О, не дай, боже!

Стоян се усмихна.

— Ти пак бълнуваш със сънища — каза той, като потупка брата си по гърба, — де се е чувало сънища да казват право?

— Стоене! — рече Велико малко разгневено. — Аз не вярвам в сънищата, но в предчувствието. . . Струва ми се, че това ми предчувствие не ще ме излъже, както не ме излъга и тогаз, когато бяхме в Еминовите ръце. . . Помниш ли?

— Помня — каза Стоян замислено, — но тогаз беше друго, а сега — друго. Тогаз ний чакахме всякой час смърт и бяхме в голяма жалост. Разбира се, че в таквoз положение нашето въображение представяше ни не сън, но нещо утешително, което за нашата чест се случи. А сега, слава богу, нямаме за нищо да скърбим и да късаме сърцата си. . . И тъй, каквoто и да сънуваме или предчувствуваме, то е все пустота.

— Сън бива пустота, но предчувствие — никога! Аз съм изпитал няколко пъти: каквoто и да предчувствувам, все се изпълнява. Когато бяхме в Еминовите ръце, аз предчувствувах радост и радост се случи; а сега предчувствувам печал. Още вчера, дору се веселях, сякаш че някой ме ръгна с нож в сърцето и ми каза: „Не се весели, защото скоро ще изпиеш чаша, която ще е много горчива!“

Нар. Библиотека, София

НЕЩАСТНА ФАМИЛИЯ

БЪЛГАРСКА НАРОДНА ПОВѢСТЬ.

127
28
ОТЪ

В. Друмъ.

Недѣла

Д. Великовъ книгоуѣзецъ.

КОУЛА.

издание второ.

РУССК.

Въ печатницѣ на Друмъското общество.

1873.

— Всичкото празно — рече Стоян презрително.

В това време се чу вик на селския говедар.

— Хо! То се съмнало! — каза Велико, като се прозяваше и протягаше. — Говедарят вика.

Велико и Стоян станаха; те се облякоха, умиха се и отидоха при татка си; но защото той спеше, те влязоха при майка си, която беше в другата къща и метеше.

— Добро утро, мамо! — казаха те и ѝ се поклониха.

Майка им престана да мете, погледна ги с нежен майчин поглед и им каза весело:

— Дал ви бог добро, мами.

После тя притворно се начумери и им каза сърдито:

— Гуреливи вий! Брей, досега спи ли се?

— Ний отколе се събудихме — рече Велико, като се усмихна, — но домързя ни да станем и ний си приказвахме. . .

— То се знай, я, че вий сте си поприказвали за любовниците си, а забравихте, че днес ще ни додат скъпи гости и че трябва за тях малко риба или барем нещо диво: заяц ли, що. . . Татко ви снощи толкоз поръчва. . .

— Ний пък забравихме! — извикаха и двамата заеднаж, като плеснаха ръцете си. — Но още е рано. . . ще сварим. . .

— Какво ви рано! Не виждате ли, че пладне стана?

— Ще сварим, ще сварим. . .

— Ще ви видя я. . .

Велико и Стоян взеха всичко, щото им трябваше, нарамиха пушките си и отидоха.

*

— Пет часа стана, откакто са отишли, а още ги няма! — каза Вълко с нетърпение на жена си, която се занимаваше да пече хляб.

— Може да не са наловили — рече тя.

— Че аз снощи им казах да не ловят много. . . Сега, като има много месо, риба не се яде.

— Бе никак не ни трябваше риба. . . ама. . .

— Какво не ни трябваше! Това е приличие. . .

— Сякаш, че идат — каза Рада, като се поослуша.

Вълко погледна през малкото прозорче, извика: „Брат ми!“ — и излезе вън. Той едвам що доде наред двора, и петните врата се отвориха: Петър и син му Влади влязоха вътре.

— Бате!

— Вълко!

И двамата братя, които в разстояние на двайсет години се считаха един друг за мъртви, крепко се прегърнаха и от голяма радост останаха за няколко минути като безчувствени. Само сълзите, що се изливаха като порой от очите им, показваха ги, че те не са лишени от чувствата си. Между това Рада стискаше в обятията си Владя и го обливаше със сълзи. Като утолиха що-годе голямата си радост, те влязоха в къщи с весели лица. Но заведнаж Влади побледня, обърна се към Рада и я запита бързешком:

— Ами де са Великови?

Рада се почуди на този внезапен въпрос и каза:

— Те отидоха да ловят риба и още ги няма.

— Чичо — рече Влади с разтреперан глас, — ти здрав ли си?

— Слава богу, здрав съм — каза Вълко с удивление.

— Вземи пушката си и върви подиря ми.

Това като рече, Влади нарамчи пушката си и с бързи крачки излезе навън. След него тичаше и Вълко, свършено замаян. Те вървяха около половин час, без да продумат един други ни дума. Най-сетне Вълко, като не можа да търпи, попита съпътника си Владя:

— Де отиваме ний?

Влади, вместо да му отговори, запита го:

— Велико и Стоян не отидоха ли да ловят риба?

— Да, отидоха. . .

— Не питай сега ний де отиваме. . . Те са в голяма беда. . . дано да не закъснейме.

— Те са в беда! — извика Вълко и удвои крачките си.

Един час далеч от Преслав към запад има прекрасна долина, през която минава гордо реката Камчия. Напред там ходеха преславци да ловят риба. Влади и Вълко се приближиха до тая долина; те заведнаж чуха отчаян женски крясък.

— Чуваш ли, чичо? — каза Влади и се затече към това място, отдето се чуваше крясъкът.

И Вълко се затече подир него.

В долината до един голям камък имаше няколко души, които махаха с голи ножове и се мъчеха да разсекат двама млади момъка, които защищаваха една стара жена и една млада мома.

— Емин там! — извика Влади. — Той иска да убий Велика и Стояна. . . Скоро, чичо!

И Влади в три минути се намери пред Еминовата дружина.

— Ах! Това проклето момче и тука ни намери — извика Емин с уплашен глас. — Бягайте, дружина!

Еминовата дружина се разбяга, но Владевърт нож свари да сваля от тях трима мина.

В това време довтаса и Вълко.

— Стой, Владе! Напразно кръв не проливай! . . . — каза той. — Те сами бягат.

— Владе! Ти и този път ни освободи! — извикаха Велико и Стоян и прегърнаха братовчедата си.

— Татко! — рече Велико, като отпусна Владя и прегърна татка си. — Благодарни на Влади, че той два пъти става как ни спасява от явна смърт. . .

Вълко, вместо да каже нещо, наведе главата си и се мъчеше да скрий сълзите си, които бяха покрили лицето му.

— Тук не е място нито за радване, нито за благодарност — каза Влади. — Да си вървим, че леля и татко с нетърпение ни чакат!

— Да заведем и тези нещастни у дома — каза Стоян, като показва с пръст на двете жени, които като замръзнали стояха на местата си.

— Не се приближавайте до нас! — извика младата хубавица. — Вий сте злодеи. . . Вий убихте любовника ми. . .

— Как! Християнска ли кръв проляхте? — рече Велико с плачевен глас. — Кой е твоят любовник?

— На, този е — рече тя и показва на един леш, който беше покрит с кръв.

— Че той не е християнин — каза Велико.

— Не е ли? . . . Я гледай!

И младата хубавица разкри изранените гърди на един млад яничарин. На тях висяха два златни кръстове.

Велико, щом като видя знамение на кръст, седна на колена и извика:

— Боже! Аз го убих! . . .

Той повече не можеше да продума, сълзи го задавиха.

— Че защо се е облякъл той с яничарски дрехи? — запита я Стоян плачешком.

Влади и Вълко плачеха.

— Вий плачете. . . Вий сте добри хора — каза тя, като видя, че Вълкови плачат. — Аз ще ви разкажа всичко, но тук не е място. . . Да идем у вас.

— Да идем — с радост извика Велико и се наведе да вземе на гърба си тялото на убития яничарин.

— Стой! — каза старата жена. — Този е мой син. Аз искам тук да го закопайте, защото той не беше още кръстен. Велико и Стоян завчас изкопаха с ножовете си един гроб и спуснаха вътре младия яничарин.

— Да ти е лека пръст, любезни сине — рече старата жена, като хвърли една шепа пръст върх сина си. — Ти — прибави тя — пожела да станеш християнин, но твоето желание не се изпълни. Вероятно за татковите ти грехове. . . Да вървим сега — каза тя, като се обърна към Вълка.

И те тръгнаха.

Между това Рада и Петър с нетърпение чакаха да се върнат Вълкови. Радиното нетърпение беше тъй голямо, щото тя няколко пъти излазя вън от Преслав, за да гледа дали не идат.

— Горкана си! Какво ли им се случи — каза тя, след като влезе в къщи. — Аз не мога вече да търпя. . .

И на нейните очи се показаха сълзи.

В това време Вълковите кучета радостно залаяха.

— Идат! — извика Рада и излезе вън.

На двора стояха Вълко, Влади, Велико, Стоян и двете жени.

— Ний доведохме гости — каза Вълко, като се приближи до Рада. — Скоро стопли вода и умий краката им.

След един час всичкото Вълково семейство беше в голяма радост. Вълко седеше до брата си Петра и не снемаше очите си от неговото лице. Велико и Стоян приказваха с Владя и радостно се смееха. Рада беше взела в полата си младата хубавица, милваше я по гладкото чело и приказваше със старата жена. С една реч, радостта и щастието на това толкоз нещастно семейство бяха достигнали до най-висока степен. . .

Но, уви! Те трябваше скоро да се преобърнат в голяма печал, която ни едно от тия щастливи лица не предчувствуваше освен Велика. Бедният Велико! В най-голямата тази радост чувствуваше униние, което го правеше много да се безпокои. . .

Скоро подир това у Вълкови додоха и други гости. Вълко им обяви, че той ще празнува своя си празник и освободението на синовете си. Той призова и всичките преславци да участвуват в този домашен празник и те, като не щяха да оскърбят Вълка, не се отказаха от тази призовка.

Скромният български обед наближаваше да се свърши. Тогаз Вълко напълни една малка паница с вино, издигна я нагоре и каза:

— Братя! Нека пиймеза здравieto на нашите нещастни гости, които бяха в яничарски ръце.

И той показа към старата жена и младата хубавица.

— Да бъдат здрави! — извикаха всичките Вълкови гости.

В това време старата жена, вместо да се усмихне, въздъхна тежко и изпусти две едри сълзи, които се проточиха по бледното ѝ лице.

— Молете бога по-скоро да умра — каза им тя със слаб глас, — защото аз съм нещастна. . .

Вълко и всичките други я погледнаха с голямо удивление.

— Вярваме, че ти си нещастна — каза Рада с нежен глас, — но кажи ни нещастията си и ний може да те утешим. . .

— Не се надявам; но може да ми поолекне, като ви кажа страданията си. . . Слушайте:

Аз съм се родила в село Струмица в Македония. Моят татко беше много богат. . . Какво ти богат! В него време, който имаше десет погоня ниви и няколко овци, почиташе се за много богат. Моето детство беше щастливо. Сестра ми Радка, която беше две години от мене по-малка, никога не се отделяше от мене и ний все заедно си играехме из нашите широки градини. Тогаз ний не знаехме печал. В нашите сърца всякога царуваше детско веселие. . . Ах! Няма него време сега!

И тая бедна жена заля се със сълзи.

— И тъй, като стъпих в 13-та година на възрастта си — продължи тя, като се поуспокои, — аз бях пак весела, както и преди. Но татко ми поръча никак да не излизам на пътя и даже някой път ме криеше в подземни дупки (таквизи дупки в нашия двор имаше две). Почти цяла година мене не ми позволяваха да се покажа на пътя и през всичкото това време татко ми беше много печален. Но после той начна малко по малко да става весел и аз бях свободна да излизам на пътя.

Рада слушаше с голямо внимание този разказ и понякогаж на лицето ѝ се изобразяваше голяма радост.

— В една нощ — продължи старата жена — аз се разбудих от силен крясък. Сестра ми Рада прегърна ме и извика с уплашен глас: „Како! Татка и мама ги бият!“ Аз дотолкоз се уплаших, щото не можах да извикам. В тази минута мама жално извика. Иззаведнаж в къщи се разля светлина от няколко свещи и аз видях. . . о, боже! . . .

Сълзите за няколко минути ѝ прекъсаха гласа.

— Аз видях — продължи тя, като отри сълзите си, — че

татко и мама стоят. . . забити на кол и. . . жално викат. . .
Аз извиках и изгубих чувствата си. . .

Рада, която слушаше с нетърпение, спусна се, прегърна старата жена и като я обливаше със сълзи, извика:

— Сестро! . . Стоянке! Ний пак се видяхме! . . .

Вълко и всичките други останаха замаяни.

— Нима тя е твоя сестра? — запита Вълко жена си Рада.

— Тя е, тя! — каза Рада и начала да целува сестра си. —

Аз сега си припомних всичко. . . като милата ми сестра изгуби чувствата си, аз помислих, че тя е умряла, начнах да викам и да плача. В това време една голяма грапава ръка запуши устата ми, завърза очите ми и ме изнесе навън. Аз от страх не знаех жива ли бях, или мъртва. Гласът ми се прекъсна и аз не можих да викам. Не знаех много ли, малко ли ме носиха, но този, който ме носеше, спря се и ми каза: „Не бой се сега, Радке, ний се отървахме.“ Дору думаше това, той развърза очите ми. Колко се зарадвах, като видях отпреде си чича Петка, нашия добър съсед! Аз се спуснах да го прегърна, но завчас се пак дръпнах назад: лицето му беше изранено и от гърдите му течеше кръв. Той, като видя, че се уплаших, погледна ме с нежен поглед и ми рече: „Не бой се, дете, аз сега ще направя да престане тази кръв.“ И наистина, след няколко минути кръвта, която течеше от гърдите му, престана. Тогаз аз се спуснах и го прегърнах; той ме стисна в обятията си, обливаше ме със сълзи и ми шепнеше: „Нешастно дете, ти остана сираче! . . . Ти никога вече не ще видиш това място, дето си се родило.“ Аз не му разбирах защо ми хортува тъй и продължавах да го гледа по сбръчканото му чело. „Да вървим, нещастно дете“ — каза той, като въздъхна и се упъти. Мене ми се струваше, че той тичаше силно.

— Ами мама, ами така. . . на кого останаха? — запитах го аз.

— Те отидоха напред — измърмори той с разтреперан глас и удвои крачките си.

Скоро ний влязохме в една гора. Чичо Петко тъй бърже тичаше, щото мен от очите ми излязяха сълзи. Той, без да спре, подсвирна силно и пред нас излязоха трима млади момци. „Скоро. . . скоро! — каза им чичо Петко бързешком, — че подир нас идат!“ Додето той издума, и един от младите момци изведе от гъсталака един добър кон, подаде юздата му на чича Петка и му каза: „На, бягай, ний ще те стигнем.“ Чичо

Петко в едно мигновение хвърли се на коня, взе мене в полата си и хубавият бял кон хвърчеше като птиче. . . Подир нас вървяха и онези трима момъка. Нашият път беше дълъг; една цяла неделя вървяхме — накрай додохме в Шумен и там аз останах. . . Там се ожених за Вълка, там родих Велика и Стоянка.

Стоянка (старата жена, която наистина беше Радина сестра), като слушаше този Радин разказ, беше се замаяла от радост; тя прегърна сестра си Рада и ѝ каза:

— Ах, сестро! Ний сме били в един град, а не сме се видели. . . Но де ще се видим. . . Аз стоях като птиче запряна. . .

— Боже! — извика Влади, като седна на колене пред св. икона Богородична. — Нашът род, нашите роднини, всички са теглили от тези проклети яничари и дору досега все теглят! . . .

— Само ний не теглим — каза Стоянка, като прекъса душата му. — Слушайте да ви разкажа всичко, че тогава ще видите само ний ли теглим:

Как додохме от Струмица до Шумен, аз не помня — продължи тя. — Помня само, че като додохме в Шумен, Джамал бей (началникът на шумненските яничари, който беше ме грабнал) начна да ме принуждава да се потурча, но аз никак не рачех. Той ме плашеше с бой, с убиване и с колене; канеше се още да отреже ръцете ми и носът ми, че да ме пусне да ходя из Шумен, но всичко беше напразно; аз се реших да изгубя животът си, а не душата си. Джамал бей, като видя, че не ще може да ме склони на своята вяра, остави ме в покой, но направи ме само да му бъда жена. Няколко пъти аз посягах на самоубийство, но всякой път се случваха препятствия и аз все оставах жива. Вероятно, то се случваше по божие щение, защото на него било угодно да живея аз, за да спася и друга жертва. . .

Младата хубавица при тези Стоянкини думи въздъхна и хвърли към нея един поглед, в когото се изразяваше нежност и благодарност.

Стоянка продължи:

— Минаха се десет цели години и аз все стоях запряна. В една нощ в моята стая введоха една млада жена и едно момиченце на три години. Тая жена беше християнка. Горката! Тя плачеше и искаше да се убива, но не смееше, защото при нея всякога стоеше момиченцето, що бяха го ввели с нея заедно и което беше нейна дъщеря. Аз я утешавах, като ѝ

описвах моите страдания, но тя не щеше да чуе нищо, само викаше и късаше косата си. Минаха се три години и Джамал бей все се надяваше дано да се потурчи новата му жертва; но тя никак не се склоняваше. Най-сетне той се разгневи много, начна да принуждава и мене да се потурча и аз, като не рачих, той ни заведе на чифлика си, дето начна да мъчи онази горката жена. Но дору я той мъчеше, яви се един едър българин, който с юмука си свали Джамал бея долу, грабна нещастната жена и си отиде. . . Джамалбеевите хора се спуснаха подире му, достигнаха го, но не можиха да вземат жервата си, а само отсякоха на българина ръката му. . .

— Той бил брат ми Иван — извика Петър и като взе в обятията си младата хубавица, той прибави:

— Дъщерко! Прегърни престарелия си татка.

Младата хубавица, без да знай що се върши с нея, обви с белите си ръце Петровата снага и го целуна по сбръчканото чело.

— Да — продължи Петър, — ти си моята дъщерка. . . ти си милата ми Петя. . . Той челяк, що грабна майката ти от Джамалбеевите ръце, беше мой брат, той донесе майка ти при мене. . . Владе! Иди прегърни загубената си сестра! . .

Брат и сестра се прегърнаха. . . Лицата им бяха мокри от сълзи.

— Сега аз съм щастлив — извика Вълко. — Подир толкоз страдания, толкоз годишна раздяла, ний пак се събрахме наедно. Нека сега се веселим! . .

Додето той думаше тези последните думи, заведнаж се раздадоха, според българския обичай, най-напред жални гласове на старите баби, които, като седяха една до друга, умирно пееха песни, в които се изобразяваше нашето страдание от яничарите и кърджалиите. . . И тези песни извлякоха сълзи от очите на всичките слушатели. . . След като млъкнаха бабите, раздадоха се сладкозвучни гласове на младите булки, които пееха юнашки, старобългарски песни. Наконеч писнаха гайди, кавали и други свирки; раздадоха се радостни провиквания; начнаха се разни игри, като ръченица, хойса и прочее, които разтърсиха Вълковът дом.

Това веселие скоро се разпространи по целия Преслав. Момци и моми, съдружени с надутите гайди, отделиха се от общото пиршество (веселие) и по разни места заправиха разни игроводи. Нямаше ни една душа в Преслав, която да не се веселеше: гайди, кавали, свирки и радостни провиквания заглушаваха въздуха. . .

Веселбата все още продължаваше в Преслав. Преславската окръжност ечеше от радостен шум. . . Но заведнаж се раздадоха отчаяни гласове:

— Кърджалии. . . кърджалии идат. . .

Тези отчаяни гласове достигнаха до Вълковите уши.

— Пак беда! — извика той и стана от обета.

— Кърджалии! Да се запазваме, селяни. . . Кърджалиите са наблизо! . . — чуха се пак отчаяни жални гласове.

Гайди, свирки, игри, провиквания престанаха, всичко това в една минута се прекъса и голяма тишина се възцари.

— Кърджалии! Кърджалии идат! . . Тежко и горко нам — чуха се за трети път отчаяни гласове.

Преславци се уплашиха. . . те забравиха и веселие, и всичко. Деца писнаха, жени се разкрещяха, мъжете се разбягаха нагоре-надолу, без да знай някой де отива и какво прави. Смушението беше голямо. . . То можеше още много да се продължи, ако в Преслав нямаше хора с юнашки сърца. . .

— Не бойте се! — чу се звучен глас накрай Преслав.

— Не бойте се! — чу се други глас наред Преслав.

— Не бойте се! — чу се трети глас на другия край на Преслав.

Това бяха: Велико, Влади и Стоян.

Те, щом като чуха първия вик, грабнаха пушките си, разбягаха се на три страни и насърчаваха съжителите си.

— Скоро! Скоро вземайте пушките си и пригответе широките си ножове! — викаха те и сами държаха в ръцете си голи страшни ножове. — Кърджалиите са далеч и ний ще сварим да заградим селото си с коля, като че с крепост. . . те нашите пушки, нашите ножове ще им докажат, че ний като тях гости, които, без да ги викаме, дохождат при нас, ний ги посрещаме с куршуми и с остри ножове.

Тези думи събудиха заспалите от страх сърца на всичките

преславци. Те, вместо да бягат нагоре-надолу, заловиха се за работа. . . и след половин час Преслав беше обграден с коля, зад които преславци с неустрашимост чакаха своите не-повикани гости.

Скоро над Преслав се показа гъст прах и се чуваха диви гласове. То беше Аклъбеевата ордия, пред която сам Аклъ бей вървеше.

— Преслав! Преслав! — извика той, като загледа Преслав.

До двеста отборни кърджалии пуснаха конете си към Преслав. Но преславци ги посрещнаха с куршуми тъй добре, щото всичките попадаха. . .

Аклъ бей, като видя, че неговите отборни юнаци паднаха мъртви, улови се за брадата си и извика със страшен глас.

— Удрете, кърджалии! Нека Преслав изтегли, както и Жеравна. . . Никого не оставяйте жив. . .

Кърджалиите като бесни нападнаха на Преслав. Тогаз гръм от пушки и бръмчение от ножове заглушиха Преславската околност. Преславците тъй мъжествено се защитаваха, щото кърджалиите се канеха вече да бягат. Но внезапно сред Преслав избухна силен огън, който приведе в ужас всичките преславци.

Този огън излизаше от Вълковата къща. Емин, надуман от Джамал бея, беше скрил около десет души от своята дружина в Преслав, на които беше поръчал, щом като нападнат кърджалиите на Преслав, те да запалят Вълковата къща, което и извършиха.

Вълко, който такожде се биеше с кърджалиите, като видя, че къщата му гори, спусна се заедно с Рада да унищожи този пагубен за цял Преслав огън. Но едвам той се приближи до къщата си, и десет яничарина го улавят и свързват. Рада се спусна да отърве мъжа си, но и нея улавят и я свързват.

Наскоро Велико и Стоян довтасват на помощ, но Емин се явява пред тях още с други десет яничарина, улавя ги и ги свързва.

— Да идем сега в Шумненския балкан — каза им той и ги поведе.

Тежко и горко на преславци! Те останаха само с Владя, а Велика и Стояна нямаше вече сред тях!

Кърджалиите, като видяха, че сред Преслав избухна огън, приеха мъжество и с по-голяма сила нападнаха на преславци. Малко остана преславци да се победят, но грозният Владев глас и неговът широк нож, който се лъщеше между кърджалиите.

сякаш че им даде нови сили и те принудиха кърджалиите да бягат. . . Но, уви! Това беше само там, дето се нахождаше Влади. . . На другия край на Преслав кърджалиите надвиха и влязоха в Преслав. Влади се спусна и към нея страна, но той още не беше се доближил и заведнъж се спря, издигна нагоре ръцете си и каза:

— Боже! Какво гледам аз? Жени и деца се бият с кърджалии!

И наистина жените с дълги сопи се защитаваха от кърджалийските ножове, а децата хвъргаха камъни на кърджалиите. Владевата сестра — Петя — стоеше с неустрашимост пред отчаяните жени; тя приличаше на амазонка. На главата ѝ се развяваше червен месал, а дясната ѝ ръка въртеше широк нож, който често се впиваше в сърцата на безчеловечните кърджалии.

— Братко! — извика тя, като загледа брата си. — Върви помагай, че аз се уморих. . . Ско. . .

Тя не можа да свърши тази дума „скоро“ и безчеловечният кърджалия заби в гърдите ѝ широк нож и тя падна. . .

Влади и няколко други момци-преславци, като видяха, че Петя падна мъртва, изкрещяха от удивление и с голяма ярост се спуснаха върх кърджалиите. . . Но напразно! Кърджалиите вече влязоха в Преслав. . .

Малко по малко оглушителният шум начна да се смалжава и най-подир съвсем утихна. Преслав стана на пепел! Всичките преславци погинаха!. . . А кърджалиите, които бяха многочислени, останаха твърде малко, и то почти всичките израниени. . .

След един час над Преслав се показаха до 15 мина яничари, между които имаше и четири мина свързани българи. Това беше Емин със своята дружина, а свързаните бяха: Вълко, Рада, Велико и Стоян.

— Вижте сега какъв е Преслав — каза Емин на своите жертви, като показва към Преслав.

Вълко, жена му и синовете му, като погледнаха към Преслав, заляха се със сълзи и седнаха на колена. Те не духаха нищо, но сълзите им показваха, че те чувствуват голяма жалост. . . И можеха ли да не чувствуват жалост, като те видяха, че тяхното любимосело Преслав е станало на пепел?

— Уви! — извика Вълко, като изпусти много тежко въздишание. — Няма вече Преслав!. . . Немилостива ръка и него изстреби!. . .

— И Влади заедно с татка си и сестра си погина от кърджалийските ножове! — каза Стоян с много нажален глас.

— Бог е милостив! — извика Вълко и отправи умоляющ поглед към небето. — Той не ще ни остави! . . . Нашите врагове само телата ни ще умъртвят, а душите ни ще отидат при него, за да се наслаждават във вечна слава. . . Бъдете спокойни, деца — продължи той, като видя, че жената му и децата му начнаха да плачат по-силно, — нас ни чакат тук люти, но минутни мъки, а там (и той посочи към небето), там — милост и благодат божия! . . . На бога било тъй угодно. . .

При тези думи Емин се приближи до него и като запуши устата му, рече:

— Не е на бога тъй угодно — а нам.

— Емине! — страшно извика Велико и като стана, понечи да измъкне Еминовия нож. . . Но, уви! Неговите ръце бяха вързани!

— Полека! — извика Емин с насмешлив глас и удари Велика тъй силно, щото той малко остана да падне. После Емин начна да мушка жертвите си с една сопа и да ги кара напред си, като им думаше:

— Бърже, бърже вървете, че още малко остана да идете на онзи свят. . . Вий ще умрете с ужасни мъки.

Вълко, жена му и синовете му вървяха си мирно, като агнета на заколение; те бяха уверени, че ще ги убият, и защото чувствуваха себе си невинни, те отиваха с готовност към грозната смърт, като славеха и благодаряха бога.

Слънцето приближаваше да заседне, когато Емин със своите жертви се спря на това страшно място, на което бяха и през онази нощ, в която Влади с дружината си освободи Вълковите синове.

— Тук ще бъдат гробовете ви — рече Емин на Вълка, като му показва на един дълбок, почти непроницаем трап.

Вълко само се усмихна и нищо не продума.

— Бе вий твърде хладнокръвно гледате на тази грозна смърт, ама. . . — каза Емин, като видя, че Вълко и синовете му никак не се страхуват.

— Ний не се страхуваме от смърт, макар тя да бъде и най-люта — смирено рече Вълко, — ти не можеш уби нас. . .

На Еминовото лице се изобрази силен гняв.

— Виждам — каза той, — че вий се надявате пак на онова момче да ви освободи, но напразно! Аз проводих 100 мина

яничари да го търсят навсякъде; те непременно ще го намерят и уловят. . . и. . .

Емин замълча, без да свърши думата си; от гъсталака се показва един човек, от главата до краката облечен в чисто злато. Той държеше в дясната си ръка отрязана глава, от която капеше кръв.

Той беше Джамал бей.

— Познаваш ли коя е тази глава? — запита той Емина, като се приближи до него.

Емин внимателно разгледа отрязаната глава и радостно извика:

— Акълбеева! Нима тъй лесно се предаде той?

— Какво ще стори, че да не се предаде? У него имаше само 100 мина изранени кърджалии, а аз нападناх върху му с 500 храбри яничари. . . Видиш ли, Емине, как върша хитро работата си? Акълбеевата глава е в моите ръце. Караман бея няма го вече на този свят, а Вълко с всичкото си семейство стои отпреде ми свързан и е готов да насити моето ненаситно отмъщение! . . .

— Насити се, проклети! — извика Вълко и заплю Джамал бея. — Ний сме в твоите ръце. . . Ти си свободен, както щеш, да си отмъщаваш! . . . Но знай, проклети, че и ти не ще останеш без наказание: милостивият наш цар султан Махмуд зле ще те накаже за твоите безчислени злодейства! . . . Ако ли той не узнай твоите злодейства и не те накаже, то всеведъщият бог ще ти въздаде прилична на постъпките ти награда! . . .

Джамал бей, който с нетърпение изслуша тези Вълкови думи, усмихна се и рече:

— Бог не ще ме накаже, защото аз мъча неверните гяури. А други никой не смей да закача яничарите. . .

— Вий скоро ще погинете! — каза Вълко. — Милостивият султан Махмуд ще изтреби всички яничари. . .

(Вълковото пророчество се изпълни: не се минаха 10 години, и султан Махмуд, подбуден от чувство човеколюбия, крайно изтреби кръвожадните и свирепи яничари.)

Джамал бей излезе от нетърпение; той удари с всичката си сила нещастния и дързостния Вълка и рече с гняв на Емина:

— Скоро, Емине, скоро върши работата си. . . Аз не мога вече да търпя. До половин час да е готово всичко. Аз ще накарам да направят на това място път, по който да може да се

върви с кон, а че щом чуя крясък, ще дода да се наслаждавам. . . Но не забравяй от първия път да ги помъчим малко.

След тези думи Джамал бей се скри в тъмния гъсталак.

Емин се застоя няколко минути замислен. После той гуди ръката си на челото си и каза:

— Страх ми иде! . . . И двете ми уши писнаха заведнаж. . . но. . . нищо! Както ми е повелено, тъй ще правя. . .

Емин с помощта на няколко от своите другари в кратко време свърза Велика и Стояна един срещу други на две дървета и накладе огън под тях да горят постепенно тези невинни жертви. С това като не се задоволи злобният Емин, той отрязаше ушите и носовете им.

Велико и Стоян издигнаха с благоволение очите си към небето и шепнеха сърдечна молитва. Те не се уплашиха от страшния огън, но като почувстваха нетърпима болест, която им причини силният пламък, те извикаха към родителите си:

— Простете ни, мили родители! Ний вече отиваме при небесния цар! . . .

Те повече не можах да продумат — пламъкът ги захвати от четирите страни и не им позволи да продумат последна дума на родителите си. . . Чуваха се само глухи охкания, които накарваха челяка да трепере.

Вълко и Рада се спуснаха, за да прегърнат за последен път милите си дечица. . . Горките! Забравиха, че са свързани. . . Те искаха барем да целунат децата си, но жестокият Емин, като ги дръпна назад, каза им с грозен глас!

— Стойте! Сега е ваш ред. . . — И без да се разтрепере, той ги заби на колове. . .

Крясъкът на тези невинни жертви, които умираха в ужасни мъки, заглуши Шумненския балкан.

В това време се показаша Джамал бей; той седеше на прекрасен кон, който като стопанина си беше покрит със злато. Джамал бей, като видя, че неговите жертви тъй ужасно се мъчат, весело се усмихна, поглади брадата си и извика с радостен глас:

— Живей, Джамал бей, живей! Ти си отмъсти! . . . Наконец изпълни се желан. . .

Той не беше доизрекъл още тази последната дума „желанието“, и заведнаж конят му се подплаши, разскача се и свали Джамал бей, който за своето нещастие не можа да откачи единът си крак от седлото и като се влачеше много бързо от

коня си, разчекна се на две части, защото другият му крак беше се закачил за едно дърво. . .

Това явно божие наказание пробуди Еминовата съвест; той се улови за брадата си, погледна към небето и извика:

— Боже! Какво струвах аз досега?

След тези думи Емин се хвърли в огъня, в който горяха Велико и Стоян. и заедно с тях (ако не по-скоро) изгоря и той. . .

Х

ПОСЛЕДНИЯТ

Слънцето приближаваше да заседне. Тънкият и прохладен вятър кротко вееше и провождаше от запад гъсти облаци, които се готвеха да скрият в обятията си угасващото вече слънце. Овчи стада, които бяха разпръснати по плодородните шумненски поляни, готвеха се да отиват у тях си. Овчарски кавали и свирки раздаваха се от всяка страна. Тук-там по равните пътища бързешком вървяха закъснелите пътници, които бързаха да не замръкват по пътя. . .

Само пътят, що отива от Шумен в село Драгоево, беше тих; по него освен един момък никой други не вървеше. Този млад момък беше много чудно облечен: едната половина от дрехата му беше изгорена, а другата издрана. Неговото лице беше бледно и много сухо. . . Той често въздишаше, издигаше пълните си със сълзи очи към небето и крачеше полека, като се подпираше с една дълга сопа, която носеше в ръцете си. . .

Заведнаж той се спря, погледна към селото Преслав и каза:

— Още се дими! Два дни се минаха, откак се е преобърнало това село на пепел, а черният дим още свидетелствува за скорошните страшни ужаси! . . . Ах, там погинаха татко и сестра ми! . . .

Той дълбоко въздъхна, очисти сълзите си, които бяха се показали на очите му, и продължи пътя си.

Като приближи до Маркиш (място, известно вече на читателите), той се скри в тъмния гъсталак и след половин час се показа пред малкия дом (самодивското жилище). Той се подпря на сопата си и с безумни очи гледаше на този малък дом, който, както се виждаше, привличаше всичкото негово внимание. . . От неговите очи падаха безбройни сълзи, които

умиваха сухото му лице; но той не ги угаждаше. . . Ни сладките птичи пения, които се раздаваха гармонически от всяка една страна, ни шумтението на дървесата, които се разлюляваха от тихия вятър, ни овчарските свирни, които достигаха до неговия слух, не можаха да го отвлечат нито една минута от сърдечната му горка печал. . .

— Уви! — извика той, като седна на колена. — Уви! Всичко се свърши. . . всичко изгубено! . . . Няма вече татка, ни чича, ни братовчетата ми, ни сестра ми! Всички, всички загинаха! . . . Аз само останах жив да се мъча, като си припомням преминалите жалости на цялата наша фамилия! . . . О, аз окаяний! Кой ще ме утеши! Кой ще вземе тази жалост от сърцето ми? Кой ще унищожи тези ужасни възпоминания? Никои! Всичко наоколо ми мълчи. . . всичко мъртво! . . . Няма ни татка, ни милата ми сестра! Ах, сестро! Дали за това се намерихме! Защо не додеш да ме утешиш? . . . Де си ти? Уви! Тебе те няма! Ти си там. . . там на небето! . .

Влади млъкна; той се задави от сълзите си.

Като се съвзе, той продължи:

— Да, сестро, ний нечаяно те намерихме, но пак скоро те изгубихме! Ти, за да защитиш татка, когато кърджалиите нападناха на Преслав, грабна широк нож и отиде да се биеш с тези кръвожадни зверове. От твоят нож паднаха по-много мъртви, нежели от моя. . . Мила сестричко! Ти ме вика на помощ. . . но аз — уви! Аз. . . не можих да ти помогна! Проклет кърджалиин заби в моминските ти гърди остър нож и те свали мъртва! . . . В нея същата минута падна и татко ни. . . Мили мои! Моят нож отмъсти за вас, но не ви възвърна. О! Аз исках смърт, виках я, но тя не се яви. . . Аз не умрях, но останах жив — последни от толкъзи фамилия! . .

След това продължително възклицание Влади стана, пристъпи няколко крачки и се спря до един гроб, който по кръстното изображение, що се въздигаше над него, познаваше се, че се крият в него останки от християнско тяло. Той, като се приближи до този гроб, прегърна го и го ороси със сълзи. . . После, като седна на колена, извика с умилителен глас:

— Мамо, миличка мамо! Стани, мила моя мамо! . . . Излез от този студен гроб и виж сина си Владя какъв е станал! . . . Стани-и, мамо... стани и ме утеши! Аз вече не мога да търпя... Но, уви! Ти спиш дълбоко. . . ти не ме чуваш! . . . Прости ме, мамо, прости, аз скоро ще дода при тебе! . .

Подир това Влади още веднаж целуна този студен гроб;

после стана и се приближи до къщните врата. Но преди да влезе вътре, той целуна тоягата си, ороси я със сълзи, запрати я настрана и като издигна ръцете си и пълните си със сълзи очи към небето, каза:

— Боже, погледни на мене недостойнаго и отчаянаго! Прости моята глупост, която, като не мога вече да търпя таквази голяма скръб, аз се реших да сторя! Прости ме, сърцеведче! Ти знаеш как съм обладан от скръб, как се къса сърцето ми на части и как вече нямам сила да търпя. Прости ме! Прости! . . .

След тези жалостни думи той влезе в къщи. . . Влезе, за да не излезе никога! . . .

Подир един час този малък дом, който се считаше за самодивско жилище, запали се от четирите страни и за една четвърт от часа стана на пепел.

Дали загина Влади, или не, това както нам, тъй и на читателите остава неизвестно.

УЧЕНИК И БЛАГОДЕТЕЛИ
ИЛИ
ЧУЖДОТО СИ Е ВСЕ ЧУЖДО

(В памет Стефану Ганчеву Сарафову)

ЧАСТ ПЪРВА

I

РАЗХОДКА

— Трябва да си вървим, Живко. . .

— Е, ти се разбърза сега, като че у вас ти е останала работата. Нека поседим още. Я виж какво е тука хубаво! Послушай само: птичките пеят; вятърът тих, прохладен; тревата мека, зелена и лежиме на хубаво; слънцето. . .

— Е, е, ти закачи пак своята си; а не виждаш, че вече мръква.

— Слънце едвам сега засяда, Богдане. Да поседим и да погледаме още малко на небето. . .

— Като сме щели да седим, защо не седяхме там горе на мо-гилата? Там беше по-хубаво, че се виждаше всичко наоколо. . .

— Добре, но там е далеко. . .

Този разговор произхождаше между две млади момчета, кои бяха почти на еднаква възраст и нямаха повече от 16 — 17 години. Единът от тези млади момци — Живко — беше облечен тъй, както въобще облечени биват у нас сиромашките деца, т. е. с тънки и опнати, от черно платно гащички, бял, также от платно, пояс, късо елече, малко черничка, от дебело домашно платно риза, с полвин обуца и плитко черно калпаче, пробито на върхът, а по страните опасно от молци. Другият пък — Богдан — беше облечен в европейски дрехи, г. е. със суртук, панталони, лъскави обуца, като че преди неделя купени, бяла, добре огладена риза, добра модна врато-връзка и с добър, малко черничък — според тогавашната мода — фес, плюскиълът на кого закриваше дясното Богданово ухо. Ако ги видеше някой, кой ги не познаваше, щеше да рече, че единът от тези млади момци е господарят, а другият слугата; но той ще да се излъже: защото те не бяха друго, освен едни добри приятели. Те се разхождаха по меката трева и една доста широка полянка и както видяхме, весело си при-

казвах. Полянката беше много хубава. Тя приличаше на великолепно пъстър килим, защото различните миризливи цветя си показвах изпод копринястата трева хубавите главички и весело гледаха на слънцето, кое вече засядаше. То беше разпръснало величествените си лъчи над тези цветя и сякаш че им отдаваше последна целувка. Те пък, разлюлявани от тихият прохладен вятър, весело клатеха главичките си и като че казваха на слънцето: „Прощавай до сутре!“ Птиците, кои фърчаха нагоре-надолу из тая хубава полянка, с веселите си песни увеличавах тихото успокоително шумтене на зелената мека трева, с кое шумтене се сливах освен жаловитите свирни на овчарите, още и пицението на ония животинки, кои се казват н а с е к о м и, както и журчането на малката рекичка, коя разсичаше полянката и се извиваше насам-нататък като зъмя. Наоколо се виждаха баири с позлатени от слънчевите лъчи върхове. Сянката на тези баири покриваше почти половината полянка.

Това беше на 17 мая 1859 година.

Блазе на оногова, който, като няма за нищо да мисли, защото отвед му е широко, като щастието всякога му е подавало ръка помощи във всяко едно предприятие и като не знае що е нужда, разхожда се по такава полянка в тихият прохладен и ясен майски вечер! Той е щастлив, защото може свободно да се наслаждава от всичките приятности, кои доставлява на човека веселата природа. Пението на птиците, приятната миризма на цветята, зелената мека трева, коя като вълни ляга насам-нататък и коя сякаш че си играе с лъчите на слънцето, тихият пролетен вятър, овчарските свирни — всичко, всичко го привежда във възторг, напълня му душата с радост и щастие. И защо да не е той щастлив? Защо да не се радва и наслаждава от всичко онова, което вижда? То всичко е приятно, весело, величествено. Той сам няма за нищо да мисли, защото отвсякъде му е широко: нуждата никога не се е приближавала до него. . . Напротив, досега всичко му се е удавало. . . надеждата не го е излъгвала досега, та отсега нататък ли ще го излъже? . . .

Но онзи, комуто спътници на досегашния живот са били нужда, сиромашество и нещастие; от когото радостта и веселието са отбягвали постоянно; който от малък — още от детинство — се е запознал с неприятностите на живота; когото надеждата постоянно е лъгала — о, такъвзи човек не може да се наслаждава от приятността и величието на майския

вечер. . . Пението на птиците, тихото хладно появяване на вятъра, зелената мека трева, благоуханните цветя, най-последно величественото засяждане на слънцето — всичко това прави тежко впечатление на него: защото нуждата или другите неприятности отвличат му вниманието от всички тези приятни и прекрасни неща и му показват само на онова, което го прави горко и тежко да въздиша. . . Като гледа, че всичко наоколо му е весело, а само той, един той е печален — плаче. . . и плачът му бива толкоз повече жаловит, че в миналия си живот той не вижда нищо таквози, кое, ако не друго, барем да го утеши с приятно възпоминание. Напротив, той вижда в него постоянни грижи, безпокойства, скърби, неприятности и нещастия. При това той мисли, че и сегашното му положение не е ни мръвка по-добре отпреди. Преди той бил нещастен и сега е нещастен; преди нуждата не му давала да откъдне и сега тъй също; та може ли той да се наслаждава от приятността и веселието на природата? Истина, златата надежда му се усмихва отдалеч; но той не вярва вече в нея, защото тя го е лъгала много пъти; дали не ще го излъже и в бъдещето му? . . .

Случва се наистина понякога величието и приятността на природата да приведе челяка в такъвзи възторг, щото той да забрави всичките си грижи, всичките неприятности и нещастия, колко щат те и да са големи, и само да се наслаждава и удивлява; но това се случва нарядко, само понякога, да, и в такъвзи случай разочарованието бива трижди по-силно. . .

Както и да е, но нашите млади приятели — Живко и Богдан, — според както видяхме от разговора им, бояха се да останат по-късничко на могилката, която беше доста надалеч от града. Те слезоха долу в полянката, дето ги ний заварихме. Но дали постигаха те величието на природата? Дали се наслаждаваха от приятността на майския вечер? — Може. Те бяха още твърде млади и на всичко гледаха с весело лице. Надеждата за добра бъдност напълнесе им душата и няма съмнение, че ако досега се случвало нещастие да се приближи до тях, тая надежда ги е правела с весело лице да посрещат това нещастие и с готовност да му подават приятелска ръка, без да постигат всичкото му значение; или пък увлечени от настоящето, те скоро забравиха всяко едно нещастие. И наистина на техните лица, от кои детинското изражение още не беше изчезнало, не се виждаше нищо таквози, кое да свидетелствува, че те са що-годе запознати с нещастие. Погледите им бяха бистри и весели, макар понякога да се

виждаше в них нещо такова, което като че питаше за много, много неща. . . от уста им не изчезваше приятната усмивка, а ясните им гласове се чуваха надалеко. Те бяха весели, щастливо беззаботни. Но ако се случеше някой с внимание да разгледа тези наши два приятеля, щеше да забележи голяма разлика между веселостта на едина и другия. Богдановото кръгло, бяло и нежно лице дъхаше с детска безгрижност и пресищено щастие, кое той сам едвам съзнаваше, както трябва. Напротив, Живко често прекъсваше веселата си усмивка; ясното му гладко чело на минута се посвиваше, макар и бързешком да се проясняваше пак; бистрият му поглед ставаше мътен, миганieto му се удвояваше, като че той искаше да си възпре сълзите. Макар всичко това скоро да изчезваше, но все пак се познаваше, че този момък като че насилно поддържа в себе си веселостта. Но при това той ходеше от цвете на цвете и тихичко си напояваше една весела песен, като понякога издигаше гъстите си клепачи и изгледваше с големите си черни очи всичката полянка.

— Е, ти не щеш да си вървим, ха? — запита Богдан другаря си, като се приближи до него.

— Рано е още, Богдане — весело рече Живко и продължи да ходи от цвете до цвете, като пчела.

Богдан се понамуси малко.

— Ти дору не си направиш к е ф а, не бива — рече той с неудоволствие.

— Де, де, да не ти се стяга толкоз душата — весело рече Живко, като захвърли с едно цвете и удари другаря си в носа.

Богдан, колко и да искаше да си остане намусен, не можа. Живковата весела усмивка и веселост надвиха и го накараха и той да се усмихне.

— Мен не ми се стяга душата — каза той, като продължаваше да се усмихва и хвъргаше на Живка едно след друго цвeтeя; — но дору ти благоволиш да си идем, аз трябва да ида да гоня бръмбари и мухи. . .

И с тия думи Богдан си сне суртукът, хвърли фесът си и като праметна дългото си русо косми назад, с детски възторг се спусна подир една много пъстра пеперуда.

Живко и той хвърли калпачето си долу, но не праметна космито си назад, защото нямаше какво да премята, че беше острижен твърде късо. Той само се почеса по темето и легна на тревата с очи си надолу. После той си подпря лицето с двете ръце и се загледа. Отпърво погледът му весело бягаше от

цвете на цвете, от трева на трева; но малко по малко този поглед взе да става мътен и като че печален. Сякаш че тая хубава полянка припомняше на Живка нещо прискърбно, като че с по-голямо внимание взе да се прислушва и на птичето пение, и на вятърното шумтене. След малко неговът поглед бързешком премина през полянката и се спря на един от околните баири, на кои върховете бяха още осветлени от лъчите на заходящото слънце. Птиците весело пееха наоколо, а прохладният вятър тихичко появяваше и разносяше по поляната приятната миризма на цветята. Но Живко на нищо не обръщаше внимание; той гледаше на баиря, без да мигне, като че погледът му беше прикован там. Но изеднъж Живко, като че се стресна, въздъхна дълбоко и бързешком си пристисна очите, като че искаше да не види нещо си. Подир малко на очи му се показаха сълзи. . . .

Защо са тези сълзи в такива млади години, при това и в таково място, де всичко се весели?

Между това Живковът другар — Богдан — весело бягаше насам-нататък по поляната и смехът му се чуваше надалеко, кога се случеше да улови той някой бръмбар. Най-после той бързешком се приближи до Живко, като държеше в ръка си един голям бръмбар.

— Гледай, Живко — каза той, като от уморяване едвам си вземаше дъхът; — гледай този рогач как се мъчи да ме ухапе. . . Но чакай, аз в наказание ще му извадя рогата; да видим тогава какво ще прави. . .

И Богдан взе да привождат словата си в изпълнение. Той погледна на Живка с пълна увереност, че Живко гледа на работата му. Но Живко не се побутна даже. Той пак гледаше на баиря и едвам ли чу Богдановите слова. Това Живково невнимание като че разсърди Богдана и избави бръмбара — защото Богдан престана да се усмихва, намуси се доста, захвърли бръмбарът настрана и каза, като клекна пред Живка:

— Ти като че не ме чуваш, Живко; да не си заспал?

Живко се стресна, пристисна няколко пъти очи си, изгледа другаря си и каза с прозяване:

— Аз не спя, Богдане; но си припомних нещо си и. . .

— Заплака, ха? — подзе му речта Богдан. — Твърде хубаво! Ти плачеш като жена, а защо — бог те знай. . .

— Сега аз не плача, Богдане; но да плача ще е хубаво. . .

— Я ти не знаеш какво хортуваш — каза Богдан, като се изправи, — я аз не те разбирам. Та ти сам отскорос нали

казваше, че тук е хубаво, приятно? Защо сега искаш да плачеш?

— Ех, Богдане, ти не ме разбираш. . . Ти не знаеш и не можеш да знаеш как е благодетелен за мене този плач. По-някогич мене ми става тъй мъчно, щото няма де да се дяна. . . само когато си поплача, поотлеква ми малко.

— Виждам аз — начена недоволният Богдан, — че ти не знаеш какво хортуваш. Нима от тая полянка, коя ти преди малко не искаше да напуснеш, че била хубава толкоз, тебе ти стана тъй мъчно, щото трябва да плачеш?

Живко се поиздигна и седна бързешком.

— Гледай! — каза той на Богдана и сам изгледа всичката поляна и закова погледът си на баиря. — Преди четири години ний се връщаме от село. Аз помня, че татко беше весел и по пътя все пееше. На едно място ний слязохме от колата, за да походим малко по меката трева. Поляната беше много хубава, тъй също както и тая. Птиците тъй също сладко пееха; вятърът тихо и приятно вееше; слънцето засядаше и тъй също осветяваше баирите, кои се виждаха отдалеч. . . Овчарските свирни едвам-едвам дохождаха до нас. Аз и брат ми наченахме да се гоним и прескачаме. Нам беше приятно и драго да бягаме боси по меката трева. Но в то време. . .

Тук Живко се спря, сложи чело си на ръката, като че искаше да припомни нещо и подир малко продължи с по-наскърбен глас:

— В то време, докато се ний гонехме и смеехме, чухме вик, силен вик. Ний се спряхме и аз, уплашен и разтреперан, улових братовата си ръка. Аз видях как сестра ми бягаше към нас и нейният крясък ми удвояваше треперането. . . Подир нея бягаше един страшен, страшен дервишин. . . Брат ми скръцна със зъби си и се спусна към Марийка, коя с прострени ръце падна отпредя му. Но в това време пристигна дервишинът и аз видях, че брат ми се простря на тревата, коя се покри с кръв. . . Аз потекох да се приближа до сестра си, но дервишинът ме ритна и аз не знам що стана с мене. Като се свестих, беше вече тъмно, а при мене стоеше чужда жена. . . Оттогава аз не съм виждал нито брат си, нито сестра си; а мама скоро подир това умря. . .

Живко млъкна и млъчанието се продължи няколко минути

— Птиците пак тъй сладко пеят — [продължи Живко], като си издигна главата и изгледа наоколо си, — вятърът пак тъй тихо и приятно шумти и слънцето тъй също засяда, както

и тогава; но брата ми го няма! Няма сестра ми, нито пък мама!...

Тежко въздишане се чу подир тия думи.

Богдан мълчеше и слушаше с внимание, макар Живко отколе да беше престанал да говори. Богдан никога не можеше да мълчи, когато говореше други; но сега той пазеше такова дълбоко мълчание, щото сякаш че се боеше да не отърве една дума или едно побутване на Живка. Негов поглед не беше вече весел; на лице му се показва скръб, а от уста му изчезна усмивката.

Той гледаше, без да мигне, на Живка, кой, макар отколе да беше мълкнал, все още не можеше да се успокои.

— Таквизи работи, Богдане — рече Живко, като стана и подаде на другаря си феса, който беше взел от земята. — Трябва посега да си вървим, че слънцето заседна вече — прибави Живко и се мълчеше, колко е възможно, весело да се усмихне.

Живко тръгна и начена весело да подсвирва в подражание на птиците. От предминутната скръб сега нямаше в Живка нищо. Челото му беше гладко, погледът му бистър и спокоен, лицето му усмихнато. Богдан, напротив, все още умислен и мълчешком вървеше подир Живка и сякаш че се прислушваше на думите му. Най-после пристигна Живка, тури ръка си на рамото му и каза тихичко:

— Аз помня брата ти, Живко; той беше много добър. Помниш, като ни отърва от чапкънчетата?

— Остави сега, Богдане, то се е минало... — продума Живко и продължи да си подсвирва.

Богдан се понамуси от това Живково пренебрежение. Той като че взе да се разкайва, дето се остави Живковото разказване да го разжали, и зато помъчи се да се усмихне и рече:

— Да, то се е минало, Живко, и глупо е да го спомняме...

Но Живко го прекъса:

— Чакай да видим — каза той полекичка — кой иде при нас. Струва ми се, че е учителят... Ето и кучето му...

В това време едно малко бяло кученце се приближи до них, като лаеше и махаше опашката си.

— Е, сега аз ще питам учителя за нещо си — рече Богдан, като гледаше на Живка и клатеше глава.

Живко се усмихна.

— Питай го и той ще ти каже... нали, учителю?

С този въпрос Живко се обърна към един 35—37-годишен

челяк, кой едвам що беше се приближил до них. Този човек беше среден на възраст, със сухо, бледно и продълговато лице, кое се покриваше наполовина от черната гъста брада. Високото му чело, черните му светли очи и приятната му усмивка, коя почти никога не изчезваше от устните му, внушаваха любов и доверие към него. Той беше облечен в прости, но чисти български дрехи, с калпак на глава, изпод които се показваха напълвин черни, напълвин белите му косми.

— Без да зная за какво си приказвате и за какво ме питате — каза той, като удвои приятната си усмивка и с любов пристисна ръцете на учениците си, — ще кажа да, че ако не е тъй, ще се мъча да се откажа от това си да.

— Богдан иска да те пита — начена Живко, като прекъсна Богдана, кой беше отворил уста да хортува, — защо мръква и защо човеците се разхождат най-повече във вечерно време. . .

— Аз не исках това да питам — рече Богдан, — но нека бъде тъй. . .

— Защо мръква, Богдан знае — начена учителят, като не преставаше да се усмихва; — а защо хората — не ний, разумява се, — се разхождат вечер, това ако иска да знае Богдан, нека погледне наоколо си. . . Гледай, Богдане, как е наоколо всичко хубаво, весело. . .

— Зато ли Живко плаче?

Живко понечи да затули устата на другаря си; но беше вече късно.

— Плаче ли? Не вярвам — рече учителят и начена да изгледва Живка с внимание.

— Вярваш, не вярваш — мен ми е все равно. Но аз искам да зная защо такъв хубаво място, както казвате да е тая полянка, понякогаж прави челяка да се замисля твърде и даже да плаче, както преди малко беше направил. . .

Тук Богдан се спря, почеса се по вратът, изгледа Живка и прибави:

— За това щях да те питам аз, учителю.

Учителят се усмихна.

— Похвално любопитство — продума той и се поогледа. — Това е трудно, Богдане, да се обясни, както трябва; но все пак трябва да е зато, че величието на природата, съединена с приятност, привежда челяка във възторг и често в благоговение. Человеческата душа се стреми да постигне това величие, но не може, защото то е непостижимо, необяснимо,

както е непостижим и необясним източникът му. И тъй, душата подир много напразни усилия се уморява, пада в изнеможение, без да постигне или да обясни ни най-малка част на това величие — и скърби, плаче, ако може тъй да се рече. . . Или пък случва се в то време, когато вече човек се предал във възторгът, кого е възбудило в него величието на природата, вече се наслаждава от приятностите и забравя светските грижи — изеднъж някаква си неприятна действителност да го направи да се свести. . . Но може хубавата полянка или страшната гора, река и пр., тихият прохладен вятър, ослепителната светкавица, страшният гърмеж, приятното пение на птиците или грозното баучене на зверовете — всички тези и много други подобни неща, кои правят на челяка макар какво да е впечатление — случва се, Богдане, да припомнят нещо приятно или неприятно, весело или скръбно и тогава човек скърби и. . .

Досега Живко и Богдан слушаха с внимание учителя си; но щом учителят каза последното, и Живко се усмихна и извика:

— Да си вървим, хей! Не виждате ли, че мръкна съвсем. . .

Учителят и Богдан се стреснаха, защото Живко изеднъж извика, и наченаха да се смеят. Сам Живко не можа да се удържи и кисна да се смее. После изгледа другарите си и тръгна бързешком.

— На — рече Богдан, като посви рамена и показа на Живка, — отскорос не щеше никак да си тръгне, а сега, гледай как се е разбързал. . .

— Има пък защо да се бърза — каза учителят; — господарят му може да се сърди, при това и доста мръкна.

Подир това и те си удвоиха крачките, но колко и да се мъчеха, все пак не можаха да стигнат Живка, защото този последният, щом видеше, че те са вече близо до него, удвояваше си крачките и понякогаж даже подбягваше. Той не щеше да върви заедно с них, защото го беше страх да не почене Богдан да разказва за как преди малко той беше умислен. Живко знаеше, че в такива случаи Богдан си позволява и да полъгва, т. е. не да полъгва, а да увеличава работите. Учителят пък щеше да начене да разпитва, че защо е тъй, от какво е. . . А да се отвещава на всичко това Живко не щеше.

— Колко и да се усиляваме, не ще можем да го стигнем — продума учителят и начена да крачи полекичка.

— Барем да не се мъчим — допълни Богдан.

И те вървяха полекичка и мълчешката чак до градът или по-вярно — до харманите. Там на един плет седеше Живко и ги чакаше.

— Ти пък защо беше се разбързал толкоз? — запита Богдан другаря си, като начена и той да се възкачва на плетът. — Ний и без бързане стигнахме. . .

— Стигнахме, защото нямаше кой да ви заприказва. Ако да не бях ви оставил, то на разговорът ни не щеше да има конец. . . Впрочем, ний и тъй добре замръкнахме. . .

Подир тия думи Живко слезе от плета, смъкна Богдана и с него заедно тръгна подир учителя си. Беше вече тъмно. Улицата, в която влязоха те, беше тиха и само до едни-две врата седяха по един-двама старца и си приказваха тихичко, като пушеха тютюн, кой от дълга, кой от къса чибучки. Разумява се, че колкото беше приятно на старците да приказват по хладината пред вратите си, толкоз се те безпокояха да не ги свари к о л ъ т и да ги разгони или ако е началникът някой строг, да ги подкара в конакът. Доколко те се безпокояха за това, позна се от туй, че щом Живкови се зададоха, те (старците) понастанаха и вече бяха готови да влезе всеки в дворът си; но един из них ги успокои, като им каза, че к о л ъ т никога не ходи толкоз рано.

— Бре, че страхливи хора! — продума Богдан с усмихване.

По-нататък пред една чешма седяха други 5—6-тина и високо-високо си приказваха, като понякогаж се засмиваха доста силно.

— Тези по юнаци — рече Богдан.

— Тс! — каза Живко, като махна с ръка; — чакай да чуеме какво си приказват те. . . вероятно твърде весело.

Учителят, Живко и Богдан взеха да се прислушват.

— Аз с очи си видях — разправяше един старец, — като го гонеше. . .

— Това днес ли беше? — запита други.

— Ами че днес, ами. . . Нали чуваш? — сърдито каза трети.

— Той го стига — продължи първият старец — и като го забра със сопата, би го до умиране. . .

— Гледай, гледай! . . — казаха някои други уплашено; но после, кога старецът прибави: „Би го тъй, щото селенинът не можеше да върви и се влачеше като куче“, всички се засмяха.

Живко въздъхна, въздъхна и учителят; но Богдан се почти развика:

— Мръсници! Дяволи! . . .

— Що ти е, Богдане? — запита го учителят.

— Та не чувате ли как дяволски се смеят там онези . . . животни ли да ги нарече челяк, как — не знам. Смеят се, че селачинът се влачил, защото са го пребили до смърт! . . .

— Те може да не се смеят, Богдане, не ги хули. . . — каза му Живко полекичка.

— Слава богу, не съм глух, Живко, както и ти, мисля. . . Нали чу, че те с всичко гърло викаха: „Ха! Ха! Ха! . . .“ Това може по твоemu да не е смях.

— То е смях. . . но. . .

И Живко, вместо да продължава, посви рамена. Той не беше съгласен с Богдана, а пък и не беше в състояние да му обясни защо не е съгласен. Учителят му доде на помощ.

— Добре, Богдане — каза той (учителят), — ти чу, че те се смееха. . .

— Не само чух, а и видях как те зяпаха. . . — бързешком и ядосано каза Богдан.

— Вярвам, вярвам. . . — продължи учителят. — Старците се смееха; но разбра ли ти техният смях? Постигна ли го? Ако да бяха те да плачат и плачът им да беше най-скърбен, най-жаловит, щеше да е нищо при този им смях. Ти се приближи до тях, Богдане, дай внимание на смехът, разгледай им лицата в то време, кога се те смеят, виж погледите им — и ти ще се увериш, че смехът им е много по-горчив от най-жалостният плач.

Учителят млъкна. Мълчаха и другарите му. Вървежът се продължаваше мълченската; но изеднъж Живко се спря, сложи си челото на пръстите и стоя тъй няколко време.

— Защо се спря, Живко? — с безпокойство запита учителят.

— Няма нищо, учителю — рече Живко, като си издигна главата и поиска да се усмихне; — ушите ми изеднъж писнаха тъй силно, щото аз се уплаших сам и се спрях.

— Това значи, че аз ще ви напусна вече и ще ви пожелаю лека нощ.

Подир тия думи учителят се спря до едни врата.

— Че като ви е къщата тука — рече Живко и подаде ръка на учителя си, — лека нощ!

То също направи и Богдан.

Учителят с отеческа любов им пристисна ръцете и като щеше да ги вече остави, каза им весело:

— Хем сутре, ако не си знаете уроците, ще има сопа. . .
С тия думи той влезе у тях си.

II

И ТИ!

— Колко е добър учителят! — рече Живко на другаря си, като останаха те сами и продължаваха пътя си.

— Той че е добър — добър — подзе Богдан; — но само едно му не е добро. . .

Живко го изгледа.

— Какво не му е добро, Богдане? — запита го той с усмиване.

— Това, че споменува за уроците и иска да ги знайме. Аз се радвам, като виждам как той ни обича, драго ми е да слушам, когато ни разправя всичко, за каквото го питаме; но щом спомене за уроците. . .

И Богдан изду устните си и издигна веждите си.

— Да те чуе някой, Богдане, ще помисли, че ти си един от най-бездарните, най-мързеливите ученици. . .

— И не ще сбърка. Аз никога не съм научвал урок, както трябва. Като си погледна книгите, най-повече в неделя вечер, срещу понеделник — тръпки ме побиват. . . Спокоен съм само срещу празник. . .

— Е, е, не се укорявай дотолкоз, че лъжеш. При това ти ще ме накараш да повярвам, че който себе си кори, той себе си хвали.

Те още много приказваха за туй, за онуй, дору най-после се спряха до едни врата, де седяха едно момченце, 10 — 12-годишно, и едно момиченце, 7—8-годишно. Момиченцето, щом ги съгледа, дору те още не бяха се приближили до вратата, спусна се с детският си смях и се обеси на Богдановата шия, кой нарочно беше се понавел.

— Бате ба! Де остана ба? Ний откога те чакаме! . . . — бърбореше си то.

Богдан го целуна и с това заглуши детската му глъчка.

Момченцето пък дръпна се настрана, заклати си главата и като гледаше начумерено на Богдана, каза:

— Брей, бре! Дохождай по-рано, че ще ядеш някога пиралката, ха! . . . Тетку си доде отколе, а ти. . .

Богдан весело се усмихна, погали брата си по меките руси косми и каза на Живка, като му подаде ръка:

— Прощавай, Живко; виждаш, я, готвят ми пиралка. . .

— Прощавай, Богдане, лека нощ! — рече Живко, като пристисна ръката на другаря си. — Прощавай и ти, ангелче — прибави Живко и жарко, жарко целуна Богдановата сестра.

Детенцето обви с ръчичките си Живковата шия и после, като си отпусна бързешком ръцете, весело се засмя, без да догажда, че този му детски весел смях разчовърква Живковата рана.

Живко от смехът на Богдановата сестра се постресна и бързешком се упъти към у тях си. Никой не видя как той често мигаше, за да не пусне сълзите си навън. Сякаш че в този вечер нему му беше съдено да бъде все печален. Там — в полянката — самата полянка, цветята, птичите песни и всичките други приятности на майския вечер го извадиха от веселостта му и го хвърлиха в скърбни възпоминания. После, когато той беше се съвсем успокоил и беше съвсем забравил впечатлението, кое му направиха скърбните възпоминания, разговорът и смехът на старците докараха му други по-скърбни мисли. А сега, о, сега, макар той да излезе толкоз твърд, щото не пусна навън сълзите си, но сърце му се обля с горчиви, кървави сълзи. Не преди много — преди четири или пет години — той, като се връщаше от детската си игра тъй късно, както и сега, посрещаше се от сестра си. . . Тя обикновено в това време стоеше сама или с майка си до пътните врата и щом го загледаше, спущаше се с весел смях и се обесваше на шията му, както направи и сега Богдановата сестра. Тогава Живко беше малък, но пак издигаше на ръце сестра си и я галеше. Нейния детски смях го правеше тогава да не чувства в ръце си никаква тежина и той със светло от удоволствие лице и приятно ухилен занясяше драгоценният товар или на майка си, коя, като стоеше до вратата, весело гледаше на милите си дечица, или на татка си, кой се задаваше отгоре — откъм пазаря, — или пък я спускаше на братовите си ръце, кой се връщаше от чешмата с пълна стомна, коя слагаше, за да вземе сестра си. . . Но сега всичко това изчезна за Живка! Той нарядко сега ходи у тях; но и като се случи рано или късно да отиде той у тях, никой го не посреща

вече, макар и с мъмрене, освен пустотата на широкият двор и гърбят му татко, който само тогава открива удоволствие, когато мътният му поглед се спре на Живка. Всичко това припомни Живко, като видя как посрещаша Богдана, и тежък сдъх му сдави гърдите. . . Той крачеше широко; но де отиваше? Той измина много улици, много врата и никъде не се спря, не влезе в никой двор. А между това беше вече късно. Всички улици бяха пуси, всички врата затворени. . . Мъртва тишина царуваше наоколо. И в тая тишина глухо и почти страшно се раздаваше шепненето на Живка, като се сливаше с шумът на вървежът му.

„Марийка. . . Първан. . . — шепнеше си Живко. — Няма Марийка. . . де е тя?“. . .

— На тебе разходка! На тебе разходка! . . .

С тези думи заедно се посипаха на Живковът врат жестоки плесници.

Живко! Живко! Де останаха печалните, но приятните ти възпоминания? Що стана със сладките ти мечти? Уви! Те в един миг изчезнаха. . . Действителността ги разпръсна, унищожи тъй също, както силният вятър разпръсва димът и го прави да изчезне. . . Ти може във въображението си да си виждал брата си Първана, да си виждал сестра си с нейния ясен и умен поглед, с нейния детски смях. . . Но чуждите чловеци не те оставиха да се наслаждаваш от това. Техните жестоки и безчеловечни плесници отнеха ти и това утешение! . . .

Да, плесниците бяха безчеловечни, защото се посипаха на Живка изеднъж, нечакано, тъй щото Живко се уплаши, стресна се силно и за малко не падна долу без чувства; но младостта взе своето. Болката възбуди Живковът гняв, младата му кръв закипя и той тъй силно удари в хълбокът тиранина си, без да разгледа кой е, щото този последният се повали на една страна. Живко се спусна върху му; но изеднъж се спря и извика уплашено:

— Боже мой! Какво направих. . .

Онзи, който удриаше плесниците на Живка и заради това получи награда в хълбокът, беше Жеко — Живковът чорбаджия, човек строг, сърдит и безжалостен. Този човек само тогава съзнаваше своето чорбаджийство над Живка, когато го биеше за нищо. В този вечер той се поскара малко със ступаницата си и потърси Живка, за да излее на него гневът си. Но Живко не се случи там. Той беше в полянката заедно с Богдана и вероятно мечтаеше си беззаботно, или пък се

предаваше на скръбните си възпоминания. Но за то как се разпопърджа Жеко, как се закани да бие Живка! Ступаницата му пък, като угади, че на мъжа ѝ гневът се обърна към другиго, побърза да го усили още.

— Той все тъй прави — начена тя, като се мъчеше да даде на гласът си плачевен тон; — не се свъртва никак в къщи. . . да се не видеше. . .

Тези слова, разумява се, отнасяха се към Живка.

— Ще го науча аз него — гневно каза Жеко и излезе на пътя да чака Живка, за да го посрещне, както трябва. Но Живко не се показваше отнигде, макар Жеко често да прескърцваше със зъби от гняв. След дълго чакане погледът на Жека зверски се светна: той видя Живка, кой крачеше едро, както видяхме, и беше се отнесъл във възпоминанията си. Отпърво Жеко беше понечил да отива срещу Живка, но се спря, като помисли, че по-добре ще е да го чака там, до вратата, та изеднъж да нападне на него. Но ето Живко замина вратата на чорбаджия си и о, дързост — той не се отби. . . даже не погледна към тия врата, ами си замина надолу. Жеко едвам не строши зъби — тъй силно ги стисна той — и полека, на пръстите си, стигна Живка и. . .

Ний видяхме какви жестоки, безчеловечни плесници се посипаха на Живка в то време, кога той шепнеше името на сестра си.

Живко, като позна кой е онзи, когото той удари и свали долу, дръпна се назад, отпусна ръце и смирено наведе очи. Той знаеше що го чака: но не щеше да побегне, макар и да можеше, защото нямаше де да иде. Жеко, като стана, почеса се малко по хълбокът, дето го удари Живко, и каза:

— Врѣх мене ти дигна ръка! . . Чакай, ще ти кажа. . .

С тия думи Жеко си запърши ръкавите и начена да бие Живка. . . да го бие безжалостно, зверски. Юмруците се сипваха върх бедния Живка и по лицето му, и по главата, и по гърдите. . . И колкото повече удряше този човек, толкоз повече се разяряваше. Тъй прави тигърът, който, колкото повече кръв вижда, толкова по става ненаситен.

Живко се защищаваше слабо, вероятно с надежда, че господарят му ще се насити да удря. Но като се увери, че това не ще бъде, Живко изеднъж улови ръцете на чорбаджия си, изгледа го със заплаканите си очи и го запита кротко:

— Защо ме биеш толкоз?

Този въпрос като че разбуди Жековата съвест, ако пред-

положим, че в него е имало съвест. Той помънка, поозърна се малко на таз и на оназ страна, като че чакаше да му доде на ум нещо си, и най-после извика, като си освободи ръцете:

— Ще ти кажа аз тебе. . . Скоро върви у дома, че. . .

И с тия думи той пак поиска да удари Живко; но Живко бързешком отиде у тях. Там, в къщата на чорбаджията му, посрещнаха го по-лошево, макар и да нямаше плесници.

— Хей, челебийо! Де ходиш тъй? — каза грозно чорбаджийката му. — Хе върви донасяй вода де! . .

— Мулето недно. . . Ходило да се разхожда! . . — с презрение прибави синът на Жека, 15-годишния Андрейчо, кой твърде мразеше Живко.

Живко взе кобилцата на рамо и отиде за вода, макар да беше вече късно, а чешмата далеко. Но Живко се върна скоро, търпеливо слуша мъмранията и укорите на чорбаджия си, на чорбаджийката и на сина им, кои, като се удовлетвори от това негово покорство, смекчиха се и решиха едногласно да му позволят да иде при татка си, защото на другия ден беше св. неделя.

— Хем сутре дохождай рано, че има боклук да се хвърга — поръча му Жеко, като го отпускате.

— Хем раничко се допилявай, че има вода да се носи — прибави чорбаджийката му.

И Андрейчо избърбора нещо си, но не го чу никой.

Живко се упъти към у тях — при татка си; но щом се отдалечи от къщата на чорбаджия си, той не можа да се удържи и заплака. Но не само Живко, но и камък да беше на негово място, заплакваше. Живко слугуваше добре; никога не продумваше някоя противна реч на чорбаджият и на чорбаджийката си; търпеше несправедливи нападки и от Андрейча — и при всичко това биеха го жестоко за нищо и никакво. Той беше завършил сега всичко, що трябваше да се върши в къщи, т. е. той беше донесъл вода, беше пасякъл дърва, беше помел и очистил двора. . . Защо да не иде подир всичко това да се разхожда? Нима като е на чужди врата, не му е позволено да си почине малко, да иде да се разхожда в то време, когато в къщи няма никаква работа?

С такива мисли Живко се приближи до у тях си; но преди да влезе в дворът, той се спря и наченя да си трие очите, за да не се познае, че е плакал. Бедния Живко, не искаше да се яви пред татка си със заплакани очи. Не стига ли, дето той

тегли, та още и татко му да скърби. . . Горестите и без това са доста за татка му.

Повече от 5 минути Живко стоя сред улицата, гологлав, обърнат с лицето към вятъра. Наистина хладният нощни вятър освежи Живковото лице и изглади следите на сълзите му. Подир това Живко влезе у тях. Дворът беше широк и пуст. На една страна бяха натрупани дъски, кириши, дърва, пръти и боклук; наляво се издигаше бяла, висока стена, коя закриваше новите хубави къщи на съседът им; направо пък стоеше един порутен бордей. Към този бордей се упъти Живко.

— Бре! Татко си легнал вече — каза Живко, като видя, че в бордеят мърчи. Той полекичка отвори вратата и влезе вътре. Там беше тихо, страшно тихо. Живко не първи и не втори път влязваше в този бордей; но сега, без да се знае от какво, доде му страх. Той бързешком сне от лавицата свещта и я запали. Учудване и страх се показва на лицето му, като погледна той там, де обикновено спеше татко му — в горният кът, — и видя, че няма никой.

— Де ли е отишъл той? — полекичка запитва сам себе си Живко и беше вече седнал в долният кът и се канеше да рови огнището, за да види има ли огън. Но в това време тихичък вятър поотвори вратата на бордея и угаси свещта. Живко побърза да излезе вън на двора. Луната беше вече високо, но се криеше зад тънките сиви облаци, кои се носеха по небето. Само понякогаж тя като млада булка стидливо надничане изпод тия облаци и осветяваше целия град. Живко с безпокойство се поогледа насам-нататък и извика полекичка:

— Татко!

Но никой не се обади. Само високата бяла стена глухо повтори словото „татко“. Живко си възвиси гласът и вторично повика татка си. И пак не се обади никой. Тогава той се упъти към там, дето стояха киришите, дъските, прътито и боклукът. Защо? — И сам Живко не знаеше защо. Сякаш че някоя невидима сила го дърпаше към там. Като се приближи, Живко начена да се прислушва. Нищо не нарушаваше мъртвата тишина. След дълго прислушване Живко повтори два-триж „татко!“ и като не получи отговор, каза: „Няма го тук“ — и понечи да се връща. Но в това време луната като че нарочно се показва изпод облаци и добре освети двора. Живко погледна настрана и изеднъж подскочи назад уплашен и глухо, страшно извика:

— Татко!

Стената пък два-триж по-страшно повтори това слово.

Две-три крачки далеч от Живка лежеше челяк с окървавени гърди. Макар луната скоро пак да се скри в облаците, но Живко позна, че този челяк е милият, добрият му татко. Като закован се спря Живко и неподвижно гледаше на пространия си татка. Сълзи не се показваха на Живковите очи; но дивият му, почти безсмислен поглед, бледното му лице, лекото и едвам видното треперане на устните му, треперането на цялата му снага показваха, че душата му е зле ранена. Като се посъвзе, той седна на колена, улови татка си за ръката и начена да я бутна насам-нататък, като че искаше да го разбуди.

— Татко! Татко! — викаше Живко с такъв убит и жаловит глас, щото ако го чуеше и сам убиецът на татка му, би заплакал с глас.

— Студена! Студена като лед. . . — продума Живко, като целуна татковата си ръка и тихо сложи главата си на гърдите му. Чак сега сълзите потекоха из Живковите очи и се смесиха с кръвта, която вече беше взела да се съсирва на татковите му гърди. Като се наплака добре, Живко си издигна главата, поочисти сълзите си и прикова мътния си поглед на татковото си чело. След малко този поглед полека-лека се откъсна оттам и се спря в небесата, де луната плуваше изпомежду тънките сиви облаци. Две едри сълзи се въртяха на Живковите очи и като че не смееха да се проточат по страните му.

Какво гледаше Живко в небесата? Дали не виждаше той там, че татковата му душа, която след толкоз страдания, що претърпя в този живот, пресели се във вечността? Или той изливаше пламенна, сърдечна молитва пред бога, в която намерваше утешение? . . . Ний често в най-големите си горести никъде не намерваме истинно утешение и успокоение освен в искрената сърдечна молитва към бога.

Както и да е, но Живко дълго гледа неподвижно на небето, дорю най-после двете големи сълзи не се проточиха по лицето му и го направиха да мигне няколко пъти и да си снесе погледа. . . Сега този поглед беше по-ясен.

— Спи дълбоко! — каза Живко, като погледна на татка си и стана.

В това време луната потъна в един гъст облак, а кукумявката зловещо кресна няколко пъти. Живко се стресна, нещо като страх се появи на лицето му и той уплашено взе да гледа в тъмната пустота на двора. Подир малко той изеднъж се разтрепера, извика „ах!“ и търти да бяга. Нему му се стори, че

татко му стана и се спусна върху му. Живко бягаше силно и не смееше да се обърне назад, защото усещаше, че някой бяга подире му. И наистина подир Живка бягаше някой си. Но кой беше той?

Тихичкият вятър разгони облаците и даде възможност на луната да си покаже светлото лице. Сега и ний при помощта на нейния свят можем да разгледаме оногова, който бягаше подир Живка. Той беше висок и плечест; но огърлякът на горната му дреха, с коя беше обвил той всичкото си тяло, закриваше му почти цялото лице тъй, щото не беше възможно да се узнае млад ли е той, или стар. Но ето вятърът доде ни пак на помощ — той му разгърна дрехата. Страшно! На поясът му стърчат пищови, а в ръка му блещей къс, но широк нож. Черните му дълги косми, кои излизат изпод кюлафът, съединяват се с черните му мустаци и брада и се развяват на едната и на другата му страна. Страшният блясък на очите му, кои той върти насам-нататък, открива, че той бяга подир Живка не с добро намерение, че той е жаден за невинна кръв. Живко предчувствува това и удвоява бягането си; но страхът му отнема силата; крака му треперят и той е вече готов да падне. . . Но злодеецът вика:

— Стой! Бягането не ще те спаси. . . ти трябва да умреш!

Тези думи раждат в Живка чувство, прилично на мщение.

— Да умра ли? Не! Аз трябва да живея. . . — казва Живко и фърчи.

Но злодеецът е по-силен от него. Той вече го стига, вече замахва ръка да го мушне с кинжалът. . . В този миг Живко се свежда и злодеецът се прескундя през него; а кинжалът се ударя у един къмък, счулва се през половината и ранява ръката, която го държеше. Живко се възползува от това време и излязва на улицата.

Когато злодеецът излезе на улицата, Живка го вече нямаше.

— Побягна! — ядосано каза злодеецът, като се озърташе нагоре-надолу. — Но няма нищо, друг път ще бъдем по-прилежни. . .

Подир тия думи той извади една кърпа, обви ранената си ръка, скри частите на счупения си ханжар, загърна се добре в дългата си дреха и се скри из тъмните улици.

Между това Живко с еднаква бързина бягаше към Богданови. Той влезе в дворът, без да направи някой шум, а следователно и без да го види някой, защото пътните врата бяха отворени още, и отиде право в Богдановата стая. Богдан беше

се облегнал на една възглавница и четеше за инквизицията, в ръкопис, превод на учителя му.

Той четеше тая страница, де се описваше как тайните страшни инквизитори завличат жертвите си под земята, как се явяват те пред них мълчешком в черни маски, в дълги черни дрехи, с кинжали в една ръка, а в друга с черни свещи. . . Въображението на Богдана се плашеше от тия страшилища. И в това време изеднѣж се втурва в стаята му Живко — бледен, гологлав, с настрѣхнати косми, със светлив и страшен поглед и със стиснати юмруци. Богдан скочи уплашен и се дръпна настрана със зяпнати уста и разгърнати ръце. Но след малко, без да промени положението си, той начна силно да се смее.

— Богдане. . . — продума Живко, като слехтеше често.

— Ха! Ха! Ха! . . . Ти не знаеш колко се уплаших, Живко.

И Богдан продължаваше да се смее с глас.

— Татка убиха, Богдане. . . — глухо продума Живко и се опря до стената.

Де остана Богдановът смях? Богдан пак стоеше със зяпнати уста и разперени ръце; но вместо да се смее, той побледня още повече от Живка и страх се изрази в погледът му.

— Как? — запита той с разтреперан глас и когато Живко потвърди думите си, тогава Богдан въздъхна и бързешком излезе вѣн. Богдановите родители вече спяха; но Богдан ги разбуди и подир малко Симо (Богданов татко), учителят и още двама-трима от съседите стояха около тялото на нещастнаго Стояна.

На другият ден известието за смъртта на Живковът татка наскърби всички. Почти цял град отиде да изпровожда тялото му в последното жилище; добрите Стоянови съграждани обичаха и уважаваха Стояна за неговата честност и за неговото добродушие. А неговата насилствена и нечаянна смърт направи да го съжаляват и ония, които в живота му го мразеха. Когато мъртвецът внесоха в църква, тя се напълни с народ и лицата на всички бяха умислени, а погледите им жаловити. Сякаш че те изпращаха най-милият на сърцето си; даже и владиката, кой твърде-твърде не обичаше Стояна, дору беше той жив, сега доброволно доде да го опява и като че от печал беше бледен.

Живко стоеше малко настрана от носилото и беше си опрял главата на учителевото си рамо. Той не плачеше; но

мътният му поглед сякаш че беше прикован на носилото. Но кога дяконът начена „Упокой, господи“. . . Живко се стресна и взе да се прислушва. Дъхането му стана по-често, лицето му по-бледно и сам той начена да трепери.

— Шо ти е, Живко? — с безпокойство го запита учителят му и го улови за ръката.

— Слушай, слушай!. . . — бързешком, но тихо каза Живко. — Снощи този същият глас, който сега захвана „Упокой, господи“, ми викаше: „Стой! Ти трябва да умреш!. . .“

И Живко силно стискаше учителевата си ръка.

— От страх ти се струва тъй, Живко; успокой се. . . — утешаваше го учителят.

Живко поклати глава и нищо не продума.

Но учителят взе да се прислушва с по-голямо внимание на дяконовото четене и дълго да го гледа в лицето. Отпърво гласът на дякона притреперваше, но отпосле взе да отслабва малко по малко, дору най-после съвсем се прекъса.

— Лошево ми е! — слабо извика дяконът и почти без чувства падна на ръцете на два попа, кои го изнесоха вън. А лицето на дякона беше бледно като платно.

При тая случка Живко бързешком седна на колена до носилото и сложи си главата на татковата си хладна ръка. Всички бяха изплашени. . . Даже и владиката притреперваше. Учителят спря внимателен поглед на владиката и дълбоко въздъхна.

Когато вече щяха да пускат в гроба Стояновото тяло, народът се натрупа наоколо. В тая тържествена минута се възцари дълбока тишина, като че нарочно да се чуят Живковите думи, който последен път целуна татка си и каза:

— И ти, татко!

Живко нищо повече не продума, но това „И ти, татко!“ разплака всичките.

III

ТОЙ БЕШЕ БЪЛГАРИН

Стоян — Живков татко — в младите си години живееше в град Сливен; но отпосле разни обстоятелства, най-повече нещастията, го принудиха да се пресели в Т. . . , де живя до смъртта си. Той не помнеше никак татка си, само понякогаж

чуваше от майка си, че татко му на времето бил добър търговец; но той умрял, кога Стоян бил на четири години. Тогава майка му, макар да остана с голи ръце, защото на мъжа ѝ имането се изгуби, без да знае тя де, но удържа при себе си 4-годишното си дете, ако и многома да я съветуваха да го даде на чужди хора. Но когато Стоян порасте малко и стъпи в деветата година, тогава майка му се принуди да го даде на чужди врата да слугува, защото сиромашеството я напати твърде. . . И Стоян слугува до 20-та си година. . .

Казват, че чуждите врата изпичат челяка. Това е истина; но само той знае как става това изпичане, който сам се е изпичал на чужди врата. Чуждите хора не съжаляват челяка. Те те тласкат насам-нататък; лошево те псуват за нищо, за никакво; карат те да вършиш работи не според силата си и ти, като не ги свършиш, защото не можеш, бият те немилосърдно. . . И ако ги запиташ защо те тъй варварски постъпват с тебе, те гордо и самодоволно ще ти кажат:

— За да те изпечем, за да те направим челяк!

Как на Стояна ставаше мъчно, като чуваше да му викат и да го псуват! Как му се доплакваше, като често го награждаха с юмруци и плесници, най-повече защото не можеше да донесе с големите котли вода или да хвърли с големият кош боклукът! Колко пъти наумяваше той да бяга! Но де да иде? Майка му болна, слаба и никак не може да работи. . . Да иде при друг господар? Но ще го приемат ли? Не ще ли му кажат: „Ти да беше някой добро момче, щеш да седиш при първия ти господар?“ Това и много друго чуваше Стоян от майка си — единствената си утешителница и съветница — и се решаваше да търпи, както и търпеше. Той се увери, че на чужди врата не може по-хубаво да се живее, че там, колко ще добре да слугуваш, никога не ще чуеш одобрение, нито някоя сладка реч, че постоянно ще те мъмрят, дето им ядеш напразно хлябът, а не им вършиш нищо, макар ти да им вършиш най-главната работа.

Както и да е, но като Стоян прехвърли 20-те лазарници, за него вече взеха да стават нестърпими викът и псуванията, както и плесниците на господаря му. При това той вече чувствуваше потреба за самостоятелност и затова той поиска да напусне господаря си и да се заложи сам за себе си да печели. Стоян мислеше, че господарят му сам ще му помогне да си натъкми работата. Но едвам той спомена, че желае да го остави, господарят му се намуси и рече:

— Тъй е. . . десет години напразно яде хлябът ми и сега вече, кога ще виждам от тебе полза, ти искаш да ме оставиш. . . Стояну се нажали.

— Аз слугувах вярно — каза той — и се надявах, че не ще ме мъриш барем за хлябът. Нима аз не можах да си изваждам и хлябът?

Тези слова, вместо да смекчат господарят му, те го разгневиха повече. Той покрачи насам-нататък и каза, като гледаше с презрение на Стояна:

— Таквизи сте вий. . . вас ви хранят, обличат, искат да ви н а п р а в я т хора, вий не разбирате. . . ще останеш ли ти при мене?

— Не.

— Като е тъй, иди търси. Дето намериш от мене по гарван челяк да те хранути б а д а в а, остана при него.

Стоян едвам не заплака. Бедният, слугуваше вярно, препереше над една пара, гледаше с четри очи някак отнякъде да не изгуби господарят му и за всичко това ето как го награждават: пъдят го и го мъмрят, че им ял хлябът напразно! Но защо господарят му тъй жестоко го оскърбяваше? Дали не съзнаваше той Стояновите заслуги, или не можеше да ги цени? Съвсем не. Той твърде добре съзнаваше тези заслуги, твърде добре ги ценеше; но като беше човек скъп, не му идеше добре, дето Стоян ще го остави: защото освен че друг момък не ще се намери такъвзи верен, какъвто беше Стоян, ами още ще иска и повече плата. А Стоян, 20-годишен момък, кой въртеше сам дюкянът на господаря си, получаваше само 400 гроша годишна плата! При това как смее Стоян, син на една бедна вдовица, да каже на господаря си, който беше или сам мислещ, че е градски чорбаджия, че не ще вече да слугува. Господарят му, колко и да съзнаваше, че Стоян му е необходим, не щеше с добро да му рече да остане при него, за да не рекат хората, че той, чорбаджият, се молил на Стояна; а за да покаже, че не му е нужен Стоян, той подир по-гореказаните слова прибави:

— Като тебе кучета много! Само хляб да имам. . .

Стоян въздъхна и си отиде. . . с празни ръце! Десет-единайсетгодишното му слугуване нищо не му достави. И тъй, след като вярно и охотно слугува десет години, Стоян се видя принуден да начене пак отново, за да не умре от глад.

Със скрепено сърце Стоян се залови пак за трудът и малко по малко състави си капиталец, не голям, разумява се, но

му стигаше да се прехранва заедно с майка си. А от това повече Стоян не искаше. . . т. е. той може да е искал, може да му е дохождало на ум, че по-добре ще е на софрата наместо ряпа и боб да има месо от агне, кокошка или барем от вол. . . а още по-добре да има и по една чашка винце. Може да е помислял той, че лете дето ще ходи бос, зиме дето ще се обвива в къса и на много места изядена от молците аба, да има обуща хубави и добър топъл кожух. . . Да и малко ли друго може да си е помислял той! Но какво да стори, като не можеше инак. . .

„От чергата си повече не се простирай!“ — често си казваше Стоян и с пълна надежда, че с време ще бъде инак, т. е. по-добре, отколкото сега, трудеше се деня и нощя. . . И трудовете му скоро взеха да се възнаграждават двойно и тройно. Как се радваше той на това! . . . Какво отрадно чувство напълнеше душа му, когато той, като седнеше да обядва или да вечеря заедно с майка си, виждаше, че всичко му е в доволство: и ракийцата, и ястието, и винцето! При това Стоян, ако и да беше още млад, 22—23-годишен, но в градът всички го уважаваха и любеха за неговата доброта и честност. Само дето понякогаж той прапваше изеднъж и говореше всякому откровено всичко, що трябваше да се говори, без да помисли, че това може някак си да му повреди — само това, думам, огорчаваше понякогаж приятелите му, а най-повече старата му майка, коя твърде се боеше син ѝ с тази си откровеност да не изтегли нещо и за то често го съветуваше или по-добре мъмреше за това и казваше, че все е по-добре да помлъква челяк. Стоян, макар да беше се изпекъл на чужди врата, но още в много неща не беше опитен. Тъй той не знаеше, че правдата боде очи, най-повече, когато се казва на големци. Не знаеше, че тия големци — не всички, разумява се, а най-много от тях, — кога чуят да им се казва неприятната за тях истина, намразяват челяка до немай-къде и се стараят да му правят зло, както му и правят. . . Всичко това Стояновата майка разправяше на Стояна; но той я изгледваше зачудено и със смях ѝ казваше:

— Аз се чудя, мамо, с тебе. Като бях по-малък, ти ме учеше да не лъжа; казваше ми, че много е грехота да лъжа челяк. . . А сега ми хортуваш съвсем друго. Тогава ме учеше да не лъжа, а сега ме учиш да не казвам правото.

И Стоян се засмиваше силно.

Майка му помахваше с глава и продължаваше да го съ-

ветва, да му казва, че е по-добре да помълчава челяк; но Стоян си знаеше своята и за то подир една-две години много от чорбаджиите му бяха врагове. Но на това Стоян не обръщаше внимание. Той не беше някой богат и за то никак не се сбираше с чорбаджиите и не щеше да знае обичат ли го те, или не. По-долничките, по-простичките го обичаха и уважаваха. Това стигаше на Стояна. Но любовта и уважението на съгражданите му към него се увеличи още повече от следующата случка, макар ненавистта на големците да стана двойна.

В С. . . владиката беше такъвзи, каквито въобще са фенерлиите владци по България, т. е. човек прост с ум, а горд и зъл с душа, безсъвестен и развратен до немай-къде, без да има барем най-малко понятия за християнството, макар да беше на такъвзи висок чин, и без да знае другите си длъжности, освен да граби от бедните си овце и последната хапка. . . На това той беше майстор. . .

Нека читателите не мислят, че аз, увлечен от общата народна ненавист към фанариотите, избирам такъвз нищожно лице и му давам чин владишки. Бързам да кажа, че намерението ми не е да изображавам тук някого си владика-гърка с всичките негови действия и гнѣсоти. Външните дела на фенерските владци са почти известни на всички българи; а за вътрешните им мръсотии че има много, и как много, да се пише, в това вероятно никой се не съмнява. Но повечето от тия вътрешни гнѣсни и безбожни дела на владците са за нас тайни още; или досега барем никой не се е наемал да снесе от них завесата, коя ги закрива. До ще и на това време. . . Впрочем тая завеса вече се смича малко по малко — и как ли ще се уплашат, как ли ще се разтреперят самите владци, като видят собствените си мръсни, безсъвестни, безчеловечни и безбожни дела! Как ли ще изпулят те очи от ужас, като видят каква пропаст ги отделя от истината, от човечеството, от бога най-после! И дали тогава ще се събуди в тях съвестта? Дали те ще почувствуват човеческото си достойнство и със сводени клепки, със заплакани очи и с разкаяние в душата на колѣна ще просят помилование и ще се обърнат на истинния път — или подобно на сатаната ще се разгорят с непримирима вражда против истината и ще се заловят за борба, в коя без съмнение сами ще загинат? — Това един бог знае! А ний, научени от толкоз страдания, от такъвзи лошев и продължителен опит, ще се пазим за друг път да не бъдем тъй глупави, щото да ставаме жертва на хората, и ще се мъчим да забра-

вим, ако е това възможно, всичко, що са ни сторили фанариотите.

Както и да е, пак ще повторя — не ми е намерението да описвам някого си фанариотина-владика, а защото тука доде на речта да се помене за него, то аз ще си позволя да изложя тука някои подробности за него, кои, разбирава се, имат отношение до разказът.

И тъй, С. . .ския владика беше лошев човек. . . Да, аз забравих да кажа, че той се казваше С. . .ски, но не живееше в С. . ., а в Т. . ., де отпосле се пресели и Стоян. Този владика нарядко ходеше в църква, а и когато се случеше да отиде, викаше, псуваше безсрамно поповете и им прикачваше разни неприлични имена, като „мулета, свини, дебели български глави“, а в особно тържество той ги питаше:

— Хей! Българската знаеш ли?

Но най-повече този владика обичаше в олтарят, кога седеше настрана от престола, да разказва на поповете сънищата си, като понякогаж изявяваше желание да го слуша и онзи поп, който служи! Но само това ли правеше този владика? Колко, колко други мръсни работи вършеше той! Но, за чудо никой от т. . .ците не се наемаше да му каже нещо противно. Но с. . .ци, кои владиката посещаваше три пъти в годината, не бяха тъй кротки и търпеливи. Те се възмущаваха от викът на владиката и се канеха, кога да е, да кажат на владиката, че тъй не я бива тя. Това кога да е настъпи най-после, макар и случайно.

Еднъж владиката дойде в С. . . и на литургията по обикновению взе да псува и да кряска на един поп. Народът начена да шуми; но това не уплаши владиката, защото чорбаджиите, кои стояха из троновите си срещу владиката, смееха се при всяко владишко псуване, като че се радваха, дето владиката си позволява в църква да произнася разни гнъсни думи. На чорбаджиите подражаваха много от народът. Това, разбирава се, даваше кураж на владиката и той викаше и удвояваше псуванията си. Но и шумът се увеличаваше. Причина на този шум бяха младежите, кои на владиковите псувания отвърщаха пак с псувания. Младите ученици пък, кои се намираха при църковният певец, ту бледнееха, ту се изчервяваха от владиковите псувания, като че ха-ха ще му кажат да мълчи. Сам певецът, млад момък, разправяше на някой и други от съседите си, че трябва да се каже на владиката да не вика тъй.

Певецът укоряваше чорбаджиите, кои, според него, като волове стоели и не смеели да издадат глас.

Стоян стоеше до певица и чуваше какво той разправя. В то време, кога певецът каза: „Няма у нас хора, няма! Всички сме животни!“, Стоян махна с ръка и извика, като гледаше владиката:

— Тс! Тука не бива да се вика, тук е църква. . .

Мъртва тишина се изеднѣж въздари в църква. Всички обърнаха очи към Стояна — старите чорбаджии с гняв, а помладите, особено момците и учениците, със страх и вътрешна радост. Стоян беше бледен и притреперваше. . .

Да кажем право, Стоян с труд се реши на този подвиг: той го беше страх да не го прокълне владиката. А владиката, щом чу Стояновите думи, побледня и се начумери. Бялата му брада се разтрепера и макар страшният му поглед да беше прикован у Стояна, но пак владиката запита:

— Кой вика?

И той се мъчеше да направи гласът си страшен.

— Ти викаш, владико святий; а тук е църква. . . — с твърдост рече Стоян.

О, как се сви челото на владиката! Как страшно се изкривиха уста му, с какъв злобен огън му светнаха очите!

— Ти ли викаш? — изрева той, като се задъхваше от злоба и удари с жезълът си камъка, на който стоеше.

Владиката не можеше да не вика и да не се задъхва от злоба, защото толкоз години той е струвал владичество, викал е, както щял, говорил е в църква с поповете и с народа и никой досега не му е нищо казвал. . . всички са го слушали с благоговение. А сега? Сега му хортуват насреща; казват му, че се намира в църква, искат да го накарат да мълчи! И кой още? Не е барем някой чорбаджия, някой знатен, ами някакъв си Стоян. . .

— Ти ли викаш? — страшно повтори владиката, а още по-страшно прибави, като вдигна нагоре ръце. — Боже! Боже! . . .

Владиката беше приковал погледът си на кръстът, който стоеше над иконите, и познаваше се, че той ще произнесе проклетие. Стоян се разтрепера. Трепереше почти и всичият народ. Владиката подир словата „Боже! Боже!“ спря се, вероятно за да се въодушеви и по-страшно да произнесе клетвата.

В това време дяконът се приближи до Стояна и беше вече

замахнал ръка да го удари; но един от учениците улови му ръката и каза разтреперено:

— Не смееш в църква да биеш!

Тишината, която беше се усилила от владиковите последни слова, изеднѣж се обърна в глух шум подир словото на ученика, а подир малко се усили дотолкоз, щото владиката се уплаши и не произнесе клетвата.

Службата, която беше се прекъснала, начена се пак и дору се свърши, владиката нищо не продума. Той стоя на тронът си като замръзнал, със сведена глава, без да погледне нанякъде.

Подир тая случка владиката нарядко дохождаше в С. . . и всякога биваше кротък и добър. Стоян, който отпърво се боеше да не пострада нещо си, взе да се успокоява, най-повече като гледаше, че владиката към него е добър: като го срещне, усмихва се, а понякогаж даже го благославя. . .

Минаха се пет години от това произшествие. То се забрави от всички. Вероятно забрави го и владиката. Стоян по прежнему се трудеше и трудът му даваше плод: той имаше вече доста голям дюкен, беше си направил няколко лозя, преправи си къщата и се канеше да послуша вече майка си, която често му спомняше за женене. . . Всички с. . .ци вярваха, че Стоян е щастлив. Това го вярваше и сам Стоян, като виждаше с каква любов и с какво уважение се ползува той от съгражданите си. Трябваше само да се ожени, за да бъде щастието му свършено. Но. . . той беше българин!

Приближи се Великден. . .

Какво отрадно чувство напълня душата на човека, като той помисли, че се приближава Великден! Децата още пред неделя, даже пред месец, начеват да си мечтаят как ще се веселят в този ден; мъже и жени бързат да се приготвят по-прилично да посрещнат този велик празник. Навсякъде движение и грижа, но приятна. И господарят, и слугата, въодушевлени от една мисъл, от едни чувства, биват един към други по-добри. Единът, т. е. господарят, по-снизходителен към недостатките на слугата си, а този последният по-разположен да търпи нападки и мъмрене от господаря си. Тогава сякаш че ангелът на братската любов префръква над цял свят и успокоява всички.

Слънцето и то по-весело гледа и по-топло грее. Небето не бива тъй често намусено и пълно с облаци. . . Северният суров вятър отказва се вече да царува и отстъпва мястото си на южния, от кого снегът се топи и изчезва, облаците бягат и

очистят небето. Земята начева да се покрива с мека младичка трева. Птиците начеват по-лесно да пеят; дърветата стават по-нежни и весело клатят клоните, кои вече напъпват. . . С една реч, всичко весело, засмяно и се готви да посрещне великият ден. . .

Ами ний? И ний не оставаме назад от природата. Природата се готви да се предаде на един весел живот и ний се готвим да се предадем на веселието във великият празник. Слънцето, след като цяла зима стоя закрито от облаците, разпилява ги най-последно, показва светлото си лице, пробужда от дълбокия сън всичката природа и ѝ подарява живот. . . Ний пък посрещаме празникът, който ни напомня как Христос, подир тридневното си пребивание в гробът, възкръсна, яви ни се, пробуди ни от греховният сън и ни подари вечен живот. . .

Такива святи чувства, такива утешителни надежди изпълняват ни душата в то време, кога ний се готвим за празникът, макар и повечето от нас да не съзнават това, както трябва.

Стоян се готвеше да посрещне Великденът и по обикновени срещи този празник той заедно с майка си дълго стоя пред иконата и се моли. На сутринта майка му го разбуди рано, защото време беше да се отива в църква: клепалото тържествено викаше благочестивите християни в божия храм. Стоян бързо се облече, взе няколко свещи, кои сама майка му ляла, и се упути към църква, като осветяваше пътят си с едно малко фенерче. Но едвам той се отдалечи на няколко крачки от домът си, спъна се на нещо и едвам не падна. Той поиздигна фенерчето, за да види на какво се спъна. Ах! Как се той разтрепера и как приплексна! — Отпредя му лежеше гол човек. От разтреперване Стоян изпусна фенерът, кой и угасна. Това повече уплаши Стояна и той полека-лека, разтреперан, взе да се връща у тях си, но в това време някоя силна ръка го улови отзад за вратът и в тая минута се чу глас:

— Стой!

Стоян се спря; но и да не искаше, трябваше да се спре, защото онзи, който го държеше, нямаше намерение да го пусне.

— Кой уби този челяк? — запитаха Стояна.

Стоян помисли, че това са злодейци, и реши със сила да се освободи. Вместо ответ той бързешком сграбчи ръката, която го държеше, и завъртя около себе си злодеца, а подиря го мушна тъй, щото той се удари о стената. Но това не бяха

злодейци, а беше нощната стража, коя в една минута заобиколи Стояна, свърза го яката и го подкара на конака.

Подир малко Стояна пъгнаха в една тъмница. Отпърво Стоян не знаеше що се върши с него: когато го пъгнаха в тъмницата, той не съзнаваше нищо. Но като подир малко доде в себе си, той разбра де е. Той припомни всичко. . .

— Боже, боже! Що значи това? — продума той с въздъхване и отпусна глава на гърдите си. Той вече видя, че е нещастен, и се мъчеше да узнае причината на нещастieto си; но като напразно си би главата, той въздъхна, издигна поглед нагоре и понечи да се прекръсти. . . Уви! Железата не му позволиха да си издигне ръката. . . Синджирът издаде грозен звук, кой наруши нощната тишина. Стоян се разтрепера.

— И в жезла! Че защо? — продума той уплашено. Сълзите, кои покапаха от очите му, бяха вместо ответ на този му въпрос.

На другия ден осъдиха Стояна три години да стои в тъмницата и в тия три години всеки ден да ходи да мете улиците или да върши друга някоя работа. Защо такъв наказание? За то, че го обвиниха в убийство. Онзи убит челяк, у кого се спъна Стоян, дору отиваше в църква, казаха, че е убит от Стояна. Стоян не можеше никак да се оправдае пред съдилището, защото най-повече стражата свидетелствуваше, че в то време, когато тя пристигнала на мястото, Стоян понечил да бяга и даже вдигнал ръка върху началникът и тя — стражата — едвам могла да го улови и свърже. Това беше достатъчно, за да осъдят Стояна, както го и осъдиха.

Трябва да се каже, че тогаз се пръсна слух, че Стояна би осъдили много по-строго, но владиката уж, онзи владика, когото Стоян засрами един път публично и кой сега му направи тая пакост, го измолил, та му смалили наказанието.

Бедния Стоян! Как мислеше той да прекара Великденът, а как се случи! . . . Да! Ако друг някой е бил причина да се струпва това нещастие на Стояна, той по-добро време не можеше да избере. Туй нещастие, кое тъй изеднъж постигна Стояна, при това и в такъв време — на Великден, — беше тежко, твърде тежко за Стояна. Но Стоян толкоз не жалееше себе си, колкото майка си. „Какво ли прави тя сега?“ — питаше Стоян немите и мокрите стени. . . Наистина какво правеше майка му? Съседите казваха, че тя отпърво, като се научила за нещастieto на сина си, викала до бога и плачела жално; но отпосле гласът ѝ вече не се чувал и тя цял ден не се пока-

зала никому. Само надвечер, когато някои от съседите ѝ дошли да я посетят, видели я, че стои пред иконата и се моли. . .

Да! Стояновата майка, като не намери във викът и в сълзите утешение, предаде сина си на пламенна, сърдечна молитва. Дълго стоя пред иконата с издигнати ръце и сълзите една след друга бяха по лицето ѝ. За кого се молеше тя? Дали за себе си? О, не! Тя за себе си не мислеше никак. . . Тя желаше сама да търпи най-люти мъки, само син ѝ да е щастлив и спокоен. А сегасин ѝ нещастен — и бог знае колко нещастен! . . . Та можеше ли тя да не мисли, да не пролива сълзи пред св. икона! Никоя майка не би се въздържала от това. . . Но в то време, кога тая добра майка със сълзите заедно изливаше пред бога и сърдечна молитва, Стоян в тъмницата, като се беше опрял до стената, с издигнати нагоре очи, от кои полекичка падаха горещи сълзи, молеше бога да утеши майка му. Бог чу Стояновата молитва: неговата майка от много мислене разболя се и след неделя умря. . .

Отпърво Стоян, щом се научи за смъртта на майка си, като че се позарадва. „Слава богу — думаше той в себе си, — че не ще гледа страданията ми. . . Тя барем не ще се мъчи...— Но отпосле, като се позамисли добре, той горко заплака...— Умря! Умря, без да види бял свят!“ — шепнеше си Стоян и колкото повече мислеше, толкова по-се натрупваше на сърце му скръбта и толкова по-много сълзи падаха от очи му. Сега скръбта заглуши страданията му. „Тя умря от мисъл. . . Как ли е плакала тя! Как ли се е късало сърцето ѝ! . . . И никой нямаше да я утеши! . . . Облята със сълзи, тя се е била по гърдите, дърпала за косите и ме е викала, дору най-после смъртта не ѝ сцени тялото. . . вероятно сълзите са загорели на студеното ѝ лице. . . Ах! Тя е умряла с отворени очи! . . .“

Той може да си е мислил Стоян, като беше склонил глава на колената си, а на сълзите си беше дал воля. Най-после той си издигна главата нагоре и каза:

— Боже! . . .

Вероятно Стоян щеше да роптае на бога, но се спря, сведе пак глава и продума:

— Прости!

Мина се година, откак Стоян се намери в тъмницата. Той беше привикнал вече на тъмницата и никак не мислеше за свобода. И защо да мисли, като в света няма нищо да го привлече? Той имаше една майка, и тя умря. Няма вече за него никой. . . всичките чужди! Кому той ще спrikaже то, кое

има на душата си, като майка му я няма вече? Тези и много други подобни на тия мисли правеха Стояна по-спокойно да гледа на железата, в кои бяха оковали ръцете и краката му. Тези същите мисли не му дадоха да се зарадва, като след половин година още той чу, че ще го освободят по ходатайството на владиката. Като чу това, Стоян, вместо да се зарадва, вместо да почувствува благодарност към светиня му, той почувствува като че тръпки го побиват. Първите думи, кои Стоян каза, щом излезе от тъмницата, бяха: „Забрави ли той?“ Това „забрави ли той“ се отнасяше до владиката и Стоян искаше да каже с това, както вероятно и читателите се догаждат: „Забрави ли владиката, дето му хортувах насреща, или помни още и ще помни завсякога?“

И тъй, Стоян не се радваше на освобождението си, а и не можеше да се радва, колко и да щеше. Сега светът му се показва пуст, като той свършено се увери, че оная, коя му беше единствен другар — майка му, — няма я вече. . . Дору беше Стоян в тъмницата, все не му се вярваше, че е умряла майка му, и надяваше се, че той щом влезе у тях, тя ще го посрещне с радостни сълзи. Но у тях никой го не посрещна освен пустотата, коя му удвои скръбта, и той бързешком отиде на майчин си гроб. . . да търси утешение. . .

Колко трябва да е ранено сърцето на оногова, който не на друго място, а само над майчин си гроб търси утешение!

Всички съжaliaваха Стояна; но никой вече нямаше към него предишната довереност. Макар никой да не смееше да обвини Стояна в убийството, но и никой пък не можеше да го оправдае даже пред себе си. Добрите с . . .ци от душа ищеа да бъде Стоян невинен и как би се радвали те на това! Но те и сами на себе си не можаха да докажат невинността му. Като им додеше на ум за убитият челяк и как Стоян искал да бяга или със сила да се освободи от стражата, те не им се искаше да изрекат решителен съд над Стояна и често, не само сами на себе, а пред всякого похваляваха владиката, че бил дотолкоз добър, та освободил Стояна. . . И тези добри хорица от душа се радваха на тая владикова доброта!!

Стоян, като гледаше една такава студенина от своите съграждани към себе си, скърбеше и жалееше двойно и чувствуваше, че градът, в който се е той родил и пораснал, омръзва му малко по малко. . . Врѣх това се прибави и злобата на прежния му господар, кой на цял град разгласяваше, че Стоян справедливо е теглил, че това му било малко; а трябвало още да тегли,

трябвало да изгние в тъмницата; че той никога не е бил добър челяк и никога не ще да бъде. . . Не се знае вярваше ли някой на това, но с. . .ци бяха все хладни към Стояна, кой най-после си продаде къщата и отиде в Т. . . да си търси честта. Тук той се залови пак за работа и постоянния му усилен труд доставяше му удоволствие и утешение или барем не го оставяше често да спомня за майка си. Подир две-три години Стоян забрави скръбта си (всичко нещо си има край) и се ожени. Булката му беше добра и кротка женица, макар родителите ѝ да бяха твърде сиромаси. Тя се трудеше не малко от Стояна и с добрия си характер го направи да погледне пак на живота с весело, засмяно лице. Как се радваше Стоян, как благодареше бога, когато бог го подари с момченце, кому дадоха име Първан! Колкото големи грижи и да имаше Стоян, каквито неприятности и да търпеше през денят, но вечер кротката му жена и веселия му Първанчо, кого той обикновено държеше на колена, накарваха го да забрави всички неприятности, всички грижи и да чувства само една радост, да се наслаждава с едно щастие. . . Но Стояновата радост се удвои, като след две години бог му даде още един син, кого кръстиха Живко; а още след две — и една мома Марийка. Сега най-големият труд беше нищо за Стояна, защото той се трудеше за семейството си — за жената и децата си! . . . Стоян, като гледаше на милите си деца, на техните бистри и светли погледи, на техните пресни и безгрижни лица, като слушаше детската им глъчка и милият им смях, не можеше да се удържи, за да не издигне пълните си със сълзи очи на небето и да не благодари бога, задето го е наградил с такива безценни съкровища. А понякогаж той казваше на жена си:

— Преди теглих, но сега съм щастлив. Аз изгубих майка и всичко, що имах; но за то сега господ ме награди с кротка и хубава жена (при тия думи жена му си навеждаше очите) и с такива деца, кои приличат на ангелчета. . .

Стоян казваше право. Неговите деца бяха много добри. Те колкото бяха смирни, толкоз и весели. Обичаха те да бягат насам-нататък, да повикват, да играят с връстниците си, а понякогаж и да се поскарват и побиват; но всичко това те вършеха тъй, щото никой не се оплакваше от тях. Татко им се старееше от малки още да им внуши честност, тъй също и любов към трудът и неговата радост нямаше граници, като виждаше той с какво внимание го слушат децата му и как

после се стараят да постъпват тъй, както ги е той съветвал.

В продължение на 12—13 години Стоян с трудолюбието и честността си не само че разбогатя доста, ами и стана един от първенците в Т. . . Сега, като гледаше на уважението и любовта, кои му отдаваха неговите съграждани, като се наслаждаваше в семейството си от едно истинно блаженство, той можеше да каже, че е щастлив. Но. . .

Еднѣж — това беше на Петровден — Стоян подбра семейството си и отиде в едно село, в кое този ден, т. е. на Петровден, ставаше сбор. В това село, кое беше 4 часа далеч от Т. . . , Стоян нямаше нито познайници, нито роднини, но защото му се искаше да поразходи децата си, той отиде. Като поживя в това село у едни добри хорица повече от една неделя, Стоян заедно със семейството си се упъти назад. Времето беше ясно, а мястото, през което минаваха нашите пътници, много хубаво, тъй щото Стоян реши да слязат всички от колата и да поседят тук малко. А имаше и де да се седи: равната полянка беше покрита със зелена трева, почти всякога прясна, защото се напояваше от една големичка река, коя се извиваше насамнататък. Край реката имаше тук-таме върби, кои даваха доста дебела сянка. Откъм запад поляната се ограждаше с една голяма горица, а на възток далеко, далеко се синееха баири. Стоян, щом слезе от колата, постла под една върба постелка, легна си на нея и скоро хладничкият вятър го приспа. Жена му пък, при помощта на малката си Марийка, взе да сменя от колата нещо за ядене. Между това Първан и Живко окъпаха се в реката, най-първо, а после взеха да се гонят по поляната, като понякогаж се свеждаха и откъсваха някое хубаво цветице. Техният ясен смях се чуваше надалеко и правеше майка им да погледва към тях със засмяно лице. А Марийка пък бързаше по-скоро да се освободи от работата, с коя майка ѝ беше я натоварила, а именно: да умие една паница, и да иде да бяга по тревата заедно с батюви си. . .

В това време от гората излязоха двама човеци, облечени като дервиши, и бързешком се спуснаха към колата. Никой не ги съгледа освен Марийка, коя изкрещя дотолкоз, щото уплаши майка си, а татка си разбуди. Стоян скочи; но дору догади каква е работата, единът от двата мними дервиши го удари в главата тъй силно, щото той падна. Другият пък се мъчеше да улови Марийка, коя се стискаше у майка си и викаше до бога. Майка ѝ, като нямаше с друго, махаше с малкият нож, с който се беше заканила да реже хляб, и защита-

ваше детенцето си. Тя беше жена; но когато дервишинът беше уловил вече Марийка, тя заби ножът в ръката му. Дервишинът изкрещя глухо и в тази минута разби главата на нещастната майка, която падна мъртва. Марийка търти да бяга към багюви си, като викаше силно; но колко й помогнаха багюви й, ний видяхме от Живковото на Богдана разказване. . .

Едвам мнимите дервиши уловиха Марийка да й запушат устата, за да не вика, отдолу се зададоха няколко конници. Те бяха още далеко; но дервишите ги съгледаха и побързаха да се скрият в гората заедно с малката Марийка. Конниците, сякаш че догадиха какво се върши в поляната, и двама из них препуснаха конете си и скоро ги спряха до върбите. Страшно се развикаха те, като видяха убити хора, и на техния вик побързаха да додат другарите им. Но беше вече късно: дервишите отколе бяха се скрили. . .

Конниците, кои за съжаление късно пристигнаха, бяха владиката и хората му.

Владиката се връщаше от село. Този владика беше предишният, т. е. онзи същи, кому Стоян хортува насреща в църква и кой после се потруди да го освободи от тъмницата. Той беше вече стар, но все пак се държеше право, без да се сгърби, макар на глава му и на брада му да нямаше нито един чер косъм и макар някои от зъбите му да бяха вече изпадали. Щом стигна до колата, владиката слезе от коня си, уплашен уж, и без да губи време, прати да известят в Т. . . на пашата за всичко, що се случило; а като узна, че Стоян е жив, сам се залови да го свестява. . . Лошево се сви Стояновото сърце, кога той, след като се свести, видя отпреде си владиката. . .

И тъй Стоян отиде в селото с цяло семейство, а се върна само с едното си дете, с Живка, защото жена му и Първана убиха, а Марийка взеха дервишите. Кои бяха тези хора, облечени като дервиши, и де дяха те Марийка — никой не можеше и не можа да узнае, макар полицията да употреби всичкото си старание и всичкото си изкуство. Подир това ново и голямо нещастие Стоян изеднъж оstarя: космите му досущ побеляха и той стана тъй умислен, щото го съжеляваха всички. Стоян, като се замисляше понякогаж, питаше сам себе си: „Що съм сгрешил аз, та тъй ме наказва бог?“, но като изпитваше съвестта си и не намерваше нищо таквози, кое да му навлече божия гняв, той казваше, че тегли от човеци. . . И Стоян пак се впускаше да мисли кому какво е сторил. И тук Стоян не можеше да припомни нещо. Но скоро взе да се раз-

нося слух, че Стоян тегли, защото хортувал някогаж против владиката! . . .

Като чу това, Стоян се учуди и запита сам себе си: „Че това престъпление ли е?“ Подир това той сложи глава си на ръката и се замисли, като че искаше да намисли отговор на въпроса си. Но като не можеше нищо да намисли, той си издигна главата и въздъхна. Какво мисли в това време Стоян? Той повтори старият си въпрос: „Дали не е владиката причина на нещастията ми?“

Както и да е, но Стоян не можеше да намери причината на своите нещастия, кои сега го докарваха дотам, щото той с хладност начена да гледа на всичко и едвам ли би се съгласил да избере живот, ако му предложеха да избира живот или смърт. При това и в търговията взе да не му спори. Малко по малко той взе да изгубва, дору най-после изгуби всичко. . . А за да прехрани себе си и едничкото си утешение—Живка,—той се принуди да ходи на чужда работа, а именно: лете да копае чужди лозя и градини, а зиме — да ходи тук-там по къщата да сече дърва или да хвърга боклук. Живко не беше вече малък и като виждаше, че татко му се труди, искаше да отиде на чужди хора да слугува; но Стоян знаеше как се слугува на чужди врата, знаеше как чуждите хора изпичат челяка — защото сам се е изпичал, — та не се съгласяваше никак да даде сина си на чужди врата. Но когато след време Стоян се разболя и не можеше вече да работи, тогава той, ще не ще, отстъпи на Живковите молби и го даде на чужди хора. Като даваше сина си на господар, Стоян със сълзи се моли да не го мъчат твърде. Обещаха му, че не ще го мъчат, и Стоян, като видя сина си след месец весел, успокои се. защото мислеше, че му е добре. Беше ли добре на Живка, ний видяхме и още ще видим. А тук нека продължаваме за татка му.

Минаха се три години от последното Стояново нещастие. В продължение на тия три години Стоян все ходеше на чужда работа и това никак не умали любовта и уважението, кое имаха към него съгражданите му. Той виждаше, че син му е добре у господарят си и като вече не щеше нищо друго освен щастието на сина си — а това го имаше, — той чувствуваше нещо като удоволствие, като щастие. . . Сега, ако някой му кажеше, че Живко е щастлив, и го запиташе: „Щастлив ли си и ти?“, Стоян щеше да каже, че е свършено щастлив. Но! . . .

В него ден, от когото се начна разказът ни, Стоян не отиде на чужда работа, защото не беше твърде здрав. Подир пладне

той излезе къде пазар и на един дюкен се заприказва. Чак къде надвечер той остави дюкенът и тръгна да си отива; но в то време чу се шум и вик. Стоян се спря и начена да се огледа. Сред пазаря се караха двама хора, от които единът се беше облякъл като турчин, а другият беше българин. Караницата доде добой и мнимият турчин начена да бие българина, а този последният заблагоразсъди да бяга. И турчинът търти подиря му, като гордо и почти страшно гледаше на една и друга страна. Но щом погледът му падна на Стояна, той се поспря малко и изръмча нещо си. Стоян се загледа и побледня. Той сякаш че позна тогози, мнимаго турчина, и това го направи да притрепере.

— Той е, той! — продума Стоян и начена да се приближава към него, като яко стискаше дебелия си соп.

Мнимият турчин вероятно не щеше да се срещне със Стояна и за то остави да гони българина, изпопържа го и се повърна назад. Носега Стоян тръгна подиря му и се мъчеше да го стигне. Той го стигна, изпревари го и се спря отпредя му. Мнимият турчин поиска да се отстрани; но като не можи, защото Стоян не го остави, той извади нож и ако Стоян не превари да го цапне със сопата си в ръката, щеше да го убие. Щом ножът изфръкна от ръката му, Стоян го сграби през поясъ и като го стовари у земята, тури си коляното на гърдите му.

— Децата ми! Де ми са децата? — викаше Стоян като бесен и тъй силно натискаше жертвата си, щото тя се задъхваше.

Но злодеецът, без да гледа на това, продума полекичка:

— Ще се каеш! . . .

В това време дохода два-трима сеймени и като узнаха, че турчинът е изваждал нож, подкараха го към конака, а на Стояна удариха две-три сопи и го пратиха да си иде.

— Сутре ще дода на конака. . . — каза Стоян, като с пръст угрожаваше на неприятеля си.

И той, дирният, от своя страна погрози на Стояна и му каза нещо си. Стоян не разслуша добре що му каза, но му се чу, че той каза: „До сутре не ще оживееш!“

Стоян със свесена глава се упъти към у тях си. Това произшествие му разочовърка най-лошевата рана именно с това, че той в тогози човека позна онова лице, което нападна на него преди години и което за малко не го уби. Стоян почти се радваше, като помисли, че сутре ще узнае нещичко за съдбата на дъщеря си; но подирните слова, кои, както му се стори, каза мнимият турчин, направиха го да въздъхне. . .

Стоян не се страхуваше от смъртта. За него беше все равно да живее или да умре; но като помислеше, че Живко ще остане сам и не ще има кой да го приласкай, разтреперваше се.

С такива черни мисли Стоян отиде у тях си и за да се успокои малко, залови се да разтребва дворот. Подир малко при него доде един просяк и с жаловит глас попроси малко хляб и, ако може, винце.

— Твърде бях жеден — продължи просякът, като видя, че Стоян го покани да седне — и като заминуха, видях вратата ви отворени и влязох. . .

— Хубаво, хубаво. . . — продума Стоян и отиде. Подир малко той донесе една паница, пълна с вино, и я подаде на просяка, който казваше:

— В тая година господ даде добри вина. . .

Просякът понечи да вземе паницата; но вместо да я вземе, той я челна встрана и с голяма бързина се спусна върх Стояна.

— Кръв! Кръв додох да пия аз, а не вино. . . — рече просякът и ръгна в Стояновите гърди широк кинжал. Стоян поизвика, но тъй тихо, щото не го чу и убиецът му, разтрепера се и падна.

— Лежи! — казваше просякът, като гледаше ту на кръвта, коя капеше от кинжалът, ту на Стояна, кой се мъчеше.

— Кой си ти? — едвам продума Стоян.

Просякът зверски се усмихна.

— Кой ли съм? — каза той. — Аз съм онзи, кого ти оскърби пред цял един народ. . . Аз съм. . . — В това време пробитият калпак падна от главата на просяка, на кого белите косми се посипаха по плещите му; горната му съдрана дреха повисна настрана и Стоян му видя долната дреха. . .

— Как! — продума Стоян слабичко и щеше да продължи още, но просякът не го остави.

Той заби кинжалът си няколко пъти в гърдите на Стояна, усмихна се и каза:

— Позна ме. Да, аз съм онзи, от когото ти тегли досега и от когото умираш сега. Нима ти мислеше, че току-тъй ще ти мине оскъrbението, кое ми ти нанесе? Не! Други хора прощават; но у нас няма прощение и нека трепери онзи, който се наема да ни оскъrbява, защото нашето мщение е ненаситно. . .

Тук просякът се замисли, като все си припомняше всичко, що е сторил на Стояна. Вероятно всичко това, що е той сто-

рил Стояну, не го удовлетворяваше, не го насищаше; защото подир малко той запита:

— Какво да му сторя още?

— Марийке. . . Живко. . . — продума Стоян и издъхна.

— Умря! — със съжаление каза просякът. — Не знам дали и кръвта на сина му ще бъде червена, както и неговата. . . Впрочем той нека живее за нови мъки. . .

С тия думи просякът си очисти кинжалът, поотри себе си, загърна се добре и си отиде. Слънцето отколе беше заседнало и макар по улиците да имаше доста народ, но просякът спокойно си вървеше. . . Никой не се догаждаше какво е извършил той.

И тъй Стоян, кому щастието се усмихва през живота няколко пъти, вероятно, за да му бъде нещастieto по-чувствително, мъченически свърши живота си. Тъй си умря този челец, кой, без да гледа на толкоз нещастия, остана си в душата чист и добър. Той, който трепереше за спокойствието на едничкото си утешение, на едничкия си син, умря и остави това си съкровище на чужди ръце. . . Умря, без да знае какво ще бъде със сина му. . .

IV

НЕ Е ТЪЙ ЛЕСНО!

Минаха се от смъртта на Стояна два месеца. Живко все се намираше при първия си господар, кой сега викаше навсякъде, че от съжаление държи Живка в къщата си и го храни, че ако да не е бил той, Живко отколе щял да пукне гладен на улицата. Тези Жекови лъжи и хвалби никак не оскърбяваха съгражданите му. Добрите т. . .ци се усмихваха добродушно при Жековите думи, похваляваха го за добротата му и никак не им дохождаше на ум, че тяхното самолюбие се оскърбява, че Жеко, като казва, що ако да не е бил той, Живко в цял град Т. . ., при такива добри хора, каквито са т. . .ци, щял да умре на улицата от глад, оскърбява ги до невъзможности. . . Впрочем и сам Жеко не знаеше каква обида нанася на гражданите си. Той, като виждаше, че го хвалят, позволяваше си понякога и повечко, отколкото трябва. Той казваше, че Живко никак не слугувал добре, че трябвало отколе да се изпъди,

но Жеко, като човек с добро сърце, не го изпъждал. Еднѣж вече се бил решил да го изпѣди, но Живко седнал на колена да се моли да не го изпѣжда и Жеко не го изпѣдил. . .

— Сърце ми е таквоз, какво да сторя! Не мога да го оставя да умира от глад, хади! Колко да е урсюзин, все е челяк. . .

Тѣй свършваше Жеко всякога, когато му се случеше да се хвали пред някого си.

Това беше чиста лѣжа, както и сам Живко много пѣти казваше на Богдана.

— Наистина аз му съм се молил — казваг е Живко, когато се случеше да го запита Богдан, — но му съм се молил не да не ме изпѣжда, а да ме изпѣди, да ми позволи да си търся друг господар. . . Но както и всякога, работата се свършваше с плесници.

И тѣй Жеко лѣжеше безсъвестно и той като че чувствуваше това, защото всякога подир една такава безсъвестна лѣжа той си отиваше у тях ядосан, начеваше да вика на Живка, да хули татка му и като забележеше, че при тия думи Живко е готов да заплаче, той прилепеше плесниците. При тия плесници Живко питаше: „Защо я?“, но Жеко си мълчеше. . . Та и какво ли можеше той да отвещае?

Бедния Живко само при учителя си можеше да намери що-годе покойствие, само пред него и Богдана можеше да прикаже малко за татка си и да чуе няколко утешителни слова. За жалост той сега нарядко се виждаше с учителя си. В училището не го пущаха вече. . . Само тѣй, ако се случеше да минува край училището, когато се случеше да отива нанякъде, Живко се отбиваше на минутка при учителя си. Но колко скѣпо ставаше това! Колко плесници играеха по Живковото лице, какви юмруци се сипваха по гърба му! . . Но казват, че с лошево нищо не става. Колкото повече бияха Живка, толкоз по ставаше той непокорен. Той пресмяташе, че на минута да се отбие при учителя си или на цял час, все равно: плесниците и юмруците все ще ги яде той и за то Живко начена по-често да ходи при учителя си и повече да се бави при него. Там, в разговаряне с учителя си, с Богдана и с някои други свои съученици, той забравяше и Жека, и плесниците му. Понякогаж даже той се присмиваше на господаря си пред своите другари.

— Въображавам си — казваше той — какс ега кѣс ият (Жеко беше дълг като върлина, но за смях го наричаха кѣс) се ядосва и си стиска юмруците. . .

— Ами не си ли въобразяваш как подир малко тия юмруци ще се сипват на гърба ти? — запитваше го Богдан.

— Ех, то после, а сега. . .

И с тия думи Живко махваше с ръка и се впускаше пак в разговори. Отстрана да го гледаше челяк, щеше да каже, че той е един от най-щастливите синове, че е мамина мизинка. . . Разумява се, че този, който помисли тъй за Живка, едвам ли ще види как Живко си сбърчува понякогаж челото и как кисело се усмихва. . .

И тъй Живко, макар да ядеше плесници и юмруци, но често се отбиваше при учителя, с него почти все за татка си приказваше. Този разговор беше тихичък и учителят сякаш се мъчеше да утешава Живка и почти всякога си достигваше целта, макар и трудно. Но еднъж — това беше именно след два месеца от смъртта на Стояна — учителят седеше в стаята си до един стол и беше разгърнал една книга; но вместо в нея той гледаше на Живка, кой седеше насреща му умислено и нажалено, като беше опрял глава на двете си ръце. Виждаше се, че те си приказваха и приказването им вероятно беше пак за Стояна, защото учителят по обикновению поклати най-после глава и въздишком каза:

— Тъй отиват работите на света, Живко. . .

Тъй правеше всякога учителят, като видеше, че е поутишил що-годе Живка. И Живко подир тия думи на учителя си поклатваше глава, въздъхваше и ставаше да си иде. Но сега, макар той пак да въздъхна, но без да си издигне главата, начна полекичка, като че сам на себе казваше:

— Татко беше добър, никому зло не струваше, никого не оскърбяваше. Защо го убиха? Що им струваше той? Никой не отговаря на тези ми въпроси! — с въздъхване прибави Живко подир малко мълчание.

Учителят колко и да искаше да се показва весел пред Живка и колко да успяваше друг път в това, но сега той не можа да се удържи и почти извика с въздъхване:

— Уви! Колко ли майки, братя и сестри на разни страни питат в тая минута тъй също както и ти, Живко; но никой не им отговаря! . . . Злодейството в коя и да е страна на света няма език, нито сърце. То мъчи и убива не за друго, освен да насити себе си. . . Но ще се търпи; съдбата е такава.

Живко си затули с ръце очите и стоя тъй повече от минута. Но подир той изеднъж си издигна главата: лицето му плам-

теше, погледът му светеше необикновено и долната му устна притреперваше.

— Съдбата ли ми е такава? — запита той с разтреперан глас. — Но защо е тя такава? Защо непременно трябва аз да страда, да плача? Защо едни се наслаждават с щастие, а други не могат да видят бял свят?...

Тук Живко помълча малко и подир пак продължи:

— Защо мене съдбата не е позволила да се наслаждавам от милванието на майка си, да слушам глъчката и смехът на сестра си, да се радвам на братовата си любов и да заспивам на татковото си коляно? Нима съдбата е биладотолкоз безжалостна към мене, та ме лиши от най-милите ми? Нямах ли и нямам ли и аз право да се наслаждавам от животът, да бъда щастлив, както и толкоз други милиони?...

Живко затули пак очи си с ръце и остана тъй. Той тихичко плачеше.

Учителят не знаеше какво да му казва, как да го утешава. Но както щеше и да го утешава, щеше да бъде напразно: защото в такава минута всяко едно утешение е безполезно. Това твърде добре го знаеше учителят и за то мълчешком начена да се разхожда нагоре-надолу из стаята.

На дворът слънцето весело грееше, петелът пееше ясно. лишивичките фъркаха насам-нататък, а те, кои седяха по клоните на дърветата, заливаха се със сладките си песни. Но в стаята, де седяха учителят и Живко, сякаш че всичко беше тъмно и хладно. . . Даже щурецът, скрит в един ъгъл, не позволяваше си да пици.

— Уф! Уморих се! . . . — чу се весел глас отвън и Богдан влезе бързешком със засмяно лице. — Живко си приказва тук — продължи той, като видя учителя си и Живка, — а пък не знае какво му се кани Жеко. . . Знаеш ли какво ми се случи, Живко?

— Ако кажеш, ще зная — с полвин усмихване рече Живко.

— Сега, като идех насам, срещна ме бате Жеко и ми поръча, дето те намеря, да кажа това: „Да вървиш скоро у тях, че той ще те смаже от бой.“

— Та той друго по-добро не може направи — продума Живко, като посви рамена и се усмихна презрително; — но ако ще и да ме убие, аз пак ще седя тук, докогато искам. . . Само ако ме изпъди учителят. . .

Учителят погледна на Живка.

— Както всякога те изпъждам, нали? — каза той весело.

— Но знаеш ли ти, Живко, що казах аз на господаря ти? — продължи Богдан, като си беше снел суртукът.

— Трябва да си му казал „хубаво“.

— Да се надява! Аз му се изблещих, показвах му езикът си и му рекох, че и него дяволите тъй ще бият, както той бие тебе. . .

Учителят с неудоволствие погледна на Богдана, но не рече нищо.

— Що ли ти трябваше да го закачаш. . . — продума Живко.

— Но ако беше видял, Живко, как той смешно си изкриви устата, как подскокна и понечи да ме улови, как не можа да ме улови, а като се плесна, простря се като сом в прахът — всичко това, казвам, ако беше видял, Живко, щеш да умреш от смях. . . Аз и друг път ще го закачам. . .

— И добре ли ще струваш? — запита учителят с недоволен глас. — Г. Жеко ще има сега пълно право да се оплаква от учениците и от мене. . . При това Живко всякога трябва да се готви за по-много и по жестоки юмури и плесници. . . Ето какво добро направи ти на Живка и на себе си, Богдане. . . А ти не трябваше да забравяш още и това, че като по-млад и като ученик трябваше да не закачаш по-старите си. . .

Богдан изеднъж се замисли. Нему чак сега му доде на ум, че Жеко всичкия си гняв, що го Богдан възбуди в него, ще излее на Живка. Колкото за последното нравоучение на учителя си, той на него не обърна внимание. . .

Живко знаеше, че господарят му от Богдановото изблещене и друго е като бесен; знаеше, че за това сам той — Живко — ще си изтегли; но пак пристисна Богдановата ръка с чувство и каза:

— Благодаря, Богдане. . .

Живко се радваше. Радваше се, но не защото господарят му е паднал в прахът, а се радваше на Богдановата към него любов. . .

— Къде, Живко? — запита учителят, като видя, че Живко се готви да иде.

— Трябва по-сега да си ида. . .

— И ти ще идеш сега при него, като знаеш, че той ще те бие безчеловечно?

— Бие не бие — все трябва да се иде. . .

Учителят помисли малко. . .

— Може и да не ходиш вече у Жекови — каза той подир малко. . .

Живко погледна зачудено на учителя си.

— Отсега нататък ти у мене ще живееш — решително прибави учителят.

Живко не вярваше на учителя си, защото знаеше, че учителят му получава толкова плата, колкото да прехрани само себе си, а отде ще вземе той да храни и Живка? Това помисли Живко и като се усмихна, приближи се до вратата. Но учителят се изпречи отпредя му.

— Аз наистина хортувам, Живко — каза той; — бъди уверен, че ти не ще стъпиш вече в Жековата къща. Ти седи сега тук, аз ще ида да утъкмя всичко. . .

С тия думи учителят си взе калпака.

— Наистина? — запита Живко и когато учителят потвърди, очи му се напълниха със сълзи.

— Благодаря! — рече той и заплака.

Живко плачеше, но плачеше от радост. Чуждите врата вероятно препекоха го отвън мярката. По-горе ний видяхме отчасти как се изпичаше Живко; но за да узнаем напълно как ставаше това, нека се пуснем в подробности.

Стоян (вечна му память!), като даваше сина си на Жека, направи таквoз условие: дене син му, т. е. Живко, да ходи в училище, а вечер да слугува в къщи. Това условие отпърво се изпълняваше точно, най-повече когато и Андрейчо — синът на Жека — начена да ходи в училище. В продължение на шест месеци Живко беше спокоен и можеше колкото ще да се занимава. Андрейчо обичаше Живка, както въобще господарските деца обичат новите слуги; а Жеко твърде не го утруждаваше. . . Впрочем нямаше и за какво да го утруждава, защото Живко, щом додеше от училището, залавяше се за работа: насичваше дърва, помитваше двора, хвъргаше боклукът, доносваше вода, а в малко време освен всичко това умиваше и ваксваше обувката на господаря си, господарката си и на Андрейча. Подир едно таквoз слугуване имаше ли за какво и с какво да утруждават Живка? Но малко по малко Живко взе да изгубва доброто към себе разположение на господаря си. Най-първо го намрази Андрейчо. Андрейчо взе да завижда на Живка за то, че Живко беше първи ученик, учеше си всякога уроците и постоянно получаваше похвали от учителя. Между това Андрейчо през ден, през два оставаше гладен, стоеше на колена, а понякогаж получаваше по две, даже и по четри пръчки, защото, освен че никак не се учеше, ами и салмуваше много. Но за то как си теглеше Живко у тях

от него! Ако донесеше Живко вода, Андрейчо ще я излее; ако пометеше и почистеше двора, Андрейчо щеше да разпилее пак боклукът; ако насечеше дърва и ги наредеше на една страна, Андрейчо щеше да ги разхвърга по двора. . . С една реч, каквото и да направеше Живко, Андрейчо щеше да го развали. Бедния Живко втори и трети път се залавяше да доносва вода и да помита двора; но Андрейчо не го оставяше в покой дотогава, докато не се умореше хубаво и не заспиваше. Живко се оплака еднъж-дваж от Андрейча на господаря и господарката си, но те, вместо да посъдят сина си, надбираха Живка тъй сърдито, щото бедният не смееше вече да им се оплаква. . . Той не смееше да каже нещо и на Андрейча, защото Жеко жестоко биеше, ако си позволише Живко да каже нещо противно на сина му. Еднъж Живко си позволи не да каже — Андрейчо не разбираше от хората, — а да удари Андрейча. И боже мой! Колко си тегли той за това! . . Но при всички тези Живка пускаха да ходи в училището и Живко търпеше всичко. За съжаление подир няколко време престанаха да го пускат. Това много наскърби Живка, наскърби го дотолкова, щото еднъж, като се срещна с Богдана, взе да му правя зещо не дохожда в училището и едвам не заплака.

— Ами защо не те пускат? — запита го Богдан.

— Че знай ли, братко. . . Не щат да ме пускат — и не ме пускат! . .

— На това леснината?

— По моему, да се случи нещо неприятно с Андрейча в училището, например да го побие някой. Това ще уплаши родителите му и те може тогава да наченат да ме пускат, за да го пазя от лошевите момчета. . .

Богдан се усмихна.

— Ако е само затуй работата, то ти сутре или у други ден ще бъдеш в училището заедно с Андрейча. . .

При тия думи Богдан си стисна юмруците.

— Само гледай да не е отвън мярката — усмихнато рече Живко.

— Не бой се. Прощавай!

— Прощавай!

И те се разделиха.

На другия ден Богдан намери случай да се скара с Андрейча и да го нарече „свиня“. Андрейчо, ненаучен у тях да го оскърбяват и уверен, че и вън тях само той има право да оскърбява, отвеща на Богдана същото слово, при това го

и ритна, без да помисли, че Богдан е по-силен и може двойно да отплати. Богдан това търсеше. Той взе, та натупа добре Андрейча, тъй добре, щото Андрейчо не смееше вече сам да ходи в училището, а заедно с Живка, кому строго поръчваха да пази от момчетата младият си господар. Това не мина току-тъй за Богдана. Той стоя няколко време на колена; но за то пък Живко ходеше в училището! За зла чест, на Живка не даваха вечер да се занимава, а го тласкаха насам-нататък, при това и Андрейчо сега беше по-деятелен; той не само че принуждаваше Живка дважд, трижд да донася вода и да премита двора, ами му криеше и книгите. Много пъти пък, за да накара да бият Живка, той, когато се връщаше от училището, даваше си книгите на Живка да ги носи; после у тях, когато ги Живко оставеше настрана и се залавяше за работа, ги вземаше, та или ги хвъргаше някъде на пътя, или ги спускаше в нужникът, а после казваше, че ги е изгубил Живко. Разумява се, че за това Живко ядеше плесници, а понякогаж и сопи. . .

Преди, като завършеше всичко в къщи, Живко отиваше при татка си или се подбираше с Богдана и се разхождаше вън от града, по поляната; но отпосле престанаха да го пускат да прави и това. Само тогава, когато го пускаха при татка му — а това биваше само срещу голям празник, а понякогаж и срещу неделя, — Живко можеше да иде да се разхожда, макар и да му поръчваха да не се разхожда. Ако се случеше да го видят, че се разхожда вън от града, биеха го. Тъй например в него вечер, откогато се начева повестта, той не послуша и отиде да се разхожда с Богдана по поляната; но видяхме какви юмруци и плесници яде той от Жека. Но само тогава ли? Колко пъти Жеко го биеше за нищо и за никакво! Живко нямаше какво да прави: трябваше да търпи. Той не само че не казваше нищо на татка си, а не смееше да се оплаче и на Богдана, както и на учителя си, защото го беше страх да не кажат те на татка му и с това да го опечалят. Но след татковата си смърт той начена да се оплаква, защото Жеко удвои жестокостта си. Не се минуваше ден да не бият Живка и да не му кажат, че той не ще остане долу от татка си, а татко му бил лошев човек. Живко не чувствуваше толкоз болка от юмруците, плесниците и сопите, колкото от Жековите думи. . . И защо Жеко тъй безсъвестно клеветеше на Стояна, кой никакво зло не бе му сторил? Вероятно, защото виждаше, че тая клевета наскърбява и разплаква Живка. Чудно се показва

наистина, като вижда челяк в Жека една такава жестокост, една такава злоба против Живка, кой му слугуваше твърде добре; но не ще е никак чудно, като помислим, че Живко във всяко едно отношение — в учението, в благородството и в трудолюбието — беше много по-горен от сина му Андрейча. А как може Живко — слуга, роб — да е по-горен от Андрейча? И защо да е по-горен? Няма съмнение, че Жеко, ако беше щогоде разбран или ако не го заслепяваше дотолкоз егоистическата му към Андрейча любов, би се радвал на това Живково превъзходство и би подканвал сина си да подражава на Живка; но Жеко си беше все Жеко. Той се оскърбяваше от Живковото превъзходство; той даже беше уверен, че Живко, като яде хлябът му, не трябва да бъде по-горен, даже не трябва да бъде и равен със сина му. Той считаше превъзходството на Живка за престъпление и защото имаше власт над него, биеше го и мъчеше, колко може, и го оскърбяваше, както ще. . . Подир всичко това Живко не можеше да не се радва, като чу, че ще го извадят от този дом, ще го освободят от Жековата власт. Но не беше тъй лесно. Жеко, щом узна намерението на учителя, посви си веждите.

— Как можеш ти да се смесваш в моите работи? — запита той тъй гневно и с такъвзи тон, като че учителят му беше слуга.

— Аз не се смесвам — рече спокойно учителят, — но ти казвам, че Живко отсега нататък у мене ще живее. . .

— То не е твоя работа! Ако ща, ще го пратя и отвъд баира. . .

Учителят се усмихна.

— Добре — каза той, — но Живко ще рачи ли да иде отиъд баира?

— Аз съм го хрантутил толкоз. . .

„А той ти е слугувал“, щеше да каже учителят, но си премълча, защото видя, че Жеко иска да се кара. Жеко помисли, че учителят мълчи, защото няма какво друго да му хортува, и се разкряска:

— Де беше ти в това време, когато Живко не можеше да се опасва, когато сополът му течеше и въшките го ядяха (каква безсъвестна лъжа!), кога той умираше от глад — де беше ти тогава, та не го прибира, не го очисти и направи челяк? А сега, когато е той чист, утърсен, мамиш го при себе си. . .

— Аз не го мамя. . . — беше наченал учителят, но Жеко го прекъса:

— Но ще ти кажа аз тебе как се мами челяк. Ти ще запомниш това. . .

Учителят видя, че какво и да разправя на Жека, ще бъде напразно; отиде си и се реши да не пуска от себе си Живка. Но на другият ден Жеко събра всичките чорбаджии, кои, като се научиха, че учителят без Жековото позволение прибрал при себе си Живка, привикаха го и строго му поръчаха да прати Живка при господаря му. Напразно учителят им разправя, че Живко не е роб, а е свободен челяк и може да слугува там, дето иска — никой не го послуша. . . И не само чорбаджиите не го послушаха, ами още взеха да го мъмрят, че не прави хубаво, дето прибира при себе си Живка, че и друг път ако стори тъй, ще му дадат пътя. . .

Учителят си отиде умислен.

— Ха мулето. . . — с присмех каза Жеко, като си отиде учителят; — мисли, че тъй лесно е да се бори челяк с мене. . . Бе, не той, ами нам кой да е, пак не може ме накара да пусна от себе си онова куче (т. е. Живка).

Симо — Богданов татко — беше человек с доста голяма гордост и цял град на него гледаше като на едного от своите он- и килии, т. е. Симо беше знатен и имаше влияние на цял град, макар и да не беше чорбаджия. Той се случи там, когато Жеко казваше последните си думи, и се застъпи за Живка, като обяви, че взема Живка в къщата си.

Жеко доста поомекна.

— Че тъй не е добре — начена той. — Живко толкоз е живял при мене, толкоз съм го хранил, обличал. . .

— Няма нищо, кир Жеко — с усмихване рече Симо, — отсега нататък пък аз ще го храня и обличам. . .

И с тия думи Симо си отиде.

Жеко знаеше, че не може да се бори със Сима, и по неволя съгласи се да остави Живка, но пак не можа да се удържи, за да не каже:

— Аз и тъй-тъй щях да го изпъдя, е. . . но по-добре, че се махна сам. . .

Това Жеко каза с глас, за да го чуят всички, но на ума си прибави, като скръцна със зъби и пристисна юмруци:

„Да влезе в ръцете ми, ще го смажа от бой. . .“

ДРУГАРИ

И тъй благодарение на Богданов татка Живко се отърва от Жека, остави къщата му, де тъй безжалостно го мъчеха. Но Симо не направи тъй, както каза, т. е. той не взе Живка в къщата си, макар Богдан да го молеше за това твърде много. Защо не направи той това, не се знае — само Живко живееше у учителя си. Тук Живко се успокои: той можеше вече да се занимава, колкото ще, да се разхожда, дето ще, и да се наслаждава от приятностите на природата, без да мисли, че ще го бият или ще му викат. Богдан му беше всегашен другар и в занимаването, и в разходките. С него и с учителя Живко разделяше радостите и горестите си. Живко и Богдан понякогаж предприемаха дълги разходки и в това време те се пушаха в пространни разговори, кои им поглъщаха всичкото внимание, тъй щото нарядко ги посещавахе страхът, кой въобще се раждаше в них, щом съглеждаха те, че са се отдалечили доста от града. Най-повече те имаха обичай да се възкачват на ближният баир, кой беше осеян с лозя и само на върхът имаше кръгла полянка, и оттам да гледат на града, кой приличаше на остров, защото реката се обвиваше около му като зъмя. Но с настъпването на месец ноември нашите приятели прекъснаха разходките си отвън града; а когато падна снегът, те наченаха да си ограничават разходката само около училището или от училището до Богданови, де Живко често гостеше. Училището в Т. . . беше направено на високичко място, тъй щото половината на града се виждаше оттам твърде хубаво. Край него течеше една малка рекичка, в коя Богдан обичаше често да пуща корабли и каици от книги, а зад тая река се простираше доста голяма градина, пълна с дървета, под сянката на които лете си почиваха учителят и първенците му, а понякогаж и всичките му ученици.

Тук под дебелия сянка учениците слушаха после обед учителя си, кой им разказваше разни приятни и полезни неща. Под тия дръвчета много пъти Живко и Богдан са прекарвали лятната нощ в приятни и дружни разговори, като са гледали на луната и на звездите. Но откато стана студено и падна снегът, под тия дръвчета никой вече не се виждаше. Техните клони наместо с листи бяха покрити с кръж и отдалеч се показваха, че са покрити с първият си пролетен цвят. Самата

градина наместо с мека зелена трева беше покрита с бял лъскав сняг, на който нищо не се забелязваше освен стъпките на едно-две кучета, кои нощя са преминали през градината. Дене в училището не утихваше детската глъчка; но в градината всичко беше тихо, като че снегът беше направил да онемее всичко освен хладният вятър, който удряше клоните на дръвчетата един о други, като че с това искаше да надвие на тишината, коя царуваше в градината. Но вечер ставаше тихо и в училището и само понякога можеше да види челяк Живка и Богдана полекичка да се разхождат около училището или да се мъчат да чупят ледът, който покриваше малката река. . .

В един вечер — срещу Никулден — учителят беше отишел на гости, а Живко и Богдан като никога намерваха се в градината и там си хвъргаха един на друг сняг и гледаха кой по-много да натрупа на другаря си това хладно покривало. Безгрижният им смях се чуваше надалеко. . . Те до много време бягаха надолу-нагоре из градината, като падаха и ставаха по снегът, без да догаждат студ, макар да беше доста студено и макар замръзнатите клони да се люлееха от нощния вятър. . . Луната гордо плуваше по ясното небе, покрито със звезди, кои сякаш че се мъчеха да надминат една друга в светлината си. Снегът, и той се напъваше да отрази в себе всяка една звезда, но изпускаше само искри. . . Малко по малко нашите приятели се загледаха на тая ясна и чудна нощ и престанаха да се гонят. Те се спряха до едно дърво и начнаха да гледат на града, който дълбоко спеше.

— Как добре се гледа оттука! — каза Богдан.

— Да, я гледай как се лъщей всяка една стряха от блясъкът на луната, която като че се оглежда в снегът. . .

— И как ли тя трябва да се възхищава, да се гордее от величието и красотата си, ако ги само съзнава!. . .

При тия думи Богданов поглед с възторг се устреми към луната.

Те и двамината мълчаха сега. Погледите им бягаха ту от луната на замръзналите стрехи, ту от стрехите на луната.

— И лятната ясна нощ е величествена — начена подир малко Живко, — и тя иска да извади душата от тялото и да я завлече бог знае де; но и тая зимна нощ едвам ли не ражда в челяка повече възторг. . . В лятната ясна нощ чувствуваш едно удоволствие смесено, тъй да река, с нежност, приятно учудване и бог знае какво още. . . А сега виждаш нещо като

грозота, дивота; но при това такава величествена грозота и дивота, коя възбужда необясним възторг и благоговееен страх. . . Нали?

Това „нали?“ се отнасяше до Богдана; но когато го каза, Живко не погледна на другаря си, а продължаваше да гледа на стрехите и на луната, като че искаше да постигне величествената грозота на тая нощ, тъй също и онова, кое възбуждаше в него благоговейният страх. Но това вероятно беше невъзможно, защото Живко само въздъхна и погледна на Богдана. Богдан гледаше, или по-вярно да се каже, зяпаше — уста му бяха отворени нагоре; но за то как се светеше погледът му! . . .

Живко и Богдан можеха още дълго да поетизироваха, но безжалостният студ им напомни действителността. Те колко и да се удържаваха, колко и да ищеа да се покажат юнаци, все пак не можеха да не претреперват. Най-после те допуснаха да им потракат зъбите, посвиха рамената и мълчешката отидоха в стаята, де на огнището огънят вече гореше добре. Те насядаха наоколо и на лица им се виждаше то удоволствие, кое всякога чувствува човек, като се грее на огъня, подир добър студ. Като се постоплиха добре, Живко взе една книга с намерение да чете уж; но щом я разтвори, той се обърна към Богдана с въпрос:

— Ами какво направи ти с твоето отиване?

Богдан се подръпна малко от огъня, погледна на другаря си невесело и рече:

— Татко се съгласи да ме прати. . .

— Ти, Богдане, казваш това, като че татко ти се е съгласил да ти направи някое зло. . .

— Но да знаеш, Живко, колко ми е жално. . .

— Дето ще отидеш във Виена ли?

— Дето ще отида, не, но дето ще оставя тука. . .

Богдану наистина беше жално, дето ще напуска родителите си и въобще онова място, де се е родил и дето е пораснал. Той отколе по съветът на учителя молеше татка си да го прати някъде по Европа да се учи. Дору не се съгласяваше татко му, Богдан тъй искаше колко е възможно по-скоро да отиде, щото в Т. . . всичко му се виждаше противно, даже и къщата на родителите му. Но щом татко му се съгласи да го прати във Виена и му каза, че това на лято ще бъде, Богдан изеднъж почувствува жалост и като че му се искаше да се откаже от намерението си. За него сега всичко стана мило

и драго. . . Две недели вече бяха се минали, откакто му обяви татко му, че ще го прати във Виена, но Богдан досега още не беше се похвалил на другаря си. И сега той едвам ли би казал, но Живко го запита и той, ще не ще, каза.

Живко, като чу последните Богданови слова, пристисна му ръката с чувство.

— Ех, Богдане — каза той, — жално ни е или не, все трябва да се разделим кога да е. . .

Богдан, без да си дръпне погледа от огъня, рече:

— Живко! Хади да отидем наедно. . . Аз вярвам, че като сме наедно, ще е по-добре.

Живко се усмихна.

— Не знам — каза той с въздъхване — дали ще се намери друг някой тъй много да желае да се махне оттука, както аз, но. . .

Ах! Другите тъжат за отечеството си и гледат кога по-скоро да се върнат в него — ако са на чужбина, — а Живко гледа кога по-скоро да се махне от него!. . . Но наистина що имаше Живко в отечеството си, кое да го удържава? Нищо друго освен гробовете на най-милите си, кои заедно с други много неща му припомняха всичките нещастия на татка му. Подир това може ли да не иска той да се махне нанякъде? Но не беше само това причина на Живковото желание. Той искаше да се учи. Някой вътрешен глас му казваше, че в науката той ще намери и утешение, и удоволствие, и всичко. Този вътрешен глас го усилваше и учителят със съветите си.

— Най-святото ми желание е да отида по Европа да се уча. . . — прибави Живко подир едно кратко мълчание.

— Че защо не идеш? — запита Богдан.

Живко изпули очи на другаря си.

— Какъв въпрос! — каза той с усмихване. — Че с какво? Де средства?

Богдан сведе очи. Той не знаеше какво да отговаря на Живка. Беше се приготвил той да запита: „Ами аз отде ще взема средства?“, но му доде на ум, че Живко няма богат татко, и сведе очи. Но подир малко той каза:

— Нима не ще се намерят средства? Помниш как онзи, дето ни разказа учителят, намерил средства да се учи?

— В повестите всичко лесно бива, Богдане; но в действителност май мъчно е да си намери челяк средства за каквс да е, като няма сам. . . Не, Богдане, вижда се, аз ще си остана

с желанието си. Кого имам аз? Едного учителя, и той при всички си труд едвам може себе си да прехрани. . .

— Любов, честност и твърда воля всичко побеждават, казва учителят — рече Богдан.

— Само бедността и злобата не могат да победят — прибави Живко и се замисли. Той спомни татка си. Нима татко му не беше честен? Нима той нямаше твърда воля в трудолюбието? Нима не обичаше той всички, не беше готов да помага всекому. Но злобата го смаза и унищожи! Това помисли Живко и се наскърби.

Подир няколко мълчание Богдан запита:

— Не можеш ли някому да пишеш, Живко?

— Какво?

— Не можеш ли някому да пишеш, за да ти помогне?

— Т. е. да се моля някому ли?

— Да.

— Но кому? Кого аз познавам и кой ме познава?

— Като че не знаеш, Живко, що добрият образован българин ще ти помогне и без да те познава, стига само да му съобщиш желанието си.

— Но де такъвзи българин?

Но щом зададе този въпрос, Живко спомни едного българина, кого той само еднъж е виждал, и то, когато този българин мина през Т. . . и посети училището. За този българин спомни Живко и млъкна. Този българин, макар и да беше образован, но беше пък и твърде беден. Това твърде добре го знаеше Живко и не можеше за нищо да се надява. . . А пък другиго българина Живко не знаеше.

— Всичко напразно, Богдане — продума Живко подир малко и махна с ръка.

Богдан, като не знаеше какво да каже, посви рамена и начена да рови огънят.

Живко, ако и да каза, че всичко напразно, но като че по неволя той взе да преследва мисълта, коя му доде. Истина, не би сторил челяк зле да пише (как беше името на онзи българин, кому мислеше да пише, Живко и сам не знаеше още. Но както и да е било, за нас е все равно, ако го наречем Д.) на г-на Д. . . . То може и нищо да не се случи. Но ако се случи? Ако г. Д. действително се постарее и направи да се изпълни Живковото желание? При тая мисъл сърцето на Живка тупаше. . . Но Живко не смееше да се предава на радостта си, не смееше да предполага, че желанието му може кога

да е да се изпълни, защото се боеше да не го излъже надеждата му и тогава ще му е по-горчиво. . . Но при всичко това мисълта да пише на г. Д. и да му иска съвет или помощ повече и повече се усилваше в Живка.

Дору Живко мислеше за това, Богдан пък мислеше съвсем за друго. Той предположи, че Живко си сполучи желаемото, че те вече заедно се готвят да тръгнат към Виена, въобрази си, че той — Богдан сам — вече се прощава с родителите си (а между това той ровеше огънят), и лице му стана печално. . . Но след малко той си въобрази съвсем друго, т. е. че е вече във Виена, че вече върви с Живка по улиците на този прехубав (според както си го представляваше той) град и гледа гигантските му здания — и погледът на Богдан светна от радост, а на уста му се яви приятна усмивка.

— Как ли е там добре! — каза той, като престана да рови огъня.

— Де? — запита Живко, без да ще, и се замисли пак.

Но Богдан улови другаря си за ръката, пристисна я и повтори:

— Как ли е там добре!

— Какво?

Богдан повтори.

— Та кажи де?

— Там — във Виена или на друго място по Европа. . .

Как се радвам аз, че ще отидем! Как ми е драго, като помисля, че там ще се запознайме с един съвършено друг живот, който по приятността си заминува нашият много, много. . .

— Аз пък никак не се радвам — начена Живко, като клатеше глава, — не се радвам, защото знам, че радостта ще бяга от нас. . .

— Ти, Живко, все не любиш радостта. Нима не ще ти е драго, като гледаш как там хората се наслаждават с един добър живот? Нима не ще се радваш, като гледаш как там хората се предават на удоволствия, кои може да достави само образованието и спокойният живот? . . . Помисли, там има театро, общи събрания, разходки. . .

— Ах, Богдане, именно това, кое по твоите слова трябва да те радва, ще ти удвоява скръбта, като си помислиш, че тук нищо това няма, че най-милите ти нямат даже понятие за един такъвзи живот; като гледаш на тези щастливи хора, не ще ли по неволя запиташ: „Защо и у нас няма това? Защо съдбата и нам не е дала това?“ Ако се пък постарая да да-

деш ответ на тия въпроси, то добрият спокоен живот на щастливците не ще ражда в тебе радост и удоволствие.

Всичко това Живко хортуваше с такъвзи тон, като че вече е изпитвал що наистина такива скръбни чувства ражда чуждият добър живот. Но Живко не можеше инак да хортува. Той не можеше да си въобрази никаква радост, никакво удоволствие, дору не спомнеше татка си, неговите страдания и безвременна смърт. Разбира се от това, защо Живко никъде не намерваше радост. . .

На Богдана сякаш че стана жално, дето Живко с речите си му унищожи радостта, на коя предполагаше той да се отдаде, след като иде в Европа.

— Че какво е то тъй — каза той печално; — нито тука, нито там!

— Това е „нашата съдба“, каза учителят. Вероятно тъй ни е писано. . .

— Тъй ни е писано. . . — подзе Богдан — като че от нас не зависи да изменим това и да докажем, че не ни е тъй писано. . .

— Как тъй?

— Как ли? — запита Богдан с малко висок глас; той като че взе да се ядосва. — Това твърде лесно става, Живко, и аз ще го направя!

При тези последни слова Богдан удари с ръженът у огнището тъй, щото въглицата се разпръснаха.

Живко се усмихна.

— Едвам ли — каза той.

— Ще видим. Щом стигна там, аз ще се предам на всичките удоволствия: ще ходя по разходки, по балове, в театро. . . С една реч, ще се предам на такъвзи живот, който ще ме направи да забравя отечеството си и ще ми доставлява само удоволствие. . .

— Лъжеш се, Богдане — рече Живко.

— И аз тъй казвам — чу се отвън глас и учителят влезе. Той чу последните Богданови слова. — Среднощ тъй да се лъже — продължи учителят, като си снемаше кожухът — аз не съм чувал още. . .

Живко и Богдан станаха и се усмихнаха приятно.

— Ний се запrikaзвахме. . . — продума Живко.

— И се пуснахте на лъжи, ха? — подзе учителят и погледна на Богдана.

Богдан сведе очи. Той се ядоса доста.

— Смея да кажа — рече той, — че аз не лъжа, нито се лъжа.

— Друг път, но не сега. Сега си си позволил, нали?

И учителят със смях седна настрана.

— Огънят ви угаснал, че. . . няма на какво да се погрее челяк — прибави той.

— Не знам как мислите вий за мене — начена Богдан; той искаше непременно да му кажат, че не лъже и не се лъже, и за то постоянствуваше на думата си, — но. . .

— Не се лъжеш, ха? — запита го учителят.

— Разумява се.

— Разумява се, че се лъжеш, и ето доказателството, Богдане: ти ще идеш в Европа съвсем с друга цел, а не да се предаваш само на удоволствия и веселби. . . Разумява се, ти ще ходиш в театро, по балове, на разходки; но всичко това не ще те направи да забравиш целта си: защото всичко ще е с мярка. . .

— Бе за удоволствие аз ще забравя и целта, и всичко. . .

— И тук се лъжеш, Богдане. За удоволствие ти ще забравиш, както казваш, целта си; а щом забравиш целта си, ти не ще имаш никакво спокойствие на съвестта си, а следователно ще си лишен и от всяко удоволствие: защото няма удоволствие там, дето няма любов и спокойствие на съвестта. . . Бъди уверен, че там, дето предполагаш ти да намериш удоволствие, например в разходките, баловете и в театрата, ти ще намериш душевни мъки и биене на съвестта, щом оставиш настрана целта си. Освен това ти ще изгубиш още и любовта на татка си.

Богдан побърза да се улови за тая последна дума.

— А що ми е? — каза той. — За мене може да е нищо татковата ми любов, може да е нищо за мене и любовта на цял свят. Може да нямам и никаква цел.

Учителят, като видя, че Богдан се сърди, продължи да го дразни.

— И хубаво! — каза той. — Тогава ти ще бъдеш безразсъден, защото всичко ще вършиш без цел, току-тъй — на вятър. . .

— Нека бъда безразсъден! Барем ще върша всичко, що искам, я. . .

— Нима не е лесно да се тури край на безразсъдството ти?

— Кой и как?

— Татко ти и ето как: той ще престане да ти праща пари

и — ето край на твоето безразсъдство! Ти ще видиш, че не вървиш по добрият път. . . ще видиш, че наистина си бил излъган. . .

И учителят се засмя с глас.

Богдан се ядоса доста.

— Татко ли? — извика той. — Никога! Но ако и престане да ми праща пари, то ще бъде не надълго. . .

— Нима тъй?

— Тъй. Аз ще начена да крам, като видя, че не ми пращат пари да се предавам на удоволствията си. Щом татко се научи за това, ще побърза да ми прати пари, защото, вярвам, не ще му е добре да чува, че син му е к р а д л и в, а още по-малко ще желае да чуе, че съм в тъмница, между крадливите.

Живко, кой досега мълчеше, погледна с безпокойство на другаря си. Той друг път не беше го чувал да приказва тъй и каза:

— Но тогава ще те презират, Богдане.

На Богдана сякаш мина нещо през умът: погледът му изеднъж светна и той, като се подръпна, продължи:

— Никой не ще презира м е н е — на тая последна дума той натърти, — или пък ако се намерят някои други да ме презират, то, уверен съм, ще ме презират не до много време; защото аз, като похарча няколко хиляди гроша на татка си — а у татка не ще се свършат: той ги има много, — ще се върна у дома и татко ми, ще не ще, ще ме нареди на някоя работа. . . Подир цялостно време пък ще умре и татко — ето ти, че аз пълен господар на всичкото му богатство! Кой тогава ще ме презира? Никой. Защото всички ще гледат тогава да измъкнат от мене нещо и ще ме лъстят. . . даже и ония, които се казват у ч е н и — при това слово Богдан изгледа учителя си, — като ги притисне нуждата, ще наченат да се подмилкват около ми. . .

Богдан хортуваше тъй бърже, щото нямаше възможност да го спре някой от другарите му; но при последните думи Живко му затули с ръка устата и продума:

— Само низките хора може да се унижават. . .

Богдан се дръпна назад, освободи уста си и продължи с по-голяма бързина (сега очи му светеха необикновено, лицето му пламтеше и гърди му тупаха. . . Виждаше се, че той се е решил да каже нещо нетвърде приятно за другарите му):

— Всякой ще се унижава пред мене, дору съм аз богат. . . даже и ти, Живко, както прави и. . . — „учителят“ щеше да

прибави Богдан, но Живко го изпревари, като каза с малко разтреперан глас:

— Никога, Богдане! . . .

— Всякога, Живко, ще се унижаваш — продължи Богдан. — Ако не пред мене, то пред другигоще се унижаваш, като си беден, като нямаш свое. . .

Учителят с любопитство гледаше на Богдана и с внимание слушаше речите му. Той догаждаше до кого най-повече се отнасят Богдановите думи и за то само се усмихваше и мълчеше. Нему му беше драго да слуша от ученикът си такива мисли, макар те и да не бяха дотам верни.

Но като видя, че Богдан взе да закача Живка, а пък Живко взе да побледнява, учителят поиска да спре оратора си и каза:

— Чакай, Богдане, чакай. . .

Но Богдан само махна с ръка и продължи:

— Ти искаш да се учиш — но за това трябва пари. Отде ще вземеш, като нямаш свои? Не ще ли се принудиш да просиш от оногова, който има, като го наричаш б л а г о д е т е л? Това не е ли унижение? . . . Изучи се; за да се върнеш в отечеството си, трябва пак пари; принуден си да просиш, като се вардиш да несбъркаш никак пред оногова, от когото просиш, за да не ти откаже — и това не е ли унижение? Върна се учен, но без пара и опърпан; какво намери? — Завист, злоба, хули, презрение. . .

— Богдане! — строго викна учителят.

Живко седна настрана и затули с ръка очите си. В Богдановите слова той като че предвидя бъдещността си.

— Унижение! На всяка стъпка унижение! Това е дадено на оногова, който е беден, който няма свое. . .

С тия думи Богдан бежешком излезе вълн.

— Гледай, гледай какво взел да хортува. . . — ядосано каза учителят подир малко, като остана сам с Живка.

Уви! Богдан горчива, но чиста истина каза. Това твърде добре го съзнаваше и учителят, защото и той е изпитвал унижението; но той искаше да утеши Живка, кого Богдановите думи го оскърбиха и направиха да се замисли и да се плаши от бъдещността си. . . При това учителят съвсем инак мислеше или се барем показваше, че мисли инак за унижението.

— Мен ми се искаше да кажа нещо на Богдана — рече Живко, — но нямаше с какво: той беше прав.

— Прав! — подзе учителят. — По-добре речи — глупав.

Живко заклати глава.

— Разумява се, глупав — продължи учителят, — защото хортува за неща, кои не разбира. Ний, може да се рече, създадени сме да си помагаме един други и не е унижение, когато аз се нуждая в нещо и поискам помощ от съседа си; защото сутре той може да се нуждава и да иска моята помощ. Ти прошиш средства да се учиш — и това не е унижение. Защо ти ще се учиш? Не за то ли, после да бъдеш полезен на себе си и на отечеството си? За похвала е онзи, който има богатство и помага, жертвува за обща полза; но по-достоеен е за похвала и уважение онзи, който, макар и да е беден, но пак се труди до сетня душа да ползува другите. . .

— Както и да е, но Богдан е прав — продума Живко.

Учителят се впусна пак да разправя и утешава ученика си, дору най-после петелът му напомни, че приближава да съмне.

— Трябва да се иде да се спи — каза той, като стана. — Лека ти нощ, Живко. . . Ами де отиде нашът оратор и философ?

— Трябва да се разхожда вън. . .

— За да вземе малко хлад, вероятно. Добре прави той, защото отскоро съсем бше се разгорещил. . .

С тия думи учителят беше си тръгнал, но като че му доде нещо на ум, спря се и каза:

— Ти не се сърди, Живко, на Богдана. Той макар да хортува тъй, но той има добро сърце. . . От него може да се чака много, стига само да не се развали. . . Стига само Богдан да върви по онзи път, на който му указва сърцето. . .

— Нима доброто сърце лесно се разваля? — запита Живко.

— Нещастията и честите неприятности много изменават челяка, Живко. Богдан е още млад. Той не съзнава още, както трябва, що е нещастие и що е щастие. Сега чуждите нещастия извличат от очи му сълзи и той е готов да се труди за другите; но ако тези нещастия турят (кое не дай, боже!) тежката и безжалостната си ръка на него, ако той в то време, когато се стреми да помага нещастному, среща хладните презрителни погледи на опитните хора; ако нещастният, кому той ще подава ръка помощи, го увлече в някоя пропаст и после начене да му се присмива. . . О! Тогава всичко ще се измени в Богдана. . . Нищо тогава не ще извлича от очи му сълзи. Напротив, даже най-ужасните нещастия, кои са малко далеч от него, ще му доставляват удоволствие и ще го правят да се усмивва страшно. . .

— Нима в таквoз време нищо не ще се намери да го запази

от всичко това и да поддържа в него напрежната доброта?

— Това чудо може да направи само любовта, а следователно и дружбата, макар за съжаление и не всякога. . . Понякогаж даже дружбата бива причина да се развали добрият челяк. . . доброто сърце. . .

— Как! — каза Живко не толкоз с учудване, колкото с уплашване.

— Твърде лесно. Да кажем, ти си приятел на Богдана и такъвзи приятел, какъвто повече не може да бъде. Той открива на тебе най-тайните си мисли; при трудни обстоятелства прибегва при тебе за съвет и сам ти дава съвет, като се намираш ти в трудни обстоятелства. . . С една дума, обича те до немай-къде, както и ти него. Такава дружба наистина ще го поддържа в добрият път и ще го прави с търпение да преносва много тежести, кои животът ще натрупва на него. Даже и тогава, когато се той вече отстрани от честния път или когато махне от себе си добродушието и начене да става жесток — и тогава дружбата с една дума може да го върне и да го направи да се разкайва в неблагоприятието си. . . Но ако той види, че ти по някакъв си разчет имаш с него дружба, а не от сърце; ако ти с презрение му отвъргаш искрената дружба, или пък с постъпките си го направиш да се разкайва, дето ти е бил приятел — тогава едно малко неблагоприятно обстоятелство може да го увлече в такава пропаст, де ще заглъхнат всичките му добри свойства и той ще стане способен да прави само зло. . .

— Това не ще бъде с Богдана никога! — решително и с увереност каза Живко.

— Дай боже!

И учителят си отиде.

Живко беше се спрял сред стаята и стоеше умислен; но щом видя Богдана, кой влезе полекичка, впусна се, прегърна го яката, после, без да продума нещо, обви се с абата си и легна до огнището. Богдан го гледа няколко време зачуден; после посви рамена, седна до столът и като помисли малко, начена да писва. Дълго писва Богдан, като често погледваше на Живка, кой се преструваше, че спи, но понякогаж крадешком погледваше на другаря си. Най-после Богдан престана да писва, поизгледа Живка, кой сега вече наистина спеше, угаси свещта, коя и сама можеше да угасне, защото се беше свършила, и излезе вън. Приближаваше да съмне.

В. Друмев (седналият вляво) заедно с П. Генчев,
Ив. Гюзелев и Паунов

Богдан се поразходи малко около училището и после полека-лека се упъти към у тях си. . .

Когато Живко се събуди и стана, беше вече късно. Учениците шумяха отвън и големият звънец на училището беше ударил вече втори път. Живко побърза да се приготви, защото класовете скоро щяха да начеват; но когато той след бързото умиване посегна да вземе гребенът от стола, очи му се спряха на един лист книга, изписан с Богданова ръка.

Живко се усмихна, като видя, че това писмо е за него, и начена да чете. Ето що му писваше Богдан:

„Живко! Ще ме простиш ли ти? Вярвай, че аз, без да ща, те оскърбих. Аз не мислех, че ще се забравя доголкоз, щото да не зная какво хортувам. Не помня какво говорих, но знам, че то е било глупости, знам, че разгневих учителя и оскърбих тебе. . . Това аз зная, защото видях учителевът сърдит поглед и твоите сълзи, кои се въртяха на очите. Що си сторил ти? Но вярвай, че това беше по неволя. Помня, че като забрах да хортувам, аз исках съвсем за друго да кажа; но вероятно излезе наопаки. Мене отколе ме мъчеха миели, кои сам ти, Живко, еднъж изказа пред мене и кои без съмнение мъчеха и мъчат и тебе, помниш? Тогава ний бяхме в лозето на една череша. Ний се заприказвахме за учителят и ти начена: „Погледни, Богдане, на учителя. Как е той добър! Как се труди за нас! Той остава без сън, лишава се от спокойствие само и само за нашата полза. А де му е наградата за всичко това? Кой цени неговите трудове и кой му въздава длъжната чест, длъжното уважение? Нашите родители, зарад децата на кои той се труди толкоз, могат ли да го ценят? Ах! Той не получава от них одобрение за всичките си трудове. . . Напротив, те често го оскърбяват с неприлични думи, кога се случи да не се съгласи той с тях в това например, че бялото е черно. Ним не е съвестно да го оскърбяват за нищо никакво, защото, казват те, даваме му парички!. . . Защо е това тъй? Защо онзи, който е достоен за похвала, кому трябва да се отдава чест и уважение, търпи всичко това?..“ Тъй ти тогава, Живко, казваше и питаше. Оттогава насам и аз често си давах тези същи въпроси и все се канех да искам ответ от самият си учител. Сега, когато ти ми спомни за презрението, аз спомних твоите думи, спомних и учителя. Нима учителят краде? Не, а пък го презират и още кой? — Родителите ни, кои трябва да му се покланят до земята! После ми казахте за унижението и аз пак спомних учителя. Нима той е низък?

А защо търпи толкоз оскърбение от родителите ни, защо е тъй хладен, като че не чувства тяхното към себе пренебрежение и даже презрение? . . . Живко, но вижда се, че аз не съм хортувал то, за което исках да хортувам; в противен случай учителят не би ме изгледал тъй остро и на твоите очи не би се показали сълзи. Но прости! . . .

Не се учудвай, Живко, дето ти писвам сега, като сутре, а може и подир малко ще се видим и ще си приказваме. Ти знаеш, че понякогаж, т. е. всякога, мене като че ме прихваща и аз не мога никак да говоря сериозно. Ако взема да говоря, ще начена да ораторствувам и мъдрувам тъй, щото нито аз знам какво говоря, нито онзи, който ме слуша, разбира нещо от думите ми. . . Впрочем ти ме знаеш твърде добре и ще ме простиш, нали?

Преди да свърша, ще те моля да не ми спомняш никога нито за писмото, нито за разговорът. Бъди само уверен, че занаяпред аз ще бъда по-умен. . .

Твой Богдан“

Живко стоя няколко време над писмото ухилен. После начена да го чете втори път и като доде дотам, де Богдан питаше: „Защо учителят търпи и е тъй хладен към оскърбенията?“, Живко се усмихна и каза, като че виждаше отпредя си Богдана:

— За нас, Богдане, за нас търпи той всичкото това. Ако да не търпешето той, ти, Богдане, щеше да седиш сега на татков си дюкян, а аз щях да ям плесници от Жека. . .

VI

ЕДНО АКО СЕ СЛУЧИ, ДРУГО НЯМА

„17-го февруара 186. . . , Т. . .

Господине! Вий не ме знаете никак; но аз ви виждах, когато минахте през Т. . . и посетихте училището ни. Това не ще каже, че аз ви зная. Не, и аз не ви зная никак. Аз знам само, че вий сте человек образован; а това е за мене доволно да ми даде смелост да ви пиша, без да се страша, че вий ще се оскърбите от смелостта ми или ще се смеете на онова, което

ме принуждава да ви пиша. Не се страхувам, защото вярвам учителя си, който всякога ни е казвал, че образованият човек не може да се оскърява, когато го безпокоят от нужда, нито пък може да се присмива на онова, което се иска от душа. . . Ето защо, Господине, аз се реших да ви обезпокоя. Аз съм едно сиромашко момче-сираче, без татка и майка, ходя тук в училището, защото добрият учител ме държи в къщата си, храни ме, облича ме и ми дава възможност да се уча. Аз съм благодарен на учителя си, благодарен съм и от положението, от съдбата си; но тук — в града, при учителя и приятелите — мен като че не ми достига много, много. . . С една реч, аз силно желая да напусна отечеството си, учителя и всичко друго и да отида някъде по Европа да се уча. Защо? — Не знам, но много желая. Това ми желание възпламенява и учителите; но той не може да ми помогне с нищо, защото няма сам. Аз нямам някой богат роднина, който да ми помогне да приведа в изпълнение желанието си. Това ясно ми подсказва, че не ще е възможно да достигна то, което тъй силно желая, а следователно, че трябва и съвсем да махна от глава си тази мисъл. Но какво да сторя, като тя не се махва! След много борба и мислене аз се реших най-после да пиша вам и да ви моля: не можете ли ви кажа една-две речи за мене пред някого си, който има възможност да помага, и с това да направите да се изпълни най-силното ми желание? Бързам да кажа, че аз ще бъда достоен за това добро, което ще ми сторите. . . Не мислете, моля, че с това аз искам да се хваля пред вас, искам да кажа, че съм способен. Аз не знам способен ли съм; но че силно желая да се уча — това е истина. Ако ви одобряват това ми желание, то бъдете тъй добри и се постарайте за мене или барем ми дайте съвет как да направя, за да си постигна целта. . .

Живко Стоянов.“

Това писмо беше приготвил Живко за г-на Д. Живко никак не вярваше, че ще му се изпълни желанието, т. е., че ще може да отиде някъде по Европа да се учи; но все пак не можеше да се освободи от мисълта, че възможно е и това да бъде кога да е. Искаше му се да вярва, че ще сполучи да намери средства и да отиде в Европа и да се учи. Как щеше да намери тези средства, Живко не знаеше. Впрочем, той ту се предаваше на утешителни мисли, ту на отчаяния. Тъй понякога той предполагаше, че Д., за когото беше приготвил

той писмото, получава това писмо, чете го, одобрява Живковото намерение, пише тук-таме, получава отговор, че възможно е Живко да се учи, че иматъкъвзи българин или друг някой, който иска да харчи за Живковото образование. . . Живко си въображаваше вече, че Д. му пише: „Тръгни за. . .“ За де я? Е, за Виена, за Париж, или пък за Русия — все едно за Живка. „Тръгни и спокойно иди там, защото аз ти направих работата: там ще ти се дава всичко, що ще да ти е необходимо. . .“ При тези мисли Живковът поглед бягаше по въздухът. . . Но след малко Живко свеждаше очи и печално гледаше надолу. В това време той мислеше, че Д. му чете писмото, усмихва се, помахва с глава и писмото фърчи настрана, или пък му отвещава тъй: „Живко! Получих ти писмото и разбрах що ми пишеш: но не мога да ти помогна, нито да ти дам друг съвет, освен да си седиш у вас, като нямаш сам средства. . .“ При това Живко въздъхваше дълбоко и се залавяше за работата си. Тези последните мисли го правеха съвсем нерешителен и той, колко и да искаше, не смееше да прати г-ну Д. писмото. Струваше му се, че с това писмо той ще навлече на себе си гневът и присмивките не само на Д., ами и на всичките негови познайници. А между това Живко вярваше, че образованият човек не е способен да се присмива за такива неща! . . Живко се мъчеше душевно, а между това не казваше никому какви мисли го мъчат, не смееше да иска съвет даже от учителя си, кому въобще той съобщаваше най-скритите си мисли и желания: дотолкова беше той уверен, че не може се изпълни желанието му! Но най-после той не можа да утърпи и еднѣж, подир разходката, каза на Богдана:

— Аз мисля да пратя писмо на Д., Богдане.

— Нима още не си пратил? — запита Богдан зачудено.

— Страх ме е да му пратя.

— Защо?

— За да не ми се смее. . .

Богдан издигна рамена.

— При това — продължи Живко, — какво право имам да безпокоя хората?

— Ех, ех! Аз пък, като те гледах от толкоз време умислен, мислех, че ти си пратил вече писмото и чакаш отговор. . .

Живко изкриви устни и махна с ръка.

— Ще рече, ти не ще му пратиш? — запита го Богдан.

— Не — решително каза Живко.

Богдан изгледа другаря си с един особен поглед, усмихна се и рече:

— Барем покажи да видя що си написал. . .

Живко извади писмото и го прочете.

— Добре ли е? — запита той.

Вместо ответ Богдан грабна писмото от ръце му и побягна напред. После, като се обърна към Живка, каза:

— Като не щеш ти, то аз за тебе ще му го пратя. . .

И с тия думи Богдан бързешком отиде към у тях, без да слуша Живка, кой сърдито му викаше да даде писмото и го нарече грабител. У тях Богдан, без да губи време, преписа писмото на добра поща книга, подписа Живковото име, запечата го, надписа го до Д. и на другия ден го занесе на пощата.

— Де ми е писмото? — сърдито запита другаря си Живко, като го видя на другия ден.

— То вече пътува, Живко — весело рече Богдан, — и ако не подир неделя, то най-много подир три недели ти ще получиш отговор от Д.

— Де да видим какво ще излезе от това, дето ти тъй побърза да ми пратиш писмото — рече Живко все сърдито; — когато Д. пише гневно да не го безпокоя друг път с писмата си, тогаз аз тебе ще накарам да му отговяваш. . .

— Хем да знаеш как добре ще му отговя! — каза Богдан и начена да уверява Живка, че Д. непременно ще отговя, хем скоро. . .

Но минаха се и два месеци, а отговор нямаше. Живко се безпокоеше доста, но не беше по-малко безпокоен и Богдан. Този последният се чувствуваше като да е виновен пред Живка, та или мълчеше, когато Живко му припомнеше за писмото, или пък начеваше да доказва, както му доде на ум, защо Д. не отговаря.

— Той трябва или да е болен — казваше Богдан, — или да е отишъл нанякаде, или пък да не е получил писмото. . . Инак той досега без друго би отговорил.

— Нито е едното, нито другото, нито пък третето, Богдане — казваше Живко и се мъчеше да се усмихне; — а най-вярното е това, че Д. е получил писмото и го захвърлил настрана. . . а може и да не го прочел. . .

Богдан, ако и да беше съгласен с Живка, ако на умът си да казваше: „Може и тъй да се е случило“, но не му се искаше

никак да изкаже това на Живка и за то хортуваше съвсем друго, без да обвинява себе си, разумява се.

— Аз сега, Живко, нищо не ти казвам, а като получиш отговор от Д., тогава ще ти хортувам аз, тогава ще ти кажа, че аз никога не хортувам на вятър.

— Ще видиш. . . — продумваше Живко и се замисляше.

Тъй еднъж подир един такъвзи разговор с Богдана Живко се замисли и мисли дълго. Беше празник и училището пусто. Богдан не смееше да каже нещо на Живка, кой с навесена глава разхождаше се нагоре-надолу. В това време влезе учителят. Той държеше в ръцете си запечатано писмо.

— Браво! — колкото можа, извика Богдан, щом съгледа писмо в ръцете на учителя си. Викът му беше тъй силен, щото учителят и Живко се стреснаха и спряха чуден поглед на Богдана, а отвън патките, кои беззаботно се къпеха в реката, разпищяха се и разфъркаха.

— Що ти е, Богдане? — запита учителят.

— Радвай се, Живко! Писмото доде. . . тържествувам. . . — продължаваше да вика Богдан и като се приближи до учителя си, поиска да грабне писмото от ръцете му.

— Не бързай, Богдане — каза учителят, като си издигна ръката, — писмото е до мене, а не до Живка.

Богдана като че заляха с вряла вода.

— Като е тъй, не браво! Не се радвай, Живко! Не тържествувам и аз. . . — печално рече Богдан и тръгна да си отива.

В това време учителят подаде писмото на Живка и с пръст му казваше да мълчи. Но Живко не можа да се удържи, щом видя, че писмото е до него, и като строшаваше восъкът, извика:

— Гледай, Богдане!. . .

Как трепереше Живковата ръка, дору разпечатваше той писмото! Живко не знаеше още кой му пише; но се догаждаше, че писмото е от Д. А писмото наистина беше от Д.

Учителят беше се спрял настрана и гледаше с учудване на Живка, кой, като четеше писмото, притреперваше и се изменяше в лицето; а Богдан беше се приближил до Живка и почти над ухото му викаше:

— Ще видиш сега кой на вятъра хортува: аз или ти. . . Не дърпай писмото; аз знам, че то е от Д.

Най-после Живко прочете вторично писмото и погледна на учителя си със засмяно лице. Той се мъчеше да не се смее, но не можеше.

— Какво е то писмо, Живко? — запита учителят, като все още не можеше да не се учудва.

— На, четете — каза Живко и подаде писмото на учителя си.

— Но високо четете и аз да чуя! — почти изкрещя Богдан, като се приближи до учителя си.

Учителят начена да чете високо:

„Живко! Щом ти приех писмото, аз писах на едно-две места. Досега чаках отговор, но отговориха ми се само от Приморск. Пишат ми, че там — в Приморск — много българчета, кои желаят да се учат, получават благодеяние. Уверяват, че и ти, ако идеш там, може да се удостоиш да се ползуваш от това благодеяние, а следователно и да си достигнеш целта. Даже никак не се съмняват в това, най-повече, защото в Приморск има българи, кои освен че са богати, ами са още и родолюбци, тъй щото може и те да ти помогнат. Аз съм съгласен с това и по моему ти не ще сториш зле, ако идеш в Приморск. Вземи само рекомендателни писма от съгражданите си и от добрият учител. . . Дай боже да се изпълнеше твоето похвално желание!

Твой от душа доброжелател Д.“

В това писмо, както виждат читателите, нямаше нищо таквоз, кое да зарадва челяка, да го направи да вярва, че ще се сбъднат надеждите му. Д. даваше само надежда, и то тъй я даваше, като че беше уверен, че тя ще е напразно. Но Живко се радваше и се радваше доста. Той не разбираше и не щеше да разбере хубавичко какво му обещава писмото. Той виждаше, че писмото е от Д., и вярваше, че всичко, което той желае, за което отколе си е мечтал, сега вече непременно ще се изпълни. А между това в писмото на Д. се даваха едни неясни, неопределени надежди. . . Впрочем Живко искаше от Д. ако не друго, то барем съвет, и този съвет го даде Д., защото друго той не можеше да даде. При всичко това Живко се възхищаваше от писмото на Д., щото беше съгласен в него час да тръгне за в Приморск. А там?

Живко не си задаваше още този въпрос. Той със засмяно лице се приближи до учителя си, взе писмото и запита:

— Какво ще кажете?

— Твърде добре си сторил, Живко, дето си писал на Д. — рече учителят. — Вижда се Д. да е твърде добър. . . Но трябва да гледаш колко е възможно по-добре да се възползу-

ваш от от съвета му, само. . . Впрочем, и това е лесно — прибави той подир малко мълчание.

Учителят отколе мислеше да даде на Живка такъвзи същи съвет, какъвто даде и г. Д., но той мислеше и за друго, а именно за средства, с кои можеше Живко да иде до Приморск. Учителят искаше по-първо да намери тези средства, та после да дава съвет на ученика си. Освен това трябваше да се узнае нещо по-вярно и по-подробно за Приморск. Учителят, истина, знаеше, че в Приморск много българчета се ползват от благодеянието, но трябваше да се направи тъй, щото Живко, щом стигне в Приморск, да начене да се ползува от това благодеяние. Затова именно учителят беше писал тук-таме и чакаше отговор. Но сега, като видя, че сам Живко се е вече здраво заловил за работата си, той намери за по-добре да го съветва да не се мае. Добрият учител в ума си реши, прави що прави, да намери на ученика си средства за пътуванието му. Как щеше да намери тия средства, и сам той не знаеше още, но беше уверен, че ще намери. А засега той повтори съветът си.

Живко взе да благодари на учителя си за грижата му, но учителят не го остави да си изказва благодарността или защото не щеше да слуша, или пък защото не можеше да си удържи смехът.

— Гледай, Живко, що върши Богдан — каза учителят със смях, като посочи настрана.

Живко се обърна да види и начена также да се смее.

Богдан се беше дръпнал настрана и ту скачаше, ту подбягваше надолу-нагоре, кривеше се всякак, смееше се, удряше фесът си у земята, а понякогаж го подритваше настрана или го подхвърляше нагоре — с една реч, и сам не знаеше какво прави. . .

— Полудя ли, Богдане? — запита го учителят със смях.

— Не съм, но ще полудея от радост — пробърбора Богдан и продължи скачането си.

— Ами що щеш от фесът си?

— Нека и той знае, че се радва господарят му.

— Само дръпни се настрана, че прашииш много.

Наистина Богдан с удрянето си на фесът о земята тъй беше разпрашил, щото учителят и Живко бяха принудени да побегнат оттам, като си затуляха носът и устата.

Богдан престана да лудува. Той си поотърси фесът и се приближи до Живка.

— На вятър ли хортувах аз? — весело запита той.

— Прав си, Богдане — рече Живко, — но напразно се радваш.

— Та защо?

— За то, че не ще пътуваме наедно: ти отиваш във Виена, а аз — в Приморск. . .

И Живко, като казваше това, беше уверен, че непременно ще отиде в Приморск. В тая минута въпросът с какво ще се иде в Приморск, не го обезпокои.

— Ах! — начена Богдан. — Като че е мъчна работа да предумам татка да ме прати в Приморск; на това може да ми помогне даже и учителят. . . нали?

Учителят беше се замислил и от всичките Богданови думи той чу само последното „нали?“ и като видя, че Богдановът поглед е спрял на него, догади се, че нему хортуват, и каза:

— Да видя. . . А ти, Живко, не ще сториш зле, ако побързаш. . .

Живко се усмихна. Той не вярваше, че учителят наистина хортува. . . Не вярваше той и това, че е възможно тъй скоро и да се изпълни желанието му. Затова той се усмихна и като на смях каза:

— Аз съм готов да вървя, макар и сутре. . .

Но при тия думи Живковото сърце се посви тъй също, както и на Богдана, когато той помисли, че ще остави родителският си дом.

„Тъй скоро, тъй изеднъж да оставя тука. . .“ — помисли Живко и въздъхна. Защо? Да кажем, че Богдан не можеше да не жалее, защото щеше да напуска татка, майка, братя и други, а Живко? Живко нямаше друго никого в Т. освен учителя си и Богдана и още гробовете на родителите си. При това много пъти той е пожелавал от душа да се махне от този град. Но челяшкото сърце е таквоз. Колко ще челяк да е намразил някое си място, колко ще то да възбужда в него скръбни възпоминания, но ако той е живял в това място много време, той не може да не тъжи, кога наближи минутата, в коя е принужден или се е решил да го остави. Колко пък трябваше да се свие сърцето на Живка, като каза, че е готов макар сутре да остави мястото, дето се е родил и дето е пораснал.

— Не сутре — рече му учителят, — но все трябва да се побързва, а главното, трябва да се види отде ще се намерят средства за отиването ти до Приморск.

Живко изеднъж се умисли: нему не дохождаше на ум за това. Той вече беше взел да се уверява, че е възможно да

се изпълни желанието му, а тук изеднъж се явява препятствие, кое може да развали всичко. Знаеше Живко, че учителят не може да му помогне, а нямаше другому да се надява. Как ще иде в Приморск? „Никак“ — помисли Живко и навеси глава.

— Ех! — каза той най-после, като погледна на учителя си. — Едно ако се случи, друго пък няма! . . . Аз с нетърпение чаках писмо от Д., мислех, че всичко зависи от това писмо; вярвах, че щом получа това писмо, вече нищо не ще ми препятствува за отиването. . . Но писмото получих, а най-което трябва — няма. . .

— Не мисли, Живко, и на това ще се намери леснината — весело каза учителят и си отиде.

— Едвам ли. . . — умислено рече Живко, като изпробова да погледне учителя си с поглед и клатеше глава. . .

VII

И НАК НЕ МОЖЕ!

„Не мисли, Живко, и на това ще се намери леснината. . .“

С тия думи учителят, както видяхме, остави другарите си и отиде, без да им каже де отива. А той отиде при първите граждани да види не ще ли помогна някой от тях на Живка. Някои от гражданите съвсем отказаха по причина, че продажбата била скъсана; а други, кои се обещаха да помогнат, обещаха се или с половин уста, или пък поискаха да огиде при тях сам Живко, та с уста или с писмо да им открие нуждата си. . . Ще рече, те недоверяваха на учителя!

Както и да е, но учителят, като взе тия обещания, с весело лице се върна у тях си.

Това беше къде надвечер. Богдан и Живко седяха пред училището с вестник в ръка.

— Какво има ново? — запита ги учителят.

— Нищо — рече Живко и сложи вестникът настрана.

— Чудно нещо, в цял вестник да няма нищо. . . Впрочем то било Цариградският вестник. . . Е барем аз да ви кажа новост — прибави учителят и се усмихна, като видя, че учениците му наостриха уши да слушат.

— Какво, какво? — запитаха Живко и Богдан изеднъж.

— Новостта се отнася само до Живко — продума учителят.

— Все равно. . . — пробърбора Богдан и се повече приближи.

— Аз поприказвах, Живко, с един-двама от гражданите — начена учителят. — Те се съгласяват да ти помогнат, само трябва да отидеш ти сам при тях и. . .

— И да им искам или да прося помощ. . . — подзе Живко високо, но полека-лека, като се мъчеше да натъртва на всяка дума.

Учителят се усмихна.

— Или пък — продължи той — можеш да им направиш прошение. . . Те почти тъй искат и това за тебе ще е по-добро...

— Прощение ли? — учудено запита Живко. — Та защо им е?

— Като че не знаеш защо им е — рече Богдан; — за да имат свидетелство на просията ти, на унижението ти. . .

— Никога! — решително рече Живко.

— Ти пак хвана, Богдане — строго каза учителят, като погледна с гняв на Богдана.

— Не ща, не ща. . . тс! . . .

И Богдан пристисна с всички пръсти устните си.

Учителят и Живко не можаха да се удържат и се усмигнаха.

— Тебе това те спасява от сопа — рече учителят на Богдана, като клатеше глава, — а то досега колко сопи щеш да ядеш. . .

— Аз не мога да разбера — начена Живко, като си помисли — защо те, кои ще ми благодетелствуват, искат прощение. . .

— Ти, ако щеш, иди, та с думи им разкажи.

Живко помисли малко.

— Това по-лошево! — каза той, като махна с ръка.

— Инак не може, Живко; трябва или с думи, или с писмо да им кажеш, че имаш нужда от пари, и да им обясниш какво ти е нуждата. . .

— Нима те не знаят? Ти не им каза?

— Аз им казах, но. . .

— Те не те вярват, ха?

Учителят премълча.

— И ти искаш аз да отида да прося от онези, кои не вярват тебе? — запита Живко с негодувание. — Никога не ще на-

правя аз това, никога, никога! — решително прибави той.

— Ами какво ще правиш?

Живко мълчеше.

— Мълчиш — продължи учителят, — но знай, че ако не идеш при тях с думи или с писмо да им просиш, не ще идеш в Приморск, защото без пари не се пътува.

Живко се замисли и мисълта му сега беше важна: той мислеше не може ли да се направи някак тъй, щото и от гражданите да не се проси, и в Приморск да се иде. Много мисли Живко с навесена глава; най-после очи му светнаха, той весело си подигна главата и каза:

— Седнал съм да мисля, като че непременно трябва да се проси. Ами защо ми са дадени тези? — И Живко се потупа по краката. — Да са живи те, полека-лека ще ме замъкнат в Приморск.

— Как лесно се хортува! — рече учителят с усмихване. — Знаеш ли ти, Живко, колко има оттука до Приморск?

— Струва ми се, едно време учихме за това. . . Забравил съм, но далеко е.

— Тъй далеко, щото пешак не може да се иде и ти, ако искаш да отидеш, трябва да. . .

— Да прося от гражданите си, като ги наричам благодетели, нали? — подзе Живко.

Учителят се поразсърди.

— Не ще ли наченеш и ти — рече той сърдито — да ораторствуваш и да доказваш като Богдана, че това е унижение? . . .

После, като се понасям, той продължи:

— Ако гражданите не ме вярват, като им казвам, че трябва да ти помогнат, то ти си от тях по-неверен към мене. . . Аз не се надявах, Живко, ти да мислиш, че аз ще те съветвам да правиш то, което не трябва. . .

Живко пристисна ръката на учителя си.

— О! — каза той с чувство. — Аз вярвам, че всичко, що ме съветваш, е добро и за моя полза. . . но не може ли иначе?

— Казах, че не може!

— В такъвзи случай аз не ще видя Приморск: ще си седя тук. . .

И Живко навеси глава.

Учителят го изглежда с особит поглед. Той знаеше, че Живко не ще да проси от гражданите помощ, защото го е срам и защото счита това за унижение. Радваше се на това учи-

телят; но трябваше, как да е-да е, Живко да иде да проси. Заради това учителят се впусна да му разправя, че това не е унижение, и много друго. Но като видя, че Живко все не се съгласява, учителят взе да приписва това на гордостта му:

— Аз не се надявах, Живко, ти да си дотолкоз горд.

Гласът, с който бяха казани тия думи, и погледът, когото учителят спря на Живка, когато казваше това, го направиха да се стресне.

— Как! — каза той бързешком. — Нима аз съм горд? Нима това, дето ме е срам да прося, дето не ща да се унижавам, значи гордост?

— Разумява се. За да не се унизиш — ако може това да е унижение, — ти си готов да се откажеш от целта си, готов си . . .

Учителят не дорече. Той изгледа Живка, кой беше навел глава и посвил вежди, усмихна се и продължи с по-мек глас:

— Ти имаш желание да идеш да се учиш и това желание в тебе е най-силно. Това ще рече, че твоето назначение е високо, че твоята цел е свята и ти трябва да си гониш целта, без да се спиращ пред нещо си; в противен случай ще бъдеш достоен за укор . . .

— Добре — подзе Живко бързешком, — ами ако нямам възможност да вървя по назначението си, да си гоня целта?

— Това е друго; но ти имаш или барем ще имаш възможност, стига само да победиш малко нещо гордостта си . . . Не се чумери, Живко, защото аз не съм казал още, че ти, освен горд, ами си още и самолюбив, хем до немай-къде.

Тук учителят доста се помъчи да си удържи усмивката, коя искаше да се покаже на уста му.

Живко погледна на учителя си почти със заплакани очи, а Богдан, който такожде гледаше зачудено на учителят, не можа да се удържи и каза:

— Че това не е истина! . . .

— Като не е истина, защо Живко не ще да проси от гражданите? — запита учителят засмяно.

— Защото го е срам — отговори Богдан.

— Е, Богдане, не е за то, а ето защо: той сега не ще да проси от другите, за да не просят после другите от него . . . Не е ли затова, Живко?

— Добре, добре — каза Живко, но тъй, като че цял свят имаше да му дава. — Утре ще бъде всичко готово . . . ще им пиша . . .

— И добре ще направиш. Ти знаеш, че гордостта и са-
молубието са похвални, но само тогава, когато са в граници;
щом излязат отвън мярката, не само не ползват нищо оно-
гова, който ги има, а още му навличат укор и омраза . . .

— Всичко ще бъде готово, всичко . . . — пробърбора
Живко.

— Както щеш, само не ще сториш зле, ако ме послу-
шаш . . . А засега — прощавайте!

Живко и Богдан подир отиването на учителят си побър-
заха да влязат в стаята.

— Учителят като че си има правото — продума Богдан.

— Бе той кога ли не хортува право — каза Живко през
зъби, като че го беше гняв, дето учителят му право хортува.

— Като е тъй, ти побързай да му изпълниш съветът.

— Но как да го изпълня? Как да пиша и кому?

— Как да пишеш ли? Твърде грессто. Забери тъй: Л о г и о-
т а т е Г о с п о д и н е! Д ъ р з а я д а п р е д с т а н а
п р е д с в е т л и т е т и о ч и с т а я м о я б я л а
к н и г а . . .

— Остави смехът настрана, Богдане — рече Живко, като
махна с ръка и взе да се разхожда. — Бре, че учителят ми
даде работа! — бърбореше си той. — Съгласен съм да из-
пиша в тая нощ 20 табака, а не това 5-6 реда прошение. На
20-тях табака бих намерил какво да пиша, а за това пусто
прошение нищо не ми иде на ум.

— Е, ти мисли, Живко, и може да ти доде на ум нещо.
Бъди уверен, че аз, като спя, ще се моля да те вразуми бог
какво да пишеш. . . Прощавай!

— Прощавай, Богдане, не забравяй само да додеш сутре
раничко да ме разбудиш за църква.

— Добре, ако мога сам да се разбудя.

Беше вече късно. Живко се разходи малко около училището
на пролетният вечерен ветър, после влезе вътре, запали свещта,
седна до стола, взе перото и се замисли над празната бяла
книга. Дълго мисли той; най-после написа: Г о с п о д и н е! —
и се спря: нищо повече не му идеше на ум. Колко пъти става
той да се разхожда и колко пъти пак сядва и мисли! Но вси-
чко беше напразно, не помагаше нищо! Понякогаж той тъй
напрягваше умът си, щото на челото му се показваше пот.
Той мислеше още над бялата празна книга, де беше написано
само „Г о с п о д и н е“, когато ясният глас на токата търже-
ствено се разнесе по въздуха. Живко скочи уплашен.

— Като че ми се счу — продума той и начена да се прислушва.

Но нему не се счу, а токата наистина удари. Подир първото удряне се чу и второ, и трето, и тъй нататък, хем все бърже и по-бърже.

— Тъй рано! — беше продумал Живко, но опули очи, като видя, че свещта, коя той запали цяла, изгаря съвсем.

— У! Цяла нощ да седя аз, та да не мога да напиша поне две думи! . . . — ядосано каза Живко и бързешком начена да чупи перата и да дере книгата, като че те му бяха виновати.

В това време доде Богдан.

— Браво! — каза той, като се прозяваше. — Ти си подранил, Живко.

— Пък ти, вижда се, не си се наспал, та се прозяваш — рече Живко и си продължи работата, т. е. продължи да чупи перата с еднаква жестокост.

— Ами защо чупиш перата? — със смях запита Богдан.

— Цяла нощ да седя, та да не напиша нито дума. . . — думаше си Живко, без да слуша що му казва другарят му.

— Та тук нито книгите, нито перата са виновати. . .

— От тебе пък не ще си изваждам гневът е. . . — ядосано рече Живко и излезе.

Подир църква учителят запита Живка:

— Как е, Живко, написа ли прощението?

Живко се намуси.

— Последен път ще питам — каза той, — не може ли инак?

— Инак не може! Инак не може! Инак не може! . . . — рече учителят, като натъртваше на всяка дума.

— Като е тъй, много нощи има да се мъча аз, дору напиша прощение. . . — с въздъхване каза Живко.

Живко си каза правата. Той се мъчи много, т. е. още цяла неделя, докато най-после написа това:

„Господине! Трябват ми пари, за да отида в Приморск, с намерение да се уча там. Не можете ли ми стори вий добро, т. е. да ми дадете пари? Вярвайте, че ако ме поживи бог, аз ще ви върна всичко, кое ще ми дадете сега, щом имам възможност. А за то, дето сега ще ми сторите това добро, аз ще ви бъда много благодарен.

С надежда оставам ваш Ж. С.“

Това беше написал Живко. Може да се намери някой да не повярва, че за да напише само това, Живко се е мъчил цяла неделя; но който не вярва, нека пита онези, кои са се при-

нуждавали да просят пари за най-необходимата си нужда. Те ще му кажат, че най-трудно и най-мъчно нещо за честният челяк е да проси от чужди хора пари. . .

VIII

БЛАГОДЕТЕЛИ

Бледен, умислен вървеше Живко по една улица. Това беше по пладне. Той заносваше прошение на Стоянаки.

Стоянаки — човек около 50 години, шишкав до немайкъде, с дългнеста глава, с пълно, червендалесто лице, с малки очи, кои се почти закриват от дългите четинести вежди, с крив нос, с редки жълти мустаци и с двойна гуша — беше един от т. . . ските о н и к и л и и, чорбаджия и епитроп на училището. Той се считаше за учен между т. . . ци, за то, че знаеше да писва български думи с гръцки букви, и то сам не можеше да чете онова, което писваше. Този човек беше доста богат; имаше два-три дюкяна, много лозя, даже има чифлик, а по думите на някои си давал често на мнозина пари с лихва по 60—70 000 гроша. Това последното истина ли беше, не се знае; но че Стоянаки беше богат, то вече всички знаяха и вярваха. Не вярваше само синът му — 20-годишния Манол, кой понякогаж попърджаше страшно ония, кои казваха, че татко му е богат. Причина на това беше вероятно то, че Манол всякога — делник и празник, зиме и лете — ходеше съдран, опърпан, като един от най-сиромашките синове. Но и сам чорбаджи Стоянаки не ходеше по-добре облечен от сина си. Голямата му морена колца тъй беше мазна, щото вече влязла беше в пословицата между т. . . ците. Някои бабички казваха, че Стоянаки си купил тая колца, дору е бил още момък. Кожухът му, кого той носеше и зиме, и лете, едвам ли не беше по-мазен и по-вехт от колцата му. Това го доказваха и многото парцали, кои бяха закърпени по гърбът и по страните на кожуха. Стоянаки носеше шалвари, за кои также казваха, че са от сватбата му. Колкото за обувката, никой нищо не можеше да каже, защото никой не вярваше, че едни същи обувка ще могат да траят много години, а Стоянакевите обувка бяха все вехти. За них само това казваха, че опашките им са все същите.

Колкото за живеенето, Стоянаки не можеше да се нахвали, че си живее като бей. Но ако послушаме синът му — Манола, — ще видим, че съвсем не е тъй, както казва Стоянаки, барем в отношение към спокойствието. Манол разказваше, че те почти всеки вечер се карат, а понякогаж Манол търпи от татка си юмруци. Съседите, кои чуваха всеки вечер вик и крясък или по-добре, кои бяха свидетели на каранията между син и татка, укоряваха Манола, задето не се покорявал на татка си. Но Манол, като идеше у сестрини си, оплакваше се на сестра си и обвиняваше татка си.

— Всичките казват, че сме богати — казваше той на сестра си почти с плач, — а пък аз съм като един просяк. . . Най-сиромашките деца са по-добре облечени, знаят занаят, знаят да четат и да писват, а аз. . . татко нито в школата ме дава, нито на занаят. . .

Наистина Манол беше прав, дето се оплакваше; а те, кои го укоряваха, уж че не се покорявал на татка си, не правеха добре, защото Манол никак не беше виноват. Дору беше още малък, той много ищеше да ходи в училището, най-повече когато Симо, Жеко и други от първенците в Т. си дадоха синовете в школа; но татко му не му позволяваше. „Не ще станеш поп; може и без четене и писане“ — казваше Стоянаки на сина си и го оставяше да ходи по улиците или да седи при него на дюкянт и да брани инжирите от мухи. Тогава Манол не съзнаваше що е за него добро и не казваше нищо на татка си.

Но сега, когато вече стъпи в 20-та година и видя, че напусто му отишла младостта, Манол не можеше да бъде хладнокръвен, щом се запrikaзваше с татка си и казваше:

— Другите правят добро на децата си, а ти. . . ти ми правиш зло. . .

Тези думи правеха Стоянаки да кипне и той забираше пече да къдне сина си, да казва, че по-добре щяло да е камък да се е родил, а не той — Манол. В този род се продължаваха техните карания, дору най-последно Стоянаки чорбаджи потупнаше сина си.

Но често се случваха каранията между Стоянакия и жена му, най-повече, когато тая последната кажеше, че трябва да се купят дърва, брашно, сапун или друго нещо за в къщи. Като чуваше това, Стоянаки се развикваше, но не тъй силно, както викаше на Манола — защото стопанката му, като чор-

баджийка и чорбаджийска дъщеря, не възприемаше да ѝ викат и сама се развиваше още повече.

Стоянаки понякогаж даваше милостиня и на много сиромаси, най-повече на просяци.

Но при това той обичаше да си дрънка кесията тъй, щото те, кои минуваха, обръщаха се да гледат какво дрънка. Защо правеше това Стоянаки? Вероятно (кесията му беше много голяма и пълна с ирмиличета, онлучета, петачета и пенези), за да намери пенезите. А Стоянаки все пенези даваше на просяците.

Такъвзи беше Стоянаки, при кого отиваше Живко. Впрочем тук много подробности за Стоянакия се оставиха. Ний казахме, че Живко беше умислен. Наистина тези минути за Живка бяха тежки, тъй тежки, щото да имаше леснина да напусне той всичко и да се махне нанякъде, дето няма хора. Сега първи път в живота си Живко позавижда на другаря си Богдана, дето е богатски син. „Богдан никого не ще безпокои с прошенията, никой не ще има право да му каже „а з т и п о м о г н а х,“ даже никой не ще знае защо той напуска града си, родители и роднини и отива в чужда страна. А аз? Аз трябва да прося, трябва да се научат всички, че аз отивам да се уча! . . .“

С такива мисли Живко се приближи до Стоянакеви, спря се при портата и много време стоя умислен. Най-после той простря ръка към портата да похлопа или да отвори, но бързешком се дръпна, посви с половин усмихване челото си и тръгна нанагоре, като каза:

— Подир малко ще дода. Той трябва да обядва.

Живко искаше сам себе си да излъже. Той твърде добре знаеше, че Стоянаки не обядва сега, защото, дору мислеше пред портата, Стоянаковът глас се раздаваше сред двора.

Живко ходи от улица в улица повече от час. Той се чудеше и маеше как ще отиде при Стоянакия с прошение. Да е за друга работа — нищо! За друга работа Живко имаше смелост; а туй — да проси пари! Че той най-напред ще запита: „Защо доде?“ Какво ще му се отговоря? При тая мисъл или при тоя въпрос Живко се почесваше по тилът. Най-сетне той пак се спря до портата на Стоянакови и беше се решил вече да похлопа или, ако е отворено, да бутне вратата и да влезе вътре; но бедния Живко нищо не можа да направи! Той дигна крак уж да пристъпи към вратата, но вместо това той тропна с кракът си,

както правят малките деца, когато не щат да идат нанякъде, и като чистеше потът от лицето си, каза:

— Ех! . . .

Що значеше това е х, кое Живко тъй от сърце каза? О, то значеше много. . . В тая многозначуща дума душата човеческа изказва всичкото си неудоволствие, задето е принудена да се унижава. Но само той, кой е ходил подобно на Живка да иска с прошение помощ от чуждите хора, само той знае значението на това е х, само неговото сърце се свива, като чува някой да произнася това е х. Но онзи, който не знае що е нужда, който не е отивал никога да иска помощ от чуждите хора, а благодарение на богатството му помощта сама му се е подавала, за него това е х е пуст звук, без значение и смисъл; а те, кои са принудени да произнесат тая дума, са за него глупци, г о л и х о д у л и, над кои той безжалостно се смее. . .

Но близо при Живка нямаше никой, кой да чуе това е х и да му се смее. Живко се поогледа насам-нататък, като че се боеше да не го види някой, поправи си малко калпачето, без всяка причина, поотри очите и лицето си и мъжествено влезе у Стоянакеви. Стоянаки стоеше сред двора по риза и бели нечисти гащи, с колцата си на глава и с дълъг чибук в ръка. Той гледаше на слугата, който преправяше конското седло.

— Това тук заший, а това там — показваше Стоянаки и изпускаше от уста си гъст дим. Живко се приближи до него.

— Какво искаш? — строго го запита Стоянаки.

Стоянаки твърде добре познаваше Живка и такожде добре знаеше защо е дошел той при него; но пак счете за добро да го запита какво иска.

Живко чакаше такъвзи въпрос и за то не показва никакво смущение, макар вътрешно да желаше да се върне — и подаде прощението, като се поклони на Стоянакия.

Стоянаки взе прощението, но не си дръпна ръката: той чакаше да му целунат ръка. Това никак не доде на ум на Живка, за то и той си стоеше.

— Книга ли ми донесе? — запита Стоянаки, като изгледа Живка сърдито. Подир това той седна на един чукан, кой се търкаляше по двора, и поръча да му донесат очилата. А за да не седи празен, докато му донесат очилата, той начена да разпитва Живка, като че първи път го вижда:

— Чие си момче ти?

Живко каза чие момче е.

— Ха! Онзи Стоян ли, дето го убиха.

— Да.

— Зная го, зная. . . Господ да го прости, но стока беше, ха! . . .

Живко се поглади по лицето.

В това време донесоха очилата, с кои Стоянаки си оседла носът, разгърна прощението и впери поглед в него. Дълго гледа той в него, но не можеше да прочете ни дума: защото той можеше да чете само написаното с гръцки букви. А Живковото прощение беше написано с букви български.

— Ух! — каза най-после Стоянаки и захвърли прощението. — Не знаеш още да писваш, а се учиш. . .

Живко се зачуди. Той писваше ясно тъй, щото всеки му четеше писмото, и сега първи път чува той, че не е знаел да писва. Живко беше се заканил да каже нещо в свое оправдание, но Стоянаки начена:

— Е, разкажи ми барем с хорати защо си дошел и какво искаш. . .

Живко се изчерви и помънка, но нищо не каза.

— Може да просиш нещо? — продължи Стоянаки.

— Да, аз доход да прося пари! . . — глухо продума Живко.

— Бащичко! — рече онзи, който се канеше да благодетелствува на Живка. — От баща си долу не ще останеш. Той, господ да го прости, много пъти е дохождал на вратата ми и макар да не беше добър челяк, но аз все не го изпъждах. . .

— Татко умря отколе! — с разтреперан глас поизвика Живко.

— Господ да го прости! Май не беше цвете.

— О! — разтреперано извика Живко и като луд избягна на пътя и си отиде.

Как това разядоса Стоянакия! Да беше Живко отпреди му, той би си позволил да го побие добре, но за щастие Живка го нямаше. Но за то Стоянаки се разядосваше все повече и повече тъй, щото не се свъртваше на едно място. Живко, като извика своето „о“, погледна тъй на Стоянакия, щото този последният почувствува, като че някой го ръгна с нож в сърцето...

— Магаре! Чапкънин! — викаше Стоянаки, като се въртеше по двора. Как желаше този чорбаджия на Живковото място да беше учителят! Тогава всичкия си гняв можеше той да излее на него, а сега на този чапкънин нищо не можа да стори. . .

— Чакай, чакай. . . — каза подир малко Стоянаки с нетърпение и се развика да му донесат кожухът и шалварите. Неговът вик изплаши всички в къщи; даже и жена му се спря до прозореца и уплашено гледаше на двора.

Стоянаки се закани да иде да се кара с учителят. „Той му е даскал; той трябва да го е научил. . .“ С таквоз заканване той излезе на пътя и за нещастие видя учителя отпреде си.

— А бе, даскале! Тъй ли учиш ти момчетата? Тъй ли се прави пред чорбаджия? За то ли ти даваме парички? — бързешком питаше Стоянаки.

Учителят се спря и запита смаяно:

— Що е то?

— Питаш още. . . — по-гневно и по-високо каза Стоянаки.

— Вярвайте, че аз не разбирам нищо. . . — рече учителят, като гледаше кротко на Стоянака.

— Не разбираш, а знаеш да вземаш парички! . . . — кряскаше Стоянаки чорбаджи. — Не те е срам! . . .

И отиде! . . . Стоянаки кряскаше и попърджаше учителя сред улицата. А защо? — И сам не знаеше. Много хора се бяха натрупали наоколо и се присмиваха ту на Стоянака, ту на учителя. Бог знай как щеше да се свърши всичко това, ако не додоха там Симо и още един-двама о н - и к и л и и.

Симо, щом видя, че Стоянаки кряска на учителя, разгърна ръце и взе да пита:

— Какво е това джанъм? . . .

Стоянаки взе да се озъртва. Него го ядеше Живковото погледване, а между това той не знаеше какво име да даде на тая Живкова постынка. Но най-после му доде на ум нещо и той, като се обърна към Симо, каза:

— Какво ще е: днес един от неговите чапкъни доде да проси пари и няма нито ръка да целуне, нито поклон да стори, нито. . .

— Де, няма нищо де. . . Момчето сбъркало — рече Симо.

— Сбъркало — със сумтене подзе Стоянаки, — сбъркало ли и когато поиска да ме заплую. . .

— Как! Живко ли? — запита зачудено учителят. . .

— Е, е, е! . . . — с изкривена уста каза Стоянаки. — Живко ли? — Живко зер! . . .

— Бе срамота е сред улицата да кряскаш — казаха другите о н - и к и л и и и рекоха на учителят да си иде, а те сами влязоха у Стоянакеви, вероятно да пият. . . студена вода. Само Симо си замина нагоре.

През вечерта учителят отиде при Живка, за да се научи как е била работата и да го помъбри, ако е той виноват.

Живко стоеше на прозореца с наклонена глава.

— Какво направи, Живко? — запита го учителят.

— Нищо друго, освен. . . освен се научих, че татко бил просяк и аз съм просяк — с въздъхване рече Живко.

— За то ли не си целунал ръка на Стоянакия и си искал да плюеш в лицето му?

Живко погледна на учителя си зачудено и запита:

— Какво?

— Искал си да плюеш на Стоянакия в лицето.

— Да — рече Живко, като махна с ръка и си опря главата до прозореца. Той мислеше, че учителят го дразни.

— Не знам — продължи учителят, — Стоянаки се оплаква, че. . .

Живко бързешком вдигна глава.

— Стоянаки ли казва, че съм искал да плюя в лицето му? — запита той.

Учителят си наведе главата.

— Каква безсъвестност! — продължи Живко. — Аз не му казах нищо, освен погледнах го и излязох на пътя. Защо си е позволил да клевети на мене? Що съм му сторил аз?

Живко зададе този последния въпрос тъй бърже и жаловито, щото учителят го изгледа зачудено.

— Нищо не си му сторил, Живко — каза той, — нищо важно-престъпно. Но то, което си ти сторил, важно е за Стоянакия. . . Такива хора като Стоянаки най-повече на тези неща обръщат внимание. . .

— На кои?

— На, на това, че не си целунал ръка, не си се поклонил, и друго. . . Ако беше ти дошло на ум да направиш едно и друго, и трето, Стоянаки без съмнение не щеше да се разядоса и не щеше сред улицата да се скара с мене.

— Нима той се кара с тебе?

— Малко нещо.

— Та защо?

Вместо ответ учителят посви рамена.

— О! Да знаех, че ще бъде тъй — със стиснати зъби каза Живко, — бих му седял цял ден на колена, бих слушал с търпение хиляди хули за татка. . .

— Де, де, твърде не се огорчавай от това, дете Стоянаки

викал на мене. Аз не съм от тях, дето се оскърбяват от какво бъде.

При тия думи учителят се помъчи да се усмихне.

Но учителят не каза право. Той се оскърбяваше, но търпеше, показваше се, че не се оскърбява, защото виждаше, че нищо не ще му помогне оскърбяването. Имаше ли някой от оскърбителите да разбира колко е горчиво незаслуженото оскърбение? Никой! Колко и да се оскърбяваше учителят, нямаше какво да прави, освен да търпи. . .

— Но всичко да оставим настрана, Живко — продължи учителят, — а да гледаме работата си. Стоянаки те оскърбил и те принудил да побегнеш от него; ти това забрави, че то се е минало вече, а се потруди да напишеш друго прошение и да го занесеш сутре. . .

— На Стоянакия ли? — бързешком запита Живко.

— Не на Стоянакия — Стоянаки сега може да те изпъди, даже и да те бие; но на Иванакя.

Живко се намуси.

— Подир — каза той — като ме принудиха да побягна от един благодетел, караш ме да отида при други ли?

— Виждам аз — каза учителят, — че ти искаш да ти повтарям пак вчерашните си думи; но мързи ме сега, а ще ти кажа, че Иванакя не ще те накара да побегнеш от него. . . Той не ще иска да му целуваш ръка, нито пък ще хули татка ти.

Живко се обеща да напише друго прошение и да го занесе, дето му казват.

Когато през вечерта Живко писваше това второ прошение, Богдан се случи при него.

— Знаеш ли какво намислих, Богдане? — запита Живко, като престана да писва.

— Какво?

— Ако сутре ме направят пак да побягна от бъдещия си благодетел — Иванакя, — аз ще се откажа от благоденствията на гражданите си и никого вече не ще безпокоя.

— А после?

— После — дай, боже, сила на краката: пешак ще тръгна, макар учителят да казва, че пешак не се отива до Приморск.

— Ще се рече, ти ще докажеш, че учителят лъже. Тъй е по-добре, разбира се. . . Но аз не знам татко ми защо е такъв: толкоз му хортувам, не! Все чака да дадат другите, та тогава той. . . Налита ме най-после да открадна. . .

Живко се усмихна.

— Ти това не ще направиш и не трябва да го правиш — каза той; — но ето за какво ще те моля аз, Богдане: прави що правиш, накарай татка си да ми извади сутре тескерето.

— Защо бързаш толкоз?

— Защото може пешак да се върви. Днес имаме събота; сутре ще занеса прощението на Иванакя. Ако ми се случи, както у Стоянакеви, тогава понделник рано, рано ще се прощавам с тебе.

— Не ще ли бъде това безразсъдно?

— Не бой се. . . Впрочем и да е безразсъдно, трябва да стане. Аз зная, че тогава не ще е по-лошево, отколкото сега. . .

— Дай боже всичко да се свърши благополучно — рече Богдан, като се готвеше да си иде. — Колкото за тескерето — прибави той вече на прагът, — то ще бъде готово. . .

— Гледай да се не научи за това никой, даже и учителят — викна подире му Живко.

Живко, като заносваше прощението на Иванакя, не беше по-малко умислен, отколкото, когато отиваше при Стоянакия. Но сега той скоро престана да е умислен, защото, като не намери Иванакя у тях, той се принуди да го търси тук-таме.

Иванаки беше свършена противоположност на Стоянакия. Той беше дребничък, сух, с бледно лице и приятна усмивка, тъй щото човек отпърво почувствуваше към него влечение. Много от младежите казваха, че ако Иванакя би се възпитал инак, той бил би по-друг човек; но сега и той е един от он-и-ки-ли-ите, макар и да се отличава от тях щогоде. В богатството си Иванакя беше малко по-долу от Стоянакия; но никой не казваше това и не смееше да каже; много-мина даже вярваха, че Иванакя е много по-богат от Стоянакия. Това вярваха те, защото Иванакя всякога се носеше чисто, а главното, носеше европейски дрехи, — ще рече, той не беше от он-и-ки-ли-ите — кои, макар да стояха на гърба му като чувал, но бяха от хубаво скъпо сукно.

Той ли сам си пазеше тъй чисти дрехите, или действително често си правеше нови дрехи, това хората не знаеха и не им трябваше да знаят. Те виждаха, че Иванакя е всякога добре облечен, и казваха, че е богат. Доскоро — допреди година — Иванакя носеше дрехи такива, каквито носят и съгражданите му, т. е. колца (калпак), салтамарка, шалвари и пр., но щом отиде във Влашко, де живя повече от един месец, той промени колцата на фес, салтамарката на суртук, а шалварите на панталони, макар поясът и елечето да не хвърли. Никой не му

казваше защо тъй скоро направи такава премяна на стари години — Иванаки не беше по-млад от Стоянакя — освен стопанката му, която беше научена да гледа мъжа си малко по-пълнен, според както го показваха шалварите, салтамарката и колцата, не можеше сега да го гледа тъй опнат, приличен на четал, и всякога, като му подаваше суртукът или панталоните, казваше му:

— Защо ли се маскириш с тия дрехи. . .

Но Иванаки не я слушаше. Щом се върна от Влашко с опнатите дрехи, него го избраха т. . .ци за школки епитроп заедно със Стоянакя. Не се знае как са мислили съгражданите му, като са го избирали на епитропство, но Иванаки беше уверен, че те го избраха, защото е с опнати дрехи. . . Под това Иванаки разумяваше достойнството си, т. е. по неговите понятия, той носи опнати дрехи, който е достоен или учен — или инак, само той е достоен за епитропство или за чорбаджийство, който е с опнати дрехи. . . Тъй мислеше и вярваше Иванаки и еднъж, когато жена му каза: „Отде намериха да те изберат за епитроп! . . . Децата може да се плашат, като те гледат тъй опнат. . .“, той се усмихна самодоволно и рече:

— Кого ли други ще изберат, ако не мене. . .

Иванаки знаеше да чете и да писва, но не като Стоянакя, не и като другите хора, а съвсем инак. Той писваше по български уж, пък никой не можеше да му чете писмото, както и Стоянакевото писмо. Ще се рече, Иванаки беше простичък, но когато се срещаше с някого от младите, а понякогаж и с учителя, той никога не си позволяваше да ги поздрави по български, а всякога казваше „калимера“ или „бонжур“. Това последното той научи във Влашко. И това той правеше, т. е. казваше „калимера“, „бонжур“ не на шега или току тъй, а с пълна, увереност, че внушава на другите мисъл за своето превъзходство, за своята ученост. При всичко това Иванаки обичаше и твърде да се хвали. . .

Живко много търси Иванакия тук-таме; най-после го намери в едно кавене, де приказваше той с друг един човек. До Иванакия седеше Стоянаки и дърпаше наргиле, като понякогаж казваше по една или две думи на друг един човек, който седеше срещу му и пушеше от дълъг чибук. Този челяк, който седеше срещу Стоянакия и пушеше от чибукът, беше, тъй да се рече, главата на чорбаджиите в Т. . . Името му беше Димитър.

Живко се приближи до Иванакя и му подаде прошение-то си.

Иванаки взе прощението и като го държеше малко нагорце, изгледа всички в кавенето с такъвзи поглед, с който като че казваше: „Гледайте! На мене дават прощение. . .“ Този поглед никому не направи толкоз лошо впечатление, колкото на Стоянакя, кой се изчервени от яд и грозно погледна на Живка. Между това Иванаки разгърна прощението и запита Живка с висок глас, тъй щото го чуа всички:

— Пари ли просиш, Живко?

Живко сведе глава.

— Че защо ти са? — продължи Иванаки, като гледаше с тържество наоколо си, без да помисли, че този въпрос прави Живка да се чумери.

— В прощението пише. . . — беше взел да казва Живко, но Иванаки го превари и каза:

— Добре, добре. . . Аз ще ти дам пари; дойди у дома.

Живко тръгна да си отива.

— Или по-добре чакай метук отвън; аз скоро ще свърша. — извика подире му Иванаки.

В това време до Стоянакя седна още един челяк. Той беше млад—35 или 36-годишен—и всички в Т. . . го наричаха умен, макар някои от старетините да не се съгласяваха с това. . . Едвам този млад челяк седна до Стоянакя, Стоянаки се обърна към него с тия думи:

— Голям чапкънин ще стане това момче. . .

— Кое момче? — запита Матю — тъй беше името на младият челяк.

— На, то, що беше сега тука. . .

— Живко ли?

— Живко ли, Мивко ли — не знам; но чапкънин ще стане...

И Стоянаки клатеше глава.

— Не знам — рече Матю, — но аз по-мирно и по-умно не съм виждал.

— Млад си още, Матю, млад и нищо не знаеш. От този — Живко ли го каза ти, Мивко ли — по-голям чапкънин не може да бъде.

— Че защо? Кажи за бога! — малко ядосано рече Матю.

Стоянаки подърпа малко от наргилето, като че искаше оттам да вземе думи за онова, което щеше да каже.

— Виждаш ли, Матю — каза тсй най-после, — по зав-

чера това момче донесе на мене книга и проси пари; а днес — я гледай — проси от Иванакя. . .

— Че какво има от това? — зачудено запита Матю.

— Ти не разбираш ли, Матю, а това е чапкълък. . . я!

Матю махна с ръка и се закани да остави събеседниците си; но чорбаджи Димитър, който досега мълчеше, тури си ръката на рамото му и каза:

— Тъй, Матю, тъй. Кир Стоянаки право казва. . . И аз сам знам, че това момче е чапкълък. . .

— Де да видим. . . — рече Матю и седна пак.

— Слушай, че да видиш — продължи чорбаджи Димитър: — една вечер — това беше преди две недели — аз се връщах с магаренцето си от село. Среща ме това момче, поклони ми се и без да го е срам, каза: „Добър ви път!“

И Димитър чорбаджи гневно заклати глава, като че виждаше отпреде си Живка.

— Виждаш ли, Матю? — подзе Стоянаки. — Доброто момче тъй не прави.

Матю гледаше и на двамата с опулени очи. Той не можеше да се сети защо се сърди чорбаджи Димитър, задето му рекъл Живко „добър път“.

— Че какво има тук? — запита най-после Матю. — Той ви сторил чест. . .

— Каква чест бе. . . — начена Димитър, като клатеше глава; — той ме направи магаре!

Матю зяпна.

— Аз бях сам — продължи чорбаджият, — а той ми каза: „Добър ви път!“; с а н к и ти един и магаренцето ти друго — ставате двама, та „добър ви път. . .“

Матю стана и без да каже нещо, отиде си.

Между това Живко дълго чака отвън. Иванаки не излязваше: той беше се заловил да играе карти и играта се продължи чак до вечерта.

Когато си отиде у тях заедно с Живка, Иванаки се закашли силно. Той въобще си кашляше, когато ищеше да извести семейството си, че се приближава.

— Донесете горе свещ! — повелително каза той, като възлизваше по стълбата в горните си стаи.

При Иванакя освен Живка нямаше никой други; но тук сякаш че истените имаха уши — защото още не беше влязъл Иванаки в къщи, един слуга пристигна със свещта.

— Кажи на чорбаджийката си и на Софица да додат —

скомандува Иванаки, когато слугата излязваше, и седна на дебелият миндер. Той като че се готвеше да върши нещо тържествено.

Подир малко додоха горе Иванакевата жена и дъщеря му — 9-годишната Софица — и насядаха на софата близо до Иванакя. Живко се спря насреща им с наведени очи.

— Е, ти пари просиш, ха? — запита или по-добре повтори Иванаки въпросът, кого задале на Живка в кафенето, и извади от пазва си прошениято.

— Да — каза Живко и се поначумери, но погледът му все беше прикован надолу.

— Че защо ти са? — беше запитал Иванаки; но вероятно вспомни, че на този въпрос в кафенето Живко му каза, че в прошениято пише защо му са — и за то, без да чака отговор, той приближи към себе си свещта и начена да чете прошениято с висок глас, за да го чуят вероятно жена му и дъщеря му.

Това прошение нямаше никаква разлика от онова, което беше занесъл Живко на Стоянакя. Иванаки, като го прочете, каза:

— То хубаво, Живко, но знаеш ли ти как се печелят парите?

Живко погледна Иванакя право в очите, но не продума нищо и пак взе да си гледа обувката.

— Тъй, тъй — продължи Иванаки, като си клатеше главата, — пари да се дават — лесно е, но не е лесно да се печелят. . . Аз ще ти дам, като просиш; но помни, че то е пара. . .

Тук Иванаки се впусна да разправя на Живка как си е бил той ангелите, дору да спечели пари. Дълго му разправя той и най-после свърши с това:

— Аз ще ти дам, но ти недей бъди като татка си разпилян. . .

Живко бързешком си издигна главата и си спря погледът на Иванаки.

— Татко умря отколе. . . — повтори Живко думите си, що ги каза на Стоянакя, но сега неговото сърце начена честичко да тупа и гърдите му да се издигат по-високо. Лицето му пък ставаше ту бледно, ту червено.

— Той умря — продължи Иванаки, — но ти трябва да помниш, че той е копал моите лозя и ми е сякъл дърва. . . За тази работа той вземаше на ден по 5 гроша, а какво ги правеше? . . . Той ги похарчваше. . .

На тая последна дума Иванаки натърти.

— Татко с тези пари хранеше и себе си, и мене. . .

Като казваше това, Живко беше бледен като стена и гласът му притреперваше. Но Иванаки не забележи това. Той безжалостно продължи:

— Ако да не беше татко ти такъвзи, той не щеше да те остави тъй гол и ти сега не щеше да ходиш при тоз, при онзи да просиш пари. . .

Студена пот се показва на Живковото чело. Живко си пристисна юмруците, хвърли грозен поглед на оногова, който тъй безжалостно закачаше татка му, и понечи да пристъпи. . . Но в това време Софица заплака. Живко изеднъж се спря и погледна на детенцето. Софица беше спряла детинският си поглед на Живка и плачеше. Защо плачеше това детенце? Софица, щом седна до татка си, загледа се на Живка и вече не си снемаше погледът от него. Тя видя как Живко ту се изчервява, ту побледнява, видя как се той разтрепера, забележа сълзите, кои се показаха на Живковите очи и кои Живко с честото си мигане изпусна навън, чу тежкото му въздишане и без да знае що ще каже това, нажали ѝ се дотолкова, щото не можа да се удържи и заплака.

Софица се подземаше силно и като не можаха никак да я умирят, макар и да се мъчеха много, най-после татко ѝ даде ѝ една желтица (минц) и каза, като я помилва по русото косми:

— На, Софице, занеси това хе там на онзи батя. — Иванаки показва на Живка. — Недей плака, че е срамота и ти не си вече дете. . .

Софица чак сега се догади, че е срамота да се плаче пред чужд човек. При това тя сама се считаше за мома, както и много пъти е поръчвала на майка си да не ѝ казва тя, че е дете, а мома; момите пък не плачат. Това вспомни Софица и изеднъж млъкна; но подзеждането ѝ все се продължаваше. Майка ѝ ѝ очисти сълзите и повтори татковите ѝ думи, т. е. каза ѝ да занесе желтицата на Живка. Софица само гледаше на желтицата и не се побутваше. Като ѝ повториха да не се срамува, тя се обърна към татка си и рече натъртено:

— Дай по-голяма пара! . .

Иванаки се усмихна и помилва детето си по страничките.

— Стига му тя — каза той със смях; — я му я подай, че виж как ще я грабне.

Живко си посви веждите и начена да сумти.

Софица се приближи до него и простря ръчицата си, за

да му подаде желтицата. Но Живко не се побутваше: той беше си навел очите надолу и стоеше като закован; понякогаж само притреперваше. Софица напразно се усиляваше да достигне с ръчичката си Живковата ръка и като видя, че това е невъзможно, защото Живко не обръщаше внимание на нея, тя извика почти със заплакан глас:

— Вземи де!

Живко се постресна и се подръпна назад; но после бързо се приближи до Софица, целуна я по челото, взе от ръка ѝ желтицата и пристъпи към благодетеля си, т. е. към Иванакя. Този последният, като помисли, че Живко от благодарност иде да му целува ръка, побърза да го спре и каза:

— Не трябва, не трябва да целуваш ръка. . . гледай само да не чапкънуваш. . .

Живко гордо погледна на благодетеля си, сложи отпреде му минцът и без да каже нещо, отиде си.

Иванаки скочи. Софица беше заплакала пак, но майка ѝ я прегърна и с честите целувки не даде да ѝ се чуе гласът.

Трябва да се каже, че Иванакевата жена беше доста добродушна. Тя съжаляваше Живка и като чу как мъж ѝ мъмри за татка му, тя начена да сумти и ако да не беше там Живко, би мъмрала мъжа си. Носега, като Живко си отиде, тая добра жена с прегърнатото си дете начена:

— Ще направиш добро, та искаш да го извадиш от носа му. . .

И тя сумтеше от яд.

Иванаки, разумява се, не беше по-малко ядосан; но той, вместо да каже нещо на жена си, начена да хортува за Живка.

— Магарета! — каза той. — Дохождат да просят, пък се сърдят, като им кажеш нещо.

— Ами. . . — подзе жена му — искаш да не се сърдят. . . Голямо добро ще направиш и си взел да укоряваш татка му, като че ти сам не ходеше по няколко пъти да му се молиш да иде да копае лозята ни. . .

Подир тия думи Иваника взе дъщеря си за ръката и слезе долу.

Иванаки, като слязваше из стълбата, бърбореше:

— Чапкънин! Чапкънин. . .

Това име, разумява се, прикачваше се на Живка.

Между това Живко бързешком отиваше към тях си, като понякогаж с удоволствие се усмихваше. Той се радваше, дето не взе от Иванакя помощ. Гордостта му беше доста удовле-

творена, най-повече защото Живко забеляза, че Иванаки се оскърби от отказването му. Пред училището Живко завари Богдана, който, щом съгледа другаря си, подбягна към него и го запита бързешком:

— Е, как е? . . . Виждам, че всичко е добре, защото ти си весел. . . — прибави той, като видя, че Живко се усмихва.

— Да, всичко е добре, Богдане — рече Живко; — аз не взех от Иванакя нищо — и слава богу!

— Как тъй? — зачудено запита Богдан.

— На, тъй: той челякът се закарнал по-първо да извади от носа ми благодеянието, та после да ми го стори. . .

И Живко разказа на другаря си всичко.

— То хубаво. . . — рече Богдан, като изслуша всичко; — ами сега?

— Сега ли? Сега — нищо. Готово ли е тескерето ми?

— Всичко е готово, Живко, но. . .

— Но, но дай ми тескерето и край! Сутре рано. . .

— Нима тъй скоро?

— Тъй скоро. . . и минута не ще се бавя повече. . .

Беше вече късно. Месецаът весело гледаше от небето, а вечерният вятър навяваше приятна хладина, която правеше Живка, който се разхождаше около училището, да си посвива понякога рамената. Подир малко Живко се приближи до църковните врати и тихо похлопа. Вардачът като че познваше тсва хлсване и без да се мае, отвори вратата. Живко му каза „добър вечер“ и отиде към гробищата. Ако някой, който не знаеше, че Живко обича често да ходи вечер по гробищата, видеше сега Живка да върви помежду гробовете и каменните кръстове, щеше да помисли, че това не е нищо друго освен п р и в и д е н и е, което търси гробът. Живко походи насам-нататък; най-после се спря до един гроб, седна на колена, скръсти ръце и си остана тъй. Най-после той се наведе и целуна студената земя. Сълзите му измокриха тая пръст. . .

— Прости! — тихичко продума Живко с въздъхване, стана и бързешком си отиде.

Този гроб беше татковът му.

Приближаваше да съмне, но месецът още гордо плуваше по ясното небе, макар и да беше приближил към запад. Звездите хвъргаха светли погледи на земята, но малко по малко бягаха оттам, де тържествено надничаше зорницата, коя най-после се показа и цяла. Мъртва тишина царуваше навсякъде: нито вятърчец, нито глъчка, нито шумолене — нищо, нищо не се чуваше. Сякаш че всичко спеше дълбоко и не мислеше да се пробуди. Тая тържествена тишина, коя царуваше на земята, сякаш че плашеше небесните светила, кои малко по малко бледнееха, най-повече месецът, който, освен че бледнееше, ами и невидно престъпваше към запад, като че се боеше от нещо. Тъй страшливият челяк, като го възбужда гневът да се реши на нещо, вместо да върви напред, дърпа се назад, без да забрави да гледа напред и да гледа тъй, като че ха-ха ще се впусне и най-после, като се победи от страхът си, изеднъж трътва назад. Месецът още не беше направил това; но по бледното му лице и невидното му отдръпване назад виждаше се, че скоро ще го стори. Звездите и те не бяха по-юнаци от него; те повече бледнееха, а по-страшливите даже се скриваха в дълбочината на небето. . . Между това мъртвата тишина продължаваше да царува.

В това време от град Т. излязоха два пътника; но едвам ли те и двамината бяха пътници, защото единът от них беше облечен с такива дрехи, кои се носят само в градът и в къщи. За то пък другият беше съвсем в пътни дрехи: той беше опънал на себе си тесни гащички; на гърба му стоеше голям възел или торба — вероятно там се намираха всичките му потребни за в пътя неща; на крака му имаше цървули, вървите на кои пристягаха и се обвиваха добре около них, чак до колелетете; абичката му висеше на една страна; в едната си ръка той държеше доста дебела чепата сопа, коя можеше да го запази от някоя непредвидена опасност, в другата си ръка пък той държеше ръката на спътника си.

Ако разгледаме добре тези пътници — техният вървеж, техните дрехи, най-повече русите косми на едного от них, кои изпод фесът падаха на плещите му — едвам ли не ще познайме в них нашите Живка и Богдана. Те крачеха бърже, но тъй леко, като че се бояха да не нарушат царствующата тишина. Те вървяха мълчешката; само погледите им ту се издигаха

на небето и бягаха подир звездите, ту се спущаха долу и се мъчеха да проникнат всичкия път, който като въже се простираше отпредя им и по който те вървяха; или пък той (погледът им) се мятеше ту на таз, ту на оназ страна и се мъчеше да узнае какъв е сънят на тревата и на цветята. . . Подир малко Живко и Богдан се отбиха от пътят и се упътиха към една доста висока могила, която беше настрана. Чак сега, когато те тръгнаха по тревата, взе да се чува тихичък шум, като че тревата се сърдеше, дето ѝ размътват сънят; но този шум беше много тих и като че замираше в общата тишина. Нашите приятели се възкачиха на могилата, седнаха там и се загледаха. Богдан гледаше настрана, а Живко — към там, дето предполагаше той да е Приморск. Негов поглед тъй беше прикован към тая страна, щото сякаш че искаше в мракът, който покриваше края на хоризонта, да разгледа и да узнае бъдещата си съдба.

Живко и Богдан не догадиха, че малко подир тяхното сядане на могилата по въздуха се разнесе тих шум и хладничък вятър, а на възток пък се показа първата линия на зората и начена да се бори с черните облаци, които изеднъж я окръжиха. Тя често потъваше и се скриваше в тях; но ней на помощ идваха други нови огнени линии, които се сливаха в едно и със съединена сила оттикваха назад черните облаци, които и тихичкият вятърчец разпиляваше на таз и на оназ страна. Месецът и звездите се плашеха от тая борба и ставаха бледни и бледни. . . Даже и зорницата, колко и да се напругаше, не можеше да си запази прежната светлина и ясност, когато пък зад огнените линии се показваха други по-светли и по-ясни, които показваха, че царят им, т. е. слънцето, е вече близо, и когато вятърът се поусили, тогава месецът, бледен като стена, изеднъж се скри зад баира, а звездите бързаха, които по-преди да изчезне в небето. В това също време лицивичката пресече въздуха и нейното църкане се разнесе надалеко. Подир нея славеят начена с чудните си песни да възпява тържеството на слънцето или на денят. Този певец не се спираше ни на минута и сякаш че бързаше да изкаже то, което е намислил, за да не умалят чудността и приятността на пението му другите птици, най-повече лицивичката, която често повтаряше своето църкане и чакаше кога ще се покаже първата искра на слънцето, за да се предаде на своето чивилчане. На небето всичките звезди бяха се скрили; удържваше се само една зорница; но тя беше тъй бледна, щото едвам се виждаше. . .

— Съмна! — каза Живко, като стана. — Аз трябва вече да вървя. . . При тия думи гласът му претрепера. Той се позакашла малко и пак продължи:

— Да, трябва да вървя, трябва да напусна всичко. . .

Богдан стана, подръпна се настрана и сведе глава. Той едвам си удържаше сълзите.

— Прсцавай, Богдане, прощавай, братко — продължи Живко, като подаваше ръка на другаря си.

Богдан се спусна и улови Живка за ръката. Сякаш че една невидима сила ги притегли един към други: те се прегърнаха яката, уста им се слепиха, а сълзите — смесиха. Дълго стояха те тъй; най-после Живко се подръпна и плачешком повтори:

— Прощавай, Богдане! . . .

— Живко! — рече Богдан также плачешком, като стискаше ръката на другаря си. — Ти вече отиваш, ний се вече разделяме. . . Но ще ме помниш ли ти в чуждата страна? Новите ти приятели не ще ли ме изгонят от сърцето ти?

Богдан, като казваше това, тъй стискаше Живковата ръка, щото този последният едвам не извикваше.

— Какво и да ти говоря, Богдане — начена Живко, — ще бъде сега напразно. Нека оставим на времето да отговаря на тия ти въпроси. . . Да, ний се разделяме, Богдане; но аз не те питам и не искам да те питам ще ме помниш ли ти, или не: защото знаая, че ти като влезеш в училището или като разгърнеш някоя книга, ще спомниш и мене, защото досега ти все си ме виждал в училището до себе си и заедно с мене си чел всяка една книга. . . Тъй също аз вярвам, че когато се разхождаш по равната полянка и гледаш величественото залязване на слънцето, или като се прислушваш на сладкото птичи пение и с жадност гълташ приятният хладен ветреца, ще ти дохожда на ум и за мене. Ти ще спомняш, че по тая полянка ний сме се разхождали двама, двама сме се прислушвали и наслаждавали от птичите песни, двама сме гледали залязването на слънцето, двама сме се гонели. . .

— Да — подзе Богдан, — ще спомням всичко това и скръбта ми ще се удовоява. . . И аз вярвам, че тогава нищо не ще ми е тъй приятно, както сега. . .

— Но за то, Богдане, тогава всичко ще ти е по-мило, отколкото сега. . . Но, прощавай! . . .

— Ах! Колко щеше да е добро двама да отивахме наедно! . . . — рече Богдан и силно стискаше Живковата ръка.

В това време слънцето се показа.

— Слънце изгря. . . — начена Живко; — прощавай, Богдане! Много здраве на всичките ми съученици. Кажй им да не ме забравят, както и аз тях не ща забрави. . . Нека да не ми се сърдят, дето не се простих с них. . . А на учителя ти знаеш какво да кажеш.

„Помни и люби!“ — продумаха те и двамината изеднѣж и пак си прилепиха устата.

Живко, облят със сълзи, измъкна се от Богдановите ръце и бързешком се упѣти.

Богдан се спря като прикован и гледаше на Живка, кой малко по малко се отдалечаваше. По Богдановото бяло лице бягаха една след друга горещи сълзи. . . Богдан, като видя, че Живко вече скоро ще се скрие от очите му, извика:

— Прости!

Подир това Богдан начена да се прислушва, защото видя, че Живко се възви.

— Прости! — едвам стигна до Богдановѣт слух.

Подир малко Богдан не виждаше вече другаря си.

Напразно Богдан напругаше поглед и слух, дано види пак Живка или дано чуе някоя негова дума; но Живко вече отиде! И Богдан нищо друго не виждаше освен сивият облак, кой покриваше края на хоризонта, и нищо друго не чуваше освен хладният утрешен вятър и църканието на птиците.

— Отиде! — каза най-после Богдан и плачешком се потъркули на очи си. Силиният му плач и подземане се чуваха надалеко. . .

Този добър момѣк наистина от душа обичаше Живка и тая раздяла сякаш че му нанесе тежка рана. Ний обикновено, кога имаме радости и горести, прибягваме към родителите си или братята си и бързаме да им ги съобщим и да ги направим да ги разделят с нас; но щом придобийме ний приятел по сърцето си, тогава по-често прибягваме към него и делим горест и радост; тъй също слушаме съветите на такѣвзи си приятел повече, нежелй съветите на родителите си. Богдан досега всичко, шо имаше на сърце си, съобщаваше го на Живка и с готовност изпълняваше всичко, кое му посѣветваше Живко. Богдан сякаш че за то обичаше да се учи, защото се учеше и Живко. И наистина сега между плачѣт и подземането той казваше: „Живко, Живко!. . . Защо отиде ти? Какво ще правя аз сега?“ Богдан беше умен и имаше всички качества, кои са необходима принадлежност на една добра и свър-

шена душа; но по характерът си той беше малко слаб. Той не можеше сам да се управлява, тъй щото най-малката пречка можеше да го склони на таз или оназ страна. Той обичаше учението; готов беше да се труди деня и нощя и да се учи; но ако го повикваха на разходка или на игра, той, без да гледа, че времето минава, че трябва да се учи урок, напускаше всичко и отиваше. Освен това Богдан се покоряваше и на мързела. Той беше способен и можеше много скоро да си учи уроците; но никога не би взел той книга в ръце си, никога ни би си научил урокът, ако да не виждаше, че Живко се занимава. Щом видеше той, че Живко седи над книгата, напускаше, колко и да не му се щеше, играта и начеваше да учи или да прочитва нещо. Това може да е правил той за то, че самолюбието му е страдаело, като е виждал, че Живко се занимава, че Живко е пръв ученик, а той — не, или пък от завист: защо Живко да е пръв. . . Но ако и да е било това завист или страдание на самолюбието, то такава завист и такава самолюбие са похвални. . . Впрочем трябва да се каже, че у Богдана нямаше нито едното, нито другото. Той не завиждаше на Живка, нито страдаеше от това, че Живко е първи ученик, а не само той. Богдан, въобще беше даровит. Той познаваше кое е доброто и желаше да се стреми все към него, но по слабостта си не можеше. Само любовта, коя имаше той към Живка, даваше му твърдост да побеждава слабостта си и да следва Живковът пример. . . С една реч, Живко беше за Богдана необходима подпора. . . И ето сега, когато вече Богдан привикна да побеждава що-годе слабостта си, тая подпора го остави! . . . Но не беше само това причина на Богдановата скръб. Научен всякога да приказва с Живка и да се разхожда, Богдан почувствува сега в себе си нещо като пустота. . . Стори му се, че за него ще е пусто вече и училището, и полянките, по кои те и двамината обичаха да се разхождат. Преди, дору Живко беше постоянно пред Богдановите очи, Богдан не съзнаваше доколко е силна любовта му към него; но сега, като се разделиха, като Живко каза последното „прости!“ и се скри от Богдановите очи, може бити навеки, Богдан се облада от такава жалост, щото, както видяхме, хвърли се на очи и заплака с глас.

Дълго плака Богдан и в това време той си припомни всичко, що е бил за него Живко. Майка, сестра или брат едвам ли би плакали тъй, както плачеше Богдан за Живка.

— Мина се всичко. . . Него го няма вече! — рече Богдан

и седна, като се подземаше силно. Той дълго седя на моги-
лата, без да престане да се подзема и без да си снее погледът
оттам, дето се скри Живко. Малко по малко подземането му
се умали; но сега вероятно борбата произлизваше в душата
му, защото след малко той, като че без съзнание, каза:

Тъмний облак не се вдига
там отдолу, дето замина. . .
Той на моите жални очи
неизвестност горка сочи! . .

Богдан млъкна и си опря челото на ръката; но подир малко
въздъхна и начена пак:

До ще ли време
пак да се видим,
сладко със тебе
да се целунем?

Още не беше свършил Богдан този въпрос, един гарван,
кой идеше откъм Т. извика „Га-га-га! . .“

Богдан се стресна, тежко въздъхна и стана.

Беше вече късно: слънцето стоеше високо и всичката при-
рода отколе беше се събудила и заловила за работа. Един
овчар със стадото си беше се приближил до могилата и гле-
даше с любопитство и зачудено на Богдана, а като видя ,че
Богдан стана, той наду кавалът си и подкара стадото надолу.
Богдан си поотри очите, хвърли още един поглед на то място,
дето замина Живко, каза пак „прости!“ и тръгна към у тях си.
Когато Богдан влезе в градът, показва му се странно, като
видя, че те, кои го срещаха, изглеждаха го с особит поглед,
като че се учудваха на нещо си. Той не можеше да се догади
какво ще каже това. . . Впрочем нямаше и охота да го догажда.
Но той се зачуди, даже се поуплаши, като видя, че учителят
(при кого отиде Богдан право от поляната) стана, щом съгледа
Богдана, впери в него погледът си и запита грижливо:

— Що ти е, Богдане?

Богдан начена да се огледва.

— Очите ти са червени като рак — продължи учителят,
като се приближи до Богдана и го улови за ръката; — сякаш
че си плакал цяла нощ. . .

Богдан чак сега се сети защо те, кои го срещаха, изгледаха го с учудване.

— Няма нищо! — каза той и махна с ръка.

— Как няма нищо? — с по-голямо безпокойство запита учителят, после прибави: — Аз мислех, че сте отишли да се разхождате, и се надявах да додете весели и да ми разкажете нещо за днешната сутрина. . . Пък вий какви се явявате. . . Де е Живко? . . .

— Де е Живко ли? — Живка го няма.

— Ами де е?

— Той отиде! . . .

И Богдан начена често да мига, защото на очи му взеа да се въртят сълзи.

— Как отиде? Де отиде? — бързешком питаше учителят, без да си снеме погледът от Богдана.

— Той отиде и бог знае ще ли го видим някогаж. . . На, четете.

С тия думи Богдан извади едно писмо и го сложи на стола пред учителя си. Учителят взе писмото и седна на софата, като казваше сам на себе си.

— Живко, без да ми каже, без да се обади, без да се прости...

И учителят си сви челото от скръб. С разтреперани ръце разгърна той писмото, опря се до стола и начена да чете. Вероятно писмото беше написано тъй, щото и най-жестоко-сърдният трябваше да се съжали на Живка и трябваше да го прости, дето тръгна, без да се обади, без да се прости с оногова, който го имаше за син, който се грижеше и трепереше над него, т. е. с учителя.

Отпърво се показва чудно защо Живко да тръгне, без да се прости с учителя си, без да му открие намерението си. Учителят, който от душа желаше доброто на Живка, нима не беше достоен за неговата довереност? Нима като преди му даваше толкова добри съвети, не беше в състояние сега да му даде пак съвети, да го утеши? А Живко наистина имаше нужда от съвети, от наставления и утешения и никой друг не можеше да му даде тези най-необходими за него неща, особено в пътуванието му, освен учителят. Защо не се прости Живко с него?

Нека прочетем писмото; може в него ще има нещо таквози, кое ще отивае на въпросът ни. Ето що писваше Живко на учителя си:

„Милий, драгий ми учителю!

Сега пръв път, откакто съм се запознал с тебе, правя постъпка, без да ти обадя, без да се съветувам и без да ти искам наставленията. Но прости! Аз не можах иначе да направя. Защото тъй неотстъпно ме кара ти да искам помощ от съгражданите си и с това да почувствувам всичкото си унижение? Ах, учителю! С това аз не искам да обвиня тебе. Аз знам, убежден съм, че твоята към мене доброта няма граници. Ти от душа ми желаше доброто и като мислеше, че и в другите ще има барем частичка от твоята доброта, съветва ме да отида и да искам помощ. Но що направиха с мене тези хора, от кои аз просих? Нищо друго освен да екнат в уши ми Богдановите думи: Унижени е! На всяка стъпка унижени е! Тези хора не се удоволствуват с това да видят челяка, че се е принудил да отиде на вратата им. На тях не стига, дето те накарват оногова, който проси от тях, да се признае в унижението си, да го изповяда пред всички. Те искат да оскърбят челяка до немай-къде и да го направят непременно да си оплаква бедността, даже да прокълнава онова обстоятелство, кое го кара да проси. . . Но, уви! За тях и това е малко! Те искат да накарат челяка непременно да прокълнава съдбата, коя го е осъдила на бедност, да прокълнава и денят, в който се е родил. . . Що искаха те от мене? Що ми струвах аз, та тъй безжалостно, тъй безчовечно-жестоко ми нанесоха толкова рани? Ако аз бях пред тях виновен — а аз бях виновен пред тях, защото отидох да им искам помощ, — защо те не ограничиха злобата си само на мене? Защо не натрупаха всички оскърбления и всички клевети само на моята глава, а дръзнаха да оскърбяват, да клеветят татка ми, паметта на кого за мене е свята, кого аз не съм забравил и на кого раните тъй живо помня? Нима за моята вина трябваше татко ми да тегли? Защо те не оставиха поне него в покой? Защо не имаха що-годе уважение, състрадание към оногова, който вече не съществуваше? . . .

Но напразно питам аз тъй, учителю, и увеличавам твоята горест! Аз знам, че като не мож да намериш никаква причина защо постъпиха те тъй с мене и като не искаш пък, по добрината на сърцето си, да приписваш това на сърдечната им злоба, ти скърбиш и въздишаш. . . Но аз! . . . О! Аз не мога да се удържа от да не кажа, че само една сърдечна злоба може тъй да постъпва, както постъпиха те с мене. Това аз вярвам. . . сега го повярвах; но за то престанах да вярвам, че търпението побеждава всичко. Ако ли търпението побеждава всичко, то

няма съмнение, че злобата пък побеждава него. Аз претърпях, когато Стоянаки почти ме изпъди от къщата си с попърджни претърпях, когато чувах да вика той подиря ми и да ме нарича ч а п к ъ н и н; претърпях, когато и Иванаки с въпросът си П а р и л и п р о с и ш? — кого той повтори няколко пъти, даде ми да почувствувам всичкото си унижение. . . Но не само това, а още много, много оскърбления аз бих претърпял, ако те се касаеха само до мене, ако не закачаха татка. Та аз претърпях и когато Стоянаки си позволи да оскърбява и да клевети татка; но щом и Иванаки си позволи да направи това, щом той почивърка тая ми рана, аз изгубих всичкото си търпение, кое и без това беше останало твърде малко, и в забравянето си щях да направя постъпка, коя нито за мене, нито за тебе, учителю, нито пък за Иванакя щеше да има добри сетнини. Но едно невинно същество, един ангел с погледът си направи ме да се свестя. И този ангел беше дъщеря на Иванакя, дъщеря на оногова, кого аз, колкото и да се мъча, едвам ли ще мога да не мразя някога. В то време, когато се готвех аз да направя безразсъдната си постъпка (аз бях решил с ръце да душа Иванакя), когато вече бях скръцнал зъби, пристиснал юмруци и понечил да хвърля зверски поглед на благодетеля си, Софицинът детски поглед се срещна с моя и ме свести. О, какъв силен, какъв остър беше този детски поглед! Но и как многозначещ беше той! В него имаше и състрадание, и съжаление, и любов, и утешение, и всичко, всичко. . . Той като стрела проникна в сърце ми и ми разпали гордостта. Аз спомних татковите си думи, кои той често повтаряше в живота си: „Т р у д и с е д о с е т н я д у ш а , а н е о т и в а й д а п р о с и ш!“ Спомних аз тия таткови думи и се отказах от благодетелянето, кое Иванаки подир толкова оскърбления ми предложи. . .

Сега аз ще тръгна пешак да си търся честта и когато, учителю, четеш това писмо, аз ще съм вече далеко! . . Не ме осъждай, дето не додох да се простя с тебе. Това аз не направих, защото знаех и зная твоята към мене добрина, както и безпределната грижа, коя ти имаш за мене. Аз бях уверен, че ти, щом се научиш, че аз искам да вървя пешак, щеш да употребиш всичкото си влияние пред чорбаджиите и щеш да ми изпросиш помощ. Но защо зарад мене ти да ставам просяк? Не стига ли, дето ми благодетелствува толкова, ами още и да се унижаваш пред чорбаджиите, кои и без това тъй много те оскърбяват? Мен ми е жално до невъзможности, дето това

ме направи да не се простя с тебе; но няма какво да се прави! Утешавам се само с това, че никога не ще се отделям от тебе душевно. Аз отивам, но мисълта ми всякога ще е тук при тебе. . .

Учителю, не ме забравяй! Помни ме и ме обичай тъй също, както ме обичаше и досега. . . Дору бях при тебе, твоята любов ме утешаваше и ме правеше да се стремя към нещо възвишено; а сега, когато се отделям, аз имам двойна нужда от твоята любов и те моля да не ме лишаваш от нея никога. Тая твоя любов ще ми бъде подпора във всичко: тя ще ми дава сила да надвивам всичките препятствия, кои без съмнение често ще срещам в този път, кого съм си избрал; тя ще поддържа в мене твърдостта, с коя аз ще посрещам нещастията, кога се случи те да се струпат на главата ми; тя ще ме води към целта ми, ще разпаля в сърце ми огънят, кой ще ме кара да се стремя към тая си цел, ще ми бъде ръководителница във всяко едно предприятие и утешителница във всяка една скръб. . . При това тя ще ме запазва от всички пороци, от кои да бягам си ме съветувал тъй често. . . О, необходима е за мене твоята любов, учителю! Ти ме обичаш и ще ме обичаш, това аз знам; но пак те моля, отхвърли всичко, всяко едно неудоволствие или оскърбение, на кое аз може да съм бил причина, и в сърце ти нека остане само една към мене любов. . .

Аз отивам, без да зная що ме чакат там — в чуждата страна, де нито познавам никого, нито ме някой познава. Но каквото и да ме чака, аз всичко ще посрещам със засмяно лице, като вярвам, че не съм лишен от твоята любов. Прости, учителю! Не мисли никак за мене, защото аз, дето и да ида, при какви ще обстоятелства и да се намирам, всякога и всякъде ще съм и ще бъда все

твой Живко.“

И тъй, главната причина, дето Живко не се прости с учителя си, била тя, че той се боял да не го накара учителят му, както и да е, да вземе помощ от гражданите; или да не го задържи дотогава, докато сам той (учителят) получи платата си. Кой смее сега да обвинява Живка за това? Ако се намери някой, то вероятно не учителят; защото добрият учител, щом прочете Живковото писмо, опря си челото на ръката и каза няколко пъти:

— Живко. . . бедния Живко. . .

Сълзите, кои от няколко години насам не бяха се показвали на очи му, сега изеднџ се поляха и измокриха всичкото му лице.

Райко (Живковът учител) беше градинарски син, но от тия градинари, кои по Гергевден и по-рано напускат градове, села и семейства и отиват по чуждите страни да работят цяло лято. . . И тук като с трудът си снабдят хората с една от най-необходимите жизнени потребности и като вземат надлежщата за трудът си плата, връщат се пак по Димитровден да прекарат зимата между семейство и роднини. . . Райков татко не беше някой богат човек и за то сам нямаше възможност да прекупува градини и да ги обработва; но той ходеше да работи на съседите си, кои всякога добре му плащаха за трудът. Но градинарството е такъвизианаят, щото с него може челяк да се занимава, дору е млад; а щом остарее и отслабне, принужден е да остава у тях и да се занимава с други леки работи. Тъй и Райков татко, като поостаря, начена да остава у тях си, а на мястото си да праща 13-годишния си син Райка. Какво можеше да прави това дете там, дето се искаше голяма сила? Но колко и да беше той малък, градинарите охотно го взеха със себе си, от една страна, да угодят на татка му, кого всички обичаха за добросъвестния му труд, а, от друга, сам Райко беше кротко, послушно и трудолюбиво дете.

Още в първата година Райко придоби любовта на всичките градинари, а и на господаря си, кой, като гледаше как се труди това малко дете, усмихваше се от удоволствие и казваше: „Б а щ и ч к о . . . не ще остане по-долу от татка си.“ Истина Райковата работа не беше някоя важна: той носеше вода, караше воловете в то време, когато трябваше да се полива градината, и понякогаж вземаше малката мотика и отиваше да прекопава или да чисти от трева някое място; но всичко това той вършеше тъй охотно и търпеливо, щото всички го похваляваха. Кога челяк се труди охотно и както трябва, той сам се радва от душа. Тъй и Райко се радваше душевно, като гледаше, че и той върши нещо, че и той се труди заедно с другите. . .

На първата година Райко доста тъжеше за у тях, най-повече като доде Димитровден и другите градинари си тръгнаха за у тях. И Райко беше се приготвил да тръгне с них заедно и предварително се радваше, като си въображаваше

как ще разказва на татка си и на майка си, че се е научил да сади лук и чесън, че знае да полива градината и много други неща. . . Той беше направил и една хубава китка от слин и беше я назначил за сестра си. Но колко му се нажали, като два дни пред тръгването на градинарите господарят каза, че Райко не ще си иде, а ще остане да зимува там — в къщата на господаря си. Райко беше готов да се противи; но вместо противене той си поплака и се покори, а подир няколко дена той взе да се утешава с надежда, че догодина непременно ще си иде, ще види милите си. Но на другото лято неговата съдба се измени съвсем и нечакано: от градинар той стана ученик и ето как се случи това:

Еднѣж някой си немец купи няколко оки лук и порѣча да пратят някого до къщата му да вземе за лукът парите. Пратиха Райка. Тук Райко в малката, но добре украсената градинка видя две дечица, кои бяха седнали под едно дърво и четяха на една книга, като често въртяха отпреде си едно пѣстро, лѣскаво кълбо и показваха на него. Райко, като гледаше на тези малки дечица как добре четат, според както му се струваше, нажали се и почувствува нещо като срам. . . Те от него по-малки, та знаят да четат, а той не знае! . . Тѣй си премисли Райко и с удвоено внимание взе да слуша какво четат децата, макар и нищо да не разбираше. Дечицата, като видяха, че той ги гледа, приближиха се до него и взеха да му разправят вероятно не без някоя гордост и самодоволство. Райко слушаше и му се струваше, че разбира нещо. Той беше готов да слуша цял ден. При тези богато облечени деца, кои, без да гледат на вехтите му прости дрехи и на цървулите му, радваха му се, Райко чувствуваше приятност и спокойствие. Но за съжаление него го повикаха, дадоха му за лукът парите и го изпратиха. Подир това Райко постоянно беше умислен. Това му умисляне не се укри от грижливото око на господарят му. Той (господарят) взе да се безпокои да не е Райко болен и начена да го запитва защо се е тѣй умислил. Отпърво Райко се опираше, не щеше да каже: страх го беше да не му се разсърдят или да не наченат да му се смеят; но най-после добротата на господаря победи свеняването му и Райко каза какъв черв го яде. Господарят се засмя с глас.

— И затова ти си се умислил толкоз? — запита го той.

Райко, като помисли, че господарят му се смее на желанието му, наведе си очите, изчерви се и продума:

— Аз искам, но ако не щеш ти. . .

Господарят го улови за ръката.

— Не, дете, не — каза той кротко, — и аз сам искам да се учиш, но мен ме е смях защо толкоз да мислиш; има вече две недели, откак съм забелязал, че ти си все умислен, когато можеше само да ми смислиш, и аз още тогава щях да те дам в училище.

Подир тия думи той потупка Райка по гърба и прибави усмихнато:

— Хубаво, Райко, хубаво; аз се радвам и без друго в понеделник ще отидеш в училището. Аз днес или сутре ще приказвам за това с директорът.

Райко не знаеше де да се дене от радост.

Не по-малко се радваше и добрия му господар. Той беше вече старичък (60 години), а нямаше нито едно дете, т. е. имаше три-четри деца, но богу угодно било да ги прибере още отрано. Господарят, като гледаше на Райка, припомняше едного от синовете си и казваше понякогаж:

— Ако беше Радой жив, сега щеше да е колкото тогози. . .

Кротостта пък Райкова и послушанието му от ден на ден усилваха в господарят любовта към него, тъй щото този добър господар отколе имаше намерение да направи за Райка нещо повечко, отколкото да го има за градинар. А сега, като Райко сам пожела да се учи, господарят вече реши, ако не да го осинови, то барем да му помогне да се изучи. . .

— Аз не съм учен и ако не мога друго да направя за народа си, то барем нека той направи.

Това като казваше, господарят се усмихваше приятно и неговът смях беше чист, безукоризнен. Той наистина любеше народа си и тая любов беше вродена в него, т. е. той любеше народа си не тъй, както го любят многома, само с хорати или от едно тщеславие — да се покажат уж, че са патриоти, или пък, кое е най-непростително, но на кое и до днес виждаме примери — любят народа си не за друго, а само да си достигнат користните цели. . . Такива хора викат на цял свят, че обичат народа си, че са готови да жертвуват за него всичко, даже и живот; а между това гледат само да се възползват от довереността на народа и да го късат колко може, да живеят от труда му, да купуват коне, брички и да живеят развратно. . . Но щом видят, че не може народът да им удов-

летворява користните цели и не ще да стане на патка, те се въоръжават против него или барем против онези, кои са били причина да ги познае народът какво са цвете, и викат до бога, разправят, че те са се трудили, жертвували живота си само и само да принесат полза на народа си, а народът им не ги разбрал... т. е. не позволил да го късат те, както си щат... Но Райков господар не беше от тия родолюбци. Той не се хвалеше, че обича народа си, а между това любовта му към народът беше искрена; и сега, като видя, че има възможност да направи добро на едного, кой после може пък да прави добро на цял народ, той се зарадва твърде. Райковото безпокойство и срамежливост, с кои той си изказа желанието, тъй също и неговата радост, коя той показва, като чу, че му одобряват желанието и са готови да му дадат възможност да си го достигне, правеха господарят да се надява и да чака от Райка много. И наистина Райко в скоро време взе да оправдава надеждите на господаря си. Той, щом се залови да се учи, показва такава прилежание и такава способност, щото всички учители го полюбиха и го хвалеха навсякъде. За малко време Райко стигна ония деца, кои бяха причина да се роди в него желание и любов към науката.

Най-първо Райко начена да ходи в училището с цървули и абичка; но като стъпи вече в четвъртия и в петия клас, той промени цървулите си на лъскави обуца, а гащичките и абичката си на панталони и суртук; само калпачето си остави, макар многома, даже и господарят му да го принуждаваше да носи шапка. Впрочем той и другите си дрехи промени неохотно и вероятно не би ги променил, ако там, дето отиваше той на гости, не вардеха приличието дотолкова, щото считаха за оскърбение, кога някой се явеше в тяхното общество с неприлични по тяхному дрехи, а най-повече ако господарят му не желаше това. Не може да се каже, че Райко беше дотолкова привързан към народното си облекло, щото мразеше чуждото; но, от една страна, той гледаше господарят да не харчи много за него, а, от друга, по-леко му беше в своите дрехи — в них той се чувствуваше по-свободен. . . В къщата, дето ходеше той на гости, обичаха го всички, макар да забелязваха понякога, че той още не може да привикне на техните обичаи, че е дивичък още. И наистина Райко най-повече не можеше да се покланя, както трябва, а все грубичко, не можеше да привикне на комплиментите, тъй щото никому никога не казваше комплименти и не обичаше да ги слуша.

Да хортуват с него обичаха само някои други от мъжете, защото Райко не гледаше нищо: когато се заприказваше, караше си я по своему, без да помисли, че това може да драще някому ушите, т. е. ако чуеше, че някой лъже, той му казваше правичко, че лъже или се лъже; ако видеше, че е някой глуп, той му казваше в очите, че е глуп. Тъй също и там, дето трябваше да се каже някому оскърбителна истина, той я казваше правичко, без да забикаля отсам-оттатък. Не е чудно подир това, дето жените го отбягваха и никога или твърде рядко влязваха с него в разговор. Отпърво как да е те нарочно закачваха с него разговор само и само да се посмеят на грубостта му; но тия разговори всякога се свършваха с това, че жените, оскърбени, го оставяха. Тъй еднъж една доста млада жена спря Райка сред едно събрание с тия думи:

— Чакай, Райко, да поприказваме малко. . . Ти все бягаш от нас.

— Добре, да поприказваме — каза Райко, като се спря, — само си повъзвий малко настрана лицето, че устата ти миришат. . .

Жената бързешком се махна отпредя му, като че неговите хорати я попариха. Райко се зачуди. Но трябваше и да се чуди, защото не знаеше защо жената, коя сама изяви желание да приказва с него, остави го бързешком. Райко не се сещаше защо се е оскърбила — защото той каза, че ѝ миришат устата не за да я оскърби, а защото наистина устата ѝ миришеха. Подир това никоя жена не забираше да приказва с Райка или ако приказваше, приказваше само за работа. Райко се мъчеше да се отучи от тая си откровеност, мъчеше се да бъде въобще по-вежлив, но не сполучваше, тъй щото често се сърдеше сам на себе: „Див съм и див ще си остана“ — ядосано казваше той в такива минути.

Колкото се възвишаваше Райко в класовете, толкоз погече съзнаваше той високото си назначение и толкоз повече се трудеше. Като стъпи в 6-ти клас, Райко удвой ревността и старанията си, тъй щото мислеше, без да се бави в 7-ми клас, да постъпи в университетът. Това наистина се случи. Той издържа от 6-ти клас твърде добре изпит и стана студент. Сега той обърна всичкото си внимание да придобие най-повече онова, с кое после, както се надяваше, ще може да принесе полза на милото си отечество. Но Райко не можа да стои в университетът и година. Добрият му господар умря нечакано и всичкото му богатство влезе в братовите му ръце. Този

господин (братът на господаря му) беше човек скъп и с камъчено сърце. Още на втория ден подир братовата си смърт той обяви на Райка, че не ще вече да харчи за него и ако иска Райко, може да начене да работи пак в градината; ако ли — може да прави каквото ще, само да не е при него. . . С една реч, той даде пътя на Райка. Напразно Райко се моли, напразно се обещава да върне после всичко, що ще похарчат за него! . . . Скъперникът си знаеше едно:

— Нямам пари аз да харча за тебе; ако искаш, стани пак градинар!

Райко се принуди да остави университетът, взе от добрите градинари пари и се върна в отечеството си. Той се реши да раздели с милите си братя барем онова, което е придобил. Как се радваше той, как му тупаше сърцето, кога се приближи до отечеството си! Мисълта, че скоро ще начене да се труди за общото добро, напълняше му душата с радост и удоволствие. . . Но щом влезе във Видин, той се увери, че нищо лесно не става, че навсякъде има пречки, кои без търпение не е възможно да се победят. Не се мина и един ден, откато Райко стъпи в отечествената си земя, него го подкараха със свързани отзад ръце и хвърлиха в тъмницата, като го обковаха с желяза. Защо? — Райко не знаеше. Райковът татко, като се научи за това, доде във Видин за дано някак освободи сина си. От сеймените той узна, че син му е запрян, защото владиката поръчал да го запрат. Щом узна това, той отиде при владиката. И как плака той пред тогози гърка! Как му се моли, как го заклева в името божие да не погубва сина му! Но всичко беше напразно! Владиката отпърво го пъдеше; после му каза, че той нищо не може да помогне на сина му, че син му трябва да страда, защото бил б у н т о в н и к, а най-сетне обеща се да се потруди, само трябвало нещо такова. . .

Владиката потри големият и указателният си пръст.

— За да се дадат на агата — прибави владиката.

Райков татко даде всичко, що имаше и що можеше да даде; но с това нищо не доби; владиката вземаше всичко и всичко обещаваше, но не помагаше нищо. Тъй се минаха две години и в това време Райковът татко, като употреби всички средства, кои зависеха от него, за да избави сина си, и не можа, предаде се на мисъл, разболя се и умря. Нямахме вече кой да ходатайствува за Райка! . . Но там, дето човек остане сам, без всяка друга челяшка помощ, п р о в и д е н и е т о

явява своето крило. Богу не беше угодно тъй невинно да загине този млад момък Райко, който едвам е наченал да живее с действителен живот.

Еднъж видинският паша — човек строг и справедлив — поиска сам да прегледа престъпниците, кои се намираха във видинските тъмници. Райковата младост, бледното му сухо лице и хлътнатите му очи, кои, макар и да бяха мътни, но все пак обнаружаваха добра, невинна душа, привлякоха вниманието на пашата. Той се приближи до Райка, поиздигна железата, като че искаше да облекчи тежината им, и запита с участие:

— Ами ти защо си запрян, синко?

— Не знам. . . — продума Райко, без да си издигне очите.

— Не знаеш! — зачудено каза пашата и поклати глава.

— Аз не съм сторил нищо, а защо са ме затворили, не знам.

— Колко време има, откак си затворен? — продължаваше да пита пашата.

— Три години. . .

— Три години и все в тез железа! . . .

И пашата си поглади бялата дълга брада. После, като се обърна към едного от ония, кои вървяха подиря му, той запита:

— Защо е запряно това дете?

— Той е бунтовник. . . — отвещаха на пашата.

Пашата се начумери.

— Бунтовник. . . — продума той и спря остър поглед на Райка.

Райковото лице си беше все бледно и добротата не изчезваше от него.

— Кой казва, че е бунтовник? — сърдито запита пашата, подир като с внимание разгледа Райка.

— Владиката — отвещаха му.

Пашата презрително си изкриви устните.

— Аз се догадих, че това е той. . . — продума пашата, като че сам на себе хортуваше. После, като си издигна гласът, той каза повелително:

— До пет минути да е свободно това момче!

Подир тези думи пашата, без да погледне на някого, отиде си. Но вероятно тук имаше хора, кои знаеха кому се отнася това повеление, защото, щом измина пашата, от Райка снеха железата и вежливо го попросиха да остави тъмницата. При тъмничните врата го срещна пашата и му каза:

— Помни, че невинността не се наказва никак; но няма прошка за оногова, който е виновен. . .

Как се радваше Райко, като се видя сред улицата свободен!

Свобода! Свобода! Има ли от тебе по-мило, по-драго нещо на света? Царският венец, безбройното богатство, гръмката слава са нищо без тебе! Без тебе и царят, и славният, и богатият не могат се наслаждава от живота; но с тебе и бедността, и простотата, и даже нещастieto биват що-годе приятни или барем стърпими. . . При тебе бедният забравя бедността си, простият не скърби за простотата си, нещастният не чувства всичката тежина на нещастията си. Както на едного, тъй и на другия, и на третия ти даваш сила да пренесат всичко с кротост. . . Но без тебе всичко е нищожно на света. . .

Райко няколко време стоя в улицата като замаян; от радост той не знаеше какво да прави: искаше му се и да се смее, и да плаче, и да креска, и да скача, и да бяга насам-нататък. Но той и не можеше да не се радва. Той знаеше, че сега е вече свободен, че може весело, весело да гледа на божия свят, може, колко ще, да гълта чистият въздух, може да се предава на надеждите си. . . На ръце му и на крака му не висят вече тежките, ръждясали желяза; не се изпечатат вече отпредя му суровите сеймени. Той вече не вижда бледните сбръчкосани лица на ония нещастни, кои тяхната порочна жизн оковала в желяза и хвърлила в тъмница. . . Не чува той вече грозните проклетия, с кои виновените увеличават душевните си страдания. . . Той вече е свободен! Тая увереност му напълняше душата с радост и той побърза да остави Видин, де тъй лошево го приеха. С радост отиде той в селото си. Надеждата, че скоро ще се види с милите си, ще зарадва татка си, ще се прегърне от майка си и ще ѝ прекъса сълзите, тая надежда го правеше двойно щастлив. Но у тях той намери чужди хора, кои в ответ на въпросът му: „Де са татко и майка“, показаха му на студените гробове, де лежаха милите му. Райко не се предаде на отчаяние. Той потъжи, поплака и реши да отхвърли всичко настрапа и да се предаде на любимото си занятие, за кое тъй много мечтаеше, дору се учеше.

Райко почти забрави си горестта, когато стана учител в С. и начена да се занимава. В продължение на два-три месеца той направи тъй, щото младите му ученици взеха да догаждат прелест в учението, да чувствуват някакъв си ищак към него. . . Те наченаха да се стараят да не пропускаат нито един ден, като преди сами бягаха от училището. Но с. . .ци

гледаха на учителя си вероятно не като на просветител на децата им, а като на нещо такова, кое трябва да им доставя удоволствие. Отпърво ним доста докривя, като Райко не начена да пее в църква — а те с такова любопитство се бяха събрали да го слушат! А подир, като узнаха, че той не знае и не може да пее, те наченаха оттук-оттам да пускат хорати, че даскалът нищо не знаел, че той не е за тях, и проч., и проч. „Другите даскали, като викнеха в църква, църквата екваше; а този не може да каже в църквата гугу. . . какъв даскал ще бъде той! . . .“ Това обичаше да казва особено един чорбаджия, кого младежите, не знам от що, наричаха в о. л. Райко скърбеше, като чуваше такива думи, и понякогаж се решаваше да напусне; но търпението му вземаше връх. При това ставаше му жално за добрите дечица, кои вече ревностно се заловиха за учението. Но гражданите от ден на ден увеличаваха към него неудоволствието си, дору най-после решиха да го изпъдят! . . . Напразно някои други, от по-младите, искаха да го защитят и държат; напразно самите ученици казваха на таткови си, че ако им желаят те доброто, да не изпъждат учителя. . . Старите си знаеха своето и Райко остави този град.

Но и в Р., де сега стана учител, той не седя много: защото, като не знаеше добре гръцки, не можеше да угоди на гражданите, кои всякога зяпаху в устата на владиката си, както и на старият си учител, който, макар и да беше българин, проповядваше, че който не знае гръцки, не знае и нищо друго. . . Това той казваше, защото освен гръцки не знаеше нищо друго. Райко, като виждаше всичко това, напусна сам. Той не искаше вече учителско място, защото се увери, че за да бъде челяк у нас учител, трябва не да знае нещо, не да се труди за ползата на младото поколение, а да гледа да угождава на чорбаджиите и тогава ще е най-добър, макар да не знае нищо. Това беше горчиво за Райка, толкоз горчиво, щото той се реши да остави всичко и да гледа само за себе си. Като знаеше добре немски и малко италиански, той стана д р а г о м а н на едни италианци, кои ходеха по България да прекупуват бубено семе. Но скоро той се убеди, че онзи, който има що-годе любов към народа си, който що-годе си съзнава достойнството, не трябва да живее само за себе си, а за общо добро. И ето как стана това:

В едно село, де остана Райко с италианците да пренощува, среднощ в една къща се дигна такъв шум, който разбуди

и изплаши всички селяни: вик, крясък и плач, както и два-три гърмежа от пушки дигнаха на крак цяло село. Между другите селяни, кои се притекоха на този шум, намерваше се и Райко. . . Впрочем, когато стигна Райко, всичко беше утихнало вече и той само видя, че в двора, дето се случи шумът, един челяк лежи полвин мъртъв, а над него стои син му — едър и здрав момък, тъй щото само с юрука си може да убие няколко хора. . . По-нататък пък няколко жени стояха над едно 15—16-годишно момиче, кое беше простряно като мъртво. Райко поразпита и узна, че убитият е селски чорбаджия, че снощи в къщата му дошли двама разбойници, казали са, че са сеймени, и поискали да ядат. След като са се наiali и напили, те пожелали и да обезчестят дъщерята на гостеприемният чорбаджия.

Бедното момиче сварило да се скрие в хамбаря; но мнимите сеймени се разтърсили и намерили момичето, кое и обезчестили, а защото татко му искал да го защити, те го ранили с нож в главата.

— Той вече ще умре, но и момичето я оживее, я не. . . — прибави онзи, който разправяше на Райка.

— Та нямаше ли някой да доде на помощ? Сам ли беше старецът? — питаше Райко.

Онзи, който разправяше на Райка, изгледа го с учудване, като че искаше да каже: „Не бил сам старецът, та каквo? Нима може на нож и на пушка да се стои насреща?“ — почеса се поврата, отвеща само на последният Райков въпрос, т. е. каза, че при стареца бил син му, и си замина.

Райко се умисли. Злодейците били двама, а братът не се спуснал да помогне на татка си, да си запази сестрата! Братът гледал как сестра му е простирила към него ръце за помощ, чувал как е плачела тя и викала, бил свидетел на нейното безчестие и не се спуснал да я запази или да умре! . . Той по милеел своят живот, нежели честта и животът на сестра си. . . При едни такива мисли Райко беше хвърлил презрителен поглед на момъка, кой като прикован стоеше над татка си с бледно лице, със сведена глава и повиснали ръце; но по неволя запита сам себе:

Виноват ли е той? Не зависи ли това от невежеството, в кое се бедният намира? Виноват ли е той, дето не съзнава човеческото си достойнство, не може да цени нито своята чест, нито честта на най-милите си? Виноват ли е той, дето

страхът му надвива любовта, която той има към близките на сърцето си? . . .

Тези въпроси един след други си задаваше Райко, като отиваше у тях, и като че чуваше отговор:

Не, не е той виновен. Ако да имаше просвещение, не щеше да бъде тъй; защото той тогава щеше да съзнава чело-веческото достойнство, щеше да може да цени честта си, щеше да знае да умре по-скоро, а не да си изгуби честта. . .

Това като премисли Райко, начена собствено себе си да пита: Не заслужва ли той (т. е. сам Райко) укор, когато се отстранява от назначението си? . . . Не оскърбява ли го? Ами защото се е учил той, възпитавал, като не е в състояние да претърпи оскърбленията, кои му се нанасят вероятно от незнание? При това не е ли това егоистическа любов към народа, когато той иска за тая си любов награда? И може ли да се нарече това любов, когато някакви си оскърбления, неприятности я унищожават? Тези и много други мисли направиха Райка да се залови пак за учителството и да върви по този път, като се старае с търпение, кротост и ревност да отстранява всички пречки, кои ще му се срещат. Подир това той скоро напусна италианците и отиде в Т., де, след като го викаха три пъти да го п а з а р я т, съгласи се да служи за 3000 гроша в годината! . . . Тук отпърво той трябваше да се бори с владиката, който всякак се старееше да вреди на училището. Подир не по-малко мъчнотии му правеше и борбата с несъгласието на чорбаджиите, кое несъгласие при съдействието на владиката доста се беше вкоренило в них. Но сега Райковото търпение надви всичко. Измежду гражданите само двама-трима не го обичаха и защо — ако ги запитах някой, — не можеха му каза. . . Впрочем и те не смееха тъй пред всекиго да хортуват лошево за учителя. Само един хаджи Иванчо не се стесняваше и проповядваше на цял свят, че учителят не знае нищо, че не трябва да го държат и да го хрантутят напразно. Повод на това хаджи Иванчо взе от следующето: еднџ той доде в училището в то време, когато учителят разправяше на по-големите си ученици. А разправяше им той от българската история и именно за кръщението на българите. Хаджи Иванчо слуша, слуша и най-после се развика:

— Хей, даскале, чакай! Какво хортуваш ти? . . . Какво лъжеш децата? . . .

Учителят, разумява се, спря се и погледна зачуден на хаджи Иванча.

— Какво ме гледаш? — продължи хаджи Иванчо. — Хич де се е чуло българин-нехристиянин! . . . То хората лъжат, ама с мярка. . .

И хаджи Иванчо самодоволно се усмихна.

Учителят полекичка и кротко взе да разправя на хаджи Иванча, че това не е лъжа, а чиста истина, че нашите дядове, прадядове не са били християни, че те са станали християни отсетне и проч. Но хаджи Иванчо не разбираше от това. Той, като слуша учителевото разправяне, усмихна се някак снизходително и каза:

— Барем аз не съм дете, холам! . . . Ако лъжеш децата, не се мъчи и мене да излъжеш, че аз не съм дете. . .

Учителят видя, че каквото и да казва на хаджи Иванча, ще е все безполезно, остави го и пак начена да разправя на учениците си. Това разядоса хаджи Иванча и той, като заклати глава, плюна и си излезе. Оттогава нанасам хаджи Иванчо хортуваше навсякъде, че учителят не струва ни пара. Като вярваше той в това, искаше да не пуска и единственият си син да ходи в училището; но детето му не го слушаше и с помощта на майка си ходеше. . . Впрочем Райко и от другите граждани приемаше понякогаж доста оскърбления; но той търпеше и търпението му поддържваха самите му ученици: те се учеха много добре. Райко, като гледеше на тяхното прилежание и на тяхната ревност, забравяше личните оскърбления и удвояваше собствената си ревност. . . а радостта му нямаше край. Райко се радваше на учениците си и гледеше колко може повече да ги развива. Той не се ограничаваше само с уроците, както без съмнение не се ограничава и всеки добросъвестен учител; но във всяко свободно време той им четеше и разказваше разни занимателни истории, кои, от една страна, с приятността си възбуждаха любопитството на учениците и любовта им към четенето, а, от друга — увеличава в тях добрите качества. Зиме Райко събираше по-големите си ученици в стаята си и там им разказваше разни неща, а лете, когато природата мами челяка на полето, той надвечер, по хладина, подбираще първенците си, отиваше по поляните и там с них заедно се наслаждаваше от приятният чист въздух, от величественото залязване на слънцето и от всичко друго, кое можеше да приведе челяка във възторг и учудване. А понякогаж, като се въодушевяваше, той правеше разни описания ту на мръкването, ту на денят, ту на бурята, или пък вообще на пролетта, лятото и много други. . . И всичко това

учениците му слушаха с такъвзи възторг и тъй внимателно, като че ищеа да запомнят всяка една дума, всяко едно побутване на учителя си, или пък като че техните млади души хвърчаха подир думите на учителя и се мъчеха да вникнат, да усвоят онова, кое описваше той. Но най-повече учителят обичаше да сяда под някое дърво, до някоя река или чешма и там да им разказва нещо интересно. Тъй, в такива разходки, той им разказа за „Вечниятевrein“, за „Инквизицията“, за „Революцията“. . . с една реч, за всичко онова, кое можеше да направи по-голямо впечатление на младият им ум. . . За съжаление нему не му позволиха навсякога да продължава тези разходки заедно с учениците си; но Райко не изгуби от това куражът си. Той и в училището, и в някои градини правеше тези разходки и разказвания. . . На по късо Райко учеше учениците си тъй, щото те все повече и повече обикваха учението.

Подир това не е чудно, дето учениците обичаха твърде много учителя си, тъй много, щото за них всяка една дума негова еше свята. Но и учителят не по-малко обичаше пък них. Въобще той обичаше всичките си ученици, но особено обикна Живка и Богдана за тяхното добро сърце и прилежание. Но Живковата добрина и нещастията му дотолкоз усилиха любовта на учителя към него, щото той едвам ли би обичал повече родното си дете, ако да имаше, както обичаше Живка.

Ето защо учителят не можа да си удържи сълзите, като се научи, че Живко отиде. . .

Какво ще стане с него в чуждата страна? Как ще иде той дотам? Дали горестите и пречките не ще го направят да си изгуби добрите качества и да стане най-лошев челяк на света? Тези въпроси се представиха на учителя, когато той прочете Живковото писмо. . . И тия въпроси извлякоха сълзи от очите му. . . Добрият учител знаеше, че ако Живко стигне в Приморск живо-здро, тогава ще му е добре; защото добрите приморски българи, както си ги мислеше Райко, не ще го оставят. Те непременно ще му оценят способностите и ще му помогнат. . .

Но ако се случи някак да не му помогнат?

Живко вървеше полека-лека. . . Той, щом се скри от Богдановите очи, спря се, поогледа се назад, въздъхна и рече:
— Всичко, всичко е вече далеч от мене! . . . Ти, учителю, и ти, Богдане, простете! . . .

Подир това той пак се упъти умислен.

Наоколо му всичко беше весело. Хладничкият вятър играеше си с младата трева, която се клатеше ту на таз, ту на онази страна. Новите цветя великденски и гергевденски, както и лай-лай-кучка мъчеха се да дадат всичката прелест на пролетта. Птичките фърчаха насам-нататък, играеха си, като се гонеха с весели песни, някои даже често пофръкваша през пътят, по който вървеше Живко, като че ищеха да му привлекат вниманието и да разгонят скръбта му. . . Най-повече чивилигите една след друга пред него ту се издигаха, ту се спускаха и подир, като потъваха в облаците, бързешком падаха долу. . . Овчарските кавали разносяха по въздуха весели и печални гласове, които, като се смесваха с шума на вятърчецът, разносяха в човешката душа приятност. . . Но Живко на нищо не обръщаше внимание. Той вървеше умислен, без да издигне погледа си от гладкия път, като че беше чужд от всичко, като че за него не съществуваше нищо друго освен мисълта му. . .

Защо Живко беше дотолкоз умислен?

Читателю! Ако ти се е случвало да се разделяш с милите си и с онова място, дето си се родил и прекарал детинството си; при това ако тая раздяла е първа и на много време, тъй щото ти не си напълно уверен ще се върнеш ли пак в тия места, не си уверен ще видиш ли пак майка, татка и всички други драги, или този поглед ще е последен, няма съмнение, че ти ще познаеш защо Живко беше тъй умислен и печален; защото ти ще вспомниш, че като си се отдалечавал вече от града си и като си казвал на милите си „Прощавай те!“; струвало ти се е, че всичко онова, което тъй често си виждал и срещал, върви подиря ти и ти казва: „Защо ни оставяш?“, струвало ти се е, че всичко това простира към тебе ръце и вика: „Прощавай! Прощавай навеки!“ — и тебе ти е било жално, жално. . . а сълзите ти пък, без да те питат, бягали са по лицето ти.

А като си си помислил ти как майка ти, кога подир изгромождането ти се върне в къщи, ще начене да те вика по име,

да те търси от ъгъл в ъгъл и да казва, че тебе те няма вече, че тя вече не ще вижда как ти ходиш из двора, не ще чува вече твоите сладки речи, нито сладките ти приятни песни. . . Като си си помислял това, читателю, ти с глас си заплакал, нали?

Тъй и Живко. Истина, той нямаше за какво да тъжи, защото татко му, майка му, брат му, вероятно и сестра му отколе лежаха в гробовете; но той оставяше мястото на детството си, оставяше учителя и другаря си, кои бяха за него всичко — родители и братя, — оставяше ония поляни, по кои той обичаше да се разхожда заедно с Богдана, оставяше бистрите реки и източници, в кои постоянно се миеше. . . Подир това можеше ли той да не мисли, да не тъжи? Той сега мислено ходеше по тия поляни, край тия реки и източници, ласкаеше се на всяко едно дърво, на всяка една тревица и на всичко казваше: **п р о щ а в а й!**

Но малко по малко тези мисли оставиха Живка, а други, по-невесели и по-страшни му напълниха душата. Той се замисли за бъдещето си и в това си бъдеще той не виждаше нищо весело, нищо таквози, кое можеше да го утеши. Понякогаж той поискваше да се предаде на надеждата, коя му сочеше добра бъдещност; но в тая минута той помисляше: Не е ли възможно надеждата да го излъже? Не е ли възможно при всички старания да не си достигне той целта? И подир тези мисли безнадеждността го овладяваше тъй, щото той едвам-едвам не се отбиваше от пътя си и със силен плач не се хвъргаше долу на земята. . .

Не мисли, Живко! Не се предавай на отчаяние, бъди твърд и надей се. Де остана обещанието, което ти даде на учителя си, че с твърдост ще посрещаш всички нещастия, ще отстраняваш всички пречки, що ще ти се срещат? Учителят ти те обича и всякога ще те обича, а ти? — Ти едвам се отдели от него, едвам произнесе обещание, че ще бъдеш твърд; не си виждал още нищо, само въображението ти представя може бити невъзможни неща — и се предаваш на отчаяние! Ти забрави обещанието си, забрави и съветите на учителя си. . . Бъди твърд, Живко, свести се и погледни наоколо си. Гледай как всичко наоколо ти е весело, беззаботно! От едната и от другата страна миличките цветя надничат зад тревата, като че ти се смеят на печалта; птиците пък една след друга префръкват пътят ти, пеят различно и се мъчат да те развеселят; даже и вятърът по-хладничко появява на тебе, като че иска да те запази от горещината на слънцето. . . А ти на нищо не

обръщаш внимание! Но знай, че напусто скърбиш ти. Знай, че за тебе е приготвена добра бъдност: защото ти отиваш в такова място, дето уважават високите стремления на човека, отиваш при такива българи, които могат да ценят способностите на младите си съотечественици и са готови да им помагат, защото те сами желаят доброто на народа си. Защо мислиш? Защо оставяш да те овладее отчаянието? Ако ли твоите способности, твоята любов и твоето стремление към науката не възбудят в приморските българи съчувствие към тебе и не ги накарат да ти помогнат, то твоята горка съдба, твоите нещастия, най-после твоите сълзи, с кои ти ще им изказваш искреното си желание, ще ги направят да не те оставят. . . И те наистина не ще те оставят, защото са образовани и р о д о л ю б ц и. . . Стига, Живко! Отхвърли скръбта си и се предай на радостта, в която се предава и всяк пътник, който като тебе пътува пешак в такъв приятно годишно време! . . Издигни очи си, погледни наоколо си и се усмихни, както ти се усмихва и цяла природа! . .

Сякаш че утешението, което всякога върви след скръбта, приближи се до Живка и му пришепна всичко това, кое сега прочетохте: защото Живковото лице се проясни, погледът му весело се хвърли по полето и сам Живко се усмихна. Сега той жадно гълташе приятният въздух, с внимание слушаше овчарските свирни и дълго, възторжено гледаше на чивилигите; усмивката пък не се махаше от уста му, като че той се радваше, дето пътува тъй пешак. . .

И тъй, ту умислен, ту весел, Живко продължаваше пътят си полека-лека. Той не бързаше твърде, за да не се умори; но скоро почувствува уморяване. На много места му се поискваше да седне; но като не беше се отдалечил още от града, той се усилваше и вървеше. Искаше той да стигне до близкото село, според както е чувал, че има наблизо село, и там да си почине; но селото не се виждаше. Между другото нему му доде на ум да не го гони учителят му. Тая мисъл, макар да плашеше Живка и да го караше да бърза, но тя му докара и други мисли — тъй той се замисли сега пак за учителя си и за Богдана. „Какво ли правят те сега?“ — питаше Живко и като че се мъчеше да узнае какво те правят. Това му поглътна вниманието дотолкоз, щото той никак не съгледа как от възток се зададе едно малко черно облаче, кое колкото се приближаваше, толкоз се поразширяваше. Живко като че не чувствуваше хладината на вятъра, кой се усилваше все

повече и повече. Не видя той как облачето стана тъй голямо, щото закри слънцето; не чу глухият гърмеж, кой се разнесе по въздуха. . . даже светкавицата, която като зъмя се изви насам-нататък по въздуха, не можа да го отвлече от мислите му. Той си крачеше полека и ту се усмихваше, ту се начумерваше, като че отпредя си виждаше учителя си или Богдана. . . Тук-таме наченаха да падат едри капки, но Живко нищо не виждаше, нищо не чуваше. Чак когато една ослепителна светкавица мина пред очите му и когато след нея се раздаде силен гърмеж, чак тогава Живко се стресна и като че доде в себе си. Той си поразтри очите и се поогледа.

— Ехе, оцапали сме я! . . — пробърбора той с безпокойство и начена да крачи по-бърже.

Погледът му бягаше насам-нататък, дано види нянякъде близо някое дърво или нещо таквози, кое можеше да го запази що-годе от дъжда. Но полето от едната страна беше покрито с нива, кои отколе бяха поникнали, а, от друга — с трева, коя като че се радваше, дето ще вали дъжд. Наблизо, истина, в една нива имаше доста голям орех, кой простираше клоните си нашироко, но Живко не смееше да иде под него, защото облаците бяха страшни. . . Между това светкавицата и гърмежът се продължаваха, а дъждът пък начена да вали като из котли. без да помисли, че Живко ще се измокри. Живко нямаше какво да прави друго, освен да продължава пътя си. Мокротата стигна чак до тялото му и той почна да се посвивва, защото чувствуваше неприятен студ. Подир малко Живко начена и да притреперва.

След половин час дъждът престана и облаците заминаха. Слънцето с по-голям блясък освети всичкото поднебие. Сега драго беше на човека да гледа как се лъщее дъждовната капка на всяка една тревица. Друг път и Живко би се загледал на това, но сега той имаше друга грижа: всичкото му тяло беше добре измокрено, той все повече и повече чувствуваше студ и трепереше, макар слънцето да грееше твърде добре. При това калът, с който се покри сега пътят, затрудняваше Живковът вървееж тъй, щото той беше омалял съвсем и едвам можеше да си издига краката. Живко поиска да седне, но нямаше де: навсякъде мокра трева и кал; най-после той съгледа малко настрана от пътят един камък, приближи се и дълго стоя умислен; но като нямаше какво да прави, той сне торбичката от гърба си, сложи я до камъка, сложи и сопата си настрана и си легна на мократа трева. . . Главата му по-

натежаваше, а слънцето, кое печеше здравата, правеше я потежка. . .

Подир малко Живко вече спеше.

Мина се повече от полвин час. Към камъка, де лежеше Живко, приближаваше се един конник. Той беше т. . . ц и се връщаше от селата. Живко се пробуди в то време, когато този конник съвсем се приближи до камъка, и се помъчи да стане, но глава му тъй тежеше, щото той я сложи пак на торбичката и се занесе, като ехтеше силно. . . Конникът се поспря, погледа на Живка и понечи да слезе от коня си, но като че му доде нещо на ум, той си подкара конят и пробърбори: „П и я н?“ Това „пиян“ се каза за Живка. . . Защо? — Защото конникът трябваше да го каже, за да се оправдае пред съвестта си. Когато този конник видя Живка, реши се да слезе — той позна, че Живко се нуждава от помощ — и да му помогне, колкото е възможно. Но как да слезе? Той помисли, че ако Живко е наистина болен, то той (конникът) трябва или да го тури на конят и да го занесе в близното село, де може да помогне нещо, или трябва да се мае наоколо му и ако е възможно, сам да му даде помощ. . . Но не му се искаше да направи нито едното, нито другото. Той се реши да си върви по пътя и да остави Живка, но му стана съвестно и за да не му е съвестно, той предположи, че Живко е пиян — а на пиян челяк не се помага! . . .

Ето този почтен човек каза „п и я н“ и си замина.

Тъй! Човеческата съвест не може да търпи никакви лошевини. Тя се въоръжава против всичко лошево, най-повече против жестокостта и [без]человечието и чука, чука непрестанно, немилосърдно. . . А как човек да се отърве от това чукане? Трябва да клевети! . . .

И тъй Живко пак се занесе. Сънят му беше безпокоен.

Мина се още полвин час. Откъм Т. полека-лека идеше един старец, като се подпираше на сопата си. Той се приближаваше към камъка. Едно доста голямо куче, покрито с кал тъй, щото не се познаваше бяло ли е, черно ли е, или сиво, вървеше пред стареца и махаше опашка си. То като че помириса, що наблизо има челяк, зала силно и бързешком се приближи до Живка. Без страх помириса то Живка от глава до пети и се спря да чака стопана си, като не преставаше да си маха опашката. Старецът, като се приближи, преди да седне, хвърли един поглед на Живка и продума като че със завист:

— Младина! Дето завърне, спи като агне! . . .

Но старецът се лъжеше, защото Живко не спеше като агне, а, напротив, неговът сън беше съвсем безпокоен, както видяхме. Главата му и лицето му горяха, а дъхането му беше тежко. . . Впрочем старецът едвам ли би забелязал това — тъй беше той умислен, — ако кучето, кое беше седнало до Живковите крака, не начена изеднъж да баучи. Старецът погледна с внимание на Живка и като си тури ръката на челото му, заклати глава и посви белите си вежди, кои висеха над очи му.

— Болнаво! — продума той и му попипа дрехите. . . — Я гледай, я гледай: легло си мокро! . . — прибави той и на лице му се показва страх и грижа. Но засега старецът повече не безпокои Живка. Той си опря лицето на двете ръце и начена да гледа към Т. . . , като че чакаше някого.

— Е, че и той се забави! . . — с нетърпение беше продумал той, но се спря, като съгледа едни кола, кои се зададоха откъм Т. . . Селянчето, кое седеше на колата — то беше голямо на възраст, но едвам ли имаше повече от 12 години, — мъчеше се да свири с новата си свирка, коя вероятно сега му я купил старецът, като понякогаж подбождаше ту едина, ту другия вол. Когато стигна до камъка, селянчето спря воловете, слезе от колата и се приближи до стареца. Кучето начена весело да скача наоколо и да си маха опашката. Между това селянчето с учудване и любопитство гледаше на Живка.

— Иди, Владе, разтреби колата. . .

Влади — селянчето, — като че беше научен да изпълнява волята на стареца, без да разпитва защо и как, и се затече. След минута-две той се върна и каза, че колата са разтребени.

— Добре, но помогни ми, ако можеш. . . — каза старецът и начена да разбужда Живка.

Живко си поиздигна главата, но пак бързешком я сложи и рече със слаб глас:

— Оставете ме! Не ме бутайте! . .

Но старецът като че не го чуваше. Той го улови за ръката, начена да я клати насам-нататък и каза:

— Стани, синко, стани! Тук не е хубаво да се лежи. . .

Живко понечи да стане, но не можа.

— Ох! . . Не мога! . . Оставете ме. . . — почти плачешком рече Живко и се занесе в тежкия, безпокойният си сън.

Старецът поддържа си пак ръката на челото му, поклати пак с глава и рече:

— Горкото!

Подир това той си сложи сопата настрана, сведе старческата си снага, взе Живка на ръце и тръгна към колата, като каза на Влади, който беше понечил да му помага:

— Ти вземи торбичката му и сопата и върви напред, та се спри пред воловете.

С голяма осторожност старецът сложи Живка на колата, седна сам и продума на Влади, който вече беше се наместил и беше взел остена:

— Бържичко подкарай, Владе.

Влади подкара воловете и като хвърли детинско-състрадателен поглед на Живка, рече на стареца:

— Той като че е болен, дядо. . .

— За то карай по-бърже; и у дома ни чакат. . . — каза старецът и поправи главата на болния Живка.

Да, Живко беше болен. . . Бедният! Надяваше ли се, че тъй скоро ще му се случи това нещастие? Като тръгваше на път, премисляше ли си, че може на поляната да се разболе, при това още и тъй скоро, тъй близо до родния си град? Никога. Нему му дохождаше на ум за много други нещастия, а за това — никак. Никога не му е дохождало на ум, че ще го окваси дъждът добре и че от това той ще се разболе. Но това се случи, хем тъй скоро, тъй нечакано! . . .

— Дядо! — каза Влади подир малко. — У дома баба болна, чичо болен. . .

— Ти знаеш, че баба ти и чичо ти са болни, пък не караш воловете. . .

Воловете вървяха бърже, колкото беше възможно; но на стареца се струваше, че все вървят полека. Най-после той сърдито измъкна остента от Владевите ръце и начена да мушка воловете, кои търтиха да бягат.

Защо бързаше старецът?

Той остави стопаницата си и единът си син болни, най-повече синът му беше много болен. Селските баби-доктори, като употребиха всичкото си изкуство и като се увериха, че нищо не помага, съветваха беднаго старца да иде в Т., да каже там на хекимите. Старецът взе едного от внуците си — Влади — и отиде. В Т. хекимите — с дългите антерии — съветваха го да накупи разни неща, казаха му как да ги свари и как да ги дава на болния, взеха му за тия съвети повече от 100 гроша и го изпратиха. Сега той с всички тези неща се връщаше в село. Можеше ли той да не бърза? При това този

добър старец често попоглеждаше на Живка, лицето на кого пламтеше, уста му бърбореха, а понякогаж сам се той разтрепваше с всичкото си тяло. Това безпокоеше стареца. Той знаеше, че тъй дето заболее челяк, както заболя Живко, става опасно болен; знаеше, че необходимо е да се подаде на Живка помощ, колко е възможно по-скоро, инак Живко ще страда много. Това още повече правеше стареца да бърза.

Но щом воловете търтиха да бягат, старецът взе да ги спира, защото воловете разтърсиха Живка тъй, шото той начена да вика и да се моли да не го мъчат. Подир това воловете вече вървяха, както обикновено си вървят.

След два часа път показа се едно село и Владевите очи светнаха от радост. Той се наведе и взе да казва на Живка, че скоро ще стигнат. Но старецът не се зарадва, като видя селото си; напротив, той свеси глава, като че предчувствуваше нещо страшно за себе си. И наистина, едвам колата влязоха в селото и Влади взе да спира воловете при едни вратни, от них изскочи едно 10-годишно момиче и като плачеше с глас, едвам можа да продума:

— Умря, дядо, умря хубавичкия ми татко! . . .

Влади скочи от колата и начена да хленчи. Но старецът сякаш че не се смути от това: той спокойно слезе от колата, целуна внучката си, коя все плачеше и бърбореше: „Умря, умря“, и введе колата в дворът. На дворът наизлязоха няколко жени и деца и с гласовит плач му казваха, че Драган — син му — преди два часа умрял. Между тези жени имаше една суха, слаба и бледна баба, коя едвам стоеше на крака. Тя се опря до хамбара и каза, като се заливаше с плач:

— Димитре! Димитре! . . . Защо не побърза? Драган умре! . . .

Старецът едвам не заплака, но се удържа, преглътна сълзите си и рече, като се мъчеше да бъде гласът му спокоен:

— Не плачи, Русо. . . Господ тъй искал. . .

При едно таквоз голямо нещастие, кое завари старецът в къщата си, той не забрави Живка. Като узна, че мъртвецът не е още умит, той начена да се готви сам да извърши това, а на сестра си, коя беше се приготвила да му помага, каза:

— Остави, Радо, това аз сам ще завърша, а ти помогни на болното момче там, в колата.

Рада отиде, сама сне Живка от колата, занесе го в къщи, разтри го хубаво, преоблече го, даде му да пие някаква си вода и го приспа, като го обви, както трябваше.

Грижата на тези добри хорица беше голяма. Те гледаха Живка тъй, както би гледала майка любимият си син. Нещастieto им сякаш че им удвояваше грижата за Живка. Но при всичко това Живко от ден на ден ставаше по-зле. . . Минаха се две недели, откак той лежеше в къщата на стареца, а никой, нито най-опитните баби, не можаха да познаят от какво е болен Живко. Едни казваха, че Живковата болест е треска, други казваха, че е огненица, трети друго и всеки каквото кажеше, таквоз даваха на Живка да пие. Най-после на третата неделя узнаха, че Живко лежи от тежката болест. . .

Стопанката на стареца, баба Руса, ако и да не беше се поправила хубаво, но когато Рада, зълва ѝ, се уморяваше и не можеше да седи при Живка, тогава тя сядаше. Влада или други някого от децата, даже и булките, не оставяха да седят при Живка, защото Живко често скачаше от постелката, биеше се зверски, приказваше с невидими хора, викаше, кряскаше тъй, щото привеждаше в страх всички, даже и старите. Като гледаха на него добрите хорица, okayваха го и едвам ли не забравяха собствената си горест. Баба Руса много се късаше, най-повече като видеше някои признаци на болестта, коя сведе нейния Драганча в гробът. Най-после болестта доде до върхът си и се обърна на добро. Живко взе спокойно да спи и да не се оплаква толкоз от тежчината. Как се радваше старецът, бабата му и въобще всичкото му семейство, когато Живко не се мъчеше вече и можеше спокойно да спи. . .

Живко полека-лека се поправи и щом почувствува в себе си сила, щом видя, че може вече да стои на крака и да върви, той пожела да тръгне пак, защото го беше страх да не закъснее. Живко искаше до август месец да бъде вече в Приморск, а сега юли беше вече настъпил; но не го пущаха добрите хора. Досега никой не си позволяваше да го пита отде е, чий е и де отива; но сега взеха да го разпитват и като узнаха, че той отива да се учи на книга и затова е тръгнал пешак толкоз далеко, те взеха повече да го уважават и любят, ако беше възможно повече да се уважава и люби, отколкото те го уважаваха и любеха.

— Както щеш и да казваш, аз не ще те пусна, дору не се поправиш хубаво. . . — казваше старецът на Живка, когато той се оплакваше, че го задържават.

— Но вий ще ме направите да си ида, без да ме види някой — думаше Живко.

— Т. е. ще побегнеш ли от нас? — запитваше старецът със смях. — Слаб си, не ще може да вървиш бърже и аз скоро ще те стигна.

Не се мина много време, когато старецът се принуди да изпълни думите си.

Еднъж те всички бяха отишли на ливадата да косят сено. В къщи остана само Живко и Рада. В то време, когато косачите работеха вече от все сила, а старецът вървеше подире им и приемаше сеното, бежишком доде едно момиче от съседите им и каза, че Рада я пратила да каже, че Живко си взел торбичката и сопата и си отишъл. . .

— Бре, че момче! . . — с неудоволствие рече старецът, захвърли вилата настрана и се упъти към там, дето му казаха, че заминал Живко. Той караше тъй, като че беше 25-годишен момък.

Надвечер той се върна заедно с Живка. Когато седнаха да вечерят, Живко не смееше да погледне на някого: срам го беше от тия добри хорица, кои тъй на дело си показаха към него любовта.

— Не ти ли казвах аз, че ще те стигна? — весело запита най-после старецът.

— Мене ми се струваше, че ще мога да вървя. . . — продума Живко срамежливо.

— Струваше ти се! . . А като ти казвах, не вярваше. . . Но и то ще бъде, синко. Хе-хе! . . Как ти ще бъдеш як, здрав; как ще вървиш. . . Но потърпи малко. Подир неделя-две аз сам ще те изпъдя. . .

И старецът весело се смееше. Смееше се и баба Руса, смееха се и всички, даже и Живко. Но Живко не знаеше какво да казва. Сега го беше двойно срам. Старецът не му беше нито род, нито познаец и се стара толкоз, гледа го като син, а Живко не го слуша, не го вярва. . . Впрочем Живко пак би наченал да казва, че вече е съвсем здрав, че вече може да върви в път, ако да не беше опитал, че това е невъзможно още. Като се реши да си иде тайно от стареца, Живко повече от полвин час вървя и се умори, тъй щото се принуди да седне и да си почива. И колко се почуди, като забеляза, че съвсем не се е отдалечил от селото! А нему му се струваше, че е вече далеко. . . Тук го намери старецът и ту с добро, ту с мъмрене придума го да се върне.

И тъй Живко живя в къщата на стареца още цял месец. В началото на август той вече се реши да върви и сега старецът

едвам ли би го пуснал, ако да нямаше за С. да отиват селяни с пшеница. Старецът помоли одного от селяните да вземе Живка, кой се и съгласи.

XII

КОЙ ЗНАЕ! ВСИЧКО СЕ СЛУЧАВА

(Част от Живковите записки)

Живко бързаше по-скоро да стигне в Приморск. От една страна, той се безпокоеше за то, като стигне там късно, може да не го приемат, а, от друга — зимата, коя се приближаваше вече, планеше го. Но кога стигна той и как стигна, ще видим от собствените му записки, кои се намираха между Живковите книги и за съжаление не всички, а само два-три листа.

„... И досега още не мога да разбера — тъй писваше Живко — кое правеше тези добри хорица да ме обичат толкоз. Като че сега виждам техните сълзи, с кои те ме изпратиха. И аз плаках дълго. . .

Керванът весело излезе от селото, но аз не можах да участвувам в това веселие, защото, като се разделих с благодетелите си, аз чувствавах то също, що чувствавах и тогава, когато се разделях с учителя, с Богдана. . . Другарите ми от минута на минута ставаха по-весели, защото бъклицата постоянно вървеше от ръце на ръце; свирни и песни се сливаха наедно и увеличаваха крясъкът, на кого понякогаж се предаваха спътниците ми. Само турците, кои се намираха в керванът и тоже отиваха в С., вървяха малко напред, като с важност пушеха чибуците си, нарядко погледваха на веселите си спътници, усмихваха се снизходително и казваха: „Българска работа!“ Ним твърде-твърде не беше приятен този вик и това веселие, най-повече защото го възбуждаше бъклицата; но нямаше какво да правят. Да кажат нещо те не смееха, та и да смееха, нямаше кой да ги слуша и казването им щеше да бъде безполезно. Това вероятно твърде добре съзнаваха тези почтени турци и за то се ограничаваха само с едно посвиване на рамената си, с едно усмихване и понякогаж да кажат, и то като на шега: „Барем не викайте толкоз!“ Впрочем и нашите никак не обръщаха внимание на тях. Само понякогаж, кога се случеше един или двама от играчите во

време на играта да се приближат до тях, само тогава кливаха с глава или махаха с ръка, като че ищеха да им кажат: „Нашата тъй отива!“ Подир това те се усмихваха и си заминуваха. Но мене те не оставяха в покой: те ме караха силом да бъда весел; най-повече един млад момък, по-млад и от мене, на име Митю, беше се увил около ми и ме караше да играя, без да пита искам ли или зная ли, не ли. Аз отпърво бях умислен; но малко по малко веселите лица на добрите селяни, тяхната безгрижност, техните песни, свирни и игри направиха ме да напусна скръбта си и да се радвам, без да зная защо. Досега аз не бях видял такова непринуждено веселие. Сякаш че те, кои се веселяха тъй, никога не са изпитвали нещастие: в противен случай възпоминанието за него, колко те и да са беззаботни, би ги посетило в жарът на веселието им. А сега на лица им, в песните им, в играта им не се виждаше, не се чуваше нищо друго освен веселие и веселие. Най-повече скачаше и най-повече весело викаше младият Митю. Неговото калпаче често фърчеше нагоре, червеният му месал се развяваше на вятъра и той сам скачаше непрестанно, макар лице му да беше покрито от пот. Митю се силеше да надвие гайдарят, който беше се зарекъл да не престане да надува гайдата догогава, докато Митю не рече „Стига!“ „Щастливи хора!“ — казах аз в умът си, като гледах на них и сам се радвах. Но едвам ли ще се намери челяк, който да не се радва, като може с увереност да каже, че се намира барем един истинно-щастлив челяк. . .

Керванът продължаваше да върви и колкото повече се отдалечавахме от селото, толкоз по се умаляваше веселието на моите спътници, толкоз по утихваше техния вик, както утихваха и техните песни и свирни, а да играят те отколе бяха престанали.

Тъй малко по малко утихна всичко, а къде надвечер в керванът се чуваше само вървежът на колата и храпенето на воловете. Турците (те бяха трима) вървяха настрана и тихичко си приказваха, а българите всеки пред воловете си вървеше умислен и мълчешком. Аз не можах да си обясня що значи това умисляне или тая скръб, коя тъй изеднъж подир едно такова веселие са яви. Най-после аз се приближих до Митя.

— Че защо се умислихте тъй всички? — запитах го аз, колко може по-весело.

Митю ме изглежда тъй, като че се почуди на въпроса ми, и вместо ответ той ме запита:

— Ами какво да правим?

И с тия думи той отиде настрана. Виждаше се, че той не щеше нито да го питат, нито да ми отвещава. Но аз не го оставих, а като се приближих, запитах го пак:

— Нима трябва челяк непременно да е умислен и наскърбен?

— Ех! . . . — нетърпеливо рече Митю, като махна с ръка и отиде от другата страна на колата.

Аз се умислих. Защо този преди толкоз весел момък сега е тъй умислен и наскърбен? Де остана неговата весела усмивка, неговото скачане и провикване?

Керванът дълго вървя, почти докъде среднощ. Най-после решиха в една долина да пуснат воловете, т. е. да нощуват. Месецът величествено плаваше по небето и като че гонеше отпреде си всичките звезди. Неговият свят се разливаше по всичкия хоризонт и осветяваше всичко. Аз разгледах наоколо. Долината беше много хубава, но сянката на баира, който се изправяше откъм запад, закриваше почти половината ѝ и възбуждаше някакъв си неволен страх. Към север се издигаха една зад друга високи канари, от кои и дене би се уплашил челяк. Към юг пък се простираше гора, вероятно голяма, защото вятърът, колкото и да беше тихичък, в нея фучеше доста. А понякогаж се чуваше трясък, като че някой чупеше дървета.

— Бе, бачо Иване, че тука ли ще нощуваме? — с безпокойство запита Митю одного от спътниците си, като разпиргаше воловете.

— Тука, Митю, тука — рече старецът, — тука има хубава трева. . .

— Но какво е мястото. . .

— Не бой се, Митю, сега тук не е страшно, а воловете добре ще се напасат.

Митю свеси глава и пусна воловете.

Любопитството ми пак се възбуди и аз се реших, как да е, да узная защо Митю е тъй умислен и защо показва таквоя безпокойство, като му казаха, че ще нощуваме в тая долина.

Заради това аз си сложих торбата до неговата кола и си легнах. Митю си легна малко по-настрана. Аз лежах на гърба си, за да мога добре да гледам на звездите и месеца. Ясното небе с неговите светли звезди и месец малко по малко ме направи да се замисля. Колкото повече мислех, толкоз мислите ми

ставах по-невесели. Тъй аз се замислих за то, защо тая хубава долина, окръжена от една страна с баир, от друга — с гора, а от трета — с величествено грозни скали; тая долина, над коя горят безчислени звезди, в коя човек не трябва нищо да чувствава освен възторг, защо тя внушава страх? Аз дълго мислих и се мъчех дано някак си обясня защо е това тъй, но като не можах, реших се да начена разговор с приятеля си Митя и малко по малко дано го направя да ми обясни това. Не зная защо, но ми се струваше, че той трябва да знае защо е то. С таквоя намерение аз се поиздигнах към Митя. Митя го нямаше на първото място, а легнеше съвсем на друга страна, зад колата.

— Спиш ли, Мите? — запитах аз, като не знаех спи ли той, или не.

— Не — обади се Митю и засумтя.

— Ами защо си промени мястото?

— Защото оттам се виждат канарите, а оттука не.

— Че какво, като се виждат канарите? — продължавах аз да питам, защото любопитството ми силно се възбуди.

Митю се обърна на другата си страна и каза:

— Не виждаш ли какви са страшни.

Аз взех да се смея.

— Никак не са страшни, Мите — продължих аз, — само гледай на тях, че да видиш.

— Не гледай, Живко, не гледай — малко поизвика Митю, — не е хубаво да гледаш нощя на тях канари.

— Защо?

— Те нощя се обливат с кръв. . .

И Митю си закри главата с абичката.

Мълчанието се продължи няколко минути. Най-после аз пак наченах:

— Мите, кой каза, че тези канари нощя се обливат с кръв?

Митю дълго не ми отговаря, най-после каза:

— Татко и всичките хора казват това. Там живеят лошевите. Те всяка вечер убиват по няколко хора (Митю се прекръсти) и кръвта им разливат по канарите. Там убиха бача... Ний го намерихме там разсечен: ръце му и крака му бяха разпилени насам-натакъ. . .

Аз се издигнах и седнах. Никак не мислех аз, че разговорът ще доде на такъвзи скърбен път. Вярвах, че това, що хортува Митю за брата си, е истина, но като че не можах да

разбера как е станало това. Аз поисках да го запитам, но той си откри лицето и продължи:

— Там, при онези канари, се случи това. . . Виждаш ли ги, Живко? Гледай ги, ако смееш. Не са ли страшни?

Аз гледах на Митя с учудване. Светът на месеца падаше на бледното му лице и го правеше двама по-бледно. Мене ми се стори, че виждам дребнички сълзи една след друга да бягат по това детинско лице, макар Митю да си стискаше очите.

Като гледах на него, в глава ми се родиха много мисли: ако отсега той пролива сълзи за нещастията, то какво ли ще прави занапред, когато нещастията едно след друго наченат да се трупат на главата му? Каква ли борба се върши сега в него? Дали съзнава той тежчината на тая борба, нейната горчивина? Догажда ли той как тия сълзи, що бягат по бледното му лице, са горещи, как те палят лицето му? . . . Няма съмнение, че за него тия минути са били тежки, хем много тежки. Възпоминанието за брата му, тъй също и другите обстоятелства, с кои се е съпровождала неговата смърт, лежали са вероятно като камък на Митювото младо сърце. Той не можа най-после да се удържи и като се поиздигна, начена сам.

— Аз имах сестра — каза той с тих, но разтреперан глас. — Тя беше от мене по-голяма. Аз повня, когато я сгодихме, защото тогава ме караха да пея; повня и когато я натруфихме за сватбата. Тогава аз бях малък, но знаех да свиря със свирка и свирех на хорото. Аз свирех и чак до чушмата, де сестра ми с другарките си отиде за вода. Но там, дору аз свирех, сред хорото додоха изедниж много конници и грабнаха сестра ми и още едно момиче, кое казваха да било бачова любовница. . . Щом се научи бачо за това, взе пушката си и заедно с брата на любовницата си отиде; но ни един от тях не се върна вече! Ний чакахме един ден, два дни и три дни — никой не идваше. Най-после татко взе мене и ний тръгнахме от село в село да търсим бачови. Като се връщаме, ний [го] намерихме хе-там до онез канари. . . Той беше разсечен. . .

Митю млъкна.

— Че кой разсече бача ти? — запитах аз.

— Казват, че лошевите. Като се приближил той до канарите, те го уловили и разсекли. . .

Подир това Митю надникна зад колата и погледна на канарите.

— Какви са страшни! — рече той и бързешком се покри пак с абичката си.

Аз мълчах и не знаех да кажа на Митя нито едно слово в утешение.

XIII

МЛАДИ И СТАРИ

(От Живковите записки)

На другия ден къде надвечер ний стигнахме благополучно в С. Спътниците ми се успокоиха — по пътя те все бяха умислени: страх ги беше от хайдуги — и станаха доста весели. Но аз, който не разделях по пътя тяхното безпокойство, а следователно и страхът, сега най-повече се замислих и безпокойствието ми се усили. В С. аз не познавах никого, а тескерето ми беше подписано само до този град, при това то беше ми дадено само на два месеца, а по пътя аз се маях много повече. Тук трябваше да се промени тескерето; но кой ще ми стори това добро, като никой не ме познава? Кой ще иде да се поручи за мене? Тези въпроси ми даваха много да мисля. Аз нарамчих торбичката си, простих се с добрите си спътници и тръгнах умислен от улица в улица. Моето безпокойство още толкова се усили, като почувствувах, че съм гладен, а между това нямах ни пукната пара. Аз вече забравих за тескерето си. Гладът сякаш че нарочно в една минута се усили дотолкоз, щото дойде ми дору да плача. В това време аз влязох в една тясна улица, дотолкоз тясна, щото двама да се срещнеха, едвам ли би се преминали. При това улицата беше само до половина суха, защото беше постлана с калдъръм, а другата половина беше покрита с кал, който вонеше нестърпимо. Тук, дору вървах умислен и се подпирах със сопата си, защото ме беше страх да не влети в калът, аз се срещнах с един млад момък. Той беше облечен много чисто и по модата: панталоните и сюртукът му светеха, като че преди минута излезли от ръцете на шивача; черникавият му фес стоеше малко изкривеничък, вероятно защото дългият плюскोल натягваше надолу, като че искаше как да е да е да стигне рамото му. Ръцете му бяха покрити с черни лъскави ръкавици, обувката му также се лъщяха. . . с една реч той беше от ония контета, кои аз не бях виждал, но за кои чувах.

И той носеше сопа, но неговата сопа не приличаше на моята; тя беше по-тънка и лъскава, както и обувката му; при това држката ѝ беше сребърна и изобразяваше кучешка глава. Щом видях аз този момък, почувствувах някаква си завист, коя в минута се обърна на гняв, а после на гордост. Още дору не бях се спрял, аз догаждах, че момъкът ме гледа, и бях уверен, че той ме гледа с презрение, че неговът поглед ми казва: „Виждаш ли как съм облечен? Погледни на себе си — ти си нищо пред мене!“ Заради това аз, щом сепрях, погледнах колкото може гордо право в очите на момъка. Уви! Как се показах аз сам на себе си смешен, като видях погледът на момъка! . . . Този поглед беше кротък и изразяваше такава доброта, щото аз бързешком погледнах отпредя си и догаждах, че се изчервявам от срам.

— Какво ще правим сега? — запита ме той и гласът му ми се показа много приятен.

Аз не му разбрах въпросът и зато питливо го погледнах. Той с очи си ми показва на тесният калдъръм и на калът.

— Да, как ще преминем ли? — рекох аз, като се догадих за какво ме пита.

Той кимна с глава. Аз забелязах, че той ме изглежда с внимание.

— Че трябва — наченах аз — един от нас да слезе в калът: или ти, или аз. . .

— Пък аз ще кажа, че не да слязва в калът, но трябва един из нас да се върне назад. Не ще се сърдиш я, ако те по-моля да се върнеш ти, защото ти си по-близо край улицата?

И с тия думи той приятно се усмихна.

Колко и да беше приятно усмихването на този момък, колко и да беше погледът му кротък, колко и да изразяваше лицето му откровеност и честност, аз все не можех да бъда към него доверчив. Мене ми бъркаха дрехите му: искаше ми се да вярвам, че ози, който носи такива дрехи, не може да бъде тъй добър, както ми се показваше момъкът. Заради това аз го изглеждах кривичко и без да кажа нещо, върнах се назад.

— Ти като че ми се сърдиш? — запита ме той, щом ний излязохме на улицата.

„Не ти се сърдя, но. . . и не ти се радвам, — щях да кажа аз, но ми доде на ум за тескерето. Аз пресметнах, че това к о н т е трябва да е или брат, или син на някой чорбаджия или на някой богат гражданин, следователно може и да ми

помогне. Заради това аз се спрях на моето н о и без да забикалям, запитах:

— Мож ли ми направи едно добро?

— Всичко, що зависи от мене — с усмихване рече той.

Аз му казах какво добро може той да ми направи.

— За това аз мога да ти помогна — каза момъкът; — но отде си ти и де отиваш?

Казах му отде съм и де отивам. Той като чу, че отивам в Приморск, сякаш че се позарадва и запита бързешком:

— В Приморск ли? Че защо?

Въпросът му никак не ми се понрави. Мене не ми се искаше да му отговарям, но като трябваше да му кажа нещо, аз казах:

— Имам си работа.

— Разумява се, аз нямам право да те разпитвам — каза той, като ме изгледа, — но едвам ли ще сториш зле, ако ми кажеш. . . Впрочем сутре тескерето ти може да бъде готово... а сега не дохождаш ли с мене да отидем у дома?

При това той се усмихна пак тъй приятно, щото аз не смеех да се откажа от приглашението му. Но, да се призная, и друга причина ме принуди да не се отказвам, а именно гладът.

Радушieto, с кое ме той прие (той живееше на хан, в една хубава стая), вниманието, кое той показва към мене, и въобще неговата към мене добрина направиха ме да се разкайвам, дето не бях с него откровенен. Заради това аз побързах да му се извиня и му казах, ако и сега да не ме питаше той за това, защо отивам в Приморск.

— Няма нищо, Живко — каза той с усмихване, — отпърво не трябва челяк да бъде пред всекиго откровенен.

Аз се почудих, като чух името си. Той забеляза това ми учудване, засмя се с глас и рече:

— Познах ли те?

— Та, струва ми се, пръв път ме виждаш. . . — бях наченал аз, като не умявах учудването си; но момъкът, или новият приятел, прекъсна ми словата, като каза:

— Истина, сега пръв път те виждам, но да знаеш откога те чакам и как много съм разпитвал за тебе! . . .

И с тия думи той сложи отпреде ми две писма.

Учудването ми нямаше край, като видях, че тия писма са написани с учителя на ръка. Въпросително погледнах аз на новия си приятел.

— Да — продума той усмихнато, — от него са и ти можеш да ги прочетеш. . . Аз сега ще дода.

Това като рече, той ми кимна с глава, като че искаше да потвърди думите си, и излезе. Не беше още дотолкоз мръкнало, но в стаята беше доста тъмно и за да прочета писмата, аз трябваше да седна до прозореца. Първата ми работа, щом разгърнах писмата, беше да погледна на подписът, макар и да знаех, че писмата са писани с учителява ръка. Подписан беше учителят ми. О, как радостно начена да тупа сърцето ми, като прочетох името на добрия си учител! В продължение на три месеци аз не знаех нищо за учителя си. Мене ми се струваше, че откакто съм се разделил с него, минали са се не три месеци, а три години. . . Сега аз ако и да не виждах учителя си, но името му, писано с негова собствена ръка, беше за мене равносилно на виждането. Дълго гледах на това драгоценно име, като се мъчех да си удържа сълзите; но най-после не можах да се удържа, с жадност прилепих устните си на този подпис и казах: „Мили, драги учителю!“ Сълзите ми измокриха писмото.

Що се пише в писмата, аз не знаех, но се догаждах, че в них се хортува нещо за мене. Най-после аз наченах да чета едното писмо. Учителят наистина писваше на Иванча (кой Иванчо — аз не знаех; но Иванчо беше момъкът — к о н т е т о, или новият ми приятел) за мене. Писмото беше дълго. Виждаше се, учителят от любов към мене позволил си да бъде твърде пристрастен. В писмото си той ме возносеше до небето, описваше ме с такива добри качества, щото би казал челяк, че аз съм ангел. После учителя разказваше как много съм желаел да се уча, как това желание ме е направило да тръгна пешак и пр. Най-после учителя молеше Иванча да ми помогне, колкото може, и се обещаваще да му върне всичко, що ще даде той мене. Това писмо го е писал учителят два дена подир моето тръгване от Т., т. е. в то време, когато аз в къщата на добрия старец-селянин намирах се между живот и смърт. . . Другото писмо беше много по-сетне писано и се познаваше, че Иванчо отвещавал на учителя; защото учителят, след като му казваше за безпокойствието си, кое възбуждаше в него моето изгубване, молеше Иванча да разпита де съм и щом се научи, да му извести.

Добрият ми учител! Как той мисли за мене! Как се грижи!

Едвам аз прочетох писмата, Иванчо доде с трима момци, кои не бяха толкоз контешки облечени.

— Това е г. Живко, господа! — каза Иванчо, като ме рекомандуваше на другарите си.

Те всички един след други пристиснаха ми ръката с приятно засмени лица, като че им бях стар приятел, и подир обикновеното „д о б р е д о ш е л“ те начнаха да ме питат де съм се бавил толкоз. Аз охотно им разказах всичко. Тези добри момци радваха ми се дотолкоз, щото през вечерта направиха нарочно за мене доста голям пир; различни гозби, песни, игри, весел'е — всичко беше, както се следва. . .

На другия ден аз, макар и да се събудих доста рано, но Иванча го нямаше вече в постелката, вероятно той рано-рано е отишел по работата си. Като нямаше какво да правя, аз си развързах торбичката, за да извадя една книга; но колко се почудих аз, като не намерих нито една книга (аз бях турил 5—6 книги, за кои мислех, че ще ми са потребни), а между това торбата ми беше пълна с ризи. Те бяха доста дебели и груби, но за то белината им беше чудна, а пъстрият шев, който се простираше и от двете страни на пазвата и около огърлъкът, тъй също и по ръкавите, доказваше, че тия ризи са селски. Ще рече, добрите хорица, кои имаха такава голяма грижа за мене, дору аз лежах в къщата им болен, погрижили се и занаят пред и ме снабдили с то, кое ми беше най-необходимо. . .

Къде пладне Иванчо се върна и със засмяно лице ми каза, че другарите му са се сговорили помежду си и ми събрали повече от 10 минца.

— Ето ги на. . . — каза Иванчо и пред слисаните ми очи изсипа минцовете.

— Що е това? — запитах го аз.

— Това е злато и се нарича п а р и.

Иванчо се засмя с глас.

— Добре — казах аз с гордост, — но защо ми дават тези пари? Аз не съм им просил. . .

— Нима мислиш да се откажеш? — запита ме Иванчо и хладно ме изгледа.

Твърде ми се искаше да се откажа; защото, познавам се, самолюбието ми се нарани, като видях, че ми подаряват пари, кои не съм заслужил. Как, да ми дават пари като на един последен просяк? Да ми дават пари за то, че ме видяха тъй беден, тъй опърпан? Та ако взема аз тези пари, то не ще ли Иванчевите другари гледат на мене като на просяк? Аз истина съм беден, но не ща никой да ми каже: „На тогози сиромаша аз дадох пари.“ Мене вече ме накараха еднъж да прося; а аз не бях научен да прося, не бях научен да вземам м и л о - с т и н я! . . . Това премислих аз и се реших да не вземам ни

една пара; но скоро ми доде друга мисъл: аз бързах колко е възможно по-скоро да стигна в Приморск, а без пари вероятно още много може да се маям тук-таме. При това вече изпитах, че в пътят се случват нечакани неща. Щом премислих това, аз си измених решението: „Хаде да не бъда гол х о д у л!“ — рекох аз на ума си, а на Иванча казах високо:

— Не мисля да се отказвам, но. . .

— Ти ще бъдеш глупав, хем доста глупав, ако се откажеш — побърза да каже Иванчо, — и тогава аз ще имам пълно право да мисля, че учителят ти ме е излъгал, като ми е писал, че ти колкото си добър, толкоз си и благоразумен. . . Не си ли ти сам убеден, че ти трябвават пари?

— Тъй, Иванчо, но съгласи се и сам, че не иде да вземам пари, без да съм ги заслужил. . .

Иванчо ми прекъса речта.

— Вярвай, Живко — каза ми той, — че моите другари не би ти дали ни една пара, ако не те обичаха толкоз. Те се радват, като помислят, че имат възможност да ти помогнат. . . И от твоята страна ще е твърде безразсъдно, ако се откажеш да вземаш то, кое ти се предлага тъй чистосърдечно, тъй от душа, защото тогава ти твърде ще оскърбиш другарите ми.

Аз се съгласих.

— Тъй е. . . — весело рече Иванчо; — сега вярвам, че учителят ти ми е писал право. . . Днес тескерето ти ще бъде готово, сутре ще седиш на парахода, а сутре вечер — в Г., подир неделя пък — в Приморск.

— След неделя в Приморск? Възможно ли е това? — едвам не запитах аз: тъй ме зарадва и учуди това. Но Иванча го нямаше вече при мене. Аз седнах пак до прозореца и като не се съмнявах, че скоро ще бъда в Приморск, взех да си мечтая как ще бъда щастлив в този град, защото щесистигна целта и това ще бъде тъй скоро, подир една неделя! . . . Подир това аз реших да пиша на учителя едно писмо, в кое да го известя де съм и кога ще тръгна и да го благодаря за неговата към мене грижа. Но кога ли не ме е излъгала надеждата? Уви, аз не мога да кажа, че барем еднъж се е изпълнило то, за кое съм се надявал! . . . Истина, в то време, когато съм се надявал за нещо добро, аз съм се надявал да бъде и обратното, както е и бивало; но тая ми последна надежда е бивала по неволя. . . Раждала се е за то, че е изчезвала първата надежда. Но сега аз никак не мислех, че ще ме излъже надеждата ми, и за то двойна ми беше скръбта. В то време, когато аз в писмото на

учителя си разправях как ще седна на парахода и ще тръгна за Приморск, един от Иванчевите другари доде и ми каза с прискърбие, че Иванча са запрели! Защо са го запрели, Иванчевът другар не щеше отпърво да ми каже причината на запирането му, но после се реши и ми каза, че са го запрели заради мене. . . за то, че отишъл да ми взема ново тескере, без да обади на чорбаджиите. Отпърво аз не можах да разбера що ще рече това; но ми разказаха, че главният чорбаджия в С., кого младежите прекръстили а б о б а, отколе се е канил на Иванча за то, че Иванчо често му хортувал насреща и твърде-твърде не уважавал чорбаджийското му достойнство. Но досега оскърбеният чорбаджия не намирал случай да отплати на Иванча. Сега моето тескере му доставило този случай. Чорбаджият, щом узнал, че на моето тескере се е минало времето и че Иванчо ме прибрал при себе си с такова тескере, обявил, че аз съм лошев човек — инак би имал добро тескере, — че съм искал да побягна в чужда страна, и настоял да запрат Иванча, като взел да казва (т. е. да клевети), че Иванчо често е примамвал в чужди страни много момчета. Напразно Иванчо доказвал, че никога не е правил той това; напразно някои други от познатните младежи, даже и синът на чорбаджия свидетелствували, че аз не съм от ония, които бягат, ами отивам по работата си. . . Нищо не помогнало: Иванча запрели!

„Нека полежи малко в тъмницата, та да се научи“ — казал чорбаджият, след като запрели Иванча, и от удоволствие разтривал ръце.

— Ами каква ще стане тя сега? — запитах аз оногова, който ми разказваше.

— Бе това е пуста работа, но защо ми е. . . Иванчо, а може и ти ще бъдете затворени повече от две недели. . .

Аз не съм в състояние да опиша каква болка почувствувах в сърцето си, като чух това. Ах! Не само аз, но и други, кои ми желаят доброто, и те страдаят! Че защо?. . . Вместо ответ — нови безпокойства, нови скърби, нови грижи!. . . Нека бъде тъй! Аз ще се боря до сетна душа. . .

— Какво трябва да се прави сега? — запитах аз Иванчева другар.

— Друго нищо — рече ми той, — само трябва да се пише в Т. до учителя ти или до другиго от гражданите, за да ти пратят свидетелство. То може и инак да се свърши, но чорбаджият е гневен на Иванча. . .

Аз, без да губя време, взех да писвам съвсем друго писмо на учителя си; но едвам написах два-три реда, дохода от конака за мене. . .

Както предсказа Иванчевът другар, тъй и се случи. Цели две недели аз и Иванчо стояхме затворени в тъмницата. Много от младежите дохождаха често да ни посещават, най-повече синът на а б о б а не се отделяше от Иванча. Това добро момче като че искаше със своята грижа да изкупи вината на татка си. . . Най-после нас ни освободиха, защото Симо — Богданов татко, кой бил много приятел на чорбаджия — писал до него писмо, за да не ми прави никакво зло.

— Сега те пускаме — каза ми чорбаджият, щом излязох аз от тъмницата, — но забележи на ухото си, че друг път, като ти се случи да останеш без тескере, трябва да отиваш при чорбаджиите, а не при такива луди глави. . .

И той показва на Иванча, кой также излязваше от тъмницата.

— Е, на какво прилича това? — запита Иванчо чорбаджия, като го гледаше право в очите.

— Трябва да знаеш, че тука има чорбаджии. . . — каза вместо ответ чорбаджият, като клатеше глава и кривеше устни.

— Тъй, тъй — подзеха двама-трима от с т а р и т е, кои стояха наоколо, — трябва да познаваш, че тук има с т а р и.

Иванчо ги изгледа и без да продума нещо, улови ме за ръката и ме поведе към у тях. Но с т а р и т е скоро ни стигнаха и обявиха на Иванча, че той за то, дето ме е прибрал в къщата си с вехто тескере, трябва да плати 150 гроша д ж е р е м е.

— Инак пак ще те тикнем в х а п у с ъ т. . . — прибавиха те.

— На какво ще се употребят тези пари? — запита Иванчо.

— То пе е твоя работа — каза един, вероятно най-глупият и най-лошевият.

Иванчо му измери челото и си тръгна пак в пътя; но поблагодаряващите с т а р и му обявиха, че това джереме ще се употреби на въськ за църквата и че той трябва непременно да даде.

Иванчо се съгласи. Той можеше да се освободи от този данък, що му тъй произволно налагаха чорбаджиите, но се боеше с упорството си да не повреди на мене, защото аз още не бях си взел ново тескере. Но с т а р и т е се бяха решили да правят не то, което исцеха да правят м л а д и т е. Те се

съгласиха да ми дадат свидетелство за тескере, но тескерето да не бъде за Приморск, а за назад — за Т. . .

— Не бива да отидеш в Приморск. . . Ти оттам може да не се върнеш вече, а тук трябва да се плаща на царя данък; кой ще ти го плаща?

Тъй разсъждаваше първият чорбаджия и решително се отказа да ми даде свидетелство. Неговът пример последваха всичките други с т а р и. Но з а т о м л а д и т е съвсем си изгубиха търпението. Те се заловиха яката, сблжиха се с някои други турци от конака, привлякоха на своя страна и двама от българите, влиятелни чорбаджии, и след два дни тескерето ми беше вече готово.

Трябва тук да кажа, че един от онези чорбаджии, що взеха страната на м л а д и т е, псуваше другите чорбаджии и казваше, че те, като взели от Иванча 150 гроша джереме, дали 100-тях на църквата, 50-тях употребили за собственото си удоволствие, а именно — купили едно агне, хубава ракия, вино и отишли по лозята да се веселят. . . Иванчо уверяваше, че те това често правят. Но аз и досега не вярвам. Как! Нима нашите чорбаджии са дотолкоз безсъвестни, щото за своето удоволствие да употребяват то, що е назначено за църквите или що се е взело от името на църквите? Нима ще се намерят такива нищожни чорбаджии у нас, кои да крадат обществени неща? Не, не! Това е дадено само на гръцките владици, а не на нашите чорбаджии. . . Но кой знае! Може и това да бъде. . . Кой знае!

Аз се простих с Иванча и другите м л а д и и влязох в парахода, кой след полвина час взе да разсича белият Дунав. . .“

Тук се свършват Живковите записки; вероятно те са се изгубили; но това не ни бърка да си продължаваме разказът.

XIV.

Л О Н Д О Н Е Ц

Живко сега беше весел. Той с възхищение гледаше как колелата на парахода изхвъргат пениста вода, коя бързаше колко е възможно по-скоро да побегне от них. А понякогаж той спираше поглед на брегът, кой все още си удържваше зеленината, макар и да беше вече късно. Като дете ходеше Живко ту на таз, ту на оназ страна на парахода и ухилен

гледаше безконечната зелена балта, ту се спираше при машината и с любопитство разгледваше всяко нейно движение, като че се мъчеше да си обясни от що произлизава то; ту пък отиваше при кормилото, де едрият хърватин въртеше колелото на таз или оназ страна, според както му кажеше помощникът капитански. Живко никога не беше виждал компас, макар и да е чувал и чел много за него. За то той сега с двойно любопитство го разгледваше.

От С. заедно с Живка влезе в парахода още един момък българин, с кого Живко се познакоми скоро. Тоз момък, както казваше сам, учил се на много места по Европа. Най-първо той се е учил в Малта, отде за способностите и прилежанието му пратили го в Лондон. Преди година той се върнал от Лондон и сега отивал в Прагският университет, за да може да изучи славенският език, защото френски, английски и немски знаел твърде добре; трябвало да знае и славенски, за да може да принася полза на народа си. . . Всичко това този момък сега в парахода разказа на Живка. Живко беше във възхищение, като узна, че има такъвзи спътник, и начена доверчиво да му разказва за туй-онуй и да му иска съвети.

— Аз се радвам от душа, че във вас намерих такъвзи добър спътник — казваше му Живко, като гледаше на него с уважение. — Вий сте пътували много и вярвам, че вашите съвети много би ми помогнали в бъдещите ми постъпки. . .

— От все сърце ще се радвам, ако моята опитност може да те ползува що-годе — рече Лондонецът с приятно усмиване и се спусна да разказва на Живка разни е п и з о д и от своята ученическа жизнь.

— Тъй, любезни приятелю, на света нищо не се получава без мъки и труд, но добросъвестният труд всякога се награждава. . .

Тъй свърши разказванията си Лондонецът. Живко искаше да му противоречи, т. е. да му каже, че това не се случва всякога, че добросъвестният труд всякогаж не се награждава, а само тогава, когато около оногова, който се труди добросъвестно, има добросъвестни хора. . . В противен случай челяк за добросъвестния си труд получава укори, презрение, мъки и даже смърт. В доказателство на всичко това Живко щеше да представи учителя си, новият си приятел Иванча, тъй също и татка си. Но едвам Живко взе да хортува, Лондонецът му прекъса думите, като каза:

— А засега, приятелю, ето какъв съвет аз ще ти дам и

този съвет е най-важен от всички: Бъди осторожен най-повече в то време, когато пътуваш. От всичко най-много си пази парите, колко ще да са те малко... А ти нямаш много пари я?

Живко каза, че повече отколкото са му дали добрите с. . . ски момци, няма, но и те ще му стигнат да отиде до Приморск.

— Разумява се, ще ти стигнат — подзе Лондонецът, — само ти не ги дръж у себе си, защото на парахода се случва всичко: може да заспиш, та може да паднат от пазвата ти или да ги измъкне някой. В единът и другият случай ти може да ги изгубиш. . .

Тук Лондонецът пак се впусна да разправя на Живка как той, като отивал от Малта в Лондон, изгубил до 50 минца, кои измъкнали от пазва му в то време, когато той спокойно спал.

Живко повярва всичко това и умислен запита:

— Ами че де да ги туря? От торбата ми може по-лесно да ги вземат. . .

— Ето що значи неопитност — с усмихване рече Лондонецът. — От торбата, братко, никой не ще ти ги вземе, първо, защото никому не ще доде на ум, че ти в торбата си държиш пари; второ, защото торбата ти никой не смее да бутне, че това в парахода е строго запрещено; трето, защото ти, като си лягаш, ще тургаш торбата под глава си, а изпод глава ти не е лесно да се извлича торба. . . ; четвърто, и проч., и проч. Видиш ли, че ти не си опитен? Послушай ме и не ще сториш зле.

Живко послуша, но на другия ден, когато параходът се приближи до Г., той (Живко) развърза торбата, за да си извади парите; но в торбата нямаше пари! Живковото тескере, рекомендателните писма от с. . . ските младежи до някои други знатни лица в Г. бяха свързани в една кърпа заедно с парите. Сега тая кърпа я нямаше. Напразно Живко изпразня торбата и разтърсва всяка една риза отделно с надежда дано отнякъде падне кърпата; напразно той с тая съща надежда обръща торбата наопаки няколко пъти — кърпата все я нямаше! Живко не се плашеше от какво бъде нещастие; но сега той побледня и се разтрепера. Страхът му произлезе най-повече от това, че го нямаше тескерето му. . . А Живко тъй беше уверен, че скоро и спокойно ще стигне в Приморск! Но сега без тескере бог знае колко той ще страдае. . . И ще види ли той Приморск?

Бледен като стена, той си остави торбата почти развързана и тръгна да търси спътника си, за да му разкаже нещастната

СЪВЕТНИКЪТЪ.

НАРОДЕНЪТЪ СЪВЕТНИКЪТЪ

ИЗДАВАНЕ ГОДИНА СЪБИРА.

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

СЪВЕТНИКЪТЪ

Началото на повестта „Ученик и благодетел“, обнародвана във в. „Съветник“

случка. Лондонецът го нямаше на кувертата. Подир малко той излезе от камарата, като се облизваше; вероятно той е ходил там да обядва. Живко, щом го съгледа, побърза да иде при него и да му се оплаче.

— Наистина? — запита Лондонецът, но тъй хладно, щото Живко учуден се дръпна назад.

— Какво нещастие! — продума Живко.

— Няма нищо, Живко, на парахода се случват такива нещастия — каза Лондонецът с хладно, убийствено усмихване и си замина.

Живко остана като замръзнат на мястото си. Той се надяваше, че този му нов приятел, ако не друго, барем ще го утеши или ще го съветува как да постъпи в такова трудно обстоятелство. Но Лондонецът, който преди малко беше толкоз щедър на съвети, сега даже не го погледна, а си замина, като че никога не е виждал Живка.

Живко още еднъж разбърка торбата си, но пак напразно! Той тръгна пак нагоре-надолу из парахода и подир дълго ходене приближи пак до Лондонеца, който седеше на носът и държеше в ръка си едно запечатано писмо. Лондонецът не догади, че до него се приближи челяк, и зато Живко имаше твърде добър случай да прочете до кого е писмото. Но Живковата неопитност дохождаше до глупост. Той не се възползува от случая, а като сложи ръка си на рамото на Лондонеца, и каза:

— Съгласен съм да не си вземам парите, само нека ми дадат писмата и тескерето.

Лондонецът се стресна и отпусна писмото в Дунавът.

— Ах! Вий си изтървахте писмото. . . — с безпокойство рече Живко.

— Нищо. . . то не ми е потребно. . . — избърбора Лондонецът, като стана бързешком и се махна изпред Живка.

„Дали не си ти?“ — премина през умът на Живка този въпрос, когато той гледаше на Лондонеца, който бързешком влезваше в камарата. И Живко машинално тръгна към камарата, но скоро се спря и каза:

— Ех! Отде ли ми дохождат такива мисли! . . .

Живко не можеше да си въобрази, че такъвзи образован челяк може да краде. А Живко вярваше, че Лондонецът е образован.

„Какво ще правя сега?“ — този въпрос си зададе Живко, като въздъхна от сърце и повисна на дъската със свесена

глава. . . Подир малко сълзите една по една взеха да падат от очи му и да се смесват с мътната дунавска вода. . .

Много стоя Живко обвиснат над водата; сълзите му престанаха, а и той сам нищо не мислеше, а стоеше тъй обвиснат, като че се намираше в дремота.

— Какво правиш тука? — запита го някой си с мил глас.

Живко се обърна. До него стоеше капитанинът на парахода — човек млад, не повече от 30 години, с приятни черти на лицето, с мил поглед, весела усмивка и с добро сърце. Той видя как побледня Живко, когато си разтърсваше торбата, видя с какво безпокойство се разхождаше той нагоре-надолу по палубата; видя и как сега той почти с отчаяние обвисна над водата и заплака. Всичко това видя този добър капитанин — той беше славон — и доде да поразпита Живка що е причина на тая му скръб и ако е възможно, да му помогне. Живко изгледа капитанина и вместо да отговори на въпросът му, каза:

— Изгубих онова, което ми е най-необходимо. . .

— Пари ли изгуби? — запита го пак капитанинът.

— Аз и пари изгубих, но това не е нищо. . . Важното е, че тескерето и рекомендателните ми писма взели.

Тук Живко разправи на капитанина де отива и защо отива и най-после прибави:

— Парите нека са негови, само тескерето ми да даде и писмата.

— Не мисли нито за едното, нито за другото — весело му рече капитанинът и му подаде една турска лира, като прибави: — Надявам се това ще ти потрябва и ще ти помогне нещо си. . .

— О, тескерето, тескерето ми дайте, а не пари! — рече Живко, като не вземаше лирата. . . — Без пари аз мога да отида до Приморск, а без тескере — никак.

— И за това не мисли, мой драги — каза капитанинът усмихнато; — аз мога и в това да ти помогна, бъди спокоен.

С тия думи капитанинът пристисна Живковата ръка, когато този последният вземаше лирата, и си замина. Между това параходът приближаваше към Г. . . Най-после той засвири и подир малко се спря. П[асажерите започнаха да изля]зват. Живко забеляза, че най-напред излезе Лондо[нецът. „Дали не си ти? — помисли] пак Живко; но пак, както и по-първо, каза: — Ех, какви ми[сли ми дохождат! . . .“]

Между това капитанинът при другите си работи спо[мни си обещанието и дойде] при Живка.

— На това писмо — каза той, като подаваше на Живка един запечатан пакет, — и щом излезеш от парахода, иди право в полицията и дай това писмо. Там ще ти дадат билет за свободно пътуване.

Живко с радост взе писмото и понечи да благодари добрият капитанин; но капитанинът бързешком отиде по работата си.

Както каза капитанинът, тъй и би. Живко взе билет от полицията за свободно пътуване и като каза на краката: „Боже поможи! . .“ — упъти се пак пешком към Приморск. Онзи, който му открадна парите, направи му това зло само, че му отне възможността по-скоро и по-лесно да стигне в Приморск. Но кой му открадна парите? Живко не знаеше и никога не узна. Но укрдна ги параходният му спътник, ученият, образованият момък, или Лондонецът! Този момък излъга Живка. Той не беше учен, а и къде Лондон не е даже помирисвал. Истина, той знаеше френски и английски, но знаеше само да хортува, а да чете и да писва — никак, даже и по български. Да хортува на тези два язици той се научи във войната — в 1854 год., когато в България имаше френци и англези. Той се представи при един френец за слуга и с него ходи чак под Севастопол. Тук той научи да бърби френски, а защото пък имаше сношение с разни английски слуги, научи малко и английски. Подир войната този момък отиде в Цариград и там сполучи да го изпратят в Малта уж да се учи; но след два месеца го изпъдиха за мързелият му и за безправствения му живот. В Малта в продължение на два месеца той само това придоби, че името си Ниван промени на Чиован. Подир това той ходи насам-натаък по България, като разказваше всекому, че се е върнал сега наскоро от Лондон. Впрочем този момък беше умен натолкоз, щото не се пускаше с никого, най-повече с учителите, в дълги, сериозни разговори, ами щом се явеше в някое общество, с френските и енглеските си фрази хвъргаше — ако може тъй да се каже — прах в очите на всички и си заминуваше. Е, случваше понякогаж някой си от първи поглед да го познае, че е с дъски, но той на това никак не обръщаше внимание. При това този момък имаше съвсем друго понятие за съвестта или неговата съвест беше съвсем инак устроена. Тъй, нему не му беше никак съвестно да излъже някого, да оклевети или да открадне нещо си с какъв

ще начин и да е. Ако понякогаж и да му дохождаше на ум, че тъй да се прави не е добре, то скоро философията му го оправдаваше пред собствените му очи. Тъй например, ако му додеше на ум, че не е сторил добре, дето е излъгал или оклеветил някого, той казваше:

— Какво да сторя! Вижда се, тъй трябвало да бъде. . .

И сега, като открадна той парите на Живка, стана му малко съвестно, най-повече като видя бледното Живково лице; но отпосле той премисли, че в кесията си има само няколко гроша, с кои едвам ли ще може да се нахрани един или два деня, а подир не ще умира пък от глад я. . . Да умре челяк от глад е все равно да се убие, а самоубийството е грях! Тъй помисли този философ и се успокои. Впрочем нека да не го безпокоим вече, защото той не ще се яви вече в разказът ни. Нека си иде сбогом!

ЧАСТ ВТОРА

I

ГОСПОД СИ ИМА ЕНЯТА

Небето беше покрито с мътни облаци, кои се спускаха все по-надолу и надолу и се виждаха, като че са неподвижни, макар студеният вятър да фучеше твърде сърдито. Снегът, размесен със замръзнал дъжд, носеше се надалеко, въртеше се всякак и най-после се строполяваше и покриваше земята. Студът беше нестърпим. Широките приморски улици бяха пусти и по них вятърът завиваше и въртеше снега и леда тъй страшно, щото сякаш че искаше да събори зданията. Никой не смееше да се покаже вън; напротив, всички приморци седяха в стаите си, като на затворничество осъдени престъпници, и се предаваха на разни занятия, кой както искаше и кому както поносеше. Беше още рано — пладне едвам се беше минало, — но такава тъмнина владееше навсякъде, като че след малко щеше да настъпи нощта. Щастливите, кои не си позволяваха да се трудят, защото имаха и не се нуждаха в нищо, весело прекарваха това време в топлите си стаи, без да догаждат даже, че вън свирепствува зимата. Вятърът колко грозно и да фучеше, замръзналият сняг колко сърдито и да удряше в прозорците на хубавите им къщи — те не обръщаха на това внимание, като че не чуваха нищо, и продължаваха да се предават на веселите си приятни занятия; или да се гостят с добри ястията, като често пълнят и изпразват чашите с бистрото хубаво вино, или да слушат сладките звукове на домашните музики, или да играят подир яденето в карти, или пък да спят беззаботно. . . Но бедните работници, кои с постоянен труд придобиват най-необходимите си неща, не можеха да бъдат спокойни, като слушаха бората, макар и внимателно да работеха в що-годе топлите си стаи. Те често се прислушваха на грозното вятърно завиване. Всяко едно хлопане на замръзналият дъжд в прозорците на техните малки къщички,

кои в сравнение с къщата на богатите щастливци можеха да се вземат за дупки, правеше им лошо, неприятно впечатление. В този случай уморения работник, без да престане да работи, погледваше на стопанката си, която также работеше, макар на едната ѝ ръка да беше обвиснало едно дете, а други две да спяха на колената ѝ, поклатваше глава и казваше почти уплашено:

— Какъв вятър! Ако сега някой се случи на поляната. . .

Тези последни думи като че уплашваха добрата му стопанка и тя побързваше да се успокои с това:

— Кой ли пък ще тръгне в такъв време. . .

— Случва се. . . — прибавяше работникът и продължаваше да работи.

— Господ да си има енята! — казваше с въздъхване стопанката му и бързешком завиваше въртеното, като в то също време подрусваше детенцето си, за да не плаче и да не разбуди и другите, кои тогава не ще ѝ дадат да работи.

Колко вятърът да беше силен и студен, колко леденият дъжд да се увеличаваше все повече и повече; колко човек и да се мъчеше да се увери, че не е възможно в такъв страшно време да се намира някой на поляната или да пътува, един или два часа далеч от Приморск, в една равна и широка поляна, де най-свободно свирепствуваше бората, вървеше полека-лека един млад пътник. Той като че се бореше с вятъра и дъжда и никак не му се искаше да бъде побежден, защото, макар често да се плъзгаше и падаше, но ставаше пак бързешком и продължаваше пътя си. Дрехите му бяха накичени с лед, както и калпачето му; ръцете, лицето и ушите му бяха морени, а между това гърдите му бяха почти голи, защото късатаясна абичка не можеше да ги закрие, при това и опнатите тънки гащички бяха прилепнали на тялото му. . . Но без да гледа на това, младият пътник вървеше още бодро и не си позволяваше да трепери, като че не чувствуваше никакъв студ, макар и едвам-едвам да държеше сопата си, на която уж че се подпираше. Понякогаж само той се спираше, поогледваше се наоколо и като наникъде не виждаше някое жилище, отчаяно махваше с ръка и продължаваше да върви. Но малко по малко вървежът му ставаше по-тих, като че краката му се отказваха да го носят. Този пътник като че беше престанал да чувствуват: сопата му отколе се беше изхлузила от ръце му, без той да догади. Сега той по-често и по-лесно падаше, а ставаше с твърде голяма трудност. Ръцете му малко по малко се

сцепяваха и се отказваха да му служат, тъй щото той не можеше да ги разтвори, за да запази равновесието си, когато се плезгваше. Сам той чувствуваше слабост, дремота. Очи му макар и да бяха отворени, но той не виждаше нищо освен някаква си белина, някакъв си туман. . . При всичко това той се усилваше. Но най-после той се плезна лошо, падна и като понечи да стане, та не можа, склони глава си на мократа замръзнала земя и си остана тъй. Сега не чувствуваше той нищо друго освен някаква си приятност, и приятност таквази, каквато чувствува всеки, който е вече предан на дремота. Той чувствуваше приятност и без съмнение не би желал да бъде в по-добро състояние. Но уви! Тая приятност водеше подире си смърт: нашият пътник замръзваше. . .

Вятърът продължаваше да фучи, като фърчеше по поляната и безжалостно натрупваше връх пътника ни замръзналите дъждовни капки, като че искаше да му отмъсти, задето той толкоз се е противил на силата му. Но пътникът ни не чувствуваше нищо: той все повече и повече се сцепяваше. . . И никой отникъде не му идваше на помощ! . . . Поляната беше пуста. . .

Но господ си има енята.

Подир минута далеч от нашия пътник се показаха две каруци, кои конете едвам тътреха подире си и вероятно отколе би се спрели, ако онези, кои седяха на каруците, не ги шибаха понякогаж с камшика. Едно сиво куче подбъгваше пред конете и лаеше. Подир малко първият каруцарин спря конят, изправи се и начена да се огледва.

— Що е? — запита другият каруцарин, като спираше и той конят си.

— Чакай, че ний пътя загубихме, струва ми се. . .

— Та не ще е чудно; я гледай каква тъмота: не се вижда нищо.

Те и двамината взеха да се огледват нагоре-надолу.

Между това щом каруците се спряха, кучето си издигна мусурата, помириса въздухът, зала силно и бързешком се спусна към нещастният ни пътник, като не преставаше да лае, нито пък да си маха опашката. То забиколи пътника ни еднъждваж, помириса го по лицето, побутна го с крака си и си удвои лаят, като че искаше да го разбуди. После то се спусна към каруците лаешком, доде досред пътя, върна се пак към пътника и сетне пак към каруците. Тъй то прави няколко пъти.

В това време един от каруцарите, като се умори да гледа

нагоре-надолу, седна в каруцата си, обви се с полвин замръз-
налия си кожух и запита:

— Ами сега?

— Чакай. . . Хе — де лае кучето: трябва там да е пътят. . .

И двете каруци се приближиха бързешком до кучето, а следователно и до пътника ни.

— О-хо! — рече първият каруцарин, като съгледа пред каруцата човека, спря конят си и скочи долу.

То направи и другият. Те и двамината обиколиха пътника и наченаха острожно да го пипат по тялото.

— Той вече се е сцепил — каза единът каруцарин и уплашено погледна на другаря си.

— Нищо не му е — рече този усмихнато; — само гледай по-добре и по-осторожно да пипаш.

И с тия думи той скимна на другаря си и се залови за работа. Подир малко пътникът ни беше вече на една от каруците.

— Накъде сега?

— Ще вървим, че дето ни изкара господ. . .

И каруците тръгнаха. Кучето весело зала, като подскачаше пред предния кон, като че искаше с това да му даде кураж или сила. Но бедният кон само махаше с глава и пак като преди крачеше полекичка. На каруцарите взе да става страшно: конете им бяха съвсем уморени, те сами силно чувстваха студът, а между това бората свирепствуваше с еднаква сила; замръзналият сняг безжалостно се натрупваше на них. При това нощта приближаваше. . . Каруцарите често се озъртваха насам-нататък и като не виждаха нищо, кръстеха се. . . За щастие скоро се показа пред каруцарите една долина, в която те съгледаха нещо да се чернее. Те се прекръстиха пак и побързаха към там. Наистина то беше кръчма. Щом стигнаха там, добрите каруцари снеса пътника ни от каруцата с такава съща осторожност, с каквата го и туриха, и го внесоха вътре.

— Та да го занесем вътре, там при огъня — каза единът каруцарин (по-неопитният), като видя, че другарят му има намерение да остави пътника в пустата студена стая.

Този последният изгледа другаря си, усмихна се и без да каже нещо, острожно разряза и сне от пътника дрехите. Подире накара да донесат сняг и с него разтри добричката всичкото тяло на пътника, тъй щото бедният взе да дохожда що-годе в себе си. Като забеляза това, каруцаринът обви пътника ни с няколко ризи, кои извади от торбата му, затрупа

го със своят си кожух и го остави, а сам, като подбра другаря си, влезе в стаята, де гореше огън, и поръча да донесат оката с виното.

— Дору ний се стоплим, и той ще се съживи — каза опитният каруцарин на другаря си, като преполвини оката.

— Та той тук, срещу огъня, по-скоро щеш да се съживи...

— Речи: щеш да умре и тогава ти пък щеш да ходиш за поп. . .

Тъй като разговаряха, каруцарите продължаваха да пълнят и изпразнят оката. Понякогаж те се поприслушваха на бората, но тя не ги плашеше вече. Те бяха запазени от нея, при това и оката с хубавото вино се намираше в ръце им. Това вино разливаше в сърце им кураж и веселие и те пееха вече и скачаха. За тяхна чест трябва да се каже, че причина на веселието им не беше само виното. Те удвояваха веселието си, като помисляха, че им се е удало да избавят едного чело-века от ръцете на смъртта. Това го те доказваха с грижата, коя имаха за пътника ни: и в пияно състояние те отиваха там, дето лежеше пътника ни, пипаха го по челото, ръцете и гърдите, прислушваха се на дъхането му и като се уверяваха, че му е добре, че спи спокойно, връщаха се назад и се залавяха за оката с двоен ищак.

Но кой беше този пътник, който се вече намерваше в ръцете на смъртта, и тези добри хорица, кои тъй навреме се явиха, за да го измъкнат от нея?

Пътникът беше Живко.

Ний знаем, че Живко от Г. тръгна за Приморск пак пешком. Парите, що му ги беше дал добрият капитанин, не стигаха за парахода и Живко, колко и да искаше да седне на парахода и след два дена да бъде в Приморск, трябваше да се откаже от това си щение. Най-първо в Г., по съветът на един млад и богатичък момък, Живко се беше решил да иде при някого от богатите в Г. българи и да проси помощ; но друг един беден и опитен младеж отклони го от това, като му каза, че богатите в Г. българи са родолюбци и благо-детели само на слова, а щом доде работата до пари, у тях пропадва родолюбието. . . И на това този младеж приведе убедително доказателство. Той разказа на Живка, че преди година-две момчета-българи дошли в Г. да се учат; но тъй като били бедни, те се обърнали за помощ към г. . .ските българи. Но тези последните заблагоразсъдили да не им помагат, като при това ги посъветвали да се върнат, отдето са

дошли, и да се заловят за работа, а науката да оставят, защото тя не давала хляб. Момчетата, принуждени от бедността или по-вярно от гладът и като се уверили, че молбите им ще бъдат напразно, решили да се върнат, отдето са дошли; но тъй като нямали пари, те се обърнали към най-богатия в Г. българин за помощ. Господството ги приел радушно, но на просбата им отвещал така:

— От сърце желая да ви помогна; но за зла чест не мога сега. . .

Момчетата се почудили как може този известен богач да желае да помага от сърце, а да казва, че не може, и като пресметнали, че той може да мисли, що те ще му искат много, побързали да кажат:

— Нам не ни трябват много пари: само колкото ще ни стигнат, дору идем до градовете си; а на това за двамата ни доволно са три австрийски желтици.

— Е, нищо! Три австрийски желтици може да ви даде всеки. . . Ходили ли сте при другите?

— Ний тук не познаваме никого и никой ни не познава. Преди, като просехме тукашните българи да ни помогнат да се учим, те ни отказаха и ни съветваха да си идем. Ний нямаме средства да се върнем, но като чухме за вас, додохме да ви просим. . .

— Твърде добре сте направили, но. . .

— Но ако се откажете и вий, то ний може тук на чуждата страна да пропаднем. . .

— Глупости! Никой не пропадва. . . Вий може тук да си намерите работа. . .

— Та ний сме още млади; за нас времето е скъпо: ний искаме да се учим. . .

— Вий право казвате, че сте млади, и на младият челяк не трябват пари: той всякога и всякъде може да се прехрани. . . А парите трябват на нас — старетините, — защото ний не можем да работим и трябва все от готовото да ядем. . . А вий? Днес ако ви изпъдят оттука, сутре ще отидете на друго място и ще си изваждате хлябът. Тежко е за нас, старите, че не можем да слугуваме. . .

При една такава философия на този богат българин едно от момчетата не можало да се стърпи и казало малко сърдито:

— Като бъде работата само за прехрана, то и сам зная как да се прехраня. Слава богу, млад и здрав съм; ако не друго, то барем мога да копая и пак да се прехранвам. Но не е ра-

ботата само за това. Ний не додохме тук за съвети, а да ви просим пари, за да се върнем там, дето ни знаят, и може — надежда туй е — някой от богатите ни познайници да си е изменил досега умът и да се склони да ни помага, за да се учим. . .

— И това е глупост! — подзел богатият. — Сега времената са такива, щото онзи е учен, който е богат. . .

— Вий искате да кажете, че не щете да ни помогнете?

— Нищо толкоз не желая, колкото да помагам на младите си съотечественици. За съжаление не мога сега. Но ако искате, потърпете малко: подир три-четири месеци аз ще получа наследство до десетина хиляди желтици, тогава ви давам две желтици. . .

— Благодарим! — казали момчетата и станали да си идат.

Богатият, като ги изпращал, просил ги да го простят, че при всичкото си желание не можел да им изпълни просбата.

Това като чу Живко, тръгна си пешком. По сух път, особено пешком, трябваше много да се върви, за да се стигне в Приморск. Отпърво Живко се усили и в първия ден вървя, без да си почине, но къде надвечер той се принуди да се спре близо до едно село, защото взе да чувства в краката си силна болка. Живко си изу цървулите, за да види що е причина на болката, и колко се почуди той, като видя, че краката му са се покрили с прищове. От това ли, защото той видя прищовите, или от това, че прищовите наистина боляха, Живко, подир като си почина и тръгна пак, не можеше да престъпва и едвам се домъкна до селото. Тук той се оплака на една бабичка от краката си. Бабата, като му разгледа краката, помахаше с глава, като че искаше да каже, че работата не е добра, но скоро подир това рече:

— Те ще минат, синко, но трябва да се здравят. . .

И бабата се залови да му здрави краката. Тя запали голям огън, накара Живко да си припече на огъня краката, кои после уми с люта ракия и най-после намаза с разтрит барут; а когато Живко щеше да си ляга, тя му поръча да простре краката си срещу огъня и да ги пече цяла нощ. На сутринта Живко видя, че това лекарство му помогна добре: той можеше сега спокойно да върви, без да чувства някоя болка в краката си. Но Живко не беше вече толкоз бърз: в ден от три, най-много четири часа път повече не вземаше. Но най-повече му мибавяше вървенето това, че той често се губеше. Често вместо в едно село, кое лежеше на пътя му, той отиваше в друго,

кое беше съвсем настрана. Това се случваше най-повече за то, че Живко не знаеше език. В селата, през кои той минаваше, нямаше нито една българска къща, не се срещаше нито един българин. Тъй също по тези села не можеше да се намери челяк, който да знае или турски, или гръцки — езици, кои Живко знаеше доста добре. Чак на втората неделя Живко при едно село среща едного селянина и се мъчи да го пита — не по български, разумява се, — дали има друго село наблизо. Но селянинът, вместо да отговори, махна с ръка и каза чисто по български:

— Враг те знае какво ми казваш. . .

Живко се зарадва и побърза да захортува по български. Тук той узна, че това село, кое той вижда отпреде си, е българско и че отсега нататък той често ще среща български села.

Тези българи, що населяваха тая страна, бяха преселници, кои из България са се преселили в разни времена.

Оттук нанататък на Живка взе да спори в пътуването. Той все повече и повече се приближаваше към Приморск и ставаше по-спокоен, по-весел. Бедният, вярваше, че като стигне в Приморск, ще се успокои съвършено. Прежната му безнадеждност, прежното му съмнение дали в Приморск не ще му откажат и дали той там не ще страдае — изчезна. Сега той, подир примерът на добрият старец-селянин и подир примерът на Иванча и другарите му, напълно вярваше, че всичките му теглила ще са до Приморск, де той под сянката на добрите приморски българи ще види спокойствие.

С такава надежда Живко напусна последното, най-близо до Приморск, село и весел тръгна към Приморск. Той се надяваше след три часа да бъде в този град. Тая надежда му удвояваше силите и той крачеше бърже и широко, без да чувства уморяване. Но студеният вятър, който още от сутринта фучеше, бързешком взе да се усилва, дору най-после се обърна на бора, коя беше толкоз по-страшна, че взе да вали сняг, размесен с ледница. Живко вече беше се отдалечил на два часа от селото; той вече виждаше Приморск, но бората свирепствуваше. . .

Ний видяхме как Живко не можа да се противи на бората и студът и в обезсилването си падна и си остана тъй. Но бората, коя надви Живка, не можа да надвие на други два пътника, т. е. на каруцарите ни, макар и доста да ги изплаши. Тези каруцари отиваха в Приморск, за да продадат нещо и да си купят нещо пак за Коледа. Но по пътя ги настигна бората

и ледницата. Те изгубиха пътя и дору го търсеха, намериха Живка, кого и отнесоха, както видяхме, в кръчмата. Тук Живко след няколко часа можеше вече да става.

II

ПРИМОРСК

На другия ден двете каруци се приближаваха полека-лека към Приморск. Живко седеше на едната каруца и разговаряше с каруцаринът.

— Но тука се вършат чудеса — каза той, като си сне калпачето; — вчера беше такъвзи студ и мраз, а днес, гледай, снегът се е разтопил и вятърът съвсем не е студен.

— То тука все тъй бива — рече каруцаринът, макар и да не разбра що му хортуваше Живко, защото не знаеше по български, но само тъй по догадка му отвеща.

Беше вече късно и нощта вече царуваше.

— Що е това, дето свети? — запита Живко, щом каруцата влезе в една от приморските улици.

Но каруцаринът само посви рамена и не каза нищо. Живко не го безпокои повече, че не му трябваше вече да знае що е то, дето свети, защото видя сам, че то е фенери. Живко се загледа на улицата: тя беше дълга, широка и равна, при това и от двете страни окичена с фенери, кои отдалеч се виждаха да са едно до друго слети. . .

— Нима все тъй са дълги и равни улиците? — беше запитал пак Живко, но припомни, че не го разбират, и побърза сам на себе да отвещае, като рече на ума си: „Тъй трябва да бъдат ами. . . Приморск е европейски град. . .“ Подир това Живко взе да си представлява как този град е прекрасен, чист; как му са улиците постлани все с бял твърд камък, приличен на мрамор. . . С една реч, Живко взе да си представлява Приморск такъвзи, какъвто мислеше, според както е чел, да бъде европейски град. Но в то време каруцата влезе в една локва и мътната вода напръска Живка от глава до пети. Тогава Живко взе да разгледва улицата и да се прислушва как върви каруцата. Улицата беше кална дотолкоз, щото конете потъваха в кал до колене; при това и каруцата често влетваше ту в една, ту в друга локва, от що Живко се удостояваше да се облее

с мътната, т. е. калната, вода. Това твърде явно доказваше, че Приморск не е такъвзи град, какъвто си го мислеше Живко, и че улиците, макар да са равни и широки, но са по-кални, хем много по-кални, от улиците на най-последния не-европейски град; но Живко не щеше да се съгласи с това и в утешение той си помисли пак: „Може да сме в най-лошевата улица.“ В това време каруцаринът запита Живка за нещо и като видя, че не му разбира, той си извади кесията и я под-рѣнка, като си повтори и въпросът. Живко разбра, че челя-кът го пита има ли пари, и побърза да отивае отрицателно, защото наистина нямаше ни една пара. Лирата, що му я даде капитанинът, Живко я похарчи тук-таме из пътя. Каруцаринът, като чу, че Живко няма пари, почеса се по вратът и завърна в друга улица. Подир малко каруците влязоха в един широк и пълен с кал и боклук двор. Дору каруцарите слязат от каруците си, при них доде един човек, кому те предадоха Живка и поръчаха да го заведе вътре. Човекът поведе Живка и след минута го въведе в една доста широка стая, в коя Живко, щом стъпа, закашли се и се спря до прагът. Стаята беше пълна с тютюнен дим тъй, щото Живко не можеше нищо да види; а между това той се догаждаше, че стаята е пълна с народ, защото от силната глъчка и крясък той се принуди да си за-туля ушите.

— Няма нищо, няма нищо. . . — каза му онзи, който го водеше; — иди хе там, има празно място. . .

Живко не се побутна, но тъй като очите му попривикнаха малко на димът, той взе да се огледва. Наистина стаята беше пълна с народ от всякаква вяра и звание. Най-първо Живко-вът поглед падна на три човека, кои бяха опърпани като цигани, а пияни като скотове. Те седяха прегърнати един до други и отвратително кряскаха, като често си удряха носовете о земята. Живко се потръгна и махна погледът си от тези ч е л о в е ц и; но по-нататък той видя таквози, кое досега не беше виждал и кое го направи двойно да се потръгне: там в един ъгъл търкаляше се една жена, облята по лицето и сна-гата с вино, но вино таквоз, кое тя по-първо изпила, а после изхвърлила назад. По-нататък пък няколко мина играеха в карти и се караха до бога. . .

Живко си пристисна главата с две ръце и понечи да избегне вън; но еврейнът (човекът, който го въведе в тая стая, беше еврейн) го улови и му каза да отиде в отсрещния ъгъл, че там имало място.

— Та аз тук ще се задавя! — извика Живко, като се дърпаше назад. . .

Евреинът, като евреин, знаеше що-годе по български и каза на Живка, че той ако иска, може да му даде друга стая по-тихна да спи, само трябва да заплати повече, или пък, ако не ще ни тъй, ни инак, може да си иде, отдето е дошел.

— Ти може да си и благороден, но какво да ти сторя, кога си беден. . . Сега благородството не струва пари. . .

С тези думи евреинът взе да разгледва Живка.

Лицето на евреина беше отвратително. С едно око, разрязана устна, с черни зъби, дълъг, извърнат нагоре нос, със сбръчкано лице, наполовина изгоряло, с дълга жълта, но от много време нечесана и набита със сламки и боклук брада, този евреин разгледваше Живка внимателно, като понякогаж се оригваше и изпускаше лукова и чеснена миризма тъй, щото Живко стискаше очи и затуляше нос.

— Да, да, вижда се, че ти си бил благороден — повтори евреинът с удоволствие, според както се виждаше от усмихването му; — но сега благородството не струва пари; сега е той благороден, който има пари. . .

— Но ти виждаш я, тука аз ще се задъхна! — ядосано рече Живко. — Позволи ми барем там в пруста да прекарам нощта. . .

— Там ти ще наистинеш. . . Но и защо да се търкаляш на голите дъски, дору тук има постелка? Иди хе-там в онзи ъгъл; там е по-тихна. . .

Живко нямаше какво да прави и отиде от срещната страна. Там наистина беше по-тихна, т. е. имаше по-много място празно, при това и по-близо до другата стая, коя беше празна и отворена. От тая стая идеше чистичък въздух. Живко въздъхна, седна и се загледа на хората, и се заслуша на глъчката и викът им. . . Чак сега Живко забеляза, че не всички, кои се намират тук, са пияни, не всички крискат и не всички играят в карти, но има и такива, кои седят със склонена глава и с отвлечение гледат на всичко, що се върши около им, или пък, отнесени в мислите си, на нищо не обръщат внимание. Малко по малко Живко се предаде на дремка; нему му се искаше да си полегне и да поспи; но това беше невъзможно, защото глъчката и крясъкът не утихваха никак. . .

В Приморск има гостиници (ханища) великолепни, де може да спиш в меките дебели постелки, колкото щеш и когато щеш. Там, в отделната стая, тебе никой не безпокои:

всичко наоколо ти е тихо, при това и въздухът е чист, пресен. . . Но в такива гостиници могат да се спират само такива господиновци, кои са в състояние да плащат за едно пренощуване по 3 или по 5 карбонца. Има в Приморск и други гостиници не толкова великолепни, но пак чисти и удобни; но и там могат да се спират те, кои са в състояние да плащат по 1 карбон или повече, или по-малко. . . Има и по-долни гостиници и още по-долни; но и в тези, още по-долни, не можеше да се спира и да нощува кой бъде, защото барем най-малко тук трябва да се даде за едно нощуване 5, 6 или 7 гроша. Но има и хора, за кои Приморск е чужда страна, де те не познават никого и никой ги не познава и де, като се трудят те до сетня душа цял ден, едвам могат да вземат за труда си 6—7 гроша. . . И от тези 6—7 гроша те трябва да се прехранят, трябва да отделят за дреха, обуца, за пране и проч. Като е тъй, можеха ли тези, обречени на постоянен труд хора да имат жилището си в те гостиници, в кои за едно нощуване вземаха 6—7 гроша? Разумява се — не. И ето за такива хора, т. е. за сиромаси, но труженици, в Приморск има особени гостиници, в кои за едно нощуване вземат само един грош. Тези гостиници въобще състоят от една голяма стая, постлана само с рогозки. В тая стая се напълнят всички сиромасичужденци и си налягват поред, кой де завърне.

Каруцаринът, като узна, че Живко няма пари, заведе го в една такава гостиница, заплати за него един грош и го остави там. Ний видяхме, че на Живка никак не се искаше да остане там; но като премисли той, че няма ни пукната пара, а пък въвн беше студено, принуди се да остане и да претърпи до сутринта доста мъки от тютюневия дим и от глъчката и кръска на другите. Чак къде на разсъмване той позаспа малко. Но това му стана скъпичко, макар и да го не наскърби много: когато се пробуди, Живко не намери торбичката с ризите си. Нея я откраднаха.

— Е, сега съм вече съвсем свободен — рече с усмихване Живко, като се увери, че торбичката му я няма; — но трябва да се заловя за работа. . .

Сега най-главната работа на Живка беше да намери някого от приморските богати българи, да му изкаже защо е напуснал отечеството си и е дошел в Приморск, и да го моли за помощ. Но тъй като не познаваше никого от тия българи, той намисли да отиде при г-на Стефана Мляскова, за кого, дору е бил в отечеството си, е слушал най-много.

Живко не знаеше градът Приморск и улиците, нито накъде е Млясковата къща, но надяваше се с питане скоро да намери когото търси. Но напразно Живко се обръщаше към тоз, към онзи с молба да му кажат де живее г-н Млясков; никой му не казваше, защото не го разбираха какво пита. Някои пък, кои ако и да не го разбираха, но се догаждаха от името Млясков за какво ги пита, разказваха му нещо, но Живко пък не им разбираше. . .

Много ходи Живко насам-нататък, без да узнае нещо. Най-после той вече изгуби надежда да намери Млясковът дом и начена да обръща внимание на улиците. Улиците бяха пълни с кал и този кал макар и да беше доста замръзнал, макар и да се покриваше вече със сняг, който от сутринта не преставаше да вали, но все пак се разпръскваше насам-нататък, когато някоя каруца или животно минеше. Но най-повече което почуди и разсмеша Живка беше то, че един англичанин със силен смях хвъргаше в калът удочка и се мъчеше да лови риба; а в калът наистина беше нахвъргана риба. Други пък — френец — беше влязъл в калът до коленете и жалобно викаше да го избавят, защото ще потъне и ще загине в калът. Те, кои минуваха през там, весело се смееха, като гледаха на тая комедия.

— Нямам си работа. . . — усмихнато рече Живко и си замина.

Пладне вече беше се минало, а Живко все ходеше да разпитва за Млясковата къща. Между това студът все повече и повече се усилваше; калът по улиците взе да замръзва здравата и да се покрива със сняг, който от минута на минута ставаше по-дебел. Това правеше Живко да върви по-бърже и да пита за Млясковата къща, когото срещне. За нещастие никой от ония, които досега срещаша Живка, не разбираше нито по турски, нито по български, нито по гръцки. Но в една улица Живко срещна едного момка и го попроси по български, разумява се, да му каже дека е Млясковата къща, ако знае.

— Какво? — запита момъкът по гръцки. Той беше грък. Живко по гръцки повтори въпросът си.

Гръкът изгледа Живко с особен поглед — вероятно Живковите селски и вехти дрехи привлякоха вниманието му, усмихна се и каза:

— Млясковата къща не е далеко. Ти върви право по тая улица, хе там до онзи дом, виждаш ли? Като додеш дотам,

завърни наляво и насреща ще видиш едно голямо, бяло здание: то е къщата на г-на Мляскова.

Подир малко Живко вече стоеше при голямото бяло здание. Стените на това здание бяха тъй украсени с разни великолепни изображения, щото зданието приличаше на царски палат, според както мислеше Живко да бъде царският палат. Само това беше чудно на Живка, че това великолепно здание нямаше порти, както въобще имаха другите приморски домове, а вместо порти домът имаше само две ниски и тесни врата. При това и мъртвата тишина, коя царуваше в този дом, доста учуди Живко. Но Живко, без да гледа на това, приближи се до вратата и начена да хлопа. Отпърво хлопането му беше тихо; но отпосле, като не отваряше никой, Живко усили хлопането — напразно! Никой не отваряше. . . Живко беше изгубил вече търпение и се канеше да остави посещението си за друг път; но в това време мина край там гъркът, който му направи тая услуга и като се научи, че не са му отворили още, съветва го да хлопа по-силно, защото домът бил голям и не се чувало твърде. Подир това гъркът си замина; но преди да се скрие от Живковите очи, той се срещна с друг един, вероятно пак грък, и се впусна с него в разговор. Живко не чуваше за какво си те приказват, но видя, че както единът, тъй и другият умират от смях и често погледват на Живка. Най-после те се разделиха и гъркът — не той, който каза на Живка Млясковата къща, а другият, с когото се той срещна — приближи до Живка и сериозно му каза по турски:

— Напразно хлопаш тук, мой мили; тук е театро, а не Млясковата къща.

Живко се усмихна.

— Значи, господство му ме е излъгал? — запита той.

— Хем безсъвестно, а още ми се и псхвгли! — рече гъркът и се престори, че уж гневно погледна към там, дето замина лъжецът. После, като се обърна към Живка, продължи:

— Аз го мъмрих добричката; но не можех да се удържа, като те гледах, че хлопаш тук, и се засмях силно, както може и ти да си видял. . .

— И той още се смее? Какво животно! . . . — с презрение рече Живко.

Злобна и коварна усмивка се яви на Живковът събеседник, но Живко не можа да я забележи, защото тя както изеднъж се появи, тъй и изеднъж се скри, щом Живко понечи да погледне на него.

— Мен ми е жалко, дето тъй безсъвестно те излъгаха — начена пак гъркът; — но няма какво да се прави: миналото не се връща. А ако обичаш да отидеш у г-на Мляскова, върви с мене, защото аз ще мина през там . . . Аз слугувам у друг един българин. . .

Това беше казано тъй искрено, погледът, с когото погледваше този момък на Живка, като казваше това, беше тъй добър и кротък, щото Живко, без да мисли много, тръгна подире му.

Бедния Живко! Той мислеше, че всеки е като него чисто-сърдечен. . . Знаеше Живко, че има хора, кои лъжат, но той вярваше, че тези хора лъжат с цел. А сега него го излъгаха без цел, без нищо, само току-тъй, от една глупост или от една привичка, свойствена на глупците, както и на ония, кои са с развалено сърце. И наистина може ли да бъде по-глупо нещо от това да се възползуваш от неопитността на човека и да го излъжеш? И то защо? За нищо и никакво, само току-тъй да се каже, че си го излъгал. . . Лондонецът, който се възползува от неопитността на Живка и му открадна парите, в сравнение с гърка, който се также възползува от неопитността му, т. е. не от неопитността му, а от това, че Живко първи път виждаше Приморск и не знаеше нито улиците на този град, нито чия къща де се намира, стои много по-горе и отчасти не е за осъждане, защото той излъга Живка, т. е. убеди го да си остави парите в торбата само и само да може полесно да ги открадне, че му трябваша. А гъркът? Гъркът излъга Живка без цел, без нищо. . . Значи, на гърка е било свойствено да лъже. А на онегова е само свойствено да лъже без цел, който е с развалено сърце или който е глуп.

Тъй вярваше Живко и мислеше, че такива хора, кои без цел, без нищо лъжат, са изключение, срещат се твърде нарядко, и че този, който сега се е наел да му покаже домът на Мляскова, не е без съмнение от тези изключения и не ще го излъже. Тъй си мислеше Живко, като вървеше заедно с момъкът. Но ако Живко, вместо да мисли тъй и да гледа отпреде си, хвъргнаше понякогаж проникателен поглед на момъка, ако барем еднъж видеше коварната му усмивка, щеше да се увери, че този нов водач е достоен за по-низко име, отколкото първият. Но Живко не виждаше това и скоро за тая си глупа довереност той получи твърде добро наказание.

— Ето това е домът на г-на Мляскова — каза гъркът на Живка, като се спря пред едни високи и широки порти, кои

бяха съвсем разтворени и през кои можеше да се види както дългият двор, тъй и големите прозорци на къщата, що се виждаха от срещния край на двора.

Най-първо Живко хвърли поглед на къщата или по-добре да се каже на прозорците. Прозорците бяха обвесени с великолепни перди, кои закриваха вътрешното великолепие на стаите, ако предположеше човек, че през гладките дебели стъкла можеше да се види това великолепие. Самият дом не беше твърде хубав, а дворът още повече нечист — и Живко, ако не бяха прозорците с великолепните перди, би взел да се съмнява, че това е къща на знаменитият Мляскова. Впрочем той пак не можа да се удържи и запита:

— Това ли е г-н Млясковата къща?

— Това е, това — побърза да каже гъркът, като се мъчеше да даде истинност на словата си с приятната си усмивка; — ти влез и върви право при онези прозорци. Там, надясно, ще видиш стълба, възлез по нея горе и ще ти кажат де е г-н Млясков. Той сега подир обед има обикновение да спи; но нищо, ти ще го намериш. . .

Живко влезе в дворът. . .

Но подир няколко време той бежешком излезе на улицата, като слехтеше силно.

— Уф! — каза той и се опря до стената. Лицето му пламтеше, макар и да беше покрито със студен пот; очите му безсмыслено се обръщаха насам-нататък и сам той притреперваше, като че беше силно уплашен от нещо си. Като се поуспокои що-годе, той хвърли уплашен поглед на домът, от когото излезе, и бързешком се дръпна настрана, като че искаше да е колко може по-надалеч от този дом. После той се поспря и се поогледа нагоре-надолу, като не знаеше накъде да тръгне. Двамата гърци, кои тъй глупо излъгаха Живка, стояха на другата страна на улицата и се смееха силно, като не сменяха погледите си от него. Живко дълго гледа на них, после посви рамена, сгърчи презрително лицето си и каза: „Гърци!“, като че с това искаше да изрази най-низко, най-коварно и нищожно нещо на света.

Но какъв беше този дом, от който Живко тъй уплашено избягна?

То беше дом на загубени жени, т. е. на ония несчастни жени, кои човеците привикнали да наричат б е з ч е с т н и.

Какво видя в този дом Живко, ний не ще тук да казваме,

най-повече, защото и сам Живко никога не обичаше да спомня това.

Със словото „гърци!“ Живко си замина. Той дълго ходи из улица в улица и като го беше страх да пита хората за Млясковата къща, той начена да разгледва надписите на къщата, дано види някъде името Млясков. Впрочем най-повече той правеше това, за да забрави лъжливите гърци. Но това беше невъзможно, защото лъжците вероятно нямаха работа, вървяха подире му, макар и доста отдалеч, и му се подсмиваха. Но то, кое не можаха да направят надписите на къщата, направи го студът, кой къде надвечер се усили добре, добре. . . Студът накара Живка да забрави гърците и да се защитава, т. е. да върви по-бърже. Инак Живко не можеше да се защитава от студа, защото колко той и да се загръщаше и обвиняваше с късата си абичка, колко и да натискаше плиткото си калпаче, все пак не можеше да запази снагата си от студа, нито пък носът и ушите си, кои макар и да бяха се изчервенили добре, но все пак студеният вятър си позволяваше да ги брули немилосърдно. Освен това Живко начена да чувствува студ и мокрота в краката си, защото снегът, който беше вече добре покрил земята, стигаше през съдраните цървули до краката му, де се стопяваше и обръщаше на вода. При всичко това и гладът още му напомняше, че трябва да престане да кръстосва улиците, че трябва да седне някъде на топлик и заветно, да си попочине и да си похапне. Но де да иде? „Никъде!“ — помисли Живко и реши да ходи по улиците, дору се мръкне съвсем. А после? За после Живко не щеше да мисли. . .

С таквояз решение Живко премина още една-две улици и най-после излезе на една съвсем широка и дълга улица и се почуди на многото народ. И от двете страни на тая широка улица пред високите хубави здания стоеше във всичката ѝ дължина народ и гледаше как те, кои вероятно бяха по-богати, а следователно имаха и възможност, плезгаха се сред улицата от единът ѝ край до други. Живко се спря до едно дърво и се загледа. Хубавите високи коне, кои у нас се казват к а т а н и, покрити с жълти, червени или сини копринени мрежи, фърчаха нагоре-надолу и мъкнеха подире си великолепно сани, в кои седяха щастливците на този свят. Драгоценна, добре обработена тигрова, легова или меча кожа закриваше тези щастливци до половина, тъй щото снегът, който охвъргаха назад конските копита, не се удостояваше да падне даже при крака

им. Катаните като че чувствуваха, че принадлежат на такива важни господиновци и колко им бе възможно, величествено подземаха и слагаха крака, като в то също време пък посви- ваха уши, гордо посвеждаха глава, прухтяха и изпускаха от ноздрите си цели кълба дим. Многома от народа със завист вероятно гледаха на тези щастливци; но по-доволните от поло- жението си с любопитство преследваха всяко едно движение на катаните и се възхищаваха от тяхното гордо постъпване, като че катаните заслужаваха повече внимание от самите гос- подари, кои, без съмнение, радваха се, че толкоз жители се възхищават от конете им, защото те често снемаша погледът си от зрителите и с весело, засмяно лице го спираха на хуба- вите си коне. Живко се загледа на всичко това и се мъчеше да припомни какъв е в него ден празникът, та тъй много на- род се разхожда. Живко забрави или може и да не знаеше, че в европейските градища човеците всеки ден се разхождат, а само у нас работят дене и ноще, без да правят някогаж раз- ходки освен в празниците, ако може да се нарече разходка ходенето от познайца до познаец.

III

ПЪРВИ ПОЗНАЙЦИ В ПРИМОРСК

В то време, докато Живко се мъчеше да си припомни ка- къв е празникът, вниманието му привлякоха две момчета, кои минуваха край него. Тези момчета бяха простичко облечени. Те вървяха полека-лека умислено, без да гледат наоколо си, като че за тях нищо не съществуваше. Бледните им лица и светлите им погледи направиха Живка до много време да ги изпровожда с погледа си. Но едвам Живко си сне погледа от тези момчета, чу не по-далеко от себе си няколко български слова заедно със силен смях. Живко се обърна. Към него се приближаваха други три момчета, пак тъй простичко облечени, пак тъй с бледни лица и светли погледи. Тези вървяха по-бърже и не бяха тъй умислени, както първите, а, напротив, те гледаха нагоре-надолу и се присмиваха на онези, кои бяха около им.

— Я гледай — казваше едното, — това конте взело в ръце си камчик, а трепери като циганин, че няма топла дреха.

— Ами виждате ли вий там оногоз господина? — питаше дру-

гото и показваше на едни великолепно сани. — Той днес ми се моли да му дам катаната си, дору най-после му я дадох. . .

— Пък ти тръгна пешком да се разхождаш, нали? — каза третото.

В това време друго едно момче, тъй също облечено, само с по-бледно лице, стигна трите други и като мина през средата им, каза, без да погледне ни на одного:

— По-скоричко, господа, че време е вече да се иде в театро. . .

— Нищо! — каза друго. — Без нас не смеят да начеват. . .

И те смехишком си заминаха.

Живко отпърво понечи да тръгне подире им, да ги стигне и да ги пита за Млясковата къща, но като ги видя тъй весели, той не рачи да ги безпокои и остави, за докато се върнат. Но подир малко той съгледа други двама пак тъй също облечени. И те се смееха и си приказваха; но един из них погледна slučajно на Живка, поспря се малко и рече на другаря си усмихнато:

— Чакай, че тук има и от нашенските франтове. . .

И с тия думи той улови другаря си под колтука и се приближи до Живка.

— Добър ден, чичо! — каза той и подаде на Живка ръка.

— Дал бог добро, чичевото — рече Живко с усмихване. После, като си подаде и той ръката, прибави: — Е, слава богу, че намерих най-после българи. . .

— Те тук са много. . . Но и ти що търсиш тук? Тук хората боза не пият. . . — продължаваше да казва момъкът, като държеше Живка за ръката. — Впрочем — прибави той — аз отколе не съм пил боза, сега може да пия. . . Добра ли е бозата ти?

И момъкът взе да бърка в жилетката си, като че търсеше пари.

— Струва ми се, че чебът ти е съдран — с присмех му забеляза другарят му.

— Бе то аз имам пари, но не знам дали му е добра бозата. Добра ли е бозата ти бе?

— Аз боза не продавам, приятелю, и едвам снощи съм дошъл в този град — рече Живко с усмихване.

Но това не послужи за доказателство, че Живко не е бозаджия, а най-повече, защото в Приморск колкото бозаджии и халваджии имаше, бяха все българи и все тъй облечени, както и Живко. Заради това онзи, който приказваше с Живка,

разбра от Живковите слова, че Живко не е направил още боза, и побърза да каже:

— Жалко, че не си направил боза, а мене тъй ми се пиеше... Но защо си излязъл празен на улиците и не ти ли е студено в тая абичка?

— Сега, като се срещнах с вас, аз не чувствавам вече нищо освен радост — рече Живко и право си каза, защото знаеше, че тези българи не ще го излъжат, ще му кажат де е Млясковата къща.

— О-хо! — усмихнато подзе момъкът. — Вижда се, и нашите лица не са от долните, когато възбуждат в други радост.

— Не зная какви са лицата ви, но зная, че вий не ще ме излъжете. Кажете ми, моля, де е къщата на г-на Мляскова. От сутрена досега я търся и все напразно.

При името Млясков и двете момчета се поначумериха.

— Не можа ли да питаш някого? — запита го едното от них.

— Питам, но ме излъгаха...

И Живко подробно разказа как го излъгаха гърците.

— Друго нищо не може да се чака от такива хора. Но защо ти е г. Млясков?

Живко помълча, като че не му се искаше да каже защо му е г. Млясков.

— Ний сме ученици — рече момъкът, щом забеляза Живковото мълчание — и ако може в нещо да ти помогнем...

Как се зарадва Живко, като узна, че приказва с ученици, не ще казваме. Той, без да губи време, разправи им накъсо защо е дошел в Приморск.

— Сега съм вече спокоен, защото вий ще ме съветувате как да постъпя, щото след няколко дена да мога да бъда и аз ученик...

Тъй свърши Живко разказването си, като гледаше с доверчивост на бъдещите си съученици. Той се надяваше, че те ще се зарадват или барем ще го похвалят за то, че е избрал такъвзи същи път, какъвто си избрали и те. Но надеждата му не се сби: бъдещите му съученици не показаха никаква радост; те даже не се усмихнаха, а, напротив, отпърво се сгледаха един други, а после наченаха да изгледват Живка с такъвзи поглед, като че Живко беше достоен за оплакване. Това твърде почуди Живка и той побърза да запита:

— Нима не съм сторил добре, дето съм дошел тук?

— Ба! Твърде добре си сторил... Но нямаш пари я?

— Нямам.

— И се надяваш г. Млясков или други някой от приморските българи да те намести в някое училище?

— Да.

— Е, не си сторил зле. . .

И ученикът заклати глава, като че искаше да каже: „Тежко ти!“

— Вярвайте, че аз не разбирам нищо от думите ви — рече Живко малко уплашено.

— Нима не знаеш български? — усмихнато запита ученикът и като улови Живка за ръката, прибави: — Стига тука да стоим, че помръзнахме. . .

— Прощавайте! — рече Живко и понечи да си освободи ръката, но ученикът не го пусна, а като го подръпна към себе си, запита го:

— Къде ще отидеш?

— Да кръстосвам улиците!

— А после?

— Не знам. . .

— Ами де мислиш да ношуваш?

— Не знам. . .

— Като е тъй, хади у дома да идем: там ще се намери място за тебе; при това и ти ще се запознаеш с всичките ученици. . .

Живко се съгласи.

През вечерта Живко вече беше запознат с всичките в Приморск ученици-българи. Те го заобиколиха подир вечерята и наченаха да го обсипват с въпроси за България. Живко забеляза, че всяко едно слово, казано за България, правеше ги или да се усмихват приятно, или наскърбено да свесват глава, според каквото беше словото. Много им разказва Живко, но те все не се удовлетворяваха и все ищеха нещичко да им разкаже: виждаше се, че те много тъжеха за отечеството си, кое повече от 5—6 години не бяха виждали.

Нощта се преполвенеше, а тихата глъчка на учениците продължаваше все още. Но изеднъж отвън се чу шум и крясък, който все повече и повече се приближаваше. Някои от учениците се усмихнаха само, а други пробърбориха: „Трябва да е Петър.“

— Петър! Петър зер. . . Петър, на и Петър доде, и Петър се яви. . .

С тия думи при учениците влезе един млад момък, вероятно также ученик, и тръскаше силно вратата.

— А! — каза той, като видя, че учениците са се събрали всички на едно място и си приказват. — А, конференция! . . . Ще ми позволите ли, господа, барем да послушам що се разгледва на конференцията ви?

И той седна, т.е. тръсна се, на стола не по-далеч от събра-нието.

— С удоволствие бихме ти позволили, само ний не сме съставили конференция, а слушаме новости за България. . . Не щеш ли и ти да послушаш?

— Да не е дошел пак някой луд от България? — запита Петър и взе да се озъртва. — Хел! Ето го на. . . Бе добре дошел, добре дошел! . . .

И Петър се приближи до Живка.

— Добре съм ви заварил. . . — рече Живко, като се подигна от столът.

— Добре си дошел — начена пак Петър, — ами защо си дошел?

Живко с учудване изгледа Петра.

— Да, да. . . аз питам: защо си дошел?

— Да бъде и той ученик. . . — каза някой си от учениците.

— Т. е. да се виразим по-високо, той е дошел тук да търси наука ли?

— Да.

— Тъй ли бе? — обърна се Петър към Живка.

— Тъй — рече Живко, като не преставаше да гледа на Петра с учудване.

— Глупо си направил и н д и. Хем много глупо. . . — каза Петър и си показа езика.

— Защо тъй? — запита Живко с двойно учудване.

— За то вероятно, че ти си сам глуп. . .

— Но в такъвзи случай и ти не си бил по-умен, като си дошел тук. . .

— Нима мислиш, че съм умен? И ти си глуп, и аз съм глуп, и всички тези господиновци, що ги виждаш наоколо си, са глупи, с една реч, всинца сме ний глупи, хем глупи като ряпа, дето не сме останали там у нас да пасем говедата, ами сме дошли тук да търсим дявол зна' какво. . .

Всичко това Петър казваше със запънване и преплитане, тъй щото някои от учениците взеха да казват, че Петър е вън

от себе си, т. е. пиян. Но Живко не можеше да помисли това. Той обърна внимание на Петровът поглед в то време, когато Петър казваше последните си слова. Този поглед беше тъй остър, щото Живко позна, че Петър от сърце хортува.

— Но защо да сме глупи, хем като ряпа? — запита Живко. — И защо непременно да сме глупи, задето не сме останали да пасем у нас говедата? Нима само глупите търсят науката, а умните пасат говедата?

Петър дълго гледа на Живка, като клатеше глава. Най-после се усмихна и рече:

— Та ти за наука ли си бе, дивако! Погледни на себе си: калпакът ти изяден от молците и пробит на върха; абичката ти кърпена с разноцветни парцали на 99 места; цървулите ти тъй също нямат здраво място — дето ще рече, ти си опърпан като циганин. Е кажи, за бога, на такъвзи циганин не е ли по-прилично да ходи със сопата подир говедата, отколкото да бяга подир науката? Питай, ако щеш, и приморските българци, и те ще ти кажат туй също. . .

— Чудно ми е — каза Живко с неудоволствие; Петровите слова като че го наскърбиха, — дето ми хортуваш тъй, като че ти се иска да ме оскърбиш. . . А между това аз не съм ти сторил нищо и ти пръв път ме виждаш, както и аз тебе. . .

— Да те оскърбя ли? На! — И Петър направи на Живка нос, т. е. тури си големият пръст на носа и разпери другите си пръсти. — Мазник! Дангалак! Той мисли, че аз ще възприема да го оскърбявам. . . Ха-ха-ха! . . . Високо мислиш за себе си, господинчо! Малко се посмири, защото казано е: на гордите господ се противи, а на смирените дава благодат. И ти, ако искаш да ти се даде благодат, не бъди толкоз горд, не мисли, че аз ще възприема да те оскърбявам. . . Не! Аз знам себе си, знам своето достойнство, знам и колко високо стоя аз от тебе и зато никога не щес се унижа дотам, щото да взема да те оскърбявам. . .

Учениците се засмяха.

— Като е тъй, защо възприемаш да ми хортуваш всичко гова? — запита Живко.

— Защо ли? Защото аз съм човек с добро, състрадателно сърце. Аз те съжалявам, задето си тъй глуп, щото си оставил у вас говедата и си дошел тук. . . Там — у вас — подир говедата ти щеше да бъдеш щастлив; а тук сега — прости се навеки с щастieto и се приготи за всичко, що извлича на човека сълзи от очите и въздишки от сърцето. . .

— Нищо не разбирам. . . — рече Живко и посви рамена.

— Разумява се, не разбираш. . . Нима глупите разбират нещо? Аз вярвам, че ти не разбираш какво значи и оскърбяване. Кажй право, моля ти се, у вас не са ли те били, псували до бога, с една реч, не са ли те оскърбявали до немай-къде?

— Може. . .

— Не може, ами е било тъй. Но, кажи, умният челяк би ли тръгнал подир толкози оскърбления да търси нови скърби, нови безпокойства, нови попърджини и нови оскърбления?

— Още повече не разбирам. Нима онзи, който търси учението, търси скърби и оскърбления? Но да кажем, че този път е труден, най-повече като за мене сиромаша, и че който върви по този път, трябва да се приготви за много неприятности и страдания; нима науката не е в състояние да направи челяка да забрави всичко това и да гледа само нея? Аз вярвам, че това е тъй. . .

— Да, това е тъй, приятелю — подзе Петър и въздъхна, — това е тъй, но не тука, не при тукашните българи. . . Ти каза, че си сиромаш, и вероятно знаеш, че сиромашът сам не може се учи, ако няма някой да му помогне, т. е. да му дава да яде, да го облича и друго. А ти сега като си дошел тук, при кого си дошел, кому се надяваш? Без съмнение на тукашните българи, нали?

Живко не каза нищо, а и не знаеше какво да каже. Дору не беше стигнал в Приморск, той слушаше все хвалби за приморските българи, а сега учениците, особено Петър, като че хортуваха съвсем противното, като че им се искаше да укоряват тези приморски българи. Живко искаше да премълчи на Петровът въпрос, но Петър си повтори въпроса и Живко каза:

— Не. Аз съм дошел с надежда да се ползувам от благоденствието, от което се ползвате и вие. . .

— Но ти това ще сполучиш само чрез ходатайството на приморските българи. А тези приморски българи, кои тъй много се славят, кои обявяват на цял свят, че събират помощ за училища, църкви и за да възпитават няколко млади и способни, но сиромаси българчета, тези българи, ти казвам, ще ти направят нос, щом ти идеш при тях. . .

— Не вярвам да са те дотолкоз зли. . . — продума Живко.

— О! За това не ще ни реч. . . Те са добри към нас, хем тъй добри, щото гледат да сме колкото е възможно по-далеч

от них. . . Те ни обичат тъй много, щото попът едвам ли повече обича рязката на Великден. . .

Засмяха се всички ученици и този смях направи Живка да се постресне. Многома от учениците забелязаха това постресване и един каза:

— Ти, Живко, не слушай Петра и не мисли твърде: приморските българи не са досущ такива, каквито ги описва Петър. . .

— Но кой казва, че те са досущ такива? — бързешком подзе Петър. — Аз изповядвам, че те са много по-горни и че аз не можах да ги опиша ни наполовина. . . Като е тъй, господството не трябва да мисли, а нека вярва, че ще има щастие да се наслади от любовта на тукашните, ако. . . ако сутре те станат не от лява страна. . .

— Твърде лошево пророкуваш — продума Живко.

— Т. е. ти искаш да речеш твърде вярно пророкувам. Колкото що се касае до тукашните българи и до приемът, който те сутре ще ти направят, аз пророкувам вярно, хем много вярно. Слушай и си забележи на ухото: Сутре един от челебиите наистина ще стане от лява страна и зато лошево ще те посрещне. Други — като идеш при него, ще спи още и съвсем не ще те приеме; третият пък ще те посрещне и ще те изпроводи сурово, защото ще отидеш при него с калпаче и абичка. . . Най-повече той ще направи това, защото ти с цървулите си ще му окаляш къщата, а заради това жена му ще го мъмри, задето позволява той да го посещават такива просяци, какъвто ще ѝ се покажеш ти. . . А четвъртият — е, той ще те изпъди от къщата си, зато че днес е събота. . .

Живко не каза нищо, а само посви рамена.

— Не вярваш ли? — запита го Петър. — Както щеш, но тъй ще бъде. Истина, то има леснина и на това: ти може още от сутре да придобиеш благоволението на тукашните българи, само. . . само. . .

Петър си пристисна очите тъй силно, щото всичкото му лице се сбръчкоса.

— Ех! — прибави той. — Не ща да кажа! . .

Вероятно Петър мислеше с това да заинтересува Живка и се надяваше този последният да начене да пита и да му се моли, за да каже Петър как може да се заслужи благоволението на приморските българи; но Живко не беше дотолкоз любопитен и като чу, че Петър не ще да каже, той рече:

— Мен ми е все равно: ако щеш, кажи, ако щеш, не. . .

— Хади да кажа, хади! . . . — бързешком подзе Петър и продължи: — Ти, чичо, мож придоби благоволенieto на нашите тука челебии, ако бъдеш малко нещо по-умничек, ако не сглупееш, т. е. . . .

— Как да сглупея?

— Тъй на. Има някои си хора тъй глупи, щото щом идат при някого си, от кого мислят да просят нещо, обхождат се тъй, щото в нея минута ги изпъждат. Но ти, ако имаш барем за пара мозък, не прави тъй. . . Ти като идеш сутре при нашите челебии, трябва най-първо да забравиш, че си или ще бъдеш ученик; после трябва да забравиш, че имаш човеческо достойнство, или да забравиш даже, че си и човек. . . Най-после пък. . . е, трябва да се унижиш пред тях до отвън човечеството. . .

— У! — беше наченал Живко, но Петър не му даде да хортува и продължи:

— Тъй трябва да направиш ти, ако си умен. Тъй само мож заслужи благоволенieto на тукашните българи. . . Чу ли? Разбра ли?

— Чух, но от всичките ти думи разбрах само това, че тебе те е гняв на тукашните българи и зато хортуваш за тях лошево. . .

И Живко, като махна с ръка, стана и отиде настрана. Петър се само поусмихна.

IV

ПРИМОРСКИ БЪЛГАРИ

Живко колко и да се радваше, като помислеше, че се намерва помежду ученици, но Петровите слова му направиха лошево впечатление и той до много време не можа да заспи, макар и одърът, дето му дадоха да спи, да беше доста мек и топъл. Живко се търкаляше ту на едната, ту на другата страна и с нетърпение чакаше да съмне. А Живко имаше намерение, щом съмне, да иде при някого от приморските българи. На Живка се искаше да вярва, че всичко, що казва Петър за приморските българи, казва го, за да уплаши Живка, но като че някой таен глас му казваше, що Петър право казва, защото приморските българи наистина са такива, каквито ги

той описва. . . „Ако е това тъй, що ме чака мене? . . . “ — запитваше Живко подир едни такива мисли и като се боеше да даде ответ на този си въпрос, той се обръщаше на другата си страна и често се принуждаваше да трие от лицето си студеният пот.

Тъй се мъчи Живко, докато най-после сънят надви и му затули очите. Малко или много спа Живко, но като се събуди, беше вече светло и учениците се готвеха да отиват в клас. Само Петър седеше до прозореца — неумит, невчесан и необлечен. Той беше тъй намусен, като че имаше да му дава цял свят.

— Ти не ще ли додеш, Петре? — запита го един от учениците, като се приближи при него. Този ученик беше съвсем облечен и причесан добре, а в ръце си държеше няколко книги; виждаше се, че той се е приготвил да отива в клас.

— Не. Ако питат, кажи, че не бях разположен. . . — рече Петър, без да погледне на ученика.

— Дали не ще има някой свободен от клас? — запита Живко, като бързаше да си затегне цървулите.

— Защо? — обади се Петър.

— За да ме заведе при някого от приморските българи.

Петър, без да каже нещо, стана и излезе вън. Подир малко при Живка доде друг един ученик.

— При тукашните ли искаш да идеш? — запита той Живка със засмяно лице.

— Да.

— Хади да отидем наедно; аз и тъй-тъй нямам работа. . .

— Ами в клас?

— Аз бях в клас, но се върнах. . . На нашия професор днес хрумнало да се напие като вол. Той, щом доде в класа, тръшна се на стола и захърка. . .

Живко с учудване изгледа ученика.

— Тъй, тъй — каза ученикът усмихнато, — но хади да вървим, че ще стане късно, а пък аз бързам да стигна за историята.

Живко си нахлузи калпачето и тръгна.

Тук трябва да се каже кого под име „приморски българи“ разумяваха учениците.

В Приморск живееха доста български фамилии, но според големината на града те бяха съвсем незначителни, тъй щото нарядко можеше да срещне челяк някого си българина. Освен това тези българи обичаха да постъпват по пословицата:

Между каквито живееш, на тях ще оприличееш. . . Заради това, те като живееха между другородци, бяха си изменили не само дрехите, а и езикът, тъй щото освен старите дядове и баби никой от младите не хортуваше, а и не можеше да хортува по български. Значи, тези българи не бяха известни като българи, макар и сами те да се казваха понякога, че са родом българи. Заради това вероятно учениците, колко и да желаеха, не можеха да се запознаят нито с едно българско семейство, макар и да живееха в Приморск няколко години. Но всички тези българи не носеха името „приморски българи“. Това име го носеха само четрима българи, кои бяха едни от най-богатите търговци в Приморск барем между българите. Но само едно богатство едвам ли би ги направило до толкоз известни и едвам ли би им присвоило името „приморски българи“, ако да не беше друга причина на това, а именно: възпитанието в Приморск на младите българчета. Те, кои благодетелствуват сега на всичките българи, що се възпитават в Приморск и по други някои градища вън от отечеството ни, преди да наченат да благодетелствуват, обърнаха се към приморските българи (в то време, да и сега, във всичката земя, към която принадлежи и Приморск, само в Приморск живееха българи със семействата си. Истина, имаше в тая земя да живеят и много други българи, но те живееха в селата) да питат как е по-добре да се направи тъй, щото благоденствието им да не отива напразно. С този въпрос благодетелите се обърнаха не към всичките приморски българи, а към ония, кои в то време били по-известни по образованието и богатството си. Тези последните не счели за нужно да обадят и на другите българи, а съставили между си съвет, одобрили едно мнение и известили благодетелите. Казват, че тези последните (благодетелите) приели мнението на приморските българи и решили да се разпоредят с благоденствието тъй, както ги съветвали упоменатите българи; а за по-голяма леснота те препоръчали да имат тези българи надзор ако не над всичките ученици-българи, то барем само над те, кои ще се учат в Приморск. Казват още, че това поръчение дало повод на тези богати българи да съставят изпомежду си общество под название Благотворно българско общество в Приморск и да изпросят позволение от правителството, под кое се намират, да събират от цяло царство доброволна помощ за разни общеполезни работи както: за училища, за църкви, за образованието на младите способни и бедни бъл-

гарчета и проч.; и проч. Всичко това даде на четримата приморски българи да станат известни ако не на цял свят, то барем на цяла България, да присвоят името п р и м о р с к и и да имат силно влияние на съдбата на учениците, учещи се в Приморск. И наистина, това влияние беше голямо. Всеки един млад българин, който додеше в Приморск с намерение да се учи при помощта на благодеянието, трябваше първо и първо да иде при приморските българи, да им даде рекомендателните си писма и да им се моли да му изходатайствуват благодеяние, защото той иначе не може се учи, че няма средства. Тогава приморските българи се събираха на съвет и разсъждаха може ли този момък да се приеме в числото на учениците, или не. Както решаха, тъй и биваше. Блазе на оъзи момък, който отпърво можеше да придобие благоволенieto на тези четрима българи! Те тогава не разпитваха способен ли е той, или не, беден ли е, или богат, а просто казваха да се приеме и момъкът се приемаше, ставаше ученик и начеваше да се ползува от благодеянието, па ако ще, татко му да е м и л и о н щ и к. Но тежко и горко на оногава, който не можеше да заслужи това благоволение! Какви ще способности да има той, колко ще и да е беден — всичко това нищо не му помага: той трябва или да си намери сам средства, за да се учи, или да се върне, отдето е дошел, или пък да иде някъде да стане слуга. Тъй силно беше влиянието на приморските българи! (Но това само б е ш е, а после това влияние доста отслабна, най-повече кога Б л а г о т в о р н о т о П р и м о р с к о б ъ л г а р с к о о б щ е с т в о като не можа да оправдае надеждите на благодетелите, получи от тези последните такъв поръчване: отсега нанататък Обществото няма право да приема или да връща някого от младите българи, кои дохождат в Приморск да се учат.)

Но благоволенieto на приморските българи не можеше всеки лесно да получи. Учениците забелязваха, че те младежи, кои се пращаха от чорбаджии или имаха богати и известни по търговията родители или братя, или пък се явяваха пред них с чисти котешки дрехи, по-скоро придобиваха благоволенieto на Обществото, отколкото те, кои дохождаха, без да имат от някои чорбаджии рекомендации, и като пък и не бяха някои богатски синове, явяваха се пред приморските българи с цървули, абичка и калпаче.

Ний видяхме, че Живко тръгна за в Приморск на а л л а х у р у н а, без да има кой да му даде рекомендация, с надежда,

че приморските българи ще се постараят за него. Живко вярваше, че щом се яви при приморските българи и щом им разкаже желанието си, те, без да се маят, щесепостараят и ще го приемат в числото на учениците. Макар Петър със словата си да го направи да се замисли доста, но това замисляне беше само на време. При това той видя, че Петър е въоръжен против Обществото и затова не му се щеше да вярва думите му. Не му се щеше, но Петър не излязваше от ума му и по пътя той каза на ученика:

— Учудва ме този Петър. Снощи нему му се искаше да се преструва пиян и аз пак не мога да се сетя защо е той толкоз въоръжен против. . .

— Такъвзи е той — прекъсна му речта ученикът.

— Но нали не е прав?

— Не мога ти кажа нищо, приятелю, защото и аз неотколе съм дошел—преди година. В продължение на това време аз не можах да узная в какво отношение се намерва Обществото към нас, защото то никога не е благоизволило да ни посети, нито пък някой от нас е ходил при них. . . Еднъж само мен ми се случи да ида от страна на всички при Обществото и да го прося да помогне на библиотеката ни, коя едвам-що беше се родила. Господство им не рачиха да помогнат, като казаха, че нам не ни трябва библиотеката, и ни посъветваха да не четем какви да е книги, а само такива, каквито ни каже началството. . .

— Във всеки случай те не са такива, каквито иска да ги представи Петър.

— Не знам. Ти сам ще узнаеш такива ли са, или не, защото днес ще имаш щастие да се видиш с всички. Ний вече сме близо при г. Млясковата къща. Аз те доведох най-първо при него, защото той най-рано става и ти ще го завариш сега в кантората му. Иди хе-там, в оназ къща. . . Само не забравяй Петровите думи. . .

— А ти не ще ли додеш?

— Не, аз не обичам да се виждам с г. Мляскова. . .

И ученикът беше си тръгнал, но изеднъж се спря и каза смеишком:

— Да, аз забравих да ти кажа, приятелю, като влезеш в двора, връх тебе ще се впусне едно доста голямо куче със страшен усиптян лай. Ти не се плаши от това чудовище, защото то е старо и без зъби. . . Казват, че то е на едни години със стопана си, с г. Мляскова, т. е. . .

Всичко това никак не се понрави на Живка и той със стиснатото сърце влезе у Млясков. Дъртото куче изеднъж се впусна върху му с грозният си лай; но то само опря мордата си у Живковото коляно и като видя, че Живко не се плаши, замина си, макар и да продължаваше да лае.

Живко влезе в кантората и видя на един стол да седи един човек и такъвзи човек, щото Живко не знаеше да се смее или да настръхне от страх. Главата на този човек беше плоска и покрита с бяло късо устрижено косми; продълговатото му лице — сбръчкосано до немай-къде — и от бръснатите мустаци и брада тъй се показваше смешно, като че той беше някоя баба, а не мъж, и Живко доста взе да се съмнява дали не вижда пред себе си някоя баба, облечена в мъжки дрехи. . . Впрочем краката на господствому, кои оправдаваха българското определение с и р о м а ш к а д и к а н е, защото бяха едвам ли не по-дълги от полвин аршин и безобразно широки, доказваха, че пред Живка стои мъж, а не жена. Вежди у тогози господина также не се виждаха и за то вероятно големите му котешки очи се показваха доста страшни; най-повече страхотата им увеличаваха големите сини очила, кои висеха на край дебелият му дълъг и грабав нос. Но най-що привлече Живковото внимание беше това, че този господин, в то време като влезе Живко при него, дъвчеше нещо си и това дъвкане се продължи във всичко време. Живко не щеше да вярва, че този е прочутият Млясков, по като се поогледа и не видя други никого в кантората, той се поклони и каза обикновеното „д о б р о у т р о“.

Господствому — то беше сам г. Млясков — надникна през очилата с погледа си, от що очи му станаха триж по-страшни, поогледа Живка и без да каже нещо, продължи да четестаритя газета, коя лежеше отпреде му, като понякогаж си поправяше очилата. Живко видя, че господствому няма време сега да обръща внимание на него, и се реши да чака, а за да не стои празен, той начена да разгледва кантората. Кантората не само че не беше никак с нищо украсена, ами стените ѝ бяха пукнати на няколко места, а на таванът се виждаха две-три черни таркала — вероятно от дъжда или от снега таванът се измокрил и варът, с който бил замазан, паднал. Това беше то, кое се казваше кантора.

Подир това разгледване Живко дълго още стоя, без да се побутне, и чака кога господствому ще благоволит да обърне на него внимание. Най-после и това се случи. Като превъртя

насам-нататък вестника и като се увери, че в него няма вече нищо за четене, г. Млясков го тури настрана, побутна си очилата, поизкашли се и запита, като не преставаше да дъвче:

— Какво искаш?

Таквоз запитване смая Живка и съвсем му отне охотата да поприказва с г. Мляскова за работата си. То и тъй г. Млясковото лице нищо добро не обещавахе на Живка, а тук се чу още и такъвзи груб въпрос. . . Живко не знаеше как да отвещае и замънка.

— Що си дошел? — продължи да пита г. Млясков по-сърдито.

Този последен въпрос малко поразсърди Живка. Той си потри челото и взе да разправя на господствому защо е дошъл в Приморск и какво иска от г. Мляскова, като се мъчеше колко е възможно да бъде спокоен.

Г. Млясков се начумери.

— Хм! — измърмора той, когато Живко млъкна. — Вий все на нашата глава се трупате. . . Ами кой те е пратил?

— Как кой ме е пратил? — каза Живко с учудване, като не можеше да разбере що значи този въпрос.

— Да, кой те е пратил тук — в Приморск, до нас. . . — обясни г. Млясков.

— Никой не ме е пратил. Аз сам пожелах да се уча и додох. . .

— Ами имаш ли от някого рекомендация?

— Нямам.

Г. Млясков презрително изкриви устните си, махна с ръка и каза, като се възви с гърба към Живка:

— Бог знае какъв шарлатанин си. . . Отде да те зная аз, че не си лошев челяк? Шарлатани много! . . .

Подир това г. Млясков се обърна пак с лицето към Живка и почти се развика:

— Без рекомендация аз не приемам челяка, чу ли? Аз трябва да знам какъв човек си ти: лошев или добър?

— Та вий предположете, че аз съм добър. . . — продума Живко.

— Отде ще те зная аз. . . Ами ако си някой лошев челяк? Живко се понамуси.

— От Т. чак дотука — начена той, като се мъчеше да не му трепери гласът — аз додох пешком, само и само да се уча. Нима лошевият челяк ще направи това?

Г. Млясковът нос се разшири.

— Не знам аз много! — рече той сърдито. — Казвам ти, че без рекомендация не приемам. . . Или не ме разбираш?

Живко вече изгубваше търпение. Искаше му се да се изблещи срещу г. Мляскова и да си излезе; и това той би направил — тъй го разядосаха Млясковите слова, но в това време му доде на ум, че той е вече в Приморск, при това и при те българи, на кои се толкоз надяваше и надява. Той се скрепи и рече полекаичка, като си разтриваше челото:

— Аз ви разбирам, г. Млясков, но какво да правя сега, като нито до вас, нито до други някой от Обществото имам рекомендации?

— Прави какво щеш. . . Мен що ми е! Да си мислил, като си тръгвал. . .

И г. Млясков взе пак газетата в ръце и спря погледът си на нея. Явно беше, че той не искаше да разговаря вече с Живко. Но и Живко не искаше да си иде току-тъй, без да узнае от г. Мляскова последен и решителен приговор за себе си; той подхвати Млясковите слова.

— Да съм мислил, като съм тръгвал! . . . Та аз мислих, хем много мислих и подир едно таквоя дълго мислене аз пак тръгнах, защото знаех, че тук има родолюбиви българи, и вярвах, че тези родолюбиви българи се стараят за младите си сиромашки съотечественици. . .

Г. Млясков продължаваше да гледа в газетата, като предъвкваше честичко. Продължи и Живко:

— Вий не ме слушате. . . Дали за вас е толкоз тежко да кажете в моя полза две-три слова? Защо не щете да ми сторите това добро? . . . Вярвайте, г. Млясков — прибави Живко, като видя, че господствому нетърпеливо се чумери, — вярвайте, че ако да можех сам да си утъкмя работата, не би никак дръзнал да дода да ви безпокоя. . . Но. . .

— А! — извика г. Млясков и тъй бърже скочи от стола, като че някой го ободя с игла. — Виждаш ли какви сте вий — продължи той гневно. — Само когато имате до нас нужда, тогава дохождате при нас, а друг път не щете и да ни знаете. . .

Живко не можеше да се сети защо се сърди господствому, защото с думите си той (Живко) никак не искаше да каже, че ако можеше сам да си натъкми работата, не би искал да знае г. Мляскова. Но той видя, че г. Млясков се чумери, показва нетърпение — и побърза да го успокои с думите си. Това обаче не го разбра г. Млясков и се разсърди.

— Хади! Хади махни се отпреде ми; върви си и друг път

не дохождай, като не искаш да ме знаеш — продължи господствому, като махаше с ръце и крака.

— Но, г. Млясков. . .

— Хади, хади! . . .

Като гледаше на г. Мляскова, Живко вспомни Петровото предсказване и повярва, че наистина г. Млясков тая сутрина е станал от лява страна; иначе не би се сърдил той толкоз и не би тъй перил ръце и крака, най-повече като нямаше за какво да се сърди челяк, нито тъй да се пери. Живко погледа с учудване на г. Мляскова, поиздигна рамена и като се помъчи да се усмихне, каза:

— Както обичате, г. Млясков. Аз додох при вас като при българин, с надежда, че вий непременно ще ми обещаете съдействието си, но вам не е угодно да сторите това — вий ме пъдите. . . Прощавайте!

И Живко тръгна да си отива.

Ако не беше Живко поиздигнал рамена и ако не беше си тръгнал, то г. Млясков можеше да си остане спокоен, можеше да не обърне никакво внимание на Живковото отиване; но сега той изедигж се измени: стапа мек и милосърд и спря Живка, като му каза:

— Чакай, я чакай. . . Ами знаеш ли да четеш?

— Знам.

— Я прочети тук. . .

И г. Млясков разтвори една книга и я подаде на Живка. То беше един стар календар. Живко начена да чете и това четене удовлетвори г. Мляскова, кой счете за длъжност да попита още нещо си:

— Ами знаеш ли кога ще се падне Великден?

Живко се учуди на тоз въпрос. Той и наистина не знаеше кога ще се падне Великден, защото никога не е мислил за това, но и не можеше да се научи на това, защо господствому да го пита за кога ще се падне Великден, а не за друго нещо. Живко не знаеше дали с това господствому иска да се смее, или наистина не е в състояние за друго да пита; заради това той мълчеше и гледаше с любопитство на г. Мляскова. Този последният также мълчеше и от въпросителния му поглед се познаваше, че чака за отговор.

— Великден ще се падне в. . . в неделя. . . — изтърси я Живко и изеднъж примлъкна, защото го достраша да не би да се догади господствому и да се разсърди съвсем.

Но напразно му беше страхът: г. Млясков сякаш че чакаше само да чуе ответ, та правилен ли е, или не — не се без-

покоеше. Щом Живко каза, че Великден ще се падне в неделя, господству му кимна одобрително с глава и рече, като затвори календарът:

— Хубаво, хубаво. . . Вижда се, че ще станеш челяк. . .

Живко видя с кого има работа и сърце му се стисна. Нима такъвзи челяк, какъвто беше г. Млясков, ще разбере какво значи „желая да се уча“? Сега ясно стана на Живка защо този господин се разсърди, когато Живко му каза, че не би дръзнал да го безпокои, ако да е можел сам да си утъкми работата. Ясно стана на Живка и защо господству си остана спокоен, даже не погледна Живка, когато той му разказваше как е дошел в Приморск и защо е дошел. Заради това той повъздъхна и като че в ответ на последните Мляскови слова каза:

— Ех, аз ще стана човек, но трябва да се уча; а аз не мога да се уча, ако вий. . . Обществото не ми подаде помощта си. . .

— Добре, добре. . . — подзе г. Млясков; — аз ще се постарая, бъди спокоен. . . Само иди и при другите членове. . . а аз ще се постарая, ти не се безпокой. . .

Трябва да се каже, че г. Млясков, ако и да беше най-стар от другите трима члена на Приморското благотворно българско общество, но сам от себе не можеше нищо да направи, макар и да обещаваше много. То и другите не можеха, или барем не си позволяваха, сами от себе без съгласието на цялото Общество да вършат нещо, но те или не обещаваха нищо, или барем като обещаеха, стараеха се как да е да си изпълнят обещанието, че инак им страдае самолюбието. Но г. Млясков не беше такъвзи: той днес обещаваше много, а сутре се отказваше от обещанието си само ако някой му докажеше, макар и криво, че то, що се е той обещал да стори, не е добро. Впрочем той слушаше само онези, кои по негово мнение бяха умни; а по негово мнение умни бяха само богатите и важните лица. Всички други, тъй дет' се казват бедни и простички, не знаеха за господству нищо. Но и сам г. Млясков доколко беше умел, всеки може да съди от това:

Един-един от учениците отива при него за нещо си. Между другите разговори г. Млясков запитва ученика, като че пръв път го вижда:

— Кой си ти и как ти е името?

Ученикът, колко и да се е почудил на тоз въпрос, защото много пъти е ходил при г. Мляскова, при това и преди минута му разказваше за училището си, побърза да каже:

— Аз съм ученик и името ми е Драган Петков.

Г. Млясков си помислил.

— Хъ! . . . Петков. . . — наченал той, като се мъчел да си припомни нещо си; — струва ми се, че има още един Петков. . . да не сте братя?

— Братя сме.

Г. Млясков пак си помислил.

— Добре, братя сте — наченал той пак, — ами кой Петков е тук: ти или брат ти?

— Онзи Петков, дето е тука, съм аз, а онзи, дето е в Цариград, е брат ми — отвещал ученикът и едвам си удържал смехът.

При всичко това г. Млясков, като всеки човек, се почиташе за доста умен и никак не подозираше, че той е умен с чужд ум. В тая си увереност той не се съмняваше и в това, че може да върши много обществени работи, стига само да иска. Затова вероятно като се явеше някой при него с молба, той обещавахе да завърши всичко, като че беше всемогъщ. За съжаление на другия ден той забравяше обещанието си; най-повече като някой от неговите умни му кажеше, че не е то хубаво, наченваше да уверява, че той никому нищо не се е обещавал, и се разсърдваше, ако продължаваха да му доказват, че той вчера в такъвзи и такъвзи час е хортувал туй и туй и се е обещал да направи това и това. Впрочем и сърденето му минаваше, щом онзи, кой го моли за нещо, умее да се подмаже. . . Въобще може да се каже, че г. Млясков беше добър старец, но природата била скъпа, като му давала ум. Заради това и Млясков имаше свойства, кои въобще са принадлежност на глупавичките. Тъй например той вярваше всичко онова, що се казваше за негова похвала, макар това и да беше очевидна лъжа, а лошо се въоръжаваше против онова, кое се казваше в укор на него, макар и да беше чиста истина. Тъй също той се показваше постоянен там, дето това никак не трябваше, а там, дето трябваше да поддържа достойнството си, позволяваше да го въртят като играчка. Но при това той имаше и още едно свойство, което е общо на всичките наши боляри — умни и глупи, — а именно: той вярваше, че онзи, който иска неговата помощ, трябва никак да не бъде свободен пред него; но ако господству каже, че черното е бяло, то трябва да се потвърди от просителя, в противен случай господству се въоръжаваше против него, като напълно вярваше, че той не е добър челяк. Разумява се подир това, че много младежи, кои не се съвестяваха да си въртят словата насам-нататък и

да обнаружат унижение, възползуваха се твърде добре от това Млясково свойство. За пример стига да приведем един случай с един хитър и май недоброе съвестен младеж.

Този младеж се яви в Приморск не за друго, само да види градът и да поизяде на татка си няколко хиляди гроша. Това ще рече, че той беше богат. Но вероятно парите, що ги получил от татка си, видяли му са се малко и той реши в Приморск да прибегне до хитрост, т. е. да излъже приморските българи и да вземе от тях няколко рублички. Той се наконти добричката и отиде на посещение при българите приморски. Неговите добри дрехи направиха то, че всички го приеха добре и му повярваха, когато той ги лъжеше, че ходил из България да събира песни и гатанки. Хитрият младеж не каза в него час с какво намерение посещава Обществото, а се стара да узнае при кого по-лесно може да се примаже. Още от първи път той избра г. Мляскова и начена честичко да ходи при него и да му разказва как в България навсякъде разказват и хвалят г. Мляскова. Г. Млясков слушаше всичко това с удоволствие, но щом момъкът спомена за пари, той се начумери: бедният, помисли, че момъкът иска само от него пари, и побърза да каже:

— Аз не съм твърде богат, аз не мога. . .

— Ти татко, ти майка, г. Млясков — прекъсна му речта младежът, без да разбере и той какво искаше да каже г. Млясков; — в България аз съм чувал вашето име: то гърми от едина до другия край на нашето мило отечество. . . Вашите благодеяния са известни на всеки един българин, даже на всяко едно българско дете. . . Всеки знае, че вий всякога сте били добри към всички българчета, кои са дохождали тук. . . Аз вярвам, хем напълно вярвам, че вий и сега ще бъдете към мене тъй добри, както сте били и към толкоз други, за кое ви благославя цял народ. . .

Всичко това младежът изказа с бързина, тъй щото г. Млясков разбра само последните слова.

— То е тъй, синко — каза той с удоволствие, — но аз не мога ти помогна нищо. . . от себе си.

— Но мене всичката ми надежда е на вас, г. Млясков.

— И хубаво правиш, дето се надяваш на мене, синко, но аз от себе си не мога ти да нищо. Ти по-добре искай от общите пари. . .

Момъкът лукаво се усмихна.

— Та аз от общите пари искам — побърза да каже той, — но само вас прося да се постараете за това. . .

— Е, това е друга работа. . . за това се постарavam аз. . . — с отпуснато сърце рече г. Млясков.

— Аз при другите не ща да ида — начена момъкът, — защото вярвам, че те нямат вашето родолюбие, че те не знаят да обичат народа си. . . Аз вярвам, че те и сега може да се противят и да не се съгласяват да ми се дадат пари, но не се съмнявам и в това, че вий, щом им кажете една-две речи, те ще се съгласят. . .

— Разумява се, ще се съгласят — и г. Млясков си поглади бръснатите мустаци; — могат ли те да не се съгласят, когато съм съгласен аз?

— Разумява се. . .

Наистина г. Млясков се постара и момъкът, без да се надява, получи 50 рубли. Момъкът проси само 25 рубли, но г. Млясков направи да му се дадат още толкоз, защото, каза той, парите всякога трябвали на челяка и не бъркало да ги има челяк повечко.

Не се знае тъй ли щеше да хортува г. Млясков, ако тези пари излизаха от кесията му.

Да, г. Млясков се постара и снабди момъка с 50 рубли; но това не стана тъй лесно: отпърво другите три члена на Обществото никак не се съгласяваха да се дадат тези пари, като доказваха на г. Мляскова, че на такива хора, какъвто е този момък, не трябва да се дават пари! Но г. Млясков постоянно стоеше. И той, от своя страна, им приведе много примери на това, че многожди те са се съгласявали да дават и са давали на по-ненадеждни хора повече пари и той (г. Млясков т. е.) никак не им противоречил; нека сега и те да не му противоречат. . . Но когато и подир това другите три члена не се съгласяваха да дадат на момъка пари, тогава г. Млясков се разсърди, скара се с тях и обяви, че той ще се откаже от Обществото, ако те не го послушат. Подир това другите нямаше какво да правят, съгласиха се — и момъкът получи 50 рублички. Като се научи за това един от учениците, каза еднъж на момъка:

— Бе ами защо си дотолкоз безсъвестен: защо си просил от Обществото пари и си взел 50 рубли? Нима ти си някой сиромаш?

— Крив ли съм аз, когато Обществото е глупо като ряпа — отвеща момъкът, без да се оскърби от думите на ученика.

— Какво глупо, когато ти си се унизил дотам, щото си отишел да просиш. . . И бог те знае колко си им се подмилквал дору ги предумаш да ти дадат! . . .

— Това именно доказва, че те са глупи е! Умният челяк никога не обръща внимание на подмилкване; никога не се лъже от хвалби, макар и лъжливи; а това го направи г. Млясков, а заедно с него и другите.

Какво ли би казал г. Млясков, ако да чуеше това разсъждение на облагодетелствувания от него младеж? Вярно, би се зарадвал.

Такива неща многожди са се случвали с г. Мляскова; но не само с г. Мляскова, а и с всички други членове на Приморското българско общество. И сега ако Живко гледаше съвсем инак на работите, то няма съмнение, че лесно щеше да придобие благоволенieto на тези господиновци, а най-повече на г. Мляскова. Но Живко си беше все Живко: той не щеше, а и не можеше повече да се моли на г. Мляскова. Заради това отпърво още г. Млясков никак не се разположи към него и макар отсетне да се смекчи и да се обеща, но на ума си реши, че Живко не е добър челяк и за то не трябва да му се помага.

Г. Млясков, както видяхме, даде на Живка доста добра надежда, т. е. обеща се да се постарает за него; но това ни най-малко не успокои Живка — напротив, това го направи по да се замисли: Живко не се надяваше, че в Приморск ще се срещне с такъвзи българин, какъвто беше г. Млясков.

— Ако са и другите такива, била моята работа! — с прескърбие пробърбора Живко, като излязваше от кантората на г. Мляскова.

На вратата го чакаше ученикът.

— У! Ти твърде си се намусил. . . — каза той усмихнато, — като че работата е кална.

Живко посви рамена.

— Вярвай, приятелю — каза той умислено, — че и аз сам не можах да я разбера каква е: кална ли е, суха ли. . .

— Ами как ти се показва неговото високо благородие?

— Нищо и никакво. . . Ум и друго таквоз нещо в него едвам ли има. . .

— Ще го узнаеш още по-добре по-нанататък; а сега да вървим при другите. . .

Ученикът и Живко тръгнаха. Те заминаха две-три улици мълчешком. Живко искаше много да разпитва за г. Мляскова,

но като виждаше, че ученикът няма охота да отвещава на такива въпроси, мълчеше си.

— На, и при г. Гордева приближаваме — прекъса ученикът мълчанието. — Аз пак не ще дода с тебе, Живко, но ти трябва да знаеш как да се приближиш до негово високоблагородие.

Живко с неудоволствие погледна на ученика.

— Какъв си зъл! . . . — продума той.

Но ученикът като че не обърна на това внимание и продължи:

— Тебе може да е чудно, дете те съветувам, че трябва да знаеш как да се приближиш до г. Гордева; но не се учудвай. Да си облечен с добри дрехи, то може изеднъж да те пуснат при него, но тъй с тая абичка и с това калпаче ти много ще ходиш около маазата му. . .

Живко не искаше да вярва, че приморските българи са такива, но и не можеше да противоречи на ученика, защото не знаеше приморските българи. Истина досега той е слушал за тях все хвалби, но щом се видя с г. Мляскова, той взе да се съмнява в истинността на тези хвалби.

— Я приморските българи са диванета, я ти си със зло сърце — каза той, като с усмихване гледаше на ученика.

— Има време да узнаеш кой какъв е; но приближихме вече: хе, де е маазата на г. Гордева — и ученикът показва отсрещната страна на улицата, — аз оттук виждам, че господството е там. Ти, като влезеш в маазата, иди право при него и начни да му хортуваш за работата си. А за да го узнаеш кой е, аз ще ти го опиша. Слушай: на възраст той е среден и пълен; лицето му кръгло и нежно; очите му черни и умни; веждите му черни; брадата и мустаците му гъсти и макар тоже да са черни, но се виждат и бели косми; носът му правилен, космите на главата му черни и бели, ако той и да няма повече от 32—34 години; дрехите му контешки. . . Кога говори, усмихва се и смехът му е приятен. . .

— Значи, той е добър челяк? — подзе Живко.

— Казват, че е и образован. . . Но иди, иди! Аз ще те чакам хе там долу — прибави ученикът.

Живко нямаше какво да прави, освен да отиде в маазата, де беше г. Гордев. Но Живко не направи тъй, както го съветва ученикът, т. е. той не отиде право при Гордева, а се спря настрана, защото видя, че господствому приказва с одного чело века: Живко не щеше да прекъса разговора му, който може да

беше важен, и реши да чака. Но дору Живко чакаше, при него доде един от Гордевите слуги и сурово го запита по гръцки кого търси и кого чака. Живко каза, че чака г. Гордева. Слугата изеднѣж се начумери и взе да казва, че Гордева го няма, че той си е отишъл по работата и че ще си доде чак на у зори и заради това Живко може да си обира крушите от маазата. Живко начена да усъвестява слугата и да му казва, че не е добре тъй безсъвестно да го лъжат, когато той вижда отпреде си г. Гордева и чува как господствому приказва; но слугата си знаеше своето: като се начумери повече, притисна зъби и смушка Живка из маазата навън.

— Още една новост. . . — пробърбора Живко, като се намери отвън маазата. Живко не му доболя толкоз от този постъпък на слугата, колкото от това, че г. Гордев видя как го изпъдиха от маазата и не полюбопитствува да узнае що значи това, не си отвори устата да продума барем едно слово; напротив, както се показва на Живка, г. Гордев даже се усмихна в то време, когато смушкаха Живка. . . А г. Гордев твърде добре видя всичко това.

— Защо тъй скоро? — запита ученикът, когато Живко се приближи до него.

— Изпъдиха ме, че. . .

Ученикът се усмихна.

— Надявам се, повярва сега, че трябва да се знае как да се приближава челяк до г. Гордева? — запита ученикът.

— Вярвам и не мога да се начудя.

— Чуденето остави за после, а сега да идем двама при господствому: като сме двама, може да не ни изпъдят.

Ученикът и Живко влязоха в Гордевата мааза и макар слугата да ги посрещна и поиска да ги спре пак, но ученикът го посмушка настрана и се приближи при Гордева.

— Г-н Гордев! Негова милост желае да поприказва с вас. . .

С тези думи ученикът показва на Живка и се дръпна настрана, а подир малко и съвсем излезе от маазата.

Г. Гордев вече беше си свършил разговора и седеше на един стол без работа. Той си поиздигна главата, изгледа Живка с някакъв си особен поглед и запита:

— Ка-акво? Защо си дойшел?

Гордев ли запита сърдито, гласът ли му беше въобще висок или на Живка тъй се стори, но Живко от това запитване се постресна и се подръпна назад.

— Защо си дойшел? — повтори г. Гордев въпросът си пак със същия глас.

— Аз исках да ви попрася за нещо си. . . — продума Живко полекичка.

Гордев си посви веждите.

— Време нямам сега; иди при другите. . . — каза той и бързешком излезе вън, като бърбореше: „Просяци и просяци! . .“

Живко не би повярвал, ако му кажеше някой, че Гордев — този образован българин — тъй лошево ще постъпи с кого да е. Но и можеше ли да повярва някой, че образованият челяк тъй грубо, тъй варварски и гордо ще се обнесе с някого си сиромаша, какъвто беше Живко, кой е виновен пред него само зато, че обстоятелствата са го принудили да иде да му иска помощта? А Гордев наистина беше човек образован, т. е. тъй вярваха хората, защото той е свършил образованието си в Одеския лицей. При това г. Гордев се славеше и с доброто си обхождение, защото с всички, освен със сиромашките българчета, биваше доста вежлив и никому не казваше някое грубо слово. Но защо той със сиромашките българчета беше тъй груб и тъй зъл — не знаеше никой. Може да е за то, че той беше образован наопаки и мислеше, че не е позволително на образован човек да бъде ласкав със сиромашите; или пък може Гордевата душа при всичкото си образование да е съхранила и всичките зли качества на необразована и груба душа. . . Впрочем трябва да се каже, че сега г. Гордев се намуси и крясна на Живка най-повече защото Живко не си сне калпака пред него и се приближи с такава довереност и безпечност. . . Гордеву не доде на ум, че Живко не си сменя калпака не защото не ще да покаже към него почитание, ами защото у нас освен в църква никому другому не се сменя калпак. Тъй беше научен Живко и не знаеше, че образован човек счита за оскърбение, като макар и по незнание не снемеш пред него калпак.

Като излязваше от маазата на Гордева, Живко вспомни Стоянака, кой, ако помнят читателите, почти изпъди Живка от къщата си, когато този последният му занесе прошение за помощ — вспомни това Живко, вспомни и Иванакя и неволно сравни Гордева с них. „Нима няма никаква разлика между простия неучен българин и просвещеният?“ — питаше Живко сам себе си и не знаеше как да отивае на този си въпрос. Досега той вярваше, че има разлика между едина и другия;

вярваше, че образованият, като разбира що е бедност и като може да цени високите стремления на човека, трябва да бъде и въобще добър към всичките, а най-повече към бедните, а не тъй груб като простакът, който не разбира нищо. Тъй досега вярваше Живко, но сега действителността му показва, че работата бива и съвсем наопаки, че образованият челяк, макар и да разбира длъжностите си, бива много по-груб от простака. . .

— Нима няма никаква разлика между простият неучен българин и просвещеният? — запита Живко, като се приближи до ученика.

Ученикът се усмихна.

— Има, Живко — каза той и улови Живка за ръката; — има, и тая разлика е голяма. Простият неучен българин, ако знае, че ти отиваш при него да просиш не пари, а съвет и съдействие — той ще те приеме ласкаво, ще те посъветва, ще ти обещае и ще те изпроводи, както се следва. . . Но ако и да знае, че ти ще му искаш пари, той (простият, т. е.), колко и да е скъперник, не ще те погледне с презрение. . . Той може да те изпъди от къщата си, може да те псува, да те мъмри, а да те презира — никога! Но просвещеният, щом види, че ти отиваш при него с молба, па каква ще да е, най-първо ще хвърли на тебе надменно-презрителният си поглед. . .

Живко никак не искаше да вярва това; но той не можеше да не вярва, когато на себе си изпита всичко това. Стоянаки истина го изпъди от къщата си, но го изпъди не защото му иска пари, а защото Живко показва към него малко почит. Тъй също и Иванаки. Стоянаки и Иванаки знаеха, че Живко ще проси от тях пари, на кои те гледаха като на очите си. Разумява се, че те като човеци прости, без да знаят за какво ще му послужи помощта им, можеха съвсем да му откажат, можеха да искат по-голяма към себе почит и като не им покажеха почит, те имаха пълно право да изпъдят и даже да изпопърджат Живка. А при г. Гордева Живко отиде не да проси пари, кои въобще с неудоволствие се дават, а да го моли да каже за него две-три думи, дето се следува. Г. Гордев твърде добре знаеше, че Живко не ще му иска пари, и по-добре ли постъпа той от Стоянака? Стоянаки изпъди Живка, но барем не го погледна с презрение, а Гордев — едвам Живко се спря отпредя му, още не беше го разгледал добре, награди го с презрителният си поглед. . .

Всичко това изеднѣж доде на Живка на ум и той почти

не повярва всичко, що каза ученикът. Това беше мъчно за Живка и много мъчно. . .

— Никога не би повярвал аз — каза той, като изминаха една-две улици; — никога не би повярвал, че няма никаква разлика между образованият човек и простия. . .

— Разлика между образования и простия човек има и тя се състои в това, че образованият човек никога не оскърява хората за това, че те са бедни, или барем се пази да ги оскърява. . . а простият човек си позволява да прави това. . . Забележи, че аз хортувам за другите образовани хора, а не за нас — българите. У нас всичко наопаки се върши. . .

Живко взе да се чумери. Ученикът забеляза това и побърза да каже:

— Но да вървим по-бърже, че има и при други да се ходи. . .

— Ако са и те, както тия, при кои ходих. . . — продума Живко.

— Не струва да се иде ли, ще речеш? — подзе ученикът. — То че не си струва, не струва, но няма какво да се прави, трябва да се иде! . .

При тези думи ученикът горко въздъхна.

Живко го изгледа с учудване. . . „Защо такива въздъхванията, щом доде реч за приморските българи?“ — попита Живко в ума си и в него пак се роди желание да поразпита подробно ученика. . .

— Моля ти се, приятелю, разкажи ми що значи всичко това. . . — беше запитал Живко, но ученикът махна с ръка и бързешком каза:

— Де да видим тук как ще те приемат. . . Ето къщата на г. Хитрова. . .

Живко се усмихна по неволя и влезе у г. Хитрови.

— Само като питаш за господствому, питай тъй: „Тук ли е негово високоблагородие г. Хитров?“, защото този господин се сърди, когато не му прикачат титул в и с о к о б л а г о р о д и е.

Всичко това ученикът пришепна на Живка, като го стигна сред двора на Хитрова. Живко го изгледа, усмихна се пак и продължи пътя си. До къщните врата го посрещна едно момиче — служанка — и като узна, че той търси г. Хитрова, каза му да почака, дору иде да обади на господствому.

— Дойди друг път — каза служанката, като се върна, — защото г. Хитров има сега работа. . . Дойди друг път.

Наистина г. Хитров имаше работа, но ето каква: седеше, облечен в робата си, на канаето и си играеше с две хубави котета, кои се търкаляха пред краката му. Когато служанката му каза, че го търсят, той бързешком напусна котетата и като си застягваше робата, запита:

— Кой ли ме търси?

Господствому предположи, че може да го търси някое важно лице; но щом служанката му обади, че го търси едно момче с калпак и абичка, той се начумери, презрително си изкриви устните и каза сърдито:

— Не можа отпърво да кажеш. . . Речи му, че сега имам работа. . .

Момичето излезе, а г. Хитров, като начена пак да гали котетата, пробърбори:

— Трябва да е дошел да проси нещо. . . От тях челяк не може да си види спокойствието, е! . . .

И тъй, за да не се лиши от удоволствие да играе с котетата, г. Хитров не рачи да приеме Живка, без да помисли, че онзи, който го търси, може да е гладен, жеден, гол и бос, че може той съвсем да е нещастен и една Хитрова дума може да го направи щастлив. . . А между това г. Хитров знаеше, че с калпак и абичка момче не е никой други освен българче; той знаеше, както знаеше и Гордев, както знаеше и Млясков, че това българче не ще му иска ни пукната пара, нито нещо друго освен участие; знаеше той, че това българче иска наука и проси, моли Хитрова да се постарее само със слово — не с друго — да направи тъй, щото да придобие то желаното си. Но г. Хитров, както и другите двама приморски българи, при кои вече ходи Живко, не възприеха да го приласкаят, макар това да не струваше за тях нищо, а за Живка да струваше твърде много.

— Е, има ли още при някого да се ходи? — запита Живко, когато се отдалечиха от Хитрови.

— Още при един, че баста — рече ученикът.

Живко се намръщи. „Вероятно и той не ще ме приеме добре“ — помисли той и отиде при четвъртия приморски българин, при г. Шишкова. Но Живко се излъга. Г. Шишков, щом видя Живка, направи нещо като усмихване, поглади черните си въси и брада, потупка тумбакя си, кой не беше малък, и запита, като се прозяваше:

— Що е, момче?

Дору Живко каже нещо си, г. Шишков каза:

— Че калпакът ти твърде съдран, холан. . .

И господству му повъртя Живковът калпак на Живковата глава, като снизходително се усмихна.

В друго време всичко това никак не би се понарявало на Живка, най-повече защото г. Шишков, като въртеше калпакът на глава му, сякаш че не мислеше, що под този калпак стои челяк, и натискаше колкото може; но сега това се понарява на Живка, защото той видя, че на г. Шишкова може да разправи за работата си, без да се страши, че Шишков ще се разсърди.

Г. Шишков, като свърши въртенето на калпака, запита пак: — Е, как е работата?

— Работата е тая. . . — И Живко му разправи защо е дошел да го безпокои.

— Добре — каза господству му, като свърши Живко, — ний ще се постарайме да те наредим в някое училище; ами имаш ли пари?

— Ни пукната. . .

— Е, спукана ти е работата инди. . . — При тези думи г. Шишков се пак прозя и пак се потупа по тумбака. — Нима не знаеш, че за да се учиш, трябва ти пари?

— Но тука има толкоз българчета, кои са все сиромаси и пак се учат. . .

— Има, но на тях се дава благодееение. . .

— Та и на мене ще се дава. . . ако се постараете, разумява се.

— Ходи ли при другите?

— Ходих, но те почти ме все изпъдиха от къщата си.

Г. Шишков като че с удоволствие се усмихна.

— Такива са те — каза той; — ами ако се случи да не те приемат, какво ще правиш ти, като нямаш пари?

Живко посви рамена и нищо не отвеща; но за него отвеща г. Шишков:

— Тогава трябва да се заловиш за работа. . . Мож слугува, е?

— Мога, но аз не мисля да слугувам — рече Живко наскърбено; — ако беше работата за слугуване, то аз не щях да напускам отечеството си и да дохождам пешком чак тука. Работа и по нас много. . .

Г. Шишков се усмихна.

— Ех, като че желанието да се учиш те е накарало да дохождаш пешком чак дотука — каза той.

— Разумява се.

— Ба, аз не вярвам; това са все слова. Ето каква е работата: домързяло те е да работиш и ти си се пуснал да търсиш наука. . . Тебе ти се струва, че по-лесно е да се учи челяк, отколкото да работи. . .

Живко изглежда г. Шишкова. Шишков пак, както преди, с усмихнато лице гледаше на Живка, пак, както преди, се тупаше по тумбака и се прозяваше; при това и гласът на г. Шишкова, кога той казваше, че го е домързяло да работи и зато е тръгнал да търси учение, беше кротък: не обнаружаваше нито гняв, нито презрение.

Живко няколко време мълчешком гледа на г. Шишкова, кой клатеше глава и казваше: „Тъй, тъй“, и най-после каза:

— Знаете ли какво? Домързяло ли ме е да работя, та съм дошел да търся учението, или други причини са ме накарали да дода тук — това не е ваша работа. Сега аз искам да се уча, искам да се ползувам от благодеянието, защото сам нямам. Мен ми казваха още в отечеството и тук ми казват, че чрез приморските българи, т. е. чрез вас и другите трима, може да сполучи челяк да се ползува от благодеянието. Аз ходих при другите. Те, както ви казах, изпъдиха ме. Сега съм при вас: ще ме изпъдите ли и вий, или ще ми дадете барем малка надежда?

Слуша ли всичко това г. Шишков, не се знае; но щом Живко свърши, той се прозя яката и без да рече нещо, влезе си в кабинета.

Живко почака, почака и като видя, че господствому няма намерение да излязва вторично, посви рамена и си отиде.

— И тука спяпа. . .

С тези думи Живко се приближи до ученика, който, без да разпитва нещо, каза:

— Свърши се и пътуването ни! Сега не ни остава нищо друго, освен да отидем у дома и да се наядеме.

По пътя нито ученикът, нито Живко продумаха нещо. От това се вижда, че Живко умислен е отишел при добрите ученици. На вратата го посрещна Петър със засмяно лице.

— Надяваме се, щастливо се свърши пътуването ти? — запитаха Живка учениците.

— Лъже ви надеждата ви, господа: мене почти всички ме изпъдиха. . .

Петър, който стоеше малко отстрана, усмихна се.

— Хъ — начена той, — та щеше да е грехота на тукаш-

ните българи, ако не те изпъдеха, когато ти има дързост да идеш при тях с калпаче, абичка и цървули. . . Но тези господиновци всякога се показват постоянни. Те никога не отстъпват от любимото си правило: да не приласкават никого си българина-сиромаха. В това отношение те заслужават похвала. . .

С тези думи Петър, Живко и те от учениците, кои посрещнаха Живка, влязоха в спалнята, де имаше още няколко от учениците. Петър се тръшна на креватът, като с въздъхване извика:

— Ех! Тя тъй дошла, тъй ще отиде! . . .

Подир малко Петър дигна крака си нагоре, т. е. опря ги на стената, и пачена да пее:

Черней, горо!
Двама да чернейме,
ти за листи,
аз пък от добрина. . .

Петър млъкна, но след минута той скочи, сне китарата, коя висеше над глава му, и удари по струните. Звукът, кого издадоха струните, тъй подействува на всичките ученици, що бяха в спалнята, щото те всички насядаха около Петра. Петровите пръсти се разбягаха пак по струните, а учениците в един глас запяха:

Не плачи,
не мисли
за честта си,
а помни
и помни
бедността си.

О, помни, че гладен
сутрена ти ставаш,
вечер пък пак гладен
плачешком си лягаш. . .

Гол и бос
ходиш ти
по студъг,
по снегът,

и със глас
искаш ти
работа. . .

Но твой глас не чуват!
Що от тях ти искаш —
те това не знаят
и не щат да знаят! . . .

Като й тъй,
ти млъкни
и утрий сълзи си,
а спомни,
пак спомни
гърло си!

Не ти помага никой,
дору не му се молиш;
но и тук иска всякой
да с унижен'е просиш. . .

И за то
ти проси
хапка хляб;
а че си
ти челяк,
за това
не мисли,
не плачи! . . .

Тая песен учениците изпяха с таквози чувство, щото Живко се почуди. Когато се свърши песента, Петър подрънка още на китарата, а после я захвърли и каза:

— Който е магаре, нека прави тъй; нека, като не може с трудът си да се прехрани, да иде да проси от другите. . .

При тези думи Петър грабна горната си дреха и като луд избяга вън. . . През вечерта той се върна с вик, крясък и пошърджини. Живко гледаше и не вярваше: Петър беше пиян! Но колко се почуди Живко, когато през нея нощ, като се събуди и стана да види кой се разхожда по залата — защото се чуваха крачки, — той видя Петра. Петър се разхождаше нагоре-надолу със свесена глава. Лъчите от ламбадата падаха право на Петровото лице, когато той се обърнеше към Живка,

и този последният видя как сълзите една след друга бягат по това бледно лице, без да ги чисти някой. . .

— Що ли значи това? — запита сам себе Живко и умислено отиде на постелката си.

V

И тъй, Живко почти си изгуби всичката надежда, че кога да е ще стане ученик. И той изгуби тая надежда там, дето никак не мислеше: той я изгуби в Приморск, де гледаше колко е възможно по-скоро да стигне и под сянката на приморските родолюбиви българи да се успокои и да забрави всичките трудности, всичките страдания, що е изтеглил в пътуването. Когато по пътя го мореше гладът или студът, той постоянно хвъргаше погледи към страната, дето се намираше Приморск, и казваше с въздъхване:

— Там, там — в Приморск — аз ще видя бял свят. . .

И Живко се усилваше. Той почти забравяше гладът, забравяше и студът и вървеше, вървеше към Приморск. Но. . . Що намери той в Приморск?

Ний видяхме, че ония родолюбиви българи, на кои Живко имаше всичката си надежда, почти го изпъдиха от къщата си и изпъдиха го, без да узнаят хубавичко защо е отишъл той при тях. Истина, г. Млясков му даде що-годе надежда; но с тая надежда той свършено обезнадежди Живка. Той му каза, че ще види, че ще се постарее, но не му доде на ум да попита: Ами сега де живееш или де ще живееш и имаш ли с какво да се храниш, дору аз видя, дору се постарая? А между това г. Млясков, както и другите, твърде добре се догаждаха, че Живко няма нито пукната пара, както и той сам им каза.

Наистина, де ще живее Живко и отде ще се храни, дору приморските българи благоволят да му кажат, че има място и ще го приемат, или пък няма място и затова да си върви, отдето е дошел?

Този въпрос правеше Живка най-много да мисли и да се плаши. Ето защо Живко, когато на другата сутрина стана, умислен седна до един прозорец, свеси глава и тъй неподвижно стоя повече от цял час. Във всичко това време из главата му са се въртели вероятно не твърде весели мисли, защото ни на едно мгновение лицето му не се проясняваше.

— Е-хе! Отсега ли си се замислил толкоз? Чакай де! . .

С тези думи няколко ученика се приближиха до Живко. Живко издигна глава и погледна с половин усмихване на новите си другари.

Учениците видяха Живко умислен и се догадиха за причината.

— Не мисли, Живко, не! . . — взе да го утешава един.

— Не струва да се мисли толкоз. . . — прибави другия.

— Та вий не знаете за какво мисля аз. . . — рече им Живко, като се усмихна.

— Барем се догаждаме. Ти трябва да мислиш какво ще правиш сега, когато вчера ходи при господиновците и те те изпъдиха. . .

— Струва ми се, господа, има за какво да се мисли. . . Ако не днес, то сутре ще съм принуден да гладувам и да спя на улиците. . .

— Ба! Та не сме в някоя пустиня е?

— За мене е все равно — пробърбора Живко и свеси глава.

— Вижда се, Живко, ти не знаеш как вървят тук работите; но не бой се. Нашите челебии са такива хора, щото ако иска челяк да получи от тях нещо си, да чуе д а или н е, трябва не един или два, ами и пет, и десет пъти да ходи при тях с молба, т. е. да ходи при тях с молба дотогава, докато вече им омръзне да го гледат и му дадат решителен отговор. И те всякога са такива. Това същото ще правиш и ти, както са го правили и много от нас. . .

— И вий ме утешавате подир това? Вий ми казвате да не мисля? Та дору тяхна милост благоволи да ми даде решителен отговор — а това, както казахте вий, не ще бъде скоро, — аз, за да не гладувам, трябва или да ходя да прося, или да слугувам. . .

— Не трябва да правиш нито едното, нито другото, защото, докато ти кажат д а или н е, ти ще живееш тук при нас и ще се храниш пак тука.

Живко остана да живее при учениците. Учениците, като ученици, живееха почти беззаботно. Свободното от занимание време те прекарваха или в разхождане, или се събираха наедно, та си приказваха за разни неща, или пееха, караха се понякогаж, смееха се. . . с една реч, прекарваха това време, както си щяха. Но понякогаж те, като се събираха

наедно, забираха по-тихичко да си приказват за онова, което им беше най-мило, най-драго, т. е. за отечеството си, от което бяха доста далеко. Този разговор беше интересен за всички. Всеки един припомняше си нещо за у тях и ако друг път не го е разказвал, разказваше го сега. И колко да беше това незанимателно, колко да беше смешно, венчки слушаха, никой не вземаше на смях оногова, който разказваше, или онова, което разказваше. Друго време, при други разговори всеки един гледаше за най-малко да разкритикува другаря си; всяка една неосторожна или неудачна дума вземаше се на смях; всяко едно незанимателно разказване отхвъргаше се с присмиване и укори; но сега всеки слушаше другото и сам разказваше, когато му додеше ред. Такива разговори не биваха начесто, но когато се наченеха, продължаваха се дълго-дълго, даже по цели нощи, и всякога свършваха с една от тези песни: „Далеч от мойта бащина“ или „Ветре буйний, полунощний“, или пък „Зора се сипва, слънце изгрява. . .“

Тези песни се изпяваха тихичко и на оногова, който първи път присъствува на тези разговори и слуша, песните правеха такова впечатление, щото той му се иска да плаче, без да знае защо.

Живко се радваше, хем твърде се радваше, дето се намери посред такива добри момци, каквито бяха учениците. Той само одного от тях не можеше да разбере, а именно Петра.

Петър всякога беше умислен, като че имаше цял свят да му дава. Той участвуваше в сбирката на другите ученици, но нарядко хортуваше, нарядко се усмихваше, и то тъй, като че желаше по-добре да заплаче. В замислянето си Петър често въздишаше, напяваше си все жаловити песни и обичаше повече да остава сам. Тъй той ходеше да се разхожда всякога сам и явно казваше, че му е неприятно, когато има с него друг някой. Но този Петър, кой въобще беше тих, добър, понякогаж си дохождаше твърде късно с крясък и попърджини и тогава учениците казваха, че той е въвн от себе си, т. е. пиан. Петровото замисляне, неговите въздишки, напяването му на жаловити песни и неговата любов към уединение по-направиха се на Живка; понарави се на Живка даже и това, дето понякогаж Петър си дохождаше въвн от себе си — защото Живко се догаждаше, даже и вярваше, че някоя горест трябва да принуждава Петра да прави всичко това. А всеки един,

който има сърдечни горести, беше брат за Живка. Заради това Живко сбикна Петра още отпърво твърде много. Той като че предвидя в него други Богдана за себе си. Тази любов към Петра не можа да я унищожи, макар и да я охлади малко, даже разказването на един приморец, че Петър уж бил един от най-развратните, най-лошевите момци. Живко не му се вярваше, та и не повярва, макар приморецът да му приведе доказателства такива, от кои всеки би настръхнал и би със заплюване оставил Петра.

Петър понякогаж дохождаше въвн от себе си; но без да гледат на това, всички ученици го обичаха, вероятно за то, че Петър във всяко друго отношение беше за обичане. Той не обичаше да се кара с никого; когато се случеше да даде съвет, даваше добър съвет, помагаше колкото може на по-слабите, беше един от първите ученици и ако въобще да беше мълчалив, но когато се случеше да се смеси в разговорът, гледаше да го склони на нещо сериозно. Той почти всякога успяваше в това и в това сериозно разговаряне нему принадлежеше първенството.

Живка учудваше още едно нещо в учениците: в разговорите си те всякога отбягваха от да споменат за приморските българи; а когато се случеше да спомнят, челата им се посвиваха и на уста им се явяваше скръбна, а заедно и презрителна усмивка.

При всичко това весело беше да се живее с тези младежи. В продължение на един месец Живко живя при них и не догади как премина това време. И Живко изповядваше, че тъй весело и приятно е прекарвал времето само у тях, кога се разхождал с Богдана по поляните или когато е слушал учителя си. Не може да се каже, че в продължение на това време Живко е нямал и никак неудоволствие. Напротив, неудоволствията му бяха доста чести, най-повече, защото той в този месец по съветът на учениците ходи няколко пъти при приморските българи, но все напразно. Те не го изпъждаха, но все му казваха: „Дойди сутре, дойди подир няколко деня.“ И това се повтаряше всякога. А когато Живко вземаше да разправя на тези господа, че не е добре тъй да го мамят, те бързаха да го изпратят по-скоро, т. е. гледаха да го изпъдят как да е. Живко най-повече си теглеше от г-на Мляскова. Този господин на първи, втори и трети път прие Живка твърде добре; казва му да потърпи, че кога да е ще се реши нещо си и за него, но отпосле изеднъж възви колата. Тъй, когато

Живко на четвъртия път отиде при него, господствому го посрещна с тези думи:

— Какво ти ходиш като някое куче бе? Зър, зър, зър! . . . Все на нашта глава, като че ний трябва все за тебе да мислим.

— Та крив ли съм аз, когато вий ми казвате да дода при вас сутре, у други ден и не знам кога?

Още подир някои други такива ответа г. Млясков изпъди Живка и му поръча никога вече да не се явява пред очи му и да не се надява, че ще го приемат.

Тези неприятности за Живка бяха доста значителни; но вечер в разговорът с учениците Живко ги забравяше или се мъчеше да ги забрави. Впрочем Живко не криеше нищо от добрите ученици и им разправяше всичко, щото произлязваше между него и приморските българи, и всякога свършваше оплакванията си с това:

— Колко и да се напругам, все пак не мога да се сетя защо тези господиновци правят така, най-повече г. Млясков. . . Ако не щат да се постараят, да кажат барем на човека, за да не снове по къщата им.

Учениците нямаше с какво друго да го утешат освен това:

— Такива са те. . . С всекиго сиромаша те тъй постъпват. . .

Живко посвивваше рамена и или си отиваше, или забиваше за друго да разправя. Но и какво друго трябваше да прави той? Колко и да се мъчеше да узнае защо приморските българи не му дават решителен отговор, беше все напразно: нищо не можеше да узнае. Като идеше при тях, те му казваха да бъде търпелив, че те ще се съберат и ще видят какво ще направят с него. А когато им кажеше Живко, че такова обещание те вече няколко пъти му дават, тъй щото той сега не знае как да гледа на тези обещания, то те се разсърдваха и му казваха, че такива работи не стават скоро, че те са готови да се постараят за него, но ако той твърде бърза, то може да не ги безпокои, а дето намери камък, там да си удари главата. Подир такива ответи Живко по неволя трябваше да търпи, да чака. За нещастие, г. Млясков от няколко време насам взе да преследва Живка, дору най-после решително му обяви, че не ще го приемат, за то да не чака, а да си върви, отдето е дошел. Причина на тази Мляскова към Живка немилост беше племенникът на г. Мляскова.

Този Млясков племенник доде в Приморск две недели след Живка и щом доде той, г. Млясков намисли да го даде в училището не на свои издержки, а на благодетелските

и дето Живко ще се ползува от благодеянието, то нека се ползува племенникът му. Тъй намисли г. Млясков и реши — струва що струва, да го направи. Господствому не се сещаше или не щеше да се сети, че благодеянието се назначава само за бедните, а не за богатите, какъвто беше неговът племенник. Както и да е, но оттогава наанасам Млясков взе да преследва Живка. Вероятно г. Млясков се боеше да не би някак Живко да го превари, т. е. да не би някак, без да знае той, Живко да си направи работата и да начене да се ползува от благодеянието, а племенникът Млясков да остане. Тогава г. Млясков трябва от свои пари да харчи за възпитанието на племенника си. А защо да дава от свои пари, когато има слъчай да се ползува от чужди? Но чудно нещо! Млясков знаеше, че Живко в Приморск няма никого, че никой освен приморските българи няма да му помогне, а приморските българи не ще му помогнат, защото не ще искат зарад него да срят хатъра на г. Мляскова. Знаеше това г. Млясков твърде добре и все пак се боеше от Живка, боеше се работата да не се обърне наопаки и за да бъде що-годе спокоен, той взе да клевети на Живка, взе да го черни пред другите си събратия, т. е. пред другите приморски българи. Тъй еднъж един от учениците заведе Живка в театро. Като се научи за това г. Млясков, вика няколко деня наред, че Живко не е челяк за учене, че той не е дошел да се учи, а да ходи в театро, че той като има пари за театро, трябва да има и за друго — и за възпитанието си; заради това не трябва да му се помага. . . Тези и много други нареждане г. Млясков, без да спомни, че неговът племенник често ходи в театро и не само в театро, а понякогаж и по балове; че той — племенникът му — често ходи по разходки и все по контешки, че. . . че. . . и много друго. Това не спомняше г. Млясков, а че Живко еднъж отишъл в театро — това беше чудно за г. Мляскова. Но казват, че челяк вижда сламката в чуждото око, а в своето си не вижда колът или не ще да види. . .

Другите приморски българи, кои често слушаха от г. Мляскова такива укори върх Живка, не се знае вярваха ли всичко; но нито един не си отваряше устата да каже дума в защита на Живка, а, напротив, всички хъхаха на Мляскова и вероятно защото се догаждаха, че всичко това все клони към това да не би някак да оставят племенникът му, те побързаха да го успокоят, като му казваха:

— Нашата длъжност е, г. Млясков, да се старайме за

добри, надеждни младежи. Тъй ни повелява да правим любовта, коя ний имаме към народа си; това го иска от нас и самият ни народ. Ний Живка не знайме що е за момче. . .

— Не знайме ами. . . — бързешком подземаше г. Млясков; — на, мой Димитърчо (името на племенника му) — друга работа: него ний знайме. . .

— Тъй, тъй — пробърборваха другите, като не им се искаше да слушат г. Мляскова; но г. Млясков не можеше да се удържи и се пуцаше да описва дарбите на своя си Димитърча.

— Такъвзи е мой Димитърчо — тъй свършваше Млясков, — а този (Живко) дошел е хе нам отде си и бог го знае що е за челяк; ами ако е някой чапкънин? То и тъй се познава, че не е момче за учене. . .

Между това Живко продължаваше да ходи при приморските българи, освен при г. Мляскова, и тези господиновци, макар и да не мислеха да се постараят за Живка, но все пак му казваха: „Дойди сутре, дойди подир два деня, подир неделя“, и проч. Живко ходеше и все същото. Него взеха вече да го изпъждат от хана, дето ноцуваше той. . . Въшки бяха го напители. . .

Еднъж Живко доде при учениците малко весел.

— Какво е работата? — запита го един.

— Габровска, бей! Габровска. . . Нито бяло казват, нито черно. . . Омръзнало ми вече да ходя при тях. Тяхното с у т р е и п о с л е не ще се свърши. . .

— Та ти не ходи. . .

— Отсега нататък който иде, да му изсхнат краката. . .

— Бедни приморски българи! — рече с усмихване Петър, който стоеше настрана и чу Живковите последни слова. — Как ли те ще плачат сега! . .

Живко нищо не каза, само изгледа Петра и си хвърли калпакя настрана.

— Ами какво ще правиш сега? — продължи да пита Петър.

— Ще търся място да слугувам, та ако не намеря, ще река на краката си „Бож'помози“, че назад.

— А после?

— После — ще паса волове или овце. . .

И Живко се усмихна; но как беше горко усмихването му.

— Е, дотам не ще доде работата — начена Петър. — Ти си се решил да не ходиш вече при тукашните челебии и не трябва да ходиш; но това не значи, че тук е конец на всичко.

Не. Има още средства — да изпитаме и тях; ако и те не се удадат, тогава — марш назад! . . .

Живко само поклати глава. И Петър нищо повече не продума, а начена бързешком да се разхожда нагоре-надолу със свесена глава. В този вечер Петър беше мълчалив. Той не прие никакво участие в разговорът на съучениците си и никому не продума ни слово. Той даже не вечеря, а още отрано си легна на креватът, обви се добре със съдраното си кожухче и тъй пролежа почти цяла нощ, без да се помръдне. Спал ли е той, или не, не се знае; но на сутринта, когато всички станаха, Петра го нямаше — той беше отишел нанякъде си.

Къде пладне Петър се върна въвн от себе си, според както се виражаваха учениците, т. е. върна се с крясък и попърджини. Живко, като чуваше Петровът крясък и попърджините му, като виждаше как се той клати на таз и оназ страна, настръхваше. Живко не щеше да вярва, че Петър е пиян; но колко и да се мъчеше да узнае истината, не можеше, защото Петър все викаше и се клатеше, а при себе си не допускаше никого. Най-после той полека-лека се тръшна на столът при Живка и като го удари по гърбът добричката, запита с преплитане:

— Как си бе, дивако?

— Твърде добре, Петре. . . — рече Живко и се удържа да въздъхне.

— Ъ-ъ! — изръмча Петър. — Твърде добре, ха? Ще видим, ще видим. . . Добре ли? Ха-ха-ха! Добре. . . на, щастлив челяк на света: може да каже, че е добре. . .

Дору казваше всичко това, Петър често си опираше носът на коленете.

— Аз съм добре, Петре, ами ти как си, ти? . . — запита Живко подир малко мълчание.

Петър взе да се оглежда.

— Аз ли? И аз съм добре. На, виждаш е: тук кално, тук съдрано, а половината на обувката ми остана в калът сега, когато си идех.

И Петър се засмя силно и почти се повали на земята.

Живко въздъхна.

— Как е жално! — продума той и стана.

Петър скочи като попарен.

— Въздъхна! — кресна той. — Кой въздъхна? Кой каза, че е жално? — питаше Петър, като беше опрял двата си ла-

кътя на масата и с ръце поддържаше брадата си. Светлият му сериозен поглед се прикова на Живка.

Живко се зарадва доста. Той видя, че Петър не е пиян. И наистина сега нищо не показваше да е той пиян.

— Кой въздъхна? Кой каза, че е жално? — повтори Петър въпросът си със същият глас.

— Аз — рече Живко весело.

— Ти? — запита Петър, като клатеше глава и едвам-едвам в погледът му не се показваше презрение. — Значи, ти ме съжالياваш?

— Не може да не те съжالياва някой, като те гледа такъвзи, какъвто се показваше преди малко — рече Живко.

— Глупец! Мазник! — каза Петър. — Съжالياваш мене, а не знаеш, че това съжаление ще трябва сутре за тебе. . .

Петър щеше да продължава още, но като че нещо му доде на ум, спря се изеднъж и извика почти плачешком:

— Боже! Боже!

Подир това той се тръшна с очите надолу на креватът и си остана неподвижен.

— Що значи това? — запита Живко сам себе си и като не можеше да си отговори, седна тихичко настрана и начена да чете.

Петър, когато казваше преди един ден на Живка, че не трябва да се той отчайва, защото има още средства, за да се приеме, реши на ума си сам да иде при приморските българи и да се моли за Живка. Той твърде добре знаеше приморските българи и зато не се надяваше ходатайството му да има успех; но все пак се н а д я в а ш е. „Може да се пукне дяволът — казваше на себе си Петър — и тези челебии да поуменеят.“ Впрочем, той нямаше намерение да отива при всичките, защото според Петра при Мляскова, Гордева и Лесова¹ не струваше да се иде. Петър реши да отиде само при г. Шишка², у кого предполагаше повечко ум и чувство. Тъй и направи.

През сутринта, когато учениците не го намериха на креватът му, той се поразходи малко по улиците и като видя, че вече съмна добре, отиде у Шишкови. Шишко беше вече в кантората си.

— Що си тъй подранил, Петре? — запита той, щом Петър влезе в кантората.

¹ В досегашния текст (втора редакция) — Хитров. — Бел. ред.

² В досегашния текст (втора редакция) — Шишков. — Бел. ред.

— Важна работа ме накара до подраня — начена Петър, без да каже и „добро утро“ или друго някое поздравление.

— О-хо! Нима и у тебе се явиха важни работи?

Петър се усмихна.

— Те не са важни — каза той, — но вий ги правите да бъдат важни. . .

И Петър му разправи за Живка.

— Да — рече Шишко, като се потупка по тумбака, — работата е важна за Живка; но тук що сме ний криви?

— И вий питате още, като преди малко разгласихте на цял свят, че се задължавате да помагате на бедните ученици и не знам кому още. . .

— Та що от това?

— То, че вий, ако не се постарайте за Живка, който е последен сиромас и който пешком чак от Т. е дошел дотука само и само да се учи; ако вий, кои сте длъжни да помагате даже и с пари за възпитанието и изучаването на българските младежи, кои после ще могат да ползват отечеството си, оставите Живка, това способно момче, да се върне назад, де ще е принуден за прехраната си да пасе говеда, ако направите това, знайте, че вий заслужвате голям укор и всеки ще има право да ви казва в очите, че вий сте лъжци, че вий не желаете доброто на народа си, а само кряскаете, за да ви чуват хората и да мислят, че сте р о д о л ю б ц и. . .

— У! Как сърдито хортуваш ти. . . — рече Шишко усмихнато и начена да се разхожда из кантората си. — Като че за някой си Живка хората ще седнат да ни укоряват. . . — прибави той, като се приближи до Петра и начена да си тупка тумбака.

— Та вий направете добро на Живка не защото ще ви хвалят хората или ще ви укоряват, а от една любов към доброто. . . По чудно нещо! Защо не щете да помогнете на Живка, когато тук от вас не се иска ни пари, ни нищо друго, освен да кажете две-три слова в негова полза.

— Тъй, но тия две-три слова ний не можем каза.

— Защо?

— Защото не щем.

Шишко взе да се поразсърдва.

— Не щете ли? — запита Петър с усмихване. — Това е лъжа, защото не е възможно да не щете вий да си изпълните длъжността; а вашата длъжност е да се старайте за сиромашките ученици. . .

На тези последни слова Петър натърти.

— Е, ти много хортуваш. . . — рече г. Шишко с нетърпение.

— Не хортувам много, но ви казвам, като на българин, който желае доброто на народа си, че ще е грехота, ако се не постараяте за Живка. Трябва да знаете, че от Живка отечеството ни може да чака много. . .

— Толкоз, колкото и от тебе, нали? — запита Шишко със смях.

Петър се намуси.

— Речта не е за мене, а за Живка — каза той. — Аз ви се моля да не сравнявате Живка с мене. . .

— Разумява се, сега той не може да се сравнява с тебе, но като поживее тук няколко време, може да се сравни. . . И ти отпърво беше кротък и способен; такъв си и сега, е?

Петровите очи светнаха изеднъж. Той побледня, ноздрите му се поразшириха, а на челото му се показаха две сини жили, кои изображаваха Н. Петър пристисна юмруци и отвори уста, вероятно да каже нещо, но се удържа. Малко по малко Н изчезна от чело му, ноздрите му си додоха на място, погледът му [стана] обикновен. Лицето му само беше още бледно и тук-там беше се показал студен пот.

Петър си очисти потът и каза тихичко с малко разтреперан глас:

— Пак ще ви моля, г. Шишко, да не смесвате тук мене. . . Защото не му е времето сега да приказвам за себе си. . . До ще и на това време. . . тогава. . .

Петър се спря и въздъхна.

— Но ти хубаво знаеш да се сърдиш. . . — рече Шишко, потупка се по тумбакя и начена силно да се смее.

— Оставете смехът настрана, г. Шишко — начена Петър сериозно, — а вижте какво ви аз моля и ми дайте решителен отговор.

— Та аз вече казах, че на твой Живка ний нищо не можем помогна.

— Защо да не можете, когато сега има място? Стига да кажете две слова.

— Място има, но е заето вече. . .

— Едвам ли ще се намери други по-беден и по-достоеен от Живка за това място.

— Достоеен, недостоеен — свърши се вече: племенникът

на г. Мляскова след неделя ще се прибере при вас. Разбра ли сега?

Петър опули очи.

— Племенникът на г. Мляскова!? — учудено запита той. — Нима той има нужда от благодеение?

Г. Шишко мълчеше.

— Че той има богати братя — продължи Петър. — При това и чичо му е богат, тъй щото със свои пари може да го възпитава даже в Париж. . .

— Тъй, но този му богат чичо, т. е. г. Млясков, иска непременно племенникът му да се ползува от благодееянето, от което се ползвате и вие.

— А! — рече Петър в ответ на своя вътрешна мисъл. — Сега зная защо г. Млясков е тъй страшно въоръжен против Живка. . . Е, ами вий ще се съгласите ли този Млясков племенник, при такъвиз богати братя и при такъв богат чичо, да се ползува от благодееянето, кое е назначено само за бедните?

— Та ний се съгласихме откоде. За Живка твой ний не можем да сряваме хатъра на г. Мляска. . .

Шишко се усмихна и това усмихване беше присмех на самого себе.

По-право да се каже, Шишко никак не одобряваше постъпката си, т. е. дето се съгласи да се постараят за племенникът на Мляскова, а на Живка да дадат пътя, и отпърво той доста се противи. Но противенето му нищо не помогна. Г. Гордев и г. Лесов държаха Мляскова страна, тъй щото най-последно г. Шишко се съгласи с тях, макар и на умът си да ги укори, като каза:

— Като сте лехмане, какво да ви прави челяк. . .

Петър подир малко мълчание повтори пак въпросът си:

— Вий се съгласихте?

И без да чака отговор, той въздъхна и рече:

— Бедни Живко!

Подир тия думи Петър тръгна да си отива. . .

— Впрочем аз ще се помъча — рече Шишко, като спря Петра на прагът — и ако може, ще видим.

— Напусто ще се мъчите — продума Петър и заклати глава.

— Защо?

— Защото сте приморски българи и защото при вас челяк

макар да е способен
и умен както трябва,
но той ако е беден,
все хляб за него няма! . . .

И Петър бързешком си отиде. Яд и злоба кипяха в душата му. Той ходеше като луд от улица в улица, дору най-после излезе и отвън града и макар снегът да беше до колена и вятърът жестоко да навяваше снежният прах в лицето на Петра, но Петър дълго размерва нагоре-надолу покритата със сняг поляна, като често повтаряше:

— И тъй, за да не сринат хатърът на един глуп дъртак, те правят добро на оногова, който не се нуждава, а оногова, който има нужда, който им се моли и от когото се чака много — него те оставят без помощ, пъдят от къщата си. . . О! . . .

Подир тия думи Петър удвояваше крачките си и в това време той си снемаше шапката, като че беше лете, и дълго ходеше гологлав. . . Докъде пладне хората виждаха Петра да се разхожда още по снегът; но отпосле той се загуби оттам и ходил ли е някъде си, не се знае; ний знайме само, че по пладне той се върна у тях вън от себе си.

Петър, като се тръшна с очите надолу на креватът, лежа тъй почти до десет минути. После се поподигна и като видя, че в стаята няма никой освен Живка, той начена:

— Живко! Едно време ти беше се решил, ако не получиш нищо от нашите челебии, да отидеш при самите благодетели и да им се молиш. . . Помниш ли?

— Да, помня — рече Живко.

— Ако помниш, ставай сега, та върви при тях: иди първо при директора, после при попечителя. Сега тамам ще намериш попечителя в канцеларията. Чуваш ли?

— Аз ходих, Петре — рече Живко и се поусмихна.

— Кога?

— Отзарана.

Петър седна на креватът.

— Е, какво ти казаха?

— Казаха ми, че са готови да ме причислят в числото на учениците, но тукашните българи имали това право. Казаха, че като им занеса от Мляскова, Гордева, Шишка и Лесова записка, че одобряват да се ползувам и аз от благодениято, тогава те ще наченат да ми благодетелствуват; за то съветвах

ме най-после, на изпровождането ми, да отида при тукашните наши. . .

— Челебии. . . — довърши Петър и пак легна на очи си.

— Е, не бях ли аз прав — начена той подир малко, но без да промени положението си, — че ти много добре щеш да сториш, ако не дохождаше тука да търсиш наука, а останеше у вас да пасеш овци, кози, мулета и пр., и пр. Помисли: сега ти не щеше да ходиш от къща в къща при челебиите и да ги молиш бог знай за какво, а щеше или да седиш срещу големият огън и да надуваш кавалът, като понякогаж хвъргаш и нежен поглед на хубавата си съседка, коя дошла у вас да работи уж заедно със сестра ти. . . или пък щеше да бягаш поиди козите, за да се стоплиш. . .

— Остави сега това, Петре — рече Живко и махна с ръка. Петър се поподигна.

— Като искаш да оставя това, то и ти остави гордостта си и иди още еднъж при Мляскова и другите, стой пред тях на колена, плачи, моли се, целувай им ръце и крака, казвай им, че те ти са татко и майка, че те са твой господ и че ти само на тях се надяваш — направи всичко това и може, може някак те да се смият за тебе или ако не се смият, то барем само защото ще им подигнеш опашката, може да се смекчат и да кажат и за тебе две-три добри речи.

Живко гледане настрана и се мръщеше.

— Виждам, че това за тебе е мъчно да го сториш — начена пак Петър, — та ти едвам ли и ще го сториш; но вярвай ми, Живко, че нищо не ще сполучиш без унижение. Ако ти искаш да си останеш все тъй горд, честен, ако се тъй боиш от унижението, ако все тъй отбягваш лицемерството, то знай, че не ще си получиш желаемото, защото ти тъй никога не ще мож' заслужи благоволението на нашите приморски българи; а ти сега сам се увери, че без тяхно слово ти не ще получиш нищо... Ех, Живко! Живко! Ти сам бягаш от щастието си, та какво да ти сторят другите. . .

— Щастие — продума Живко полекичка, като клатеше глава. — Как ти неправо хортуваш, Петре! . . . Аз не съм бягал и не бягам, та и няма от какво да бягам, когато досега щастието не се е показвало пред мене. . . Аз не знам що е щастие. . .

Живко въздъхна силно.

— Кой ти е крив, като ти сам не щеш да видиш щастие? Щастието твърде лесно се добива и ти, ако искаш да добиеш

щастие, най-повече от нашите челебии — а те могат направят челяка щастлив, — ето какво прави:

В прах, в пепел лягай
и на колена,
с глава склонена
ти често сядай
пред онзи, кой е
богат и знатен,
макар и да е
глупец последен. . .

— Ако правиш тъй, то и ще бъдеш щастлив! — прибави Петър и легна пак.

— Какъв съвет! — продума Живко.

— Не ти ли се нрави? В такъвзи случай не се оплаквай, че не си щастлив, не казвай, че не знаеш що е щастие. . .

— Та в твоят съвет няма щастие, Петре. . .

— У! Ти взе да философствуваш. . .

С тия думи Петър отиде да се разхожда по улиците. Някои от учениците му предсказаха, че той през вечерта ще се върне вън от себе си. Това си предсказване те основаваха на то, че Петър твърде умислен излязъл. Но предсказването им не се сби, защото през вечерта Петър, ако и да се върна доста късно — учениците се канеха да си лягат вече, — но не беше вън от себе си. Напротив, в този вечер той беше особено весел.

— Е, Живко, най-после тук в Приморск и на тебе взе да се усмихва щастие, а може и скоро да ти подаде ръка. . .

С тези думи Петър се приближи до Живка.

— Едвам ли. . . — продума Живко.

— Не едвам ли, а наистина — подзе Петър. — Днес дошел министърът на просвещението — прибави той и спря погледът си на Живка.

Живко не можеше да се сети за нищо.

— Че какво, ако е дошел? — запита той.

— Как какво? Ти ще отидеш при него, ще му подадеш прошение, в кое ще го молиш да ти позволи да се ползуваш от благотелянието и да се учиш: той ще ти прочете прошениято и без да пита нашите челебии, ще рече на директора да те приеме. . .

— С хорати как лесно става всичко. . . — продума Живко.

— Не само с хорати, ами тъй ще бъде, както ти казвам.

Петър настояваше и Живко, като нямаше какво да прави, съгласи се: на другия ден той подаде прощението на министърът.

Мина се една неделя. Петър седеше до прозорецът сам и гледаше през мътното стъкло на пътят. Понякогаж той нетърпеливо тропваше и казваше: „Ех, че той твърде се забави“. . . , а понякогаж запитваше сам себе: „Защо ли го викаха?“ Но подир няколко време той радостно скочи: „Иде, иде!“ — с нетърпение продума той и спря погледът си на вратата. След минута влезе Живко ухилен.

— Е, слава богу, че доде. . . — рече Петър, като го посрещна. — Какво прави толкоз у тях?

— Остави се, брате — казваше Живко, като си тръсеше калпачето от снегът. — Досега аз не вярвах, че се вършат чудеса, но сега вече вярвам. . . Знайш какво?

— Та отде да знам, като не си казал още?

— Г. Лесов ме вика у тях. . . Сети се, Петре, защо?

— Не съм дотолкоз догадлив — с нетърпение рече Петър; — а ти по-скоро казвай защо те вика.

— Вика ме да се поразговори с мене и да ме угости! Не е ли това чудо?

Петър се усмихна.

— Хъ — каза той, — никак не е чудо, подир като ти подаде прощение на министърът. Господствувай, че ти и без тях ще получиш желаемото, та гледа да те задобри.

— Не знам какво е, но той беше тъй вежлив, щото аз само се изчервениях. Помисли, той каза, че за щастие счита, като гледа в къщата си български младеж в народните си дрехи. Той даже турна пробитият ми калпак на глава си и пита ме прилича ли му. . .

— Лесов! Лесица! И името му отгоре — продума Петър, като клатеше глава. — Ами нещо за твоята работа не хортува ли?

— Хортува, хем какво още. . . Похвали ме, дето съм дал на министърът прощение, каза ми, че и той сам мислел да ме накара да подам прощение, защото още отпърво щом ме е виждал, той решил, струва, що струва, да ми помогне. . . Видяш ли, Петре, как хората мислели за мене?

И Живко се засмя. Засмя се и Петър.

— Щастливец! — каза подир малко Петър и удари Живка по гърба.

— Та не е само това — начена Живко, — има още много.

Искат да ми направят дрехи, искаха да ми дадат пари за обуца, защото не било прилично да се ходи из Приморск с цървули, и ми поръчаха да ходя всеки ден да ги посещавам и да се разговаряме. Там беше и г. Гордев. После, когато си тръгнах от Лесови, г. Гордев ме заведе у тях, черпи ме с чай, дава ми ром, от който се аз отказах, поръча да ми донесат от маазата му две кутии рахат, но аз и тях не приех, като казах, че от сладкото зъби ме болят, и ме изпрати с поръчение да го посещавам често. . .

Живко млъкна и спря насмешлив поглед на Петра.

— Що ме гледаш? — запита го Петър.

— Гледам те да видя дали ще ти стигне умът що значи всичко това. . . Що значи това, дето тези господиновци тъй изеднъж си промениха политиката.

— Това значи, че ти скоро ще ми бъдеш съученик.

— Дай боже, но мен все не ми се вярва. Струва ми се, че все ще ми се побърка някак работата.

— Не е възможно да се побърка тя, освен ако нашите челебии не си пхнат гагата. . .

— Ти все не мож'хладнокръвно да говориш за тукашните. Все гледаш при случай да кажеш за тях нещо лошево. . .

— Дай боже, всичко, що казвам за челебиите, да не бъде тъй; но. . . черното едвам ли ще стане бяло. . .

Мина се още неделя. За Живка още работата не беше взела никакъв край; но приморските българи, най-повече г. Млясков, често викаха Живка у тях кое да обядва, кое да пие чай. . . Живко почти всякога се отказваше и не ходеше. В началото на третата неделя доде за Живко решение от министърът: „Да се приеме Живко Стоянов в числото на учениците и да се ползува от благодеянието.“

— Слава богу! — каза Живко и хвърли благодарствен поглед на небето. Две горещи сълзи се проточиха по лицето му.

Живко се радваше до немай-къде. Радваше се Петър, радваша се и всичките други ученици. В Живка те намираха добър съученик и другар.

Но мина се неделя и друга, мина се и месец, а никой не казваше на Живка, че той е вече приет в числото на учениците. Живко ходи еднаж-дваж при директора, но господству само казваше:

— Ние ще ти кажем кога ще се приемеш. Потърпи малко. Минаха се още две недели.

В това време на Живка извести директорът, че не може да

го прие в числото на учениците, и зато Живко нека търси камък да си удари главата. Защо не можеше да приеме Живка в числото на учениците, директорът не каза.

Живко с покорност прослуша това лошево известие и нищо не каза. Той само въздъхна и начена да мисли какво да прави сега: да си иде ли, или да се залови в Приморск на някоя работа. Сега Живко беше доста спокоен, защото вече лице на лице се срещна с неудачата, с нещастieto. В такива случаи Живко беше твърд. Той се безпокоеше и се плашеше дотогава, докато в него има още що-годе надежда да си получи целта и докато несполуката, нещастieto му се показваха и бяха още не тъй близко. Но щом изчезнеше надеждата му и той видеше вече пред себе си неминуемото нещастие, той махваше страхът настрана и мъжествено подаваше ръка на нещастieto. Разумява се, че това не е бивало без вътрешна борба; но каква ще силна и да бъдеше тая борба, той отвън си оставаше спокоен. И сега той, щом чу, че не могат го прие в числото на учениците, каза даже с усмихване:

— Като не може, не може! Сега не ще ида да умирам, е. . .

И Живко не рачи даже да поразпита защо не може, когато сам министърът разрешава да го приемат.

Но Петър не беше като Живка. Той, щом се научи за това, отиде при директора и дигна голям шум, тъй щото директорът се принуди да му каже защо не може да приеме Живка в числото на учениците.

— Защо я? Защото приморските българи рекли, че Живко не е за учене!!

Директорът, като получил решението, обърнал се към приморските българи с въпрос: „Как те намират за по-добре: да се приеме ли Живко в числото на учениците и да следва всичките класове наред, или да му се отпускат пари, за да се той (Живко) приготви в една или две години за университетът?“ Тъй да пита господствому приморските българи съветвал и сам министърът. Но приморските българи съветвали нито в числото на учениците да се приеме Живко, нито пък пари да му се отпускат, а най-добре да му се даде пътя, защото той не бил за учене. . .

Всичко това научи Петър от самият директор и като го разказа на Живка, прибави:

— Де да видим сега ще ли да те вика Лесов или Гордев, или пък Млясков у тях на гости.

Живко седеше до прозорецът и нищо не казваше. Само си чистеше потът от лицето.

Петър седна до него и като го гледа доста дълго, запита изеднъж:

— Кой ти извади окото?

— Брат ми. . . — продума, без да ще, Живко.

VI

ПО НЕВОЛЯ БЛАГОДЕЯНИЕ

Живко, като видя, че вече отникъде няма надежда, реши се да иде някъде да слугува, дору доде лятото, а лятос той може пешком да се върне, отдето е дошел. С тая цел той беше се закарнал да отиде да си търси място. Но Петър го отклони от това, като разправи, че напразно ще търси място, защото в Приморск никого не приемат за слуга, дору той няма от някос известно лице свидетелство, че е добър и верен.

— При това — казваше му Петър — до лятос остана още два месеци. Тия два месеци как да е-да е ще прекараш ти между нас и ще ги прекараш не без полза за себе си, защото нашата библиотека е отворена за тебе и мож'да се ползуваш от нея, колко щеш. Тук тебе никой не безпокои и не ще те безпокои; ти се храниш тук и ще се храниш. . .

— Добре — казваше Живко, — но ще ме оставят ли все тук да живея?

— Е, когато вземат да те пъдят и оттука, тогава ще мислим за сетне. . .

Живко остана. Той, ако и да не можеше да ходи в училището и да слуша уроци, но в къщи той взе да се занимава усърдно. Той имаше от много неща понятие, но и Петър, ако и да не беше твърде горен от него, помагаше му, колкото можеше. Библиотеката на учениците беше доста богата и Живко умя да се възползува от нея, както трябва. В тия занятия той намерваше за себе си радост и утешение и макар понякогаж да му дохождаше на ум, че всичко това скоро ще се прекъса и той не ще има вече възможност да се занимава, но при тая мисъл Живко махваше с ръка и казваше:

— Е, да гледаме настоящето, а занаяпред — каквото бъде-да бъде. . .

И подир тия думи Живко биваше весел. Но не беше съдено на Живка да бъде весел и спокоен. Лошевата му орисница не можеше да търпи, като видеше Живка що-годе весел и спокоен. Тя бързаше да му развали това спокойствие, макар то и да беше твърде малко, и да му натрупа нови безпокойства и грижи. . .

Приморските българи вече съвсем забравиха за Живка и нито на едного от тях не дохождаше на ум да пита за него, да пита какво стана с това момче в този чужд за него град, де не познаваше никого, нито го някой познава. . . Но и защо да пита? Живко може да умира от глад или от студ; та дохожда ли това на ум на богатия приморски българин, кога той седи в топлата си стая и се насища с каквото му е драго? Впрочем ний сбъркахме, като казахме, че приморските българи не спомняха никак за Живка. Единъж, когато те се събраха у г. Гордеви за някои свои работи (това беше наскоро подир като съветваха директора да не приема Живка, че не е бил челяк за учене), спомниха за Живка и г. Шишко запита:

— Ами какво трябва сега да се прави с оногози Живка? Той ще ходи, ще ходи — пак на нашта глава ще се изтърси. . .

— Като че е мъчно да му се даде пътя. . . — продума Лесов.

— Разумява се — подзе Гордев.

— Нека си върви, отдето е дошел и както е дошел. . . — със смях довърши Млясков.

Подир това никой вече не спомняше за Живка.

Между туй при учениците в едно хубаво утро се пресели г. Димитърчо — племенникът на г. Мляскова. Димитърчо на години нямаше по-малко от 22, но и на възраст го биваше. Той беше едър и пълен. Във всичко друго той твърде приличаше на чича си. То също продълговато лице, те също големи кошени очи, той също дебел и дълъг нос. Само с това се различаваше този момък от чича си, че лицето му не беше тъй бръчкосано и бабичко и главата му, покрита с черно косми, беше почти два пъти по-голяма от чичовата му, тъй също и краката му. Да, още с това се различаваше, че Димитърчо не дъвчеше като чича си.

— Аз съм племенник на г. Мляскова. . .

Тези бяха думите, кои каза Димитърчо, щом се яви при учениците.

Въобще физиономията на г. Димитърча никак не се понрави на учениците; но гласът, с който той каза: „Аз съм племенник

на г. Мляскова“, и погледът, — който той изглежда всичките ученици, кога казваше това, направи учениците да се сгледат помежду си с особен поглед и някои да се усмихнат и да си заминат, а други да седнат на една страна мълчешком. Никой не отива на Димитърча освен Петра, който, като се усмихна, рече:

— Вижда се, че си племенник на г. Мляскова.

С тия думи Петър взе Живка под колтука и си замина, Когато те влязваха в залата, Петър каза на Живка:

— Познаваш ли ти, че ний с този вол ще си имаме много работа?

— Е, ти от първи поглед твърде строго съдиш — отива му Живко.

Макар г. Млясков племенник никак да не се понарава почти на всичките ученици, но те гледаха да бъдат колко е възможно добри към него. За съжаление тая тяхна доброта Димитърчо не можеше да цени и постъпваше съвсем наопаки и глупо. Като племенник на Мляскова той мислеше или вярваше, че всички са длъжни да го уважават, без да помисли, че челяк се уважава само тогава, когато е достоен за уважение. При това той вярваше още, че какво ще да прави, никой от учениците не трябва да му казва нищо, нито да му прекослови. Разумява се, че с такива убеждения той си позволяваше без причина да напада на тоз, на онзи от учениците и да ги оскърбява. Учениците отпърво гледаха някак с добро да го вразумят, че тъй не я бива тя; но като видяха, че това нищо не помага, те му обявиха, че ако продължава той все тъй да бъде глуп и зъл и да оскърбява всекиго за нищо и никакво, то те скоро ще му дадат да разбере, че има и други средства да се усмири челяк, че той скоро ще познае, що хората могат и да бият, без да гледат ни на чий племенник. Това направи Димитърча да доде в себе си, за съжаление, на една само неделя.

Димитърчо беше м а м и н а м и з и н к а, макар и лазарниците му да бяха 22. Досега той е живял при татка и майка и неговата воля почти никога и никъде не е срещала пречка, както това въобще бива с нашите богати синове. Като богати син, Димитърчо, дето и да идеше на гости — у роднините си или у съседите си, — намерваше все уважение и предупредителност. Случеше ли се да играе на пътя с по-сиромашките деца, той ги оскърбяваше и бедните не смееха не само да си отвърнат, ами и да му кажат нещо противно, защото в такъв случай Димитърчо се разкрещяваше, разплакваше и тогава — беда за бедните дечица: три-четри слуги наизлизаха изеднъж

от Димитърчеви и което дете де стигнеха, биеха усърдно. . . Тъй беше привикнал Димитърчо и тъй искаше да прави и сега; но като чу, че хората може да бият, той се уплаши и една неделя стоя мирен. Но после той си забрави страхът и макар да беше повечко въздържан, отколкото преди, но все пак търсеше случай да се кара с добрите ученици. Случаи той намерваше твърде лесно. Тъй например, ако някой от учениците му седнеше на креватът или му побутнеше някоя книга, Димитърчо дигаше такъвзи вик, таквиз попърджини сипваше от уста си, щото, за да го усмирят, трябваше да се съберат всички и да го заплашат с общ бой. Всички тия Димитърчеви капризи или глупости отпърво правеха учениците да се смеят, но малко по малко те наченаха да го мразят, дору най-после наченаха пък и да го презират. Но имаше пък за какво да се мрази и да се презира. При всичките други Димитърчо беше и твърде а м е л. Той никога не беше доволен от ястието и все се оплакваше, че малко му дават да яде. Когато по пладне или вечер учениците сядаха да ядат, Димитърчо не чакаше да му донесат ястието, както чакаха всички, ами вземаше паницата си и отиваше сам да си сипва ястие най-първо от всичките. И защо? За да прибере от тлъстото на себе си! Впрочем учениците не обръщаха на това внимание и едвам ли би обърнали някогаж, ако Димитърчо не си позволяваше да прави и по-големи глупости, кои не можеха да се търпят. Ний видяхме, че Димитърчо сам отиваше да си сипе ястие най-първо от всичките, но това не го задоволяваше, ами когато донесяха ястие и на другите, той ставаше и разгледваше всичките паници да види дали някому не е сипано повече, отколкото нему. Ако се случеше някому паницата да бъде по-пълна, Димитърчо дигаше силен шум. Този шум се удвояваше и утрояваше най-повече привечер, когато се случеше учениците да ядат макарони. Димитърчо, след като изядеше две, а понякогаж и три паници макарони, дору другите преполвинят единствената си паница, ставаше и разбъркваше таз и оназ паница, за да види да няма там в макароните повече сирене. Това, разбира се, не се правеше никак на учениците и един из них, по от малките — по-големите се въздържваха — удари такава плесница на г. Димитърча, кога той разбъркваше на ученика макароните, щото тая плесница г. Димитърчо може и досега да помни. За та я плесница пред толкоз други господствуому искаше да си отмъсти, но другите не дадоха.

— Плесницата е справедлива — казаха те в един глас и

принудиха Димитърча да седне на мястото и спокойно да си дояде третата паница.

Но най-което възбуждаше в учениците отвращение към Димитърча, беше то, че Димитърчо, по причина на своя амелик, се държеше много нечист. Под възглавницата му човек можеше да намери: сирене, масло, сланина, наденици, пастърма, хляб, свещи, сапун — и всичко това все наедно размесено. Сандъкът му върх дрехите тъй също беше пълен с всички тези неща и както възглавницата, тъй и сандъкът му миришеха твърде на лошево. В чебовете на палтонът и сюртукът му, а понякогаж и на панталоните му всякога се намерва по малко храна: или сирене, или сланина, или пастърма и проч. Димитърчо колко и да ядеше много вечер, но среднощ той имаше обикновение да се пробужда. Тогава той ставаше, запалваше свещ, коя измичаше изпод възглавницата си, сядаше плоском на креватът си и малко по малко изядаше по няколко парчета хляб, сирене, сланина и пастърма. . . В това време, ако го видеше някой, който го не знаеше, непременно щеше да повярва, че г. Димитърчо е стоял гладен цели три дена. Подир това п о х а п в а н е — тъй се виждаше сам Димитърчо — Димитърчо угасяваше свещта, тургаше я под възглавницата и си лягаше пак. Тъй също и деня, когато отиваше на разходка, Димитърчо имаше обикновение да сяда настрана, дето няма дотолкоз хора, и тук той си изваждаше от чебовете малко хлебец, сиренце, сланинка и пастърмица и си похапваше. При всичко това Димитърчо не забравяше, че е племенник на г. Мляскова. Тъй никога той не излязваше да се разхожда или да иде по работата си, дору не се облечеше в най-добрите си контешки дрехи (а у Димитърча бяха бол такива дрехи), дору не покриеше ръце си с черни, а понякогаж с бели или морени ръкавици и дору не вземеше в ръка хубаво обработена сопа, или, както се казва инак, б а с т у н. Понякогаж той ходеше в театро и на бал, но почти никога не беше доволен от това си ходене. Впрочем той имаше средства и можеше да ходи в театро, на бал и по други увеселения не само някогаж, а и всякогаж, когато му се пощеше; но Димитърчо само понякогаж ходеше. Това той правеше не че защото не щеше да ходи, но защото, като идеше, той непременно трябваше да изпита някаква си неприятност.

При всичко доволство и ймане Димитърчо беше скъперник даже до глупост. . . Впрочем някои казваха, че Димитърчо за то е скъперник, защото е глуп. Както и да е, но Димитърчо,

когато отиваше да си взема билет за театро или за бал, обичаше да се пазари и отпърво никак не даваше определената за билетът цена. Това беше причина, дето често го изпъждаха хората, дору още не влязваше той в театро или балът. Но ако му се удадеше да влезе, той или щеш да се скара със съседите си за мястото — а Димитърчо често сядаше на чуждите места и не ставаше, дору жандармите не го дигаха, — или пък щеше да стори друга някоя глупост, тъй щото по неволя трябваше да го изпъдят. Тези неприятности заставляваха Димитърча да не ходи често в театро, а вместо в театро да отива по разходки. Но уви! Той и тук не можеше да бъде спокоен. . . През дето и да минеше със своите контешки дрехи, навсякъде възбуждаше смях. Дрехите му истина бяха все от добро сукно или трико, но не бяха за негов гръб. Палтонът му беше тъй широк и дълъг, щото стоеше като на гвозд закачена торба. Панталоните му бяха также широки и широки дотолкоз, щото, кога Димитърчо вървеше малко бържичко, те се усукваха няколко пъти около кракът му. Но най-смешно на Димитърча стоеше шапката му. Неговата глава и тъй беше голяма, но шапката му, коя му закриваше почти очите и коя Димитърчо носеше малко настрана, правеше я триж по-голяма и смешна до немай-къде. Впрочем на всичко това никои не беше крив освен пак Димитърчо. Когато той си купуваше или заръчваше дреха, то гледаше тя да бъде не според гърба му, а колко е възможно по-дълга и широка, за да я носи повече време!

Такъвзи беше Димитърчо — племенникът на г. Мляскова. За съжаление при всичко това той увеличаваше презрението на учениците към себе си още с това, че обичаше да шпионствува и безсъвестно да клевети на тях, и не се учеше никак. Учениците се помъчиха с добро да унищожат и тия недостатки или пороци негови и най-после взеха да го молят — нека прави всичко друго, т. е. нека не се държи чисто, нека се кара и оскърбява, кого ще и както ще, нека шпионствува и безсъвестно нека клевети на кого ще, само нека се учи! Защото на всичките му други недостатки хората не обръщаха внимание, но на неученето му всички обръщаха и за прискърбие на всички ученици не казваха, че Димитърчо не се учи, а „българите не се учат“. Но Димитърчо считаше всичко това за дреболии. Той току че вярваше, че като племенник на Мляскова може и да не се учи, както и не се учеше. Учителите понякогаж му казваха, че твърде не е добре да се не учи челяк,

но Димитърчо при тия слова на учителите се ухилваше като най-последен глупец, тъй щото учителите млъкваха и като изгледваха нито с презрение, нито с одобрение, посвиваха вежди, поиздигваха рамена и си заминаваха. Димитърчо, като виждаше, че учителите си заминаваха, без да го помърят добричката, казваше на умът си: „Не им държи много да ми хортуват; знаят ме кой съм.“

Учениците мразеха и презираха Димитърча, но това правеше Димитърча да бъде по-лошев. Многома си теглеха от него, но най-повече бедният Живко. Димитърчо знаеше, че Живко не е приет, и зато почти всеки ден нападаше на него: пъдеше го, поръчваше на служителите да не му дават да яде и зле се караше с них, когато те не го слушаха. Грабеше му книгите от ръцете, като казваше, че книгите са на библиотеката, а библиотеката е на учениците — Живко пък не е ученик, зато няма право да чете на тия книги. Но само това ли правеше Димитърчо на Живка? Той често ходеше при чича си и при другите приморски българи, казваше им, че трябва да не позволяват на Живка да живее между учениците, защото не бил добър челяк. Приморските българи вярваха ли Димитърча, не ли, но всякога, когато им казваше това Димитърчо, те писваха и пращаха записка до надзирателя на учениците, с коя го просека да не оставя Живка между учениците, защото не било позволено чужд челяк да се намира между учениците. Но надзирателят беше тъй добър, щото нищо не казваше на Живка. Той знаеше Живка твърде добре и почти срещу всеки празник го викаше заедно с Петра в комнатата си и там той приказваше с тях до полнощ и по-късно. Петър, като виждаше как Димитърчо напада на Живка, сърдеше се твърде и се канеше някогаж добричката да напари гърбът на този зъл момък. Случай за това потупкане скоро се представи и Петър, ако и да нямаше твърде охота, но направи онова, което се канеше да направи.

Еднъж Димитърчо по обикновението си събуди се среднощ, запали свещ, седна плоском на креватът си и си похапна с малко хлебец, сиренце, пастърмица и със сланина. Но подир това похапване той не угаси свещта и не си легна, както правеше друг път, а поседя малко, помисли и като посви рамена, каза:

— Тука студено, трябва да се иди в другата стая.

Щото каза Димитърчо, то и направи. Той стана, нарамчи

възглавницата и юрганът си, взе свещта и отиде в другата стая. Там спяха всички. Димитърчо сложи юрганът и възглавницата настрана и разгледа креватите, вероятно за да избере някой креват. За нещастие Димитърчо избра Петровът креват и без да мисли много, начена да разбужда Петра.

— Хей, Петре! Ставай бе, ха-де! — викаше Димитърчо и дърпаше Петровата ръка насам-нататък.

Петър понечи да отвори очи, но от свещта не можа. Той само помига и като си стисна пак очите, запита:

— Що е туй?

— Ставай, хей, ставай! — продължаваше Димитърчо.

— Защо?

— Е туй, аз ще си легна тук, че оттатък студено.

— Ну! И луди нямахме помежду си, сега и луди имаме — сърдито каза Петър и се възви на другата си страна.

Но Димитърчо знаеше своята: той продължаваше да мушка Петра и да му вика: „Ставай!“

Петър най-после не можа да търпи и изеднѝж се подигна и седна на креватът си. Гневният му поглед се спря на Димитърча.

— Чуваш? — начена той с малко разтреперан глас. — Върви си по-скоро, че като те запукам с това — Петър му покази на свещилникът, който стоеше до глава му, — не ще остане у тебе здраво ни глава, ни грѝб.

Петър пак си легна, по словата му си хванаха място. Димитърчо се уплаши и повече не безпокои Петра, но за то се обърна към другите, а именно към Живка, и се обърна грубо, скотски:

— Ставай бе, магаре! — викаше Димитърчо и мушкаше Живка по ребрата, колкото може силно.

Живко скочи уплашен.

— Що е туй? Що е туй? — уплашено питаше Живко, като не можеше да доде още в себе си.

— Ставай де, тебе казвам! — викаше Димитърчо и продължаваше немилосърдно да мушка Живка.

— Бе какво искаш от мене? — питаше Живко и гледаше да улови Димитърча за ръката, за да не го мушка.

— Ставай, ставай! . . . Я гледай, я — още не става! Ставай, че ще те плесна, ха. . .

И Димитърчо понечи да приведе словата си в изпълнение, но Живко му улови ръката и го зафичи на една страна.

Това до немай-къде разядоса Димитърча и той с попърджини се спусна върх Живка, като беше издигнал свещникът,

за да го удари с него в главата. Димитърчо щеше да направи и това чудо, т. е. щеше да разпука главата на Живка, но в то време, когато той беше издигнал свещникът, Петър, който от-коле гледаше на това, скочи изеднъж, сграбчи Димитърча през поясът и безжалостно го тръшна долу. Подир това той напоти Димитърчовите гърди с коляното си и мълчешком начена да удря жертвата си ту по лицето, ту в ребрата. Отпърво и Димитърчовите ръце не стояха празни, но Петър натисна едната с кракът си, другата пхна под коляното си и удряше, като че беше решил да убие Димитърча. Димитърчо взе да реве и бог знай как щеше да се свърши това, ако Живко и някои други от учениците не станаха и не отърваха Димитърча.

На другия ден учениците се подсмиваха на Димитърча и го питаха как му е гърба. Димитърчо се канеше на всички и казваше:

— Чакай, чакай, ще види той; аз него ще го питам. . .

Кой ще види и кого щеше да пита Димитърчо, не казваше, но учениците се догаждаха, че това се казва за Петра, и за то си удвоиха смехът.

— Де, де, не бързай толкоз. . . — казваха му те и му подмигваха.

На това Димитърчо не отвещавахе нищо или отвещавахе с махане на главата си.

Къде пладне Димитърчо се [върна и] с весело лице седна при Живка, който се мъчеше да реши една геометрическа задача. Димитърчо го гледа, гледа и като замаха с глава, каза:

— Сега ще видиш ти, сега ще те питам. . .

— С кого хортуваш? — запита го Живко, без да си издигне главата.

— Сега ще видиш, сега. . .

Димитърчо мълкна, защото в това време доде там надзирателят. Той беше умислен.

— Живко! — каза надзирателят. — Трябва вече да си идеш оттука. Не можело вече да живееш. . . На, сам чети. . .

И надзирателят сложи пред Живка една записка.

Живко, без да погледне на записката, каза:

— Да, като трябва да си ида, ще си ида. . .

И с тия думи той отиде настрана.

Между това Петър вече беше прочел записката и се разхождаше с едри крачки из залата. Надзирателят мълчеше, мълчаха и всичките други ученици. Усмиваше се само Димитърчо и разтриваше ръце от удоволствие.

— Свини! Магарета! Чудовища! . . . — развика се изеднъж Петър. Лицето му беше бледно, очите му налети с кръв и той се клатеше на тая и онази страна, като че беше пиян.

— Проклети животни, изверги на човечеството! . . . — нареждаше Петър и никой не знаеше кого удостоява той с тези имена.

Надзирателят уплашено гледаше на Петра, който продължаваше да нарежда разни имена, като се клатеше и на двете си страни.

„Пиян“ — мина през ума на надзирателя.

— Петре, Петре! . . . — продума надзирателят с кротък глас, като спря състрадателен поглед на Петра и понечи да го улови за ръката.

Петър отскочи назад.

— Моля ти се — каза той на надзирателя си, — иди си, остави ме. . . При всичкото уважение, което имам към тебе, може да не се удържа в този час и да те оскърбя. Иди си, моля ти се!

Надзирателят не си отиде, а седна на една страна и се загледа пак на Петра. Това сякаш че поразгневи Петра и за него нямаше вече нищо уважително, нищо свято. Той псуваше всичко и всичко кълнеше, без да гледа, че отпреде му стои надзирателят му, без да помисли, че за тия безбожни псуванията той може зле да пострадае.

Трябва да се каже на читателите, че Приморск е такава страна, де да противоречиш на началника си счита се най-голямо и непростително престъпление, най-голям грях. В тая блажена страна, ако началникът ти каже, че черното е бяло, че ябълката е диня, ти, бедни подчинени, трябва да се съгласиш, трябва даже да похвалиш началникът си, че е много умен, като нарича бялото черно. Ако ли, напротив, поискаш да му противоречиш или да покажеш малко нещо съмнение, то беда за тебе! Трябва да си чакаш наказанието. Тъй също в тая страна ти не трябва да разсъждаваш пред по-горният си или господарят си. Ако те той удари, ти не трябва да го питаш що си му сторил, та те бие, или пък ако грабва последната и единствената халка от устата ти, ти не трябва да му се противиш, не трябва да му казваш, че тъй не правят добрите хора; напротив, ти трябва да се усмихваш и да му си благодарен за то, че те е удостоил да те удари, че възприел да грабне последната ти халка, от която ти като се лишиш, може да умираш от глад. . .

Намерението ни не е да описваме нравите и привычките на тая страна; но ний приведохме това, за да видят читателите доколко Петър беше дързостен, щото не само противоречи, ами псува, и не само надзирателя си, ами и по-горните от него. Но за щастие на Петра надзирателят беше човек добър. Той не се оскърби, нито се разсърди от Петровите псувания, напротив, той се разжали. Той знаеше, че Петър е един от най-добрите, най-даровити ученици, и като човек с добро сърце и здрав ум той се радваше на Петра, радваше се и за та полза, коя, според както той предполагаше, с време Петър ще принесе на отечеството си. А сега той вижда тогози Петра пиян! Първата мисъл, що мина през ума на този добър надзирател, беше: „Ако се вкорени тая страст насякога в Петра, какво ще стане с него?“ И тая мисъл го плашеше. „Отидоха, загинаха толкоз дарби!“ — мислеше си този човечец, който не беше и българин, в то време, когато Петър се беше забравил и псуваше наред, без да остави и бога.

— Бедния Петър! — с въздъхване рече надзирателят и понечи да си отиде.

Но Петър се изправи отпреде му с кръстосани ръце.

— Не съжالياй мене — каза той с малко разтреперан глас, — а оногова, кому преди малко каза да се махва оттука, че не можело вече тук да се живее.

На тия последни слова Петър натърти:

— Или и ти не виждаш де трябва съжалението, ти, който си тъй добър?

Надзирателят взе да се огледва. Той не знаеше да вярва ли, или не, че отпреде му стои Петър, който преди малко беше тъй пиян. Сега Петър стоеше твърдо и погледът му необикновено светеше.

— Не се огледвай — хе де стои онзи, който има нужда от съжаление, от състрадание — начена пак Петър. — Впрочем кой го е накарал да доде тук? Нека го пъдят! Нека умира от глад, като не ще да се унижава. . .

И Петър бързешком се спусна върх Живка, сграбчи го за вратът и го изтика навън, като казваше ядосано:

— Като си не щял у вас да пасеш говеда, иди сега и се храни по улиците с въздух, или пък лягай в прах и пепел пред ония, кои уши нямат само, за да бъдат свършени мулета. . . Но по-добре стани хамалин, че тогава ще бъдеш по-щастлив. . .

Петър с трясък затвори вратата подир Живка и силно се засмя. Но в то също време той подбягна и се тръшна на кре-

ватът си с очите надолу. В таквoз положение Петър пролежа цял ден, без да се побутне ни най-малко, според както уверяваха самите ученици.

Когато надвечер Петър стана и отиде да се разхожда, учениците забелязаха, че възглавницата, на която той през денят лежал, е мокра от сълзи. Петър плакал.

Между това Живко, като го изпъди Петър тъй безцеремонно, дълго ходи от улица в улица умислен. Той не се сърдеше на Петра, защото знаеше, че Петър направи това, т. е. изпъди го, не защото искаше да го изпъди, но току-тъй, от яд. Живко беше умислен, толкоз повече, че още не можеше да доде в себе си, не можеше да догади що стана с него. Той, макар и да ходеше из улиците, но сам не знаеше де се намира и какво прави. Но най-после Живко се спря и се огледа. Беше вече вечер.

— Ех, настрана всичко — каза той с въздъхване, — вижда се, съдбата ми е така. . . Прощавайте, мечти! Прощавай, науко! . . .

С тия думи Живко тръгна бърже-бърже. Той реши да иде да си намери място, за да слугува. Той припомни Петровите слова, че в Приморск и слуга мъчно става челяк. Но Живко трябваше непременно да си намери място и да си намери тоз вечер, сега. Инак трябваше да спи на улицата. Живко нямаше кому да се надява да му намери място, а де отиваше той тъй бърже, без да се огледва? Да тръгнем и ний подире му. Ето, Живко се спря на едно място, до един халваджия, който вече беше запалил фенерчето си.

— Не ви ли трябва някой слуга бе, чичо? — запита го Живко.

Халваджият, човек не твърде млад и не твърде стар, с почерняло от вятърът лице, издигна клепачите и спря поглед на Живка, като в то време пък си духаше на ръцете, за да ги стопли.

— Та какво да ти кажа, синко — каза той с мек глас. — Работа няма, пък хлябът скъп. . .

— Това ще рече, че не ви трябва слуга, ха? — начена Живко. — Не бойте се, аз не ща пари, а бъдете уверени, че добре ще слугувам, само за хляб. . .

Халваджият вторично изгледа Живка.

— Ами ти отде си и де си слугувал досега? — запита го той.

— Ех, чичо, аз съм отдалеко, от нашенските страни, и

досега нийде не съм слугувал. Аз додох тук да се уча на книга, но място нямало и сега трябва да слугувам, защото гладен не се седи.

— А! — рече халваджият, като че от Живковите слова той разбра и много друго. — Като е тъй, ти и тоз вечер няма де да спиш, ха?

— Ти позна, чичо. . .

— Е, нищо. Ще отидем у дома тоз вечер, а сутре, дай боже здраве, ще ти търсим място. Аз имам тук познайци кръчмари, хем българи пак; ставаш кръчмарин, е?

— И то е занаят — продума Живко.

На другия ден по пладне халваджият и Живко седяха в халваджиевата стая до един стол¹, на кого имаше малко чер хляб, лук, сол, пипер и халва. Те обядваха.

— Сега годините такива, синко — казваше халваджият на Живка. — Едвам може себе си да прехраниш. . . Работа няма, хлябът скъп. . .

— Да — подзе Живко, — на толкоз места ходихме и все не им трябва слуга. . .

— Хъ-хъ! Доде ми на ум — изеднъж извика халваджият и се ухили. — Сега вече ти си намери място. Тук има един богат българин — Гордев. Той държи на маазата си по 10—15 слуги. Иди при него и той ще те вземе. Вярвай бога, ще те вземе — прибави халваджият, като видя, че Живко се мръщи.

— Ще видим, е — продума Живко и напълни уста си с лук и черен хляб.

Подир яденето Живко стана и се упъти към Гордевата мааза. Той никак не се надяваше, че Гордев ще го приеме за слуга, но пак отиваше.

Г. Гордев приказваше в маазата си с един доста почтен старец — първи търговец в Приморск. Пред този старец както Гордев, така и другите приморски българи гледаха всякак да си покажат колко може повече родолюбието — защото той (старецът) обичаше да ги дразни и понякогаж твърде справедливо, особено кога им казваше, че те са родолюбци само на слова, а на дело — не. Този старец не беше българин, но знаеше по български твърде добре. Той, щом съгледа Живка кой влезе в маазата умислен, каза на Гордева:

— Да си оставим речта за после, а виж сега какво иска този момък; струва ми се, той тебе търси. Какъв е той бле-

¹ Стол (рус.) — маса. — Бел. на ред.

ден! . . . — прибави старецът, като стана и се приближи към Живка.

Гордеву колко и да не беше приятно Живковото посещение, особено като старецът се намираше там, и колко и да искаше той да кресне на Живка и с това да го направи да се махне отпреде му, но присъствието на старецът го удържа.

— Що е, мой мили? — запита Гордев Живка с кротък и мек глас, като в то също време го изгледа тъй сърдито, сякаш че искаше да го изяде с погледа си.

— Мен не ми се удаде да бъда ученик — рече Живко по-лекичка, без да си издигне очите, — мене ме изгониха от-всякъде. Сега, за да не умра от глад, аз трябва да слугувам някъде. Не ви ли трябва слуга?

Гордев се начумери.

— О, не се сърдете, не се чумерете — побърза да каже Живко, като съгледа Гордевата чумерене. — Аз не ща пари за слугуването си, а ще бъда добър слуга, както би бил и добър ученик.

— Но мен слуга не ми трябва! — поизвика Гордев с нетърпение и погледна на стареца.

Старецът с присмех беше си спрял погледа на Гордева. Това застави последният да бъде кротък.

— Желал би и аз да имам такъв добър момък на маазата си — побърза да каже Гордев, като се принуди да се усмихне, — но за съжаление у мене момчетата и тъй са много. . . няма място.

И Гордев посви рамена.

— Какво да правя сега? — запита Живко, но като че сам себе. — Да се върна, не мога, че няма с какво, а. . .

Живко още щеше да хортува, но Гордев му прекъсна речта.

— Ами с какво доде? — запита го той бързешком.

Живко свеси глава.

— Да — каза той с въздъхване, — аз додох пешком, пешком трябва и да си ида. . .

Подир това Живко си сниши гласа и начена, като че сам на себе си казваше:

— Тогава аз имах надежда и тая надежда ми даваше крила, правеше ме да не забелязвам трудностите на пътуването; но сега. . . защо и сега се излъгах аз в надеждата си? — изеднъж запита Живко с висок глас. — Ах! Като лошевата ми съдба ме лиши от всичко, що ми беше най-мило и драго на този свят, като ме тя остави само с едни горки възпоминания, аз

и бях благодарен, че при всичко това тя не угаси в душата ми едничката искра — любовта към науката. Аз повярвах, че науката, ако не ме направи да забравя горките си възпоминания, барем ще ми служи за утеха. . . Тъй аз мислех, тъй вярвах и се предадох на науката с всичко сърце. Любовта към нея ме направи да я търся навсякъде, направи ме да презира всичките препятствия, всичките трудности, кои се показваха почти непобедими, да дода тук. Надеждата ме поддържаше. Но как ме тя жестоко излъга! И защо? . .

Тук Живко не можа да се удържи и заплака.

На Гордева стана мъчно не толкоз от Живковите сълзи, колкото от погледът на стареца. А старецът не снемаше поглед от г. Гордева, като че искаше непременно да узнае какво впечатление направиха на Гордева Живковите слова и сълзи.

— Е, е, недей плака — рече Гордев кротко и ласкаво, — не бой се, не ще те оставим.

Живко като че се стресна. Той, като казваше горните думи, беше се позабравил и почти не знаеше, че чужди хора го слушат. Но Гордев с утешението си направи го да се свести. Живко изеднъж престана да плаче и се изчервени. Не му се искаше нему да види Гордев сълзите му и той побърза да каже:

— Не, аз не плача; това не беше плач. . . И защо да плача? Нима за то, че ме изпъждате, трябва да се плаче?

Гордевото лице се изеднъж намуси, но скоро пак се проясни.

— Но ний не сме криви, мой мили — начена той и улови Живковата абичка.

— Разумява се, не сте — подзе Живко. — Никой не е виновен, когато аз сам съм бог знай какво чудовище, а не челяк за учене. . .

При тия думи Живковът глас претрепера, като че Живко пак щеше да заплаче. Но и на Гордева не се понравиха тия думи. Той се начумери, отпусна Живковата абичка и бог знай дали не щеше да кресне на Живка; но старецът изеднъж се изправи между Живка и Гордева.

— Родолубие! Родолубие! — рече старецът, като клатеше глава и гледаше Гордева. — Тези ли ви са хвалбите? Тъй ли правите вий добро на отечеството си в лицето на тия младежи?

Гордев се изчервени.

— Видите ли. . . — начена той със заекване, — ний желаехме, но. . . няма случай.

— Няма случай ли? — начена старецът с по-висок глас, като удвои и презрителната си усмивка. — Какъв случай искате вий да ви направи да извадите от касата си по няколко рубли в месец и да помогнете на този момък?

Гордев не знаеше какво да казва; а за да не мълчи, той продума:

— Не съм само аз. . .

— Толкоз повече срам за вас — продължи неумолимият старец. — Четри мина, богати и знатни, милеят да дадат на месец по две или три рубли, за да се възпитава един момък. . . Но, да! Аз забравих: у вас има и чужди пари, дадени нарочно за такива случаи. Де са те?

Старецът млъкна и строго гледаше на Гордева.

Гордев мълчеше намусено.

— Де са те? — повтори старецът въпросът си.

Гордев все мълчеше.

— Мълчиш! — продума старецът. — Но като мълчиш, дали си припомняш, че това момче не е първо, нито второ, дето е дошло до такова отчаяние. Какъв срам за вас, че при такива средства вий принуждавате бедните младежи тъй да се мъчат, тъй да се отчайват, щото да се решават да стават слуги! Пък още се хвалят с родолюбие, викат на целия свят, че правят добро на народа си! . . .

Старецът силно се засмя.

Гордев се изпоти от яд и срам. Той искаше да не премълчи на стареца, а пък не знаеше какво да каже. Но изеднѣж нещо му доде на ум, той се изправи и гордо каза:

— Напусто се сърдите, напусто се смеете. Ний на многома сме помагали и помагаме; но ний знайме що правим, ако на някои си не щем да помагаме. Като истинни патриоти ний помагаме само на хора, кои дават надежди; а за негова милост — Гордев показва на Живка — ний не знайме нищо. . . Той няма от никого и до никого рекомендателно писмо. . .

— Значи, онзи, който няма рекомендация, не дава надежди и зато не трябва да му се помага? Бедните сиромашки младежи! Те няма от кого да вземат рекомендация, а пък без нея никой не ще да им помага! . . . Добро оправдание! Достойно за приморските българи! . . .

— Ний, т. е. приморските българи нямат нужда да се оправдават — продума Гордев.

— Разумява се — рече старецът, — те нямат нужда и да помагат на еднородците си. Но не се безпокойте; ще се намери

челяк да помогне на този младеж; ще се намери челяк, който ще допусне да стане той слуга. . .

И старецът с наведена глава начена да се разхожда из маазата.

Гордев съвсем падна. Той знаеше, че старецът никога не хортува на вятър, но каквото каже, то и прави. Той сега каза, че ще се намери челяк да помогне на Живка, и Гордев знаеше, че наистина ще се намери. Знаеше Гордев и това, че този челяк не е никой друг освен пак старецът. Но Гордев, както и другите приморски българи, трябваше всякак да се стараят и да не оставят стареца да възпитава Живка на свои пари. В противен случай приморските българи можеха да си изгубят авторитетът. Това премисли Гордев и побърза да каже:

— Та ний сами ще му помогнем, т. е. сами ще го възпитаваме. . .

И без да губи време, той извика едного от слугите си и му каза да заведе Живка у тях. . . дору му намерят друга къща. . .

В това също време учениците бяха изпросили записката, коя надзирателят им получи вчера от приморските българи за изпъждането на Живка. Петра го нямаше между им.

— Чакайте, чакайте да слушаме всички — каза един от тях и тишината се възцари.

Един от учениците начена с висок глас да чете записката:

„Господин надзирателю! Като всеки ден се грижим за спокойствието и добрата нравственост на учениците, ний с прискърбие узнахме, че вий оставяте да влязват между им чужди, непознати нито нам, нито вам лица и никак не обръщате внимание, че тия чужди лица живеят с недели и месеци при учениците. Ний ви напомнихме еднъж и дважд, че това е вредно за учениците във всяко едно отношение, и ви просихме да прекъсате тези безпорядки. Между това вий никак не щяхте да обърнете, както и не обърнахте внимание на нашите просби. Не мислим, че това го правите вий от една недогадливост или от едно пренебрежение към възпитанието на учениците. Не мислим, не вярваме най-повече за то, че на вас лежи най-голяма грижа, като на надзирател, за доброто им възпитание. Но защо правите вий тъй? Сега последен път ви молим да ни послушате. Надяваме се, че до сутре всичко ще се поправи и не ще има вече никого между учениците. Догаждате се вероятно, че речта е за някакъв си Живка, който, според както

се научаваме, отколе живее между учениците, за нещастие, във вреда на тяхната нравственост. . .

Тук учениците вдигнаха шум.

— Как безсъвестно лъжат! — викаше един.

— Ух! — казваше други и плюеше настрана с ожесточение.

— Рапорт да подадем, господа, рапорт — кряскаше трети. — Те клеветят на Живка и на нас. .

— Как смеят? Как не ги е срам? — казваше четвърти и шумът се увеличаваше.

Но онзи, който четеше, каза им да млъкнат, за да дочете записката. Тишината се пак възцари.

„И тъй — продължи да чете ученикът — повтаряме, че последни път ви молим да ни послушате и да махнете него, Живка, оттам. В противен случай ний ще се оплачем на директора и на попечителя и ще искаме да ви сменят като недостойни.

Членове на. . . Лесов, Млясков, Гордев, Шишков. 186. . . февруар. . .

Ученикът млъкна и изгледа другарите си.

— Е — каза той с усмихване, — какво име трябва да се даде сега на тези господиновци.

Бог знай с какво име щяха да ги удостоят учениците, но в това време влезе Петър и извика:

— Новост, господа, новост! Хем чудна новост. . .

Всички зяпнаха на него и чакаха да им каже чудната новост.

— Господин Гордев ще възпитава Живка на свои пари. . .

— А! — извикаха всички в един глас и се сгледаха. После онзи, който четеше записката, погледна в нея и каза по-лекичка:

— Гордев, който вчера се подписва, за да изпъдят Живка, днес се решава да му благодетелствува. Чудно нещо!

— Наистина; чудно. . . — казаха някои други.

— Но, господа — рече пак Петър, — това благодееие е по неволя. . .

— По неволя!? — казаха някои си.

— Бедния Живко! — продумаха други, като клатеха глава.

ПУСТИЛИ ЦИГАНИНА ПОД ПОДА,
ТОЙ ПОИСКАЛ НА ПОДА

— Още ще вървим ли? — питаше Живко Гордевът слуга, като вървеше подире му.

— Хе там отсреща — каза слугата. — Щом преминем тази улица, и ще сме вече в твоята къща. . .

Улицата, по коя вървяха Живкови, беше кална до немай-къде. Живко често се спираше, за да поддържи ту единът, ту другият си цървул. Калът стигаше до коленете му. Но най-подир те излязоха от калът и се спряха до един нисък и порутен дом.

— На, че додохме — рече слугата и влезе вътре.

Подире му отиде и Живко.

— Добре е тука, я? — питаше слугата Живка, като огледваше отвсякъде една стая.

Стаята беше ниска, тясна и твърде сира, тъй сира, щото и четирите ѝ стени бяха съвсем мокри, като че някой ги е полял преди малко с вода. В добавък пък и в таванът от дветри места капеше вода, вероятно от снегът, кой се вече топеше. Стъклата на единственото малко прозорче тъй бяха запрашени и замацани, щото в стаята беше много тъмно, макар отвън слънцето да грееше и дору мръкне да имаше още 3—4 часа. Живко, щом влезе в тая стая, побиха го тръпки: тъй му тя замириса на гробница. А сега, като го запита слугата: „Добре е тука, я?“ — Живко току му се искаше вместо ответ да махне с ръка и да избегне навън; но той си премисли нещо си и каза:

— Ти сам виждаш. . .

— Добре е, добре е. . . — подзе слугата и въртеше глава; — тук и царя биля живява.

— Послушай — каза му Живко сериозно; — шегата остави настрана и виж хубаво, че тук е гробница, че тука не може живя не човек, ами и скот. . . Струва ми се, г. Гордев не ти е поръчал да избереш такава гробница. . .

Слугата се понамуси.

— Като че у вас в палати си живял — каза той. — Там си се търкалял заедно с говедата, а тук не ти се допада тая стая. . . Ти трябва да благодариш, че ти дават и нея, че не те оставят на улицата. . .

— Това не е твоя работа — с нетърпение каза Живко, —

а ти върши то, което са ти поръчали. А тебе г. Гордев ти е поръчал не такваз стая да ми наемаш. . .

— Господарят вчера сам беше тука, гледа стаята и каза, че е твърде хубава.

— Сам г. Гордев ли? — смаяно запита Живко.

— Сам той — рече слугата.

— Като е тъй, добра е стаята; може в нея да се живее — рече Живко и въздъхна.

В стаята нямаше ни креват, ни някоя постелчица, тъй щото Живко най-първо се чудеше как ще спи на голата земя. И тая гола земя да беше барем що-годе суха; а то мокра. . . Но през вечерта донесоха две широки дъски и ги сложиха долу. Тия дъски бяха за креват и за постелка.

Първата нощ Живко никак не си легна да спи. Той мисли. С ужас се огледваше Живко на мокрите стени, а още с по-голям ужас гълташе мокрият тежък въздух. Живко си припомни дълбоките тъмници, де хвъргат най-лошевите злодеи, и сравни своята стая, в коя му беше назначено да живее.

— Те може да са по-добри, отколкото тая стая — продума Живко и се замисли пак. Отпърво Живко решително смяташе, щом съмне, да иде при г. Гордева и да се откаже от благодеянието му; но малко по малко мислите му взеха да стават светли и той взе да се поуспокоява. Най-първо той премисли, че телосложението му не е някое от крехките, щото от някаква си сирост да се развали; при това той мислеше, че до экзамена остана още три месеци. Нима три месеци не ще може той да преживее в тая гробница? А Живко вярваше, че той, щом даде экзамен и стане студент, не ще вече страдае. Някой вътрешен глас му казваше, че тогава той ще има всичко в доволство и че и самите приморски българи, кои сега го пъдят отвсякъде, ще наченат тогава да го гледат с друго око. . . Впрочем Живко вярваше, че тогава той не ще има нужда да се моли на тях.

Мина се една неделя и Живко никъде не излязваше, защото цървулите му съвсем се скъсаха; а и при Живка никой не дохождаше. Но в краят на неделата яви се Петър. Щом влезе в тая стая, Петър се спря на средата с издигнати нагоре ръце и очи и тъй стоя той няколко минути.

— Кому се молиш? — запита го Живко със смях.

— Моля се на бога да ти даде ум и разум — рече Петър и клатеше глава.

— Та той отколе ми е дал. . . — каза Живко.

— Но, вижда се, изпили са го чавките — рече Петър. — Че в такъв гробница живее ли се бе, брате?

— Трябва да бъдем благодарни и на онова, кое ни дават.

— Друга работа, ако имаш охота да благодариш, задето ти доставят случай да умреш без време. . . Зашотъй бързаш да умираш? Истина, то не струва и да се живее, но. . . челяк избира барем по-друго средство, а не тая дупка. . .

— Смешен си, Петре — забра Живко, но Петър го прекъсна.

— Но, Живко — каза той и удари с крак, — ако живееш тук една неделя, ти непременно ще се разболееш и ще умреш. . .

— Та аз вече живях една неделя и както виждаш, здрав съм, слава богу. Но отде-доде ще се разболея? Ти знаеш, че аз не съм някой нежен. Освен това сега е вече лете, аз често ще отивам да се разхождам. Само ми дай едни обуца, ако имаш — прибави той, като изгледваше краката си.

— Я гледай, още бос! — уплашено каза Петър.

Живко само се усмихна и продължи:

— Да! Предположи, Петре, още това, че благодетелите ми, като узнаят какво е жилището ми, може да ме преместят на по-добро. . .

— Т. е. приморските българи ли? — подзе Петър със смях. — Тежко и горко, ако ти се надяваш на тях! Дору те спомнят за тебе, ти ще изгниеш. . . Ха, те сега с тъпан ще разгласят, че ти правят благодеение, че те гледат като синовете си, даже по-добре от синовете си; а ето тяхното благодеение, тяхното гледане! . . . Впрочем от тукашните българи по-добро не може да чака челяк. Дору ти дадат хапка хляб, трябва очи ти да изтекат от сълзи и тая хапка е такава, щото челяк, дору я преглътни, или се задавва съвсем, или пък сто пъти се разкайва, дето я взел в уста си. . .

Живко се усмихна пак.

— Ти никак не мож' да хортуваш хладнокръвно за моите благодетели — каза той, като натърти на последното слово. — Да те слуша челяк, кога хортуваш за тях, ще рече, че те са ти направили най-голямо зло, убили са майка ти и татка ти. . .

Петър не каза нищо. Той само погледна на Живка, повъртя глава и въздъхна.

— Как лошево въздъхваш! . . . — продума Живко.

— Дай боже — начена Петър, — ти никога да не въздъхваш тъй, кога говориш за приморските българи. . . Дай боже, да не ги узнаеш тъй добре, както съм ги аз узнал. . . Впрочем ти вече ги доста знаеш. . .

— Догаждам се, Петре, какво искаш да кажеш ти с всичко това. Но ти не си прав. Те не са вземали от мене нищо, както и от тебе, мисля, не им съм нито род, нито брат, значи, те не са длъжни да ми помагат. Ако ми помогнат — добре, ако ли не — какво право имам аз да ги укорявам? То все равно ти да се трудиш до сетня душа да спечелиш две пари, та после други, кой не се е трудил, да доде и да ти иска полвината, че нямал, и като не му дадеш, да седне да те укорява. Справедливо ли ще е това?

— Ти не знаеш, Живко, приморските българи и дай боже никога да не ги узнаеш. . . Впрочем това всичко настрана, а виж себе си сега. Тука ли мислиш да живееш?

— До екземена.

— Т. е. дору умреш. . .

Живко махна с ръка.

— Е, Петре — каза той, — ти имаш охота все да ме плашиш, все да ми предсказваш лошево. . . Помисли си, че откакто съм дошел, досега ти нищо весело не сими казал, нищорадостно.

— Но зато всичко, що съм казал, не е било лъжа. . .

— Каква полза от това? Вместо да ме утешаващ, ти ме правиш повече да мисля. Като доход тук, аз се ласкаех с надежда, че щом се явя при българите, и ще получа, което желая. Но ти ме направи, преди да ида при тях, да се уверя, че напразно ще отивам. . . Тъй и сега, в мене имаше още щогоде верица, че приморските българи не са дотолкоз безчувствени хора, че те рано или късно ще ме извадят от тая дупка. Но ти, вместо да поддържаши в мене тая верица, вместо да ми даваш надежда, описваш приморските българи тъй, щото и дяволът, ако те чуеше, би настръхнал. . .

Това хортуваше Живко с невесел глас, но с любов гледаше на Петра.

— Значи, то трябвало да те лъжа? — запита Петър.

Живко бързешком улови Петровата ръка и с чувство я пристисна.

— О, не! — каза той. — Аз ти съм благодарен, а всичко, що казах сега, аз го казах току-тъй на вятъра. . .

Петър се престори, че е сърдит.

— Добре, добре — каза той, като гледаше настрана; — отсега нататък все радостно ще ти казвам. А сега позволи ми да те питам нещичко, но право да ми кажеш. . .

— Питай, право ще ти кажа.

— Как искаш да те заровим?

Живко се у михна.

— С краката нагоре — каза той.

— Е, за това трябва дълбоко да се копае. . .

С тия думи Петър подаде ръка, за да се прости с Живка, но Живко му улови ръката и не го пускаше.

— Та недей бърза. . . постой още малко — казваше му Живко.

— Аз и тъй стоях повече от час на крака, та не съм ти хамалин я, още да стоя. Друга работа да си ти по-добър, тогава щеш да ме поканиш да седна. . .

Като казваше това, Петър с присмех изгледваше стаята.

— Никой не ти възпретява да седнеш на голата земя. . .

— Благодаря. . .

И Петър, като се поклони, понечи да си иде; но Живко не му пускаше ръката.

— Петре! — начена Живко, като гледаше с любов на Петра. — Аз виждам, че ти ме обичаш, но знай, че и аз те обичам не по-малко. Ти имаш добро сърце. . .

Петър се понамуси.

— Не е голяма работа да ме обичаш, когато съм с добро сърце — каза той, — но защо казваш ти всичко това?

— Защо ли? Ето защо: аз не мога да гледам на тебе без съжаление, когато ти не си свой. Ти сам знаеш, Петре, че това не е хубаво. . .

— Пак съжаление, пак съжаление! — извика Петър. — Бива те и тебе, Живко — продължи той подир малко мълчание. — Ти сам си уверен, че съжалението трябва за тебе, пък не си го пазиш. . .

— Но, помисли си, Петре, като си тъй добър, как би те обичали всички, ако да не. . .

— Ако да не пия ли?

— Да.

— А сега може да ме презират, нали?

— Който те знае, както те знам аз, никога не ще си позволи да те презира, но. . .

— Но другите пък нека правят, както щат, и нека хортуват за мене каквото им се иска. Бедата не е голяма, ако ме те презират.

И Петър се усмихна презрително. Той си измъкна ръката от Живковата ръка и си тръгна. Но, вижда се, искаше му се още нещичко да каже на Живка; той се спря на прагът и рече усмихнато:

— Когато умреш, Живко, аз над гроба ти ще кажа слово. Бъди спокоен, словото ще бъде добро, защото аз отсега ще начена да го готвя. . . Прощавай! Нека ти дава господ бог ум и разум; а обща аз ще ти донеса. . .

Мина се още цял месец, а Живко живееше все в нея дупка и не умря, според както предсказваше Петър; но зато, който го видеше, плашеше се: тъй приличаше Живко на мъртвец! Бледен, с хлътнати очи, пустало лице, седеше той плоском на голите дъски и гледаше в книгата. Повидимому всичкото му внимание се осредоточваше в книгата; но не се минаваше минута, дору глуха суха кашлица не го обезпокоеше. И при всяко едно кашляне Живко се улавяше за гърдите, като че чувствуваше в них болка, а подир това той изгледваше ръце си. Те бяха сухи и тъй бистри, щото се виждаше всяка една жилка. И преди не беше той някой пълен и червендалест, но ако сега го видеше Богдан или учителят му, не би го никой от тях познал. Но що беше причина на това изменение? Причината беше дупката, в коя живееше Живко. На първата и втората неделя Живко нищо не чувствуваше, но малко по малко той взе да кашли и кашлицата му беше суха. После, подир яденето — а Живко един път в денят ядеше, и то малко черен хляб и руска каша — той чувствуваше студ и тръпки, а подир това се изпотяваше пък. Тъй също и ноще, колко и студена да беше стаята му, Живко чувствуваше жар и често се принуждаваше да чисти от лицето си студеният пот. При това постоянно бледното му лице се зачервяваше всяка сутрена, кога той ставаше от сън, и често без всяка причина се принуждаваше той да храчи. Живко виждаше, че всичко това не предсказва нищо добро, но все се усилваше да търпи; той се надяваше, че до лятос, т. е. до екзаменът, зле-добре да преживее там. И се надяваше той, защото по съветът на Петра той деня повечето седеше в домът на учениците и там се занимаваше, а понякогаж оставаше там и да спи. Но подир малко Живко се принуди и това да не прави, защото г. Гордев, Живковът благодетел, щом се научи, че Живко не си ходи у тях и нощя, строго му обяви, че не ще му вече благодетелствува, ако още една нощ се отлъчи от своята си стая. Живко се принуди да се покори, като се утешаваше с това, че барем деня не ще седи в тая гробница. Но макар тъй и да правеше Живко, нито кашлицата му се умали, нито болката в гърдите, нито пък храченето. И Живко колко и да не обръщаше внимание на това, колко и да казваше, че

всичко това е дреболии, но понякогаж са замисляше твърде сериозно. От ден на ден той все повече и повече се уверяваше, че у него има охтика. И колкото повече се убеждаваше в това, толкоз повече съзнаваше, че не е възможно да се живее вече в тая гробница и той много безразсъдно прави, дето остава още в нея. Но де да иде? Ето въпрос, който го плашеше и му казваше да бъде търпелив. В друго време той не би се уплашил от този въпрос, защото можеше да махне с ръка на всичко и да се върне в отечеството, де как да е-да е щеш да намери някакво си занятие. Но Живко вече стоеше близо към целта си. Той почти беше готов за екзаменът, а екзаменът не беше далеко — подир месец и половина. И в това време той да напусне всичко и да си иде — не щеше Живко, жалко му беше.

— Не, трябва да се поопитам още веднъж — каза Живко сам на себе си, подир като размисли всичко това, и умислен отиде при благодетеля си г. Гордева. Кротко му разправи той причината на посещението си и свърши с това:

— Вий виждате, че аз почти, почти съм болен и болестта ми, ако се допусне да се развие — а това непременно ще бъде, ако поживея в оная стая още няколко време, — ще има лошев конец за мене, разумява се. За то, ако вий ми желаете доброто, извадете ме оттам. . .

Г. Гордев го послуша отпърво с внимание, после, като улови Живка за абичката, усмихна се и рече:

— Знаеш ли ти, приятелю, какво казват българите? Аз не знам твърде български, но съм чувал да казват, че п у с н а л и ц и г а н и н а п о д п о д а , т о й п о и с к а л н а п о д а . Знаеш ли какво значи това?

Живко се стресна и изгледа благодетеля си с такъвзи поглед, който принуди последнаго да остави Живковата абичка и да си иде. Отиде си и Живко.

VIII

П И С М А

Като се върна Живко в дупката си, там намери Петра, кой беше се опрял на стената до прозореца и разгледваше нещо си. Живко, като че не го видя; без да каже нещо, седна на дъските плоском, опря си лицето и на двете ръце и тъй си остана.

— Ту! Какъв си се замислил! — каза Петър и изгледа Живка.

Живко мълчеше.

— Що ти е, Живко? — запита Петър и го побутна полечка по рамото.

Вместо отговор Живко пробърбора, без да се побутне:

— Пуснали циганина под пода, той поискал на пода.

— О-хо! — каза Петър. — Вижда се, ти си ходил при благодетелите си, Живко!

Живко си мърмореше нещо си.

— Ех, оцапахме я — продума Петър и задърпа Живка за ръката.

Живко като че се събуди от сън. Той изгледа Петра, тихичко си освободи ръката и каза:

— Петре! Остави ме, братенце! Остави ме сам да преглътна всичко. . . Сърце ми не ще се разкъса, бъди уверен. . .

Живко бързешком скочи, прегърна Петра и заплака, като си сложи главата на рамото му. Петър не се поопитваше да го утеши. Той не смееше да отвори уста, за да продума нещо, защото го беше страх да не заплаче сам. Дълго плака Живко и се подзема, като все беше обиснат на Петра. Но когато вече му поолекна, т. е. когато се наплака добре, той се дръпна настрана и със смях изгледа Петра.

— Не съм ли аз като дете, Петре, когато от такива нищожни работи плача? — запита той, като в едно време се усмихваше и си чистеше сълзите.

— Не вярвам да е то нищожно, когато ти плака — продума Петър.

Живко му разказа причината на плачът си.

— Вярвай, Петре, че г. Гордев с думите си сякаш нож заби в сърце ми.

Сега Петър се умисли пък. И той се замисли над словата „п у с н а л и ц и г а н и н а п о д п о д а , т о й п о и с к а л н а п о д а“. Дълго мисли над това Петър. Най-последно махна с ръка и рече:

— Инак г. Гордев не е можел да ти каже, защото той тогава не щеше да носи името приморски българин. Но знаеш ли какво, Живко? Ако г. Гордев е чувал да казват, че пуснали циганина под пода, а той поискал на пода, аз пък ето що съм чувал: подир скръбта иде радост. Я виж тия писма дали не ще те зарадват? Теса на твоето име и аз днес ги взех от пощата. . .

И Петър сложи пред Живка три писма. Живко отпърво, без да ще, взе писмата и ги повъртя в ръце си; также без да ще, се приближи до прозореца, за да разгледа надписът, но щом той погледна на надписа, радостно извика:

— Учителят! Богдан! . . .

Подир това Живко бързешком начена да се разхожда из тясната си стая. Той се усмихваше, махаше с ръце, а понякогаж и подскачваше. Погледът му беше ясен, лицето тъй също. От предминутната скръб в Живка сега нямаше нищо. . .

— Настрана отчаяние, настрана Гордъв, настрана приморските българи заедно с техните оскърбителни слова, заедно с тяхната нелюбов към мене! Сега в мене пак се връща сила, търпение. Не ми са страшни сега никакви препястия: нито изпъжданието на приморските българи, нито гладът, нито студът, нито пък голотата ми! . . .

Тъй хортуваше Живко, като се въртеше из стаята си и яко стискаше до гърди си трите писма. От тия писма едното беше от учителят му, а другите две — от Богдана.

— Виждаш ли тия писма? — викаше Живко, като се приближи до Петра и му показваше писмата. — Те ми връщат сега и здравето, и надеждата. Чуваш ли, а? . . .

Живко отвори уста и извика, колко може.

— Виждаш ли, Петре, че сега аз може да викам, колко ща, без да се закашля?

Живко наистина, като извика тъй силно, не се закашли никак и на това Петър доста се почуди, най-повече защото друг път Живко да прохортуваше малко високо, трябваше непременно да се закашли.

— Радвам се, радвам — рече Петър и с чувство пристисна Живковата ръка.

— Значи — начена Живко, — аз не съм болен, т. е. аз бях болен, но в една секунда, в един миг оздравях и това чудо го направиха тези писма, и го направиха дору не съм ги още разпечатал и прочел. .

— Ами ако в них се пише нещо лошево? — запита Петър.

— Ти пак за твойто зло предсказване! — рече Живко и удари Петра добричката по гърба. Живко сега беше станал като дете и не знаеше какво прави.

— Но уверявам те, Петре — продължи весело Живко, — че този път твоето зловещо предсказване не ще се изпълни. Аз знам учителят си, знам и Богдана. Вярвай, че Богдан не

е по-долен от тебе. И той тъй е честен, добър, състрадателен. . . Само. . .

— Не пие като мене ли? — подзе Петър.

— Не че не пие — рече Живко, — но тъй мрачно не гледа на света. . .

— Блазе му! — каза Петър. — И дай боже все тъй светло да гледа, все тъй щастлив да бъде! . .

— О, дай боже! Дай боже! . . — продума Живко и се спря до прозореца.

Той се загледа пак на писмата, като че мислеше кое първо да разпечата.

Петър като че догади що мисли Живко и му каза:

— Разпечатай и прочети и трите изеднъж. . .

— Та да можеше, тъй бих направил — рече Живко с усмиване и разпечата писмото на учителя си.

Ето що му пишеше учителят:

„Т. . . , 186. . . януари 5.

Мили ми Живко! Де си ти, как си, жив ли си, здрав ли си, добре ли си, зле ли си — за всичко това аз нищо не зная, защото ти досега не си писал нищо. Вярвам, че ти си отколе стигнал в Приморск, защото добрият Иванчо ми извести, че те е приратил и те снабдил с всичките необходими неща. Но тъй също вярвам, че в Приморск ти не си добре, че там ти страдаш; в противен случай ти отколе би ми писал барем две слова. Или може да не си вече жив? Това не вярвам, защото при този въпрос сърце ми бива спокойно, тъй също както когато помисля, че може и да си болен. Но не бива спокойно сърце ми, като си помисля, че в Приморск ти може да не си намерил то, което се надяваше да намериш; че там надеждата ти може да е станала на прах и пепел. Това като си премисля, сърце ми се свива и аз често питам: Що правиш ти? Дали ще мога те узная, т. е. да узная моят си Живко, ако съм сега там и те видя, или ти си се изменил съвсем и не си вече Живко? Вярвам, че разбираш за какво изменение хортувам аз. Ти ако в Приморск се бориш с нуждата и унижението, ако си принужден да отблъскваш от себе си чуждото презрение, клевета, злоба и много други такива, то няма съмнение, че ти в лицето си се изменил. Ти си станал бледен, сух и с хлътнати очи. Но ти разбираш, че аз не ти говоря за това изменение. В хлътнатите ти очи запаля ли се необикновен огън, когато ти видиш някой да стори някакво си безчестно дело, когато

получиш някакъв си лошев съвет и когато искат да заплатиш за някаква си полза с унижението си, или си остава неподвижен, мътен, угаснат? Бледното ти лице става ли дважд побледно от нещо нечисто, кално? Сърцето ти разиграва ли се от негодувание, като видиш, че кривдата тържествува над правдата? И в това време ти при всичката си слабост почувствуваш ли в себе си сила и решимост и отиваш ли на правата страна, макар да си уверен, че от това за тебе не ще има никаква полза, напротив, ще пострадаеш? Т. е. предишния Живко ли си ти по душа, какъвто те аз зная, или си се изменил. Знам, че ти на този въпрос ще ми отвещаеш пак с въпрос, а именно: „Обичаш ли ме, учителю, сега тъй също, както ме обичаше и преди?“ Ти тъй ще ме запиташ, защото в прошалното си писмо ти казваше: „Дору съм уверен, че ме обичаш, аз ще бъда все твой Живко.“ Живко! Аз те обичам не както преди, а много повече, бих казал, ако е това възможно. Тук ти пак може да запиташ: „Като е тъй, защо ме питаш изменил ли съм се в душата?“ Кой знай, Живко! Има на света такива горчивини, такива нещастия, кои счупват и най-твърдият характер. Дали една от тия горчивини не е постигнала и тебе? Не дай боже! . . . Ах! Аз всичко това ти пиша с надежда, че положението ти не е тъй лошево, според както предполагам аз. Но ако дважд повече надминува то по лошевината си предположението ми? Ако сега, в този час, кога аз ти пиша това писмо, ти седиш пред някоя врата гол, бос, гладен, в добавък и болен? Кой ще те утеши? Кой ще ти помогне? Уви! Аз съм далеко, а и Богдана го няма при тебе! . . .“

Живковите очи се напълниха със сълзи. Той се спря тук, погледна на Петра и рече високо:

— Богдан е при мене, учителю! . . .

Подир това Живко си поотри сълзите и продължи да чете: „ . . . Ето защо се боя аз, Живко, да не си се изменил. Най-големите нашествия и горчивини са нищо; с тях може да се бори челяк, но ако има отнякъде яка поддръжка. Тая поддръжка може да достави само искрената дружба. Но в чуждата страна, де не те познава никой, ти ще намериш ли такава дружба, като си тъй беден и нещастен? . . .“

Живко пак погледна на Петра, но сега не рече нищо, а продължи да си чете:

„ . . . Но макар и да съм далек от тебе, аз пак ще ти кажа: Живко! Бъди твърд. Гони си целта неуморимо, без да се плашиш от някои си препятствия; но ако видиш, че препятствията

те вече надвигат, ако видиш, че вече не ще мож'да си достигнеш инак целта, освен дору не си жертвуваш нещичко от добрите си свойства, т. е. дору не се унижиш и дору не станеш лъжец, подлизница и клеветник, тогава ти махни с ръка на всичко и се успокой. Нека това, че не си си достигнал целта, да не те безпокои, да не те прави да плачеш. Аз вярвам, че вътрешното ти съзнание, че си си останал твърд, ще те радва. . .

Ето, Живко, какво мога аз да ти кажа оттук, с какво мога да ти помогна. Аз вярвам, че гласът ми ще стигне до тебе; но не ще ли е късно?"

— О, не, не! — пробърбора Живко, като прекъсна да чете.

— Вижда се, писмото е от важните писма — продума Петър.

— Ще видиш, ще видиш — рече Живко и начена пак да чете.

„Впрочем — продължаваше да писва учителят — и да е късно — нищо: ти ще ми чуеш гласът и ще се поправиш. Нали? Това аз вярвам, защото те зная.

Твой учител Райко.

Р. S. Аз съм все живо и здраво. От Т. ме изпъдиха, но сега съм в С. и не мога никак да се оплача от нищо; напротив, с удоволствие ти казвам, че благодарение на тукашните младежи аз съм много по-добре, отколкото бях в Т. Същия"

Живко целуна подписа на учителя си и като подаваше писмото на Петра, каза:

— На, Петре, чети и ти ще видиш какъв е учителят ми, безценният ми учител — прибави Живко и пристисна Петровата ръка, която вземаше писмото.

Живко разпечата едното от Богдановите писма. На прозорецът се посипа нещо си. Живко го прибра и разгледа: то беше част от сухо цвете. Живко не знаеше що значи това, но той се усмихна от душа, обвини цветецито в една книжка и го тури в пазвата си. Подир това той начена да чете писмото.

„17-й август 186. . ., Вена.

Живко брате! Ти де си — аз не знам, но аз съм вече във Вена. Писвам ти това писмо, защото не мога вече да търпя и трябва да разделя с тебе впечатлението, което направи в мене раздялата с отечеството си и пътуването ми. Аз ще начена от края. Да ти казвам ли как подир твоето отиване аз често ходех по поляните да те търся и както Павел викал Виргиния,

тъй и аз виках тебе? Да ти писвам ли и това, че ний — аз и учителят — почти всеки вечер отивахме на могилната и там приказвахме все за тебе? — Не ща, защото ти сам знаеш, че това е било тъй; ти знаеш още и това, че аз с нетърпение чаках да получа известие от тебе, а като не получвах, аз ти се сърдех до немай-къде. Тогава аз те укорявах, наричах те безчувствен, без да помисля, че обстоятелствата може да не са ти позволявали да ни пишеш. Това ти всичко знаеш, Живко, и за то аз повече не ще се простирам за това, а ще начена от тръгването си.

Моята раздяла с родителите ми беше тържествена. Всичките мои роднини, всички съседи и познайници ме изпращаха до отвън града. Гайди, свирки, песни и провиквания заглушаваха всичко. Боците с червеното вино премятаха се от ръце на ръце. Всички ми желяеха добър път, добра бъдност. . . Но как ищях аз да не чувам тези желания! Как завиждах аз на тебе, че моята раздяла не беше тъй тиха като твоята! Тогава аз можех свободно да прегърна милите си и да се наплача, както трябва, да излям заедно със сълзите си и всичкото, що имаше на сърце ми! А сега? О! Сега аз едвам понечвах да уловя майка си за ръката, едвам майка ми понечваше да ме целуне, услужливите съседи и роднини натрупваха се около нас, начеваха да разсипват нищожните си утешения и свършваха с това, че дръпваха мене на една страна, майка ми на друга и ни принуждаваха да пиеме и да кряскаме, както правеха и те. Те мислеха, че с това правят услуга на нас! . . . Мен сърце ми се късаше, като гледах аз на татка си, кой понякогаж приковаваше на мене поглед, пълен с любов, и си гълташе сълзите, а не смееше да се приближи до мене, защото го беше страх от роднините и съседите. . . Но тези хладни хора даже и тогава, когато вече трябваше да река на милите си последно „п р о с т и“, пъхнаха си гагата и не ми позволиха от един път повече да целуна ръка на мама и татка. Те ме принудиха по-скоро да вляза в каруцата и като луди викаха „добър път!“ в то време, кога аз, задавен от сълзите си, виках на милите си: „П р о щ а в а й т е!“ Уви! Техният вик заглуши моят глас. . .

Каруцата вървеше доста бърже, но като приближихме до могилата, де се разделихме един други, Живко, и разпростихме, аз накарах да се спре и слязох. От могилата аз доста време гледах към там, дето ти тогава замина и се скри. Мен ми се струваше, че пак те виждам да се отдалечаваш полека-лека, струваше ми се, че чувам твоето последно прости, кое тогава

като глух ек стигна до мене. Мен и сега ми стана твърде жалко, както и тогава. Сълзите ми изеднѣж се поляха из очи ми и аз, като се подземах, запитах пак:

До ще ли време
пак да се видим,
сладко със тебе
да се целунем ?

И сега, както и тогава, аз чаках пак отговор, но никой не ми отвеща освен тихото шумтене на вятърчеца. Когато слязах от могилата, аз съгледах едно цветенце и го откъснах с надежда, щом те намеря, да ти го дам. А мен ми се струваше, че аз непременно ще те намеря във Вена, макар да знаех, че ти си в Приморск.

Плаванието с парахода по белия Дунав ме възхищаваше доста, но все пак не тъй, както би ме възхищавало, ако беше ти с мене. Тогава ний и двамината щяхме да гледаме на зелените брегове, кои често менуваха видът си, както и на мътната дунавска вода, коя, разсърдена от дързостта на парахода, с ярост се удряше у бреговете, като че искаше да унищожи всичко, що срещнеше на пътя си, най-повече високата трева. Но нейната злоба беше безсилна. Нежната трева свеждаше се от силата на водата, но подир малко весело се изправяше пак, като че ѝ се присмиваше безжалостно. Тъй също възторгът ми не беше дотам, като стигнах във Вена и видях великолепните здания. Вярвам, че съвсем не тъй щяхме да се възхищаваме и чудим, ако бяхме двама. Но аз все се надявах да те намеря и когато ходех по улиците, ходех не толкоз, за да разглеждам градът, колкото дано срещна някъде тебе. За съжаление това не се случи и аз, без да губя време седнах да ти писвам. Цветето, що го откъснах от могилата, вече е увяхнало и изсъхнало, но аз оставям половината у себе си, а половината пращам тебе.“

Живко извади от пазва си цветето, разгледа го и го целуна. Когато той тургаше цветето пак в пазвата си, то беше мокро от сълзи.

„Въображавам си как ти ще се зарадваш. Радвам се и аз за то, че ти ще се радваш. Аз вече постъпих в търговското училище Уча се по немски. С никого още не съм се запознал и. както виждаш, не ще се запозная скоро. Ако ти имаш някой познаец приятел, целуни го от моя страна и му кажи, ако е челяк със

сърце, нека те обича, както те обичам и аз. Впрочем, това едвам ли е възможно. Пиши ми, Живко!

Твой Богдан.“

И на този подпис Живко си прилепи устата. После, като се приближи до Петра, прегърна го, целуна го и каза:

— Възможно е, Богдане, възможно. Нали, Петре?

— Дай да прочета и това писмо — рече Петър вместо ответ и без да чака да му подадат писмото, сам го взе и бързешком начена да го чете. Живко се загледа в него. Петровото лице все повече и повече проясняваше, кога четеше той писмото. Живко се радваше и радваше се дотолкоз, щото забрави да прочете второто писмо от Богдана. Най-после Петър свърши, погледна на Живка, после на писмото и каза:

— Ти си бил щастлив, Живко, при такива другари, какъвто е бил учителят ти и Богдан, но. . .

Петър въздъхна и щеше да продължава още, но Живко го спря.

— Е, е — каза той, като затуляше Петровите уста, — ти въздъхна, а това значи, че ти нещо лошево ще хортуваш. Заклевам ти се, Петре, че сега нищо не слушам. Ти казваш, че тогава съм бил щастлив. Нима и сега не съм щастлив? Гледай!

И Живко се разскача и развика.

— Нещастлив челяк тъй прави ли?

Петър пристисна Живковата ръка с чувство

— Живко! — каза той. — Ти си добър и умен, от една страна, хем много добър и умен; но, от друга, защо си тъй глуп като ряпа и зъл като дива свиня? . . . Но какво зъл? — продължи Петър. — Ти си жесток, безчеловечен, убийца най-после. . .

При тия думи Петър почти грозно гледаше на Живка. Живко се засмя колкото може силно.

— Бре, че коплименти! Бре, че коплименти! . . . — повтори няколко пъти Живко, като не преставаше да се смее.

— Да — продължи Петър, като никак не си смекчаваше погледът и гласа. — Ти си убийца, Живко, убийца. . . Чу-ваш ли?

— Та кого съм убил, позволи ми да попитам? — рече Живко и сложи ръката си на Петровото рамо. Сега той не се смееше, но гледаше на Петра с присмех.

— Кого ли, безсъвестни? Питаш, като че не знаеш кого

полека-лека убиваш и го убиваш за нищо, за никакво. Не се ли сецаш кой е този нещастен?

Живко се пак разскача и развива, но сега не може той много да скача, защото Петър го улови през рамото и го спря.

— Не лудувай, Живко, а слушай — каза той; — слушай: ти си убийца на себе си. Ти отколе съзнаваше, че тук, в тая дупка, не може да се живее; ти отколе се увери, че не си далек от чахотката, че тя ще наскочи на тебе изеднъж, щом ти поживееш повечко тука; а между това ти не се постара да се запазиш. Ти се показва страхлив, ти се уплаши да не останеш на поляната, да не гладуваш и остана тука. Ти възприе да се ползуваш от онова благодеяние, кое ти се даде по неволя. Мазник! Ти се боеше от унижението, а това не е ли унижение, когато претърпя да те назоват циганин? И сега, кога ти получи от най-добрите си другари писма, в кои те всякак се мъчат да поддържат в тебе достойнството челешко, ти мислиш да продължаваш да се унижаваш, мислиш да не се отказваш от благодеянието, кое ти се даде по неволя, а следователно и да убиваш сам себе си. . .

Живко слушаше с внимание; но щом Петър млъкна, той се усмихна и рече:

— Първи път чувам такава логика. На нея аз не ще ти отвеща друго освен със словата на учителя, кои ти сега прочете: „Гони си целта неуморимо, без да се боиш от някои си препятствия“. . . При това казват, че целта оправдава средствата.

— Целта. . . — рече Петър и заклати глава; — но каква е твоята цел?

Живко беше спрял зачуден поглед на Петра и не казваше нищо.

— Знам — продължи Петър, — че целта ти е да придобиеш науката. Цел висока! Но възможно ли е това при тези условия, в кои се ти намираш? Няма съмнение, че ти дору придобиеш науката, ще умреш. Като е тъй, защо се толкоз мъчиш?

— Млъкни, Петре — строго каза Живко. — Знай, че аз не ще умра още до много време. . .

Живко не знаеше какво друго да хортува.

— Но да речем — продължи Петър, — ти ще придобиеш науката и не ще умреш. Какво ще правиш с нея — с тая наука, за коя толкоз си страдал и бог знай колко още ще страдаеш?

— Как какво ще правя? — зачудено запита Живко.

— Ти ще речеш, Живко, че като има челяк наука, може да ползува народа си. Ех, Живко, Живко! От това за тебе ще има ли полза? Ти ще ползуваш другите, а сам ще лягаш и ще ставаш гладен, ще ходиш гол и бос. . . Примери много. . .

— Аз не съм съгласен с тебе, Петре, не съм съгласен никак. Нека лягам и ставам гладен, нека ходя гол и бос, нека ме гонят и оскърбяват — аз ще забравя всичко това, само ако мога частичка ползичка да принеса на отечеството си. . .

— И тъй, за да те гонят, да те оскърбяват и да умираш от глад — за всичко това ти се мъчиш толкоз?

— Без мъка нищо не бива. . .

— И защо? Какво възнаграждение за всичко това?

— Ами вътрешното удоволствие, кое ще чувствава човек, като съзнава, че не е живял напразно, като скот, ами е бил полезен на обществото, на отечеството си.

— За то пък никогa и никъде не ще имаш спокойствие. . .

— И това не е истина, Петре: не е възможно да няма спокойствие там, дето има борба за истината. Ако не друго, то барем ще има спокойствие на съвестта — малко ли е това? Нашето отечество иска жертви, жертви и жертви. И тези жертви то ги иска от нас, Петре, кои сме се посветили на науката. Тези жертви ний трябва да ги сторим, ако искаме да имаме спокойствие на съвестта си, кое, по моему, е най-мило и най-драго на всеки човек, кой си съзнава достойнството и назначението. . .

— Да си проклят, дето ми напомни всичко това! — извика изеднъж Петър и бързешком изскочи вън. Живко застана като замръзнат от учудване; но дору се той свести, Петър се върна, прегърна Живка, целуна го няколко пъти и бежишком излезе пак! Това още повече учуди Живка и го направи по много време да стои на едно място, като замаян.

— Бедния Петър! — продума най-после Живко и проведе ръка по лицето си. То беше мокро от Петровите сълзи. Живко сам едвам не заплака. Нему му стана жалко и твърде жалко, а защо — и сам той не знаеше. Последните Петрови слова ечаха в ушите му, макар той да беше уверен, че Петър не го прокълна наистина.

— Бедния, бедния Петър! — повтори пак Живко с въздъхване и разтвори второто писмо на Богдана с надежда да се поразвесели малко. Но сега надеждата го излъга! В това си писмо Богдан беше хладен. Той писваше не като на другаря си, а като на чужд човек. Истина, в някои места Богдан

спомняше за предишната си дружба с Живка, но спомняше най-повече зато, за да има случай да се посмее. А Богдан се смееше, т. е. присмиваше на всичко, що е вършил и говорил в отечеството си заедно с Живка, като наричаше всичко това детски и г р а ч к и. Но главното, Богдан се смееше и на учителят си и отчасти го наричаше безсъвестен. Ето с какви думи свършваше той това си писмо:

„Като ми доде на ум как ти и учителят ми казвахте, че тук — във Вена — аз не ще мога весело да живея, умирам от смях. Тогава наистина ония глупи причини, кои вий ми представлявахте, бяха ме направили да се замисля доста. Но сега, слава богу, аз на опит узнах, че вий, т. е. ти и учителят, сте ме лъгали безсъвестно. Как? Тук ли не може да се живее весело — тук, при моята Мери, с коя в красотата не могат се сравни ни ангелите и коя по умът надминува всичките гениални умове на света, кои са били и ще бъдат? Та изверг ще бъде онзи, който каже противното. Впрочем вий, като ме лъжехте тъй безсъвестно, не предполагате, че на света може да съществува такъвзи ангел, както Мери. Тогава аз ви вярвах, но сега — не. Надявам се и ти да си си изменил мислите, ако в Приморск има, разумява се, такива ангели, каквато е Мери, и ако ти си достоен да заслужиш тяхната дружба и тяхната любов. . . Прощавай!

Богдан.“

Живко си опря главата до стената и се замисли. Той много мисли, но най-послед се усмихна и рече:

— Лъжеш се, Богдане! Аз не те вярвам. Лъжеш се и ти, Петре. Не вярвам! Не вярвам! Не вярвам! . .

С тия думи Живко весело излезе от дупката си.

IX

СЛУЧКА

Приближаваше среднощ. Нощта беше облачна, но нямаше дъжд. Само студеничкият вятър фърчеше из непроницаемата темота. Часът удари единайсет и половина. В това време в къщата на учениците нийде не светеше свещ освен в една малка стая, коя беше доста отдалечена от спалните на учениците. В тая стая до един стол, покрит със зелено сукно,

седяха сега надзирателят на учениците и Петър. Надзирателят писваше нещо си, а Петър разгледваше някаква си книга. Но те и двамата не се занимаваха с внимание, защото надзирателят често оставяше перото и закачваше да приказва с Петра, кой с удоволствие напускаше книгата и се залавяше за разговор. В минутата, в която ний влязохме при тях, учителят сложи перото, изгледа Петра и рече:

— Но Живко не живее вече в нея дупка?

— Да — подзе Петър и остави книгата. — Г. Гордев с'у-меса се най-после. Той му позволи да живее у тях, заедно със слугите му. . .

— Мисля, че сега на Живка е добре.

— Добре, недобре — какво ще стори! . . Живко търпи, макар понякога да го налита да си грабне калпака, та да бяга девет години далеч от това благодение. . .

— Че защо тъй?

— За то, че Гордевите слуги деня и вечер до среднощ все викат, приказват, пеят, играят, тъй щото на Живка не остава ни минута да се занимава. А пък екзаменът е близо. А знайте с какво условие го е прибрал при себе си г. Гордев?

— Не съм чувал.

— С таквоз, че ако Живко не даде добър екзамен, ще го изпъди.

— Ами ако даде добър екзамен?

— Тогава ще му помогнат.

Надзирателят се усмихна.

— Та тогава Живко не ще има нужда от тяхната помощ. . . — рече той и се приготви пак да си писва.

— Ще има или не, те ще му помогнат. Не знаете ли, че нашите приморски българи са хора благодетелни. . .

И Петър, като се усмихваше, започна да преобръща листовите на книгата. Надзирателят се усмихна пак и продължи да писва. Тишината се нарушаваше само от скърцането на перото и от шумтенето на листовите.

В това време изеднѣж се чу отвън доста силен шум, като че няколко мина бързешком вървяха. Шумът се приближаваше. Надзирателят си остави перото, а Петър книгата и наченаха да се прислушват. Подир малко вратата на надзирателевата стая се отвори и пред зачудените очи на надзирателя и Петра се показа Живко заедно с едно 15—16-годишно момиче. Над-

зрителят скочи уплашен. Но дору той каже нещо, момичето се спусна, прегърна го и каза:

— Истина, истина! Той не ме излъга. . . Аз сега не се боя. . .

Надзирателят сякаш се мъчеше да оттъкне назад момичето, но като не можа, той произвика:

— Кръстино! Що е туй от тебе?

— Нищо, нищо. . . Ето кой ми е спасителят. . . — рече момичето и поиска с очи Живка.

Живко беше седнал на канапето и беше склонил глава на рамото си. Очи му бяха стиснати. Петър стоеше до него на колена и чистеше му лицето.

— Боже мой! Кръв! . . . — извика момичето, подскочи към Петра, грабна от ръце му кърпата, с която той чистеше Живковото лице, и я разгърна. Кърпата беше все кръв.

— Тс! . . . — рече Петър и с това запрети на момичето да вика. То хвъргаше уплашен поглед ту на Живка, ту на Петра.

В това време Живко си отвори очите и зачудено изгледа наоколо си. После като че му доде нещо на ум, усмихна се и каза, като си произдигна главата:

— Няма нищо, няма нищо; мене света ми се малко зави
и аз се позабравих, а сега всичко мина. . .

— Но кажи, за бога, Кръстино, що значи всичко това и що търсиш ти тук в това време с чужд челяк? — обърна се надзирателят към момичето. Той беше тъй безпокоен и тъй строго гледаше на момичето, щото бедното се подръпна назад.

— Колко щеш лошо да ме гледаш — каза то, като се мъчеше да се усмихне, — аз пак не ще ти кажа сега друго, освен че негова милост ми е спасителят. . .

— Ах, боже мой! Та от какво те е спасил? . . . — казваше надзирателят и в голямо безпокойство се разхождаше из комнатата.

Надзирателят се безпокоеше много и имаше за какво да се безпокои. Той знаеше това момиче. Кръстина беше дъщеря на един небогат, но честен и благороден приморски гражданин, с кого надзирателят беше твърде близко познат. Сама Кръстина беше възпитана добре. Нейната телесна красота се удвояваше от душевната ѝ хубост. Хубавица душевно и телесно, тя всякога беше весела, а с умните си хорати правеше татка си да се утешава за смъртта на майка ѝ. Откато надзирателят се беше запознал с това благородно във всяко отношение семейство, никога той не е виждал Кръстина да бъде печална. Даже и

тогава, когато майка ѝ умря, Кръстина се показа дотолкоз твърда, щото не допусна нито една сълза да излезе навън. Не че тая добра мома не тъжеше за майка си, коя любеше най-много на този свят; но тя считаше за слабост да си показва сълзите пред хората. Тя се боеше от техните утешения, кои в скръбните минути вместо да помогнат нещо, още повече усилват скръбта. В то време, когато Кръстина сърдечно плачеше за майка си, лице ѝ беше ясно, почти весело, макар и да се покриваше с бледност. При всичко това тая мома беше съвсем безстрашлива и не се боеше никак от чуждите хорати, нито пък съществуваше за нея някакъв си предразсъдък. Тъй, тя никак не се боеше сама да отиде на пазар и даже отвън градът, макар и късно. Не се боеше да захортува и с някой непознат челяк, млад или стар. Но при това тя тъй достойно държеше себе си, щото и най-бърборестите баби, езикът на кои не посядаваха и най-святото нещо, не смееха твърде-твърде да хортуват за нея лошево. Пред опасност Кръстина не се плашеше и нарядко някое съвсем неприятно обстоятелство можеше да я накара да бъде умислена и съвсем бледна. Татко ѝ, както и знакомите ѝ, щом видеха, че Кръстина е умислена и бледна, знаеха вече, че силна скръб трябва да я постигнала.

Такава беше Кръстина. Тъй я знаеше и надзирателят; а сега той я видя среднощ със съвсем за нея непознат челяк — с Живка — бледна, умислена и с разбъркани коси, даже гърдите ѝ не бяха закрити, както искаше приличието. Ръце ѝ до лактите бяха кални, дрехата ѝ само прах и раздрана на няколко места. Ето защо надзирателят се уплаши, щом видя Кръстина; но неговът страх се удвои, като видя той, че Кръстина, щом съгледа кръв на Живковото лице, постресна се малко и начена безпокойно да хвърга погледът си ту на Живка, ту на Петра, кой, като взе от нея кърпата, продължаваше да чисти останалата кръв на Живковото лице. Тук надзирателят не можа да се удържи и като улови Кръстина за ръката, каза ѝ почти с гняв, като в то също време беше спрял на нея умоляющ поглед:

— Кръстино! Ще кажеш ли ти що значи всичко това?

— Не знам нищо! — извика Кръстина с нетърпение и като си измъкна ръката от надзирателевата ръка, приближи се до Петра, кой разгледваше много ли е пукната Живковата глава.

Живковата глава беше добре пукната, но Кръстина при помощта на Петра и надзирателя изми добре раната, тъй щото Живко изеднъж почувствува лекост и заспа като дете.

— Е, той сега спи; нека да не го безпокоим, а да идем у дома, защото татко ще се безпокои — рече Кръстина и улови ръката на надзирателя.

— Та кажи, Кръстино!. . . — беше наченал надзирателят, но Кръстина му пристисна ръката и тихичко рече:

— Не викай, че ще го разбудиш. . . Не виждаш ли? — продължи тя, като си пипаше ту шията, ту ушите. — Маргаритът ми го няма, тъй също и мингушите ми, както и златните ми връхели. Бог знай дали щях да бъда аз жива или барем дали не щях да претърпя безчестието, ако този момък не ми доде на помощ. . .

Тук Кръстина се приближи до Живка, наведе се и го целуна в челото. После, като улови пак надзирателя за ръката, рече усмихнато:

— Хаде сега да вървим. Знам, че татко много се безпокои; но той не ще се уплаши, като ме види с тебе. . .

Надзирателят посви рамена и тръгна, като поръча на Петра да не се отделя от Живка. Петър се поусмихна, като че искаше да каже, що поръчването е лишно.

Кръстина си каза право: татко ѝ, колко и да беше научен, колко и да знаеше, че неговата Кръстина не ще се загуби, че тя, дето и да е, ще си доде, кога да е, жива и здрава, но пак се безпокоеше, като виждаше, че полнощ минава, а Кръстина я няма. Досега не беше се случвало Кръстина да закъснее дотолкоз. „Що е причина на закъсняването ѝ?“ — питаше татко ѝ и с безпокойство се разхождаше по стаята си. Неговото безпокойство се увеличаваше още повече от това, че нощта беше облачна и пършелеше вече дъжд. Бедният челечец често се прислушваше дали не хлопа някой, или не звъни. Но той нищо не чуваше. Часът удари един, а Кръстина я нямаше. Но най-после къде двата часа раздаде се гласът на звънеца и зарадваният татко бежишком отиде да отваря, без да чака гласът на звънеца да стигне до ушите на задремалият дворник.

— А че барем кажи нещичко — де беше и какво ти се случи. . . — казваше Кръстининът татко, като с нежност гледаше на дъщеря си, коя се разхождаше из стаята.

— Аз бях у лелини, а не ми се е случило нищо. . . лoшево. . . — каза Кръстина, погледна на татка си и се усмихна.

— Ти се усмихваш, Кръстино, но тази усмивка не ме успокоява: ти си бледна, тъй бледна, щото аз се плаша. Ти ме погледваш уж нежно, но аз от този поглед познавам, че

с тебе се е случило нещо лошево. . . Кажи, Кръстино, успокой татка си. . .

И татко ѝ улови я за ръката и я привлече към себе си. Но изеднъж той скочи уплашен:

— Де ти са интишите? Де ти е маргаритът? Де ти са мингушите? . . . Боже мой, кръв! Кръв. . . — питаше и викаше уплашено Лаврентий (тъй се наричаше Кръстининът татко) и пипаше дъщеря си ту по шията, ту по ушите. Едното ухо на Кръстина беше кърваво и кръвта отиваше надолу из тялото ѝ.

Кръстина стоеше спокойно и се усмихваше. Татко ѝ, вместо да повтори въпросите си, взе да ѝ разглежда шията, като бърбореше: „Кръв, кръв. . . Боже, боже! . . .“

— Няма нищо, татко, няма нищо — рече Кръстина усмихнато и улови татка си за ръка. — Кръвта е от ухото. Хората не можеха иначе да вземат единът ми мингуш, освен като ми раздраха ухото; но това е нищо: то скоро ще оздравее. . .

Спокойствието, с кое Кръстина каза тия думи, и усмихването направи татка ѝ да се поуспокои малко. Той я гледа, гледа, а после я прегърна и рече:

— Герой! . . . Но, Кръстинке, никак ли не се уплаши ти от грабителите?

— Дору ми вземаха маргаритът, интишите и мингушите, аз не се уплаших; не се уплаших и тогава, когато ми раздраха ухото; аз даже не извиках. Но щом злодейците, като не се удовлетвориха от всичко, което взеха, поискаха да вземат и честта ми, аз се уплаших, хем дотолкоз, щото се забравих съвсем. Помня само, че улових някого си за гърлото. . .

Кръстина седна на софата и се замисли, като че искаше да припомни и още нещичко. Татко ѝ гледеше смаяно на нея.

— Ами как се избави от тях? — запита я той.

— Аз скоро додох в себе си; но вече разбойниците ги нямаше около ми, а ме подпираше една заботлива ръка. . . Ето какво мога да ти кажа, татко, за всичко, що се е случило с мене. Друго нищо не помня. . . Прощавай; прощавайте и вий — прибави тя, като пристисна ръката на надзирателя. Подир това Кръстина отиде в спалнята си.

Татко ѝ и надзирателят останаха двама и дълго време приказваха за то, що се е случило с Кръстина. Но те нищо не можаха да узнаят. А ето що се случи.

Кръстина още през денят, без да извести татка си, отиде при леля си, коя живееше на другия край на града. Там тя

намери някои други другарки и с них се разговаря и весели чак до вечерта. Между това при леля ѝ додоха още и други гости от село. Кръстина пожела да остане и да се поразговори с тези нови гости, които ѝ бяха все роднина. Тя приказваше с них, а времето минуваше. Когато удари часът десет, чак тогава Кръстина се сети, че трябва да си иде, и тя стана. Леля ѝ не я пускаше, казваше ѝ, че вече е късно, при това и много тъмно — за то нека остане да ношува у нея; но Кръстина беше непреклонна. Тя не се съгласи и да пратят с нея някого, според както желаше леля ѝ.

— Не се безпокой, лельо, мене никой не смее да закачи. . . — казваше Кръстина, като сядаше в нанятата каруца.

Но този път Кръстина твърде се понаде на себе си. Щом каруцата измина няколко улици, конете се спряха, а кочешинът слезе, за да вземе камчи́кът си, който уж свалил. Щом слезе, той подсви́рна и в та минута до каруцата се показаха три черни сенки.

— Какво искате от мене? — запита Кръстина спскѣйно.

— Каквото искаме, сами ще го вземем — отвещаха на Кръстина и две силни ръце я смъкнаха от каруцата. В една минута нейния маргарит, нейните интиши и единът ѝ мингуш бяха в ръцете на грабителите, а защото другият мингуш не се снемаше лесно, те го дръпнаха, колко може, и раздраха ухото на Кръстина.

— Какво имаш още? — питаха я грабителите.

— Нищо друго освен дрехите си; но тях не вземайте, защото не са скъпи. . . — отвеща Кръстина.

— Що ни трябва женски парцали. . . Те нека ти стоят. Хайде върви си сега сбогом и носи на родителите си много здраве. . .

Грабителите със смях смушкаха Кръстина. Кръстина беше си вече тръгнала, но един от грабителите я улови през рамото и я спря.

— Млада ли е? — запита той някого си, вероятно каруцарина, и като получи утвърдителен отговор, пхна си ръката в пазва ѝ. Кръстина поизвика и в та минута прилепи хубава плесница на безсрамника. Но това нищо не ѝ помогна, напротив, повече ѝ повреди. Злодеецът в нея минута ѝ изви ръката и ѝ затули устата тъй, щото бедната едвам можеше да дъха.

— Та де ще я заведеш? — питаха другите.

— Като че не знаете де. . . — отговори онзи, който като

имаше в ръце си невинното и безсилно същество, считаше се щастлив zato, че се решаваше да лиши този ангел от невинността му, да го обезчести, а следователно да го направи навсякога нещастен. . .

— Който обича, нека доде с мене. . . — прибави щастливецът и поведе жертвата си, като ѝ поотслаби малко устата.

— Боже! Боже! . . . — свари да извика Кръстина със слаб глас.

Разтрепераната Кръстина повика бога и бог не се забави да ѝ прати избавител. Едвам словото „боже!“ изфръкна из уста ѝ, недалечно се чу силен глас:

— Караул! Караул! — казваше гласът и в та минута някой си удари едного от разбойниците в главата със сопа и трети път извика: „Караул!“ . . .

Злодейците се разбягаха и Кръстина беше вече спасена.

Кой беше този, който тъй навреме доде на помощ? — Той беше Живко.

Живковата съдба отколе беше се изменила на добро, както мислеха другите, а на зло според Живка. Той не живееше вече в г р о б н и ц а т а, а по милостта на Гордева живееше у Гордеви. Какво по-добро искаше Живко от това? Всеки, който чуеше, че Гордев прибрал Живка при себе си, хвалеше Гордева и считаше Живка за щастливец. Но Живко никак не беше доволен от това и в честите си оплаквания казваше, че в г р о б н и ц а т а бил по-спокоен, отколкото сега. А между това тук Живко спеше на постелки, а не на голите дъски, както в г р о б н и ц а т а. Сега той не беше принужден да обядва и вечери само с малко черен сух хляб и сол-пипер, а както сутрена, тъй и вечер, пие чай, а по обед яде суп и три различни ястията. Какво повече? Но Живко не беше доволен. Той съжаляваше за г р о б н и ц а т а си, съжаляваше за черният хляб и дъските. Защо? — За то, че той там беше сам и можеше да се занимава, кога ще и колкото ще. Можеше да сяда до прозореца и да се замисля, да се разхожда нагоре-надолу, да си попейва и посвирва. А тук той не можеше да прави нищо от всичко това. Той не можеше да се занимава, защото Гордевите слуги — а Живко живееше между слугите — деня час по час влязваха и излязваха, разпитваха Живка за нищо и никакво, разказваха му нещо, а понякогаж се събираха двама и трима, налягваха по креватите си и си разказваха високо-високо или си

пък попейваха. Накъсо: от сутрена до вечерта Живко не можеше да остане сам ни минута и да си гледа работата. Вечер пък, като се съберат всички, Живко не можеше да отвори и книга, защото един пееше тук, друг с дигнати крака нагоре разправяше нещо си, трети свиреше с флейта, четвърти с цигулка, други сядаха до един стол и се залавяха за карти, а някои си играеха с кучетата и котките. Седна реч, шумът биваше тъй голям, щото на Живка не оставаше друго, освен да затвори книгата и или да гледа отстрана, или и сам да начене да приказва, да пее и прочие. Между това Живко трябваше да се занимава и занимава. Екзаменът беше вече на прагът, а Живко имаше още много работа. . .

Ето защо Живко не беше доволен, ето защо се почиташе той нещастен.

Еднъж вече много дотегна на Живка и той попроси съжителите си да не викат толкоз. Но тези чедовеци се оскърбиха от това и станаха връх него всички. Разни попърджини се сипваха на Живка отвсякъде. Живко отпърво се канеше да начене да им разправя, че при техният шум той не може да се занимава, но си замълча и добре направи. Слугите не щяха и не им трябваше да знаят може ли да се занимава Живко, или не. Те цял ден бягаха нагоре-надолу, трудеха се до сетна душа и, разумява се, трябваше вечер да си починат, да си поприказват или да се забавляват с нещо, за да позабравят, че на утрето ги чака пак същото ходене, пак същият труд. Кой можеше да укори тия труженики за това? Никой. Това не смееше да го направи и Живко. И за то, щом Живко видя, че от неговата просба те се оскърбиха и разгневиха, той стана, попроси им извинение и излезе. Беше вече късно, но Живко продължаваше да ходи из улица в улица, дору най-после излезе накрай градът, де няколко кучета с грозен лай се спуснаха отгоре му и го направиха да се свести.

— И кучетата не ми позволяват да ходя; а няма де да се върна! . . . — продума Живко, като махаше сопата си и тръгна назад умислен. Но в една улица той изеднъж напусна мислите си. Той чу някакъв си шум и уплашено се спря, като се мъчеше да разгледа в тъмотата нещо си. Макар Живко да не виждаше нищо отпреде си, защото, както казахме, нощта беше много тъмна, но нему му се стори, че неподдалеко от него се мърдат чедовеци. Глъчката, която стигна до него, увери го съвършено, че отпреде му улицата не е чиста. Живко си сложи сопата на рамо и продължи пътя си, като се огледваше

осторожно. Той е слушал да казват, че в Приморск нощес често се случват грабежи и нещастия. Тъй като продължаваше той да върви и да се огледва, изеднъж чу, че някой женски глас вика: „Боже! Боже!“ Този слаб вик тъй подеждува на Живка, щото той в един миг се намери близо до злодейците, като викаше: „Караул!“ — и махаше със сопата си. В едно от тия махания сопата му целуна едного разбойника в главата.

В Приморск грабителите не са като у нас. Тук те нападат на човека само тогава, когато го видят сам сред улицата, и то нападат тайком, без да ги види жертвата им, или пък, ако това е невъзможно, те хвъргат камъни отдалеч и ако се случи да ударят човечеца някъде си тъй, щото той да се забрави и падне, те се спускат върху му и снемат всичко, що има на гърба му. Но на двамина те никога не нападат, даже и на едного не смеят да нападнат, ако видят, че той ги е догадил. При това те гледат да нападнат на човека тъй изеднъж, щото той да не може нито да извика, нито да се побутне. Но щом те не успеят да направят това, щом човек свари да извика, грабителите гледат по-скоро да се разбягат, като предварително разпукат главата на оногова, който с викът си не ги е оставил да му смъкнат дрехите от гърба.

Това същото се случи и с Живка. От неговото внезапно появяване, от неговът вик грабителите на Кръстина се разбягаха, но не забравиха правилото си: те пукнаха главата на Живка, т. е. преди да побягнат, тъй силно удариха Живка в главата, щото кръвта изеднъж се показа, а сам Живко пропълзя на очи си. Но Живко бързешком се изправи и се огледа: три разкрача далеч от [него] една жена мъчеше се да стане, но не можеше: грабителите свариха и нея да ударят в главата, но не тъй силно, щото да я разпукат, а само да направят Кръстина да се забрави и да падне. Живко се спусна на помощ и я изправи; но Кръстина трепереше и като не можеше да стои на крака, повисна на Живковите ръце като мъртва. Сам Живко едвам можеше да стои на крака и зато той побърза да се приближи до стената на един дом и да се опре на нея. До стената се случи да има камък и Живко сложи тихичко нещастната Кръстина на камъка, като с една ръка я поддържваше за рамото, а с друга пипаше се по главата, защото чувствуваше силна болка по всичката си глава. Кръстина не беше се забравила съвсем, а само не знаеше що се върши наоколо ѝ. Но изеднъж тя се стресна, скочи и понечи да бяга; но коле-

нете ѝ се подгънаха и тя щеше да падне, ако Живко не я поддържа пак.

— Татко, татко. . . — каза тя и заплака. . .

Твърдата, безстрашната Кръстина заплака като дете.

Живко не знаеше какво да прави.

— Защо искате да ме погубите? Що ви струвам аз? — питаше тя, като не можеше да си удържи плачът, и се стараше да се освободи от Живковите ръце. — Пуснете ме или ме убийте!. . . — прибави тя подир малко мълчание с такъвзи жален глас, щото на Живковите очи се показаха сълзи.

— Но ти ще паднеш, ако те пусна. . . — продума Живко и нямаше намерение да я пусне; но Кръстина се напъна и се освободи от ръце му. Тя се опря с гърбът си до стената и разпери ръце срещу Живка.

— Не се приближавайте или ще удавя някого — със задъхнат глас казваше Кръстина, като се въртеше насам-нататък и пристискаше юмруци.

Живко се дръпна настрана.

— Злодейците ги няма; те си отидоха, побягнаха. . . — продума той и взе да се огледва с безпокойство, за да не би да се приближат пак.

Кръстина като че се поуспокои.

— Кой си ти? — запита го тя.

— По моему много добре ще е да се махнем оттука колко може по-скоро — каза Живко вместо отговор.

— Кой си ти? — повтори Кръстина въпросът си; но дору Живко каже нещо, тя сякаш узна, че той не е лошев челяк, спусна се, улови го за ръката и каза:

— Заведи ме, заведи ме у дома, при татка. . . Ти не си лошев челяк, нали?

— Ще видиш — рече Живко и тръгна.

Кръстина се държеше яко за ръката му и Живко чувствуваше как тая ръка трепери като лист.

Като заминаха няколко улици, Живко, за да не вървят мълчешком, запита:

— Далечно ли ви е къщата?

— Далечно, далечно. . . чак на Персита — подзе Кръстина.

— Чак там! — полекичка продума Живко; но Кръстина го чу и бързешком му отпусна ръката.

— Ако не ти се иска чак дотам да додеш, хаде върви си: аз сама ще си ида. Оттук нататък улиците не са страшни.

И Кръстина си тръгна бързешком. Но едвам тя замина

няколко крачки, света ѝ се зави и можеше да падне, ако Живко не ѝ доде пак на помощ.

— Виждаш ли, че още не си в състояние сама да вървиш?

— Но какво да правя, като ти не щеш да додеш с мене?

— Аз не казах това, а казах, че е далеко. . . Мен главата ми е ранена и едвам аз сам ще мога да те заведа до у вас.

— Какво да правим сега?

— Ако не се боиш, върви подире ми. Аз имам добри другари — ще попрося някого от тях да те заведе. . .

Кръстина отскочи като попарена.

— Кой си ти? Злодеец ли? — запита тя с глух глас.

Кръстина беше два разкрача далеч от Живка, но този последният чуваше как нейното сърце тупа от уплашване или гняв. В това време през другата улица минаваше нощната стража. Вместо ответ Живко кротко каза:

— Хе, стражата минава, да извикам ли?

— Защо?

— Тъй; да доде да те отърве от мене, като не вярваш, че аз не съм лошев челяк; барем на тебе не ще стори нищо лошево.

— Не, не. Аз вярвам; но де ще ме заведеш?

— При другарите си.

— Само се пази. . . — каза Кръстина и посви веждите си. — Аз не съм ти сторила нищо, а ти ако мислиш да ми сториш зло. . .

Живко, като не знаеше как да я увери, че не ще ѝ стори нищо, и да я успокои, каза полекичка:

— Аз съм ученик, българин. . .

Кръстина изеднъж му стисна ръката в двете си ръце.

— Българин ли си? Ха? Българин ли си? — питаше едно след друго Кръстина и почти скачаше от радост.

Живко се почуди.

— Да, българин съм — каза той; — но защо се радваш толкова?

— Радвам се и не се боя вече. Води ме, дето щеш. Като съм с тебе, от нищо не се боя, защото знам, че ти нищо зло не ще ми сториш. . .

— Но аз мога да бъда лошев. . . — беше наченал Живко, но Кръстина му прекъса думата.

— Знам аз, знам — бързешком казваше Кръстина. — Аз съм слушала за вас много, много, и все хубаво. . .

— Едвам ли ще има някой да хвали нас. Тук всички ни казват, че сме диви и свирепи, като зверове.

— Който казва това, той лъже — казваше весело Кръстина.
— Но кой е този добър челяк, който ви е разказвал за нас и все тъй хубаво?
— Вашият надзирател. Той никога не лъже.
— Да, той е много добър и сега, ако не спи, ний право при него ще отидем. . .
— Как ли той ще се уплаши, като ме види тъй раздърпана, при това и нощес с тебе, кого аз никак не познавам! . . .
И Кръстининът смях се разнесе по улицата.

Х

ПАК ПО НЕВОЛЯ БЛАГОДЕЯНИЕ

Живко от раната на главата си пролежа цели две недели и все в стаята на добрият надзирател. Кръстина два-три пъти дохожда да го види и дору не се увери, че Живко е вън от опасността — а страшно беше да не произлезе от раната възпаление на мозъка му, — не се успокои. Но от Гордеви никой не доде да види Живка, макар още на другия ден след случката първо Петър, а после надзирателят да известиха Гордева за болестта на Живка. След двете недели на Живка позволено беше вече да ходи и нему първата му работа беше да се яви пред Гордева.

— Да си вървиш, отдето си дошел. Аз чапкъни хора не ща в къщата си. . .

С тези думи Гордев посрещна Живка. Живко не се надяваше, че Гордев ще го приеме с радост и ще го съжали, задето е боледувал; но той не се надяваше пък, че тъй зле ще го посрещне онзи, който вече беше разгласил, че му е благодетел.

— Аз бях болен. . . — беше наченал Живко.

— Нищо не ща да знам. . . Върви си. . . — побърза да каже Гордев и си отиде.

Живко нямаше какво да прави, трябваше да си иде и той.

През вечерта надзирателят, Петър и Живко седяха и се мъчеха да намерят някакво си средство, за да се освободи Живко от благодаянието на приморските българи, т. е. да не е принуден вече да проси от тях. Но не можаха нищо да направят. Екзаменът, истина, беше близо и Живко дотогава твърде спокойно можеше да проживее у добрият над-

зирател. Но за да му позволят да държи екзамен, Живко трябваше да подаде чрез приморските българи прошение на попечителя или директора. Значи, той трябваше да е добре с Гордева, Лесова, Мляскова и Шишкова. При това екзаменът се продължава месеци-два, а това време Живко трябваше да живее все при надзирателя. Но ако приморските българи се възпротивят на това? Ако му предложат да изпъди Живка, както и преди направиха? Той не ще се съгласи, разумява се, но те ще се оплачат на директора, а директора и тъй не е доволен от него. Тогава надзирателят, ще не ще, трябва да изпъди Живка. Надзирателят предполагаше още това, че може Живко от нещо си да не отвещае добре и тогава ще е принужден да предържва екзамен чак по август. Но това не ще бъде, ако той не е добре с Гордева и с другите приморски българи. . .

Всичко това пресметна надзирателят и реши, че трябва Живко как и да е да се помири с Гордева.

— Но той не ще да ме види, че как ще се помиря? — питаше Живко.

— Това е лесно. Сутре аз ще отида при него, ще му поразправа малко и той ще омекне — рече надзирателят.

И на другия ден той наистина отиде при Гордева и без да забикаля много, начена да говори за Живка. Но колко се почуди той, като Гордев го изгледа кривичко и му каза с хладност.

— Ний мислим, че онзи, който е надзирател на няколко младежи, трябва сам да им подава за всичко добри примери, най-повече за нравствеността

Надзирателят побледня.

— Вероятно — каза той, като се мъчеше да не му трепери гласът, — тези думи не се отнасят към мене?

— За съжаление — да.

— Но в такъвзи случай позволете да ви кажа, че вий не знаете какво говорите .

— Желал бих да не зная какво говоря, желал бих то, което говоря, да е лъжа; но за съжаление, истина е. . .

— Като е тъй, това за вас е по-лошево: защото вий клеветите безсъвестно. .

— Но. . . — беше наченал Гордев, но надзирателят не го остави да казва и продължи:

— Хем клеветите на човека, кого не знаете и който

никога не ви е давал повод тъй безсъвестно да му натрупвате клевети. . . Не ще ли бъдете тъй добри да кажете що е причина на тая ви безсъвестност?

Гласът на надзирателя беше глух, а долната му устна претреперваше.

Гордев беше по-хладнокръвен, макар и в него силно да закипя гневът.

— Господине! — начена той спокойно. — Вместо причините на моята безсъвестност не ви ли е угодно да послушате доказателства на вашата безнравственост?

Надзирателят скочи изеднъж, но пак бързешком седна, поглади се по лицето и, колко може спокойно, рече:

— Слушам; казвайте. . .

— Истината е всякога горчива — с присмех каза Гордев, — но няма какво да се прави.

Надзирателят нетърпеливо си пристисна очите.

— Вий сте надзирател — продължи Гордев. — Вашата длъжност е строго да гледате най-повече за нравствеността на учениците. Тая длъжност само тогава може свято да се изпълнява, когато сам онзи, на кого лежи тази длъжност, има нравственост. Но как изпълнявате вий длъжността си? Вий виждате, че младежът е тръгнал по крив път и вместо да го поправите, вий сами му давате възможност да криви. Но това е малко. Вий прибирате при себе си развратниците и ги прибирате с жени развратни. . .

Сега Гордев се разгорещи, а надзирателят беше по-хладнокръвен.

— С всичко това — каза надзирателят — вий искате да речете, че аз съм безнравствен; но на това нито едно доказателство не казахте още. . .

— Вий сами ще намерите доказателства в паметта си. Не можете ли си припомни нещо такова?

— Трябва и сега речта да не е към мене — рече надзирателят.

— Напротив, сега речта е най-повече към вас. Помислете си, не ще ли ви доде на ум кой от българчетата дохожда при вас среднощ с жена и кого вий лекувахте и държахте в стаята си повече от две недели. . .

Надзирателят се постресна, поиздигна се малко от стола и каза:

— Да не е речта за Живка?

Гордев си наведе главата, като насмешливо гледаше на надзирателя. Мълчанието се продължи една-две минути.

— Живко! Живко! — пробърбора най-после надзирателят и бързешком остави Гордева.

Добрият надзирател трябваше да начене да оправдава Живка, трябваше да увери Гордева, че всичко, що е чул той за Живко, е безсъвестна клеветата, че Живко не е развратник и че жената, с коя Живко доде нощя при надзирателя, е честна и благородна. Но това не направи надзирателят по тая причина: той трябваше да каже и името на момичето, при това трябваше и да докаже, че наистина тук е било всичко честно и благородно. Но как ще докаже той това, когато даже и Гордев казва, че сам надзирателят е бил участник на Живковата развратност. Но колкото той и да докаже, чуждият език не ще ли сплете работата тъй, щото Кръстина, татко ѝ и роднините ѝ не ще смеят да се покажат пред хората? Клеветите, кои се натрупваха върху Живка, дору още не се знае каква жена е била с него, не ще ли се сринят двойно на Кръстина, щом узнаят името ѝ. А за Кръстина и тъй имаха какво да хортуват бърборестите жени. Не щат ли те да двойна воля сега на езика си?

Че това ще бъде тъй, щом Кръстининото име се чуе, твърде добре го знаеше надзирателят и за то той мълчеше. Знаеше този добър челяк, че чуждите хора са мълчаливи, кога има за някого да се хортува хубаво, но те не мълкват, щом има да се хортува лошево. Най-невинният челяк трябва да бяга далеко-далеко от чуждият език, ако му поработи честта да се запознае с някоя бърбореста баба.

Кръстина не се боеше от чуждият език, но татко ѝ, напротив. Той със сълзи моли надзирателя да не казва никому историята с грабителите и да поръча и на Живка да бъде и той малчалив. Кръстинин татко имаше две причини, дето толкоз се страхуваше да не стане някак известно какво е изтегляла Кръстина. Първата и главната причина беше безчестието, кое непременно ще го постигне, ако узнаят хората, че Кръстина била в ръцете на грабителѝ. Втората—пропитание-то. Той не беше някой богат човек и служеше в губернаторовата канцелария. Тая служба, коя му даваше обилни средства, той получи с честността и благородството си. Но той ще изгуби тая длъжност, щом се разгласеше случката с Кръстина.

И тъй надзирателят трябваше да мълчи и да не оправдава Живка инак, освен като казва, че Живко е невинен. Живко,

като чу защо Гордев не го приема вече в къщата си, отпърво си позволи да се сърди и даже да се разпопърджа; но после утихна. Само молеше надзирателя и Петра никога, кога е той при тях, да не споменуват нещо за Горедева, нито за някого от приморските българи. Живко искаше да си иде, но надзирателят и Петър, както и другите ученици, го предумаха да остане.

— Ами де ще живея? — попита Живко.

— При нас! — в един глас извикаха всичките ученици.

— Приморските българи не ще позволят. . . — каза Живко

— Ний тях не ще питаме — продумаха пак учениците. — С всички нас те не смеят да се борят. . .

Подир това Живко остана при учениците; но той и тук между тия добри момци не можеше да се освободи от скръбта. Гордев и другите приморски българи, като се научиха, че Живко живее при учениците, побързаха да се оплачат на директора и да искат непременно да махнат надзирателя. Директорът ги послуша и смени добрият надзирател, макар и учениците да се караха много. Но, от друга страна, Живко скърбеше още и за това, че экзаменът се начена, а него не допуснаха да дава изпит, за то, че нямаше кой да ходатайствува за него. Това дотолкоз наскърбяваше Живка, щото той казваше често почти плачешком: „Боже мой! Защо барем това добро не ми сториха?“ Петър беше изтощил всичкото си остроумие, всичките си глупости, за дано направи Живка да не се предава дотолкоз на мисъл; но като виждаше, че напразно се труди, той се преструваше сърдит и казваше:

— Като е тъй, ти, Живко, си глуп като рѣпа. . .

Но Живко, кой въобще беше мек и от какво бѣди не се сърдеше, не беше никак разположен да слуша Петра и често му казваше думи, от кои Петър си пристисваше устните и се намръщваше. Впрочем не може да се каже, че Живко непрестанно е бил умислен, не. Имаше и за него светли минути, когато челото му ставаше гладко, погледът му умилен и възторжен, а на уста му се въртеше приятна усмивка. Тези светли минути макар често да го посещаваха, той се мъчеше да не го види никой, че е тъй весел. Бедния Живко мислеше, че щом го види някой да е тъй весел, тогава веселостта му ще се изгуби. Но какви мисли го посещаваха в това време? — Кръстина! Живко, макар само еднѣж да видя Кръстина, и то когато в стаята на надзирателя отвори очи си, но нейният образ се запечата в сърце му. И сега като си представяше той

отпреде Кръстина, забравяше всичко, всичко. . . Той виждаше нея и неговото чело се проясняваше, очи му светваха и усмихването се показваше на уста му. А увереността, че Гордев го е изпъдил за то, че му се е удало да отърве Кръстина от ръцете на злодейците — тая увереност му напълнеше душата от възторг. Що означаваше това? Любов ли? Може! Но каквото и да е означавало, то беше само известно за Живка.

Между това месец май се преполвини. Полетата и градините привличаха всекиго. В Приморск на няколко места, де народът се разхождаше, всеки вечер свиреше музика.

Еднъж, в един хубав майски вечер, Петър и Живко се разхождаха по булваря близо до морето. Музиката свиреше. Безчислено множество народ се разхождаше нагоре-надолу. Живко и Петър вървяха отстрана; те не щяха да се смесват между другите, защото и Петър не беше дотам добре облечен, а Живко — никак. Самолюбието им не им позволяваше да отидат между богато облечените, най-повече защото не им се искаше да слушат присмиванията, кои без съмнение ще се сипят върху им.

— А признай се, Живко — казваше Петър, — че тук е много хубаво. Слушай: морето шуми, като че иска да запуши глупата глъчка на тези пъстри маймуни — и Петър показваше към народа, — кучеталаят, каруци скърцат. . . И в то време, когато ти искаш да побегнеш от всичко това, изеднъж се раздава недалек от тебе музика и ти оставаш. . . За тебе става всичко хубаво: и кучешкият лай, и глупата глъчка, и всичко, всичко... нали?

Живко се усмихна.

— Аз мисля — каза той, — че глъчката на хората не е глупа. . . Защо с такива очи да гледаме на хората, кои нищо не са ни сторили?

— Ами те пък защо се смеят на нас? Я погледни — хе таме как момичета гледат на нас и се смеят. . . Готов съм да се закълна, че те се смеят на твоята абичка. . . На, едната от них още се обръща да ни гледа. . .

— Че ти сам на себе нападаш, Петре — рече Живко със смях. — Ти преди малко назва всичките тези хора пъстри маймуни, а сега сам ти ставаш маймуна.

— Защо тъй?

— За то, че хората са глупи и се смеят на нас; ти пък им подражаваш, смееш им се и ти, маймуне! . . .

— Аз им отплащам, Живко. Око за око.

— Значи, ако те ритне магарето, и ти трябва да. . .

— Мълчи, мълчи! . . . бързешком рече Петър. — При тебе челяк трябва по-първо добре да си размисли, а после да хортува. А в такъвзи случай аз трябва всякога да мълча. . .

В това време те стигнаха накрай булваря и повърнаха назад.

— Чакай, че онез жени, които се смееха на твоята абичка и вероятно на моята шапка, идат среща ни. Да видим дали ще ни се смеят пак.

— Както щат, тъй нека правят — продума Живко.

— Хем се смеят! — подзе Петър. — Гледай, гледай, Живко, едната от них показва към нас и се спря. . . Тя ни гледа. . . иде среща ни. . .

Дору Петър побутне Живка да бъде по-внимателен и дору Живко види наистина ли една от жените се е спряла, според както казваше Петър, и дали иде среща им, Кръстина (жената, за коя Петър казваше, че иде среща им, беше Кръстина) се спря пред Живка с усмихнато лице.

— Едвам ми се удаде да те срещна — каза тя и улови Живка за ръката. — Познаваш ли ме?

Живко зяпна. Той се радваше, дето вижда Кръстина, а чудеше се пък за то, как тая богато облечена мома възприема да приказва с него сред толкоз народ. . . и не само да приказва, ами и да го държи за ръката. Кръстина, като видя, че Живко зачудено я гледа, помисли, че той не може да я познай, пристисна му ръката тъй силно, щото Живко едвам не изкрещя.

— На, инди, като не ме познаваш — каза тя, полвин весело, полвин гневно. — Ти заслужваш повече наказание, но. . .

— Познавам те, как да не те познавам! — рече Живко бързешком.

— Като е тъй, хаде наедно да се разхождаме. . .

И Кръстина, като улови Живка под колтука, замъкна го изпомежду народа.

Петър беше понечил да се отдалечи, но Кръстина му скимна да върви и той с тях.

— Знаете ли вий, че аз имам да ви наказвам? — запита Кръстина.

— Само не ни наказвайте твърде строго — продума Живко. — Но защо ли ще ни наказвате?

— За то, че в продължение на месец и половина никой

от вас не е дохождал у нас, и аз вярвам, че ни един от вас не би желал и да ме срещне. . . нали?

— Напротив — подзе бързешком Живко, — аз. . . ний би дохождали у вас по няколко пъти, ако да знаехме де ви е къщата.

— Та негова милост я знае — Кръстина показа на Петра, — защо не те доведе?

— Аз го просих няколко пъти, но той не рачи — продума Живко.

— Като е тъй, нека той първи се наказва, макар с това, че ще е принужден да се разхожда сам, защото ний ще стигнем моите другарки.

Кръстина, без да отпусне Живка, удвои си крачките и в бързането си сбутваше таз-оназ или тоз-онзи, кои зачудено я изгледваха. Живко беше принужден да бърза, за да не го мъкне Кръстина.

— Ето аз намерих, когото търсех, и го доведох — каза Кръстина, като стигна другарките си и заедно с Живка се пхна между им. — Той ще ни бъде кавалер. . .

Кръстина премлъкна и се поспря, защото другарките ѝ като попарени се дръпнаха една на една, друга на друга страна. Кръстина забеляза, че те и двете се изеднѣж изчервениха, но не можеше да се догади от срам или от гняв беше това.

— Що ви стана, та се разбягахте? — запита ги Кръстина учудено.

— Благодарим — рече едната от них, като се малко приближи. — Нямаме намерение да правим хората да се смеят с нас. Ний не сме в маскарад. . .

— Защо пък ще ни се смеят хората? — запита Кръстина, двойно учудена.

— Догаждай се — рече другарката ѝ и изгледа Живка.

— А! — произнесе Кръстина с половин усмиване. — Ами ти? — запита тя другата си другарка.

— Всички ни гледат и се смеят — рече намръщено тази последната и си тръгна.

Подире ѝ тръгна и другата.

— Сбогом! — рече им Кръстина и повърна назад. . .

Всички гледаха на нея и на Живка и се поусмиваха, макар и бързешком да си махваха усмивката, защото Кръстининът горд поглед ги пронизваше. Кръстина беше сега сърдита на другарките си, но тази сърдитост как я правеше хубава! Страните ѝ пламтяха, черните ѝ вежди се бяха малко посвилили и ѝ

придаваха двойна прелест, а погледът ѝ гордо бягаше по таз и онази страна. Народът трябваше или да се смее, или да се чуди, като гледаше на Кръстина и Живка. Младата и хубава Кръстина привличаше погледите на всички, а между това до нея, т. е. с нея върви просяк. . . Живко не беше по-добре облечен от просяк — и тази хубавица не само върви заедно с този просяк, ами още го държи за ръката, приказва с него, смее се, като че той ѝ е равен. . . Разумява се, че на това хората трябваше да се чудят или да се смеят. Те правеха и едно-то, и другото, но все не се отпускаха.

Между това Кръстина се поразходи заедно с Живка и когато вече помръкна, заведе го у тях. Татко ѝ и сама Кръстина употребляваха усилия да развеселят Живка, но Живко беше все умислен и намусен. Само тогава, когато се запrikaзваше той с татка ѝ за нещо, не беше намусен и като че ставаше весел. А щом забираше да приказва с Кръстина, той се намусваше и като че без охота приказваше. Кръстина се ядоса най-последно.

— Знай, че дору не те направя да бъдеш весел, не ще те пусна да си идеш. . . — каза тя и после, като се обърна към татка си, прибави: — Помогни ми и ти, татко.

— Та как ли ще ти помогна?

— Тъй, че и двамата ще наченем да му приказваме разни имена, дору най-последно той сам се разсърди и ако не друго, барем ще ни обясни защо е тъй намусен. . .

Живко се усмихна.

— Аз отколе бих ви обяснил — каза той, — ако сам знаех защо съм тъй намусен; но и сам аз не зная. . .

— Какво ще бъде това тъй. . . — каза Кръстина и заклати глава.

— И аз сам не знам. Мен ми се иска да плача. . .

Кръстина се измени в лицето. Тя се принуди да се усмихне и каза:

— Какъв си ти завистлив! Признай си, Живко, че тебе ти се доплака, защото видя днес от себе си по-добре облечени хора. . .

— Та аз и друг път съм ги виждал.

— Но друг път те не обръщаха на тебе внимание, а сега, като бях аз с тебе, те те гледаха и тебе ти стана мъчно, дето не си облечен добре, за да ти се чудят хората. . .

— Не е за то — рече Живко малко усмихнато, — но и да е за то, аз пак ще бъда прав. Наистина, погледнете на мене.

Как съм облечен аз? По цигански, а между това аз не съм циганин. Аз в общество не влязвам, защото ме е срам да се покажа пред очите на хората. И сега вашето снисхождение би ме накарало да плача от мъка, ако да не вярвах, че вий ме приехте в къщата си от една любов към човека, а не от снисхождение. Твърде ще бъда прав, ако се ядосвам, ако ми е мъчно, когато на въпросът си: „Защо съм беден?“, не мога да получа отговор. Но вярвайте, че този въпрос мене не безпокои. . . Но твърде ме безпокои, даже ме прави да плача, въпросът: „Защо съм тъй нещастен?“ . . .

Кръстина не снемаше очи от Живка; но при последните думи тя си посви малко веждите и каза:

— Възможно ли е да бъдеш тъй нещастен, дору си тук у нас, или, да река инак, дору съм аз при тебе?

Живко се усмихна.

— Не се усмихвай, Живко — продължи Кристина, — аз знам, че не съм дотолкоз хубавица, щото, който погледне на мене, да бъде щастлив; знам и това, че тебе не те учудва, не ти завива светът нито моята хубост, нито доброто приемане, което ти направихме. Но аз забелязах, че в твоите очи се светна особен огън, когато ти днес ме видя, и аз помислих, че ти си щастлив. . . А вярвай, че аз искам да бъдеш ти щастлив, макар и в тия сиромашки или, както ти сам казваше, цигански дрехи.

Кръстина с любов гледаше на Живка, като казваше това.

— Благодаря — начена Живко. — Аз наистина се зарадвах, щом те видях, и, признавам се, радостта ми беше такава, каквато досега не съм изпитвал. Аз имах щастието да те видя само еднъж и оттогава твоя образ беше всякога отпреде ми. В то време, когато ме напищаха черни мисли, твоя образ се явяваше и аз ставах весел. . . И днес, като те видях, аз бях забравил всичко, всичко. . . И ако ме питаше някой, бих казал, че съм най-щастлив челяк на света. . .

— А защо сега казваш, че си нещастен?

— За то, че действителността ми отнема щастието. Аз би желал честичко да ви виждам, а това е невъзможно, защото аз не мога все тъй опърпън да ходя; но други дрехи няма у мене. При това аз трябва да забравям днес, а да мисля за сутре, да мисля, т. е. де ще спя и отде ще ям. . .

Кръстина опули очи от учудване.

— Да — продължи Живко, — мен ме изпъдиха отвсякъде. А аз съм сиромаш. . .

— Нима досега не са те приели? — запита Кръстина, като

не преставаше да се учудва. — Струва ми се, ти живееше у г. Гордеви. . .

— Но той ме изпъди; а за то, че надзирателят ме прие при себеси, нашите българи се въоръжиха против него и го лишиха от надзирателската му длъжност. . . И тъй не само аз съм нещастен, а според мене и другите стават нещастни. . .

Кръстина беше опряла челото си на ръката и мълчеше. Подир малко тя, без да си промени положението, запита:

— Ами тебе защо Гордев изпъди?

— За то, че съм бил лошев, развратник. . .

— А! — каза Кръстина, като бързешком си издигна главата. — И това беше скоро подир случката с мене?

— Да.

— Чуваш ли, татко? — запита Кръстина татка си.

.
.
.

ИВАНКО,
УБИЕЦЪТ НА АСЕНЯ I

ДРАМА В ПЕТ ДЕЙСТВИЯ

Л И Ц А

Асен, цар български
Мария, Асенюва дъщеря
Петър, Асенюв брат
Баба Кера, Мариина дойка
Иванко, главен началник на войската
Драгомир, Иванков брат и съветник на Асеня

Симо }
Добрин } стари велможи

Милко, млад велможа (храненик на баба Кера)

Отец Иван, Асенюв духовник

Исак, севастократор

Тодорка, Исакова дъщеря

Михо }
Драгни } слуги

Други велможи, царски телохранители, войскари,
народ, стражари, калугери, певец.

Действието става в Търново.

ДЕЙСТВИЕ ПЪРВО

СЦЕНА ПЪРВА

Мариина стая в царските палати

ЯВЛЕНИЕ I

Мария и Тодорка

Мария и Тодорка седят до един стол¹, на който има цветя, и вържат китки; настрана кошници с цветя

М а р и я. Какво е хубаво, Тодорке! Я погледни! *(Показва ѝ едно цвете.)*

Т о д о р к а. Ами я гледай това! *(Показва ѝ и тя цвете и го слага отпреде ѝ.)*

М а р и я *(засмяна)*. Нанстина, Тодорке. . . Чакай ти, хубави китки ще направиме пий, а най-хубава ще направя за чича. Та и той навреме ли дойде я! . .

Т о д о р к а. За царювът ден. Какво ли ще бъде хубаво! Аз пръв път ще гледам това тържество. Колко ли хубаво го правят тук! Каква ли е радост, какво ли е веселие?! . .

М а р и я. А! Много хубаво става, Тодорке. Дохождат много селяни и селянки и да видиш какво хубаво са премени и колко се радват! . . Ами велможите, войводите и големците! . .

Т о д о р к а. Гледала съм аз и у нас, в Цариград, но не знам де става по-хубаво. Нашите велможи и големци като че не са тъй, както вашите. . . премяна имат хубава, но. . .

¹ И в „Иванко“ Друмев употребява думата с т о л (рус.) вм. м а с а — бел. на ред.

М а р и я. На сегашното тържество да видиш ти, Тодорке, нашите велможи и големци. . . Какви са хубави, Тодорке, какви са юнаци! Хеле Иванко! . . .

Т о д о р к а. Виждала съм го.

М а р и я. Той е най-първият наш военачалник. Татко него обича най-много; обича го и чичо Петър.

Т о д о р к а. Иванка. . . Та кой ли не обича Иванка? (*Силно въздиша и начева с внимание да разбърква цветята.*)

М а р и я (*стреснато я изглежда*). Какво ти е, Тодорке? Я гледай каква си умислена сега. . . Та и тъй тежко въздъхна. . .

Т о д о р к а (*все разбърква цветята*). Ех — няма нищо. (*Пак въздъхва.*)

М а р и я. Тодорке, ти криеш нещо от мене! Ти се мъчиш от нещо си, а не ми казваш.

Т о д о р к а (*жаловито изглежда Мария*). Моята тайна е печална, царкиньо. . . (*Въздиша.*)

М а р и я. Печална? Но досега не съм ли била аз готова да разделям твоите радости и печали? Нима ти. . .

Т о д о р к а. Аз бих желала с нея да умра. . .

М а р и я (*гледа със състрадание на Тодорка*). Горка Тодорке! По лицето ти се познава, че ти се мъчиш. . . Пък аз мислех, че тебе ти е добре тук, че ти си забравила. . .

Т о д о р к а. Не, царкиньо! Не тъжа аз за у дома. Татко е при мене и тъй му е добре тук, а пък ти с добрината си ме утеши и успокои в моята злочестина. . . ти обърна робството ми на царство. За какво ще тъжа? За мама ли? Но от нея всеки ден получаваме добри известия. . .

М а р и я. Но какво ти стана сега, че тъй си се умислила и така силно въздишаш? Я се погледни! . . .

Т о д о р к а (*като че на себе си*). О, кешки да не бях го виждала никогаж! . . . (*Силно въздиша.*)

М а р и я. Ти ме плашиш, Тодорке, аз никога не бях те виждала тъй. За кого говориш и що значат тежките и печалните ти въздишки?

Т о д о р к а (*свежда глава*). Ах, царкиньо! Аз наистина съм злочеста, защото съм безумна. Аз имах злочестината да помисля, че Иванко е влюбен. . .

М а р и я (*бързешком*). В кого?

Т о д о р к а (*вдига поглед на Мария и с горчив смях*). В мене. . . (*Клати жаловито глава и прекъснато въздиша.*)

М а р и я (*стресва се и с безпокойство*). В тебе. . . (*Изглежда*

да внимателно Тодорка; с въздишка.) Да, Тодорке, ти си млада, ти си хубавица. . . (Наклонява се и умислено начева да разбърква цветята.)

Тодорка. Ех, царкиньо. . . (Клати глава; жаловито.) Но захвърлена в чужда страна, клета робиня, можах ли аз да възпра сърцето си, като виждах добротата на Иванка към мене и към татка? Той беше винаги добър към мене; той пред-варваше и изпълняваше и най-малките ми прищевки. . . А ти сама знаеш, царкиньо, че Иванко е личен, юнак и хубавец. С всеки един благосклонен поглед, с всяка една сладка дума той ми поробваше сърцето. . . (Става.) Царкиньо! Прости горката Тодора, дето не е могла да противостои на тези сладки погледи и думи и е дала воля на сърцето си. . . Аз не съм ти казвала досега, царкиньо, но аз обичам Иванка от цяла душа и сърце. . . Горко ми! Той за мене е всичко на този свят. . .

Мария (стресва се и още повече се наклонява).

Тодорка (продължава все жаловито). Иванко, когото аз намерих весел и безгрижен, начена да ходи дълбоко умислен и нажален; само когато се заприказваше с мене, ставаше някак весел — така ми се струваше мене — и това го аз вземах за знак на негова дълбока към мене любов. (Въздишва силно.) Злочеста аз! Аз забравях, че Иванко не може да за-либи една робиня, че той е твърде високо от една захвърлена в чужбина и злочеста мома. . . Той либи друга, царкиньо, друга!. . . (Затуля лице с ръце и заплаква.)

Мария (става и се приближава до Тодорка; смутено). Тодорке! Какво правиш ти?

Тодорка (без да открие лице). Мъчно ми е, царкиньо, много ми е мъчно. . .

Мария (открива ѝ лицето). Но успокой се, Тодорке. Отде знаеш ти, че Иванко либи друга, а не тебе? Ти си млада, ти си хубавица. . .

Тодорка (гледа благодарно на Мария). Колко си добра, царкиньо! Ти искаш да ме утешиш и успокоиш, но (въздишва) сърце ми ми казва, че Иванко не може да обича и не обича една робиня, че той. . .

Мария. Остави се от тези мисли, Тодорке; сърце ти може да те лъже. . . Може Иванко. . . Успокой се. . . (Сяда умислена.)

Тодорка (с въздъхване). Дай, боже! Но не, царкиньо, не! Аз знам хубаво, че Иванко не ме либи, че той. . . Но какво

правя аз? Прости ме, царкиньо; аз със своите глупавини и на тебе докарах мисъл и жалост. . . Ох-ох! (Сяда.)

М а р и я (дълбоко умислена и като че отговаря на себе си).
Затова ти тъй често биваш умислена. . .

Т о д о р к а (гледа на Мария и сдържано се поусмива).

Я В Л Е Н И Е _ 2

Прежните и баба Кера

Б а б а К е р а (влиза и още от вратата се залава да раз-
требва и да си хортува). Я гледай, я гледай. . .

Т о д о р к а (начева да отбирва цветя).

Б а б а К е р а. Дето погледнеш, сѐ цветя. . .

М а р и я (малко стреснато подига глава). Ти ли си,
бабо? Какво има?

Б а б а К е р а (поема отдолу едно цвете, изправва се и
охка). Няма нищо, пиленце.

М а р и я. Ами чича вижда ли?

Б а б а К е р а. Виждах ами. . . Сла'а, боже! Защо ли ги
разпилявате тъй? . . . (Свежда се настрана и земва цвете.)

М а р и я. Де беше той?

Б а б а К е р а. Отиваше при татка ти, пиле.

М а р и я. Не пита ли за мене?

Б а б а К е р а. Та аз за то дойдох я. . . Рече и ти да оти-
деш там. . . (Пак се свежда и земва цвете отдолу. Изправва
се.) Ох! . . . Я гледай колко са (показва си престилката),
току ги разпиля-а-вате. . .

Т о д о р к а (става). Ето и китките, царкиньо, станаха.
(Показва на китките.)

М а р и я. Къде, Тодорке?

Т о д о р к а (усмихнато). Заседях се, царкиньо, а пък
татко трябва да се безпокои вече. . . Ти го знаеш я какъв
е той. . .

Б а б а К е р а (показва пак престилката си). Какво да
ги правя?

Т о д о р к а. Хвърли ги, бабо, те не са хубави.

М а р и я. Само, Тодорке, пак скоро да дойдеш, че имаме
още много работа за празникът. И чувай, не мисли толкова. . .

Т о д о р к а (усмива се и с въздишка). Ще гледам, цар-
киньо. Остани си със здраве. (Гръгнува.)

М а р и я. Със здраве, Тодорке! Много здраве и на татка си, чу ли?

Т о д о р к а (*покланя се зясяна и си отива*).

Я В Л Е Н И Е 3

Прежните без Тодорка

М а р и я (*стои до масата умислена*).

Б а б а К е р а (*гледа с недоволство към дето измина Тодорка*). Да ги хвърля! Не са хубави. . . (*Сърдито изсипва цветята от престилката си в една от кошниците*.)

М а р и я. Ти като че си сърдита на Тодорка, бабо?

Б а б а К е р а. Защо да ѝ съм сърдита, пиле мое? Не ѝ съм сърдита, но. . . знам ли аз? Н'ам как ми се показва тя. . .

М а р и я. Ти все мъмриш за нея, бабо; какво ти е сто-рила тя?

Б а б а К е р а. Сла'а, боже, царичке! . . . Какво ще мъмря, пиле, няма какво да мъмря! Тя с татка си току ходи у Иванкови! . . .

М а р и я (*стреснато*). У Иванкови ли. . .

Б а б а К е р а. Не знам, пиле, не знам. . . Стоянка казва. Ох, не знам, не ги хващат твърде очите ми. . .

М а р и я (*безпокойно*). Че какво ти казва Стоянка?

Б а б а К е р а. Ех, царичке, Стоянка е добра жена. . . знам ли аз? И Иванко от няколко време насам съвсем друг е станал. . . Мисли много, не спи по цели нощи, плаче. . .

М а р и я (*още с по-голямо безпокойство*). И плаче, казваш?

Б а б а К е р а. Че знам ли го за какво, пиле мое; Стоянка казва.

М а р и я. Иди си сега, бабо; аз ще те повикам, когато ми дотрябваш.

Б а б а К е р а (*гледа я смяно; посвива рамена*). Горката! Какво ли ѝ е? Никога не съм я виждала така. (*Отива си умислена*.)

Я В Л Е Н И Е 4

Мария сама

М а р и я (*ходи умислено, поспирва се и пак ходи*). Тя го обича от цяла душа и сърце. . . той за нея е всичко на този свят. . . тя току ходи у него, а той по цели нощи не спи, мисли, плаче. . . (*Поспирва се и мисли; стресва се.*) Тодорка? (*Пристъпва.*) Да, Тодорка е млада, Тодорка е хубавица! . . . Ами. . . (*спира се*) ами какво ще стане тогава с мене? (*Въздиша и ключва ръце.*) И защо ми е тогава това, че съм царкиня, че съм царска дъщеря? По-добре да не зароят в студената земля! . . . (*Ходи, поспирва се и мисли.*) Иванко! Иванко! Колко те обичам аз! Колко ми си мил и драг! . . . Но ти ще ме обикнеш ли поне наполовина толкоз, колкото аз тебе? Кой ще ми каже това? Кой ще ме увери и успокои? (*Ходи.*) Тодорка. . . Тодорка още повече ми усили страхът. . . (*Спира се и мисли.*) Тя е хубавица. . . Тя наистина е хубавица. . . Но никой, Иванко, никой не би те обичал тъй много, тъй силно, както те обичам аз. Аз би жертвувала зарад тебе всичко; аз би дала животът си и би те направила най-честит на светът. . . (*Мисли.*) Тодорка ли? Но той не я либи; тя сама каза, че той либи друга. . . (*Въздиша и клати глава.*) Иванко, Иванко! . . . (*Тръгнува да си отива.*)

Я В Л Е Н И Е 5

Мария и баба Кера

Б а б а К е р а (*влиза и носи в една кокалена паничка вода*). Знам ли аз? Знам ли? . . .

М а р и я (*насреца ѝ*). Какво е, бабо?

Б а б а К е р а. Ами че знам ли, пиле? Донесох ти малко водица от онази. (*Подава ѝ паничката.*) Понакваси си малко челцето. . . Знам ли аз? Виждам, че не ти е хубаво, пиле мое.

М а р и я (*усмихва се*). Добре, бабо, добре. Турни го там, че като дода. Сега отивам при татка, нали ме чака там чичо? Ти тури това там, че после, когато си дода. (*Отива.*)

Б а б а К е р а (*гледа подиря ѝ и съзмислено клати глава*). Горкото! Какво ли му е? (*Отива към столът.*) Ох, млади са, сами не знаят какво им е. . . Мирно дете, обичливо дете,

какво му е от няколко време насам — не знам. Господ да му дава всичко хубаво. (*Слага паничката на столът и начева да прибира цветята.*) Младини я, това гледат, на това им е умът. . . (*Помирихва ту една, ту друга китка.*) Какво хубаво миришат. . . Не знам, да не е тази гъркиня — сякаш че ще ми е по-леко. Откакто са дошли тука, сякаш че всичко върви наопаки. Горката царичка! Какво ли ѝ е? (*Разтребва и си бърбори.*)

Я В Л Е Н И Е 6

Баба Кера и Милко

М и л к о (*влиза и без да види баба Кера*). Тя мина и пак ми се усмихна, пак ми продума. . . Каква божествена усмивка! Какъв сладък, небесен глас! . . . Но, боже мой! Дали от захвърлено сиромашко дете аз се приех в царските палати, достигнах големи почести само и само за да страдая? Дали затова ме направиха неин пазител, неин слуга само и само да я виждам всеки ден, всеки ден да чувам сладкият ѝ говор и да нямам нито най-малката надежда? . . . Аз се разтреперавам като лист. . . аз чувствавам себе си способен да извърша най-трудните, най-славните и най-благите подвизи, или пък най-страшните дела. . . Царкиньо, царкиньо! Какъв жребий ми готвиш ти? (*Със силно въздишане сяда на столът и дълбоко се замислюва.*)

Баба Кера (*поразтребва и тръгва да си отива*). Ох-ох, младини! . . . (*Вижда Милка и уплашеничко се спира.*) Да те знае господ, уплаши ме! Та и що щеш тука?

М и л к о (*вдига глава, става и се оглежда*). Наистина, що ща аз тука? Ето отговор на мене, на моето пламенно чувство, на моите дързостни мисли и желания. . . Кой съм аз? Едно подхвърлено дете, без род и роднини, взето от улицата и отхранено от жалост и състрадание. . . Нали е така, милзлива бабо?

Баба Кера (*с безпокойство*). Господ да те пази, синко! Какво ти е?

М и л к о. Ти знаеш, бабо. Аз нямам майка, нямам никого освен тебе и ти знаеш болката на сърцето ми.

Баба Кера. Пак това ли, Милко? Горко ти, синко! Изхвърли ти това от главата си. . .

М и л к о. Да бъда неин телохранител, да я виждам всеки ден, всеки ден да чувам нейният сладък глас, да виждам нейният ангелски поглед, който ми пробива сърцето и ме разтреперва като лист, да виждам нейната небесна усмивка — и ти, бабо, искаш да я оставя, да я забравя! . . . Че може ли това?

Б а б а К е р а. Но помисли, синко, за тебе ли е тя? Има от тебе по-големи, а че пак не смеят и да помислят за царкинята. Ами ти?

М и л к о. По-големи! По-знатни велможи! Ех, бабо! Само да ми рече царкинята — и аз ще надмина всичките велможи и големци. . . Аз ще направя всичкият свят да склони с покорност глава пред Асеня и смирено да му изпълнява заповедите. . .

Б а б а К е р а (*кръсти го*). Прекръсти се, синко: ти си болнав. . .

М и л к о (*горчиво се засмива*). Болнав! Наистина, бабо, аз съм болнав и много болнав. . . Горко ми! Болнав! (*Смее се и си отива.*)

Б а б а К е р а. Боже! Боже! Изумило се момчето. . . (*Отива подиря му.*)

СЦЕНА ВТОРА

Обиталището на Исака в Търново

ЯВЛЕНИЕ I

Исак сам

И с а к (*седи до един стол и писва. Гледа ухилен писаното*). Я гледай, я гледай! . . . Колкото повече драще човек, толкоз по навикнува, толкоз по приближава писмото. . . (*Гледа пак писаното.*) Браво! Още малко — и аз сам би се кълнал, че това е писано с ръката на онзи дъртел. . . Боже, прости ме! . . . (*Слага писаното и със задоволение разтрива ръце.*) Добре! Много добре! . . . До ще време и това да дотрябва. (*Мисли и се начумерва.*) А! Севастократор, архонт на непобедимите легиони, а сега роб у българският цар; роб у българите. . . Какъв срам! Какво унижение! . . . (*Злобно по-*

търсва глава и мълчи. Бързешком вдига глава и ухилено.) Но не се смущавай много, Исаче! Кой знае? Може твоето унижение да послужи за славата на твоето име, на твоето отечество; може съдбата да иска чрез унижение да те въздигне. . . (*Помислюва и се усмихва.*) Е-хе-хе! Ний взехме да философствуваме. . . Съдбата? (*Клати глава.*) Глупий ти, човече! Съдбата си ти сам! Постарай се сам за себе си — и ето ти съдбата, ето ти орисницата! . . . Така, Исаче, така. . . Тодоро! Тодорке! . . . Де ли е отишла? (*Мисли.*) Роб у Асеня! Роб у българите! Страшно нещо! . . . Но какво? Не е ли в нашите ръце да обърнем робството на царство? О, човек е хитър, той направва всичко, стига само да има тука. (*Показва на челото си. Мисли.*) Казват, че народът го обича, и затова той яко седи на престолът си. Празни хорати! Властолюбието е такъв демон, щото накарва човека да потъпква и най-светото нещо. И обич, и признателност, и честност, и всички други подобни глупости, които хората кръстили с име високи и благородни чувства — всичко това е нищо за този демон. И как бърже действа той на човека! Чудно нещо, наистина! Отпървом Иванко искаше да ме коли, да ме беси, да ме предава в ръцете на правосъдието, а сега го гледаш, че все царска корона сънува и бълнува. И какво му казах? Само това, че го бива за цар и ако би щял, би станал цар. (*Смее се.*) Какво има в тези хорати? Празна Мара тъпан била! Ама па! Сън не го хваща сега: дето седне, дето стане, все царска корона му се привижда. . . (*Разтрива ръце.*) Добре! Добре върви работата! Той се крие; той отбягва и не ще да се среща с мене. Добър знак е това. Зъмята, която му подпуснах, вижда се, успешно гризе сърцето му. (*Мълчешком разбърква книгите на столът.*) Горкият Иванко! Мъчи се, сиромашът! . . . Властолюбието повече и повече го обгръща и той наздраво вече мисли за царската корона: търси вече верни приятели и предани другари между велможите. (*Смее се.*) Сиромашът! Той мисли, че на този свят има верни приятели и предани другари! . . . Глупав си, Иванко, глупав! Верни другари! Верни и предани! Празни хорати! . . . Големец ли си, богат ли си, ползуваш ли се с царските милости — всякой ти е приятел, и не само верен, ами най-подмилквач, услужлив; но изпаднеш ли в злочестина, знай, че нямаш приятели, че всичките ти са врагове и зли врагове. . . (*Свиващиц рамена, усмихва се.*) Такъв е светът. . . Но ти не бой се, Иванко! Ти ще постигнеш онова, което така много

желаш. Не бой се, аз съм с тебе. (*Смее се, потрива ръце и клати глава.*) Тодорке! Тодорке! . . . Я гледай, тя не се обажда (*бърка из книгите*); да не се е пак разсърдила за нещо? А! Това е важното. (*Показва написана книга, земва и другата, що я пишеше по-напред, и ги сравнява. Много ухилен.*) Я гледай, я гледай! . . . Добре! Добре е. . . Да ги скрием, че ще потрябват. (*Скрива ги.*) Тодорке! (*Поослушва се.*) Ох, да ида да видя какво прави. (*Отива.*)

Я В Л Е Н И Е 2

Тодорка сама

Тодорка (*влиза сърдито и сърдито хвърга настрана горната си дреха*). Ние със своите мъдрувания всичко ще изгубим. . . (*Сърдито се разхожда; поспирва се.*) Така! Тя не можа да скрие, тя се разтрепера, като чу, че аз обичам Иванка. . . Тя е готова да даде за него и душата си. . . (*Сърдито начева пак да се разхожда; поспирва се.*) Ами ако Иванко. . . Не! Той либи мене, той толкоз пъти ми го е казвал. Но аз не съм царкиня. Мария, тя е царкиня, царска дъщеря. Кой не би пожелал да стане царски зет! И не ще ли бъде полесно на царския зет да достигне по-голямо? (*Постресва се.*) Но тогава. . . (*Клати злобно глава и заплашва с ръка. Мисли.*) Глупава аз! Послушах татка и повече ѝ разпалих любовта към Иванка. . . И каква полза сега заради нас? Мария много обича Иванка. Ами ако тя зарад него пожертвува и татка си, тогава какво ще правя аз? Де остават тогава моите сладки надежди за царската корона? Колко съм злочест! . . . Ама — все този татко (*попристъпва и гневно*), той всичко ще развали. . . Чакай. . . (*Сърдито се разхожда.*)

Я В Л Е Н И Е 3

Тодорка и Исак

Исак (*влиза усмихнат*). А! Ти тука ли си? Пък аз те виках и ходих да те търся. Де беше?

Тодорка (*без да се спре, гледа го гневно*). Ти току ме викаш и търсиш. . . (*Спира се.*) Ей на, дойдох. Защо съм ти дотрябвала толкоз?

И с а к. Е, Тодорке, царица тъй лесно не се става. . . Чакай де, още нищо не си видяла! *(Смее се.)*

Т о д о р к а *(тръгва пак гневно да се разхожда)*. Виждам аз, ти всичко ще развалиш.

И с а к. Ха-ха-ха! Каква си сърдита, Тодорке!

Т о д о р к а *(гневно се спира насреща му)*. Тате!

И с а к. Ех, Тодорке, дете си.

Т о д о р к а *(гневно понечва да тръгне)*.

И с а к *(спира я)*. Чувай, Тодорке, струва ми се, ти беше у царкинята.

Т о д о р к а *(все сърдито)*. Да речем, че бях там. . .

И с а к. Хубаво, хубаво. Шепнеш ли на Мария за Иванка?

Т о д о р к а. Шепна ли! Шепна аз, шепна, но да видиме ще ни огрее ли нещо от това. Нищо не ще ни огрее!

И с а к *(разтрива ръце)*. Ще ни огрее, Тодорке, ще ни огрее!

Т о д о р к а *(пристъпва към татка си. Натъртено)*. Ей на, Мария либи Иванка до немай-къде, тя е без ум от него. Какво от това?

И с а к *(ухилен)*. Много, Тодорке, много! Работата върви по моят план.

Т о д о р к а *(начева пак сърдито да се разхожда)*. Това го чувам аз всеки ден от тебе, а пък още няма нищо.

И с а к. Чакай де! Такива работи не стават с бързина.

Т о д о р к а *(спира се пред татка си)*. Чувай, тате! Ти сам ме подбутна на това; ти сам ме накара да мисля за това нещо. Помниш ли какво ми казваше, когато дойдох тук и те намерих роб, та плачех?

И с а к *(въздиша. Наскърбено)*. Роб! . . . Да, Тодорке, татко ти е роб. . . Исак, великият севастократор, великият началник на непобедимите легиони, е роб у Асеня. . . Но *(клати глава и злобно)* това скъпо и твърде скъпо ще стане на тогози Асеня! . . . *(Помълчава и после като че сам със себе си говори.)* Разорение, съсипване, прах и пепел — ето отплащанieto на моето робство! Всичко, всичко трябва да загине! Робове! Вечни робове трябва да станат! . . . *(Крачи настрана.)*

Т о д о р к а. Ти пак своето си. . . А какво ми се врече? Тате, ти сам ми се врече, помниш ли?

И с а к *(спира се и гледа на Тодорка внимателно)*. Какво ти се врекох? *(Помислюва.)* Да, ти трябва да станеш царица и ще станеш, Тодорке. Само. . . *(пак помислюва и се прибли-*

жава до Тодорка) само гледай Мария да залиби Иванка до немай-къде. . .

Тодорка (*гневно тупа с крак*). Та тя и без мойто гледане го либи, чуваш ли? Тя го либи много, без ум е от тая любов? Сега от нея ида. . . разбери! (*Сърдито се разхожда.*)

Исак (*гледа усмихнат*). Ами направи ли каквото ти казах?

Тодорка (*спира се*). Глупава аз, че те послушах. . . (*Попристъпва и пак се спира.*) Знаеш ли какво стана?

Исак. Я да видим. . .

Тодорка. Да видиш. . . Като ѝ казах, че аз обичам Иванка, че той за мене е всичко на този свят, тя се разтрепера и едвам можеше да си удържи сълзите; а пък когато ѝ казах, че Иванко не ме либи, че той не може да залиби една робиня, тя за малко не се разскача от радост. Разбираш ли ти това?

Исак (*тупа Тодорка по рамото*). Мила, драга моя Тодорке! Ти си достойно мое чедо. . . ти си достойна (*махва с две ръце*) за всичко, за всичко! . . . (*Разтрива ръце.*) Добре! Много добре! Любовта е сляпа. Силната любов накарва човека да жертвува мило и драго, а особено когато е възбудена и ревността. Знаеш ли ти, Тодорке, какво нещо е любовната ревност? Ах, чедо мое, това е страшно, ужасно чувство. То прави човека да си изгубва умът. . . то затъмнява всичките други чувства, заслепява разсъдъкът. . . кара човека да презира и приличие, и чест, и всичко, всичко и с всевъзможни начини да си постигва целта. . . А първите семена на това страшно чувство ти си ги вече посеяла в Марииното сърце. . . Благодаря ти, Тодорке, от душа ти благодаря!, . . О, как добре върви работата!

Тодорка (*безпокойна*). Но това е лошево, тате, ти ме плашиш с думите си. Кога е така, Мария може да направи всичко за постигване на целта си; тя може да начене сама да помага на Иванка, та после да стане царица. Тогава какво ще правим ние?

Исак (*смее се*). Дете си, Тодорке, и не ти стига умът. Та затова ли са побелели космето ми. Не бой се, Тодорке! Знаеме си ние стоката. Мария, без да ще, без да знае, ще помага на Иванка, а царица ще станеш ти, чу ли?

Тодорка (*радостно*). По-скоро, тате. Колко си добър! . . .

ЯВЛЕНИЕ 4

Прежните и Драгни

Драгни (*влиза и като че сърдито се покланя*). Светлият и славният войвода Иванко иде.

Исак и Тодорка (*в един глас*). Иванко!

Драгни. Оръженосецът му известява.

Исак (*крачи насам-нататък*). Иде. . . Много добре! Иде. . . Скоро, Тодорке, скоро. . . (*Към Драгна, тупа с крак.*) Какво си ме зяпнал? Върви поприготвяй там!

Драгни (*стресва се и бързешком тръгва да си отива; при вратата злобно се оглежда назад*). Вика палешкият му грък като луд. . . (*Отива си.*)

Тодорка (*глади се пред огледалото*).

Исак (*прибира някакви си книги от столът*). Скоро, Тодорке, скоро!. . . Да се приготвим добре, за да го посрещнем, както трябва. Той не е дохождал цял месец у дома, а сега иде. . . Работата добре отива, чедо мое. Нали иде сега сам, работата е узряла вече. . . (*Разтрива ръце.*) Ох, сега му е времето вече да направим последната и решителна крачка, та другото е лесно. . . Хайде сега, Тодорке, но само внимавай, чедо мое. . .

Тодорка. Не бой се, тате. (*Весело избягва вгн.*)

Исак (*потрива ръце*). Така, така!. . . (*И той подбягва старешката и си отива.*)

ЯВЛЕНИЕ 5

Иванко сам

Иванко (*влиза умислен; оглежда се настрани някак страхливо*). И защо ида сега тук? Трябваше да бягам от тук. . . Но аз ида против волята си и се страхувам. (*Оглежда се пак.*) Нима правя някое страшно престъпление? От какво се страхувам? (*Усмивва се горчиво.*) Ах, няма за мене спокойствие! Всякогаж и всякъде умислен и безпокоен!. . . Страшните мисли вървят неотлъчно подиря ми и на всяка стъпка се изпречват отпредя ми. . . (*Мисли. Въздиша.*) Искат да знаят причините на моето безпокойство, на моето умислювание. . . Безумните! Искат да знаят онова, което аз сам крия от себе си. . . Искат да знаят оная страшна мисъл,

пред която аз винаги се разтрепервам, но която не мога да изгоня, не мога да унищожа! . . . Иванка награждават, Иванка обсипват с царски милости, Иванка считат за най-честит на този свят; но колко е Иванко злочестен, колко страшно се мъчи той в душата си — това никой, никой не знае! . . . (*Въздиша и се замислюва.*)

И с а к (*който подслушва, казва полекичка*). Лъжеш се, Иванко. Има хора и това да знаят. . .

И в а н к о. „Ти си за цар и ако би щял, би станал цар“ — преди много време ми пришепна той и се скри. . .

И с а к (*усмихнато клима глава и шепне*). Така, така. . .

И в а н к о. Оттогава се мина много време, но имал ли съм поне минута спокойствие! Страшната мисъл винаги се върти в главата ми и не ми дава покой ни минута. . . (*Мисли с наклонена на ръка глава; стреснато вбига глава.*) Как се плаша аз, като си докарам на ум за него! А той винаги е пред очите ми. Моята страшна мисъл ме прави винаги да го виждам отпредя си ту в царската корона, ту в царската порфира и все тъй горд, все величествен, добър и юнак! . . . Как би желал аз да бъдеше той един недостоеен и нищожен цар! (*Мисли.*) Обичам го. Обича ме и той и ме обсипва с царските си милости. Но (*клати глава*) колкото повече стават милостите, колкото повече ме въздига Асен и ме приближава до себе си, толкова повече се разпаля в мене пъкленият огън, който не ми дава покой ни деня, ни ноща. . . (*Мисли.*)

И с а к (*ухилен, поповдига ръка*). Та нашата работа е свършена вече! (*Разтрива ръце*). Колко е хубаво! . . . Колко е хубаво! . . .

И в а н к о. Към какво и накъде ще ме завлече тази страшна мисъл? Този огън, който гори в гърдите ми и ме тласка към ужасна една цел? . . . Боже, смили се над мене! (*Сяда на столът и свежда глава на ръце.*)

И с а к. Сега му е времето и без много забикалки. . . (*Разтрива ръце.*)

Я В Л Е Н И Е 6

Иванко и И с а к

И с а к (*влиза бърже и като че уплашен*). Славний войводо и великий мой господарю! (*Покланя се ниско.*)

И в а н к о (*стреснато става*). А! Ти ли си?

И с а к (*покланя се*). Прости мене, старца, задето имах дързостта да прекъсам спокойното течение на светлите ти мисли. . . Но стар съм, славний войвода, и не можах да пред-варя. . .

И в а н к о. Няма нищо, старче; любовта ти към мене позната ми е. (*Сяда.*)

И с а к. Колко ми е драго, Иванко. Днешният ден е празник за мене. . . Откога не съм имал тази радост! . .

И в а н к о. Мене всякогаж ми е било приятно да дохождам тук и да се разговарям с тебе, добрий ми Исаче. Твоят разговор и твоите съвети винаги са ми били полезни, но по разни работи. . . Седни.

И с а к (*покланя се пак*). Все тъй си добър към мене, Иванко, и няма край на твоята добрина. . . Мене тук много по ми е добре, отколкото кога бях при императорът. И все на твоята добрина трябва да благодаря. . . (*Сяда.*)

И в а н к о. Това не е от мене, любезний мой. Волята на царят ми е такава и аз постъпвам по волята му.

И с а к. Ех, Иванко! Защо да лицемеря там, дето добрината иска пълна откровеност? Цар Асен е юнак, благороден и великодушен — това го знае целият свят; но (*гледа упорито на Иванка в очите*) защо да не кажа, че Иванко е по юнак, по-великодушен и милостив от царят? Защо да не го казвам тона, когато си е тъй?

И в а н к о (*сериозно*). Ти се увличаш, старче. Злочестината, в която ти изпадна по волята божия, прави те да виждаш превъзходство там, дето няма друго освен изпълнение на длъжността. Какво бих можал да направя аз без волята на царят?

И с а к. Така, така. . . Злочестина, казваш; но човек само тогава познава работите хубаво и им дава истинската цена, когато изпадне в злочестина. (*Въздига глас.*) От велик и горд севастократор, от главен и пръв началник на славните легиони аз днес съм роб у българският цар. Това е злочестина за мене — прости, дето говоря така откровенно, — но тая злочестина ме научи да разбирам работите тъй, както си са те, и да им давам истинската цена. (*С гордост.*) Аз съм грък, Иванко, и поради това не мога да не говоря правдата. Аз не мога да не казвам, че ако (*протегнато*) България сега е честита, дето има за цар Асеня, двойно щеше да бъде честита (*гледа упорито Иванка в очите и с малко снижен глас*), ако да имаше за цар Иванка! . .

Иванко (*стреснато става*). Старче, словата ти са опасни. Та все за това ли, колчем дойда тук?

Исак (*и той става и все гледа Иванка в очите*). Иванко! Аз благославям и вечно ще благославям славното име на българският цар, но аз не мога да говоря неправдата. Ти знаеш, че аз, Исак, бях първият след императора, бях като него и още главен началник на славните императорски легиони. . .

Иванко. Това е тъй.

Исак. Ти биде моят честит победител; но можеш ли каза, че на бойното поле нямахте един достоен съперник?

Иванко. И това е истина. Твоего юначество, особено в последната битка, правеше ни да се учудваме и да се отчайваме в победата. Признавам се, че ний възблагодарихме бога, когато падна ти в ръцете ни.

Исак. Е този е славен военачалник, този чудесен юнак стои сега отпредя ти, Иванко, и ти казва (*протегнато*), че царската корона ще стои на твоята глава много по-добре, отколкото на Асенювата. . .

Иванко (*огледва се настрана и безпокойно*). Млъкни, старче!

Исак. Че царската порфира ще прилича на тебе много по-хубаво, отколкото на Асеня. . .

Иванко (*приближава се към Исака*). Полека, старче, млъкни!

Исак (*поиздърпва се. С по-възвишеничък глас*). Че Иванко ще може да води българите към по-велики и славни победи, отколкото е правил досега Асен. . .

Иванко. Старче, какво хортуваш ти?

Исак (*гледа страшно на Иванка и с малко снижен глас*). Българите са народ силен и непобедим, а под царуването и предводителството на храбрият и умният Иванка те би победили целият свят, би накарали целият свят да вика (*натъртено, но снижено*): да живее Иванко, славният български цар!

Иванко (*улавя се за челото и се отвърща от него*).

Исак. Иванко! За човека всичко е възможно на този свят, чуваш ли? Човек всичко може да достигне, стига само да иска.

Иванко (*изгледва го и клати глава*). Безумний старче! Познаваш ли ти колко са престъпни твоите думи?

Исак. Не са, Иванко! Ти си достоен за цар и ти трябва

да станеш цар, чуваш ли? Трябва да станеш и ще станеш. . .
(*Бутва му в ръката едно писмо и бързешком си отива. На вратата го среща Тодорка. Към нея.*) Върни се, върни. . .
Да го оставим сега на покой. (*Отива си.*)

Я В Л Е Н И Е 7

Иванко сам

Иванко (*държи писмото и стои като замаян; после гледа, към дето измина Исак*). Какъв страшен човек! Какви страшни, но сладки думи! (*Улавя се за челото и мисли.*)

Исак и Тодорка (*показват се и се ослушват*).

Исак (*полекичка на Тодорка*). Шом видиш, че умът му се изменява, прекъсвай го и не му давай да се опомни, чу ли?

Тодорка (*клима с глава*).

Скриват се.

Иванко (*въздиша и клати глава*). Да, лукавий човече! Ти ме позна. . . ти виждаш какво се върши в душата ми. Ти първи запали у мене този пъклен огън и ти сега го раздуваш. . . Ти право каза: аз искам да стана цар и ще стана! Как ще си постигна целта, с какви средства — не знам още, но пред нищо не ще се спирам. Само (*клати глава, като че се кани*) нека тогава мислят неприятелите на българското царство; тогава твоят хитър народ нека му мисли. . . (*В забравянето си изпуска писмото. Стресва се.*) А! Какво ли е тук? (*Земва писмото, раздира го, погледва на подписа и зачудено.*) От императорът Алексея! . . . Какво ли е? (*Чете със снижен и възволнован глас.*) „Брате Иванко! Желая ти здраве, дългоденствие и благополучие. В най-лошевите минути можеш да се надяваш на голяма помощ от мене. Бъди дръзновен и не бой се. Твой брат Алексей.“ (*Отпуца ръце и мълчи. После.*) Какво писмо! Нима император Алексей знае вече най-скритото ми желание? (*Печално се усмихва и показва към дето измина Исак.*) Та питам ли още? (*Клати глава.*) О, врагове! Вам е драго да видите междуособие в българското царство. . . Вий сте готови да подадете ръка всякому, който би се наел да разбърква царството ни. . . (*Презрително се усмихва.*) Каква готовност! Каква обич и какво доброжелателство. . . Но нека! Аз ще приема вашата

ръка, та ще видиме после. . . (Мисли. Потърсва глава.)
Нима жребият вече е хвърлен и връщане няма?

Тодорка (показва се и внимателно слуша).

Иванко. Асене! Асене! . . . (Свежда глава на ръка и пак мисли. Вздънха и вдига глава.) Как лесно измяната се вмъква в царските палати! . . .

Тодорка (прави безпокойно мърдане).

Иванко. Как лесно измяната, предателството. . . (Стресва се.) Измяна? Предателство? Как! Иванко е изменник? Иванко е предател? Иванко. . .

Тодорка (пристъпва навътре, като че се кани да го прекъсна).

Иванко (вдига ръка). Не! Това не е измяна. . .

Тодорка (дръпва се, но слуша внимателно).

Иванко. Не е измяна това! Всеки трябва да желае доброто на отечеството си, на народът си. Защо да не се отстрани един, когато друг може с повече достойнство и с по-голяма полза да заема мястото му? (Мисли.) Но Асен? Асен е достоен цар! Асен е велик, благороден цар! . . . И аз ще мога да вдигна ръка против него? (Скланя глава и мисли.)

Тодорка (полекичка). Е, стига толкоз. . .

Я В Л Е Н И Е 8

Иванко и Тодорка

Тодорка (влиза полекичка, приближава се към Иванка, като че ненадейно го вижда, и уплашеничко поизвиква). Ах! . . . (Понечва да се връща.)

Иванко (стреснато вдига глава). Тодорка! Уплаши ме, Тодорке! Но защо бягаш?

Тодорка (умъдрено). Аз не знаех. . . Аз търсех татка.

Иванко (гледа на нея и весело). Че какво? Боиш ли се от мене, Тодорке? Аз пък мислех, че ще ти е драго, кога ме намериш тук.

Тодорка (срамежливо). Но. . . тъй нечакано. . .

Иванко. Наистина, аз дойдох у вас нечакано, но вече отколе съм тук. Де отиде татко ти?

Тодорка (все гледа надолу). Татко все тъй прави. . . Той никога не побързва да ми каже най-радостното нещо. Но и ти тъй тихо седеше тук, сякаш че нямаше жива душа.

(Изглежда го стидливо.) Какви ли тежки мисли бяха те напипили. . .

И в а н к о (повъздъхва). Тежки и горчиви бяха мислите ми, Тодорке, но (усмихнат) както лъчите на слънцето разгонват мъглата, така и твоят глас, и твоят поглед разгониха моите тежки и горчиви мисли. . .

Т о д о р к а (вдига поглед на Иванка и пак си снемва клепките). Ех! . . . Не е дадена на робиня таквази дарба, Иванко. Робиня! Може ли робиня да се надява за повече освен за един милозлив поглед и за една милозлива дума? (Силно въздиша.)

И в а н к о. Каква си ти, Тодорке! Защо хортуваш така? Не знаеш ли, че с тези думи ми нараняваш сърцето? Не знаеш ли, че аз те обичам от цяла душа и сърце, че заради тебе аз съм готов да направя всичко, каквото желаеш?

Т о д о р к а (въздиша и изглежда упорито Иванка). Простено е на велможите да си играят със злочестите робини. Не, Иванко! Ти не си за робиня. . . Тебе те чака друга, по-честита, о, много по-честита съдба. . . Ти си достоен за царска корона, а аз, злочеста робиня, не мога ти да такава корона. . . (Въздиша силно и жаловито клати глава.) Тежко ми мене! . . . (Отчаяно махва с ръка и побягва.)

И в а н к о. Ти бягаш? (Отива подиря ѝ.) Тодорке! (Спира се до вратата и се ослушва.) Побягна! . . . И все така прави! . . . (Връща се и се замислюва.) Царска корона! Колко би приличила царската корона на Тодорка! И каква е тя хубавица! . . . Сякаш че е родена, за да бъде царица. Защо Тодорка не е на царкининото място? Царкинята. . . Да, тя ме обича — това го знам аз хубаво. (Мисли.) Царски зет! Каква мисъл! Не ще ли бъде по-лесно на царския зет да се качи на престолът, отколкото на един велможа? (Мисли.) Ами Тодорка? Колко я обичам! . . . (Мисли пак.) Ще се пръсне главата ми! (Улавя се с две ръце за челото и така си отива.)

Я В Л Е Н И Е 9

Драгни и Михо

Д р а г н и и М и х о (влизат един подир други).

Д р а г н и (сърдито). Ти само знаеш да се периш, а от нищо не отбираш. . .

М и х о. Че аз ли ти съм крив бе, Драгне? Защо ми се сърдиш?

Д р а г н и (*все сърдито*). Я се погледни: имаш и дълъг меч. Нима аз съм по-долен от тебе? Ама тъй е то. . .

М и х о. Тъй, ами. . . Друго е да си при войводата, а друго е. . .

Д р а г н и. Тъй сякаш ти! При войводата само си обличен хубаво и дълъг меч носиш, а друго — нищо не отбираш. . .

М и х о. Защо си сърдит — не знам. . .

Д р а г н и. Не ме гледай, дето съм тъй (*показва на дрехите си*), не гледай и това, дето господарят ми ме мъмри пред тебе, а на тебе казва кир Михо. . . Е-хе! Като останем двама, ние си приказваме като другари, и да знаеш какво има! . . .

М и х о (*с любопитство*). Какво е, Драгне?

Д р а г н и. Нали си при войводата? Нали носиш дълъг меч? Знай де!

М и х о. Та отде да зная?

Д р а г н и. Че нали си при войводата?

М и х о. При войводата, ама. . . Аз не приказвам тъй с него, както ти с. . .

Д р а г н и (*със задоволение*). Това е то! Такъв ме гледаш, ама. . . Само не казвай никому — ха!

И с а к (*подслушва*).

М и х о. Не съм от тях.

Д р а г н и (*приближава се до Миха и малко снижено*). Войводата цар ще става.

М и х о (*смаяно*). Цар ли? Ами че царят ни?

Д р а г н и. Той е жив и нека го поживи господ на много години! Но войводата ще стане гръцки цар.

М и х о (*пак смаяно*). Гръцки! Ами че гръцкият цар?

Д р а г н и. Ти дору разбереш тези работи. . . Гръцкият цар! Кой го пита него? Моят господар виждаш ли? Стар е, ама. . . Той знае добре пътищата до Цариград. Ний ще дигнем бой с гърците, ще вземем Цариград и тогава нашият цар ще направи войводата цар на гърците; подиря пък войводата ще се ожени за Тодорка. Чу ли, Михо?

И с а к (*усмихнато разтрива ръце*).

М и х о. Така ли е работата! . . .

Д р а г н и. Така ами. . . И да видиш ти тогава баща си Драгна. . .

М и х о. Сега се сещам аз защо Тодорка и татко ѝ току миткат у нас. . .

Д р а г н и. Ама Тодорка нали е хубавелка?

М и х о. Ух! Моята Стоянка е по-хубава. . .

Д р а г н и. Твоята Стоянка! Та по-грозна и по-лошева жена има ли на света?

М и х о (*сърдито*). Само това не ща да хортуваш, чуваш ли?

Д р а г н и (*насмешливо*). Я го гледай! . . . Или откогато те би хубаво, твоята Стоянка взе да ти се показва хубавелка?

М и х о (*още по-сърдито*). Драгне! Виждаш ли? (*Удря мечът си с ръка.*)

Д р а г н и (*мери го с ръка*). Ух, Михо!

М и х о (*изтеглява до половина мечът си*).

Я В Л Е Н И Е 10

Прежните и Исак

И с а к (*влиза бързешком*). Я гледай! Че какво е това? Тъй ли трябва да правят двама другари?

Д р а г н и. А че нѐ! Вижда ме такъв и без меч, та се наема. . . Я да имах и аз като него меч, че. . . (*Въздиша.*)

М и х о (*пъхва мечът си*). Аз само тъй. . . за да не ме закача. . .

И с а к. Добре, добре. . . и двамата сте прави. Още намерили и де да се карат! Хаде си идете оттука и недейте се кара, че — срамота е! В царски палати живеите, царски хора сте. . .

М и х о и Д р а г н и (*отиват си мълчешката един подир друг*).

Я В Л Е Н И Е 11

Исак сам

И с а к (*ухилен*). Ето де била най-умната и най-вярната политика: да позагатваш нещо си на глупи хора и да подслушваш. Хеле това последното — много хубаво нещо било! Я гледай мой Драгни. . . Аз само му казах, че ще отидем с него в Цариград и че там ще го направя големец, а той доде докарал работата! Хубаво! (*Смее се.*) Отсега нататък ще начене да се шепне и хортува за Иванковото възцаряване и

дору това шепнене стигне до ушите на велможите и царя, то ще се обърне на таквоз, щото никой нищо не ще да отбира. Много хубаво! Рибата се лови най-много, когато водата е мътна. . . (Мисли.) А! Ще видите вие как се надвива Исак, как се взема той роб. . . (Мисли пак. Ухилен.) А че хубаво ли стана пък с Иванка я! Сиромашът! Той сам не знае какво се върши с него. Властолюбието го е завзело вече свършено; той се мъчи, не може вече да търпи, иска му се да се залови здравата, но не знае още как по-добре да го направи, страхува се още и се мъчи да се крие (*сmee се с глас*), да се крие и от мене! Е-хе, Иванко! Още при първо виждане те познах аз. Огънят ти е добре подпален и за тебе вече няма връщане. Ти трябва да вървиш напред и ще вървиш (*с присмех клюма глава*) — бъди уверен! И Тодорка я бива: как умно постъпи тя с него! (*Разтрива ръце.*) Работата върви много добре! Хубаво! Хубаво! . . . Алексей трябва до земята да ми се кланя, трябва краката ми да целува. Какво! Загине ли Асен, не загине ли, стане ли Тодорка царица, не стане ли, но междусобието в България и опропастяването на това проклето царство е вярно като очите ми! . . . Хубаво! Много хубаво! (*Със задоволение разтрива ръце и си отива.*)

ДЕЙСТВИЕ ВТОРО

СЦЕНА ПЪРВА

Иванковите палати

ЯВЛЕНИЕ I

Иванко, Симо, Добрин, Милко и други велможи.
Всички освен Иванка, който стои умисленичък, дигнали
чаши и пеят:

Вино! Вино!
Ройно, буйно!
Ти си гладко,
ти си сладко!...

Лей се, вино, бистро, люто!
Лей се, лей се, весели ни,
в този драг час, в таз минута
най-честити направи ни!
Вино! Вино и пр.

Нам е драго в бойно поле
с враговете да се бием,
а пък в тихо мирно време
да си пеем и да пием!
Вино! Вино и пр.

Без победа и без песни,
без любовни сладки думи
и без тебе, ройно вино,

ний животът не милейме!

Вино! Вино и пр.

Лей се, вино, бистро, люто!

Лей се, лей се, весели ни,

в този драг час, в таз минута

най-честити направи ни!

Пият.

Добрин (*слага чашата*). Ех! Моята кръв се подмладява. . . (*Разтрива ръце.*) Ще скачаме ли пак по гръцките полета, Симо?

Симо (*слага и той чаша*). И вярвай ми, че нито един от младите не ще може да ни надмине... нито Иванко. (*Обръща се към Иванка.*) Ами ти защо си се умислил? Или ни свика на гости, за да те гледаме умислен?

Иванко (*малко смутен*). Не. . . само тъй. . . (*Взема чаша.*) За здравето на моите другари! (*Изпива я изеднъж.*)

Симо. Е така е! . . .

Добрин (*вдига чаша*). Да живее Иванко, нашият славен войвода! (*Пие.*)

Всички. Да живее! (*Пият.*)

Милко (*взема чаша*). Велможи! Днешното веселие ми напомнява бойното поле и победите над враговете ни. Да живеят българските юнаци! (*Пие.*)

Всички. Да живеят! (*Пият.*)

Добрин. Първият между юнаците е Иванко. Той е честта и славата на българското царство. За твое здраве, Иванко! (*Пие.*)

Всички. Да живее Иванко! (*Пият.*)

Иванко. Благодаря ви, другари! Вашата обич ме прави най-честит на светът. Царят ме обсипва с милостите си и вярвайте, че колкото са скъпи и желателни за мене тези милости, толкова скъпа и желателна за мене е и вашата обич. Дано дадеше господ винаги да се ползвам от тая любов, винаги да бъда достоен за нея!

Всички. Да живее Иванко!

Иванко (*покланя се и излиза*).

Прежните без Иванка

Д о б р и н. Да живее! Много е добър! (*Пие и си чисти устата.*)

С и м о. Добър е той — добър и юнак, затова никой нищо не може каза, — но той е умислен, забелязваш ли ти?

Д о б р и н (*махва с ръка*). Младини! . . . Нима ти не се позамислюваше за нещо, когато беше млад?

С и м о. Да съм умислен в таквoз време, когато ям и пия с другарите си? Пази, боже!

Д о б р и н. Остави ти сега туй. . .

С и м о. Отдавна аз забележвам това у Иванка. И защо? Като какви грозни мисли могат да безпокоят Иванка? Той има почит от царят и от всички; обичат го всички и му се радват. Какво му гризе сърцето, че не му дава мира и когато седне да се повесели? На, и сега — умислен стои и умислен си отиде и ни остави. . .

М и л к о. Е, ваша светлост, тъй ви се струва. . .

С и м о (*клати глава*). Никак не ми допада това: аз ви казвам правичката. . .

Д о б р и н (*пие*). Да ви кажа ли аз? Виното много хубаво! Хлъзга се като масло и се разлива по жилите ти, та те кара като млад да подскачаш. (*Налива сам и подава на Сима.*) Вземи, Симо, и да видиш: прилича на онова, що го пихме в Одрин, помниш?

С и м о. Пий ти, мене не ми се пие. (*Отива настрана.*)

Д о б р и н. Хубаво каза. Наздраве! (*Пие.*) Наистина казвам, виното е същото онова.

М и л к о. Що го пихме в Одрин след битката ли?

Д о б р и н. Че битка ли беше! . . . Туй, гърците, и тях ги бивало понякогаж. . .

М и л к о. Ама при Серес — съвсем бяха я забъркали. (*Смее се.*)

Д о б р и н. Не думай, че и там ги биваше, но добре, че навреме пристигнаха царят и Иванко.

М и л к о. Да пием за тяхното здраве.

Д о б р и н (*взема чаша*). Много хубаво каза. Да ти кажа, ти, Милко, много ми се допадаш. Аз обичам да бъдеш ти с мене и в бойното поле, и на веселие. Да пием! Вземи и ти, Симо. (*Подава на Сима и сам пие.*)

В с и ч к и. Да живее царят и Иванко! (*Пият, запяват „Вино, вино!“ и си отиват освен Сима и един от велможите.*)

Я В Л Е Н И Е 3

Симо и велможата

С и м о (*дърпа велможата изотзад*). Я поостани малко. . .

В е л м о ж а т а. Какво е?

С и м о. Как ти се струва?

В е л м о ж а т а. За кое питаш?

С и м о. Е това е, дето виждаш и чуваш тук.

В е л м о ж а т а. Твърде добре. . .

И с а к (*показва се, чисти потът от челото си и подслушва*).

С и м о. Да ти кажа правичката, мене никак не ми се допадат тези гощавания и викания „Да живее Иванко! Да живее Иванко!„ Та и неговото умислование н'ам как ми се показва тъй. . . Ти какво ще речеш?

В е л м о ж а т а. Ех, Симо! Много работи не ни се допадат и ни се показват н'ам как, ама — гледай си работата. . .

С и м о (*клати глава*). Но не е добро това, брате, не е. . .

В е л м о ж а т а. Знаеш ли какво? В такива работи най-доброто — да се потайваш.

С и м о. Да се потайваш! Как да се потайваш? Да се потайваш, когато може да има опасност за царят, за царството! . . Разбираш ли, че на таквоз мирише работата? Да се потайваш? Та затова ли сме проливали толкова кръв? Затова ли сме търпели толкова мъки, труд, безпокойства? Затова ли сме доживели до бели косми?

В е л м о ж а т а (*безпокойно*). Ти не викай така, Симо, че може да те чуе някой и тогава думите ти бог знае какво смущение ще направят. . . (*Огледва се настрани.*)

И с а к (*подръпва се и се поскрива*).

С и м о. Не, брате, не! Трябва добре да се внимава, та ако има опасност, мерки да се вземат. Иванковото умислование. . .

В е л м о ж а т а (*махва с ръка*). Остави се! . . (*Тръгнува да си отива.*)

С и м о (*върви подиря му*). Остави се! Остави се! . . Какво ще рече това? Не е добре така, никак не е добре! . . (*Отиват си.*)

И с а к с а м

И с а к (*влиза, ветросва се с дрехата си, гледа към дето измина Симо и другарят му и клати глава*). Всичките глупаци, ама този Симо бил най-загубеният човек. . . (*Поразхожда се.*) Бе, хей, човече! Що ти трябва да се намисаш в чуждите работи? Или ако имаш на сърце си нещо, защо не си мълчиш? Умните хора тъй правят. Виж другаря ти? На, умен човек! Ами ти? Ех, вижда се, ще трябва от тебе да се начене. (*Чисти си потът от лицето.*) Уф! . . . Трябва сам навсякъде да тичаш и очите ти да бъдат четири. (*Посвива рамена.*) Инак работата не става! (*Помислюва.*) И там, и тука стана работата и — как още! Вече се подпали огънят и сега трябва само внимаване и работене. Да те видя, Исаче! Всичката работа на твойт гръб е стоварена. Докарай си на ум младите години и — върши! (*Помислюва пак.*) Иванко, Иванко! Колко се труда аз за тебе, от колко големи безпокойства те избабвам аз! Но ти ще оцениш ли, както трябва, трудовете и безпокойствата ми? Не ща много: едно хубаво междуособие. . . (*върти с ръце*) е тъй ё, на, да стане в България. . . (*Помислюва пак и се усмихва.*) Гощава ги, подкупва ги, подмилква им се. . . Не бой се, Иванко! На всичките ще замажем ние очите, а на когото не можем, за него — ще видим вече. От Милка се боях аз най-много и ако да не беше той с нас, мъчно ставаше нашата работа; но господ знае какво прави: Асен го прескочи, а пък Мария. . . (*Духа на ръката си и се смее*).

Чува се, че иде някой.

(*Исак прекъсва да се смее, поогледва се настрани, турга указателен пръст на устни и измичишком си отива.*)

М и л к о с а м

М и л к о (*влиза*). Ето, че сме вече в огънят. . . Царят сърдит и смутен, не иска никого да види, а пък според него и в палатът смущение. И много добре се начена работата: никой не видя посланецът, нито кога дойде, нито кога го изпроводиха; никой пък и не знае защо е царят смутен и сърдит. Добре! . . . (*Разхожда се мълчешком.*) Не било трудно

да се захващат такива работи. . . (*Мисли.*) И аз ли съм в такава работа? Аз ли? . . . (*Въздиша.*) Презрян и отхвърлен! Двойно презрян, двойно снижен! . . . На моите пламенни чувства отвещаха със смях и презрение, на моите праведни надежди — със студено пренебрежение. . . баща и дъщеря! Мария отхвърга моята пламенна любов, предпочита честолюбивият Иванка, и Асен презира Милка, не го награждава по достойнството, а неправедно въздига и приближава при себе си Иванка. . . У мене ли няма сила във всичко да се меря с Иванка? Аз ли не съм в състояние да надмина Иванка? Но Милко е отхвърлен, Милко презрян и снижен! (*Злобно се усмихва. Мълчи, а после клати глава.*) Нека Иванко ви отвръща за благодеянията и любовта! Нека той ви възблагодари! . . . (*Мисли.*) Каква силна любов гореше в сърцето ми! Колко обичах аз Асеня! Колко бях предан на него! . . . А сега? Гняв и злоба! Вражда непримирима. . . Аз няма да се успокоя, дору Иванко не ви направи лошо, да се разкайвате за Милковото отхвърлюване и снижаване. Аз ще му помагам с всичките си сили! Нека той — ваш любимец, ваш мил и драг, за когото вие не жалееете нищо, — нека той ви нанесе убийственият удар! Ударът от негова ръка, вярвам, ще ви заболи на сърцето. . . (*Мълчи. Силно въздиша.*) Марийо! Марийо! Защо ми отрови ти животът? (*Замислюва се.*)

Я В Л Е Н И Е 6

Милко и Иванко

И в а н к о (*влиза безпокоен и се огледва настрани*). Сам ли си, Милко?

М и л к о (*стреснато вдига глава*). Сам.

И в а н к о. Ами другите?

М и л к о. Другите си отидоха.

И в а н к о. И никой нищо не подозрява?

М и л к о. Добрин, той е наш, както знаеш, а от другите само Симо като че се сеща нещо.

И в а н к о. Това ме безпокои много. Асен го почита и слуша. . .

М и л к о. Твоето умислювание му се показва някак подозрително.

И в а н к о (*горчиво*). Туй пусто мое умислювание! . . .

72.20

1

40

ИВАНКУ

УБИЕЦЪТЪ НА АСЪНЯ I.

ДРАМА

ПЕТЬ ДѢЙСТВИЯ

В. ДРУЖЕВА.

БРАИЛА.

Издательство Тривалитетъ

Управлявана отъ Перикли М. Нестомачиолу.

1872.

БИБЛИОТЕКА ТРИВАЛИТЕТА - СОФІЯ

Знаеш ли, Милко, че работите могат да тръгнат лошево?

Милко. Нима с пратеникът се случи нещо?

Иванко. Та това я! . . . Царят поръча да го затворят.

Милко. Така!

Иванко. А пък ако и Симо сега направи нещо. . .

Драгомира не вижда ли?

Милко. Не съм.

Иванко. Нито той, нито Исака. . . Сякаш че в земята потънаха. Добре, че никой от велможите не видя пратеника.

Милко. Ти ме познаваш, Иванко, и мисля, че не трябва да те уверявам във верността си, особено в тая работа. . .

Иванко. Горкият Милко! Ти си зле оскърбен от Асеня, но. . .

Милко (*махва с ръка*). Не е сега за това. Речта ми е, че аз някак се страхувам от Исака.

Иванко. Много си подозрителен, Милко; но както и да е, брат ми е с него.

Милко. Да, негова светлост не знае почивка.

Иванко (*радостно*). Ето, че и той иде.

Я В Л Е Н И Е 7

Презиите и Драгомир

Драгомир (*влиза и се огледа*).

Иванко. По-скоро, брате, че с нетърпение те чакам.

Милко. Ё сега ё за ваша светлост говорехме.

Драгомир. Сами ли сме?

Иванко. Не бой се, у дома си.

Драгомир. Понякогаж и стените имат уши, че. . .

(*Снижава глас.*) Нищо не знаете?

Иванко. От тебе чакаме нещо хубаво.

Драгомир. Досега много добре върви! Никой не знае нищо, а царят вярва всичко.

Иванко. Но пратеникът затворен, знаеш ли ти това?

Драгомир. Така е, но всички мерки са взети — не бой се.

Иванко. Царят не те е дирил?

Драгомир. Сега отивам при него. Вика ме и, струва ми се, за това е. Само внимаване — ха! Дору се махне оттука

Петър, че после е лесно. Аз вече приръчах на Добрина, каквото трябваше. Не бива да изгубваме нито минута.

М и л к о. Аз все не мога хубаво да разбера: нима когато князът е вън от Търново, той ще е по-безвреден за нас?

Д р а г о м и р. Това е необходимо за нашата работа.

И в а н к о. Тука е дълбок план, Милко. Петър ще бъде изгонен оттука като изменник на царят, като предател на отечеството. . . нали така? *(Гледа на брат си, клати глава и се смее.)*

Д р а г о м и р. Само това да не забравяте: Петровото изгонване ще бъде тайна, но малко по малко тая тайна ще се разгласи, та. . .

И в а н к о. Когато се случи нещо с Асеня, всичкото ще се стовари на злонамереният, злоумишленият Петра, а ние, като предани слуги на Асеня и верни синове на отечеството, ще се въоръжим против Асенюва враг и ще запазим престолът от злоумишлениците. . . Разбираш ли, Милко?

И с а к *(се показва, чисти потът от челото си и се вслушва)*.

Д р а г о м и р. Такива работи тъй стават, Иванко. Който не ще така, нека си седи и нека става слуга на другите.

И в а н к о. Добре, добре. . . Не бой се, аз няма да изменя.

Д р а г о м и р. Това го аз зная. Но трябва вече да вървя. *(Тръгнува, но пак се повръща.)* Ами от Цариград има ли нещо? Аз забравих да питам Исака.

И в а н к о. От Цариград вестите са добри: щом стане нужда, и императорските легиони са тука.

М и л к о. Аз отдавна мислех да ви поговоря за това. Не може ли без тези легиони? Те не са и не могат да бъдат приятели на българското царство.

Д р а г о м и р. Работата не е играчка, Милко, и затова трябва да сме готови от всяка една страна. Знаем ли какво ще ни се случи?

М и л к о. Каквото и да се случи, лошево ще бъде и за нас, и за царството ни, ако оставим да стъпи в земята ни неприятелски крак. Аз това съм пресмятал най-много. Ако дойде работата със сила да си постигваме целта, та още със сила неприятелска — тогава тежко и горко на нас и на земята ни. Помислете хубаво.

И в а н к о. Милко има право.

Д р а г о м и р. Е де, за това друг път ще си поговорим. Да ида сега при царят. Докато се върна, срещнете се с Добрина, та поговорете и с Исака. Този старец е злато за нас. *(Отива.)*

Прежните без Драгомира

И в а н к о. Дай ръка, Милко. Сега те познавам и оценявам аз най-добре. Ти имаш благородна душа и дору си ти с мене, аз няма да се страхувам нито за нашето предприятие, нито за царството. . .

М и л к о. Вече сме в огънят, Иванко, и връщане няма. Но ти казвам отсега, че дотогава, докато борбата става между тебе и Асеня, аз съм цял твой; но ако — не дай, боже, — ти срещнеш на пътят си народът и поискаш с помощта на враговете му да го потълчеш, тогава аз съм твой враг. (*Отива си.*)

И в а н к о (*гледа подире му*). Честити Милко! Триж почитити от мене! . . . Ти имаш за какво да се сърдиш на Асеня, имаш за какво да му отмъстваш, ами аз? И колко си ти горен от мене! . . . В тебе ще има сила да забравиш отмъщението си, щом видиш, че за царството има опасност, но аз ще мога ли да се откажа от своето пъклено желание? Или страшната мисъл ще ме завлече дотам, щото народът и потомството ще прокълбнава името ми. (*Свежда глава и си отива полекичка.*)

Я В Л Е Н И Е 9

И с а к с а м

И с а к (*влиза и се огледва настрани*). Уф! . . . Тези хора не ми дават покой ни минута! Малко да се позабавиш нейде, гледай, че си изпуснал нещо; трябва навсякъде да тичаш, навсякъде да се намираш. А! Смятате да не пущате нито един крак от моите легиони в земята си? Хубава работа! Че за това ли се трудя аз деня и нощя? Я ги гледай! Те сами нищо не могат да направят, трябва аз да върша всичко, а пък още седнали да хитруват и мъдруват. . . (*Разхожда се.*) А! Почтений мой Милко! Ти си хитрият, ти даваш този ум. . . Ех, наша милост ще се помъчи да се запознае с тебе по-отблизо. (*Усмихнато клати глава. Помислюва.*) Колко работа има! И все трябва бързина. Тодорка, тя да е жива, добра работа върши. . . Трябва сега по-скоро да се разправим със Сима и с пратеникът. . . Само бърже да се пипа! Колко може бърже! Напъни се още малко, Исаче, напъни! . . . (*Тръгнува да си отива,*)

Я В Л Е Н И Е 10

Исак и Тодорка

Тодорка (*влиза бърже*). Добре, че те намерих, тате.

Исак (*бърже се обръща към нея*). Недей вика така. . .

Тодорка. Не бой се, аз разгледах хубаво: няма никой.

Исак. Как я караш?

Тодорка. Досега добре върви. Като не знаях как върви работата тук и време ли е да ги оставя, аз ги склоних да идеме на разходка.

Исак. Много добре, Тодорке, много добре! Гледай само по-далеч от палатът: в тези часове Петър и Мария не трябва да се навъртват тук. И знаеш ли какво още? (*Приближава до нея, поозъртва се и до ухото ѝ снижено.*) Симо трябва да се премахне.

Тодорка (*подръзва се назад*). Нима трябва?

Исак. Без друго! Ако туй не стане, всичко е изгубено.

Тодорка (*помислюва*). Добре, тате.

Исак. И колкото може по-скоро.

Тодорка. Добре, добре. . . Да вървя, кога е така.

Исак. То ще трябва и Милка, ама той още е потребен на нас. Само хубаво гледай, чедо мое: не изпускай нищо и пред нищо не се спирай, защото, ако чакаме от тези българановци нещо хубаво за нас, била ни работата нам. (*Отиват си — Тодорка на една страна, Исак на друга.*)

С Ц Е Н А В Т О Р А

Царските палати

Я В Л Е Н И Е 1

Асен сам

Асен (*влиза умислен, в ръце му едно писмо. Мисли с подпряна на ръка глава. Вдига глава*). Злочестината да дойде оттам, отдето никак не се надяваш! Брат, хубав брат да стане на брата! . . . Братските връзки, светите братски чувства се потъпкват, потъпква се и светата любов към народът и оте-

чеството. . . Колко е тежко това! Колко боли на сърцето! *(Въздиша и мисли. Бързешком вдига глава.)* Не! Това не е истина! Лъжа е това! Клевета е това върху хубавият ми брат!... *(Дълго и с внимание гледа на писмото, що го държи в ръка. Отпуца ръце и силно въздиша.)* Но това е истина! Братова ми ръка пише тук. . . уверява ме и отец Иван. Каква голяма злочестина! *(Клати жаловито глава и въздиша. Чете.)* „Готов съм да изпълня желанието на ваше величество, щом се видя на братовото си място. Защото брат ми е упорит и без друго ще се срещнат големи мъчности, затова необходимо е обещаваните от ваше величество 10 000 храбри войника да бъдат готови на всяка минута да навлязат в България. . .“ *(Клати глава.)* Петре! Петре! Какво правиш ти, злочестний? Как си можал ти да направиш това? Как твоята ръка не е треперала, като си писвал предателството на отечеството си? *(Мисли, въздиша и пак начева да чете.)* „Подробните условия за това ваше величество ще получи на особно. Не може ли някак да се склони Исак, за да вземе и той нашата страна? Брат ми с гостоприемството си твърде го е привързал към себе си. . .“ *(Крачи насам-нататък.)* Предателство! . . Толкова труд и мъки, толкова жертви и така много пролята кръв! . . Какви хубави свети чувства! Какви хубави свети надежди! . . И всичко това се потъпква, а злочестият ни народ, който едвам се посъвзе малко, едвам видя бели дни, хвърга се пак в злочестина. . . Да, да. . . хвърга се в злочестина, предава се на опропастяване. . . И от кого? От Асенювци! От Петра! От моят хубав брат Петра! . . *(Закрива лице с ръце и стои така.)*

Я В Л Е Н И Е 2

Асен и телохранител

Телохранителят *(показва се на вратата)*. Негова светлост великият съветник чака повеленията на ваше величество.

Асен *(стреснато вдига глава)*. Драгомир ли? Кажете ми да дойде.

Телохранителят *(отива си)*.

Асен *(скрива писмото)*. Как плаче и се къса сърцето ми! *(Въздиша.)* Но трябва да съм твърд! Трябва да забравя, че съм брат, а да помня, че съм цар, че съм пазител на спо-

койствието и доброчестината на моят народ, пазител на целостта и величието на българското царство, което се придоби с такива мъки и жертви. . . Брате, брате! . . . (*Клати глава, въздиша и сяда.*)

Я В Л Е Н И Е 3

Асен и Драгомир

Д р а г о м и р (*влиза и отдалеч се покланя*). Мир и любов, царю честитий.

А с е н. Ти дойде, Драгомире.

Д р а г о м и р. По царското ви повеление, царю.

А с е н. Така! Аз те виках. Седни!

Д р а г о м и р (*покланя се и сяда*).

А с е н (*мисли малко*). Я ми кажи, Драгомире, какво би направил ти — да речем — с брата си, ако той би намислил да навлече злочестина на царството?

Д р а г о м и р (*стресва се*). Бог пази царството ни, царю честитий.

А с е н (*не забележва смущението на Драгомира*). Ако би той за постигване на целта си да вика на помощ злите врагове на отечеството ни. . .

Д р а г о м и р (*уплашено*). Това. . . царю честитий . . . това. . . не е. . . не може да бъде. . .

А с е н (*изглежда го*). Какво ти е, Драгомире?

Д р а г о м и р (*още по-уплашено*). Царю честитий! . . . Това. . . не е. . . не може. . . (*Понечва да седне на колена.*)

А с е н (*възпира го*). Добрий и верний ми Драгомире! Тебе те поразиха моите слова; ти се уплаши и трепереш . . .

Д р а г о м и р (*дохожда в себе си, но все още-безпокойно*). Словата ти са страшни, царю. Няма българин, който да мисли злото на царя и на царството. (*На себе си.*) Какво щях да направя. . .

А с е н. Няма. Но ако би да има такъв?

Д р а г о м и р. Ако би да има и ако би да е той брат ми, аз сам с братските си ръце би го удушил.

А с е н. Какво?

Д р а г о м и р. Царю честитий, който въстава против царят и царството, той въстава против самото бога и който и да е той, правосъдието строго го осъжда.

А с е н (*като че уплашено*). Правосъдието! . . . Ти право

казваш, Драгомире. Пред това божие око трябва сърцето да мълчи, чувствата да замръзват. Нека бъде тъй! Строго осъждане и наказание: пред правосъдието са всички равни. На, чети и си изпълнявай длъжността. *(Подава му писмото и затуля с две ръце очи си.)*

Драгомир *(взема писмото, прекарва с ръка по лицето си и казва на себе си)*. Какво щях да направя, боже мой, какво! . . . *(Чете тихичко и после скачва уплашено.)* Как? Петър! О, царю! Това е клевета!

Асен *(открива лице)*. Писмото негово, Драгомире.

Драгомир. Клевета е, царю, голяма клевета е!

Асен. Увери ме, верний ми Драгомире; увери ме, че това е лъжа, че това е клевета, и аз вечно ще ти бъда благодарен.

Драгомир. Клевета е, царю! Петър не може да бъде изменник.

Асен. Не може! Кой би повярвал това! Кой би помислил таквози нещо за Петра?

Драгомир. Не може, царю! Не го вярвам.

Асен *(въздиша)*. Вярваш ли, Драгомире, че отец Иван, този свети старец, ще лъже и ще клевети?

Драгомир. По-скоро звездите ще попадат от небето, отколкото отец Иван ще да излъже или ще да оклевети.

Асен. Чети, кога е така. *(Подава му друго писмо.)*

Драгомир *(взема писмото и цом го поглежда, като че се уплашва)*. Ръката на светият старец! *(Чете мълчешката и после отчаяно отпуща ръце.)* Каква злочестина! Нима Петър? . . . Да, това е истина: това го казва и отец Иван. . . *(Чуни ръце.)* Плачи, Българийо! Радвайте се, врагове на българското царство! . . . Петър, опората на царството, надеждата на царят и на народът, храбрият, умният Петър — предател и изменник! . . . Боже! Пусни огън да ни изгориш! Пусни камъни да ни избиеш! . . . Петър! . . . Трепери, земльо, че на тебе се върши такова страшно злодеяство. *(Закрива лице с ръце.)*

Асен *(стои със сведена на ръка глава. Постресва се и вдига глава)*. Но стига толкоз. *(Става.)* Ние сме длъжни да прекъсваме пътят на злото. Нека се покажем достойни на себе си, достойни изпълнители на оная света обязаност, която ни е възложил всемогъщият бог. Ние сме пазители на правосъдието — нека това правосъдие постигне и брата ми, Драгомире! Нека се постъпи спрямо брата ми с всичката

строгост. Престъплението е голямо, нека и наказанието бъде голямо.

Д р а г о м и р (*мисли*). Каква злочестина! И в това време, когато ние се приготвяваме за таквози важно предприятие. . . Не, царю честитий, в тая работа князът не е сам и не е той главата на нея. Тук трябва да има други начинатели и ръководители: те трябва да се открият и строго да се накажат, а колкото за князът — той не бива явно и строго да се осъжда, защото това ще породи съблазън, смущение. . .

А с е н. И как още! Народът почита и искрено обича Петра!

Д р а г о м и р. За князът стига едно братско изобличение и мъмрение, царю.

А с е н (*повеселява*). Колко ми успокояваш сърцето, Драгомире! Но това мъмрение не ще ли накара Петра още по-скрито и по-решително да върши работата?

Д р а г о м и р (*мисли*). А за по-голямо предпазване може по причина на някоя важна и полезна за царството работа Петър да се прати в някоя далечна област и там да се задържа. Това никому не ще се покаже лошево, а пък и князът не ще бъде опасен, особено като има добро прегледване.

А с е н. Така, така да направим, Драгомире.

Д р а г о м и р. Още едно ми се вижда необходимо, царю честитий. Пратеникът трябва строго да се изпита, а пък по никакъв начин да не се покрусва хубавото име на князът. Всичко трябва да се държи в голяма тайна и князът трябва да бъде чист пред народът.

А с е н. Да бъде така, Драгомире. Но защо Петър не е чист пред мене и пред бога?

Я в л е н и е 4

Прежните и Добрин

Д о б р и н (*влиза уплашено*). Злочестина, царю честитий! (*Покланя се.*)

А с е н. Какво още?

Д о б р и н. Симо умрял.

А с е н. Какво? Симо? (*Чуни ръце.*) Най-старият, най-добрият ми велможа. . .

Д р а г о м и р (*разперва ръце*). Какво казваш, Добрине! Та отзарана беше здрав, читав, весел.

Добрин. Отровен. . .

Асен (*бързешком*). Отровен?! Де? Кога?

Добрин. Не се знае още, царю честитий, но от тях излязъл здрав и читав, а после, щом се върнал, взел да се мъчи и в мъки умрял. Казват, че бил у негова светлост, князът.

Асен (*стресва се*). У Петра! . . . Оставете ме. (*Скланя глава на ръце*.)

Драгомир и Добрин (*поизглеждат се и тръгват да си отиват*).

Я В Л Е Н И Е 5

Прежните и началникът на тъмниците

Началникът на тъмниците (*втурва се и от вратата още сяда на колена*). Милост, царю честитий. (*Навежда се чак до земята*.)

Асен (*стреснато вдига глава*). И друго още? (*Приближава се до началника на тъмниците*.) Какво е, злочестний?

Драгомир и Добрин (*спират се като смаяни и безпокойни*).

Началникът на тъмниците (*умолително*). Милост, царю! Аз не видях, не знам как се случи. . .

Асен (*малко сърдито*). Ще кажеш ли ти какво е?

Началникът на тъмниците. Пратеникът, царю честитий, пратеникът, когото дадохте под мое нагледване, убит в тъмницата. . .

Асен. И това! . . . (*Крачи насам-нататък*.)

Драгомир и Добрин (*поизгледват се*).

Драгомир. Работата става сериозна. . .

Началникът на тъмниците. Убит и стражарят на тъмницата.

Драгомир. И не се знае кой?

Асен. Оставете ме. Идете си. . . (*Сяда и с две ръце закрива лице*.)

Другите си отиват

Асен и Петър

Петър (*влиза весел*). Добър ден, брате! (*Спира се, като вижда Асеня умислен.*)

Асен (*бързеешката вдига глава*). А! Ти ли си, Петре? (*Става. Натъртено*). Дал ти господ добро, брате.

Петър. Като че не си добре.

Асен (*усмихва се*). Нищо, Петре, бях се позамислил малко. Ти как си?

Петър (*весело*). Аз ли? Аз съм много добре. Никога не съм бил така добре, както съм сега.

Асен. Радвам се, Петре; ами защо ли така?

Петър. Защо ли? Защото нашите пламенни желания се изпълняват: царството ни от ден на ден укрепнува, народът забравя вече своите злочестини и се наслаждава със спокойствие и благоденствие, а името на Асеня, брате, благославя се с една искрена любов от целият народ. Ето в какво се уверих аз в сегашното си пътуване по държавата. . .

Асен. И тая народна любов към престолът и Асеня ти още повече я усили и укрепи, нали?

Петър. Не аз, а добротата на цар Асеня, неговите славни победи над враговете ни. Знаеш ли ти, че народът е много благодарен от това, дето чува, че царят му се готви след малко свършено да смаже лошите му врагове? Това е за учудване. Народът е готов с тебе да върви и в огънят.

Асен. И Асен не трябва да се страхува от никакви врагове, нито вътрешни, нито вънкашни, нали? (*Начева да се разхожда.*)

Петър. Ти ме учудваш, брате! От какво са ти дошли сега такива мисли? От възцаряването на Асеня и досега България не е имала вътрешен враг; тя и отсега нататък не може да има.

Асен (*турга си ръката на рамото му и го гледа в очите*). Ти вярваш ли това, Петре? Вярваш ли го ти? Дай, боже, да бъдеше така. . . (*Въздиша и се разхожда.*)

Петър (*гледа го смаяно; на себе си*). Това не е току-тъй: тук има нещо. (*Високо към братя си.*) Много време ли има, брате, откакто съм изгубил твоего доверие? Ти имаш нещо на сърце си, ти се мъчиш от някоя страшна мисъл. . .

А с е н (*спира се*). Догади се, брате. Да знаеш колко ме боли сърцето, колко ми е мъчно, Петре! . . .

П е т њ р. Та от що, брате? Вярвай, че аз нищо не отбирам. Та и откога това? Отзарана не бяхме ли наедно? Ти беше съвсем инак. . .

А с е н (*приближава се до Петра*). Симо умрял, Петре.

П е т њ р (*уплашено се дърпа назад*). Симо ли? Че той преди малко беше с мене. . . Е сеги е се върнахме от разходка, смяхме се, приказвахме. . . Той беше така весел, здрав, говорлив. . .

А с е н. Смъртта му е от отрова.

П е т њ р (*смаяно*). От отрова! . . . Симо беше един от най-преданите, от най-верните велможи. . . От отрова! Да, брате, тука има нещо.

А с е н (*усмихва се*). И аз тъй мисля, Петре. И да ти кажа ли какво е? (*Намъртено.*) Появява се враг, опасен, страшен, който иска да нанесе убийствена рана на нашият народ, който иска да направи прах и пепел нашите досегашни грижи и трудове, който иска да снижи и свършено да опропасти българското царство. . .

П е т њ р. Какво? Какво? Враг опасен, страшен? Та ние първи път ли ще се срещаме с врагове опасни и страшни? Слава богу, ние сме научени да смазваме страшните си врагове. . . Или. . . сега ние не сме онези, които бяхме преди? Или сега у нас наместо юнашка кръв тече вода?

А с е н. Петре! Врагът е страшен, защото е отвътре, защото се намира в палатите, защото. . .

П е т њ р. Има съзаклатие ли? Не вярвам, брате мой: Асеня обичат всички. . .

А с е н (*усмихва се горчиво*). Така е, но чувай какво има: този враг почена вече кървавото си дело — Симо е първата негова жертва. . .

П е т њ р. Така!

А с е н. И знаеш ли още какво има: от Цариград получихме страшни вести.

П е т њ р. От Цариград ли?

А с е н (*гледа го в очите*). Та и още има: пратеникът, който донесе тези страшни вести и който се турна в тъмницата, намери се, е сеги е, убит в тъмницата; убит се намери и стражарят. Нима ти нищо не знаеш за всичко това?

П е т њ р (*смаяно и уплашено*). Какво казваш ти, брате мой! Сега първи път чувам. . .

Асен. И чувай, чувай още. Този враг... знаеш ли го ти кой е той?

Петър. Колко страшно ме гледаш и колко си безпокоен?

Асен. Знаеш ли го ти — този враг? Той е... той е — брат ми! *(Показва с пръст на Петър.)*

Петър *(стреснато извиква)*. Ах!... *(Улавя се за космито и уплашено гледа на Асеня.)*

Асен. Брат ми, милият ми брат Петър!... Чети и се радвай. *(Подава му едно писмо и с кръстосани ръце стои отпредя му.)*

Петър *(бързешком взема писмото, разтреперан, чете го мълчешката, слехти, изпуца писмото и скланя глава на ръка)*.

Асен *(разперва ръце и се смее горчиво)*. Позна го... позна писмото си. *(Кръстосва пак ръце, гледа Петра, клати глава и жаловито.)* Брат ми, в жилите на който тече истата кръв, както и в моите; брат ми, който си е проливал кръвта за свободата на милото ни отечество; брат ми, който вярвах да обича народа повече, отколкото сам аз, който мислех, че е готов да жертвува мило и драго за добродетелната на тоя народ — този ми брат вика сега най-лошите неприятели на царството ни, вика гърците да дойдат с войска в България да му помагат...

Петър *(постресва се и си остава в прежното положение)*.

Асен. И защо? Против кого? Против брат му Асеня и за тази... за тази царска корона! *(Показва на короната си. Въздиша.)* Предава милият си народ на най-лошевите му неприятели, обрича на опростаяване българското царство, само и само да види тая корона на главата си... И кой го прави това? Брат ми! Брат ми Петър... *(Отчаяно стиска ръце и скланя на тях глава.)*

Петър *(силно се стресва, но все с наведена глава гледа на брата си. Потреперва.)*

Асен *(вдига глава)*. Брате, брате! Де останаха трудовете и грижите, които правихме ние, за да видиме народът си честит и свободен? Де останаха ония свети чувства, които те правеха да презираш всички опасности и неуморимо да вървиш към намислената света цел? Де остана пролятата от тебе кръв за свободата на милата ни татковина? Докарай си на ум, брате, колко пъти си ме насърчавал ти, когато аз изгубвах всяка надежда, колко пъти си ми давал ти добри съвети и как се радвахме ние при всяка една и най-малка наша победа...

(Клати глава.) Докарай си на ум, Петре, детските ни години, когато на майчини ръце още ние ѝ се обещавахме да направим народът си добродетелен, да въздигнем и укрепим българското царство — докарай си на ум как хубаво се радваше тогава майка ни и как хубаво ни благославяше. . . Това ли е чакала тя от нас? Та и за това ли е било всичко? (Показва на короната си.) За това ли са били толкози трудове, толкози мъки? (Клати глава.) Брате, брате! Ако е било за това, защо не ми каза още тогава? На драго сърце бих ти отстъпил първенството. Или защо не ми кажеш сега? Ето я нă (снима короната от главата си и я турга на столът); за да я получиш, не ти трябва да викаш неприятели и да опропастяваш царството ни, да озлочествяваш народът ни; аз сам ти я отстъпвам. Бъди ти цар и вярвай, че когато работата бъде за доброто и честта на България, Асен ще ти бъде един от най-верните, най-преданите, най-покорните робове. . .

Петър (клати глава и като че се подзема; после тресеешком вдига глава). Брате! Бог на небето, който вижда и познава всичко, нека бъде съдия между мене и моите клеветници. (Отива си с наведена глава.)

Асен (глежда подиря му). Отиде си и нищо повече? А гласът му тъй тих, тъй нажален, погледът му тъй наскърбен. . . Клеветници, каза той. Дано, дано, о, боже! Дано да се лъжа! Дано да е това клевета върху брата ми, върху хубавият ми брат Петра. . . (Прави две-три крачки, вижда писмото, що го изпусна Петър, взема го бързешком и вперва очи в него.) Ах! Това е братово ми писмо, тук пише ръката на брата ми Петра. Защо това не е сън? (Сяда на столът и опира глава на ръка.)

Я В В Л Е Н И Е 7

Асен и Мария

Мария (влиза бързешком и уплашено). Тате!

Асен (вдига глава). Марийка! (Мъчи се да се усмихне.)
Що е, чедо мое?

Мария. Защо това тъй, тате?

Асен. Какво е, Марийке? Ти трепереш, я гледай! . . .

Мария. Уплаших се, тате.

Асен. Че от какво?

М а р и я. Палатът пълен с войска, тате, стражата безпокойна, велможите мълчешком тичат нагоре-надолу.

А с е н (*на себе си*). Така скоро! . . . (*На Мария.*) И не ти ли казаха защо е това?

М а р и я (*упорито гледа на татка си*). Казаха ми, че нечакано се е дало повеление да има утре тържество и затова било туй смущение и безпокойство, но виждам аз, че не е тъй. . .

А с е н. Тържество! . . . (*Усмива се с въздишка.*) Наистина, утре ще имаме голямо тържество, Марийке.

М а р и я (*още по-упорито гледа на татка си*). Не ме плаши, тате! Ти си наскърбен и нажален, не виждам ли аз? И чичо. . . Не, тате! Тук има нещо, има лошево нещо.

А с е н. Я гледай колко си безпокойна.

М а р и я. И чичо, тате, и той излезе оттука със сълзи на очи. . .

А с е н (*стреснато*). Със сълзи ли?

М а р и я. Със сълзи, тате! И тъй нажален, тъй наскърбен, тъй убит, щото нито ме видя, нито ми се обади, като го запитах.

А с е н. Така.

М а р и я. Така, тате, така. . . А пък Драгомир и Добрин го чакаха пред палатът му и влязоха подир него. . . Войска, тате, имаше наоколо. . .

А с е н (*затуля лице с ръце*). Така скоро! Не трябваше тъй скоро. . . не трябваше да бързат така.

М а р и я. Аз ме е страх, тате! Какво има?

А с е н (*открива лице*). И сълзи, казваш, имаше на очите му?

М а р и я. О, боже! Какво ли е?

А с е н (*мъчи се да се покаже спокоен*). Ние изгубихме Сима, чедо мое.

М а р и я (*зачудено*). Как го изгубихме?

А с е н. Той умря.

М а р и я (*смаяно се дръпва назад*). Дядо Симо ли? Че кога?

А с е н. Преди малко.

М а р и я. Че преди малко ние бяхме наедно. Аз го оставих у чича.

А с е н. И той беше здрав, весел?

М а р и я. Така здрав, така весел като никога! Разказваше ни, разсмиваше ни. . . Ние го дразняхме, лъжехме го, като му подавахме чаша с вино. . . Тодорка наливаше, а аз му подавах и тъй беше весело на всинца ни. . . Така изеднъж.

А с е н. Той ми беше един от най-добрите велможи, чедо

мое: да го изпроводим поне, както прилича. . . Иди се приготвяй за туй печално тържество, дъщерко моя.

М а р и я. Това ли е било тържеството! *(Отива си печална.)*

А с е н *(гледа подиря ѝ и тежко въздиша)*. Никога не се научвай, чедо мое, каква люта рана гори в татковото ти сърце! Поне ти недей се научва това и недей изпитва тези горчиви мъки, които така люто късат сърцето ми. *(Умислен.)* Със сълзи на очи! И те вече се разпоредили. . . *(Мисли и въздиша.)* Всичко е вече свършено между нас и ние, два брата, вече сме чужди един на друг! . . . Каква голяма пропаст ни раздели и как скоро! . . . *(Крачи.)* Никога вече не ще се прегърнеме ние като братя, не ще се сприкажеме и посъветваме като братя. . . Или той може би ще се яви тук братоубийца. . . *(Стресва се.)* Колко съм злочестен! *(Скланя глава и стои така)*.

Я В Л Е Н И Е 8

Асен и Петър

П е т ъ р *(влиза преоблечен в пътни дрехи, спира се и гледа на братя си, клатешком глава, с наскърбен глас)*. Ти си нажален. . . ти мислиш. Защо мислиш? Погледни! Твоята царска воля се изпълня по-скоро, отколкото може би се надяваше ти сам. Ти отрано си се разпоредил така и на, гледай: аз отивам, за където ти е волята. „Никой не трябва да знае защо Петър тъй скоро оставя Търново“ — и никой не ще да знае! Погледни! Аз съм готов. . .

А с е н *(повдига глава, изглежда брата си със страх и пак я свежда)*.

П е т ъ р. Защо си нажален? Защо мислиш? Петър, изменникът, предателят на отечеството и царството, отива си вече. Петър оставя Търново, а заедно с него *(въздига глас)* махва се оттука и злото. . . *(смее се)* махва се злото, ужасното зло. . . махва се проклят. . . *(Бързешком се улавя за сърцето; със снижен глас.)* Но спри се, сърце, защо толкоз тупаш? *(Мълчи. Клати глава.)* Успокой се, брате! Аз отивам. Защо мислиш? Ето: опозорен, унижен. . . вече чужд от братско доверие, от братска любов, Петър си отива и ще си прекарва дните в краищата на милото си отечество като един от най-отхвърлените, най-ужасните злодеи! . . . И кой знае? Може би последното слово, което Петър ще чуе, преди да иде в гробът, ще

бъде проклятие от брата му, проклятие от цял народ. . .
И защо? *(Гласът му плачешката се прекъсва и той затуля бързешком лицето си с ръце.)*

А с е н *(и той затуля лице с ръце).*

П е т ъ р *(вдига глава тресешком).* Но изменникът, предателят и убийцата си отива! Не мисли: няма вече от какво да се безпокоиш и страхуваш. . . Прощавай! Прощавай, брате мой, и успокой се! . . . *(Отива си.)*

А с е н *(стои със закрито лице. Зачува се жална песен, Асен открива лице и слуша).*

П е т ъ р *(пее зад сцената):*

Защо, защо, съдбо,
ти толкоз ядовито
сърце ми нарани?
Защо, защо, съдбо?
Обичах брата аз,
о, как обичах! . . .
Но ти, съдбо,
ти, зла съдбо,
уби ти таз любов
и раздели нас,
навеки раздели.
Защо, защо, съдбо,
ти толкоз ядовито
два брата раздели?
Защо, защо, съдбо?

Ах, тежка е,
горчива е
и мъчна е
такваз раздяла!

2

А с е н *(простира ръце, към дето се чува гласът).* Петре, брате! . . . *(С отчаяние отпуща ръце.)* О, тежко било да бъде човек цар и брат! . . . *(Отива си.)*

Я В Л Е Н И Е 9

И с а к с а м

И с а к (*влиза острожно и кихва*). Наздраве! Добър път! ... Ха, ха, ха! Как всичко върви добре! . . . И не ти трябва много залисия; натъкми всичко умно, дай му пътят и после кръстосай ръце, стой и гледай само — всичко ще стане по волята ти. (*Разтрива ръце.*) Ех, че умни глави били тези българи. . .

Я В Л Е Н И Е 10

И с а к и Т о д о р к а

Т о д о р к а (*показва се острожно и гледа по страните*).

И с а к. Дойди, Тодорке, дойди!

Т о д о р к а (*влиза*). Ти тука ли си?

И с а к. Ами че как! Трябва да се нагледва, чедо мое, да не удари някак накриво. Ами ти!

Т о д о р к а. Остави се! Аз се измъчих с Мария; страх ме беше да не дойде тук и да намери чича си. . . Тя, глупавата, мисли, че всичко е за Сима. А Симо. . .

И с а к. Знам, знам. . . И пратеникът отиде подире му, но — тс, сега за това. Ами видя ли как сладичко се прощаваха двамата братчета? Ехе! Сякаш че бяха гълъбчета.

Т о д о р к а (*смее се*). То стана много хубаво! Само, тате, да се махваме оттук, да не би да ни намери някой. . . Знаеш, дяволът си няма работа. . .

И с а к. Не бой се. Иванко е дал заповед на стражата да ме пушат навсякъде, ама ти добре казваш, да се махваме. . . (*Отиват си.*)

ДЕЙСТВИЕ ТРЕТО

СЦЕНА ПЪРВА

Иванковите палати

ЯВЛЕНИЕ I

Иванко и Драгомир

Иванко (*седи дълбоко умислен*).

Драгомир (*влиза*). Ти си се върнал вече; барем свършили нещо?

Иванко (*вдига глава*). Свърших. (*Въздиша и скланя глава*.)

Драгомир. И благополучно?

Иванко (*само с глава потвърдява*).

Драгомир. Слава тебе, господи! (*Сяда*.) И отвън всичко е благополучно, само трябва сега. . .

Иванко (*вдига глава*). Колко и какви големи жертви иска нашето дело, брате! (*Клати глава*.)

Драгомир (*усмихнато*). Ти мислиш, че Мария не ще да се радва, като се види царица? Бъди спокоен, Иванко! Жените са все жени: покажи на жената нещо пъстричко, таквоз, което да бие на очи, да блещи, и жената зарад него забравва всичко. (*Смее се*.)

Иванко. Но да-й-да знаеше ти колко пламенно и искрено ме обича тя! . . . Да-й да видеше, брате, колко много се радва тя, каква добротестина се изказва в очите ѝ, на лицето ѝ, когато чуе тя от мене, че аз я обичам! . . .

Драгомир. Та какво по-добро искаме от това? Ще каже, че нашата работа много благополучно ще се свърши.

Иванко. На мене ми е мъчно да я лъжа така лошо, брате мой. Не знаеш ти колко ми дохожда мъчно и тежко, когато гледам на нейната хубава радост и когато си помисля, че всичко това ще се развали, че нейните най-свети и сладки надежди ще се обърнат на прах и пепел. . .

Исак (*подслушва*).

Драгомир. Да не ти се е възвил пак умът?

Иванко. Но аз обичам Тодорка, разбираш ли? Аз я обичам и не мога да се откажа от нея. Как! Без нея аз да царувам? Тодорка да не бъде украсена с царска корона? Да бъде тя отхвърлена, оставена? . . .

Драгомир. Аз пък ти казвам, че без Мария всичките ни трудове ще отидат напусто. (*Става*.) И гледай що ни чака тогава: всичко ще се натрупа на нашата глава, а ти знаеш как народът обича Асеня и какво би направил на неговите врагове.

Иванко (*става*). Само да сполучех аз сега, та после — лесна е разправата с народът.

Драгомир. Чувааш ли? Само тогава се надявай за успех, само тогава вярвай, че ще спечелиш любовта на народа и ще се удържиш на българският престол, когато всичко се струпва на Петра, а ти се явиш като защитник на злочестият Асеня, Мария пък те провъзгласи явно и тържествено за свой мъж и наследник на татка ѝ.

Исак (*вдига ръка*). А-а! Май на лошево се възвива.

Иванко (*умислено клати глава*). Колко е лошево!

Драгомир. Лошево, нелошево — така трябва да стане. А пък ако не стане така, тогава, колкото и да успееме, не чакай друго нищо освен смъкване от престолът, междуособие, опропастване на царството — това трябва да чакаме.

Исак. О-хо-хо! Пак му стигало умът. . .

Иванко. Мъчно!

Драгомир. Няма нищо мъчно. Имаме още доста време. Никой не знае нищо, всичко е приготвено хубаво, ти имаш вече в ръце царския палат — полекичка, тихичката да се свърши работата, тая нощ ли, през другата нощ ли, но така, щото и Иванко, и Драгомир, и тоз, и онзи да си останат чисти, любители на Асеня и спасители на царството и престолът. Разбираш ли? Така и Мария, и народът — ако щеш, и потомството ще ни благославя.

Исак. Мишките много кроят, но да видиме котката какво ще рече. . . (*Готви се да влезе*.)

И в а н к о (*въздиша и клати глава*). Както щеш говори, ама — мъчно!

Я В Л Е Н И Е 2

Прежните и И с а к

И с а к (*влиза бързешком*). Новости, славни велможи, новости!

И в а н к о и Д р а г о м и р (*стреснато се обръщат към него*).

Д р а г о м и р. Какви новости?

И с а к. Малко са не тъй добри, ама за решителни хора това е нищо. Виждате ли, аз обичам да правя философски заключения. . .

И в а н к о (*нетърпеливо*). Новостите?

И с а к. Новостите са за нашата работа.

Д р а г о м и р. Че какви са?

И с а к. Те са такива, щото една минута бавение — и ние сме загубени.

Д р а г о м и р (*безпокойно*). Че какво има? Кажете де!

И с а к. Отец Иван е в Търново.

И в а н к о и Д р а г о м и р (*стреснато се повъзвиват настрана*).

И с а к. Известията са верни. В Цариград го няма и не знаят кога е избягнал оттам. Но днес в манастирът аз забележих едно небивало движение: старците шетаха нагоре-надолу, но на лицата им се виждаше задоволение, на литургията пък споменаха Петровото име.

Д р а г о м и р (*ядосано*). Тук е отец Иван! (*Към Иванка*.) Виждаш ли как се възвива работата?

И в а н к о (*мисли с наклонена глава*).

И с а к. Нито минута трябва да се губи! В тая нощ трябва всичко да се свърши, чувате ли? Инак ще бъдем избиени като добитъци: аз добре зная отца Ивана.

Д р а г о м и р (*още по-ядосано*). Може вече и да е късно. . .

И в а н к о (*бързешком вдига глава*). Нека бъде така! Царят ще излиза ли тази вечер от палатите си, Драгомире?

Д р а г о м и р. Не.

И в а н к о (*помислюва*). Утре е св. неделя; не ще ли ходи той на вечерня?

И с а к. Той е богомолец, трябва да иде.

Драгомир. Вечернята ще бъде в домашната черква.
Иванко (*мисли доста дългичко и после бързешком*
вдига глава). Готов ли си, Драгомире?

Драгомир. Още отдавна.

Иванко. Иди, кога е така, и дай потребните наставления и повеления на Добриня и Милка. Ти сам запази добре палатите и малко нещо след четвъртата стража да дадеш условния знак.

Драгомир (*весело*). Така трябваше отколе.

Иванко. И сега не е късно. Ха де!

Драгомир и Иванко (*отиват си*).

Исак (*вика подиря им със снижен глас*). Да живее Иванко, българският цар!

Я В Л Е Н И Е 3

И с а к с а м

Исак (*доближава до вратата, ослушва се и после се връща назад. Смее се*). Де ти останаха умните планове, Драгомире? Я гледай, я! . . . Умни глави, хитри глави — все планове кроят. . . (*Смее се. Разтрива ръце със задоволение.*) Ох, как добре върви работата! . . . Сега не остава друго, освен да ида да обадя на Асеня всичко. (*Усмехнато клати глава.*) Добре, че дойде отец Иван — господ здраве да му дава, — той ще ускори работата! Асен на мене не би повярвал. (*Разтрива ръце и се разхожда. Спира се и с глас се смее.*) Добро момиче била тази Мария, божя кравица. За да увери Иванка в любовта си, тя му даде ключът от тайните врата, които водят в нейните покои и в покоите на татка ѝ. О, туй любовта било чудно нещо! . . . Добре! Тази нощ голяма, знаменита нощ ще бъде. И кой ще спечели? Все Исак. Каквото и да стане — все Исак ще спечели. (*Разхожда се и мисли.*) Но кое е по-добро? (*Спира се.*) Царица — междуособие, царица — междуособие. . . Или едното, или другото. (*Разхожда се и пак се спира.*) Но последното е по-добро, наистина, по-добро, бога ми, по-добро! (*Усмехнат.*) На, е тъй ъ (*върти си ръцете*) ще бъде тогава в България, на каша ще се обърне всичко. . . Тогава тичай, Алексее, със своите легиони, бий, коли и тъпчи тези нищожни хора! Робове, вечни робове ги направи! . . . А! Роб, ха? Исак роб у българският цар? Ще ви кажа аз вам

как се робува! . . . (*Заканително клати глава и тръгва да си отива.*)

Я В Л Е Н И Е 4

Исак и Тодорка

Тодорка (*влиза бързешком*). Откога те търся, тате! Исак (*уплашено се възвива към Тодорка*). Колко ме уплаши, Тодорке!

Тодорка. Лошево, тате! Работата лошево отива. Не ти ли думам аз?

Исак (*приближава до Тодорка*). Какво е, Тодорке? Я гледай каква си сърдита.

Тодорка. Ба, ти искаш да се хия, когато според тебе всичко се изгубва сега.

Исак. Та кажи де, да видим!

Тодорка. Какво да кажа? Не казвах ли аз, че Мария ще жертвува мило и драго зарад Иванка? Че тя е готова да направи всичко само и само да спечели Иванковата любов? Ти все казваше, че няма да бъде. На сега, иди, та се радвай сам. . . (*Гневно се разхожда.*)

Исак (*гледа я, но не казва нищо*).

Тодорка (*спира се насреца му*). Какво ме гледаш? Мария се съгласила с Иванка да погуби татка си. . .

Исак (*запретява ѝ с ръка*). Полека, Тодорке! Не знаеш ли, че не сме в Цариград? (*Огледва се настрани.*)

Тодорка (*снижава глас*). Но чувай, тате, чувай! Мария е съгласна с Иванка, тя му казала пътят отде да влезе, без да го види някой, в царските палати да убие татка ѝ, дору той спи. . . Чуваш ли?

Исак (*поподръпва се и сдържано се смее*). Това ли било? (*Смее се.*)

Тодорка. Но, тате, тя сама му дала ключът. . .

Исак. Е, Тодорке, хубава си, ама си глупичка. Татко ти не е от онези, дето да не знаят какво вършат. Бъди спокойна, чедо мое. Аз видях всичко — и как Иванко лъжеше Мария, за да измами от нея ключът, и как тя се склони, как се плашеше, как се оглеждаше насам-нататък и всичко, всичко. . . Нищо не може да се скрие от мене.

Тодорка. Но тя не казва на татка си, тате, чуваш ли? На татка си не казва!

И с а к (*разтрива ръце*). Така и трябва, Тодорке, така и трябва. Не бой се, работата върви много добре. Но ха да си вървим сега.

Т о д о р к а. Само гледай, тате, да не стане нещо, че. . . (*Отиват си.*)

СЦЕНА ВТОРА

Царските палати

ЯВЛЕНИЕ I

Асен и Драгомир

А с е н и Д р а г о м и р (*влизат. И двамата умислени*).

А с е н. И никаква злочестина не стана?

Д р а г о м и р. Само един господ можа да запази от злочестина. Иванко навреме съгледа злодееца и изпревари ударът. В ръката е закачен, но твърде малко.

А с е н. Горкият Иванко! И все зарад мене. Ами злодеецът уловен ли е?

Д р а г о м и р. Уловен е, царю честитий. (*Въздиша.*)

А с е н. Ти въздишаш, Драгомире, ами я попитай мене какво ми е. . . (*Въздиша и той.*)

Д р а г о м и р. Важни работи се откриват, царю: страшно е да помисли човек. . .

А с е н (*свъздишка*). И всичко това се върши от брата ми. . .

Д р а г о м и р. Но по всичко се вижда, царю, че князът е влязъл в примките на някои честолюбци. . .

А с е н (*мълчешком клати глава. После.*). И ти казваш, че сте взели добри мерки, че стражата е будна, че палатът е добре заварден?

Д р а г о м и р. Добри мерки са взети, царю.

А с е н. Само никому да се не закача нито косъм от главата, дору добре не се изпита работата. Иванко успокоен ли е добре?

Д р а г о м и р. Успокоен е, царю честитий.

А с е н. Свободен си, Драгомире.

Д р а г о м и р (*ниско се покланя и тръгнува да си отива. На себе си*). Колко хубаво стана! Сега вече можем свободно да се разпореждаме със стражата в палатът. (*Отива си.*)

Я В Л Е Н И Е 2

А с е н с а м

А с е н (*разхожда се умислено*). Гледай, гледай докъде отива брат ми! За постигване на честолубивите си намерения той пред нищо не се спира. Колко съм бил излъган аз, като съм вярвал, че едно братско мърнение и изобличение ще го вразуми и възвърне от пагубните му замисли. . . (*Поспирва се и мисли. Тръгнува пак да се разхожда.*) Колко мъчно нещо било да се нарани сърцето ни от най-обичлив брат. . . Брате, брате! Да знаеш как ми плаче сърцето за тебе! Колко пъти те виждам аз в сънят си чист, невинен и мене ми е драго-драго! Аз те прегръщам и като дете плача от радост. . . Но това бива само насън, а наяве. . . (*Затуля лице с ръце и стои така. Шепне.*) Нови злодейства! Нови беззакония. . . (*Открива лице и клати глава.*) Да се убие Иванко, този Иванко, на когото България трябва да благодари за славата и величието си, който в най-страшните битки е бил в челото на българските юнаци, който и сега е готов да си пролее кръвта, за да запази българското царство от снижаване и опропастяване. . . Белите коси на Сима не можаха да спрат твоята ръка. Ти предателски ме лиши от най-верният ми велможа и сега пак предателски искаш да убиеш Иванка, за да можеш по-лесно да станеш и братоубиец. . . И ти си мой брат! Брат на Асеня! . . . (*Сяда и със силна въздишка опира глава на ръка.*) И с а к (*понадничва и пак се скрива*).

Я В Л Е Н И Е 3

А с е н и о т е ц И в а н

О т е ц И в а н (*в просеишки дрехи влиза от невидено място и пада на колена*). Боже! Спаси Асеня! . . . (*Умолително вдига ръце нагоре.*)

А с е н (*скочва уплашено*). Човече! Кой си ти и отде се взе? (*Посегва да даде знак, за да дойдат телохранителите му.*)

О т е ц И в а н. Стой, Асене! Ето кой съм! (*Снема калпакът от главата си. Бялото му дълго косме се посипва по рамената му.*)

А с е н (*с разперени от учудване ръце*). О т е ц И в а н!

О т е ц И в а н (*става*). Аз съм, Асене.

Асен. Но тъй и в този час! И отде?

Отец Иван (*показва на дрехите си*).

Асен. От подземелието. Та защо?

Отец Иван. Царю, твоят живот и царството. . .

Исак (*подслушва*).

Асен. В опасност са, знам, отче... (*Въздиша.*) Брат ми. . .
(*Скланя жаловито глава.*)

Отец Иван. Гресиш против бога, царю.

Асен (*смаяно гледа на отец Ивана*).

Отец Иван. Петър е невинен.

Асен (*силно зарадван*). Невинен? Повтори, отче! Моля ти се, повтори! Невинен?

Отец Иван. С най-коварен начин Петър е очернен пред тебе и отстранен от Търново. . .

Асен (*радостно сключва ръце*). Боже мой! Брат ми невинен! И ти не си ми писвал никогаж? И той не е мислил. . .

Отец Иван. Лъжа и клевета. . . Но да не губим време.

Асен (*замислено*). Че кой? За какво?

Отец Иван. Иванко.

Асен (*подава се назад*). Иванко!

Отец Иван. Подбуден от Исака и дъщеря му. (*Исак прави безпокойно движение.*) Иванко иска да седне на българският престол. Брат му и недоволните от тебе велможи усърдно му помагат. Император Алексей чака от това междоусобие в българското царство и затова му обещал своята помощ.

Асен. Иванко! И всичко се е вършило така изкусно! . . .
(*Закрива лице с ръце.*)

Отец Иван. Исак, той върти всичката работа.

Асен (*все още със закрито лице*). Иванко. . . (*Открива лице.*) Не може да бъде, отче! Това не е Иванко.

Отец Иван. Царю!

Асен (*клати отрицателно глава*). Не може да бъде. . .

Отец Иван (*въздига глас*). Асене! В тази опасна минута аз стъпвам във всичките си права като твой духовник и ти повелявам да ме слушаш. С опасността на животът си аз избягнах от Цариград, претърпях хиляди мъки, дору стигна тук, по цели нощи гладен и пешком съм вървял из гори и канари, крил съм се из подземелията и ти не ми вярваш сега? . . .

Асен (*гледа на отца Ивана. Жаловито скланя глава*).
Добрий ми отче! Колко люто съм бил излъган! Как люто

нараних аз сърцето на брата си, на хубавият си брат!... *(Чуни ръце.)* И той се покори, покори се, отиде и нищо противно не ми каза.

О т е ц И в а н. Той е брат на Асеня.

А с е н. Но Иванко... Какво иска той? Почестите ли му са малко?

О т е ц И в а н. Той иска да стане български цар и за това е готов и да убие Асеня...

А с е н *(с въздишка)*. Верният и храбрият Иванко! Моят любимец!... *(Клати глава.)* И велможите са с него, нали?...

О т е ц И в а н. Най-главните.

А с е н *(усмихва се горчиво)*. Така, така... Милко, Добрин, Драгомир... Как той плачеше и съжаляваше падането на брата ми! Как и сега, преди малко... *(Клати презрително глава.)* Презреният!... А! Сега си обяснявам всичко... Какво заблуждение. Злочестните... *(Разхожда се умислено.)*

О т е ц И в а н. Царю! Всяка минута е скъпа.

А с е н *(спира се)*. Така, така, трябва да се бърза. Асен не трябва вече да се заблуждава, не трябва вече да мисли, че любовта на народът и велможите му е крепка защита против всяко зло... Така! Нека и те познаят гневът ми. *(Понечва да свика телохранителите.)*

О т е ц И в а н *(улавя го за ръката)*. Не смей, Асене. В палатът и в крепостта се разпореждат те, а над тукашните войскари главен началник е Иванко. Стражата, телохранителите...

А с е н *(горчиво се усмихва)*. И на тях не можем да се надяваме, нали?

О т е ц И в а н. Никой не знае за моето дохождане тук. Дай ми пръстенът си, царю, облегни се на мене и бъди спокоен. Те вършат скритата и ние само скритата ще можем да ги съсипем.

И с а к *(клима с глава)*.

А с е н *(дава му пръстенът)*. Вземи, отче.

О т е ц И в а н *(взема пръстена и го целува)*. Хвала на бога! *(Тръгнува да си отива.)*

И с а к *(бързешком си отива)*.

А с е н *(пристига го)*. Само да не се пролива кръв, отче. А най-много запазете Иванка, запазете хубавото му име...

О т е ц И в а н. Всичко ще стане добре, царю. *(Тръгнува пак.)*

Асен (*спира го*). Да-й-да можехте да ми го пратите тук. Той е с добро сърце. . .

Отец Иван. Всичко ще бъде.

Асен. Не е ли добре да почакаме до утре?

Отец Иван (*нетърпеливо*). Нито минута. (*Отива.*)

Я В Л Е Н И Е 4

Асен сам

Асен (*гледа подир отец Ивана и после закрива лице с ръка. Клати глава*). Милко, Добрин, Драгомир, Иванко и всички, всички!. . . (*Открива лице.*) А! Да се убие Симо — най-верният ми велможа. . . да иде Петър оттук унижен и оскърбен, сърдит и злобен на брата си. . . до последната минута да се поддържа в мене увереност в злонамереността на брата ми и с престорена преданост към мене да се заслепяват очите ми! Добър, чудесен план!. . . И аз можах да повярвам? И аз можах да видя в брата си измяна, предателство? О, злочестий аз! Колко съм бил излъган!. . . (*Закрива лице с ръце и стои така.*) Иванко, който ми беше толкова мил и драг!. . . (*Открива лице.*) Как много го обича Мария! Горката! Как ли ще ѝ се разкъса сърцето, като се научи за това!. . . (*Отива си нажален и умислен.*)

С Ц Е Н А Т Р Е Т А

Мариинът покой

Я В Л Е Н И Е 1

Баба Кера сама

Баба Кера (*седи и дреме. Стресва се*). Я гледай, задрямала съм. Не мога, като преди, ха де! Сега. . . (*закашлюва се*) сега и ми се доспива, и не мога вече. . . (*Кашли.*) Ехе (*кашли*), преди. . . (*кашли, сърдито*) палешката, н'ам що ме задави така изеднъж. Преди и по цели нощи съм седяла, та пак не ми е бивало нищо, а сега (*кашли*), дето седнеш, там и задремеш. (*Става и се прозява.*) Не знам туй

момиченце защо се забави така тази вечер. . . Среднощ стана, а тя още не си дохожда. Какво си приказват — бог ги знае! Тя е (кашли), млада е, не ѝ е нищо. . . (Понамества леглото.) Ех, омалях вече, ще ида да си легна, че когато дойде, нека ме разбуди, ако има нещо. (Отива си, кашляйки.)

Я В Л Е Н И Е 2

И в а н к о с а м

И в а н к о (отваря полекичка едни тайни врата и остро-рожно си показва главата; влиза малко, огледва се и после полека, на пръстите си, ходи и наднича тук-таме. Спира се). Слава богу! Няма никой. . . Най-много се боях да не се уплаши и да не се развика от таквази ненадейност. Сега тя чак утре ще узнае какво се е случило с татко ѝ. (Въздиша и начева да се разхожда и от време на време се озъртва.) Търсете ме из Търново. . . А! Отче Иване, чакай! Ще дойде време и с тебе да се разправиме. . . Казват, че Асен ме е викал при себе си. Знам аз какво е това викание. Добре! И аз ще ти дойда, Асене. Не мислех аз така скоро да стане това, но — какво да сторя. . . Ами Мария? (Спира се до едно цвете, което стои до леглото на Мария.) Горката Мария! Тя ме обича, тя ме люби от цяла душа и сърце. . . (Въздиша.) Марийо, Марийо! Жално ми е за тебе, Марийо, но какво да сторя? Твоята любов ми помага по-лесно да се възкача на татковът ти престол, ами после? Ще мога ли аз да се откажа от Тодорка? Но това не е възможно! И що чака тебе, горка Марийо? За благодарност аз ще ти дам най-добрият манастир във всичкото българско царство. . . (Усмивва се горчиво, клати глава и начева да се разхожда.) Добра награда, царска награда, хубаво отплащане за чиста, свята и дълбока любов! (Въздиша и се спира.) Колко щеше да бъде хубаво да не беше побързал отец Иван! Тогава всичко щеше да се свърши, без да догадиш ти нещо, и щеше да си бъдеш ти спокойна. . . А сега? Сега може би ти всичко ще научиш и тогава тежко и горко за тебе, сирота Марийо! . . . (Покрачва и помислюва.) Но не! В манастирската тишина, далеч от светският шум и светските грижи, ти, Марийо, в горещата към бога молитва ще намериш утешение на дълбоката си печал, ами аз? Ще намеря ли аз спокойствие на царският престол? Царската

корона не ще ли бъде тежка за носение? Твоите охкания и сълзи. . . (Закрива лице с ръце и стои така. Чува се кашлене. Иванко се стресва и начева да се озъртва.) Тс! Иде някой. . . (Скрива се.)

Я В Л Е Н И Е 3

Баба Кера сама

Баба Кера (влиза кашлящиц, разтрива очи и се прозява). Какво ми се почу мене, сякаш че някой ходеше тук и гълчеше. (Огледва се.) Няма никой, господи помилуй. . . (Прозява се и се кръсти.) Рекох да не е дошла царичката. . . (кашли) н'ам що се забави тя, среднощ стана вече. . . (Сяда до леглото и се прозява.) Сла. . . боже! Какво наопако е станало у нас в тези дни. Петър си отиде, бог знае как, царят оттогава насам все умислен, велможите всеки ден шетат нагоре-надолу като попарени, Марийка. . . Е, да речем, тя е млада и младостта си иска своето. . . (кашли) обича Иванка, без ум е от него и той от нея без ум, а пък всеки ден мислене, всеки ден охкане, хеле от тая утрина насам. . . Само дъртакът Исак, само той е весел и току митка насам-нататък, току разтрива и върти ръце. . . Да съм на царя, свързвам на шията му прищипнатата му дъщеря, та ги хвъргам в Янтра. . . Какво ги толкоз гладят и милват — не знам (свива рамена), никак не ми стига умът. (Прозява се.)

Я В Л Е Н И Е 4

Баба Кера и Мария

Мария (влиза умисленичка, но щом вижда баба Кера, весело към нея). Още ли ме чакаш, бабо?

Баба Кера (става). Ами че какво да правя, пиле? Ти не си дохождаш, че. . .

Мария. Наистина, аз се позабавих у татка, но ти да беше да си легнеш.

Баба Кера. Аз бях отишла, но рекох да те почакам още малко. И ти спи, хем чуваш ли? Я, се погледни на какво си заприличала? (Отива си.)

Я В Л Е Н И Е 5

М а р и я с а м а

М а р и я (*гледа подир баба Кера*). Горката! Колко се безпокои според мене. . . (*Въздиша и се умислюва.*) Горкият ми татко! Успокоява ме. . . Той мисли, че аз не съм спокойна заради него. (*Умислено се разхожда.*) И сега ако не повярва Иванко, тогава. . . (*Жаловито клати глава. Спира се.*) Колко се уплаших аз, като начена татко да ме разпитва! Сякаш че от очите ми познаваше, че го лъжа. Трябваше да му кажа. . . И защо не му казах? (*Мисли.*) Но Иванко толкова ми приръчва. . . (*Мисли.*) Та и защо да му кажех? Иванко само искаше да се увери дали го обичам аз дотолкова. Утре той пак ще го донесе. (*Повеселява. Умислюва се пак.*) Само. . . защо Иванко така много ми приръчва да не казвам на татка за този ключ? Ух, как трепереше ръката ми, като го вземах. Та и можех ли да не го взема, когато Иванко ми казваше, че иначе не ще повярва в моята любов, че ще се хвърли в Янтра, ще се убие, ако не го уверя, че го обичам? Горкият Иванко! Как се зарадва той! Как му светнаха очите от радост! . . . „Сега съм най-честит, Марийке“ — каза ми той с един огън в очите. Колко ме обича! . . . (*Весело пристъпва, но изеднѣж се умислюва и се спира.*) Но ключът? Той е у него. . . той не е тук. . . Защо така силно ми тупа сърцето? Защо ме побиват тръпки, като ми дойде на ум за това? Откакто го е взел, аз съм много безпокойна. . . Какво има? (*Като изнемощяла сяда на леглото и опира глава на ръка.*) Какво може да има? Иванко нали е тук? (*Мисли.*) Но. . . (*вдига глава*) в Търново се върши нещо. . . татко така много безпокоен. . . (*Скочва уплашено.*) Ключът. . . а татко не знае за това. . . (*Пристъпва безпокойна и уплашена.*) Защо не му кажах? Трябва да му кажа. . . (*Тръгнува.*)

Я В Л Е Н И Е 6

М а р и я и И в а н к о

И в а н к о (*изскача пред Мария*). Стой, Марийо! Къде отиваш?

М а р и я (*уплашено отскачва назад. Закрилва се с ръце и гледа уплашено на Иванка*).

И в а н к о (*усмихнато*). Тъй ли ти е драго, че ме виждаш, Марийо?

М а р и я (*уплашено*). Що търсиш тук, Иванко, в това време? И отде се взе?

И в а н к о (*жаловито*). Бягам, Марийо, спасявам си животът.

М а р и я (*с безпокойство пристъпва към него*). Ти си в опасност, Иванко? Има опасност за царството, за татка, за тебе? (*Безпокойно склучва ръце.*)

И в а н к о. Сега вече не съм в опасност, Марийо: твоята любов ми спаси животът.

М а р и я. Но, боже мой! Кой би дръзнал да те гони, Иванко? Кой са тези твои врагове?

И в а н к о. Враговете ми са силни, Марийо. Но кажи ми, обичаш ли ме ти?

М а р и я. И сега ли питаш?

И в а н к о. От цяла душа и сърце?

М а р и я. Ти си тук и в таквоя време, ключът от тайните врата е у тебе, а татко не знае за това, та още ли питаш ти?

И в а н к о. Кога е така, помогни ми, Марийо. Само ти можеш сега да ме направиш добродетелен или да ме погубиш.

М а р и я. Та какво е, боже мой? Какво е?

И в а н к о. То е страшно нещо. Марийо: аз бягам и се крия от татка ти.

М а р и я (*уплашено се подръпва*). Какво? От татка?

И в а н к о (*горчиво се усмихва*). Не ти се вярва? Слушай, Марийо. Дору бях още малък, аз обичах да си кича главата с венци и корони от книга. Когато първи път взех шлемът в ръка и препасах меч на пояс, аз се видях злочестен, дето нямаше на главата ми такава корона, каквато носеше татко ти. . .

М а р и я (*безпокойно и страховито начева да слуша*).

И в а н к о. И на бойното поле в най-страшните минути аз ставах триж по-страшен за неприятелят, защото в тези минути ми дохождаше на ум за царска корона. . . Най-сетне ми пришепнаха, че короната може да бъде моя, стига да имам аз желание. . .

М а р и я (*страховито*). Спри се, Иванко!

И в а н к о (*клати глава и жлъчно се усмихва*). Марийо! Оттогава нанасам аз не съм виждал ни минута спокойствие. Бивал ли съм между веселите си приятели, тая корона се е

изпречвала отпреди ми и в най-безгрижните смехове на приятелите си аз съм се чувствувал най-злочестен. . . Легвал ли съм да спя, татковата ти корона е разгонвала сънят от очите ми. . . Изправвал ли съм се на молитва, бог е бягал от мене.

М а р и я. О! (*Закрива лице с ръце.*)

И в а н к о. Марийо, Марийо! Да знаеш колко нощи съм прекарвал без сън, колко горчиви сълзи съм проливал и — все за тази корона. . . Аз се мъча, Марийо, много се мъча. . .

М а р и я (*без да си открие лицето, подзема се*). Татко! Татко!

И в а н к о. Аз трябва да си постигна желанието, Марийо, или да загина. И ти, ако имаш поне капка любов към мене. . .

М а р и я (*открива лице, гледа на Иванка и чуни ръце*). Ето защо си дошел!. . . Ето защо ти е бил ключът от тайните врата!. . . Ето защо ми толкова приръчва да не казвам на татка. . .

И в а н к о. Страшна е минутата, Марийо, и всичката ми надежда на тебе е сега. Не ще ли помогнеш ти на твоят Иванка?

М а р и я (*отчаяно се вдига и сключва ръце*). Ох! Това ли е била твоята сърдечна любов към мене? Затуй ли са били сладките ти любовни думи? Татко! Татко! Какво направих аз!. . . (*Удря се по главата.*)

И в а н к о (*горчиво се усмихва*). Та лошево ли стори? Мене ме гонят, мене ме търсят из цяло Търново и ако да не беше твоята любов, аз сега щях да бъда в ръцете на враговете си.

М а р и я (*стиска се за главата*). Моята любов!. . . Моята любов!. . .

И в а н к о. Но ти плачеш и се биеш по главата. Това ли е била твоята любов към мене? Така ли си готова ти да жертвуваш зарад мене мило и драго?

М а р и я (*отчаяно чуни ръце*).

И в а н к о. Добра любов!. . . (*Смее се.*)

М а р и я (*изеднѣж престава да чуни ръце и гордо се поизправва*). Иванко!

И в а н к о (*гледа я мълчешком. После*). Така, Марийо. Трябва или цар да стана, или да загина.

М а р и я (*само го гледа*).

И в а н к о. Склони, Марийо, и раздели с мене царуването — заклевам те в любовта ти към мене!. . .

М а р и я (*стресва се*). О, злочеста аз!. . . И татко нищо не знае!. . . (*Тръгнува.*)

И в а н к о (*улавя я за дрехата*). Стой, Марийо! Аз виждам гняв и презрение в твоят поглед. И така, ти нищо не ще направиш зарад мене?

М а р и я (*мъчи се да се издръпне*). Иди си, бягай оттука, Иванко.

И в а н к о (*прегражда ѝ път*). Аз не дойдох, за да бягам оттука, Марийо. Я погледни! (*Хвърга си горната дреха.*)

М а р и я (*подръпва се назад силно уплашена*). Ти си с оръжие!

И в а н к о. В палатът стражите са мои, всичките велможи са с мене, войската е с мене. Татко ти ще загине, Марийо.

М а р и я (*стреснато склучва на гърди ръце*). Моят татко ще загине? Моят мили татко? (*Сяда на колена.*) Иванко, не убивай татка ми!

И в а н к о (*смутено*). Той. . . Асен не ще загине. Само склони, Марийо, да разделиш с мене царуването.

М а р и я. Моля ти се, о, моля ти се, не го затривай! Убий мене, Иванко!

Бие четвъртата стража.

И в а н к о (*стресва се*). Чуваш ли? Четвъртата стража. Четвъртата стража, Марийо, разбираш ли ти? (*Тръгнува.*)

М а р и я. Не го убивай, Иванко, моля ти се. . .

И в а н к о. Склони, Марийо, след минута късно ще бъде (*Тръгнува пак.*)

М а р и я (*улавя го за дрехата*). Милост! Милост искам от тебе, Иванко. . .

И в а н к о (*дърпа се*). Пусни ме!

М а р и я. Моля ти се.

И в а н к о (*издърпва се и бежешком отива*).

М а р и я. Ах! . . . (*Пада на очи си и пак бързешком става.*)
Де си? Иванко! (*Тича слисана насам-нататък и излиза.*)

СЦЕНА ЧЕТВЪРТА

Асенюв покой

ЯВЛЕНИЕ 1

Асен сам

Асен (*седи облегнат на една ръка и дреме*).

ЯВЛЕНИЕ 2

Асен и Иванко

Иванко (*влиза бързо, но изеднѣж се спира, начева да дебне и се огледва. Стъзира Асеня и на себе си*). Той спи! . . . (*Изважда полекичка мечът си*.)

Асен (*разбужда се и бързешком вдига глава. Става*). Иванко! Аз те чаках, Иванко.

Иванко (*смутен, скрива меча зад ръката си*). И аз дойдох, царю.

Асен (*показва с ръка и се усмихва*). Та нима за царят ти, Иванко, има някаква опасност, че си дошел с меч в ръка да го запазваш?

Иванко (*смутено*). Царю. . . (*Дохожда в себе си и гордо вдига глава*.) Аз дойдох за короната ти, Асене.

Асен (*усмихва се*). Така! Ще каже, че всичко е било истина.

Иванко (*показва мечът си*). Ти сам виждаш.

Асен. Ами че не ще ли ти бъде тежка тая корона, Иванко?

Иванко. Аз ще те оставя да живееш, но само. . .

Асен. Колко си великодушен, Иванко! Но вземи (*подава му пръстен*), нека ти служи това за защита от моите хора. Иди си и бъди спокоен: Асен ти прощава всичко. . .

Иванко. Не се лъжи, Асене, всичко е свършено за тебе. Палатите са обиколени от моите хора; вътре в самите палати стражата е моя; велможите. . .

Асен. И те с тебе, знам. Ами брат ми Петър — той не е ли с тебе?

Чува се силен звон.

И в а н к о. Чуваш ли, Асене?

А с е н. Това е отец Иван, Иванко, но ти си в безопасно място. Остани тук и бъди спокоен.

И в а н к о. То е брат ми и другите велможи. (*Пристъпва към Асеня.*)

А с е н. Как ми е жално за тебе, Иванко. . .

Чува се отвън шум.

И в а н к о (*стреснато пристъпва към Асеня и се поозъртва*). Нека бъде така. . . (*Решително пристъпва.*)

А с е н (*бързешком изтеглява меч*). Българската корона. . .

Бият се.

И в а н к о. Ти ще умреш. . .

А с е н. Българската корона прилича на достоен човек, а не на изменник. . .

И в а н к о. Никой не е с тебе. . . и Мария, твоята дъщеря. . .

А с е н. Мария!. . . (*Отстъпва.*)

И в а н к о (*по-силно пристъпва*). И тя е с мене. . .

А с е н (*отстъпва*). Мария!. . .

И в а н к о. Тя ми даде ключът от тайните врата. . . Тя ми каза, че спиш. . .

А с е н. Мария? (*Отстъпва и начева твърде слабо да се защитава.*)

Зад сцената се чува Мариинът глас: „Татко! Татко!“

А с е н (*вдига меч и си остава така. Гледа към там, отдето се чува Мариинът глас*).

И в а н к о (*спуска се и го ръзва в сърцето*). Така.

А с е н (*стресва се, изпуца мечът си и се улавя за раненото място. Пада*).

Я В Л Е Н И Е 3

Прежните и Мария

М а р и я (*влиза тичешком. Косите ѝ разпуснати и разбъркани. Слехти и се озъртва*). Татко! Де е татко? (*С ужас вперва очи на татковът си труп, приближава се с разгърнати*

ръце и вика отчаяно, като вдига ръце нагоре.) Ах! . . (Пада.)

Отвън се чува бой и вик: „Да живее Иванко!“

Иванко *(гледа смаяно на убитият Асеня)*. Асен!
Асен убит! . . *(Захвърля меч настрана и се наклонява над Асеня, като се улавя за главата.)*

Я В Л Е Н И Е 4

Прежните и Драгомир, Добрин, Милко,
двама други велможи, Исак и Тодорка

Драгомир, Добрин, Милко и двамата
велможи *(влизат с голи мечове и викат)*. Да живее Иван-
ко, българският цар!

Исак и Тодорка *(влизат от другата страна)*.
Да живее Иванко!

Исак *(гледа усмихнат Тодорка, показва на Асеня и Мария и разтрива ръце)*.

Я В Л Е Н И Е 5

Прежните, двама калугери и двама
войника

Калугерите *(влизат, биящиц се с двамата вой-
ника, и викат)*. Да живее Асен!

Войниците *(викат)*. Да живее Иванко! *(Бият се.*
Калугерите и един от войниците падат. В градът се чува
бой и виковете: „Да живее Асен! Да живее Иванко!“)

ДЕЙСТВИЕ ЧЕТВЪРТО

СЦЕНА ПЪРВА

Обиталището на Исака

ЯВЛЕНИЕ I

Драгни сам

Драгни (*облечен в хубави дрехи на царски телохранител, разхожда се по стаята*). Сбъди се, бей! Сбъди се! Някак не тъй стана, ама все стана; да видим още какво ще стане. (*Поспира се и се позамислюва. Въздиша.*) Сѐ н'ам що ми е. . . Толкоз време стана, а аз все не мога да го забравя. И какво страшно беше! (*Разхожда се мълчешком. Спира се.*) Ами ако е истина, дето казва бабата? Тя каквото кажела, все се сбъдвало. За то оттогава насам те и двамината — татко и дъщеря — така са радостни, все радостни. . . Никак не ми стига умът, никак! Това го казваше Миховата Стоянка — горката! Колко лошо беше се изблешила, когато висеше обесена, страх да те побие! Та и в Цариград не отидохме, но знам ли аз? Не смееш никого да попиташ. . . (*Свива рамена и въздиша.*) Горкият Асен! Ама ако е това истина, ако го е направил царят и този грък, не е на добро. Не ще видят те добро. . . Не можах да намеря бабата, щях да я питам аз, но хаде друг път, а няма да го оставя така. . . (*Разхожда се.*)

ЯВЛЕНИЕ 2

Драгни и Исак

Исак (*влиза, но щом вижда Драгна, поспирва се, турга пръст на устни и се подръпнува назад. На себе си*). Чакай да го послушаме малко, не е зло. . .

Д р а г н и (*вижда Исака, спира се и смутено*). Аз... аз дойдох да поразтребя. (*Залавя се да разтребя.*)

И с а к (*на себе си*). Видя ме мулето. (*На Драгна.*) А! Ти тука ли си, Драгне? (*Весело приближава към него.*) Я гледай, я гледай! Че ти си станал хубавец, юнак с тези дрехи. Колко ти приличат, Драгне! (*Оглежда го с любопитство.*)

Д р а г н и (*огледва се в дрехите*).

И с а к. Виждаш ли? Не ти ли казвах аз тебе?

Д р а г н и (*самодоволно се усмихва*). Така е, ваша светлост, така...

И с а к. И това още е нищо. Какво още ще направя аз за тебе!...

Д р а г н и. Да дава господ все хубаво да бъде. Само още много по-хубаво щеше да бъде...

И с а к. Кога?

Д р а г н и. Ако да не бяха убивали цар Асеня.

И с а к. Разбира се, че много хубаво щеше да бъде... Ами мило ли ти е за цар Асеня?

Д р а г н и. Нима на ваша светлост не е мило? На всички е мило... (*Въздиша.*)

И с а к. Мило е, Драгне, мило; той беше много добър цар... Но чакай, ще намерим ние онези, които го убиха...

Д р а г н и. Не знам, лошево се хортува, че...

И с а к (*с любопитство*). Какво се хортува? Я кажи, Драгне.

Д р а г н и. Че цар Асеня не го убил брат му...

И с а к. Така! И мене никак не ми се вярва това, Драгне, никак! Ами кой го е убил, какво казват хората?

Д р а г н и. Аз не знам, но имало една баба...

И с а к (*стреснато*). Какво? Баба? Каква?

Д р а г н и. Не знам, но тя знаела и познавала всичко... нищо не се скривало от нея...

И с а к. Така ха? Ах, колко е хубаво, Драгне! Не можеш ли я намери ти?

Д р а г н и. Аз ще я търся, тя...

И с а к. Намери я, Драгне, намери... Тя ще ни каже всичко...

Д р а г н и (*отива си*).

И с а к (*подире му*). Намери я, че аз ще те направя по-голям...

И с а к с а м

И с а к (*разхожда се безпокойно*). Аха! Я гледай какво имало, а аз нищо да не зная досега. . . Я гледай, я гледай! . . . Бабата казвала друго. . . Коя ли е тази баба! Отваряй си очите, Исако! Тези българи май не са стока. . . Та и как тъй аз да не догадя досега нищо? (*Разхожда се умислен. Поспирва се.*) Та и Иванко някак чуден става: или съвършено умислен и тъжен, или пък съвсем весел и гневен. . . Но и туй има: подир такива работи май не дохожда скоро сърце на място. И аз, че доста време ми тупа сърцето. А има и друго: трябва да се жалее Асен. . . (*Смее се.*) Колко си късаха космите! Как жално плачеха над тялото му! Остави се! Аз се смаях и уплаших от Иванковото преструвание. Плаче ли, клетият му син, плаче! . . . И досега все ходи на Асеновът гроб и все го оплаква. . . Но пустите българи много дебелоглави били! Те като че все сесящат. . . (*Разхожда се усмихнато и разтрива ръце.*) Добре се върши работата! Аз не се надявах, че тя ще върви така добре. . . Още три месеца няма, а пък от Асеновите приятели не остана нито един и загинаха все за това, че били врагове на Асеня, а приятели на Петра. . . (*Смее се и се спира.*) Добре! С това той ще приготи и ускори въстанието на българите и Петровото дохождане тук, а тогава — ще не ще — ще иска помощ от Алексея. (*Клати сърдито глава и тръгнува пак.*) Тогава ще ви кажа аз вам, Драгомире, Милко и Добрине. . . Вий бъркате работите и разваляте плановете ми. . . Добре! Добре отива работата. (*Спира се.*) Добре отива, ама. . . бабата? Е-хе-хе! Лошеви са тези българи! Отец Иван — защо не го премахнаха в Цариград? — и Петър не се чуват никакви, а това е лошево. . . Я гледай, аз пък не питах Драгня де се намира бабата и по кои места ходи тя да си бърбе. . . Та и Тодорка я няма. Драгне! Хей, Драгне! . . . (*Разхожда се.*)

И с а к и Т о д о р к а

Т о д о р к а (*влиза бързешком*). Защо ти е Драгни? И с а к. А, дойде ли, Тодорке? Много добре! Какво има? Т о д о р к а. Няма нищо хубаво, тате.

И с а к. Е, какво? Какво има?

Т о д о р к а. Всичкото все лошево, тате. (*Сяда с въздишка.*)

И с а к. Та казвай, Тодорке, не ме мъчи така. . .

Т о д о р к а (*става*). Какво да ти казвам? Лошево! Не разбираш ли? Лошево — и се свърши. . . (*Разхожда се.*)

И с а к. Та какво му е лошевото?

Т о д о р к а (*спира се до татка си*). Таквоз, че работата начева да се открива. Хората явно вече взеха да гледат лошево на нас и се хортува вече, че всичкото го е свършил Иванко, аз и ти, а не Петър, чуваш ли?

И с а к. Нима дотам стига работата?

Т о д о р к а. Ний криеме Мария, да не би нейната лудост да накара да я съжаляват и да се открие истината, а пък знаеш ли какво казват хората? Че тя помагала на Иванка и за то сега господ я наказва с лудина. . .

И с а к (*трие се по челото*).

Т о д о р к а. Мене твърде ме е страх, че отец Иван има кракът си и тук — в самото Търново.

И с а к (*вдига глава*). Наистина, имало някаква си баба да ходела и разправяла — чувала ли си ти? . . .

Т о д о р к а. Аз я видях. Тя е баба Кера.

И с а к. Мариината дойка?

Т о д о р к а. Тя. Опърпана, нагърбена, тя като вещица ходи по улиците, по къщите, разказва чудесии и пее песни. Знаеш ли ти, че тя пее една песен. . .

И с а к. Кажи де, защо млъкна?

Т о д о р к а. Песента ѝ разказва как Иванко излъгал Мария, как влязъл в палатите. . .

И с а к. Я гледай, я гледай! . . . Та отколе ли е тя тука?

Т о д о р к а. Два деня, откакто се е явила.

И с а к (*удря се по челото*). Два деня! И ний да не се научим досега! (*Разхожда се мълчешката.*)

Т о д о р к а (*разхожда се и тя умислена*).

И с а к (*спира се пред Тодорка*). Но знаеш ли какво, Тодорке?

Т о д о р к а (*спира се и тя*). Какво?

И с а к. Работата все за нас добре отива.

Т о д о р к а (*не казва нищо и тръгнува да се разхожда*).

И с а к. Вярвай, че тъй. . . Ще видиш, че Драгомир сам ще начене да ми се моли, за да дойдат моите легиони.

Т о д о р к а (*спира се и мисли*). Де този господ!

И с а к (*разтрива ръце*). Така, така! . . . Без друго тъй ще бъде! И знаеш ли? Сами ще ти се молят да станеш българска царица.

Т о д о р к а. Ах, тате! Да стане, тате!

И с а к. Само работене трябва. Гледай, чедо мое, нищо не оставяй. Знаем ли как и де мога да намеря баба Кера?

Т о д о р к а. Днес е празник. Ако има игра на тържището, тя там трябва да е.

И с а к. Има, има. . . . Аз там бях преди малко, но кому дохождаше на ум? Чакай! Ще те скепцам аз тебе, дърта вещице! Само, знаеш ли какво още, чедо мое?

Т о д о р к а. Какво?

И с а к (*доближава до нея и със снижен глас*). Милко трябва вече да се премахне. . .

Т о д о р к а. Отколе го мисля аз това, но все не мога. . .

И с а к. Правиш какво правиш — премахни го, че той е, дето бърка всичко.

Т о д о р к а. С нищо не се мами. . . . Но. . . . остава още едно, та ще видя. (*Отива си.*)

И с а к (*вика подире ѝ*). Дано ти помогне господ! . . . (*Разхожда се.*) Но и аз да вървя. Не трябва да се стои ни минута, че тези глупи българи ще ми развалят всичките планове. . . . Господ да ги порази. (*Отива си.*)

СЦЕНА ВТОРА

Тържище в Търново

Я В Л Е Н И Е 1

На тържището купчина-купчина народ (мъже, жени и деца). Глъчка и смехове. Настрани баба Кера, опърпана и нагърбена така, щото никой я не познава. Няколко деца закачат баба Кера. Тя се брани със сопичката си. Две моми и един момък се доближават до бабата.

Е д н а м о м а (*на децата*). Я ги гледай! Какво правите тук? Ха де си играйте! . . . (*Разпъжда децата.*)

Д е ц а т а (*кое подскача, кое подбягва — разотиват си*).

Б а б а К е р а (*поизправва се на сопичката си*). Малко палавички. . . като деца, момне.

М о м а т а. Ами ти къде си се закарнала, бабо?

Баба Кера. Ех, момне, на хоро и аз да погледам.
Момъкът. Ами ще се заловиш ли, бабо?

Баба Кера. Ехе, синко? Колко хора съм въртяла аз. . .
Сега вий игра ли играйте? (*Въздиша.*) Де то време! . . .

Другата мома. Ами момците грабеха ли ви китките, бабо?

Баба Кера. Ех, момне! Тогава момците бяха момци, а сега какво — нищо и никакво.

Едната мома (*сmee се на момъкът*). Чуваш ли? Нищо и никакво! . . .

Другата мома (*сmee се и тя*). Нищо и никакво! . . .
Чу ли?

Баба Кера. Смейте им се, момни, смейте. . . Сега момците напускат момите и бягат от хорото, щом видят, че се зададе някой от царските хора. . . И те момци! (*Хихика.*) Смейте им се, смейте. . .

Момите (*смеят се. Дохождат при тях още няколко момци и моми*).

Глас. Какво има тук?

Друг глас. Я гледай, тук била бабата!

Третия глас. Тя сега ще ни попее. . . Да чуйте какво хубаво пее!

Глас. Тази ли е тя бабата, за която приказват?

Гласове. Тази, тази. . .

Глас. Попей, бабо, попей! . . .

Гласове. Наистина, бабо, попей ни!

Баба Кера. А бре, сине, каква песен искате от стара баба бре!

Глас. Онази, бабо, онази, що я пях вчера пред къщата на боляринът Първана. (*Към другите.*) Ех, брате, да бяхте само да я чуйте! На, питайте и чича Струя, той беше там.

Гласове. Попей, бабо, попей!

Баба Кера. Боже! Боже! . . . Ама да не ми се смеете на песента. . . (*Позакашлюва се, обляга се на сопата си и запява.*)

Мари Иванчо думаше :

— Маро льо, младо царкиньо!

Гонят ме, Маро, ловят ме,

искат глава ми да земат.

Дай ми ти, Маро, подай ми
златни ключове от порти,
в царьови двори широки
аз да се, Маро, укрия.

Мара повярва, послуша,
даде ключове Иванчу.

Влезе Иванчо при царя.
Докат' му царя продума —
той го в сърцето прободете. . .

Гласът ѝ се придирва и тя се закашлява.

Г л а с. Я гледай, я гледай. . .

Д р у г г л а с. Ами Мара?

Б а б а К е р а. Мара ли? (*Въздиша силно.*) Ех, синко. . .
Царкинята помните ли вий?

Г л а с. Нима това стана с хубавата ни царкиня?

Б а б а К е р а. Ех, синко! Песента не лъже, песента
право казва. . .

Г л а с о в е. Разкажи ни, бабо, разкажи ни! . . .

Б а б а К е р а. Оставете сега. Я чувайте. . .

Зачува се свирня и провиквания.

Я В Л Е Н И Е 2

Прежните и други момци и моми

Задават се момци и моми заловени на хоро, и играят; в средата свиращ
свири. Настрани още народ.

Г л а с о т х о р о т о. Всички! Всички. . . тука всички!

Народът, който беше заобиколил баба Кера, разредява се. Младите се
залавят на хорото. Старите стоят настрана и гледат. По-настрани напра-
вят хоро и децата. Баба Кера при тях и ги учи как да играят.

Г л а с. Това не прилича. Хойсата!

Свиращът засвирва на хойса и се започнува тая игра. Някои от старите
се залавят и те на хорото. Хорото се отдалечава от сцената. Гледачите
усмихнати гледат на играчите.

Я В Л Е Н И Е 3

Прежните, отец Иван и Петър

Отец Иван и Петър (*и двамата в просеишки дрехи, показват се и се спират настрана*).

Петър. Погледни, отче! Това ли е теглото на народът?

Отец Иван. Той не разбира теглото си или се весели от немай-къде. Не срещнахме ли ние навсякъде такава веселба отпървом? Но отсетне знаеш на какво сме бивали свидетели.

Петър. Злоупотребления стават навсякъде.

Отец Иван. Злоупотребления! Узаконени злоупотребления. . . Виждаш ли, че и баба Кера е тук?

Петър. Нима е там онази? Я гледай! Никак не би я познал човек. Горката! На какво се е обърнала. . .

Отец Иван. Ние трябва непременно да се срещнем с нея. Шията ѝ ще извия, ако е и тя помагала. . .

Петър. Но ние не се ли излагаме тук на опасност?

Отец Иван. Не бой се, никой не ни познава. Та ако би и да се случи нещо. . .

Хорото се задава от другата страна.

Я В Л Е Н И Е 4

Прежните и едно момче

Момчето (*дотича и вика*). Царски хора! Царски хора!

Г л а с. Хем пияни!

Свирачът престава да свири, хорото се разваля. Смущение. Децата със страх и любопитство се натрупват около възрастните. Отец Иван и Петър гледат и слушат с внимание.

Б а б а К е р а. От тях мира няма сега! Е, момци, бягайте сега де! (*Смее се.*)

Някои си тръгват да си отиват.

Г л а с. Защо да бягаме?

Д р у г г л а с. Че като са царски хора? Какво им правиме ние?

Т р е т и г л а с. Наистина. Я да се заловим пак!
Ч е т в ъ р т и г л а с. Добре казваш. Захвани пак, свирачо!
Г л а с о в е. Захвани, захвани! . . .
Б а б а К е р а. Тъй ами. . . Какво ще рече то. . . (*Брани се от едно дете.*) Ха бре и ти. . .

Свирачът засвирия и хорото се начева отново.

Я В Л Е Н И Е 5

Прежните и царски хора

Показват се няколко мина пияни царски хора. Спират се и се кландукат.

Един от царските хора. Ех, тук било то! . . .
(*Залита.*)

Онези, които не играят, страхливо отиват на разни страни.

Друг от царските хора. Я гледай там онази. . .
Т р е т и. Какво ще я гледам? (*Отива кландушката към хорото.*)

Един момък (*изпречва му се*). Остави ни, брате, да си играеме. . . Ако обичаш, улови се и ти, но само човешката. . .

Царският човек (*поспирва се*). Какво? Ти. . .
ти. . . (*Мушва го и връхлита в хорото.*)

Хорото се разваля. Момите се разбягват. Някои от момците заобикалят царският човек.

Г л а с. Че какво е това? Какво правиш ти?

Царският човек. Брр! Брр! (*Изважда меч и погва момците и народът.*)

Народът бяга. Другите царски хора със смях спъват, удрят кого де завърнат и казват: „И тези са от Асенювците!“ . . . Единът спъва баба Кера.

Б а б а К е р а (*мъчи се да стане*). Ох, бре, синко, стара съм бре. . . (*Става, държи се за коляното и охкащиц и куцешком отива настрани.*)

О т е ц И в а н (*доближава се и улавя царският човек за*

рамото). Какво правиш, приятелю? Затова ли ти е дал царят меч — да биеш братята си?

Народът се спира и гледа. Другите царски хора, и те зачудено гледат на отца Ивана. Петър, доближава и той.

И с а к (*показва се и гледа внимателно*).

Ц а р с к и я т ч о в е к (*мъчи се да се издръпне от ръката на отца Ивана*). Приятел ли? Ти не си ми приятел. . . аз не те познавам. . . (*Издърпва се и замахва с меча си на отца Ивана*).

О т е ц И в а н (*улавя му ръката, измича мечът и го захвърга настрана, а самият него мушва*).

Ц а р с к и я т ч о в е к (*полита настрани*).

Народът се смее.

Д р у г и т е ц а р с к и х о р а (*сърдито*). Какво? (*Спущат се на отца Ивана*).

П е т ъ р (*изпречва се отпредя им с меч*). Къде, приятели?

Ц а р с к и т е х о р а (*спират се и смаяно гледат*).

Г л а с. Да си идем, че лошево! . . . Те са царски хора. . .

Д р у г г л а с. Да си идем, да си идем! . . . Никой здрав не остава от нас.

Смушение. Народът начева със страх да се разотива.

О т е ц И в а н. Бягате от двама пияници! . . . (*Клати глава*).

Г л а с. Кой си ти? Остави ни! Ти ще ни навееш зло на главата. . .

Д р у г г л а с. Те са царски хора. . .

О т е ц И в а н (*на Петра*). Чуваши ли? (*На народът*.) Ето до какво сте достигнали. Няма още три месеца, откакто е убит цар Асен, а вие сте се обърнали на роби! . . . (*Клати глава*.) Вътре в Търново вас ви бият и безчестят, а вие търпите, вие бягате и се криете! . . . Така ли беше по времето на цар Асеня?

И с а к (*турга пръст на устни и слуша*).

Б а б а К е р а. Не беше така. Не беше така! Но кой си ти, дето казваш туй?

Г л а с. Тогава не беше тъй! Тогава беше добре. Бог да убие Петра, че уби брата си!

Г л а с о в е. Бог да го убие!

Петър (*закрива лице с две ръце*).

Отец Иван. Това е лъжа, братя!

И с а к (*поповдига ръка и бързеешком си отива*).

Баба Кера (*удря радостно ръце*). Лъжа е, лъжа!
Но кой си ти?

Г л а с. Ами кой уби хубавият ни цар?

Отец Иван. Иванко, той уби цар Асеня.

Баба Кера (*много радостно*). Така, така. Така е!
Вярвайте, че е така!

Г л а с о в е. Царят!

Царските хора (*разперват ръце*). Царят!

Отец Иван. Той с лъжа направи да изгонят Петра, а когато уби Асеня, разпръсна лъжа, че го е убил Петър, за да не би вие да се догадите и да го накажете. . .

Баба Кера (*и с глава, и с ръце маха за потвърждение*).

Петър (*приближава до отца Ивана, подръпва го за дрехата и с очи му показва настрани*).

Отец Иван (*успокоително клима с глава*).

Г л а с. Да се махваме оттук, хора! Не виждате ли, че тези просяци зло ще ни навейат на главите?

Отец Иван. Да не се махвате, а трябва да отвърнете за убиването на Асеня. . .

Царските хора (*дохождат един до друг, шепнат си и гледат на отца Ивана и Петра*).

Г л а с. На какво ни навяха тези хора. . . Виждате ли кой иде?

Народът гледа на една страна. Смушение.

Г л а с. Ами сега?

Друг глас. Да отвърнем за убийството на Асеня!

Царските хора (*начеват да доближават към отца Ивана и Петра*).

Я В Л Е Н И Е 6

Прежните и Исак с няколко въоръжени войника

Исак и войниците се показват. Исак и началникът на войниците се доближават до народът, а войниците се спират настрана. Народът се подава насам-нататък.

Н а ч а л н и к ъ т н а в о й н и ц и т е . Какво има тука?
Кой прави тук смущение?

И с а к . Тези са те, двамата просяка и бабата.

Н а ч а л н и к ъ т н а в о й н и ц и т е (*показва на отца
Ивана и Петра и казва на войниците си*). Вземете ги!

О т е ц И в а н и П е т њ р (*разбъркват се из народът*).

Войниците се спускат на тях, но от народ не могат да се доближат.

О т е ц И в а н и П е т њ р (*скриват се*).

Е д и н м о м њ к . Защо тях ще ловите? Ето кои не ни
оставят на мира (*показва на пияните войници*), тях вържете. . .

Г л а с о в е . Тях! Тях! . . .

И с а к (*сѣс силно безпокойство*). Та те се скриха! Те си
отидоха! . . .

Н а ч а л н и к ъ т н а в о й н и ц и т е . Какво е туй?
Де са просяците? (*Изважда меч и влиза в народът*.)

Войниците вървят след началникът си. Народът се разпръсва с вик и
крясък. На тържището остава само Исак.

Я В Л Е Н И Е 7

И с а к с а м

И с а к (*безпокойно крачи и отива ту на една страна,
ту на друга*). Те са! . . . Без друго — те са! . . . (*Ядовито
удря ръце*.) Как не влязоха в ръце ми. . . (*Още по-ядовито
и клатешком глава*.) Но и тези българи дебелоглави били —
ха! . . . Чакай! Ще накарам аз да ги изпекат всичките на
огън! . . . Аз ги познавам всичките. . . (*Крачи умислено*.)
Лошево! Лошево, когато Петър и дъртакът Иван се явяват
в Търново и правят такива бъркотии. . . В Цариград сякаш
че гарга им изпила умът, та не можаха да премахнат тогози
дъртака — толкова време седя там. . . А те са, без друго —

И с а к. Добре, добре. . . уверете народът и войската, че ще се изпълни желанието им. Аз и Тодорка ще направим всичко, което може да бъде добро за българският народ и българското царство.

Д р а г о м и р и Д о б р и н (*поклонят се и си отиват*).

И с а к (*изпраща ги до вратата, връща се, разтрива ръце и се смее*). Така! Така трябва! (*Изважда условията, разгледва ги радостно*.) Половината българско царство заедно с Търново! (*Клати глава*.) Не бойте се! Всички ще бъдете под моята ръка. Тодорка, тя знае какво да прави. Ако ли пък захванете да шавате и да не рачите Иванка и Тодорка, тогава ние знаеме какво да правиме с вас. . . Никому не ще да има смияване. Хубаво! Много хубаво! . . . (*Скрива условията и се разхожда*.) А! Роб, ха? (*Клати глава*.) Де си сега, Асене, да видиш робът си?

Я В Л Е Н И Е 4

И с а к и Т о д о р к а

Т о д о р к а (*облечена великолепно, влиза умисленичка*).

И с а к (*щом я вижда, пристъпва към нея*). Е какво? Научи ли нещо?

Т о д о р к а. Та от тези българи можеш ли се научи нещо. Нищо! Никой нищо не видял, никой нищо не знае. . . Сякаш че в земята е потънала. . .

И с а к. Чудно нещо! Милко да не е в тази работа?

Т о д о р к а. Кой го знае? Не вярвам той да може да се показва в Търново, но знам ли?

И с а к. Колко зле стори, Тодорке, дето не можа да го премахнеш! Аз още отначало ти казах, че той ще бъде опасен за нас. . .

Т о д о р к а. Мъчих се, тате, много се мъчих! Какво не правих я? Плаках и му се къгнах, че го любя от цяла душа и сърце, та дано някак се измами и бъде по-доверен на мене, но нищо не помогна: той все отбягва и все ми казваше, че на нас вяра не бивало да има човек.

И с а к. Проклетият син! . . . Но, и аз добър! (*Клати глава*.) Стар човек и да се оставя аз да ме залиса едно лудо момиче. . .

Тодорка. Това всичкото е нищо. Но друго има, тате, друго!...

Исак. Какво друго?

Тодорка. Иванко ме плаши, тате, много ме плаши. О, колко съм била злочеста, тате!...

Исак. Как те плаши Иванко? (*Усмива се.*) Може не те либи вече?

Тодорка. Та кой му гледа либи ли ме, или не! Той е станал като луд. Той все Асеня бълнува и сънува...

Исак. Пак ли?

Тодорка. Сега по-лошево! Ти го знаеш, че той, от- както се е възцарил, никак не прилича на себе си. Ходи умислен и като замаян. Все не може да забрави Асеня, все му е мил той... Преди малко аз със сълзи на очи му се молих да бъде весел и спокоен и той беше ме послушал, но изеднъж се пак замисли, въздъхна силно и ме запита: „Помниш ли ти Асеня, Тодорке?“ — и начена, тате, да ми разказва как е бил Асен добър, достоен цар, как му се е явявал нощя и го гледал кротко, кротко... И очите на Иванка, тате, станаха страшни, страшни... Това не е на добро, тате.

Исак. Така!... (*Разхожда се малко и като че на себе си говори.*) Това го предвиждах аз. Иванко не е от онези, които с твърдост и мъжество пренасят такива силни душевни разтърсвания.

Тодорка (*сяда*). Знаеш ли, какво ми дохожда на ум, тате? Да не би да има в палатите някой от нашите врагове, та да прави всички тези бъркотии. Не е възможно така скоро и изеднъж да изчезне Мария, та да не се види вече...

Исак (*сяда и той и съмнително клати глава*). Та кой би дръзнал?

Тодорка. Как ти се показва певецът, тате?

Исак. Е, певецът е за нас безцепен камък! Само той е свестният тук. Да не е и той — тогава не зная какво би правили. Ех, Тодорке! Как изкусно и сполучливо нападна той на Петра!

Тодорка. Така, тате, така. Но гледал ли си го ти в очите? Страшни са тате, очите му! Кога ме гледа, тръпки ме побиват. Да не е той отец Иван?

Исак (*смее се*). Ха! Ха! Ха! Отец Иван!... Не бой се, Тодорке! Дъртакът знае твърде хубаво кой съм аз и затова той не смее да си покаже тук носът. От мене той не би се отгървал, макар и сянката му да ми се мерне...

Тодорка (клати глава). Не знам, не знам... (Въздиша.)

Исак. Не бой се! Татко ти знае какво прави... Само да дойдеха по-скоро моите легиони!... Я гледай. (Подава и условията.)

Тодорка (взема, разгледва ги и се ухилва).

Исак (разтрива ръце). Нали е добро?

Тодорка (смее се от задоволение). Добро е — добро! Но май тези българи не са за вярване...

Исак. Гледай си работата, Тодорке! Само да дойдеха легионите ми, та аз знам какво ще правя... Ех! Но сватба ли ще направим я! (Клати глава.) Императорът и всичките велможи и патриции от Цариград ще бъдат на сватбата ти, Тодорке... Нашите легиони тържествено ще те посрещнат от четирите порти... Е, Тодорке, то ще стане много хубаво... (Разтрива ръце.)

Тодорка (много ухилена). И всичките, тате, да бъдат облечени нашенски, знаеш?...

Исак. Разбира се!... Ще научим ний тези българи... А после, Тодорке, трябва всичките да се премахнат — и Драгомир, и Добрин, и всичките им големци и първенци, та да се заместят все с нашите... Тогава винаги ще ги имаме в ръце, та ще можем да правиме с тях, каквото искаме...

Тодорка. Тъй трябва, тате, тъй!... Да няма нито един първенец от тези дебелоглавци. Да ги смажем хубаво!...

Исак (става). Ти само потърпи още малко, та ще видиш татко ти какво ще направи... А! Ще видят те тогава как се робува... (Разхожда се и клати глава. Спира се.) Но да не седим, Тодорке; да идем да понагледаме...

Тодорка (става). Наистина, не трябва да се седи. Мене все ме е страх, тате, от певецът.

Исак. Не бой се, Тодорке, не бой. (Отиват си.)

СЦЕНА ВТОРА

Царска стая. Вечер.

ЯВЛЕНИЕ I

Иванко и Драгомир

Иванко и Драгомир (*седят и си приказват*).

Драгомир. Но какво трябваше да правим? Добре, че по-тежки условия не ни турнаха. Знаеш ли ти, че сме останали само с Търново, и то — повечето са на Петрова страна? Но да не те смущават твърде много условията. Работата е в това, че с помощта на императорските легиони ние ще можем да се удържим и укрепим на престолът, а сетне — лесно изгонваме ний гърците. Всичкото е сега — да смажем Петра и се укрепим на престолът. А това ще стане. Ти напусто толкоз мислиш и се безпокоиш, а с това и на всичките докарваш страх и отчаяние. . .

Иванко (*става*). Ех, брате! Не съм умислен аз, защото Петър има успех, нито ме е страх мене от императорските легиони. Но аз не мога да намеря покой на душата си. . . Искам да бъда спокоен, весел, но не мога! Асен право каза: тежка била царската корона, брате. . . (*Клати глава и начева да се разхожда.*)

Драгомир (*става и той*). Нима Асен беше по-достоеен?

Иванко (*спира се насреща му*). Драгомире! Помниш ли ти Асеня? Помниш ли ти неговът хубав, кротък поглед, неговото весело и умилно лице? Този Асен не ми дава мира, Драгомире. Той е винаги пред очите ми. . . И колкото по-много време минава, толкова по-често и ясно ми се явява той. Аз виждам неговът кротък поглед, неговата хубава усмивка. . . виждам, Драгомире, раната му. . . И как ме изгледа той тогава! . . .

Драгомир (*клати глава*). Какво детинство! И сега, когато трябва най-повече да насърчаваме войската! . . . Та ти така ще погубиш и нас, и себе си, Иванко!

Иванко. И никъде не намирам аз покой, Драгомире! Душата ми жаднее за спокойствие, но не го намира никъде. . . И защо не мога аз да се отърва от него? Нищо не може да ме

успокои! Нито убийствата, нито веселбите. . . Само песните на певецът ми услаждат и успокояват що-годе душата. . . Той сякаш че от бога ми е пратен. Неговите песни ме отнасят в детинските ми години и сякаш, брате, от съвестта ми се сваля най-тежко престъпление, а на душата ми става леко-леко. . . Но, да се свикат велможите! . . . *(Дава знак, за да дойдат телохранители и слуги.)* Душата ми е твърде смутена и безпокойна. Дано тяхната веселба поразвесели и мене. . .

Я В Л Е Н И Е 2

Прежните, Драгни, Михо и няколко телохранители

Драгни, Михо и телохранителите *(влизат от разни страни и се покланят отдалеч)*.

Иванко *(на телохранителите)*. Да се свикат велможите! А вие *(на Драгна и Михо)* пригответе тук — ще има пиршество.

Драгни, Михо и телохранителите *(покланят се и си отиват)*.

Иванко *(клати глава и тръгнува да си отива)*.

Драгомир *(върви подиря му)*. За бога, Иванко, бъди весел! Те всички са изгубили надежда и мъжество. Ако сега видят и тебе така умислен. . .

Иванко *(поспирва се и се усмихва)*. Бъди спокоен, Драгомире. Никой не знае и не ще да знае какво крие Иванко в душата си. . . *(Отиват си.)*

Я В Л Е Н И Е 3

Драгни, Михо и слуги

Слугите *(едни носят богато покрит стол, на който има злати чаши и злати и сребърни шестари с вино, а други с много свециници в ръце — влизат)*.

Драгни *(върви от едната страна)*. Полека, полека! Да не свалите нещо! *(На слугите, що носят столът.)* Сложете там по-нататък, само онзи край повъзвийте малко насам. *(Показва им с ръка.)*

Михо (*върви от другата страна и на едного от слугите с многосвещник мълчешком показва с ръка и джуните да сложи, а на другото*). Ти пък хе-таме сложи!

Слугите (*слагат всичко, покланят се и си отиват*).

Я В Л Е Н И Е 4

Драгни и Михо

Михо (*залавя се да размества и намества многосвещниците*).

Драгни (*намества на столът чашиите и шестарите. Налива в една чаша, взема, поозъртва се и пие. Помислюва, налива и пак пие. Помислюва пак и одобрително клима с глава*). Добро! Много добро! (*Налива и подава на Михо*.)
Вземи, Михо, че да видиш — царско вино!

Михо (*доближава, взема и се озърта*).

Драгни. Не бой се, не бой!

Михо (*пие, потръсва с глава и мцака с джуните*).

Драгни (*ухилен, потръсва глава и от цяла душа*) Ох-х! Царско вино, нали? (*Налива и пие*.) Ех, Михо! Хубаво е тук. Я гледай какво е мекичко тука? (*Сяда и се подлесва*.) Ама, все старият грък. Май с човек! Каквото каза, то се и сбъде, бре! Помниш ли, когато ни казваше, че ще ни направи големци! И какво? Лошевичко ли ти е сега? Ех! (*Още повече се подлесва*.)

Михо (*намества нещо на столът*). Хубаво, Драгне, хубаво. . . ама нали отиде цар Асен. . . (*Въздъхва*.)

Драгни (*стреснато става*). Хем, Михо! Не го споменувай сега. . . (*Страхливо се озъртва*.)

Михо (*стресва се и бързо се прекръстя*). Дали е истина бе, Драгне? Хем казват, че право от гробът дохождал.

Драгни (*и той бързо се прекръстя*). Ха, ха! . . . Мълчи сега. Я по-скоро, че може вече да дойдат, а пък аз да отида там да видя. . . (*Тръгнува*.)

Михо (*доближава се до него*). Къде? Аз сам не оставам тук! Той може право тук да дохожда. . . (*Озъртва се страхливо*.)

Драгни (*бързо се прекръстя*). Нима те е страх? Я гледай! . . . Бре, че си бил страх. . . (*Чува се шум, Драгни и Михо се изпоплашват. Единът се скрива под един стол, а*

другият — под друг. След малко Драгни си показва главата, гледа, кръсти се, излиза и плюе в пазва си. Така прави и Михо.)

Драгни (гледа на Михо). Ух! Страх го. . . То нямало нищо, пък той. . .

Михо. Ами, че ти по-напред. . .

Драгни. Ха, ха! По-скоро, че. . . (Мълчешком наместват още малко чашиите, шестарите и многосвещниците и озъртващиц се, отиват си бързешком.)

ЯВЛЕНИЕ 5

Драгомир, Добрин и няколко велможи

Драгомир, Добрин и велможите (разговарящиц, влизат).

Един велможа (на Драгомира). Какво гледа той условията! Само да се отървем ние от Петра, че. . . Той не ще е по-добър от брата си.

Добрин. Остави се! Асен беше ни обърнал на слуги. Той не гледаше нито болярска кръв, нито нищо.

Друг велможа. Петър е по-лошев. А пък сега, като е с него онзи калугерин. . .

Трети велможа. Какво си хортуваш, брате! По-добре още по-тежки условия, отколкото Петър. Тежки условия! Само да си свършим сега работата, че после е лесно.

Добрин. Ъ! Ний после лесно се разправяме с гърците.

Драгомир. Разбира се! Малко по малко. Но ето че иде царят. . .

Всички (поглеждат към вратата, разделят се на две и почетно се спират).

ЯВЛЕНИЕ 6

Прежните, Иванко, Исак, телохранители,
Драгни и Михо

Иванко, Исак и телохранителите (влизат. Телохранителите почетно се спират настрана).

Драгни и Михо (влизат от друга страна и се спират до покритият стол).

Иванко (*покланя се на велможите и усмихнато*).
Добър вечер, велможи, добър вечер!

Велможите (*покланят се*). Да живее Иванко, българският цар! (*Заобикалят Иванка и Исака.*)

Исак. Та страхувам ли се аз, дору имаме такива юнаци. (*Показва на велможите.*) Само да пристигнат моите легиони. . . А радостни известия имаме, велможи, много радостни! (*Разтрива ръце.*)

Иванко. Наистина, велможи, известията са много радостни. Още малко търпение и твърдост от наша страна, та всичко ще се свърши благополучно за нас. . . (*Всички се разместват около столът.*)

Исак. Е! Ний хубаво, нечуено пиршество ще направиме на Петра! Когато 50 000 отбор войници прилетят на главата му. . . (*Разтрива ръце.*) А те като вихър ще прилетят тука. . . Петър нито ще се догади отде му дойде. . . (*Смее се.*)

Иванко (*на Драгня и Миха*). Напълнете чашите! Нека бъдем, велможи, и ние така радостни, както са радостни и известията. (*Взема чаша.*) Наздраве, велможи! (*Пие.*)

Всички (*вземат чаши*). Да живее Иванко! (*Пият.*)

Драгомир. Ами желанието ни ще ли се изпълни? Българският народ ще ли се сдобие с царица?

Исак. И това ще стане, велможи. Императорът желае още повече да уякчи приятелските връзки с българският народ и за то позволи на моята дъщеря. . .

Драгомир (*взема чаша*). Кога е така, да прием за здравието на българската царица! (*Пие.*)

Всички. Да живее Тодорка, българската царица! (*Пият.*)

Исак (*покланя се ухилен*). Хубаво, велможи, хубаво! Аз ще кажа на императорът за радостта ви.

Иванко. Така обичам аз. Винаги така весели да бъдем! (*Пие и сядва.*)

Всичките други (*пият и насядват. Начеват да си приказват и да пият. Някои и сами си наливат. Исак взема чаша и подава на Драгня. Драгни се възвива настрана и пие, а после гордо изглежда Миха. Иванко се замислюва*).

Драгомир (*тихо на Иванка*). Ти пак ли се замисли?

Иванко (*вдига глава*). Н'ам що ми дойде. . . (*На телохранителите.*) Да дойде певецът. (*Към велможите.*) Много ми се допадат песните му. Добър певец, наистина.

Г л а с о в е. Добър, много добър певец.

Д о б р и н. Но и добър войник е. Ех! Да бяхте да видите как биеше и гонеше той Петровите войници! За малко и Петра щеше да улови.

И с а к (*удря ръце*). Как не можа да го улови? ! Ех, да беше да влезе в ръце! (*Клати глава.*) Но чакай! Ще пристигнат легионите ми! Не ще се отърве той от мене. . .

Я В Л Е Н И Е 7

Прежните и отец Иван

О т е ц И в а н (*облечен в дрехи на певец и изменен в лицето така, щото никой не го познава, влиза и отдалеч се покланя*).

И в а н к о. Дойди, певче, да ни попееш от твоите си песни, само гледай една най-хубава. . .

О т е ц И в а н (*попотръсва усмихната глава*). Българските песни са всичките хубави, царю честитий! (*Покланя се.*) Но има една, която е много добра, но която още не съм пял пред тебе, царю честитий.

И в а н к о (*усмихнат*). Хубаво, певче! (*Подава му чаша с вино.*) Направи веселбата ни да бъде много хубава. . .

В с и ч к и (*освен Иванка вземат чаши и стават*).

О т е ц И в а н (*взема чаша, покланя се, поизправва глава и запява*):

Царьо-льо, царю честитий!
Да ти й честито царството,
да ти е чутно името! .

Покланя се и пее.

В с и ч к и. Да живее цар Иванко! (*Пият и насядват.*)

И в а н к о (*усмихнат се покланя*).

О т е ц И в а н (*пее*):

Какво е чудо станало,
станало чудо голямо
във славна града Преслава!

Иванко *(много усмихнат)*. Хубаво! Много хубаво, певче!

Всичките други *(с очи и с ръце показват един на друг, че певецът пее много хубаво)*.

Отец Иван *(поклоня се и пее)*:

Малко, голямо плачеше,
малко, голямо думаше:
„Царят убиха, цар Петра!“

Последните думи ги казва натъртено и остро гледа Иванка в очите.

Иванко *(става бързешком и безпокойно)*. Царят убиха!

Всичките *(настават смутени)*.

Отец Иван *(поклоня се)*. Така, царю честитий! Първият велможа — той го уби.

Иванко *(още повече смутен)*. Първият велможа?

Драгомир *(и той силно смутен)*. Първият велможа?

Отец Иван *(натъртено и протегнато)*. В тиха полунощ първият велможа с измама влезе в царските палати и сам, с ръката си уби царят, уби най-достойният цар, уби Асеня. *(Последните думи ги казва много натъртено и показва с пръст на Иванка.)*

Иванко *(стреснато се подръпва назад)*. Асеня?

Всичките *(в един глас)*. Уби Асеня? *(Страхливо гледат един на друг.)*

Иванко *(заплашително пристъпя към отца Ивана)*.

Ти... Кой си ти?

Отец Иван *(поотстъпва и си сменя калпакът)*. Асенювът изповедник. *(Поклоня се.)*

Всичките *(уплашено)*. Отец Иван! *(Тургат бързешком ръка на мечовете си.)*

Отец Иван. Уплашихте ли се? Вижда се, вие не се надявахте, че така скоро ще дойде отплащанието...

Исак *(на ухото на Иванка)*. Измяна! Предателство... *(На ухото на Драгомира.)* Тук да се убие... *(Озърта се, като че гледа отде по-лесно да избегне.)*

Иванко. Ти... ти... в палатите... *(Изтеглява меч и пристъпва към отца Ивана.)*

Драгомир, Добрин и някои от велможите *(изтегляват мечове и пристъпват и те към отца Ивана)*.

О т е ц И в а н (*изтеглява меч и отстъпва*). Полека, Иванко! Та и вие, велможи! Защо се плашите толкоз? Я погледнете тук. . . (*Удря с ръка в стената. Отварят се едни тайни врата, непознати нито на Иванка, нито на Исака, нито никому.*)

В с и ч к и (*силно уплашени, отстъпват и в един глас*). Мария!

Иванко и велможите изпущат мечове и с разтреперани ръце уплашено гледат, а Исака като попарен бързо се възвива на другата страна.

Я В Л Е Н И Е 8

Прежните и Мария

М а р и я (*облечена в тъмните си дрехи, бързо се показва на вратата*). Ъ? Татко? Мой милий татко? Иванко! Не го убивай!. . . (*Смее се и пристъпва. Прекъсва да се смее.*) Тс!... (*Ослушва се.*)

И в а н к о и велможите (*закриват лице с ръце*).

И с а к (*възвива глава и зад гръб уплашено гледа Мария*).

О т е ц И в а н. Какво! Познахте ли я? А! Познахте я и се вкаменихте! Наистина, тя е дъщерята на Асеня. . .

М а р и я. Ъ! Той спи. . . (*Ослушва се пак.*)

О т е ц И в а н. Но защо се вкаменихте? Вашата ръка не потрепера, когато убихте един най-достоеен цар, вашата душа не се смути, когато обричяхте българският народ и българското царство на загивание, та сега ли се уплашихте от една злочеста луда мома? Удрете! Тя е дъщеря на Асеня, тя не може да ви се противи. . . (*Клати глава.*) Но вие стоите вкаменени и не смееете да погледнете на тая злочеста. Вижда се, престъплението ви е толкова голямо, щото и вие самите се вкаменихте пред него. . .

М а р и я (*турга пръст на устни*). Тс. . . (*Ухилена се ослушва.*)

И в а н к о (*открива лице, гледа на Мария и клати глава*).

О т е ц И в а н (*на Исака*). И ти ли, окаяний, трепереш? И ти ли не смееш да погледнеш на злочестата Асенюва дъщеря? Ти. . . за когото няма нищо свето и честно? Но това е плод на твоите хитри и велики планове! Защо не се радваш на трудовете си. Или ти не можеш да гледаш в очите на исти-

ната? Но иди, скрий се и тайно, да те не види никой, обмисляй хитрите и великите си планове, извършвай гнусните си дела! . . .

И с а к *(отстъпва две-три крачки, но все през гръб гледа)*.

О т е ц И в а н *(клати презрително глава)*. Севастократор! Архонт на непобедимите легиони! . . . Творение долно и нищожно! Достоеен син на своят народ и племе! . . . *(Клати глава.)*

М а р и я. Ъ! Татко? *(Сключва умолително ръце и умолително запява.)*

Не го убивай, Иванко!
Смили се, смили, Иванко! . . .

О т е ц И в а н. Но да си идем, Марийо. Твоята ангелска чистота и твоите страдания са страшни за тези хора. . . *(Улавя Мария за ръка и я повежда.)*

М а р и я. Ъ! Тс. . . той спи. . . *(Върви и тихо пее.)*

Кат'си ме, мамо, родила,
защо не си ме убила?

Влизат в тайните врата, които се затварят подиря им.

Я В Л Е Н И Е 9

Прежните без отца Ивана и Мария

И с а к *(като че се стресва)*. Де е той? Измяна! Предателство! А! . . . *(Бързешком избягва.)*

Я В Л Е Н И Е 10

Прежните без Исака

И в а н к о. Мария? Отец Иван? Де са те? *(Бързо дохожда и удря о стената.)* Де се скриха?

В с и ч к и т е д р у г и *(уплашено се питат един други)*. Де се скриха? *(Чува се силен звон, а след малко тръбен глас. Иванко и всичките други стреснато се спират и се ослушват.)*

Я В Л Е Н И Е 11

Прежните и един войник

В о й н и к ъ т (*влиза бързешком и с як глас*). Спасявайте се! Крепостите се превзеха от князът. . .

И в а н к о (*потръсва глава и вперва очи на войникът*).

В е л м о ж и т е (*уплашено един на друг*). Ами сега!

В о й н и к ъ т. Повечето войска доброволно се предаде на князът, гражданите го посрещат с радост, той иде към палатите. . .

Чува се отвън шум. Някои от велможите бързешком си отиват. Драгомир, Добрин и другите заобикалят Иванка.

Я В Л Е Н И Е 12

Прежните няколко от Иванковите войници
и Милко с други войници

И в а н к о в и т е в о й н и ц и (*с мечове в ръка, втурват се, бягащиц от Милка*).

М и л к о и в о й н и ц и т е (*втурват се подиря им, викащиц*). Да живее Петър-Асен!

И в а н к о (*щом вижда Милка*). А! Издайнико! (*Дръпва меч от един войник и напада на Милка*.)

М и л к о (*бие се с Иванка*). Аз ти казах, че щом повикаш един неприятел вземята ни, аз съм против тебе и ето — сдържах думата си.

И в а н к о. . . Умри! (*Ръгва Милка в сърцето*.)

М и л к о (*пада мъртъв*).

М и л к о в и т е в о й н и ц и (*бягат от Иванка*).

И в а н к о. Подиря ми, велможи и войници! (*Отива след Милковите войници*.)

В е л м о ж и т е и в о й н и ц и т е м у (*отиват след него, викащиц*). Да живее Иванко!

Я В Л Е Н И Е 13

И с а к и Т о д о р к а

И с а к и Т о д о р к а (*тичешком влизат от разни страни*).

Т о д о р к а. Ах, тате, загинахме! . . . Не ти ли казах аз, че е той? (*Тича замаяна*.)

И с а к. Де е Иванко? Да бягаме, Тодорке, но и той с нас. . . Разбираш ли? Да го намерим и да бягаме! . . .

Т о д о р к а (*избягва*).

И с а к (*ядосано удря ръце*). Отидоха! Развалиха се хубавите ми планове! . . . Ех, Българийо! Вижда се, тебе бог те пази! Но чакая! Аз още не съм се разплатил с тебе! . . . (*Клати заканително глава и избягва. Чува се бой и вик: „Да живее Иванко! Да живее Петър-Асен!“ Войници бягат през сцената.*)

Я В Л Е Н И Е 14

П е т ъ р, о т е ц И в а н и м н о г о в о й н и ц и

О т е ц И в а н (*облечен в калугерските си дрехи, препасан с ремик, гологлав, в дясна ръка държи меч, а в лява кръст — влиза*.)

П е т ъ р и в о й н и ц и т е (*с мечове в ръка влизат подиря му*).

В о й н и ц и т е. Да живее Петър-Асен!

Я В Л Е Н И Е 15

П р е ж н и т е и И в а н к о в и в о й н и ц и

И в а н к о в и т е в о й н и ц и (*с вдигнати мечове влизат от срещната страна, викащи*). Да живее Иванко! (*Щом виждат отца Ивана и Петра, поотстъпват и свеждат мечове*.)

О т е ц И в а н. Мир и любов на всички! Да живее Петър-Асен!

В с и ч к и. Да живее Петър-Асен, българският цар!

К р а й

НЕЗАВЪРШЕНИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

I

УБИЙСТВО

Това се случи отдавна в един от крайдунавските градове на Влашко и се случи през зимата, хем твърде ненадейно. Беше неделен ден и привечер. Студ имаше твърде голям. Снегът покриваше улиците и керемидите на къщата току-речи на пет педи. Дунавът цял беше покрит с дебел лед, по който свободно можеше да се ходи и пеша, и с кон, и с кола. Времето беше ясно, слънцето клонеше да заседне и неговите зари изваждаха разноцветни искри от снегът. Тънък ветер едвам-едвам подухваше, но всеки, който се намираще навън — по улиците или на друго открито място, — усещаше като че го реже нещо по лицето и ушите. Можеше без преувеличение да се каже, че камънето се пукат от студ в този ден. При всичко това улиците на Б (тъй се наричаше градът) не бяха пусли. Вижда се, студът, особено когато е времето ясно и дебел сняг покрива земята, има и той своята непобедима привлекателност за хората, защото в речения ден, особено привечер, забележаваше се едно оживление из улиците на Б. Възрастните хора — мъже и жени — в празнична премяна току излизаха от къщата си и бърже-бърже отиваха нанякъде, а замръзналия сняг хубаво, приятно скъгърцаше под краката им; пред други къща стояха кочии, впрегнати ту с добри, ту с пустали коне, които обаче бегом унасяха кочиите надолу из улиците, щом кочияшите виждаха, че няма вече защо да чакат, тъй като тези, които се очакваха, бяха вече в кочиите и дигаха, и махаха, и плюскаха с камшиците над конете. А деца, като наченеш от 5 и до 15-годишен възраст, на купища-купища стояха по разни места, весело се гонеха, боричкаха се, търкаляха се из снегът, плъзгаха се по ледовитите места и макар често да духаха на ръцете си, лицата им бяха червени като божур. Сякаш за тях не съществуваше студ: много от тях бяха гологлави, много с опърпани дрехи, а също и с емени на бос крак. При всичко това тяхната глъчка, техният детски смях далеко-далеко

се разнасяше, а зарите на слънцето весело бягаха по техните червени лица, по техните поморенели ръце и крака и си играеха в техните повече черни, отколкото руси косми. И около тези издънки на животът, които не признаваха над себе си мъртвящата сила на студът, въртяха се и се трупяха, като пазачи, разни бозаджии, халваджии, селепчии, мамулджии, облечени кой в арнаутски, кой в прости селски дрехи, и на няколко езици викаха и препоръчваха стоката си, като я описваха в доста привлекателни черти. Сегиз-тогиз от разни кръчми се чуваха песни, цигулки, гайди.

Познаваше се, че беше празничен ден.

■ Но най-голямо оживление и някаква си тържественост се забележваше в края на широката улица, особено около църквата „Св. Архангел“. Тази църква не беше голяма, а при това беше и от дърво направена, стара, но се намира на хубаво място. Ако и да беше привечер, тя беше вътре великолепно осветлена: всичките кандила, всичките полиелеи (те бяха три), всичките свещи бяха запалени. Богослужение нямаше, но много свещеници и двама дякони бяха облечени в черковни дрехи и чакаха. Народ постоянно се трупаше в черква и все с добра, скъпа премяна. Около черквата се разхождаха важно-важно пандури с бели фустанели, със златообшиени антерии, наричани д ж а м о д а н и, и с къси салтамарки — тоже със злато обшиени и подплатени с лисичи кожи. На главите си имаха те дълги и подкривени на една страна беломорски фесове. Освен хубавите, обковани със сребро пищови, които бяха затъкнати на поясите им, тези пандури държаха в ръцете си и по една дебела, със сребърна дръжка сопа. На едно прилично разстояние от черквата стояха много кочии с добри коне, пред които ту стояха, ту се разхождаха и тупаха с краката си о снегът кочияши, богато облечени — подобно на пандурите. Начесто-начесто до вратата на черквата се спираха други кочии, от които слизаха богато и по тогавашната мода облечени кокони и чокои и влизаха бързешком в църква. Един куп влашки музиканти с разнообразни инструменти чакаха малко настрана. Имаше около черквата приготвени и няколко бъчви с катран — за осветление.

Времето минаваше, слънцето току че засядваше и в множеството, което се намираше в черква, начена да се забележва нетърпение. Някои от това множество начесто излизаха до вратата на черквата, изглеждаха с нетърпение широката улица и пак се връщаха на местата си, като прошушнуваха на съседите си „няма ги още“. А когато се спираше с шум някоя кочия пред

вратата на църквата, почти всичкото множество, както и свещениците обръщаха някак питливи погледи към вратата. Отвън черква и пандури, и музиканти, и всеки, който се намираше там, също така изказваха нетърпение. Щом се зададеше в широката улица някоя богата кочия, те всички се някак постресваха и вперваха очи в тази кочия. Музикантите даже захващаха да се готвят да свирят.

По всичко това се познаваше, че всички тези хора — и вътре, и вън от черква — чакат нещо извънредно, нещо тържествено, което имаше да се извърши в черква тая вечер. Какво беше то? То беше една богата сватба. Щеше да се венчава един богат търговец с дъщерята на един още по-богат чокоин. В него време модата и салтанатът доста бяха усилен в Влахско и за то богатите хора считаха — както това се прави и сега у нас — за особен салтанат да се венчават не утрена след божествената служба, а привечер.

Доста настрана, не все близо до черквата, имаше особен род публика, не многочислена, но доста шумлива. Това бяха симитчии, бозаджии, халваджии и др., които отдавна бяха сложили таблите си и кофите си и чакаха покупачи. В такъв студ и привечер малко надежда имаше, че ще се намерят охотници до боза, халва или симит, но те начесто-начесто и на разни гласове и езици препоръчваха своята стока, а в същото време закачаха се един друг, подсмиваха се на облеклото си, подиграваха се със стоката един на друг и тропаха по разни начини, махаха с ръце, удряха се по гърбът, за да се стоплят. Техните викове, тяхното шегуване и тяхната глъчка показваха, че те малко се интересуват от това, което с такова нетърпение очакваше другата публика, но все пак, увлечени от общото любопитство, и те всякогаж, когато между множеството се разнесе „идат“, трупаха се до другите и с любопитство гледаха и те, а после пак се връщаха при своите табли, кофи и кошници, без обаче да изказват онова нетърпение, което изказваше другата публика, и пак подкачваха своите шегии, викове и глъчка.

Между тези весели продавачи имаше един халваджия — човек едър, облечен някак странно (с потури и червен пояс, а на гърбът си имаше арнаутска къса бяла дреха, на много места подкърпена с черна аба). Лицето му от студът беше се зачервенило, но познаваше се, че то беше твърде сухо и никак не отговаряше на едрината на снагата му. На челото му имаше доста бръчки, очите му, които се прикриваха от дълги, но редки клепачи, бяха хлътнати, веждите му гъсто нависнали над очите.

Главата му беше обръсната, но изпод калпакът му, който беше на много места издран, показваше се един белизнев перчан. Брадата му, необръсната от няколко време, беше покрита с белизнева четина, мустаците му, наполовин побелели, бяха късичко острижени. На пръв поглед този човек се показваше свиреп и не по-млад от 35—40-годишен. Но комуто се случеше да види неговият поглед и неговата усмивка, когато той се шегуваше с другарите си или разговаряше с приятели, не можеше да не забележи една привлекателна кротост и голямо добродушие в този човек. Виждаше се, другарите му по занаят — по-млади от него — познаваха това и не се свеняха даже да злоупотребяват с кротостта и добродушието му: те най-много него закачаха, с него се подиграваха, като при това го наричаха и дяд Слави (името му беше Слави). Той снизходително пренасяше техните шег и подигравки — само добродушно ги изглеждаше, като че му беше драго да гледа на тяхната пъргава веселост, и още по-добродушно се усмихваше, като понякогаж продумваше и той по някоя шеговита дума.

Но ето че пандурите пак се разшаваха, на вратата на черквата се показва множество народ, начело на който бяха свещениците, музикантите наченаха да се приготвят и шумливо се разнесе измежду това множество: „идат“. Този път оправда се това „идат“, защото на широката улица се показва едно тържествено шествие. Конници на два реда, богато облечени, скачаха напред, а след тях множество кочии, от богати по-богати, препускаха една след друга. Това беше сватбата. В първата кочия седяха булката и зетът. Като това тържествено шествие се спря до черквата, музикантите засвириха, множеството подзе младоженците, щом те слязоха от кочията, и с тържество ги въведе в черква. Отвън останаха само пандурите, една част от по-сиромашка публика, която обикновено се привлича от любопитство на подобни зрелища, та и продавачите на боза, халва, симит и т. п. Но между тези последните не се виждаше този, когото те наричаха дяд Слави. Таблата му с халвата и терезиите беше там, но него го нямаше. Де беше той?

Когато се зададе из голямата улица сватбата, с тъй нареченият дяд Слави се случи нещо, което никой от другарите му не забележи. Отпървом и дяд Слави, и другарите му спокойно гледаха на това тържествено шествие. Само един млад бозаджия захвана по-силно да тропа и като си удрыше ръцете една о друга, да вика: „Идат! Идат!“ Шествието се доближаваше и зрителите добре вече можаха да видят булката и зетят.

— Хей, дяд Слави! Я поглеж, прилича ли на твойта булка? — извика един симитчия, когато кочията с младоженците още повече се приближи до черква.

Дяд Слави се усмихна и погледна към дето му показваха. Но едвам погледът му стигна до кочията на младоженците, дяд Слави побледня, очите му светнаха с особен блясък, той смаяно и някак неволно поизвика „ба!“ и вече не си мръдваше погледът от казаната кочия. Виждаше се, че впечатлението, което направи речената кочия на опърпаният халваджия, беше твърде силно, защото колкото се доближаваше кочията, толкова неговото лице ставаше по-бледно, дъхането му ставаше по-често и по-често, ноздрите му се издуваха, устните му трепереха, потреперваше и цялата му снага. „Дали е той?“ — прошепна на себе си еднаж-дваж дяд Слав треперешком, а когато младоженецът слезе от кочията и засмяно възви лицето си към булката, дяд Слави скръцна със зъби и избърбора: „Той е, той!“ Погледът му още еднаж страшно, зловещо светна и дяд Слав бързешком отиде и се скри измежду множеството народ.

Всичко това другарите на дяд Славя не забележиха. Само когато множеството с младоженците влезе в черква, те видяха, че дяд Славя го няма, и като предположиха, че и той е влязъл да гледа на обрядът, захванаха да се подиграват с неговото любовитство.

— Струва ми се, дяд Слав занесе халва на зетят и булката — каза един от тях.

— Я го гледай! Не ми каза, да бях да му дам и малко боза, хем каква е хубава — обади се други.

— Не бе! — подзе трети. — Той отиде да държи венците. Хич без него биваше ли там?

— Ба! Той ще помага на поповете.

— Той е деверът бе!

И много други подигравки казваха тези добри хорица за сметка на дяд Славя.

А в черква обрядът се извършваше вече. Булката със своята младина и хубавина привличаше вниманието на всички. Също и зетят беше хубавец, ако и да не се виждаше да е толкова млад. А пък богатите, общити със злато и обнизани с маргарит и скъпи камъни, труфила правеха зрителите да не снемат погледите си от тях. Всеки казваше в душата си: „Какви са честити! Сякаш че са се родили един за друг.“ И от самите млади тъй и дъхаше щастие, задоволство.

И можеше ли да не бъде честита булката, когато нейните

най-горещи мечтания се сбъднуваха, когато тя стоеше пред олтарят и се съединяваше навеки пред бога и пред хората с тогози, когото беше избрало сърцето ѝ, за когото тя толкова много е въздишала? Тя беше една на майка и татка. Отрасти охолно под топлината на родителска любов, без да знае що е нужда, що е страдание. Хубавица и богата, за нея не беше нищо друго желателно, освен да залиби и да се отдаде на достоин човек. И тя залиби, и залиби с всичката сила на младата си душа. И този, когото тя залиби, беше в нейните очи най-достойният. Той беше хубавец, с черни привлекателни очи, с чудна усмивка, със сладък говор, с приятна обноска. При това той беше богат и се ползуваше с почитанието на всичките богати и първи хора. И ето, сега той стои до нея и брачните венци навеки я съединяват с него.

Може ли да не бъде честит и зетят, когато той ставаше мъж и господар на първата в Б. хубавица, която при това беше тъй млада и тъй богата?

Наистина, щастието и радостите на живота бяха за тях. Всичко, което в очите на хората беше необходимо за един честит живот — младост, хубавина, богатство, добро име, та и любов, — те го имаха. Какво можеше да побърка на тяхното щастие?

Обрядът се свърши. Младоженците, съпроводжани от честитаванията и благопожеланията на множеството, излязоха от черква.

Беше се вече стъмнило, но запалените с катран бъчви и множество факли чудно осветляваха пътят на младоженците. Щом те се показаха на черковните врата, музиката гръмна, пандурите изгърмяха от пищовите си и въздухът екна още повече от виковете „да живеят“.

Кочията за младоженците беше вече на мястото си.

Засмяно и весело се упътиха младоженците към тази кочия, като се държаха за ръка, а от двете им страни вървяха по куп сватбари с факли в ръце и викаха „да живеят“.

Музиката свиреше, пандурите продължаваха да гърмят.

Вече младоженците се готвеха да се качат на кочията. Младоженецът беше понечил да помага на булката да се качи тя първа, но той изеднаж се спря някак смаяно, отпусна ръката на булката и отстъпи крачка назад. До кочията и именно от оная страна, дето беше младоженецът, и доста близо до него стоеше един едър, опърпан човек и внимателно гледаше на младоженецът. Никой друг не обърна внимание на този човек, но младоженецът случайно погледна към него и се стресна от погледът му.

— Слави! — уплашено пробърбора той.

— Аз съм, Манолаке — продума треперешком едрият опърпан човек и с цялата си снага се наведе към младоженеца.

Музиката свиреше, пандурите гърмяха, множеството викаше „да живеят“.

Но при кочията на младоженците се извърши тъй бърже нещо, което сватбарите видяха, но не разбраха изеднъж що е именно и как стана.

Булката без чувства (премряла) лежеше на ръцете на няколко свои ближни. Зетят беше прострян на земята и на гърдите му се виждаше дръжката на един халваджийски нож, и кръв по малко, по малко бликаше около тази дръжка.

Едрият опърпан човек беше кръстосал ръце и някак диво гледаше на младоженекът.

Тази беше картината, която се представи пред очите на сватбарите, когато поднесоха те факлите си.

Музиката свиреше, пандурите гърмяха, множеството викаше „да живеят“.

Но изеднъж се чуха и други, грозни гласове: „Убийство! Убийство!“

Дигна се страшен шум. Музиката млъкна, пандурите и множеството се разшава в голяма безредица, от съседните кафенета и кръчми наизскача много народ и тичешком отиваше към сватбата. Около кочията на младоженците се чуваше плач, вик, псувни. Множество сватбари, пандури и друг народ бяха се натрупали около едрият и опърпан човек и го биеха — кой с каквото завърне. Главата му беше пукната, лицето му окървавено, дрехите му раздрани, но той стоеше все с кръстосани ръце и не се мръдваше от мястото си.

След няколко минути около черквата нямаше почти никой. Раненият младоженец и булката заведоха с кочиите у тях, а множеството тръгна подир едрият опърпан човек, когото пандурите бяха свързали и водеха в полицията.

II

СЪД И ПРИСЪДА

Това произшествие направи голям шум по цялата страна и докара голям страх отпървом на всичките жители на градът Б.

Времената бяха тогава лоши. У нас, в Българско, върлуваха кърджалиите, но и във Влашко, особено в крайдунавската част, не беше по-добре. Често някоя кърджалийска чета преминуваше Дунавът, особено зиме, и опустошаваше села и градища във Влашко. При това примерът на кърджалиите беше заразителен за влашките нехранимайковци, които се събираха от много страни и от всяка народност в крайдунавските градища на Влашко и там, подобно на нашите кърджалии, върлуваха безнаказано. В тези градища често се случваха и такива работи: полицията улавяше някой крадец или разбойник и го затваряше. Но на другата нощ цяла чета разбойници нападна на полицията, избиваше пандури, изпочупваше всичко и освобождаваше другаря си, а после запалваше полицията, ударваше из улиците и палеше и убиваше кого де срещне и намери. Нарядко правителството сполучваше да излови няколко от тези нехранимайковци, защото те лесно по дебелият лед на Дунав избягваха в Турско из блатата. За да не се повтарят начесто такива грозни случки, полицията в такива градища беше принудена през пръсти да гледа на много беззаконни деяния и много злодейства да оставя неиздирени и ненаказани.

Като мълния се разнесе из град Б. известието за грозната случка при черквата „Св. Архангел“, макар и да беше вече настъпила нощта, та при това и — както бива обикновено — в преувеличен размер. Разказваше се, че едрият опърпан човек убил не само зетят, но и булката и няколко пандури и сватбари, че имало наоколо и други такива опърпани, но въоръжени от глава до пети хора; даже някои разказваха като очевидци, че тези опърпани и въоръжени хора поопитали се да измъкнат от ръцете на полицията другаря си, но като не можли, оставили за през нощта. Някои си разказваха, че от няколко деня забележвали от срещната страна на Дунавът много въоръжени хора да сноват насам-нататък и да показват към Б.

Всичко това направи населението да прекара тази нощ в голям страх, а някои от по-богатите не издържаха и през нощта с жените и децата си избягаха. Даже полицията и правителството прекара нащрек нощта.

Нощта премина обаче, без да се случи нещо извънредно. Но уплашеното въображение на населението не се успокояваше и захвана да прави други предположения. Зетят умря през нощта и на другият ден щяха да го погребват. Начена да се говори из градът, че именно когато става погребението, нехра-

нимайковците ще нападнат на градът, че много такива надошли през нощта отсреща и са се изпокрили по кръчмите.

Но и този ден мина, без да стане нещо извънредно.

Минаха още няколко дена и страхът малко по малко утихна у хората. Но затова този страх се замести с крайно любопитство. „Кой беше убиецът? Защо направи това убийство?“ — Тези бяха въпросите, с решението на които няколко дена се занимава усьрдно цялото население на Б. Тези въпроси се чуваха, разискваха и решаваха по разни начини и в богатските, и в сиромашките къщи, както и по дюкените, кавенетата и кръчмите. Даже бозаджиите, халваджиите, селепчиите, симитчиите, като се срещнеха, спираха се и разискваха тези въпроси. Особено се интересуваха и горещо разискваха тези въпроси другарите по занаят на дяд Слава. Те не знаеха дали убиецът е дяд Слави, защото не видяха кого именно пандурите свързаха и закараха в полицията. Но изгубването на дяд Слава именно в него вечер, когато стана убийството, както и изгубването на ножът му (защото таблата, халвата и терезиите се намериха, а ножът, с който се разсичаше халвата, не се намери), правеше ги да предполагат, че убиецът е дяд Слави, и си чупеха главите тези хора да разберат защо този дяд Слави е извършил това убийство и все не можеха да решат този въпрос.

Между това хората се умориха да правят предположения само и побързаха да направят и своето заключение. Знаеше се само, че този, когото полицията затвори, беше халваджия. А тъй като никой не можеше да си разясни какво вземане-даване е могло да има между такъв един богат и известен на всички първенци човек, какъвто беше убитият, и един прост, опърпан халваджия, та и никой не можеше да допусне, че е могло да има помежду тези двама хора какво да е вземане-даване или познание, хората направиха такова заключение:

Убиецът трябва да е някой богат чокоин. Той трябвало е много да обичал момата, която се венча с убитият, и да е имал намерение да я вземе, но като е видял, че не ще може да я вземе, той се решил да убие съперникът си и за да сполучи по-добре, преоблякъл се е в опърпани халваджийски дрехи, станал е халваджия, извардил е младоженецът и го е убил.

Доколко беше това заключение правилно, няма да съдим. Знае се, че общото мнение не обича критически да се отнася към своите заключения и затова туй заключение се прие от всички за удовлетворително даже дотолкова, щото на основа-

ние на него едни изказваха съчувствие към убиецът, а други страшно го осъждаха.

— Любовта не е шега. . .

— Като ще е любов, такава да е. . .

— Глупава е била момата, че отхвърлила такава силна любов. . .

— Горкият! От любов да напусне богатство, да стане халваджия и сега да лежи затворен. . .

Такива съждения се чуваха дълго време в Б. Трябва да кажем, че такива съждения правеха повече жените. От това ли, че тяхното сърце, като по-състрадателно от мъжкото, считаше несполуката в любовта за голяма злочестина, или от друго — не знаем. Забележително беше обаче, че между жените на Б. твърде малко се намираха, които да изказват съжаление за убитият или за булката, която тъй скоро остана вдовица. Но повечето от мъжете иначе се отнасяха към делото. И те приемаха горното заключение за вярно, но те строго осъждаха убиецът. Те не признаваха силата на любовта. Те казваха, че няма по-жестоко нещо на светът от това да убиеш човешка млад-зелен и в то време, когато той едвам-що се е венчал с млада, хубава мома.

— Той трябва да се обеси — свършваха те съжденията си.

Както и да е, но най-после добрите граждани и гражданки на Б. успокоиха се, престанаха да се интересуват от убийството.

Но полицията и правителството не последува примерът на тези граждани и гражданки. Полицията искаше да се научи не кой е убиецът, защото убиецът беше в нейните ръце и сам признаваше, че той е извършил убийството, но защо е извършил той това убийство. Но тя не сполучи. Тя употреби големи жестокости — бой, мъки, горещи желяза и много други, -- за дано накара тогози злочестника да каже защо е извършил убийството, но нищо не помогна. Тя се научи само (защото той това казваше), че той е българин (но отдека е, той не каза), че преди две години дошел в Б. да си търси прехрана, че се е хванал при един халваджия, че е продавал халва, че случайно се е намерил около черквата, когато е дошел там убитият да се венчава, и че нарочно го убил, но повече — нищо. Предположиха да не е луд, да не го прихваща лудината от време на време, та в такъв един зъл час да е извършил убийството, но убиецът казваше и повтаряше, че е

извършил убийството съвършено в здрав ум, че никогам не е подлудявал.

Минаха се три месеци. Пролетта беше настанала отдавна. В един хубав ден в Б. се забележаваше пак някакво си развълнувание. Разчу се по градът, че в него ден ще осъдят на обесване убиеца на младоженецът, и народът — младо и старо, мъже и жени — тичаше да се трупа около полицията и съдилището.

Сега настроението на населението беше съвършено друго. Те не любопитствуваха вече кой е убиецът и защо е извършил убийството. Те имаха сега, почти без изключение всичките, друго любопитство, което е страшно, но което го има във всяко население. Те любопитствуваха де е бесилката и скоро ли ще изкарат убиеца да го бесят.

Чудно нещо, наистина. Плашим се от смъртта, плашим се и треперим и сърце ни се някак свива от болка, когато чуем, че ще убиват или обесват някого, но тичаме — малко и голямо, старо и младо — да гледаме, когато убиват или обесват някого. И гледаме ние с внимание, с особено някакво си любопитство, когато привързват някого на стълбът и го замерят с няколко пушки, или пък когато приметват въжето на шията му. Лицето ни бледнее, в очите ни се вижда ужас, дъхането ни като че се спира, по цялото ни тяло бягат тръпки, но ние все гледаме па такова ужасно зрелище и не може да си откъснем погледите от него. И после по цели недели и цели месеци привижда ни се и на яве, и на сън това зрелище, но пак тичаме да гледаме, когато чуеме, че пак ще бесят или ще опушнат някого. Как да се обясни това всесилно, непобедимо и страшно любопитство? Някои си го обясняват от кръвожедните наклонности на човека. Но дали тука не се крие друго нещо? Дали при всичката грозотия на смъртта това любопитство не е тържество на животът над смъртта, не е присмех над силата и грозотията на смъртта — в какъвто страшен вид тя и да сполетва човека?

Както и да е, но добрите граждани и гражданки на Б. повече и повече се трупаха около полицията и съдилището и с нетърпение чакаха кога ще изкарат убиеца да го бесят.

Влашкото правителство нямаше охота да наказва със смърт онези нехранимайковци, които му влизаха в ръце — каквото и да беше тяхното престъпление. Вижда се, то предпочиташе такивата да ги праща на работа в О к н а т а или другаде, отколкото да ги убива. Но сегашният случай беше

извънреден. Уби се един богат и известен човек, който беше вече зет на един знаменит чокоин. Това последното обстоятелство правеше множеството да бъде напълно уверено, че ще обесят убиеца.

Къде пладне разчу се из множеството: „Ето го! Ето го! Изваждат го!“ — и множеството се струпа до дворот на тъмниците.

Наистина от тъмницата множество стражари и войници с голи ножове извеждаха престъпника. Ние няма да описваме тук тогози престъпника, защото читателите го знаят. Той наистина беше тъй нареченият дяд Слави. Ще кажем само, че лицето му беше по-пустало и твърде бледно, очите му по-хлътнати и брадата му доста обрасла, както и мустаците му. На шията, ръцете и краката му имаше тежки вериги. Но той си държеше снагата право и вървеше полека, но без какво да е усилие, като не вдигаше и не хвъргаше наникъде поглед. Само дебелиите му вежди се поподигаха понякогаж и бръчките на челото му, особено между веждите, ставаха по-едри и по-гъсти, от което можеше да се заключава, че или веригите му причиняват големи болки, или други по-големи, по-тежки нравствени болки и възпоминания късат сърцето му.

След малко стражарите введоха убиеца в зданието на съдилището, което беше в същият двор.

В тях времена във Влашко нямаше още г л а с н и съдилища и за то множеството остана отвън да прави своите предположения, докато съдът произнесе присъдата си върху злочестника.

Но ние можем да влезем в стаята, дето заседаваха съдниците.

Всичките членове на съдилището — действителни и почетни — бяха там, имаше и един прокурор, нарочно изпратен от Букурещ.

За съдниците не предстоеше много работа, защото престъпникът предварително беше се признал в извършване на страшното престъпление. Оставаше само да се произнесе присъда, съобразена с важноста на престъплението. Но съдниците се интересуваха да знаят какво е накарало убиеца да извърши убийство повидимому без всяка особена цел. Особено се интересуваше от това председателят на съдът. Той беше старичък и малко философ. Той уверяваше, че на света нищо не става без причина. Колкото за настоящето дело, той и сам беше убеден, та и другите уверяваше, че ако и да няма повидимому никакво вземане-даване между убитият и убиецът, защото единът е богат и познат на всички, а другият

прост, непознат, опърпан халваджия, но трябва да има важни причини, които са накарали убиецът на убийство, че това убийство не е станало току-тъй, когато се е извършило незаграбеж, не за имот.

Когато обвиняемият введоха пред съдиите, всички изгледаха го с внимание, а най-много и най-дълго държа погледът си на него прокуроринът.

Лицето на подсъдимият не направи добро впечатление на съдниците, както и на прокурорина. То им се показва доста свирепо. Всеки от тях желаше да види дали е тъй също свиреп погледът на престъпникът, но този последният не си вдигаше никак очите.

Съдението се начена.

— Как ти е името? — запита председателят подсъдимия.

— Слави или дяд Слави — отговори той, без да вдигне очи.

— Какъв си?

— Христиенин.

— От каква народност?

— Българин съм.

— Отдека си?

— Не зная.

— Трябва да кажеш.

— Няма да кажа.

Съдиите се изгледаха с прокуроринът.

— На колко години си? — продължи председателят.

— На 25.

Съдиите го изгледаха с недоверие.

— От колко време си тука?

— От две години насам.

— Ти ли извърши убийството пред църквата „Св. Архангел“?

При това запитване на председателя всички впериха погледи в подсъдимият да видят какво впечатление ще направи то на него. Но той си остана спокоен, без да мръдне очи, само малко нетърпеливо посви гъстите си вежди, но спокойно и твърдо отговори:

— Аз.

— Защо?

— Е — тъй.

Председателят въздъхна и продължи:

— С такова упорство ти правиш твърде тежко положение си.

Подсъдимият махна с ръка. Веригите глухо задрънкаха.

— Познаваше ли ти своята жертва? — продължи пак председателят.

— Манолакия ли? — високо и някак злобно запита подсъдимият.

— Да.

— Ех! Познавах го и много добре го познавах. . .

— Откъде познаваше ти Манолакия и какво вземане-даване е имало помежду ви?

Подсъдимият се стресна и дигна очи на председателя. Сега едвам видяха всички, че погледът на този човек не е свиреп, но той блещи сега с особен блясък.

— Какво вземане-даване ли? — запита подсъдимият със задушен глас. — Ех, господине мой, не ме вече разпитвай! Аз се признавам, че го убих. Защо го убих? Няма да кажа! Нека това знае само бог и аз, но и Манолакия знае. . . Трябваше да го убия, не можех да не го убия. . .

При тези думи подсъдимият силно въздъхна и склони глава на гърдите си. Две едри сълзи се проточиха по сухото му бледно лице и повиснаха на белизнавите му мустаци.

На лицата на съдиите се забележи някакво си съжаление. Председателят с внимание гледаше на подсъдимия и като че дъвчеше нещо с устни. В умът си той казваше: „Тъй, тъй! Аз не се лъжа, тук има причини. . .“

Председателят след едно дългичко мълчание въздъхна и подзе пак:

— Чувай, юначе! Чистосърдечното признание умалява наполовина вината. Правосъдието е строго, но справедливо. То взема във внимание и най-малката причина, която е породила престъплението, и обръща тази причина в полза на престъпникът. Кажи си правото. Кой знае? Престъплението ти е голямо, то води подиря си ужасно наказание, но може ти да си имал такива причини, които да умаляват наполовин престъплението ти. Кажи, кое те накара да извършиш убийството? Какво вземане-даване е имало помежду ви?

Подсъдимият не отговори нищо.

Председателят още няколко пъти повтори увещанията си към подсъдимия да не упорствува, но да каже защо е извършил убийството, но този последният упорно мълчеше.

Тогава председателят и всичките съдници изгледаха прокурорина.

Длъжността на прокурорина във Влашко в тях времена беше не дотам такава, каквато е сега навсякъде, та и у нас.

Той само беше длъжен да присъствува при съдението и преди съдът на произнесе присъдата, да си даде мнението.

И прокуроринът си даде мнението, което беше следующето:

— Убийството е тежко престъпление, но настоящето убийство става още по-тежко, защото се е извършило посред толкова народ и още почти пред вратата на божия храм. Вижда се, убиецът нямал е страх божий. Такъв престъпник заслужава обесване, но не ще е зло, ако присъдата не бъде толкова строга.

Прокуроринът млъкна; млъчаха и съдниците.

След малко председателят се начумери и се възви към подсъдимия:

— Тебе трябва да те обесим — каза му той, — какво ще кажеш на това?

— Нищо — отговори той спокойно.

Председателят посви рамена.

След минута млчание председателят каза, без да гледа на никого:

— До смърт в Окната!

И прокуроринът, и всичките съдници сякаш че им отлекна нещо. Те почти в един глас извикаха:

— Съгласни.

Обявиха това на подсъдимият с прибавка: „Бог да ти е на помощ.“

И присъдата се свърши.

Осъденият заведоха пак в тъмницата. Съдниците, а най-повече председателят, разотидоха си недоволни, задето произнесоха присъда, без да сполучат да узнаят причините на престъплението.

Народът, който с нетърпение чакаше отвън, разотиде си и той недоволен от присъдата. Мнозина намериха тази присъда мека, пристрастна, беззаконна.

— По този начин — казваше един чокоин на други, като отиваха към кавенето — тези съдници и прокурори ще дадат на нехранимайковците възможност да избият всинца ни.

— Та по-добро нещо ли чакаш от такива какавани? — обади се другият.

По-сиромасите, по-простите нищо не говореха, но познаваше се, че и те бяха недоволни, защото чакаха толкоз, а не видяха да обесват някого.

На 18 септември 186... год. къде пладне пристигнаха в горното отделение на Окната почти цял табор солдати, които водеха и караха до 15 души престъпници от разен възраст и — както можеше да се съди по лицата им — от разни народности. Всички тези престъпници бяха със синджири по шията и ръцете. Трябва обаче престъплението на всички да не е било от еднаква важност, защото началникът на реченото „горно“ отделение на Окната, който приемаше под свой надзор и под своя отговорност тези престъпници, като се спираше пред всеки едно и внимателно разглеждаше в каталогът, който му се предаде от офицеринът, вината за която е бил осъден престъпникът, за някои си не казваше нищо, за други само клатеше глава, а за трети съпровождаше това клатене с многозначителното „о-хо!“ Това „о-хо!“ се произнесе обаче още по-многознаменателно, когато той доближи най-крайният от лява страна престъпник и разгледваше забележките в протоколът, направени за него. „О-хо!“ — повтори той и с клатене на глава прибави: „и до смърт, за убийство. . .“ После внимателно изгледа престъпникът в лицето.

Престъпникът беше млад, едвам да имаше 25 години, висок, хубавец и с такъв кротък, добродушен и, виждаше се от теглилата, жаловит поглед, щото, който се зърнеше внимателно в този поглед, непременно щеше да помисли, че не е възможно този човек да направи някое зло дело. Такава мисъл, вижда се, мина през умът и на началника, защото той, като разгледа този престъпник и тръгна на другата страна, прошепна някак с въздишка: „Никак не прилича на злодеец, горкият.“ За съжаление обаче нямаше място и време и за то началникът, щом прегледа всичките престъпници и се увери, че всички му са представени така, както се бележеше в книгите, разпорежи се да се даде на всеки престъпник назначеното според вината му място за живееие и работа. При всичко че гласът, с който ставаше това разпореждане, беше твърде строг, та и сам началникът да се виждаше някак жесток, но трябва на този човек сърцето да е било достъпно за съжаление и състрадание, защото, когато даде с най-строг начин заповед да наредят и Богдана¹, той после повика едно от подчинените си,

¹ Оттук пататък името на главния герой С л а в и е променено на Б о г д а н. — Бел. на ред.

комуто, вижда се, доверяваше най-много, и му някак тихо и предпазливо каза: „Онова момче не ми се вижда да е лошо, наредете го там на по-добро място и му определете по-лека работа.“ По следствие на такива разпореждания Богдана введоха в една голяма стая, в която имаше до 30—40 легла, едно от друго разделени така, щото да може човек свободно да си нареди около леглото всичката си собственост. На Богдана показаха едно легло и го оставиха. Той трябва да е бил твърде уморен, защото като убит се тръшна на леглото и си остана тъй. Тук-там по леглата имаше хора. Те също бяха осъдени вече престъпници и работеха — кой терзилък, кой дикиджилик. През две-три легла от леглото, на което се тръшна Богдан, седеше един възстаричък човек и шиеше нещо като аба. При влизането на Богдана той не обърна никак внимание, но когато Богдан се тръшна и синджириите изтрещяха, той си подигна очилата и измърмори:

— Е, нов.

После пак продължи работата си, обаче, вижда се, вървежът на мислите му да не се е прекъснал, защото той продължи да си мърмори:

— Добро място сполучи, и началникът ни е добър, та и добър комшия имаш. . . Малко е лудничев, ама е добър. . . Хем му стига умът. . .

След малко той пак продължи като добавка:

— Май с човек! Все весел и весел, сякаш че майка му в Окната го родила. Стои тук две-три години, пуснат го, гледаш — след два-три месеца пак иде, пак го водят. . .

После, като се обърна към Богдана, пак подзе, но все тъй тихо:

— Почивай си, почивай днес и утре, а че сетне на работа, ама у нас не е тъй тежко. . . И за какво ли е докаран?

След това този стар човек се умълча. Мълчеше и Богдан. Той легна на коремът си и тъй силно беше натиснал лицето си о яката постелка, като че искаше да се скрие не само от целият свят, но и от самото бога. И ако да не беше понякога силното му въздишане, което сякаш че неволно се изтръгваше от гърдите му с някакво си жаловито подземание, бе помислил човек, че той е мъртъв. Де беше се унесло това младо момче и защо така силно и жаловито въздишаше? Та и кое беше то и каква злочеста съдбина го захвърлила в това място на теглила

и презрение? И отде? От разкошните поли на Стара планина ли, или от хубавите брегове на белият мътен Дунав? И дали в тази минута имаше други въздишки, други сълзи, които от далеко-далеко да отговаряха на неговите въздишки, да се посрещаха с неговите тъжовни мисли? Такива питания се раждаха неволно в човека, когото гледаше на Богдана в тази минута. Но наоколо му всичко беше тихо, само се чуваше или кашленето, или подсмърчането, или примляскването на тези престъпници, които тук-там на постелките си работеха всеки своето си. Кой знае? Може и на тези хора да са минували през умът такива питания, но за всякого положението беше такова, щото трябваше той да се занимава само със себе си, със своите мисли, със своите въздишки, със своето минало, настояще и бъдеще, та малко време му оставаше да мисли за другите. И за то всеки един от тях може да се е задоволил с питанието, което направи и старият терзия: „И за какво ли е докаран?“, и после пак да се е предавал на собствените си мисли, съображения и надежди.

Надежди? Може ли да има надежда там, дето за човека всичко е решено? Казват, че тежината на наказанието не се състои в тежката работа, в мъките и лишенията, ами в това, че човек е лишен от надежда, че неговата съдбина до самата му смърт е предрешена. Това е ужасно, да отнемеш на човека надеждата, да го лишиш от светът, от връзките с милите на сърцето му и да го хвърлиш в такова положение, в което той да няма да се надява за друго освен за смърт, и каква? Смърт нищожна, неизвестна, далеч от род-роднини и познайници, далеч от отечеството. . . Ужасно е жив да закопаят човека в гроб при пълното му съзнание, но там — няколко минути ужасно мъчение и всичко се свършва, а тук? — Тук и ден, и месец, и години до самата смърт без насърчване, без разнообразие, без надежди. . .

Но, вижда се, никой от тези старци, които работеха около Богдана, не съзнаваха ужасното си положение, защото виждаше на лицата им едно спокойствие, тъпо отистина, но все пак спокойствие. А може тези хора са обръгнали на безпокойство и замисление върху злочестата си съдбина и са навикнали на положението си, към което са станали и съвсем равнодушни? Или може на съвестта на всекиго одного да имаше да тежи по някакво престъпление, та считаха настоящето си положение за възмездие и това ги успокояваше? А кой знае! Може сегиз-тогиз да ги посещаваше и сладка надежда за по-добър живот?

О! Надеждата за човека е онази божествена искра, която благодетелствува човеците във всевъзможните им положения. Тя често измамва човека, но никогаж не го оставя. Тя насърчва благополучните, тя поддържа и злополучните с търпение да пренасят злополучията си. В палатите, в колибите и в тъмните тъмници тя прави животът весел. Тя води човека и до самият гроб.

Както и да е, но около Богдана всичко беше тихо и той сам, както вече казахме, лежеше като мъртвец, без да се побутне. Но скоро тази мъртва тишина се наруши с глъчки отвън. Беше вече привечер и престъпниците, които бяха закарани на работа, се връщаха с глъчка, смях и въобще с някакъв си див шум, с който се смесваше и дрънкането на синджирите им.

— Идат си — някак весело каза старият терзия, като изгледа Богдана; — ето и Стояновът глас се чува.

Вижда се, този стар човек искаше с това да позаинтересува Богдана, но Богдан не се побутна — нещо, което накара старецът някак с неудоволствие да прибави:

— Той сега ще те разбуди.

И отистина скоро с вик и псувни, които към никого не се отнасяха, влезе в стаята един едър, мустакат човек, лицето на когото беше загоряло от слънцето. Той беше Стоян. Този Стоян беше българин от Калофер, който много години е хайдутувал по разни места из Турско, ту сам със своя собствена дружина, ту в четата на други хайдуци. Много пъти е забягвал във Влашко и се е улавял там за убийство или просто хайдутство, та се е осъждал и там за няколко години или за до смърт да работи в Окната, но всякогаж е можал да се изплъзне оттам и да побегне. И сега преди три месеца беше докаран тук, осъден до смърт за убийството на някой си ханджия около Браила. По тази причина той в Окната беше като в къщата си и господствуваше над всичките престъпници. Той, щом зърна Богдана, престана да псува уж и каза:

— Е, нов съсед имам, на добър час! Но — прибави той, като видя, че Богдан лежи на очи си, без да се мърда, — спли той, или е умрял? Та и от кои птичета е той?

И без да чака отговор на тези си въпроси, той начена да мушка с крак Богдана и да му вика:

— Хей! Я стани да видим; в туй време тук хората нямат навик да спят, а пък още по-малко охота имат да държат

при себе си мъртви хора — ако си мъртвец. Чуваш ли? Ставай и си покажи мусурата.

Богдан си подигна главата и каза някак тихо:

— Какво искаш?

Стоян се попостресна. Стори му се, като да е виждал това лице и да е чувал този глас. Той се спусна, улови с двете си ръце главата на Богдана и я повъзви с лицето към прозорецът.

— Ба! — каза той някак учудено, като с внимание изгледа Богдана. — Да не си ти Богдан бе?

Богдан си издръпна главата от ръцете:

— Аз съм, какво искаш? — И пак я сложи долу.

— Не вярвам! Не си ти! — викаше Стоян. — И ако да си ти онзи Богдан, когото познавам аз, по погрешка са те докарали тук. . . Деветдесет и девет пъти се закълнавам, че по погрешка. Че ти беше овчица, кравичка, пиленце. . . ти беше хрисимичек, сложничек, ти. . . Но я ме пак изгледай! — И Стоян пак начена да мушка Богдана, но вече не с крака, а с ръце, и не тъй варварски, както преди, а някак по-меко и беше седнал до него. . .

— А бе какво искаш? — с неудоволствие запита Богдан, като издигна пак глава. — Ако е мястото твоё, да стана отгук.

— Не, мястото не е мое, но я ме изгледай добре.

Богдан го изгледа и нещо като радост се яви на погледът.

— А бе, бачо Стояне! И ти ли си тук бе?

И Богдан седна, та сложи главата си на Стояновите колене.

— Позна ме — каза Стоян, като си възви главата към другите престъпници, които бяха се натрупали наоколо; — цял месец наедно живяхме в Браила. Какво добро момче беше! И кой можеше да помисли, че ще достигне дотук. . .

— Като че е мъчно нещо — обади се един.

— От хрисим човек трябва да се пазиш я! — каза друг.

— Я го питай: защо са го докарали? Дали има берем за какво да зяпаме на него. . .

— По погрешка е! Без друго по погрешка е. Той не е човек да направи зло някому. Не е ли тъй? — каза Стоян, като при последните думи побутна Богдана по главата.

Богдан си издигна главата и с въздишка каза:

— Не е тъй! Аз убих Манолакя, знаеш ли го?

Стоян скочи на крака:

— Манолакя? Онзи, богатият, който беше сгоден за дъщерята на боерина М. и щеше да вземе зестра 10 000 минца?

— Да. Той направи хубава, богата сватба, но когато се

венча в черква и подир венчаванието излезе от черква заедно с младата си булка, аз го убих до черковният праг. . .

Всичките престъпници почти в един глас извикаха:

— Ба!

— Не ти вярвам! — викаше Стоян. — Не ти вярвам! Това не е твоя работа, ти се боеше и от една муха. . .

Богдан не каза нищо, само затули си лицето с ръцете.

— И защо го уби? — чуха се няколко гласове.

— Че защо го уби? — повтори въпросът Стоян, като дръпна ръцете на Богдана от лицето му.

— Ех! То е дълго и тежко да се приказва — рече Богдан. — Тежко е за мене — добави той с въздишка.

— Разкажи, разкажи! — извикаха всичките престъпници почти в един глас.

— Утре е Св. Неделя — прибави един.

— Можем цяла нощ да те слушаме — добави друг.

В тежкия и еднообразен живот на затворниците това беше една честита случка — да послушаш нещо ново. Всеки един имаше какво да разкаже за себе си и понеже човеческата душа естествено се възмущава от злото и от това отвержение, на което са изложени престъпниците, всеки от тях в съвестта си намираше, че ако да не са били някои неблагоприятни обстоятелства, той не би станал престъпник. Това ги правеше да се съжалеят един други. В разказът на някой нов престъпник те непременно откриваха причини, които са накарали човека против волята му да стане престъпник, и това им служеше за тяхно собствено оправдание, а следователно и за нравствено утешение. Богдан със своята младост, със своят кротък поглед и със своята дълбока печал от първи поглед спечели тяхната любов и възбуди тяхната жалост към себе си. При това той щеше да им разказва за себе си, за хората, с които е имал работа и които може би са го довели до Окната, както и за местата, дето е живял. . . А всичко това беше интересно и привлекателно за хора, които отдавна са се изтръгнали със сила от сношения със светът и са осъдени може би до смърт да си останат в таквози осамотено и отвержено положение. Заради това всички в един глас почти настоятелно молеха Богдана да им разкаже защо е убил Манолака. Богдан и нему душата беше препълнена с тъга, та потребно му беше в тих разказ да пооблекчи тази измъчена душа и за то той не чака много да го канят и начена тихо и полека разказът си.

— Да — начена Богдан с въздишка — аз го убих, но ох! Струва ми се, че трябваше да го убия. Ама аз не исках, не се канях, аз и не знаях, че той се намира в Браила; само тогаз в черква го видях и как стана — не знам! Сякаш че се забравих изеднъж, пренесох се и го убих, но струва ми се, че трябваше да го убия. . .

— Че да не трябваше, не щеше да го убиеш — обади се един.

— Разбира се! — подзеха почти всички.

— Аз съм от село. . . в Пловдивско, то е оттук много далеко. Селото ни е малко, но много хубаво. То е на една плоска рътлина и като гледаш към излизането на слънцето, от лявата страна има един голям и някак остър баир, всичкият покрит с гора, само върхът е гол. Там съм възлизал аз често и какво хубаво се гледа наоколо! Тъй хубаво се гледа и тук от този баир, от който взема пътят да се наваля нанасам. И тук има такива хубави места, както по нас, и като се спрехме на този баир, аз погледнах наоколо и сякаш че видях нашите страни. Дожаля ми, много ми дожаля и без да се сетя, сълзи се показаха на очи ми. . . Стражарите помислиха, че аз плача, задето ме водят тук, и взеха да ме одумват и тешат. Добри хора и по пътя все добре ни гледаха и сладко ни хортуваха, но ех! Те не знаеха защо аз заплаках. . .

Богдан въздъхна и помълча.

— Ний бяхме сиромаси, много сиромаси. Не сме били сиромаси, но откакто се е изгубил татко ми — а аз не помня татка си, аз съм бил на две недели, когато откарали татка ми, — оттогава майка ми взела е сама да мисли за мене и за другите ми две братчета — по-големи от мене. Имали сме лозя, нивя и къщя, но в бозгунът — кой бозгун, не знам — развалило се селото и после, като се е направило пак отново, боят, който имал чифлик в селото ни, обсебил нашите нивя и лозя, а за нас селски направиха накрай селото едно бордейче. Братчетата ми скоро измрели — и аз едвам помня едното. Как ме е изгледала майка ми — не знам. Трябва много да се е мъчила, горката, какво ли ѝ е сега, ако се е научила! . . .

Богдан силно въздъхна с подзеждане и закри очи си, като че искаше да не види злочестината на майка си.

— Че жива ли е? — запита един глас.

— Жива е, жива — подзе Богдан; — жива е и чака да се върне син ѝ и да я гледа на старини. . . Ех! — продължи

Богдан след едно късо мълчание, — тя се труди много. Лете как да е-да е майка ми ходеше по нивя и лозя и аз подир нея, и скачах аз, и бях весел по поляната. Радваше ли се майка ми, като ме гледаше тъй весел, не знам, но всякогаж, когато дохождах при нея изпотен от бягане и игра, тя оставяше настрана или сърпът, или мотиката, очистеше с пристилката си потът от лицето ми, казваше ми: „Хаде сега пак бягай, ама недей вика толкоз“ — и се залавяше пак за работа. Но зиме трябва да сме прекарвали твърде тежко, защото помня, че много пъти съм заспивал гладен с плач. Майка ми трябва да се трудила до сетна душа, защото, много пъти, като съм се събуждал нощя, виждал съм я да седи над огнището и да работи — чужда работа.

Еднъж, помня го много добре и никогаж няма да го забравя, беше много студено, аз цял ден не ядох нищо, само комшийското момче беше ми дало едно залъче пресен хляб и цял вечер плаках за хляб и карах майка да иде да иска от комшии хляб. Дожаля ли на майка, доболя ли ѝ — не знам, но тя, като ме кани няколко пъти да млъкна и аз не млъкнах, тя ме удари, изсамоса ме и излезе навън. А навън беше страшно. Веелица беше голяма и вятърът тъй силно фучеше и завиваше, щото сякаш че се съсипваше светът. Аз захванах по-силно да плача, но защото се уморих ли, какво — дору съм плачел и съм заспал тъй. Не знам много ли съм спал, но се събудих от една шумна глъчка и с плач станах. Комшията ни дядо Иван и други комшии носеха на ръце майка ми. Тя беше потъпнала в кърви и като умряла. Казваха ми после, че защото я било вече срам от дядо Иванови да проси хляб, тръгнала да отива у други по-далечни комшии, но нападнали върху ѝ вълци и на много места я изпокъсали. Едвам я отървали. Тя горката много лежа подир това и през всичкото туй време комшиите ни даваха хляб. Теглила е горката, вижда се, много е теглила, дору се поотърси малко. Но както да е — кое тъй, кое инак, — аз поизрастох и като съм бил на осем години, взели ме за ратай. Каква ли работа съм вършил, но, вижда се, добри хора са били, а че са ме взели само за милост. Ама срещу празник и срещу неделя все ме оставяха да отивам при майка. И тя не можеше да ми се нарадва: ще ме умие, ще ме пречеши. Тя никогаж не ми споменуваше за татка, та и мене не ми минуваше през ум да я попитам. Само еднъж — тогава трябва да съм имал вече десет години, — когато господарят ми се разсърди, чух да измърмора настрана: „Татко му стана потурнак,

та добро ли искаш и от синът?“ Дете бях, но помня, че тези думи като остър нож се забиха в сърце. Стори ми се, че това е една голяма псувня, едно нещо много срамно, нещо за не-претърпяване. Но в същото време сякаш че се свестих от дъл-бок сън и през умът ми какво остър нож минаха тези мисли: наистина, кой е и де е татко ми? И дали е станал наистина по-турнак? Какво ще каже думата „потурнак“, аз не знаех, но ми се струваше да е много лоша. Стори ми се, че не само цяло село, ами и полените, и горите, и цял свят чу тази дума и на-чена да ми се смее. Сполучих подир малко да избягам и да отида у дома. Майка ми се уплаши, вижда се, като ме видя, защото някак поизохтя и бързешком ме запита:

— Какво ти е, Богдане?

— Мамо! Де е тате и кой е той? — запитах аз плачешком, като ѝ прегърнах коленете.

Аз се подземах и чаках да ми каже нещо майка. Тя не ми казваше нищо, само ме целуваше по главата и с ръка си гла-деше ми космито. Аз издигнах очи да я погледна. Тя плачеше и щом се срещнаха погледите ни, тя се разплака още повече.

— Кажй ма! Потурнак ли е татко? — подзех аз.

Майка се стресна, пусна ме от себе си и някак уплашено запита:

— Потурнак ли? Кой ти каза? Не е истина! . . .

Аз се уплаших. Тя гледаше някак страшно. Вижда се, майка забележи, дего се аз уплаших, защото скоро пак ме прегърна и продума:

— Не е истина, синко, не е истина това! Татко ти таквoз нещо не напpавя.

— Ами че де е той ма! Защо никак не дохожда да ни види? Не сме му ли мили?

— Ах! . . . Мили сме му, синко, но де е, не знам.

— Че защо ни остави?

— Той не ни остави, него го взеха, взеха го с бой, горкият! Колко плака той! Не го оставиха и последен път да те целуне.

Майка се подземаше, но не бършеше сълзите си. Но, вижда се, и нея ѝ беше препълнена душата от тъга, та искаше да се изкаже. И тя ми разказа.

Татко бил човек юнак. На мерене с пушка никой не можел да го надмине. От хайдути се не боял, на агите в много работи не отстъпвал. За това ли, за друго ли, всички го били взели на очи и все му се канели. Запалвали го два-три пъти, но все се замогвал пак. В то време се прочул някой си хайдутин по

име Чиплак Хасан; той бил наплашил света и нито бюлюкбашии, нито потери не могли да го прогонят от тях места или да го уловят, или да го убият, така щото пашата се врекъл не знам колко желтици да даде на тогози, който му занесе главата на Чиплак Хасана.

Една нощ татко си взел ножът и тюфякът и излязъл от дома. Той казал на майка, че отива да варди една мечка, която от два-три дена правела пакости на добитъкът около село. Но на другия ден се разчуло из село, че татко занесъл в градът на пашата Чиплак Хасановата глава. Това не харесало на агите. Те се разядосали защо един българин да убие такъв юнак турчин и още повече се заканили на татка.

Скоро се отворило мохарабе и татка закарали с воловете да вози храна във Видин ли, на друго място ли, не знам. Оттогава вече той не се върнал. Чувала майка, че по пътя много го мъчели, че побягнал бил, но го уловили и като роб го продали някому си в Анадол. И друго чула майка, че побягнал бил в Московско.

— Но нищо не е истина, синко — с въздишка прибави майка. — Той не е жив; ако беше жив, той и в Анадол да е, и в Московско да е, все щехме да се научим, все щеше да се обади.

Защото гласът на майка трепереше ли, какво, но аз останах много умислен. Сякаш че ми се отвориха очите и аз познах за пръв път, че съм сираче и последен сиромас.

— И ний пямаме вече никого, пали? — запитах аз някак, без да му мисля.

— Нямаме, синко, но бог е добър — със силна въздишка отговори майка.

Това е всичко, което можах да науча аз за татка, и вече никогаш не отваряхме с майка дума за него. Но оттогава аз сякаш изново познах, че съм длъжен да се трудя сам и да гледам майка. При предишният си господар не исках вече да слугувам и за то се хванах селски говедар.

Минаха се три-четири години, аз вече станах на 20 годин. И не знам защо, колкото повече минаваха годините, толкова по-мъчно ми ставаше на сърцето. Преди, като бях на 15—16 години, всичко ми се показваше весело и безгрижно. И в село сякаш хората все засмяно гледаха. Сетен сиромас бях, както ви казах, и носих, разбира се, вехти дрехи, но струваше ми се, че готов бях да се сравнявам и с чича Юрдана, който беше най-богатият в селото. Излезех ли на полето — и широките

полета, и хубавата трева, и листата из шумакът, и птичегата, и облаците по небето — всичко ми се показваше замяно; вечер стъмни ли се и покажат ли се звездите, сякаш че всички гледаха весело-весело на мене и като че ме мамеха в синевата да си играя с тях. И мене ми дохождаше леко, весело на сърцето и надувах кавалът и кавалът свиреше хубаво, сладко, весело, сякаш че му пригласеше и вятърчецът, и рекичките, и всичкият свят.

Като настъпи 20-та година, и тогава пак беше всичко добро и весело, но не знам от що, сърце ми сегиз-тогиз взе да се посвива от някаква си тъга. Срещна ли се утрин, като изкарвам говедата, с някого, струваше ми се, че той има брат, сестра, баща, другар, а аз съм сам-самненичек. Излязали на полето, тревата, облаците и птичетата пак тъй добри и весели, но сякаш че и тревата, и облаците, и птичетата си играят помежду и се веселят, а аз пак сам и сам. . . Вечер звездите пак тъй весело гледаха на мене, но ми се струваше, че те си шепнат една на друга и това шепнене беше някак сладко-сладко. И моята душа летеше към тези звезди и искаше да чуе, да разбере това им шепнене. Но не можеше тя да достигне до тях, не можеше да чуе и да разбере това сладко шепнене и за то струваше ми се, че бях в пустиня, осамотен. . . Искаше ми се да летя — да летя далеко зад горите и облаците в страни непознати, но хубави. Какви можеха да бъдат тези страни, не знаех, но струваше ми се, че сърце ми там щеше да намери онова, за което тъжеше. А за какво тъжеше то? Бог го знае, аз не можах да се догадая. Знам само, че много мъчно ми ставаше и аз надувах кавалът, но и той тъй жално свиреше, щото от тъга сърце ми искаше да изскочне навън. Ех! . . . Помня, понякогаж тъй тежко ми ставаше, тъй тежко, щото оставях настрана кавалът и със сълзи виках: „Ах! Богдане! Какво искаш?“

Еднъж, то беше зимъс, а зимата беше голяма и снеговита, та добитъкът няколко време не изкарвахме навън; нощта беше ясна и звездите тъй хубаво светеха, щото да им се загледаш и да не си вече вземеш погледът от тях; аз ми беше много мъчно и бях седнал вън до прагът на бордейчето ни. От село се доносваха до мене весела глъчка, песни, свирни, смехове. То бяха моми и момци — те седянкуваха. Аз никога не бях ходил на седянка, никога не бях приказвал с мома. Знаях всичките моми в село, коя чия дъщеря е, но с никога не бях приказвал. Виждах китки, но никогаж не смеех да

се приближа и аз до някоя, та дума да ѝ кажа или китка да ѝ ограбя: страх ме беше да не ме вземат на смях или да не ми се разсърдят. Но, право да ви кажа, и мене се искаше много да се сприкажа с някоя и да ѝ искам китка или и да ѝ я грабна, но като помислех, че съм сетен сиромаш, всякогаж се оттеглях, а завиждах им и мъчно ми беше, като ги гледах тъй весели. Истина, имаше в село добри момчета, добри другари и те ме караха да ходя с тях и да се веселя, но аз отбягвах. Те не знаеха защо аз отбягвам и ми казваха, че съм „гол худул“. Както и да е, но него вечер, за който ви казвам, мене ми беше много тежко на душата, а хубавата ясна нощ, големите светли звезди и веселата глъчка, както и песните и свирните, които от седянката се чуваха, още повече правеха да ми е тежко. „Ех! — мислех си аз. — Всеки си има другар и любовница, весело им, имат кому да продумат сладка дума и от кого да чуят такава дума, ами аз? Аз сам и все сам. . .“ Тъй си мислех аз и дълбоко въздъхвах сегиз-тогиз. Но, разбира се, че с таквоя мислене аз грешах пред бога. И аз имаше от кого да чуя сладка дума и да кажа таква дума, и аз имах другар, който се радваше на моята радост, който скърбеше за моята скръб и който готов беше по цели нощи да не спи, гладен, жеден да стои, душата си да даде само и само да ме види весел и спокоен. Този верен и любящ другар беше майка ми.

Ох! В онези години, за които ви разказвам, аз често забравях за този другар и тъжах, и плаках, че съм сам-самичек. Кой знае! Вижда се, годините таквиз да са били. И него вечер аз бях забравил за този мой другар, но той не забравил за мене. Той стоял отстрани, гледал на замислянето ми, мъчил се е душевно, може би много повече, отколкото сам аз.

Тъй унесен в тъжовното си замисление, което сам не можах да си разясня от що и защо беше, аз чух майка тихо някак, като че се боеше да ме не огорчи, да ме повика на име: „Богдане!“

Аз се постреснах и дигнах глава:

— Що е, майко?

— Ами че защо така, сине, правиш? Защо все бягаши от хората и защо все тъй умислен ходиш? Я виж откога си се заседял тъй и мислиш, като че бог знае какво зло ни е слетяло. Млад си, слава богу, работа има, а и мене ръце ми още държат. . . Защо да гневим бога? В къщи имаме всичко. Ама че сме били сиромаси. . . Колко има като нас! Я виж баба Цона.

— Ех, майко, знам аз, но не тъжа за сиромашията си. Здрав съм, слава богу, и всякогаж ще мога и себе си, и тебе да прехранвам, но не знам защо понякогаж мъчно и тъжно ми дохажда. Гледам, наоколо ми всичко е весело и мене ми е добре, но като че нещо ми не достига: като че чакам нещо, чакам някого, да чуя някоя дума сладка, хубава. . . Но тази дума не я чувам и ми е мъчно.

— Мъчно ти е, защото не се събираш с никого, не отиваш с другарите си. . . Я чуй как весело свирят и пеят у Стоюви? Защо и ти не идеш там?

— Че какво да правя? Там всеки си има другарят, познайникът, всеки знае как да седне, какво да каже, как да се засмее, ами аз? Нали ще ме вземат на смях, шом ида при тях. . .

Богдан¹ беше хубавец, а животът по поляните на чистият въздух даваше на тази хубост една живост и привлекателност. Рядко се намираше в селото такъв хубавец момък. Майка му знаеше това и душевно се гордееше със своят хубавец Богдана. Тя знаеше, че много моми се заглеждат на сина ѝ и със задоволение би оставили да им ограбне той китките, но сиромашката знаеше и това, че са сиромаси, знаеше тя, че нейния Богдан има хубави големи черни очи, вити вежди и хубав мек като коприна перчян, но дрехата му беше вехта, калпачето му и то вехто, та и той нямаше нива, нямаше вол, нямаше рало, ами беше чужд аргатин, селски говедар. . . Заради това тя отбягваше всички надежди, които хубостта на сина ѝ възбуждаше в нейното майчино сърце. Сещаше се тя, че замислюванието и тъгата на Богдана беше от това, дето той не се събира с другари, дето не либи мома, защото знаеше тя, че Богдан е в такива години, в които сърцето иска любов. Но се боеше горката майка да не се някак син ѝ привърже о някоя болерска мома, която ще го отхвърли — тази сиромашкия вярваше напълно, че болерската мома ще отхвърли непременно Богдана за сиромашията му и тогава ще бъде по-зле: син ѝ, любимият ѝ и едничек син, повече ще се мъчи и ще се топи. Често я налитаха такива мисли и страхове, но те много и силни бяха особено тази вечер, когато тя, от една страна, чуваше веселите песни и глъчове на младите на седянката, а, от друга, гледаше любимият си син да

¹ По-нататък в повестта за Богдан се говори в трето лице, отново от името на автора. — Бел. ред.

седи тъй самотен и умислен. Особено сърце ѝ се сви, като чу тя Богдана да казва, че ако иде на седянката, може да го вземат на смях. Тя знаеше, че това непременно ще се случи, особено на пръв път. Младостта изобщо е весела и безгрижна, или пък — и това ще е по-вярно — тя е неопределена и твърде често чудновата. Всякогаж тя е въодушевена с блага надежди и самоувереността ѝ е тъй голяма, сякаш че владее всичкият свят. Когато е в другарство, тя всичко има някак за играчка. Смее се сама на себе си, смее се на животът, на злочестините и доброчестините. Но когато е осамотена, особено ако на младото сърце не се е още обадило друго младо и любимо сърце, тя и пее, и се смее, но в това пение и в този смях се забележава някаква си тъга, младата фантазия крои добри планове, гони любимите си идеали, но не може нито ясно да си ги представи, нито пък може да бъде напълно уверена ще ги постигне ли. . . . Оттук излизат тъга и въздишки, причината на които младостта не може да си обясни.

Богдановата майка не можеше тъй да си представя младостта, но тя от опит знаеше колко са наклонни младите да се шегуват и да вземат на смях и най-незначителното нещо. Младостта е най-щастливото време в животът на човека и всичко, което е служило за утешение през младите години, не се забравя и със задоволение се споменува в по-старите години. Поради това и Богдановата майка твърде добре помнеше колко е обичала заедно с другарките си да взема на смях особено онези момци, с които за пръв път се срещваше, и знаеше горката, че това ще сполети и сина ѝ. Мъчно и много мъчно ѝ дойде от тази мисъл, но още по-мъчно ѝ беше да гледа сина си тъй тъжовен. И за то тя употреби най-силното, според нейното мнение, средство, за да го склони да иде на седянка.

— Богдане! — каза му тя с един мек глас. — Кажи ми, обичаш ли ме ти?

Богдан я изгледа зачудено.

— Нима ти забележи, че не те обичам?

— Ако ме обичаш, ще сториш ли онова, което ще ти река?

— Че кога ма не съм те слушал?

— Кога е тъй, аз ти се моля да идеш на седянката. Иди, синко! — прибави тя с умолителен глас. — Иди. Ти там ще се поразвеселиш.

Богдан му дожаля за майка му. „Добър съм и аз — каза

той на умът си; — тя чака да ме види весел, та и тя да се поразвесели, пък аз още повече ѝ мъча сърцето.“

Той стана, усмихна се и продума на майка си:

— Наистина, майко! Нима аз съм по-долен от другите момци? Ето, че отивам. . .

И той тръгна. Майка му го изпровождаше с весел поглед. Истина, сърце ѝ се свиваше, като ѝ минеше през умът, че за пръв път нейния Богдан ще посрещнат може би с подигравка, но скоро се развеселяваше, като помислеше, че по хубавец момък от нейния Богдана няма в село. Богдан, както вече знаем, отистина беше хубавец, но майчиното сърце го смяташе за единствен в целият свят.

И Богдан отиваше на седянката ту умислен, ту весел. Той сам не се смяташе за хубавец, както майка му, даже и не му дохождаше на ум да прави в това отношение какво да е сравнение между себе си и другите момци, но той беше в буйната си младост и мисълта, че отива на седянка, че ще се намира няколко време лице с лице с моми, правеше сърце му радостно да тупа и на лице му да се явява, без и той да ще, приятна усмивка. На пръв път щом се реши да тръгне и тръгна към седянката, той забрави страхът, че може би ще го вземат на смях. Той виждаше отпреде си само моми и момци и в него се яви някаква самоувереност, че щом се яви в седянката, непременно ще вземе връх над всичките момци. И за то Богдан весело отиваше и тъй беше весел, щото сам се укоряваше, задето досега толкова е отбягвал от седянки и други младежки събрания. Мисълта, че е сетен сиромаш, че е чужд аргатин, селски говедар — тази мисъл, която досега никогаш не го оставяше и всякогаж го правеше умислен, нерешителен, тази мисъл, казваме, като че беше изчезнала свършено от него; напротив, той се смяташе за пръв в селото и в целият свят. Само като доближи до къщата, дето беше седянката, той изгуби малко нещо самонадеяността си, поспря се, помисли и понечи да се връща, но му дойде на ум за майка му, махна с ръка и влезе в дворът, а оттам в къщата.

От бордеят на Богданови виждаше се къщата, дето беше седянката. А нощта беше хубава, месеца ясно светеше. Богдановата майка гледаше и видя, че Богдан влезе в двора, а после и в къщата. Силно тупаше нейното материнско сърце от едно неопределено безпокойство, когато гледаше, че Богдан приближава до къшните врата; но като видя, че вратата се отвориша и Богдан влезе вътре, тя се усмихна и весела, че-

стита влезе в бордеят. Тя вярваше, че син ѝ ще се поразвесели малко, и това правеше горката майка да бъде безкрайно весела и честита.

Уви! Нито тя, нито син ѝ можаха да се догадят, че в минутата, когато Богдан влезе в седянката, се полага начало на техните страдания, които щяха да им отровят целият живот.

Седянките в нашият селски живот играят една забележителна роля. Няма село, което да не прави седянки преимуществено през дългите зимни нощи. Обаче ние още не сме си определили как трябва да гледаме на седянките. Едни се възхищават от тях, като виждат в тях хубава черта от народният наш живот; други ги осъждат, понеже виждат в тях извор на разврат и други злочестини. Според нас първият глед на седянките е по-справедлив. Съществуването на седянките у нас е съгласно и с човеческата природа, която всякогаж обича обществитието и измислюва разнообразни начини, за да усили това общжитие. Освен туй, без да се пускаме в исторически издирвания дали седянките са били у нас и в старо време, можем с голяма вероятност да предполагаме, че те са били и са необходимо следствие на нашият обществено-селски живот. Знаем, че животът у нас, особено в градищата, няма обществен характер и поради това не е дотам весел. А под влиянието, вижда се, на известни обстоятелства, той взема характер на една себелюбива изключителност. Тази изключителност не удовлетворява човека и вредително влияе на обществените нрави. И у нас стават събрания и веселби, но в тях участие вземат почти изключително мъжете, а жените всякогаж стоят на задни план. А кой как ще да казва, но едно събрание, лишено от участието на жената, присъствието на която обикновено прави мъжът въздържан и в думите, и в обноската, всякогаж взема характер на дивашка буйност. От това вие виждате в празничен ден нашите момци да ходят пиени с шишета в ръце по улиците, от това ще видите вие нашите момци да се събират по къщата единствено за да си правят мохабет, т. е. да се напиват; от това и приказките им са мръсни, и песните им развратни, и обноската им никаква. Истина, развитието у нас е такова, щото изобщо ние не чувствуваме душевна потребност за едно благородно и полезно прекарване на времето, та и обществено-икономическото ни положение е такова, щото някак по неволя се тласкаме в такъвз непохвално прекарване на

времето, каквото се забележва в градищата. Места за добра и спокойна разходка нямаме, не сме навикнали да се събираме у съседите си или у роднините си с единствена цел да се поразговорим и повеселим без напиване; други обществени развлечения нямаме — това е всичко истина, но струва ни се, че никой не може оспорва, че ако в градищата се даваше на жената по-голямо участие в развлеченията и във веселбите ни, тогава и пиянствата можеха да бъдат по-малко — поне от страна на момците, — и песни щяха да се чуват по-добри, по-благородни, и нашите младежи щяха да навикнат на една по-деликата и по-благородна обноска както между себе си, тъй и с всеки едно.

По селата животът някак си е увардил обществената чистота. И там стават събирания по къщата за ядене и пиене, но тези веселби, ако са с участието на старите, всякогаж се съпровождат с разговорки тихи, с възпоминание на миналото и със стари песни, които твърде често със своя си жаловит напев и още по-жаловито трагическо съдържание разклащат душата на всичките присъстващи, извличат от гърдите им въздишки, а от очите им истински, непритворни сълзи. Попитайте тези старци защо проливат сълзи техните старчески очи, попитайте майките защо те въздишат тъй, като че се подземат след големи плачове; попитайте младите булки, моми и момци защо те умислени и посърнали стоят и слушат песнята — никой от тях не ще може да ви каже защо, но вие, ако сте догадлив и ако умеете да четете от вънкашните знакове за вътрешното състояние на душата, ще се догадите, че тези хора имат душа, която е достъпна за всяко добро, благородно чувство. Младите по селата отделно си правят събиранията и веселбите — моми и момци. Прости са тези веселби, но вие в тях не ще забележите онази дивост и развратност в думите, в обноската и в песните, каквато се забележва в събиранията на младите от градищата. И забележително е, че по селата твърде голяма рядкост е момък да се напие, тогаз когато момците в градищата считат за превъзходство да се напият. Седянките не са друго освен събирания, в които нашите селски млади гледат да съединят полезното с приятното. Истина, тук преобладава голяма свобода в отношенията на момци с моми, но тази свобода не произлиза от развратност и няма развратни домогвания, напротив, може да кажем, че в основата си тази свобода е високо нравствена, защото обикновено момъкът се шегува

и закача само с онази мома, която е залибил и която желае да направи другарка на живота си, ако и тя му отговаря със същото чувство. От тази страна седянките са благотворни, защото на тях бъдещите съпруг и съпруга имат възможност да се запознаят, да се полюбят един на друг, да се залибят и да се вземат по любов, а не по принуждение слепишката — както става в градищата, дето младите само на сватбата си чуват гласът. Но освен тази полза има и друга. На седянките се пеят песни стари, а се съставляват и нови. Тук се ражда и развива народната поезия, която — като има съперничество между моми и момци — заема хумористични и сатирически характер. Но защо се не одобряват седянките? За то, че понякогаж те докарват злини. Поражда се съперничество между момците, което съперничество се свършва с вражда и даже с бой, а понякогаж в седянките вземат участие и турските момци и от това стават кражби на моми, потурчвания и проч. Това са обаче сетнини не собствено от седянките, ами от неразбранщината на едните и от дивият произвол на другите. Още приписват на седянките и това зло, дето по селата често стават „пристанки“ и много пъти давии и обезчестявания. Но и това не е справедливо. По градищата няма седянки, по нима градските моми — в Русчук например — могат се похвали всички със запазването на девствеността си? Безчестни хора има навсякъде, а безчестният човек и в град да е, и в село да е все си позволява да злоупотребява даже с такова високо и свято и от най-висока степен доверчиво чувство, каквото е истинската любов — особено когато се намира в първото си развитие. Както и да е, но при всичките укори и нападения върху седянките те пак стават по селата. Само сега никак нямат онази безпечност и веселост, каквато са имали преди. Преди животът е бил по-тежък и за то, вижда се, щом са намирали случай, гледали са да се повеселят от цяла душа и сърце: предавали са се напълно на веселбата си.

Такава беше и седянката, в която отиде Богдан. Шеги, смехове, песни, свирни безпечно следваха едно след друго. Понякогаж момците скупом се залавяха да се присмиват и да дразнят момите, на което тези последните отговаряха и си отвърщаха твърде сполучливо. Съперничество ставаше и в песните, но тук обикновено момите земваха първенството и момците с твърдост преносваха подигравките, които се сипваха от разни страни върху им.

— Чакайте — ще се обади една мома, щом запее някой

момък, — бачо Иванов петел пее — и смеховете ще заглушат песента.

— Ух, какво е хубаво! Сякаш че нашия кон кашли — ще се обади друга и пак смеховете ще заглушат песнята на друг момък.

И момците млъкваха. Домогваха си те да си отвърщат, щом запееше някоя мома, но момата се закашляваше, завърташе вретеното, понаместваше прелцата и с по-голяма сила подземаше песнята и ясният ѝ глас заглушаваше грубият глас на момците и те млъкваха и всички заедно в дълбока тишина се заслушваха на песнята. В такъв случай къде краят на песнята много моми поднасяха под носът на момците къделките си да ги миришат и смехът оставяше песнята недовършена. Всички тези шеги бяха прости, груби, неостроумни, но те бяха искрени и напълно веселяха младата компания.

Когато Богдан влезе, седянката се намираше в най-шумното си състояние. Момците, ядосани от успехът на момите в пеенето, употребиха последното средство, за да заглушат песнята на една мома, и всички ревнаха, доколкото могат. При такъв шум Богдан влезе. Но за чудо, щом влезе той, шумът изеднъж престана, възцари се дълбока тишина и всички погледи се обърнаха към Богдана. Това твърде много смути нашият герой. Той не знаеше какво да прави. Дясната му ръка закопчаше и откопчаше едно копче на антерията, лявата се триеше о поясът му, а очите му някак страхливо изглеждаха всички, без да се спрат на някого. За негова зла чест, той съгледа, че и Златка е там, и му се стори, че и тя с присмех гледа на него.

— Добър вечер! — измърмори той глухо.

В отговор на това къщзта екна от смехове.

„Отде дойдох!“ — с болка в сърцето каза в себе си Богдан и понечи да се върне, но погледът му някак се срещна с погледът на Златка и — не излезе: стори му се, че Златка с участие гледа на него. Той склони глава и седна в един ъгъл, отстранен от всички. Това поднови смеховете, които скоро утихнаха, и пак се възцари дълбока тишина, която беше много тягостна за Богдана.

— Му-у! — извика един от момците.

— Хо-о-ов! — се обади друг и смеховете пак се подигнаха.

Това беше за присмех на Богдана. Доболя му, горкият, но преглътна.

— Керо! — обади се отново един момък. — Я изкарай кравата, че пладне стана.

Но мълчанието се продължаваше. В това време един момък засвири на кавал и това възвърна пак веселбата на седянката, само че тази веселба беше сдържана. Две моми викнаха и придружаваха на кавалът. Всички други мълчаха, слушаха, но често погледваха на Богдана. Богдан се поразвесели. Той знаеше хубаво да свири, а пък свирачът не свиреше добре. Това насърчи Богдана. Той поиска да си отвърне. Той стана, доближи до свирачът и турна ръка на кавалът.

— Тъй не се свири, дай на мене — каза той и почти насила измъкна кавалът от ръцете му.

— Тъй, тъй! — чука се няколко момински гласа.

— Чакай, че без кавал нашата крава не пасе — извика един момък, но този път тази шега не се посрещна със смехове.

Богдан, и той не се наскърби.

— Тъй да е — продума той, като седна, и наду кавалът.

Ех! Свиреше кавалът, свиреше хубаво, но тъй жално, тъй жално, сякаш че те закачваше за най-дълбоките места на сърцето, сякаш че ти шепнеше тъжовно, тъжовно. . .

Богдан се увлече и цял се предаде на тъгата си. Песента, която свиреше той, беше позната на всички, но те никогаж не бяха я чували тъй жаловита. . .

В най-жаловитите места гласът на кавала тъй трепереше, като че сълзи се ронеха от очите на злочеста майка.

Момците сведоха глава и мълчаха; много от момите си бършеха сълзите. Тям се струваше, че Богдан с кавалът си продължава жаловито да ги пита: „И какво ви съм сторил? Или защото съм сетен сиромах?“

Най-после Златка стана и дръпна кавалът.

— Защо тъй тъжно свириш, Богдане?

Богдан стана и щеше да махне с ръка и да каже: „Ех!“, но видя, че му говори Златка.

— Че на какво да се радвам? Нима на то, че ми се смеете, дето съм сетен сиромах? — каза той ядосано и си отиде.

— Му-у! — извика подиря му един момък. . .

— Хо-о-ов — подзе друг, като че изкарваше говеда, но и тоз път тази шега си остана напусто. Впечатлението от свиренето на Богдана и от начинът на отиването му от седянката беше твърде силно и такова, щото почти всички ги беше

яд, дето някак по-добре не постъпиха с Богдана. Особено момите готови бяха да нападнат за това на момците.

— Му-у, му-у! . . . На тебе му-у — извика ядосано една мома в отговор на горната шега. — Че като е селски говедар, какво? И ти не си ли селски овчар?

— И защо му се смяхме? — обади се друга.

— Все по тяхната глава — каза трета, като показваше на момците.

Момците обаче не искаха да останат долу. Един от тях изправи се до вратата и като закопчваше и откопчваше с една ръка антерията си, а друга триеше о поясът си, с преправен глас, приличен на Богданов, каза „добър вечер“. Това направи всички да се засмеят, а пък в същото време свиращът засвири на хоро, та и време беше вече да си отиват по къщата. Момите оставиха работата и се заловиха на хоро, което скоро от къщи излезе на двора и разбуди цяло село. Но и доброто не мина без шегуване. Златка я нямаше на хорото. Един от момците, който много пъти се е домогвал да ѝ вземе китката и все не е сполучвал, понечваше да се хване ту при таз, ту при оназ мома, но те все го отпъждаха, а някои от момците набързо направиха една китка от храсти и му поднесоха. Смахът стана тъй общ, щото доброто се развали и седянквачите взеха да си отиват.

Но де беше Златка, та я нямаше на хорото?

Тя отиде подир Богдана. Жално ѝ стана ней, много жално за Богдана, особено от думите му: „Или защото съм сетен сиромас?“ Женското сърце всякогаж е милозливо, особено към злочестите. И се реши Златка да поутеши Богдана.

Богдан с болка на сърце отиваше у тях си. Тъй му беше жално, задето тъй го посрещнаха на седянката, а и яд го беше на сами себе си, задето и сам той не се показва малко по-отвореничек и не взе да отвръща на присмех с присмех. „Му-му. . . у! — ядосано шепнеше той. — Не си вижда кривият нос и съдраната аба, седнал и той да ми вика „му“. Ами чорбаджийския син? Май с гарга. . . И какво ще казвам сега на майка? . . . Златка — подзе той шепненето си след малко, — защо тя барем не ми дума продума? . . . Ех! Не си ли сетен сиромас. . .“ И Богдан начена да крачи бърже. След малко той чу да го вика някой: „Богдане!“ Той позна, че то е Златка. Тръпки го избиха по цялата снага.

Сиромасът! Сиромашията и постоянното подритване бяха го направили да се счита все долен, все снижен, да мисли,

че никой не го зачита. Само в редки случаи в него се проявяване онова самоуважение и онази самонадеяност, които така са свойствени на младостта, и в такива минути той беше готов да обяви на цял свят, че не се бои нито от сиромашия, нито от големство, че той всичко ще спечели. Но тези случаи бяха редки и това му настроение скоро минуваше, особено когато горчивата действителност се изпречеше отпредя му. В буйна младост той не можеше да не мечтае за добър живот с мила и вярна другарка и от онази минута, откогато пръв път Златка го почете и го здрависа, тя играеше главната роля в тези мечти. Много пъти свойствената на младостта самонадеяност правеше го да мечтае, че макар и да е сиромаш, но защото е юнак, работлив, много моми искат да се запознаят, да се любят с него, а той предпочита само Златка и тя е благодарна от това. Въображението му понякога изработваше и сцени на запознаване, на любовно признаване и проч. Но това самооболщение скоро се заместваше с мрачно недоверие към сами себе си и към другите и в такъв случай — а това беше у Богдана преобладаващото душевно настроение — той си представляваше в твърде големи размери сиромашията си и вярваше, че никой не го зачита. В такова настроение беше той и сега и туи настроение се усилваше още от мисълта, че Златка не му дума продума на седянката, че и тя може да му се смеяла с другите заедно. . . По какви съображения Богдан се надяваше, че Златка не ще му се смее с другите наедно? Вижда се, тази надежда да е била остатък от онези честити минути на самонадеяността, когато Богдан си въображаваше, че Златка остава благодарна от това, дето той предпочита нея от всичките други моми. Но действителността му развали тази скрита надежда, породена от младото му въображение. . . Златка не му продума дума и тя може да му се е смеела с другите заедно. „Не си ли сетен сиромаш!“

В такова отчаяние повикването му от Златка беше твърде ненадейно и твърде съживително за горкият Богдана. Както казахме, тръпки го побиха, щом чу той името си и позна гласът на Златка. Стреснато се възви той към гласът. . . Чунали ли сте радостният вик на детето, което е изгубило майка си и след дълги и тиетни дирения то най-после ненадейно я съгледва и извиква „мамо“?

— Златке! — почти не извика Богдан, като видя момата отпреде си. И в това извикване се изказа пълна любов, с

оплакванията заедно, с надеждите и с щастието, и се изказа тази любов, без да ще Богдан и даже без да си въображава, че този особит вик е гласът на силна любов.

— Че твърде бърже вървиш. . . — продума Златка, — едвам можах да те стигна. И защо тъй скоро остави седянката?

И другите думи, и питанието на Златка звънтяха някак хубаво за Богдановите уши. Сърце му затупа с една особна, необяснима и нему непозната досега радост. Стори му се, че туй е то, за което толкова е тъжил, че тези са те думите, за които много и все напусто се слушвал да чуе. . . Стори му се още, че за него се открива едно любимо сърце, което ще чуе и разбере тъгите и надеждите на неговото собствено сърце.

Какви бяха тези тъги и надежди? . . На Богдана се струваше, че те са големи и че ако вземе да ги разказва, ще трябва да говори много-много и да направи да заплаче и камънето, както ще да плаче и неговото сърце.

И начена Богдан да говори:

— Ами че какво трябваше да правя, Златке? Вий всички ме взехте на смях. . . Аз съм сиромаш, аз съм селски говедар, че какво от това? Какво съм ви сторил? И всички, аз пък се надявах. . .

Той искаше да каже, че се надявал поне Златка да не му се присмива, но тук се спря Богдан. С него се случи това, което се случва с всекиго в такива обстоятелства: той чувствуваше много, а не може да изкаже много и не знаеше как да изкаже това, което чувствуваше. . . И за то той млъкна и след малко махна с ръка и продума: „Ex!“

Златка го слушаше със съжаление, тя не можеше да разбере, че под това Богданово наскърбяване се крие и любов, която се чувствува дълбоко, но още не дотам ясно, и която не смее да се изкаже.

— Ти не си дохождал на седянка — продума тя след малко едно мълчание, — та затова ти се стори тъй. У нас на седянката все е тъй. Ний се смееме, закачаме се, пейме, веселим се. Наистина тъй е. Захвани да дохождаш по-често, Богдане, и ще видиш, че е тъй. . . И защо ще ти се смееме? Нима ти си по-долен от другите?

Пак побиха тръпки Богдана по снагата. Добре дохождаше на Богдана от тези думи. Той, сетен сиромаш, селски говедар, чува такива думи и от кого? От Златка, от тази Златка, която е цветето на селото. И искаше се на Богдана да чува и да

чува тези хубави, сладки за него думи, толкоз повече че и той сам вярваше, че не е по-долен от другите.

— Но аз съм сетен сиромаш, аз съм селски говедар. . .

— Че какво от това? . . Само дохождай, че ще видиш. . .

Златка право каза, че няма нищо от това, дето Богдан е сетен сиромаш и селски говедар. У нас по селата се е увардила тази похвална особеност, дето на всекиго изпомежду си гледат еднакво и почитта им се отдава на всеки добър работник. При това селските младежи, ако и да има и в тях тщеславие, но са равни помежду си, особено във веселите си събрания, без да правят разлика между богат и сиромаш. Само Богдан, защото някак от малък беше принуден да слугува на чужди врата, гледаше на себе си като на подритнат.

— Ще дохождаш я? — подзе Златка.

— Че знам ли. . .

Богдан можеше още нещо да каже, но Златка бържешком сне китка от глава и като я подаваше на Богдана, прибави:

— На, и ако дойдеш утре, ще ти дам и друга. . .

С тези думи Златка влезе в тяхната портка и се скри от очите на Богдана.

Златке! Златке! Какво направи ти? Сети ли се ти, че с това турна огън на барутът? И защо направи това? Защо по-първо не размисли за сетнините, а че тъй да го сториш?

Златка спокойно си отиде у тях, спокойно си легна и спокойно заспа. Богдан дълго стоя като замаян на едно място и не си сне погледът от цветето. Сърцето му силно тупаше; дъхът му ту се усиляваше, ту се спираше, ръка му трепереше, но яко стискаше цветето. Как! Нима се сбъдна това, за което той толкова мечтаеше? Нима Златка, хубавата Златка, която досега никому от момците не позволяваше да ѝ грабне китката, подир която не само всичките момци от тяхното село, но и момците от околните села ходеха без ум, нима тази хубава Златка обича него, Богдана?

По селата грабването китка от мома служи за знак, че момъкът не е равнодушен към момата. Момите сами със задоволение оставят да им ограбят китките онези момци, към които и те не са равнодушни, макар и по свойствената моминска свенливост всякогаж да показват някакво си лекичко съпротивление. Но Богдан не беше чувал сама мома да дава китка на момък. Но как добре му дохождаше от това! . . „Туй е от любов!“ — шепнеше му самолюбивата момска гордост и Богдан вярваше на това шепнене. Ех! Лесно и твърде:

лесно вярва човек на това, което желае, вярва даже тогава, когато е пълен от съмнение. А пък освен собственото му чувство сама Златка беше разположила Богдана да вярва това шепnene. За Богдана още сладко звънтяха Златкините думи: „Нима ти си по-долен от другите?“, и ето че той държи в ръце Златкината китка, която тя сама му подаде. „Тя ме обича“ — почти че извика Богдан, като се разтрепера цял и бързешком, като луд, се спусна у тях си. Богдан готов беше да се развика: „Майко! На, гледай, това е от Златка, тя ме обича“, но майка му спеше и Богдан не я разбуди.

Той си легна, без да се съблича, но не можеше да заспи. Мислите му хвърчаха далеко-далеко в места хубави, но непознати и на него самият. И какво не си представяше той я? От него вече далеч беше мисълта, че той е сетен сиромаш, че е селски говедар. Напротив, той сега в собствените си очи беше по-горен от всички в селото, в целият свят. За него нямаше сиромашия, нямаше злочестина. Той беше и богат, и честит. .. В какво се състоеше това богатство, тази честитина? — В мисълта, че Златка го обича. Ако някой в тази минута запиташе Богдана защо толкова се радва, той щеше да отговори: „Златка ме обича!“ Ако му кажеше някой: „Но какво от това — ти утре пак ще идеш със съдраните си цървули подир селските говеда, пак ще си подритнат от по-богатите в селото, майка ти пак ще ходи от къща на къща да се моли да ѝ дадат работа“, той щеше да каже: „Нека! Тя нали ме обича?“ Ех! Любовта отистина е чувство, слязло от небето, за да даде на човека възможност да бъде честит посреди най-големите теглила и несгодиности. Само едно предположение, че може на любовта му да отговарят с любов, прави човека скоро да забрави злочестините си, после да не ги счита толкова големи и тежки, каквито са те на дело, а даже и да не му се показват за злочестини. Богдан знаеше, че още съмнало-несъмнало, той трябва да става и да прибира чуждите говеда, знаеше, че цял ден трябва да тича подир говедата из снежните поляни и хрусталаци, но драго му беше сега да мисли за това; с него щеше да бъде мисълта, че Златка го обича. Но да не мислим, че Богдан имаше ясно понятие за това, какво ще каже: „Златка го обича.“ Той си представляваше само, че Златка ще му позволи да ѝ грабва китката, че само с него ще приказва скритом, че не ще му се присмива, не ще го счита за сетен сиромаш и ще земва страната му, ако би някой на седянка било, на хоро било или на кладенците да вземе да му се смее.

По-нататък Богдановата мисъл не можеше да отиде, но и това само беше достатъчно да направи Богдана честит напълно. И тъй честит и радостен той заспа. И тих, сладък беше сънят му. . . А че сладко, боже, се спи в такива години, когато те приспива и лелее сладкото шепнене на първата любов. . .

Ами Златка?

Златка спокойно си отиде у тях, спокойно си легна и спокойно заспа, без да ѝ мине през умът, че с даването на Богдана китка тя го направи да лудее. . .

Златка беше дъщеря на първият болерин в селото. Селските деца у нас — богати били те, или сиромашки — не биват разглежени и всички без разлика ходят на работа. Но Петър, Златкиният баща, имаше този недостатък, че обичаше в къщи на жена си и пред децата си да се хвали. Няколко години наред селяните все него избираха за селски чорбаджия, а това въздигна неговото значение още повече в собствените му очи.

— Е, жено! — обичаше той да се отнася към жената си, особено в зимните вечери след вечерята, като поизкривеше малко калпакът си и държеше на колената си гърнето с вино.

— Пак Петър, пак Петър. . . Та и кой друг я? Ха — кажи де!. . . И дядо Стою се облизва, и Кули се въртя наоколо, но пак Петра избраха. . . Ама Петър знае какво нещо е селски чорбаджия и как се върши чорбаджилък.

.

В М Е С Т О П Р Е Д Г О В О Р

Чудни сме ние, човечите. Нищо не ни задоволява, от нищо не оставаме благодарни. Ето например в ъ п р о с и т е л н и я т з н а к. Този знак е играл, играе и ще да играе винаги твърде важна роля в нашият частен и обществен живот. Без него едва ли би било възможно ние, човечите, да достигнем до това умствено развитие и материално благосъстояние, до което сме достигнали и с което се наслаждаваме, та едва ли ще да е възможно и бъдещето ни развитие и благосъстояние; а между това този знак за мнозина от нас е твърде омразен. Нее лъжа, дето казват, че този знак е родоначалник на философията. И наистина, този въпросителен знак е спомогнал на човеческия ум да създаде онази величествена наука, която се казва ф и л о с о ф и я и която, ако и да е тъмна и недостъпна за повечето обикновено смъртни, но се е домогвала да постигне и разясни все велики въпроси, каквито са произхождението на света, на човека с душата заедно, неговото назначение, целта му, задачите му и бъдещите му съдбини или, с други думи, да постигне и разясни видимото и невидимото, постижимото и непостижимото. па даже и самаго бога с всичките богословски подробности и точности. Благодарение на този гърбат знак човечеството е смятало и мнозина сега смятат, че се е постигнало почти всичко и всичко се е обяснило, макар и мнозина от грешните да са оставали и сега още да остават свършено без ум.

Сегашните времена не са времена на философията. Сега философията не е дотам на ихтибар: даже за някои тя е предмет на подигравка. Сега хората не си губят умът да издирват невидимото, да постигват непостижимото. Сега избраните умове, необикновените смъртни се занимават с това, което се вижда, което може да се пипа и което може да е вредително или полезно за нас. Ако и да отричат готовата философска истина, че човек е ц а р н а п р и р о д а т а, ако и да доказват, че човек е също такова животно, каквито са и всич-

ките други животни, но пак се домогват да станат царе на природата, пак употребяват всичките си усилия да подчинят на себе си и да се разполагат по своему с всичко, което съществува, даже и с подобните си. Но и тук пак гърбятят въпросителен знак изскачва като скоклива бълха на чело, и тук от него няма мира. И тука той претендира, че той именно, а не друг някой е основа и родоначалник на всичко, че без него нищо не би се издирило, нищо не би се постигнало. И ние не знаем кой би се решил и кой би могъл да оспорва това, а следователно и кой не би признал голямото значение, което има, и важната роля, която играе в нашият живот въпросителният знак. Трябвало би подир това да бъдем доволни от този знак, да му бъдем твърде признателни. Но на дело излиза наопаки.

Този знак, както казахме, за мнозина, а понякогаж и за всички без изключение, е твърде неприятен, твърде омразен. Той е безочлив и дързостлив до немай-къде. Дето не го сееш, той там никне, дето не го дириш и никак не му се надяваш, там ще да го срещнеш. Той се тика навсякъде и с такава безочливост, щото понякогаж разваля и най-приятните ни мечтания, най-сладкият ни кеф и най-хубавите ни надежди. Той не оставя на мира и умрелите. Твърде начесто той безпокои и техните кокали, като иска да им отдаде това, което те отистина заслужават. Но кой гледа умрелите: те не усещат и за тях е все едно кой каквото иска да говори, та и да не е все едно не могат нито да се оправдаят, нито да преиначават стореното от тях. Той не оставя на мира и нас, живите. Каквото и да мислиш, каквото и да желаш, каквото и да правиш той навсякъде и всякогаж, хем без да се надяваш, ще се изпрече отпреде ти със своят безобразен камбур и ще да ти развали всичко. При такава една нечуена безочливост и безцеремонност той е и дотам дързостлив, щото пъха си гагата и в частният живот на богати и сиромаси, на царе, князе и прости смъртни, както и в обществената тяхна деятелност, и много пъти освен че лишава от спокойствие, но подкопава и добро име, и слава, и почести, на които мнозина от нас тъй хубаво се радват. И няма от него никога и никъде спасение.

Наистина несносен, неприятен, омразен и твърде опасен е този гърбав въпросителен знак. Той на всичко обръща внимание и във всичко се намиса, като че го пита някой. Рови навсякъде и изровва добро и зло, и сериозно и смешно, и

полезно и вредително. И не само изровва, ами още и изниса всичко на пазара. Ох! И с това не се задоволява, но още и издирва — защо е станало това така или иначе и трябвало ли така да бъде, като че иска на всичко на дъното просода се е, както казва нашата поговорка.

Ние недавно прекарвахме, та и сега още прекарваме твърде блажени дни. Упоени от блестящите победи на нашите храбри войници, ние се наслаждавахме и се наслаждаваме със самоублажаване. Опиращец се на нашето право народно дело, пред нас стоеше и сега стои във всичката си величествена хубост нашата народна доблест. И възбуждаше и възбужда у нас тази доблест законна и справедлива гордост, както и хубави надежди и пълна вяра в бъдещето народно. Всичко ни се представляваше и ни се представлява в хубав розов цвят, всичко ни се виждаше и ни се вижда, като че се е вършило и върви като по мед и масло. И можеше ли и може ли някой да се съмнява в това, да го оспорва? Но ето, че и тук се явява с всичката си неумолима строгост гърбатият въпросителен знак и захваща да прекарва пред очите ти разни картини, които те карат против волята си да питаш: „Така ли е било и така ли е наистина? И не можеше ли, и не трябваше ли иначе да бъде?“

ПРОЛОГ

Това се случи в младата българска столица и наскоро след братоубийствената война с братята сърби, когато нашите победоносни войски бяха се завърнали вече в столицата, увенчани с лаврите на славна победа.

При всичко че месец януари не беше още изтекъл, денят беше ясен, слънцето грееше весело, макар и студено, над хубавата София, а стара Витоша ту криеше своята побеляла, но мощна глава в гъстите сиво-мургави облаци, като че беше сърдита, които на кълба, на кълба се увиваха около нея, ту весело и засмяно надничаше изпод тях над Софията и тогава тя цялата представляваше едно от най-величествените и омайни зрелища, защото на човека се струваше, че нейната мощна глава и нейните гигантски плещи са увенчани с венец на някаква си падающа от небесата светлина, златните лъчи на която се разливаха нашироко по нейни мрачни стръмнини

и правеха сиво-мургавите облаци като че наежено да се отдалечават към нейните краища и да стават от тъмни по-тъмни. Този омаен изглед на старата Витоша, като привеждаше във възторг и старо, и младо, в същото време служеше и за възбуждания на практически препирни между практическите обитатели на столицата. Старите софиянци, които някак със самодоволство обичаха честичко да казват, особено пред чужденци и непознати, „ний сме стари като Витоша“, и винаги в този случай се заслушваха дали някой пък техен познат, макар и по-млад от тях, не ще да каже: „Те ли? Те знаят и зъбите на Витоша“ — и по този начин да им даде хилядният път най-любимата за тях препоръка, че са стари и вещи хора — тези стари софиянци, макар и винаги да казваха с една догматическа авторитетност, като хвъргаха някак безпечно и като че мимоходом опитен поглед към Витоша: „Днес ще да е ясно“, или: „Днес ще имаме дъжд“, или пък: „Смее се Старата, ама ще имаме виелица и гръмотевица!“; но в този ден, за който ни е думата, те изглеждаха някак недоволни. Омайваха се те от величественият изглед, какъвто представляваше в тоя ден старата Витоша, но вътрешно се ядосваха, задето не можеха положително да кажат ясно ли ще бъде цял ден, или ненадейно ще зафучат снежните виелици, както на често се случва това в широкото и равно Софийско поле през зимните дни. Те на често поглеждаха към Витоша особено когато се случеше да се срещат по улиците и да се спрат един срещу други на приказка, или пък да седнат на дюкяна на някой по-млад и следователно не дотам опитен в тая мъдра наука свой съгражданин и в приказката подхвърляха сегиз-тогиз, като че само за „лаф олсун“: „Старата. . .“ — и нищо повече не можеха да кажат освен попоклащаха или понавеждаха настрана побелялата си глава и поповдигаха старите си, много пъти ямаладосани рамена, като съпровождаха всичко туй и с една особена, нито шеговита, нето сърдита усмивка. . .

А Витоша продължаваше да заиграва с възхитените зрители, като ту се закриваше със сиво-мургавите облаци, ту весело и засмяно надничаше изпод тях, обляна със златните лъчи на небесната светлина. . .

А над София слънцето грееше весело, макар и студено. . .

Студ имаше доста голям. От това вероятно София в тоя ден изглеждаше много хубаво и весело. Весел и приятен изглед имаше навсякъде, особено по софийските улици, макар и да бяха те още почти всичките старовременни, т. е. криви

и на места ту тесни, ту неправилно широки. Покритите с дебел и замръзнат сняг покриви на старите и нови къщи софийски лъщеха като стъкло на слънцето и на звезди-звездичи изпущаха хиляди и милиони отразен цвят искри и омайваха погледът на човека. Дърветата по дворовете и градините бяха отрупани като че с бял, но особена форма цвят, на игли, на игли, а и дуварите и таборите на къщата сякаш че бяха посипани с брашно, което така беше разпръснато по тях, като че те по-напред са били облени с нещо лепкаво. . . и като че нарочно го е разтривал и разпръсквал по тях някой с цялата си длан. . . Самите улици, даже и тия, които твърде нарядко можеха да се видят чисти от кал през цялата година, както например В и т о ш к а т а, по която обикновено през зимата имаше такъв дълбок кал, ту гъст до немай-къде, ту рядък, като кално блато, щото не беше твърде безопасно да се ходи по нея и денем — даже и тия улици бяха тоя ден чисти и гладки: замръзналия сняг лъщеше по тях, а по него хиляди огнени искри скачаха и ту се подигаха, изскачаха и изчезваха някъде в слънчевите лъчи, ту изеднѣж ставаха невидими, като че потъваха пак в снегът и там изгасваха. И тая чудна и величествена игра на слънчевите лъчи със замръзналият сняг правеха да се вземат очите на ходещите. Сегизтогиз появяваше тихичък и тъничък студен и някак остър вятрец, който смяташе от покривите и повдигаше от смръзнатите улици дребен снежен пращец. Като се виеше на разни посоки по замръзналия въздух, осветен от зимното слънце, този пращец образуваше в атмосферата един чуден, фантастически-гигантски калейдоскоп, който на всяко мигнувание семеняваше от хубав на по-хубав. Сегизтогиз през този гигантски калейдоскоп преминаваха като фурии със своето злокобно грачение черни облаци от гарги, които, като че имаха по него време особени права на жителство по таваните и комините на софиянци и увеличаваха твърде много омайността на калейдоскопа. В своето вълнообразно извивание из въздухът тези рояци от черните хвърковати обитатели софийски, особено като вземаха такава посока, щото слънчевите лъчи падаха полегато на техните черни крила и гърбове, изпущаха някакви си фосфорически искри с черен оттенък. . . И всичката тая картина ставаше някак още по-фантастична за пътникът от това, че снежният прах, що се виеше по въздухът, твърд на често нахлувваше в очите му и се обръщаше между клепа-

чете на малки капчици, през които той виждаше всичко наоколо си, като че през една многогранна призма. . .

Такива хубави дни често подаряваше на софиянци дългата и доста сурова зима софийска. И обичаха те, софиянците, такивато хубави зимни дни. Разтърпяваха се те през такивато дни по улиците, сякаш са ги пуснали от затвор, и сновеха насам-нататък, с работа и без работа, бързаха, потичваха и макар студът да правеше ушите им, носовете и бузите им червени като божур, те пак се усмихваха, кому? — Сами знаеха и като че им беше драго да вървят по замръзналият сняг и да се ослушват как тоя сняг скъгърца и хрущи под краката им. А когато се срещаха, познат бил, непознат бил, ухилваха се един срещу други, затъркваха ръце и като климваха с глава, казваха си „бива го!“ и си заминаваха.

Но в този хубав зимен ден, за който ни е думата, и двете населения на младата българска столица сякаш че не бяха никак разположени. Те изглеждаха някак не тъй, както обикновено в другите подобни хубави зимни дни или както въобще във всеки друг ден. Като че се е случило или имаше да се случи нещо особено, безпокойно и даже нещо страшно и за двете населения. . .

Ний казваме „и двете населения“, защото от Освобождението ни, т. е. оттогава, откогато София се обърна на млада българска столица, явиха се в нея две населения: **к о р е н н о и н а д о ш л о**. Коренното население състоеше от старите жители на София, т. е. от шопи, евреи, цигани и цинцари (впрочем цинцарите повечето бяха надошли след Освобождението, но обичаха да се смятат за коренно население), а надошлото — от новозаселившите се в София, надошли от всичките краища на Българско, Влашко, Бесарабско, Сръбско, Немско и проч. Как и в колко време стана това ново заселване, никой не може определи. Сякаш че надошлото население изеднъж и в голямо множество изникна в София и счете себе си такъв също гражданин софийски, както и коренното, макар в домашният, та и в общественият живот да се делеше доста много от това последното. Враждебно едно на друго, тия две населения не гледаха, но и твърде-твърде не се сближаваха. Може причината на това да се е криела в особеностите на характерът, на домашните навици, в нееднаквостта на развитието, но трябва да е имало тук и друго нещо, а именно — личната и общата традиционна гордост и надпреварванието кой кого да надмощи. Коренните считаха себе си за чисто-

кръвни столични жители, гордееха се с това, смятаха, че те именно, а не друг някой, имат законно право не само да представляват младата столица и да ръководят всичките обществени работи в нея, но още и да дават направление и на държавните работи, та затуй гледаха някак криво на другите, считаха ги като натрапници и натрапници такива, които се домогнуват да усвояват чуждото право, и макар любезно, но някак високомерно страняха от тях. Другите, надошлите, от своя страна, гледаха на себе си като на някакви си и з б р а н и ц и, като на а р и с т о к р а т и, и не само сеятели и насадители на съвременната цивилизация във всичките ѝ разклонения (без да се изключват и шантаните, комарджилъкът, гешефтарството, кражбите и разните геройски нощни похождения) в младата българска столица, или както обичаха те сами да се наричат с гордост, „култур-трегери“, но и единствени ръководители на всичките обществени и държавни работи, та затуй всичко, що имаше у коренните, считаха го долно, просто, селско, невежествено, макар и винаги да изказват това си убеждение пред последните в една мека, любезна, усмихната (т. е. по образованому) форма. Това високо мнение за себе си у надошлите ставаше още по-високо от туй обстоятелство, че към тях се причисляваха всички големи и малки чиновници с т о л и ч н и, всички висши и средни военни чиновници, та и всичките благородни и цивилизаторски развлечения и увеселения (балове, концерти, театри, харзалки и др.), в които участваха все високи и благородни, натъкмяваха се от тях и те играеха в подобни работи главната и завидна роля.

Коренните почти свършено страняха от подобните благородни развлечения и увеселения или за това, че никак не им съчувстваха, или за това, че твърде-твърде не ги канеха, от страх вероятно, че и да ги канят, те ще откажат. За то и коренните затваряха, разбира се, мълком и с надлежно любезно достойнство вратите на своите домашни, родствени и обществени развлечения и увеселения за надошлите. Срещаша се и по улиците, и по къщата, приказваха си комшийски, но все имаше помежду им нещо студено, прикрито с усмивки приятни, забележаваше се една скрита, глуха и упорита борба за надмощие особено между тъй наречения п р е к р а с е н пол. Така например едните имаха г о с п о д ж а и другите имаха г о с п о д ж а; едните имаха благотворително дружество, такова дружество имаха и другите; едното дружество дава-

ше в е ч е р и н к и, и другото дружество даваше вечеринки; едното разиграваше „с благотворителна цел“ лотария, и другото правеше същото; едните даваха балове или градински увеселения, и другите не оставаха надиря; едните имаха свое ш и л о, и другите имаха свое ш и л о. Едното и другото шило си приличаха по всичко — и по ръст, и по вървеж, и по пъргавина, и по начин на действия. Ръст късичък, дребнави, крака късички, вървеж дребничък, но бърз, приказка винаги мека, малко размазана и вкрадчива, но все в началото тихичка, понякогаж дотолкова, щото се обръща на шепнене, и слушателя трябва да дава доста напън на слуховите си органи, за да може да разбере нещо от нея, и то не всякогаж се сполучва. При това и маниерите им еднакви. Ще влезе например при някой свой познат в къщата му, развязно ще се здрависа, ще седне, без да го поканят, на който стол намери за добре, ще се поподлесне, ще турне крака един върх друг, ще сложи ръце, като държи шапката си, върху коленете си и ще захване тихичко, протяжно, както че се готви да запее. . . „Е. . . аз . . . и проч.“ Даже и физиономията на тия ш и л а си приличаха твърде много, само че едното носеше остра брадичка а ла Наполеон, а другото — бакенбарди; но нослетата и у едното ш и л о, и у другото бяха еднакво острички, очите им винаги игриви, усмивката им. . . С една реч, също две капки вода, но едното беше на коренните, а другото на надошлите. . .

Кой кого можеше и трябваше на надмощи? Сега се знае кой кого е надмощил. По онова време обаче не можеше това да се предскаже с положителна вярност, но не можеше и да се скрие, че надмощието катс че клонеше да премине на страната на надошлите.

Както вече казахме, и к о р е н н и т е, и н а д о ш л и т е считаха себе си едни и същи граждани на една и съща столица, на едно и също отечество, и едните, и другите смятаха и се домогваха да докажат, че ако са равни пред законът и пред държавата, но имат като столични граждани някак особени преимущества, някак особени права на предпочитание поне в столицата едни пред други. Всякогаж обаче и почти във всичко коренните оставаха някак п о д р и т н а т и, наистина, любезно, незабелязано, но все подритнати. Във всичко те, коренните, вземаха участие, упражняваха правата си, що им даваха от законът и от традициите още от „во време оно“, но всякогаж излизаше някак тъй, щото те само б и е х а, както се казва, т ъ п а н ъ т, а надошлите събираха п а р с а т а!

Управлението и наредбата на чисто градските работи, даже на работи църковно-училищни, в които коренните считаха да имат неоспоримо право на надмощие, винаги влизаха в ръцете на надошлите. Избираше се и се нареждаше кметство и в тая работа коренните работеха деятелно, но кмет и повечето членове на кметството всякогаж биваха не от коренните, а от надошлите; нареждаше се църковно училищно настоятелство и тая работа се считаше като чисто домашна на коренните, но и тука почти всякогаж председател и повече членове биваха пак от надошлите. При нарежданието на своето благотворително женско дружество коренните като че имаха неоспоримо надмощие, но и тука се правеха такива отстъпки и любезности на надошлите, щото самото това дружество излизаше с физиономия, прилична на нравствената физиономия на тия надошли, защото председателка ако да беше винаги тяхна г о с п о д ж а, чистокръвна гражданка софийска, но ръководящите членове на това дружество винаги бяха от надошлите. . . .
Даже и в такива работи, в които „нѣсть на лицезрѣнія“, при богослужението и в църквите, коренните почти винаги стояха в „з а д н и т е р е д о в е“.

Коренните софиянци свободно можеха да посещават всички църкви (а тогава в Софията имаше 6—7 църкви), само в Съборната църква твърде-твърде и всякогаж не се допускаха. В тая съборна столична църква, правена с трудът и лептата на коренните, тези коренни нямаха привилегията, която имаха надошлите, макар тая църква да беше в техни ръце уж. . . . На тях, на коренните, за да се черкуват в тая църква, през всичките недели и годишни празници се отстъпваше малкият престол от северната страна, дето божествената служба ставаше, тъй да се рече, н а д в е - н а т р и, при обикновеното тананикание, провикване и прозяване на гръдкото пение. При тържественото богослужение обаче, което се винаги извършваше при участието на едно величествено и твърде хубаво хорово пение и когато министри и разни високи граждански и военни чиновници удостояваха да присъствуват на това богослужение и да придружават в качество на кавалери господжите и господжиците от висшето софийско общество, коренните нямаха достѣп. Истина, допускаха се те в църквата, особено като имаше стражари да пазят и да не пущат в нея никого друго го освен само и з б р а н а т а публика, но те трябваше пак да се трупат отстрани и къде край на църквата, а най-видното място, постлано с килими, те не смееха и да

доближат. . . Поповете (впрочем по него време в София нямаше прости попове, а всичките бяха все икономи, даже и високият поп Иван), макар почти всичкото свое благосъстояние да дължаха на коренните и които ратуваха уж за интересите и надмощието на тези последните, но твърде начесто-начесто се показваха някак по-отстъпчиви и благоразположени към надошлите особено при някои молитвословия, при отстъпването на някое по-добро и по-видно място в църква, при даването анафора, даже и при преподаването на светото причастие.

При всичката тази очевидност обаче накъде клонят везните на надмощието, глухата борба за това надмощие се продължаваше с упоритост и от двете страни и правеше тия две страни да стоят някак разделени и да гледат някак враждебно една на друга, макар и тая враждебност да се маскираше с усмивки и любезности винаги. В едно само, видимому, тия две населения биваха като че напълно съединени и ставаха някак, тъй да се рече, една „п л ъ т и к р ъ в“, и именно — в политиканството. С политиканство и коренните софиянци, и надошлите софиянци се занимаваха с еднаква ревност и постоянство, та и навсякъде: в салоните, в учреждения, в кафенетата, в кръчмите, даже и по шантаните. И тук, в политиканството, не можеше или поне твърде трудно беше да се различи кой е коренен софиянец и кой надошъл софиянец. Истина, партии имаше, но в партиите и двете населения бяха размесени. Във всяка една партия имаше и коренни, и надошли и макар преминаванията от една партия в друга, днес на едни, утре на други, и да ставаха твърде начесто, а и разните самозвани или привилегирани, рунтави или пригладени водачи още по-често да променяваха нравствените си физиономии, но интересите на известна партия се защитаваха от тази част и на двете населения, която принадлежеше в дадената минута на тая партия. Трудно беше да не се признае, че братство и равенство има в политиканството между двете населения. Само ш и л а т а, които сякаш че бяха родени за политиканство и захранени, та и отхранени с млякото на политиканството, та в тая политиканствующа деятелност като че се намираха в своята родна стихия, само те си оставаха някак разделени не в политиканството, а в начинът на политиканствуванието. Едното, ш и л о т о на надошлите, беше малко „консерваторджа“, а другото, ш и л о т о на коренните, беше малко „зейдедже либералджа“, та още имаше и тая разлика помежду

им, че първото ш и л о се придържаше о една и съща партия, била тя на власт, или не, а второто биваше вечно в опозиция на господстващата партия, ама била тя консерваторска, либералска или коя да е друга. . . Колкото до интригантството и мюзевирството, ш и л а т а, и двете, бяха подобни едно на друго дотолкова, сякаш че бяха две близначета, също две капки вода. . .

Но при всичкото това единодушие, при всичкото това равенство и братство в политиканството тънкият наблюдател не можеше да не забележи, че и тука, в политиканството, тъпанът пак бият коренните, а парсата я събират надошлите. Братството и равенството се простираше дотам например, щото при известни случаи даже на циганите се даваше първенствующа роля и нееднъж тези последните са държали в своите меки, бели и хубави фараоновски ръце съдбините не само на младата българска столица, но и на цялото княжество, при бурното ръкопляскание и френетическото „Ура!“ ту на едните, ту на другите, но не знаем как — излизаше всякогаж тъй, щото победите, така доблестно издържани при разпукване на много глави и при смазване на още по-много носове и обръщане много лица в синило, при извънредното съдействие на циганите, биваха все в полза на надошлите. А пък те, циганите, считаха себе си за най-чистокръвни коренни софиянци, което си беше напълно истина — нещо, което не може отрече и самото коренно ш и л о.

И така, в казания хубав зимен ден, за който ни беше думата, и двете населения на младата столица не бяха никак разположени, както обикновено в другите дни. Те обикновено биваха разположени хора и понеже главното удоволствие от освобождението ни насам беше политиканствование, тяхното разположение биваше винаги добродушно, детинско или ако понякогаж се обръщаше на сериозно, тази сериозност биваше някак комична. Партиите критикуваха една друга, сваляха, дигаха правителства и като ги чуеше човек как те окачествяват една друга, с каква сериозност обсъждат общинските и държавните работи, как нареждат и оправят не само Българията и Европа, но и целия свят, не можеше човек без удоволствие да ги не слуша, да не им се радва и с усмивка да не казва „Блажени нишии духом“. От братоубийствената пък Сръбско-българска война насам наивността и на двете софийски населения, както и куражът им, особено на техните привилегирани патриоти, нямаше граница. Навсякъде и при всеки

случай те все приказваха за удържаните победи над сърбите и всеки тургаше себе си в числото на героите. За това обаче, дотолко бяха уплашени до знаменитият 7 ноември, как се готвеха да напуснат Софията, как си приготвяваха бели байраци, за да посрещат сърбите, как постоянно питаха в „Червения кръст“ и настоятелно се домогваха да се снабдят със „знакът“ на този кръст, за да си го имат, та когато дойдат сърбите, да ги не закачат, как министрите, за изключение на един от тях, бяха се записали дотолкова, щото сякаш че се намираха като „патета в мъгла“, особено премиер-министърът — за всичко това никой не си спомняше, а разправяше все само за някакви си свои геройства. Особено патриотите. При назначението на войната те бяха се изгубили и не се чуваха никак, но след 7-ми ноември те излязоха бог знае откъде и шетаха без почивка навсякъде из София, така щото можеше да помисли човек, че те са вездесъщи: дето не се никак надяваш, те там изникваха и навсякъде разправяха, че те именно удържали ту тука, ту таме най-славни победи. . .

— Кой? При Врабча ли? Ако да бяха да ме послушат нашите, ний хубаво щяхме да ги натупаме, ама какво да правиш. . .

— Драгоман! Хъх! Тя добре щеше да се свърши там и сърбите щяха да помнят кога са дохождали там, но какво да правиш, нас ни нямаше там, ний помагахме при друга батарея, а пък там бяха все млади, неопитни. . .

— Сливница, че Сливница. . . Добре! Ще дойде време да се каже кой направи Сливница. . . Нека се курдисват сега. . .

— Нека се кичат с дрънкалки, нека вземат чинове и награди. . . но тъй е то, като няма управия. . . Кой бие тъпана, а кой прибира парсата. . .

Такива приказки се чуваха постоянно от 7 ноември насам и навсякъде: и по кафенетата, и по улиците, и по магазините, даже и в министерските кабинети, па даже и във военните събрания и клубове: привилегированите патриоти имаха достъп навсякъде и бяха биз-биза и с най-високите чинове, даже и в палата. . . И тия приказки почти от всички се слушаха с внимание, само че някъде се слушаха те при усмихване под мустак, някъде с ироническо учудване и комическо възклицание: „Тъй -ха? Я гледай“, някъде с многознаменателно цъккане, а някъде пък, особено в по-неделикатните сфери, с подигравки; но всичко това не бъркаше нито на патриотите,

нито на болшинството и от двете населения по цели дни да се занимават все с такива хубави приказки, тъй щото за военните не оставаше ред да кажат и те някоя дума. . . . Даже в главни и меродавни места, ако и да приписваха победите на доблестта на нашите войници, но изказваха това така, щото трябваше да се разбира, че това е станало именно затуй, че те, меродавните места, са ръководили от кабинета си работата. . . . Само ш и л а т а, и двете, пазеха в това отношение един многознаменателен н е у т р а л и т е т. Те тъй също бяха станали, подобно на патриотите, вездесъщи, изглеждаха винаги събеседника си гордо и тържествено, но слушаха мълком приказките на патриотите, нищо не им възражаваха, а само гризеха или негтите си, или дръжката на тънкоото си бастунче, но сегиз-тогиз се поусмихваха под мустак, повдигаха глава и гледаха или в таванът, или в небето, а понякогаж метваха многознаменателен поглед на своите гърди и на находящите се или проходящи някои военни, като че искаха да кажат: „Тъй, тъй, но ако да не бяха тия гърди и хе — там онези сиви шинели, щяхме да видим. . .“

Всъщност обаче в душата си населението, освен патриотите, под думите „ний направихме това“, „ний натупахме“ и проч. разбираше нашите солдати. Това население без разлика на коренни и надошли олицетворяваше себе си, та и цяла България в нашите солдати, гордееше се, радваше им се; във всеки един солдатин беше в очите на населението по него време героят-българин, българското геройство, всецялата преданост и любов към отечеството, самопожертвуванието за това отечество. Това не се изказваше на думи, но се виждаше в погледите, с които то изглеждаше солдатаина, в усмивката, която се показваше на устните им при всяка среща със солдатаина, в готовността да услужат с нещо на солдатаина, даже в тонът на говорението, когато се касаеше то до войната, макар и да не се чуваше друго освен „ний“ и „ний“. Това беше безгранична, безкористна, истинска любов майчина към любимото си дете. Наистина солдатите по него време бяха галеното и любимото дете на обществото, на народът.

В него ден, за който ни е думата, сякаш че беше станало някакъв п р е в р а т в чувствата на населението към солдатаина. От сутринта и двете населения весели весело си подхвърляха един други шеговити думи и весело и любовно изглеждаха всеки един солдатин, когато се случваше да мине той край такава весела група, готови при първото му ким-

ване да му се притекат с услугите си. Но къде 10 часът преди пладне, сякаш че по вълшебство, всичко се промени. Веселите и усмихнати лица усърнаха; погледите, с които до тая минута се изглеждаха солдатите така весело и любовно, станаха тъжни и премрежени и вместо весели и шеговити разговорки чуваха се навсякъде прекъснати, бързи и безпокойни питання: „Защо?“, „Нима е истина?“, „Че за какво?“, „Може ли да бъде?“, „Не, това не е истина!“, „Това не може да бъде!“, „Че как тъй?“

Кое беше причината на този преврат, на тия тревожни, недоверчиви питання, на това всеобщо и печално смущение в столицата?

Къде 10 часът се разнесе из столицата грозно известие: Ще застрелват един солдатин!

При първото пръскание на този слух изпъкна кой знае от кого мнението, че този солдатин е сръбски шпионин, та затуй изказваха се такива съжалителни съждения: „Горкият!“, „Хак му е: що му е трябвало да дохожда да шпионира?“, „И кого? Братята си“, „Ами ако има жена, деца?“, „Горките!“, „Защо ли не го пуснат? Какво има сега да се боим? По-добре щеше да бъде да го пуснеха“, „Колко ли щяха да се зарадват дечицата му!“ Но скоро и твърде скоро се узна, че солдатина, когото щели да разстрелват, не бил сръбски шпионин, а български солдатин, млад, храбър, награден с „Георгиевски кръст“ за храброст. . . Любопитството нямаше край. Пак навсякъде и от всички питаннята: „Защо?“, „За какво?“, които питання оставаха пак без отговор. Някои, особено от н а д о ш л и т е, като седяха у „Панаха“ или в друго някое кафене, разсъждаваха с клатение на глава:

— Не правят добре, не! . . . Ами че каква е тая работа! Никак не ми се харесва тя. . .

— Е тъй! Не умря от сръбски куршум, нека умре от нашия! . . .

— Толкоз е нашата управия: да трепем своите солдати. . .

И говорящите умислено и неодобрително клатеха глава, като се стараеха да дадат на своите физиономии посърнат вид, обаче с наслаждение сърбаха кафето си или шоколадът си.

Но смущението и скръбта достигнаха до върхът си, когато къде 11-тех часа се зачу музика и по улиците премина глухото „водят го!“

И наистина от казармите, които тогава бяха там, дето сега се помещава Санитарното отделение, или по-определено да кажем, на онзи край на градът, гдето е Народното събрание,

се показва една рота солдати с музика начело и се упъти край Военното министерство към Алабинската улица. Офицерите с голи шашки, солдатите в „боевой порядък“ вървяха умислени, с наведени очи. Посред солдатите се намираше осъденият. Той беше млад, около 25—26-годишен, хубавец, с много правилни черти, продълговато лице. Беше бледен, изсъхнал, като че едвам се е подигнал от дългомесечно и тежко боледуване. Но вървеше бодро, с надигната горделиво глава. Беше бледен той, изсъхнал, но не от уплаха: това го доказваше горделиво надигнатата му глава и ясният му поглед, в който се виждаше младина, живост и любов към всички, даже и към тези, които щяха да го убиват: така може да гледа само невинността. Ръцете му бяха свързани отзад. Това беше позорно за него и той много се моли, със сълзи на очи, да го не позорят така, но не го послушаха, не се смилиха на тая му просба. В отговор на нея жестоко го ритнаха в коремът, още жестоко му удариха няколко плесници и го свързаха. До него вървеше гарнизонния свещеник с кръст в ръка. Той беше си навел очите и не ги дигаше от земята.

Музиката свиреше тъжно, солдатите вървяха още по-тежко. Народът беше присмирял. Той се трупаше на тълпи, на тълпи по улиците, през които щеше да мине тази печална процесия. Не се чуваше вече: „Защо? За какво?“ Но лицата на всички бяха посърнали, изглеждаха някак смутено, зачудено ту осъденият, ту войниците и тъмният блясък на тия погледи задаваше настойчиво същият въпрос: „Защо?“ В отговор на тоя вечен в него ден въпрос музиката свиреше, войниците умислено вървяха под команда, тръгваше и народа подире им, от страните им, като немишката, с очи, задаваше в недоумение все същият въпрос: „Защо? Изминаха Алабинската улица, възвиха къде паметникът на Царя Освободителя, изминаха го и се спряха на полето близо при онова място, дето бива лятно време лагерът на юнкерите. Там, на полето, снегът беше по-дълбок, отколкото по улиците и повече смразен, та затуй войниците не можеха тъй бърже и с такава правилност да извършват там своята военна, но печална маршировка: ако единът крак на войника удържваше се на замръзналия сняг, другия потъваше, та затуй вървежът на войниците ставаше кландушката. Но мястото, дето се спряха те, беше очистено от сняг. На западната страна на това очистено място беше изправен един стълб, „позорният стълб“, както се изрази един от зрителите, щом се доближи публиката до това

място, а пред него имаше изкопан и приготвен един гроб. Доведоха престъпникът-войник до тоя позорен стълб. Той погледна на него, погледна на изкопаният гроб и се усмихна. После метна един поглед на офицера, който с гола сабля в ръка го придружаваше. Трябва тоя поглед да е бил нещо многозначителен за офицера, защото той се стресна някак, възви се настрана и всеки можеше да забележи, че шашката в ръката му потрепера и на челото му се показаха капки пот. Престъпникът-войник се усмихна пак и каза:

— Подлец! Боиш се от погледа ми.

Офицеринът пак се стресна и бързешката измърмори на войниците по-скоро да свържат о стълбът престъпника. Взеа да го връзват. Той хвърли умоляющ поглед на началника на ротата и продума с умоляющ глас:

— Аз съм войник, не се страхувам от смъртта. Заклевам ви в името божие, разпоредете да ме не връзват, направете ми тая милост пред смъртта.

Офицеринът, към когото беше обърната тая предсмъртна молба, остана глух. С шашка на голо, той беше се смръзнал на мястото си, не се помръдваше и бе впил неподвижен поглед в замръзнатата земя. А първият офицерин скръцна със зъби, попотръси шашка и злобно, но някак свенливо изгледа престъпника, като че се боеше тоя последният да не го изгледа пак като първом.

Свързаха го. Захванаха да му вържат очите. Пак се при-моли със сълзи на очи да не му вържат очите.

— Безстрашно съм гледал на смъртта, с отворени очи и отворени гърди съм вървял срещу неприятелски куршуми, оставете ми пред смъртния час утешението с отворени очи да посрещна куршумите, с отворени очи да умра! Моля ви се. . .

Не му дадоха да повтори. Офицеринът с трескаво нетърпение и със стиснати зъби извика на войниците:

— Скоро! По-бърже! . . .

Свързаха ги. Под кърпата, с която бяха свързани очите на престъпникът-войник, се проточиха две сълзи. Настана страшна тишина. Чу се командата:

— Строй се!

И войниците се наредиха и чакаха да чуят „Мери!“ И наистина и тая команда се даде. Сто гърла от сто пушки гледаха право в гърдите на престъпникът. Войниците мереха право в гърдите. От злоба ли, или от състрадание? На мнозина от тях лицата

бяха измокрени, пушките потреперваха в ръцете им. Музиката гръмна, загърмяха с особен трясък и барабаните. Офицеринът, който трябваше да каже „Пали!“, се позабави. Той си триеше побледнялото като сняг лице с бялата си кърпа: това лице беше се изпотило ли, или сълзи бяха го измокрили? Свещеникът допря кръстът до устните на престъпника, каза с разтреперан глас и с просълзени очи:

— Предай се на бога, моли се! — и се оттегли.

Оттегли се и офицеринът, който придружаваше престъпника и през всичкото време до тая минута стоеше с гола шашка над главата му, като злобен гарван. Но преди да се оттегли, той допря устни до ухото на престъпника и тихо, но злорадостно каза:

— Тя ще бъде моя, тя ще бъде опозорена — и се оттегли, оттегли се доста надалеч и настрани, като че инстинктивно усещаше страх да не би някой куршум да се отбие от пътя си и да промуши неговите гърди.

Командующият скри кърпата в мундирът си и понечи да дигне шашка и да извика „Пали!“ Но в това време се случи едно непредвидено нещо: Чу се един отчаян, страшен, но някак нежен вик: „Йово!“ И в него мигновение една млада жена с дълга руса коса, разрошевена и разпиляна по голите ѝ плещи и половин закрити гърди, с разкъсана фуста, с голи и разкъравени крака, като привидение, като фурия промъкна се през редовете на войниците, като вятър дотърча до позорният стълб и се простря на земята, като обви с голите си ръце краката на престъпника. „Йово! Милички Йово!“ — се разнесе, но тъй жаловито, тъй сърцераздирателно, щото на всички присъстващи космито настръхнаха и по лицата им покапаха сълзи. В отговор на това възклицание чу се слабо, като задавено в сълзи: „Нацо!“ Това го каза осъденият, който понечи да се наведе, да прегърне опърпаната. Не можа: ръцете му бяха свързани о тялото изотзад, снагата му беше свързана о стълбът. В тази минута дотърча поручикът и ритна жената, тя изхвъркна настрани, прекатури се на гърбът си, закашли се и на устата ѝ се показва кръв. Тя се улови треперешком за гърдите, понечи да препълзи пак до краката на осъдения. „Йоцо!“ — рече тя, но в нея минута я ритнаха по главата с думите: „Махни се, оруспо! . . .“ Тя падна почти премряла. От главата ѝ се проточи кръв. Издръпнаха я за краката като бездиханен труп и я хвърлиха в един трап, що се намираше там наблизо..

Беше последната нощ на търновските празненства. В Търново и по цялата тогавашна България празнуваше се сватбата на царювът син Михаила с дъщерята на гръцкият император — Мария. Тази сватба беше следствие на една упорита война между българите и гърците и плод на славна победа, която българите под предводителството на своя цар Александра-Асеня удържаха в тази война над гърците през 1333 година в Айтошките полета. Поради този почти напълно политически характер на царската сватба празненствата бяха продължителни и веселбите големи. Цели две недели в царските палати, особено през нощите, следваха почти непрекъснатото гошаванията на разни високи гости — свои и чужди. Българският двор искаше да накара да се учудват на българското гостоприемство многото надошли с младата княгиня — снаха вече на българският цар и бъдеща царица — гръцки велможи. Цели две недели улиците на Търново, та и всичките къщи бяха окичени със знамена, а нощем многочислените огньове, които горяха навсякъде по търновските хълмове и по улиците, придаваха на този град чудно фантастически образ. През цели тези две недели на народът се даде пълна свобода да се весели, доколкото може — на царската хазна и на царско здраве. За да можем да си съставим по-ясно понятие за простата, но в същото време великолепна разкошност и особеност на това царско и народно празненство в градът Търново, който най-повече по него време, като царствующия град, е бил главното средоточие на държавният и народен живот, трябва да си представим тогавашното Търново.

Тогавашното Търново не приличаше на сегашното. Градът се е простирал само до онова място, което е известно под името „Демир Дирек“, т. е. до сегашният Баждарлък. Баждарлъкът, махалите „Св. Никола“ и „Св. Танас“ нямало ги е тогава. Като наченеш от този „Демир Дирек“ — всичкото пространство, в което сега се намира „Новата махала“, Девическата гимназия, Окръжната болница, горе баирът над тая болница и над махалата „Св. Танас“, който се нарича „Картал“ и дето

се намира тъй нареченият „Жидов гроб“, та чак до Дервентът — всичкото това пространство беше покрито с гъста букова гора, която съставляваше част и продължение от онази гъста гора, що покриваше тогава целият Дервент и през двата бряга на река Янтра. Тук-таме в тази гъста гора имаше тогава тъй наречени к у л и на велможите, но техните високи върхове с острият железен шиш най-отгоре се изгубваха между върховете на високите дъбове. Само дългият остър шиш над кулата, която се намираше на онзи баир, дето сега е тъй наречената С т а м б у л о в а колиба, само той се издигаше малко нещо над гората и блещеше. Откъм Дервента нямало е път за в Търново. Откъм тая страна в Търновото можело е да се влиза само по една тясна пътека, която от Самоводене е кривулила долу по каменистите кривини на Янтра и е отвеждала от-важният пътник край сегашната църква „Св. Четиридесет мъченици“ чак през портите на Хисарът откъм Долна махала за в градът горе. Също големите сега полегатости, които се спускат един срещу други от Трапезица и Хисарът към Янтра, бяха покрити с гъста гора, тъй щото мъчно можеше човек да види от Трапезица друго нещо в Хисарът освен позлатените кубета на Съборната църква и на царските кули, особено пролет и лете, когато се раззеленяваше гората.

Цялата Трапезица, както и отсрещният на нея баир, който сега се нарича „Гарга баир“, беше обиколена с гъста гора. Пътят, който сега води от Долна махала за в градът горе — нямаше го тогава. То беше канара, обрасла с храсталак и гора. И откъм тази страна „Долна махала“ не можеше да има никакво съобщение с горната част на градът. Истина, имаше една тясна пътека измежду гъсталакът, но поради стръмнината на мястото и поради гъсталакът и камънакът никой почти не ходеше по нея; освен туй там горе, дето сега се казва „Кая-баш“, пътеката се катереше с тънка ивица по канарата и извеждаше горе на Кая-баш.

Самото разположение на градът беше свършено друго, отколкото сега. Главни части на града се считаха Хисарът, Трапезица и сегашният Баждарлък. Но тези главни части се населяваха само от болярите и велможите. Простото работно население заселяваше преимуществено тъй наречената сега махала „Св. Троица“ заедно с оная част под Хисарът, която е срещу нея на другият бряг на Янтра и която е известна под името Френк Хисар, и „Долната махала“. Самата „Долна махала“ не беше, както сегашната. От левият бряг на Янтра

под Хисарът, като наченеш от „Св. Четиридесет мъченици“ и чак до тъй наречената сега „Митрополска ледница“ — всичкото това пространство беше гъсто натрупано с къщя, които от брегът на реката като че бяха сложени една върху друга по рътлината. Най-горните къщя като че се криеха под нависналите Хисарски канари. При всичко туй освен къщята край брегът можеше да познае човек, че и другото пространство по рътлината е натрупано с къщя, особено лятно време, защото всяка къща се подсланяше под високи клончести дъбове и орешащи, които покриваха и дворищата. Стръмните улички бяха толкова тесни и криви, щото дърветата от съседните дворища преплитаха над тях клонищата си и образуваха над тях един добър покрив. Всичко това придаваше една особена фантастическа прелест на тази част на градът. Лете там не се усещаше горещина, а лъчите на слънцето, които през гъсталакът на дъбовите, орешаковите и други листи достигваха до покривите на къщята, до дворищата и до улиците, образуваха е дин чудесно пъстр килим, небрежно разхвърлян с разни гънки над къщята, дворищата и улиците. Отсрещната под Трапезица страна на десният бряг на Янтра тъй също имаше друг изглед, отколкото сега. Там, като наченеш от сегашният мост и до закривяването към тъй нареченото сега място „Чернишакът“, къщята вървяха като тънка ивица покрай реката, като се деляха само с една паралелна тясна уличка от единът до другият край. По рътлината там нямаше къщя. Тая рътлина беше покрита с гъста гора, както и сега е отчасти. Но тъй нареченият сега „Чернишак“ беше покрит с къщя. Страната оттатък мостът, дето са сега развалините на църквата „Св. Димитрий“ и чак додето водите от Арбанашката чушма се вливат в Янтра, беше гъсто натрупана с къщя, които покриваха цялото пространство до сегашният широк, макар и стръмен път, който води от Търново за Горна Оряховица и Лясковец. И тогава, както и сега, тези две части на „Долна махала“ се съединяваха с мост през Янтра, но тогава мостът беше друг. Той се начеваше от църквата „Св. Димитрий“ и извеждаше близо до митрополията към запад. Тази част на Долна махала, от левият бряг на Янтра под Хисарът, както и тази част от десният бряг на Янтра, която вървеше от църквата „Св. Димитрий“ на възток — тези две части бяха населени изключително с българи, а останалата част на тази махала, именно — от мостът към запад на десният бряг на Янтра под Трапезица и заедно с Чернишакът беше заселена с евреи.

Само около църквите „Св. Георги“ и „Св. Параскева“ се намираха по няколко християнски къщи.

Всичкото население на Търновото не се ползуваше с еднакви права. Болярите, велможите и църковните сановници съставляваха отделна, привилегирована каста. Те бяха стопани само на себе си и на другият прост работен народ. Цялото просто работно население на Търновото беше разподелено между болярите, велможите и църквите.

Такова беше Търновото по времето на цар Александра-Асеня.

Както казахме, беше последната нощ на празненствата. Едвам къде среднощ веселбата на простият народ по улиците утихна съвършено. Всякой се прибра у тях си. Само в палатът още се продължаваше веселбата, но и там малко по малко високите гости наченаха да си разотиват, докато най-последно утихна и там всичко.

Нощта беше от онези хубави зимни нощи, каквито на често се случват у нас. Студ имаше силен, но времето беше ясно. Беше пълнолуние. Снегът, замръзнал, покриваше и баири, и полета, и целият град. Луната, почти над самият зенит, разливаше бледнавата си светлина върху покритата със сняг земя, отдето милиони искри се отражаваха. Търновото в такива ясно лунни зимни нощи представляваше чуден изглед, ту величествено засмян, ту величествено мрачен. Върховете на баирищата лъщеяха се на месечината, но разхвърлените от тях сенки в разни направления и под разни форми представяха една картина чудновата. Някъде сянката на някоя надвиснала и попукана канара образувала нещо като пещера мрачна, над която се е надвесила някаква си бело-космата глава на някакво си гигантско чудовище, а вътре в нея като че се е свил някой си змей с огнени очи и обвит с луспи, от които излизат ту искри, ту огнени езици; другаде, пак в такава също пещера, като че си показал из нея голата дългнеста и островърха глава някой си караконджо и се блещи и кикоти на някой свой отсрещен събрат. На друга страна гледаш, че се е обтегнал нашироко и надалеко някой си гигант-богатир и спи дълбоко, безгрижно; таме, като че се е изправил някой великан и прострял гигантската си ръка над спящата столица, като че ту я заплашва, ту ѝ предсказва велико бъдеще; по-нататък изправил се юнак на гигантски кон с разперена левска грива и дигнал сулица, като че защитава Търновото от грозни неприятели. Около Хисарът и Трапезица сякаш

че са се наредили гиганти старци, обвити изцяло с тъмнопепелява мантия и с открита беловласата гигантска глава, с разпуснати дълги бели коси, богато разхвърляни по широки могуществени рамена, умислено приковали поглед в спящият град и в окръжността му, като че съдбините, сегашни и бъдещи, на този град и на цялата страна са някак тайнствени, непонятни заради тях и те напрягат всичките си усилия, за дано някак донякъде поне вникнат в тия съдбини, да ги узнаят, да си ги разяснят. Под покритите със сняг клончести дървета, както над дворовете и къщата, така и в околните гористи места, особено като появяваше сегиз-тогиз вятър и се сипваше от клонищата снежно брашно, сякаш че хиляди светулкави пеперуди играеха по покритата със сняг земя и по въздухът своето нескончаемо хоро, като постоянно биваха съпроводжани от хиляди светливи искрици. По околните малки полета вдигаха се сегиз-тогиз малки снежни вихрушки, които, като вървяха в разни направления и изпускаха светлина, представляваха се като светливи, обвити една около друга змии.

А Търновото спеше вече дълбоко. Тишината нощна се нарушаваше само от еднообразното викане на стражарите в кулите „вардя!“, на което сегиз-тогиз като че нарочно отговаряха из канарите бухалите със своето меланхолическо и някак зловещо „бух!“, а понякогаж идеше отдалеко-далеко виенето на вълци, прилично на ясно звънтящ и продължителен тръбен глас.

Но Търновото спеше. След веселбите търновското население, като че уморено от тези веселби, предаде се на безгрижно спокойствие, на безгрижен сън, без да мисли за другият ден.

Но в тази нощна тишина, която след безгрижните веселби се показва някак по-дълбока, по-безгрижна, ставаха в Търновото мълчешката бурни работи, работи такива, които бяха следствие или продължение от по-напрежни събития и които, ако не предрешаваха, но без друго подготвяха особени съдбини и за Търновото, и за съществуването на българската държава.

Не спеше царицата. Тя беше жена още млада — около 35—37 години, но който я видеше през това време, не можеше да не каже, че тя е много по-стара. Отдавна нея беше захванала да я гризе една дълбока скрита скръб. Дъщеря на гордият влашки войвода Бесараба, тя беше наследила от татка

си и неговата гордост, и неговът независим характер; майка ѝ пък, извънмерно хубава влахиня, беше ѝ дала и своята разкошно богата и дълга коса, и своите големи черни и запалени като разпален въглен очи, и своите тънки склучени черни вежди, и своето малко мургаво, но твърде приятно лице с алени като светлив мерджан устни, и своите бели като маргарит зъби, и своята едра с пълни разкошни форми снага. В едно надминувахе тя своите родители, именно по умът. И тя беше тъй също извънмерно остроумна, но нейният ум беше по-положителен, по-някак практичен, многостранен и някак прозорлив. Каквото и да обмислюваше, тя го обмислюваше от много страни, а най-повече от практическите плодове, които би дало за настоящето и бъдещето делото, което обмислюваше. Така също нейната вродена гордост и независимост на характерът се изказваха някак не тъй, откакто у родителите ѝ. Тя беше горда, но в дълбочината на душата си. Когато се докачаше от каквото и да е нейната гордост, тя умееше да скрива това, макар и тайно много да страдаше. Нейният широко практически ум даваше ѝ сила много пъти, особено пред важни обществено полезни цели, да накарва да мълчи гласът на вродената ѝ гордост и да се обуздава независимостта на характерът ѝ. В такива случаи тя страдаеше много, но пренасяше тези страдания с твърдост и спокойствие. При най-големите и горчиви за нея лично обиди тя можеше да скрие своите вътрешни мисли и усещания и не само с пълно спокойствие, но и с едно особено женствено добродушие да разисква с оскърбителят си въпроси, от решението на които зависеше доброто на други. В такъв случай тя прекланяше глава и на часът забравяше обидите. Но оставаше тя непреклонна и твърда; когато виждаше, че зло се докаква било на частни хора, било на общи работи. В такива случаи тя тъй също забравяше личните за нея обиди, но не отстъпваше, а безсилна пред по-силните от нея лица и обстоятелства, тя тайно скърбеше и скърбеше дълбоко.

Такава беше българската царица — първата жена на цар Александра-Асеня. Сега тя седеше в своята спалня до един стол близо до своето разкошно легло. Тя беше в нощно бяло облекло. Опряла и двата си лакътя на столът, тя беше сложила главата си на двете си ръце и така умислена и печална стоеше тя вече доста дълго време. Черните ѝ разкошни коси бяха небрежно разхвърлени по рамената ѝ и закриваха почти цялото ѝ лице. Дълбока тишина царуваше в тая царствена

спалница. Царицата тъй също пазеше дълбока тишина, но нейната неподвижност, от една страна, а, от друга, честото подигане на гърдите ѝ показваше, че нея я вълнуват тъжовни мисли, че тя нравствено страдае горчиво, макар и да се не чуваше никаква въздишка от нея.

И наистина нейните мисли бяха тъжовни, нейните нравствени мъки бяха големи. Тя се усещаше дълбоко наскърбена от своят царствен съпруг и като жена, и като царица, и като майка. Тя обичаше силно, до полуда обичаше съпругът си, не по-малко обичаше тя и децата си. За тях, за съпругът и децата си, тя беше готова да забрави себе си, да се жертвува с всичкото свое царско величие. А между туй тя отдавна забележи, че царят някак страни от нея, показва студенина към нея. Пред народът, пред велможи и пред чужденци той ѝ показваше всичките царски почести, окръжаваше я с всичкото царско величие, но в къщи той захвана да става повече и повече студен. Ако понякогаж и да биваше любезен, но от нейният проникателен ум не можеше да се скрие, че тая любезност не е от сърце, не е искрена, а някак престорена и насила. Това ѝ твърдеше и нейното любящо сърце. Тази престорена любезност я наскърбяваше много повече, отколкото явната почти студенина на съпругът ѝ. Студенината на съпругът си тя си обясняваше с предположението, че много зăлиси и работи по управлението на царството до толкова поглъщат времето и вниманието на царят, щото той не бива напълно отпуснат и в семейната ограда. Освен туй, студен към нея, царят винаги беше башински добър, весел и шеговит с децата си. Като гледаше или чуваше как той милва децата, шегува се и си играе с тях, тя забравяше неговата студенина към нея и се усещаше напълно честита майка. Но престорената любезност на съпругът ѝ докачаше я твърде много не само като царица, съпруга и майка, но и просто като жена. Ней се струваше, че тази престореност е нарочена не толкоз против личното нейно достойнство, колкото против това, което беше за нея не по-малко свято и скъпо, отколкото честта ѝ, и именно — против нейната силна и искрена любов към него. Нейните душевни мъки ставаха по-остри от това, че тя колкото и да напругаше своят ум, не можеше да намери каквото и да е оправдание на тази мъжова ѝ престореност.

Еднџ като че ѝ пришепна нещо: „Той не те обича, той те е разлибил“, и тя скочи от мястото си, като че беше ужи-

лена от зъмя отровна. С разтреперена снага, с настръхнали косми и с разперени ръце тя изглеждаше с пламнал поглед цялата стая, като че търсеше да намери тогози, който ѝ пришепна тези страшни за нея работи. Но скоро тя дойде в себе си, потръсна хубавата си глава, като че искаше да хвърли от нея някакъв тежък товар, поглади с бялата си ръка бледното си лице, усмихна се и спокойно каза: „Глупава аз!“ В тези две думи се изказа всичката нейна гордост и всичкото нейно женско самолюбие. Но от нея минута това шепнение не ѝ даваше ни минута спокойствие. Оттогава тя и в студенината и в престорената любезност, и в мълчанието и в говорението на мъжа си не виждаше друго освен изгубена свършено любов.

Една нощ, подобна на сегашната, тя прекара в подобни мисли чак до разсъмнуване. Най-после тя скочи тогава и с подземание извика:

— Това е тъй, това е тъй! Той ме разлиби, той ме ненавижда! — И порой сълзи обляха бледното ѝ лице.

В това време вратата на спалнята ѝ се отвори и двете ѝ момченца Михаил и Страшимир (първото около на десет години, а второто на шест), облечени в утринните си късички дрешки, тичешком влязоха вътре с весел детски крясък:

— Мамо! Ний се умихме, доброто ти утро!

Тя понечи да отрие сълзите си, но не можа, защото децата бяха се вече обвили с ръчичките си около колената ѝ. Наместо това тя ги прегърна и двете, седна и скри заплаканото си лице между къдравите им главички. Децата изеднъж изгубиха веселостта си. Те се притиснаха още повече до нея и вместо тя да ги глади по копринените косми, те наченаха да я гладят по главата. Малкият, Страшимир, захвана да хленчи, като казваше:

— Мамо! Ти плачеш!

А по-големият, Михаил, мъчеше се да погледне в лицето ѝ и жалобно питаше:

— Защо ма? Защо плачеш ма?

Тя вдигна глава, понечи да стане, но не можа. Погледите на децата, приковани в нейното лице, тъй бяха тъжовни, сълзите, с които бяха препълнени техните хубави очички, тъй жаловито трепереваха, като малки светливи елмазчета на техните дълги клепащи, малките им червени джунки тъй се бяха поизкривили, както когато дете ще заплаче и се мъчи да се удържи, та изобщо те тъй жаловито изглеждаха, щото

тя, ако и да съзнаваше напълно, че трябва да запази пред децата си всичкото си хладнокръвие и да не издава пред тях душевните си мъки, не можа да направи това, а захвана мълчешката да ги притиска о сърцето си и с горещите си майчини целувки да осушава техните сълзи, да заглушава тяхното детинско запитване и техният плач. А между туй сълзите ѝ обливаха заплаканите лица на децата ѝ, а силното ѝ подземяние, което приличаше на силно хълцукане, обръщаше се в глухо, отчаяно ридание. В този изглед на дечицата си тя видя и своето най-голямо, най-чисто и свято щастие — първата, чиста и дълбока любов на мъжа си към нея, видя и своето най-голямо нещастие — изгубването на тая любов завинаги.

Тя не плачеше, тя само се подземаше и сълзите ѝ свободно, неудържимо, макар и против нейната воля, която в тая минута не съществуваше у нея, обливаха децата ѝ в то време, когато тя и двечките почти безсъзнателно, треперешком притискаше о сърцето си. Сякаш че искаше тя да задържи, да не изпусне любовта на мъжа си. Децата се разплакаха с глас. Тя се свести, стресна се, дойде в себе си и скочи тъй силно, щото децата ѝ уплашени попадаха.

— Миличките ми! — почти извика тя, вече съвършено спокойна и усмихната насреща им, макар и да трепереха още на клепачите ѝ сълзи, издигна ги, захвана да ги милва и целува пак като в отговор на тяхното хленчене и питание: „Защо ма, защо плачеш?“ — тя им казваше: „Няма, на, гледайте, аз не плача, аз се смея!“

И наистина тя се смееше, а в погледът ѝ гореше силна, безгранична майчина любов. Този поглед в минутата успокои децата. Те забравиха какво е било преди минута и весело наченаха, като се надпреварваха един друг, да разказват на майка си как са станали, как са се умили, как ги облякла новата гледачка и как не ги пускала тая нова гледачка да дойдат най-първо при нея, а искала да ги заведе по-първо при татка им, но те избягали. . .

Децата разправяха всичко това спокойно, като се галеха около майка си, без да подозряват какъв нов нож забиват те в тъй много нараненото сърце на майка си със своето разказване. Нея я порази новината за новата гледачка. До снощи нямаше дума за нова гледачка. А освен туй старата гледачка, баба Марица, беше ѝ наместо майка. Тя беше нейна дойка и дойде с нея заедно от Влашко, та отгледваше и нейните деца.

На тази стара гледачка тя като на майка откриваше своите радости и скърби. На нея тя имаше пълно доверие, защото знаеше, че тя трепери над децата и тъй също, както е треперала и над нея самата. В отстранението на тази стара гледачка и без нейното съгласие и даже знание царицата видя ново наскърбление за себе си. Мина и ней през умът, че това е може би не само ново наскърбление за нея, но и нови интриги против нея, но мисълта, че няма вече при нея и при децата и нейната стара добра дойка, беше толкова печална за нея, щото тя не усети почти нищо от предположението, че това отстранение е може би нова интрига срещу нея, та за то това предположение като мълния само мина в нея минута през умът и и замина, изчезна. Но и туй, дето тя в отстранението без нейно знание на старата дойка видя ново наскърбление за себе си, надви на нейната твърдост. Тя пламна:

— Нова гледачка? Ами дека е баба? Кой ви даде новата гледачка? Защо взеха баба? Кой направи това? Дека е тя сега? — питаше тя едно подир друго, като беше приковала поглед о децата, но не тях питаше тя, а пред нейните мислени очи стоеше царят и него питаше тя.

— Че дека е, мамичке? Защо я взеха? Тя беше хубава, ний не щем тази, новата — захванаха хленчишката да казват и преповтарят децата като в отговор на нейните питання.

Тя, без да каже нещо, закрачи из стаята гневно и се приближи до стената, дето се намираше тазът, о който се удряше, когато трябваше да се повика някой или някоя от служащите в царските стаи. Що беше вече вдигнала ръка с малкото златно чукче да удари о тазът, вратата се отвори и новата гледачка влезе.

С голям поклон пред царицата тя каза:

— Милостива царице, царят вика децата.

Децата като че се уплашиха, завтекоха се и се обвиха около майка си, като с полвин възвити главички гледаха на жената. Царицата, без да дръпне ръката, но и без да удари в тазът, възви се наполовин към влязлата жена и мълчешката я изглеждаше. Тая жена беше непозната на царицата. Тя не беше нито млада, нито стара. Лицето и беше въздългнесто и малко сухо, но твърде бяло, увенчано с черни големи коси, обвити край челото; вежди — черни, очи в. . . , но царицата не можеше да познае какви са очите на тая жена, защото тя гледаше надолу с малко наведена глава и като че не смееше да вдигне клепаците си и да погледне на царицата. Царицата

не можеше да познае каква е тая жена по народност. Българка не беше: това се виждаше от тънките пристиснати джуки и от малко гърбестият тънък и остричък нос. Не беше тя и влахия: това се познаваше от белината на лицето ѝ. Но не беше тя и гъркиня. Такива жени царицата е виждала между еврейките.

— Коя си ти? — попита я царицата.

— Гледачка на децата.

— Откога?

— От снощи.

— Кой те нареди?

— Царят.

Жената отговаряше на царицата все с наведени надолу очи. Това смути царицата, а още повече я смути говорът на тая жена. Тя отговаряше по български, но с произношение такова, което някак напомняше произношението на търновските еврейки, когато те говореха по български. Мисълта, че тая жена може би е еврейка, накара царицата да почервенее от негодувание.

— Еврейка ли си ти?

— Християнка.

— Гъркиня ли си?

— Българка.

— Като еврейка говориш, като гъркиня не гледаш хората, когато им говориш. Българките не правят тъй. Иди си.

Царицата изказа всичко това с малко разтреперен глас, възви се напълно към жената и захвана да милва по главичките децата и да ги целува по копринените косми. Жената крадешката хвърли поглед към царицата и като се усмихна лукаво, пак прикова поглед у земята (очите ѝ бяха сини) и каза малко натъртено:

— Царят иска да види децата.

— Иди си! — строгичко каза царицата, без да промени положение.

Жената си отиде.

Чак сега децата като че се отпуснаха. Михаил се хвърли на шията на майка си и като прилепи малките си джуни у страната ѝ, весело казваше:

— Тя си отиде!

А Страшимир, намръщен, като се увиваше у полите на майка си, повтаряше и потретваше:

— Не ща аз, тя не е хубава.

Това беше отдавна, преди 5—6 години, но тази нощ остана твърде паметна за царицата. На нея се струваше, че от тая нощ именно се наченаха за нея истински злочестини. В тая нощ именно за нея като че стана положително ясно, какво че е изгубила свършено любовта на мъжа си; в нея нощ тя видя за пръв път, че не се крие вече пренебрежението към нея от страна на царят и явно се прави посегателство не само върху майчините ѝ права. В назначението на нова гледачка на децата ѝ без нейното знание тя предугади домогване да ѝ отнемат това, което за нея, като майка, беше много по-мило, много по-драгоценно и от царска корона, именно — децата ѝ. И последующите събития още повече зловеща правеха в нейните очи тая нощ.

Царят захвана да не крие вече своята студенина към нея. Често се случваше и в събрания, пред велможи и други свои поданици да изказва той явно незачитание към нея. Нейните налягания, ако не да върнат, поне да ѝ кажат какво стана с дойката ѝ и гледачка на нейните деца — със стара Марица, — останаха суетни. Само отстрани, и то пак за да я наскърбят и унижат, каза ѝ се чрез една от последните слугини, че тя била изпратена с някакво си лошо писмо при татка ѝ. Малко по малко отстраниха от нея всичките верни и предадени на нея слуги и слугини. От велможите се допускаха при нея само тези, които не ѝ съчувстваха. За нищо не я питаха, за нищо не се съветваха с нея. Но онова, което я наскърбяваше най-много, беше туй, че отстраняваха от нея и децата ѝ. Нарядко ѝ даваха възможност да се вижда с тях, и то не насаме, а или в присъствието на царя, или в присъствието на новата гледачка, тъй щото горката майка не можеше да им се радва и да ги милва, както си ще, нито пък децата можеха да се нарадват на нея и да ѝ изказват болките и радостите си. За самата женитба на големият си син, който вече беше достигнал на 15-годишна възраст, с гръцката царкиня тя не знаеше нищо до онази почти минута, когато вече наченаха да се готвят за сватба. И се научи тя за това не от друго, а от Михаила, който една утрин сполучи, без да го съгледа някой, да влезе в стаята на майка си и да ѝ иска майчината благословия. Колко и да я изненада това известие и колко много и да се наскърби тя, задето и такова нещо като женитбата на детето ѝ толкова дълго скриваха от нея, като че тя беше свършено вече чужда за тая къща и за това дете, тя скри усещанията си: тя не каза нищо, а само прегърна сина

си, горещо го целуна, благослови го и на прощаване вече попита го виждал ли е булката и хубавелка ли е.

— Не знам, мамо, не съм я виждал, тати иска тъй.

След излизанието на сина си тя порони сълзи, но скоро ги отри.

Всички тези работи и сцени прекарваше през умът си царицата сега, когато ний я намерваме да седи така умислена и печална до прозорецът в своята спалница в тая последна нощ на търновските веселби по случай сватбата на сина ѝ Михаила. През тези веселби тя претърпя нови обиди, нови наскърбения. Истина, царят винаги я туряше начело в гошавките, в тържествата и във веселбите, но тъй престорено любезно се обръщаше към нея, щото ней ѝ се струваше, че това първенство ѝ се отстъпва само за подигравка, толкоз повече че насаме царят през всичките дни на веселбите не се срещаше с нея, та и да се срещнеше, не ѝ продумваше дума.

В тая последната нощ на веселбите тя не участва в тези веселби. А царят, според както ѝ казаха слугите, които според както тя забележаваше, като че нарочно правеха това, бил е много по-весел и разположен, отколкото в ония дни, когато тя е участвувала. През тази нощ царицата прекара през умът си всичкия си досегашен живот както в домът на родителите си, така и като българска царица. Весело и охолно е било нейното детинство. Защото сега ли беше печална, но и първите няколко години след оженването си за царя показваха ѝ се сега много добри и честити. Особено се спираше тя на ония времена през съпругеския си живот, когато мъжът ѝ биде избран и провъзгласен за български цар. Не можеше тя да забрави с каква любов, с какво доверие и възхищение бидоха те и двамата, като цар и царица, посрещани и приети в Търново и че в него време тя колкото се радваше на сполуката на мъжа си, а чрез него и на своята сполука, толкова се радваше и на неговата любов към нея; не можеше да забрави тя как в него време мъжът ѝ, честит като любим от народът цар, честит и във войните, които още в същата година имаше с неприятелите на страната, търсеше случай да сподели с нея своите радости, своето участие и как той тогава именно, когато направеше нея участница на своите радости и на своите бъдещи планове държавни, усещаше се напълно честит и не криеше това и пред нея, и пред всички. А сега? И откога се начена тази студенина? Царицата много пъти си е задавала този въпрос, но не е намирала отговор. В такъв

случай тя прекарваше през умът си и най-малката и незначителна постъпка спрямо съпругът си, но нищо не намираще такъво, което да е дало повод на студенина. Истина, тя припомняше едно-едничко обстоятелство, и именно: еднѣж — това беше наскоро след като той биде избран и провъзгласен за цар — тя, ядосана и обидена до дълбочината на душата си от твърде грубото отнасяние спрямо нея на старият велможа Ивана, стоеше изправена в стаята си до прозорецът и очакваше мъжа си не да му се оплаче — гордостта ѝ не допускаше това, — а чрез подигравките си относително дебелачеството на българските велможи да извади ядът си; царят влезе при нея и без да забележи настроението ѝ, весело ѝ каза:

— Радвай се и ти с мене, царице, защото днес съм радостен и много доволен, че можах да се отплатя на един най-достоеен велможа, на старият Ивана.

Тя се стресна от яд и поиска да издума куп оскърбителни думи, но не беше приготвена. За да спечели време, тя удържа на минутата гневът си и без да гледа на мъжа си, глухо измърмори:

— Нали заслужва?

Царят не забележи нейният яд.

— И как още! — отвърна той. — Ачи че на кого другиго, ако не на него има най-много да се благодари за нашите сполуки? Не той ли помогна най-много да получим ний царската корона?

Царицата изгуби всичкото си хладнокръвие.

— Той ли? — високо и троснато извика тя, като се възви към царят и впери в него пламналите си очи. — Така ли отвърщаш ти на истинските си приятели и помагачи? — продължи тя. — Не беше ли татко ми, който те качи на престолът? Ех, злочеста аз! Прост си бил и прост ще си останеш. . . Хубав цар! . . — добави тя презрително и излезе от стаята.

Не направи ли тя зле с тая си постъпка? Не докачи ли тя царя? Не е ли тая постъпка първата и главна причина на наченавшата се у царя студенина към нея, която студенина повече и повече се усилваше и продължаваше да се усилва?

Тези и подобни на тези въпроси често си задаваше царицата особено след като захвана тя да забележва студенина у царя към себе си; но всякогаж съмненията ѝ, възбуждани от тези въпроси, се разпиляваха, като си припомняше, че след тази случка царят дълго време беше твърде, даже повече, отколкото до нея, любезен към нея, толкоз повече че

за самата случка нито царят на нея, нито тя на него са отваряли дума. Друго нищо не можеше тя да намери в своят досегашен живот съпружески, което би могло да се вземе за причина на царювата студенина към нея. Минаваше ѝ през умът понякогаж да не е тая мъжова ѝ студенина следствие на интрига от страна на някои велможи или от страна на цариградския двор; но колко и подробно да анализирваше постъпките на всичките велможи, тя не съзираше в тях нищо подобно на интрига, а при това не виждаше тя с кого би я заместили и каква облага би чакали от това за себе си. Колкото за византийският двор — тя не се твърде безпокоеше откъм тая страна, защото знаеше много добре мнението на царствения си мъж за придворния гръцки живот и за характерът на висшите женски лица при византийският двор. Понякогаж тя, като пресмяташе, че трябва тя, без да ще и без да знае, да е дала повод на мъжа си за студенина към нея, намисляше да отиде при него и да му поиска обяснение. Но щом минеше тая мисъл през умът ѝ, тя в същото мгновение я отхвърляше: вродената ѝ горд[ост] се изпречваше в такива моменти. „Аз първа да отворя дума? — гордо извикваше тя в такива минути. — Аз, дъщеря на знаменития Бесараба, аз да отида да изпросвам като милостиня благосклонността му?“ Но, уви! Това проявяване на вродената ѝ гордост не можеше да я защити от един твърде мъчителен въпрос, който тя никогаж гласно не задаваше, но който против нейната воля сам се явяваше в главата ѝ и правеше да пламнува като божур лицето ѝ, да се разтреперва снагата ѝ, да затупва силно сърцето ѝ и черните ѝ очи да се разпалват като разпален въглен.

„Ами ако ме е разлюбил?“

Този въпрос беше, от който тя избягваше, но който се изпречваше пред нея всякогаж, когато нейната вродена гордост ѝ шепнеше да отвръща и тя на мъжа си със същата монета.

.

Големи сполуки имаше цар Тодор-Светослав. През дългото си царуване той очисти България от татарите, превзе подбалканските градове от Тунджа до морето, развали и осуети всичките интриги на някои от своите велможи, принуди гърците да склонят на изгоден за българите мир, завърза приятелство със сърбите и по този начин даде многогодишно спокойствие на народът си. С една реч, той с достойнство носеше българската корона, достойно седеше на престолът на Асеновци. Народът го обичаше, велможите бяха му напълно предадени, съседите му, приятели и неприатели. почитаха го.

Но сам той беше ли честит?

Хубавец, умен, юнак и предприемчив, той беше и с весел характер и никогам никой не можеше да бъде неразположен при него, никой никогам не си отиваше от него недоволен. Строг и неумолим и към най-приближените си боляри и велможи, когато те постъпваха несправедливо към своите челядници или към простото население или когато биваха нерадиви към обязаностите си, особено на бойното поле, той в срещите си с тях, в разговорките и в гошавките беше най-любезен и приятен техен другар. При обсъждане на сериозни държавни работи той не само позволяваше, но и изискваше от своите велможи пълна свобода в изказване на мнението и биваше много недоволен, ако велможите не казваха правото в очите му, макар това право и да изобличаваше някоя собствена негова лоша и необмислена постъпка или намерение. Така се държеше той и с челядниците, и с другото просто население. Начесто се разхождаше той самичък и простичко облечен по тесните търновски улици и се спираше пред някоя къща или пред някой дюкян да разговаря с някоя бабичка или с някой работник. И в тези си разговорки той тъй държеше себе си, щото и бабичките, и работниците, ако и да го познаваха, не се никак стесняваха да отговарят с най-голямата откровеност на питанията му или да се смеят на шегите му, та и сами да го разсмешават.

Такъв весел, разположен и любезен той биваше и в палатите, посред своето семейство. Той беше изгубил стопанката си, царица Ефросиния, и макар да тъжеше за тая загуба, но намираше утешение в единствената си от нея рожба, Георгия, върху когото съсредоточи всичката си любов и всичките си грижи, за да приготви от него достоин на себе си приемник.

Всичко това, съединено с успехите в бойните полета, беше причина, дето и велможи, и народ обичаха и почти обожаваха тоя достоин цар. Всички бяха напълно уверени, че при такъв цар още надълго време са обезпечени спокойствието и славата на българското царство. А като гледаха на синът му, младият Георгия, който растеше хубавец, умен, юнак и пъргав като баща си, бъдещето на България се представляваше на всички още по-хубаво, още по-славно и честито.

Радваха се българите на царят си и на царчето си. Но не се радваха съседите, особено — гърците. Светослав ги накара да преклонят глава пред българското оръжие, та те не можеха да бъдат спокойни и за бъдещето си, толкоз повече че сами се разяждаха от междуособия, а и вънкашни врагове — турци, каталани, генуезци и други разбойничии шайки — тесняха ги от всички страни. Трепереха те да не би юначният Светослав да се възползува от тези несгодни за тях обстоятелства и да им нанесе някой решителен удар. Затуй, от една страна, те уgroждаха на Светослава, ласкаеха го, правеха му отстъпки само и само да го имат приятел. И той им беше приятел. Благодарение на това негово приятелство българският хляб спаси Цариград от глад и разорение. Но Светослав си оставаше силен, а следователно — и страшен за гърците. Но там, дето гърците не можеха да сполучат със сила и юначество, сполучваха с интриги. Не ще ли им помогнат и сега интригите? Но след смъртта на царица Ефросиния, гъркинята, в палатът български станаха невъзможни и недостъпни гръцките интриги, толкоз повече че гледачката на младия Георгия, старата и омразна Мара, беше от ония, които гледаха с омраза на всичко, което е гръцко, и не само залягаше с някои от велможите да отстранява от палатът всичко, което напомняше нещо гръцко, но и се стараеше всякояче да надъха любимият си питомец с омраза и недоверие към всичко гръцко. В това си старание тя беше отишла дотам, щото беше убедила младия Георгия, че покойната му майка не е била гъркиня, а от знатен руски род,

поробена някогаж, още дете, от гърците. От друга страна, сам Светослав познаваше много добре гърците. Той много години живя у тях като заложник заедно с майка си и научи много добре на какви интриги са способни те, особено жените им. При това не беше забравил той още как интригите на гъркинята, вдовицата на Смилеца, бяха направили да се породи вражда между него и чича му Елтимира, която вражда можеше да съсипе България, ако навреме и двамата тези не познаха грешката си и не се примириха. Заради това сам Светослав не се решаваше да приеме предложението на гърците да се ожени за някоя гръцка принцеса, каквито предложения след смъртта на съпругата му гърците му правиха няколко пъти. Но дали се уморяваха гърците? Дали се отчайваха и се отказваха от намеренията си?

Светослав беше решен да предпазва и себе си, и наследника си от влиянието на чужди, най-повече на гръцки интриги. Той не се съмняваше никак, че и всичките му боляри и войводи му са предадени напълно и въодушевени от същите чувства. И имаше право да се не съмнява никак в тях: те бяха хора все изпитани и в любовта към отечеството, и в бойните полета, и в предаността на Светославовът род. Един от тях, Р а к с и н, още по времето на И в а й л а, макар да беше тогава доста млад, държеше страната на баща му Тертерия, най-много спомогна на този последния да надвие на интригите на всичките други боляри и да се качи на престолът на Асеновци. А после, когато злочестини сполетяха Тертерия, Раксин не го остави, а заедно с него отиде на заточение, от което биде освободен от Светослава заедно пак с Тертерия. И после той беше така също предаден на Светослава, както и на баща му, и нееднъж се е бил рамо до рамо със Светослава против гърците.

Другият беше Ф и л и п. Този Филип беше син на един от онези войводи, които най-много ратуваха в полза на Ивайла против гъркинята Мария. Този войвода загина в една от битките на Ивайла с гърците, а Филип, още дете, останал сираче, биде приет, почти осиновен, от Тертерия и отхранен заедно със Светослава, с когото не се раздели и когато Светослав живя с майка си като заточеник и заложник в Никея. И Филип не по-малко юначество е показал в бойните полета и еднъж даже, когато Светослав се намираше в голяма опасност, заобиколен от неприятели, Филип с опасността на живота си отърва Светослава от опасността и, може да се каже,

спаси му животът. С такава изпитана храброст и преданост към отечеството си и към Светослава бяха и всичките други войводи и боляри.

След Раксина и Филипа първо място между големците завоюва войводата и боляринът Драгой. По времето на Ивайла той беше още млад, на години 25 — 27, но такъв юначен, пъргав и решителен, щото под неговото влияние се намираха повечето почти войводи. А челядниците почти на всичките други войводи, даже и на враждебните нему, както и простото население, обожаваша го. В него време той беше най-големият противник на Тертерия. И много пакости прави той на този последния. И ако да беше влязъл в ръцете на Тертерия, когато той сполучи да се провъзгласи за цар на българите, Драгой не оставаше жив. Но Драгой сполучи да избяга при татарите, дето не престана да води борбата си против Тертерия. Той вдъхна на татарина Чока мисълта да обсеби българският престол като зет Тертеров и той му помогна твърде много да осъществи тая си мисъл. Но когато Чока беше вече в Търново, като цар на българите, Драгой, който преди това беше се сдружил със Светослава и беше му открил тайните си мисли и планове, помогна да се свали Чока от престолът и да се провъзгласи Светослав за цар. По негово надъхвание Светослав наказва и патриарха Йоакима, както и някои войводи, които съчувстваха на Чока. И сега Драгой се ползуваше с пълното доверие на Светослава, който в знак на това свое доверие го направи протостратор (началник, нещо като главнокомандующи) на войниците си по време на война.

Най-приближени на Светослава бяха Раксин и Филип. За най-важните въпроси той се съветваше предварително с тях, после вземаше мнението на всичките си войводи и боляри, а правеше това, което кажеше Драгой.

И така, честит беше цар Светослав, честита беше и страната.

Еднъж, в края на месец май 1319 година, привечер, Светослав заедно с Раксина и Филипа се връщаше от обикновената си разходка по градът. Когато дойдоха до главните порти на Царевец, там седеше една опърпана просякиня. Тя не стана, когато Светослав се доближи при нея, а простря ръка за милостиня. Светослав ѝ подаде нещо, но тя, без да вземе милостинята, стисна яко ръката му и се втрени в нея.

— Виждам — каза тя с един натъртен и някак тайнствен глас, — виждам, орел хвърчи по небето. Силен и властен е той, всички птици му се подчиняват, всички му завиждат и го облажават, но, ах, той не е честит! Гнездото му е високо и яко и в него е запазено малко орле. Студенина вее в неговото гнездо, че си няма орлица. . .

И после, като вдигна погледът си от ръката, тя се втрени право в очите на Светослава и продължи с по-висок и някак застрашителен глас:

— И тежко на орелът, ако не прибърза да се снабди с орлица. . . Гледай! — отпусна му тя ръката и показа във въздушното пространство. — Гледай! Гарван хвърчи, той ще изкълве очите на орелът и орлето и ще се настани в неговото гнездо. . .

Погледът на тая просякиня беше тъй остър и огнен, думите ѝ тъй заплашителни, щото Светослав остана като замаян, а при последните ѝ думи наистина един голям гарван прехвъркна високо над Светослава и като грачеше злокобно, премина над Царевец и се скри във въздушното пространство. Всичко това направи такова силно впечатление на Светослава и на другарите му, щото те останаха като замаяни и не видяха как просякинята стана, зави из тясната пътека, която водеше от Хисарът из стръмнината към долната част на градът, и се изгуби в гъсталакът.

— Какво е това? И дека се махна тя? — попита Светослав, без да гледа на другарите си.

— Това е втори път — каза Раксин вместо отговор.

Светослав гордо вдигна глава и намусено се втрени в Раксина.

— Втори път? — попита той и без да чака отговор, тръгна и влезе в Царевец. — Да, да — продължи той, като че на себе си говореше, — струва ми се, това беше. . .

— След последната страшна, но сполучлива битка пред Одрин, когато гърците паднаха на молба — прибърза Раксин да напомни.

— Спомних — каза Светослав, като продължаваше да върви. — То беше рано сутринна. . . Слънцето изгряваше. . . Пред кладенецът. . . Тъй. . . Тогава циганин беше. . . и гарванът. . . и сега гарван. . . Този гарван? — попита той, като изеднъж се спря и втрени остър поглед в съпътниците си.

Те тъй също се спряха с наведени надолу очи, но нищо не отговориха.

— Смутени сте и вий — каза Светослав след малко за-
смяно. — Глупости на светът много. Идете се успокойте
сега. Утре пак ще се видим, но за тая циганка никому ни
дума. Само — прибави той, като помисли малко, — тя трябва
да се намери.

И си тръгна самичък към палатът.

Двамата боляри постояха малко, изгледаха се някак с
недоумение и без да си продумат дума, възвиха и тръгнаха
назад. Вън от портата чакаха ги челядниците им, които мъл-
чешката тръгнаха подире им, но на едно доста голямо раз-
стояние от тях.

Светослав повървя няколко време мълчешката и умислен.
Той никогаж не е бивал малодушен. Не еднъж и не дваж,
а много пъти той е чувал от разни циганки злокобни пред-
сказвания; не еднъж той е виждал сънища лоши, слушал е
граканието на гарвани, буханието на бухали и всичко това
се е тълкувало като злокобно предсказание за него; но той
никогаж не се е смущавал ни най-малко и никогаж не е обръ-
щал внимание на предпазванията, които някои от неговите
приближени, на основание на подобни сънища, гракания и
бухания, му правеха; напротив, той се радваше на всичко
това, защото винаги тези злокобни предсказвания излизаха
за него наопаки, и той се подсмиваше на тези от своите при-
ближени, които му правеха предпазване. Особено еднъж —
това беше през зимата на 1304 година. Светослав с войските
си се намирал в равнините на Тунджа, близо до Ямбол.
Войната с гърците се продължаваше вече трета година, без
да има никакъв добър резултат за българите. Освен туй нещо
преди две недели гърците ненадейно нападнаха на Свето-
слава и благодарение на това, че някои от българските вой-
води в най-горещата минута на боят преминаха заедно със
своите дружини на страната на гърците, Светослав понесе
тежки загуби и можеше да бъде свършено съсипан и сам
заробен, ако привечер не беше захванала такава силна вие-
лица, която принуди гърците да спрат своето победоносно
налитание. Тогава Светослав по съветът на войводата Дра-
гоя се оттегли в гъсталаците на Средна гора, дето гърците не
смееха да го нападнат, та и считаха, че не е нужно, защото
почти всичката храна за българите беше влязла в гръцките
ръце, та се надяваха гърците, че гладът и студът ще накара
ако не Светослава, непременно войводите да се предадат.
та да предадат и самого Светослава. Но нито Светослав, нито

останалите му верни войводи и дружини дойдоха в отчаяние от тая поразия. Още в същата нощ войводите успяха да съберат разпилените си дружини около Светослава и държаха съвет, на който се реши при първи сгоден случай да нападнат на гърците, които в него време тържествуваха своята победа, в пълна увереност, че българите с царят си наедно ще да се скоро предадат. Бурната виелица трая цели 24 часа. Тя престана едвам на втория ден привечер и Светослав реши на другият ден рано да нападне. Но като настъпи нощта, случиха се някои неща, които дадоха повод на разни злокобни предсказания. На дървото, под което спеше Светослав, тъкмо среднощ кацна кукумявка и тъй силно закукумява, щто уплаши много стражата, разбуди много войници, както и самият Светослав. И лошото на всички се показва това, че тая кукумявка няколко пъти хвъркна и пак дохожда на същото дърво и все нечетно пъти кукумява. Но когато тя вече се махна свършено, бухал дойде на същото дърво и той също нечетно (тек) пъти избуха. Подир него чули са много войници яловицата, която винаги избира най-усойни места, на същото дърво да вряка като дете, да се кикоти и да хухука. Освен туй, тамам на присъмване, мнозина са чули в небето гърмеж, макар и да е било свършено ясно, а в същото време и три гарвана едно след друго преминали и тамам над Светослава се спрели във въздухът и изгракали по три пъти. Всички тия работи се съобщаваха на Светослава, като предсказания на големи нещастия за българите. Мнозина войводи сънували страшни сънища: змии, гущери, жаби, и изказваха мнение да се не напада него ден. Но Светослав се подигра с всичко това, даде заповед да се нападне, като тръгна начело на войниците си — и удържа блистателна победа, след която стана вече напълно господар от Тунджа до морето.

Но сега той се усещаше смутен. Погледът, думите, движенията на циганката му направиха силно впечатление, от което не можеше да се освободи, колко и да се мъчеше.

— Глупости. . . — бърбеше си той, като се приближаваше към палатът. — Глупости, ама. . . този гарван? . . . Дали няма някоя интрига? . . . Но отдека и кой? . . .

Той се спря до палатът, като че да се отърси от смущението. Стражата беше навикнала на разходките на царят и не направи никакво особено движение, когато царят мина край нея и влезе в палатът. При самото влизане той се поподръпна малко, защото му се стори, че студенина повея от

палатът насреща му, а в същото време той чу над главата си до три пъти „Гра! Гра! Гра!“ Попостресна се той и вдигна глава: от стряхата надничаше право над него един голям гарван. Един от стражарите напъна лъкът да свали този гарван от стряхата, но Светослав, който вече надви на смущението си, засмяно каза:

— Не го закачай, туй е на добро.

И влезе вътре. Той отиде право в онази стая, дето служеше за спалня на сина му. И забрави той и циганката, и гарван, и смущение, щом влезе в тая стая — син му Георги, момък на 18—19 години, като държеше в лявата си ръка голям и тежък щит, в дясната един голям и тежък меч, а през рамо и голям лък с куп до него стрели, вървеше насреща му намусен, но с разпален поглед и още по-разпалени бузи.

— Какво? Да не искаш да ме убиваш? — каза царят с такъв глас и с такова сияюще лице, като че потъваше в блаженство.

Момъкът се спря, бузите му повече се изчервениха, като че бе хванат в някакво престъпление, наведе очи и срамежливо каза:

— Аз се упражнявах, тате. . . — а после изеднъж дигна очи, в които пламтеше радост и щастие, и весело прибави: — Аз днес надвих и тези работи спечелих. . . — И показва на мечът, щитът и лъкът.

— Че у кого? — попита бащата-цар, като прегърна сина си и нежно го целуна по бузите.

Светослав беше добър, нежен и любящ баща. Той трепереше над единственото си дете, но не обичаше начесто да изказва своята обич и нежност. Тая вечер обаче той усещаше, без да знае от що, особена нужда да не въздържа бащинските си чувства. Това направи впечатление и на младия момък. Той захвърли щитът, мечът и лъкът и с по-голяма нежност прегърна баща си и някак инстинктивно усети, че баща му има нещо тежко на сърце си, та попита:

— Какво има, тате?

— Всичко добро, Гердженче. . . всичко добро, но я ми кажи, каква победа удържа днес и кои са тия страшни работи?

И той подигна мечът.

— Ба! Че този меч е от оръжейницата на болярина Драгоя!... — зачудно каза той, като поразгледа мечът и после питливо изгледа сина си.

— И щитът е оттам, и лъкът, и стрелите. . . — весело

отговори бъдещият български цар. — Че... че тъй! Днес стреляхме с болярина и синовете му. Болярина обеща да даде най-доброто оръжие на този от нас, който шест пъти наред удари със стрела врабчета, докато хвърчат... Никой друг не можа, само аз... и...

— И Драгой ти даде тези работи... Достоен болярин е Драгой. — И бащата пак целуна сина си.

И весел стана той... весел и шеговит беше той през всичкото време на вечерята... Но кога влезе в своята спалня, след като весело се прости със сина си и го прати да си ляга, царят пак усети нещо като студено появяние...

„Студенина вее в неговото гнездо, защото е без орлица...“ — вспомни той думите на циганката и тръпки го побиха, защото изеднъж му се представи миналото, когато царицата беше още жива, и му се стори, че тогава беше някак по-топло, по-весело в палатите, че в продължение на многото години след нейната смърт в палатите все е веело нещо студенина, която той не забележвал, но я усещал, както и сега... „Орлица... Дали не ще да е по-добре и за орлето, ако има орлица?“ Този въпрос като светкавица неволно премина през умът на Светослава и после като че се загнезди в умът му и дълго време не му даде да заспи на царската си постеля.

Светослав и се смееше сам на себе си, и глупак се наричаше, но въпросът все се изпречваше в умът му, а като най-после, уморен от тая нравствена борба, той заспа, сънят му беше безпокоен: насън той се мъчеше да реши някакъв си тъмен и забъркан въпрос, но все не можеше.

Между туй Раксин и Филип, след като се разделиха от царят, вървяха няколко време мълчешкада. Но когато вече щяха да завиват надолу къде тъй наречената сега Турска махала, за да си отидат в кулите (Раксин имаше своята кула до левият бряг на Янтра, в тогавашния Френк Хисар, близо до онова място, дето е сега воденицата... а Филип — на-среща, отгатык Янтра, на онова също място, което сега се нарича „Порутена канара“ или „Икак канара“), Раксин се поспря и въпросително изглежда Филипа, като попоклати глава.

— Какво е? — попита Филип.

— Аз тебе питам — отговори Раксин. — Трябва да има нещо...

— Че какво може да има?

— Ами тая циганка?

— Отдека да знам аз?

— Чувай, Филипе! — И Раксин тури ръка на рамото му и втренчи поглед в очите му. — Ти знаеш — продължи той, като го гледаше упорито, — че аз съм по-стар и по-опитен от тебе. . . Ама ний и двама се знаем добре — с висок смях прибави Раксин и потупа по рамото събеседника си, — защо криеш от мене?

— Та какво има да крия! — с недоволство каза Филип и тръгна.

— Да, трябва да вървим, че хората взеха да се заглеждат в нас.

Но след няколко крачки Раксин пак спря Филипа и каза тихичката:

— За такива работи наистина не се говори по улиците; разбрах те; ти този път излезе по-умен от мене.

После, като тръгнаха пак.

— Знаеш ли какво? — високо вече подзе той. — Днес донесоха от зимникът в лозята голямата бъчва. . . а тя — и той лукаво намигна, — както знаеш, държи много хубаво виното. . . Как ти се струва: не ще ли направим добре този вечер ний двамца, както си знаем, да се попочерпим малко? Та и, разгеле, синът набил де-дай-си врабчета, а ти знаеш, че баба Раксиновца тъй също хубаво знае да ги пържи в яйца, както и баба Филиповца. . .

И Раксин весело се засмя и доста силно потупа по рамото Филипа.

Филип се поспря, помисли малко и като тръгна пак, каза засмяно:

— Добре, става.

— Е, тъй на! Откровеността между стари приятели винаги бива полезна и за двете страни. . . Това и двама го знаем, струва ми се.

Филип нищо не каза.

Млъкна и Раксин. И мълчешка вървяха те, докато стигнаха до кулата на Раксина. Но в умът си и единът, и другият пресмятаха. Раксин си казваше в умът: „Хитро зайче е този Филипчо. . . Мъчи се да крие, ама всичко ще изкаже. . . Та по-добре за него. . . Добре, че се случих аз в тая царска разходка. . . Сам Филипчо кой знае каква попара щеше да забърка, та и аз можеше да си опаря гърлото. . . Сега ще видим. Струва ми се, че трябва да се пристъпи вече. . . Без другар в такива работи не може. Нищо! В добри ръце Филип бива най-полезен. . .“

А Филип си казваше: „От тази стара лисица нищо не може да се скрие. . . Ама те трябва и на него да са съобщили нещо, макар и да уверяват, че никой друг нищо не знае и не трябвало да знае. . . Те са таквиз, знам ги аз. Във всеки случай човек да бъде предпазлив с тая стара лисица. . . За да запази кожата си, тя е готова да пъхне в капанът и баща си с двата крака. . .“

Кулата на Раксина беше от добрите кули. Тя беше цяла крепост. Тая кула обземаше всичкото онова пространство, което сега се вижда като възвишена равнина от Янтра до порутената джамия и което Янтра обгръща на полукръг. Висока и широка стена обвиваше всичко това пространство. Почти всичката стена беше околоръст надупчена отвесно от дълги, но тесни отвън, а широки отвътре отверстия, които ний сега, като нямаме още българска дума, наричаме м а з г а л и. Стената нямаше покрив, но наместо покрив имаше на нея широки и дебели плочи, издялани от търновските синкаво-гранитни канари. От вънкашната страна на тоя покрив имаше околоръст пармаклъци от къси, но доста дебели, наредени доста начесто едно до друго камъчени стълбове, които бяха свързани един друг с плочи от същия камък и толкова почти дебели. Върху всеки стълб имаше по един дебел и доста голям железен шиш. Освен туй стената беше унизана с дванадесет малки кулички на еднакво разстояние една от друга, съзидани от як камък, с множество мазгали всяка. Във всяка една от тия кулички можеха да се събират по 5 войника. Други две големи и доста високи кули се въздигаха от двете страни на стената. Едната беше на юго-западната част на стената, а другата — на североизточната. От едната се виждаше много добре цялата Света гора, сегашната Турска махала, а също и височините, под които сега са построени новата махала, окръжната болница; от другата — целият онзи полукръг, който се образува на Арбанашките височини. Тези две кули от най-долната до най-горната част бяха нанизани с мазгали от всички страни на няколко ката (етажа). Отвътре на всеки етаж имаше стаички, във всяка една от които се събираше по 5—6 войника. Този беше вънкашният изглед на кулата. Главната порта, от която се влизаше в кулата, се намираще на западната страна. Тя беше тясна, но висока, направена от двойни дебели кириши дъбови и също изпъстрена с мазгали. Пред нея имаше доста голямо равнище, осеяно с високи и дебели клончести дъбове и букове. Вътре имаше широк двор.

.

Денят беше ясен. Слънцето печеше силно и правеше пътникът по равна поляна, дето няма ни едно клончесто дърво, под сянката на което да се скрие от силният пек, често да трие с кърпата потът от лицето и пак със същата кърпа да маха, за да си докарва хладина, а пък нямаше ни най-малък ветърчец: сякаш че въздухът се беше предал на дълбок сън. В такъв един горещ ден аз седях в серемът, който полека-лека ме заносваше в Ш. — в този мой мили град, когото аз бях оставил преди 10 години. Конете от горещина едвам престъпваха, а и сам серемджията, млад юнак турчин, който не можеше да се закрива добре от слънцето, изпитваше силна и нестерпима горещина. Най-после той се посъветва с мене и отби от пътят на тревата, дето и разпрегна конете, които и пуна да пасат, а сам нарамчи стомната и отиде да я напълни от някое си изворче, което било там не твърде надалеко. Аз останах сам да пазя серемът и се прострях на тревата под неговата дебела сянка. В един миг аз се пренесох в Ш. и в онова минало време, когато още не бях го оставил и не бях отишел в чужбина. Боже мой! Боже мой! Какви чувства в един миг изпълниха душата ми и взеха да я вълнуват! Аз спомних нашата стара къща и малък двор, накрит с една хубава асма; спомних градинката, покрита с босилек, шибой, трандафили, и старата къса круша, която раждаше такива големи и сладки круши, за които сам често ядях плесниците, когато, без да питам, си откъсвах по няколко изеднъж и ги давах на другарите си, а още по-често пък сам се биех с тези си другари, когато те прескачаха през плетът, за да крадат крушите. Спомних аз и старата си майка, която и когато ме мъмреше и биеше, и когато ме милваше, беше все сладко за-смяна, добра и която аз тъй много обичах, тъй често заспивах на коляното ѝ под нейните ту сърдити, ту умилни мъмрения и съветвания. Ах! Тя много плака, когато аз тръгвах от Ш., та и после, както се научах от хората, постоянно плачела

за мене. Спомних и добрият си брат, с когото тъй често се боричках и който при всичко че му правех много пакости, обичаше ме твърде много и много пъти е вземал на себе си моята вина и ме е оправдавал пред татка ми. А татко ми? И него спомних аз. Добър, кротък, но строг в обязаностите си, той често ме е заплашвал, че ще ми отреже ушите или ще ме бие много за някоя моя вина, но всякога е свършвал с кротки и умилни съвети и аз не помня да ме е бил той някак често или много. Спомних аз и началото на юношеският си живот, как в празнични дни с другарите си съученици ходехме ний във по поляните да играеме; спомних и онези буйни, но невинни надежди, които се раждаха в то време в мене и които тласкаха въображението ми към някаква си неопределена, чудна и хубава-хубава бъднина. . . И какво беше сладко, приятно и ненаситно, когато си приказвахме ний другари, млади-зелени, за бъдещето, което ни се виждаше таквоз хубаво, таквоз чисто, светло и привлекателно. . .

Много, още много неща минали си прекарах аз през умът и против моята воля тежка глуха въздишка се изтръгна от гърди ми. Цели десет години минаха, откато аз, облят със сълзи, прегръщах еднослед другомилите си и им казвах: „Прощавайте!“ Плачът ми беше от сърце. . . Но тогава отпреди ми се изправаше моята, макар и неизвестна, съдба в чужбина, но светла и привлекателна, според както ми я рисувах моето младо въображение, моята младост, пълна със сила и енергия и с несъкрушима увереност за добро и светло. Но ето след десет години аз се връщам пак в онзи град, когото напуснах с такъв тъжовен плач. Какви чувства изпълнят и вълнуват гърдите ми?

Отечество! Отечество! Ти си всякогаж мило, всякогаж тъй сладко говориш на сърцето и правиш човека да се пренася в онези злати и драги години, когато, упоен от ласките на милата си майка, той — невинно дете — сладко е заспивал на коляното ѝ, а па по-сладко се е събуждал за весела и безгрижна игра.

„Аз съм в отечеството си!“ — мина ми през умът и аз се поподигнах и се поогледах. Да, в отечеството си съм; ето и белите баири на моят град се виждат. . . И пак се сложих на тревата весел, спокоен. . .

Но, боже мой! Боже мой! Защо е човеческото сърце таквози? Защо в едно време то тъжи за едно, а когато това е вече в ръцете му, вместо да се успокои, то изеднъж се прехвърга на друго и пак тъжи за друго? Едвам аз се сложих весел,

спокоен на тревата, ето през умът ми мина далеката чужбина и сърце ми се сви, сви; аз тежко, тежко въздъхнах и бях вече далеко-далеко в чужда страна, при чужди, но мили хора, при студен, но мил, драг и неоценен за мене гроб, над който по цели нощи съм седял и съм проливал сълзи. . . Уви! Аз вече не бях в отечеството си, близо при милият си град, близо при майка, братя и сестри; а бях в чужда, но мила за мене страна, в градът К., дето аз, гол, бос, опърпан и гладен първи път се явих далечен чужденец между чужди хора; но дето след време бях честит, тъй честит, както може да бъде човек честит тук, на земята. . . Какви сладки бяха в тая минута тези възпоминания! Какви мили и приятни бяха далечните тези места и лица! . . . Но ако и далеч от такивато места, но за то па бях в отечеството, за което тъй много плачех в първите години на своето отглъчване от него и към което, при всичките превратности на съдбата си, аз пазах в дълбочината на сърцето си най-горещата любов. Ах, как ищях аз в тая минута да бъдех всемогъщ, щото да можех да съединя в едно далечните мили страни с тъй също милото си отечество, да видя чуждите, но милите за мене лица заедно с всякогаж милата си майка, с милите си братя и сестри! Но това беше невъзможно и тази невъзможност късаше сърце ми на две части. От една страна, сърце ми трептеше от радост при увереността, че аз съм в отечеството си, че скоро ще бъда в обятията на милата си майка и ще слушам глъчката на милите си братя и сестри; а, от друга — то плачеше при мисълта, че далеч е вече оная страна, в която аз прекарах най-златото време на възрастта си, но в която беше погребено сърцето ми. . . Ох! Тежка беше борбата, която произлизаше в то време в душата ми и която най-после ме направи силно и тежко да въздъхна. Две горещи сълзи избегнаха из очите ми и се скриха в тревата, в която аз си пяхнах разгорещената глава, като желях в тази мека и зелена тревица да забравя и себе си, и целият свят. . . И се отнесох аз, и стана то, което сърце ми тъй много го желаше: в нашето голямо и старо лозе в Ш., от което се виждаха хубавите баири и черкви на град К., който беше тъй далеко от Ш., бяха събрани моята майка, братя, сестри и роднини заедно с чуждите, но милите за мене лица — и приказваха, играеха, смееха се. . . И какво ми беше приятно, сладко! Как се чувствавах аз честит, когато гледах аз онази, на която всецяло принадлежеше сърцето ми, но която вече лежеше далеко-далеко в студеният гроб —

заедно с милата ми сестра . Марийка да тича подир пеперудите и весело-весело да се смее! . . . Но . . .

— Трябва вече да вървим. . . — чу се един дебел и неприятен глас и чудното явление изчезна в един миг. . .

Уви! Това било сън, от който тъй немилостиво ме извади серемджията. Аз станах, седнах в серема и ний тръгнахме. Във вечерта, часът по 8 (по 12 ала турка) серемът вече влизаше в нашата тясна и крива улица.

.

Б Е Л Е Ж К И

В настоящото двутомно издание е включено най-значимото от литературното дело на Васил Друмев. В него освен известните вече художествени произведения, статии — литературно-критически, педагогически, обществени, — писма и др. са поместени и нови документи от архива на писателя.

Правописът и някои фонетични особености са осъвременени. Оставаме обаче членната форма така, както е употребена от Друмев. Запазени са всички лексикални и други особености в езика на автора, които дават колорит на неговата реч. Тъй като в зависимост от развитието на българския книжовен език Друмев не проявява последователност в употребата на известни граматични форми, уеднаквяваме някои от тях само в границите на отделна литературна творба, за да се види постепенното утвърждаване на езиковите принципи и норми през 60—70-те години на XIX в. При предаването на текста обаче сме имали пред вид и предназначението на изданието за широк читателски кръг.

Повестта „Нещастна фамилия“ и драмата „Иванко“ са издавани многократно в самостоятелни издания. Те влизат и в двутомните издания на Емануил п. Димитров, Георги Константинов, Емил Стефанов. Опит за по-пълно представяне на творчеството на В. Друмев направи проф. Г. Ст. Пашев. Той е имал намерение да издаде всички съчинения на първия новобългарски белетрист в пет тома, от които излизат само два: Съчинения на митрополит Климент Търновски (Васил Друмев). Издава Българската академия на науките; т. I. Повести, разкази и драми, София, 1926 г.; том II. Трудове по обществени, педагогически и църковно-правни въпроси, София, 1943 г. В първия том освен „Нещастна фамилия“ и „Иванко“ са поместени недовършената повест на Друмев „Ученик и благодетели или чуждото си е все чуждо“, както и откъси и бележки от други художествени творби, останали в ръкопис.

«НЕЩАСТНА ФАМИЛИЯ»

Първата оригинална новобългарска повест „Нещастна фамилия“ е отпечатана в сп. „Български книжици“, год. III, кн. XIII, XIV, XV, XVI, XVII, XVIII, XIX, XX, XXII, 1860, с подпис В. Д.

В бележка към публикуваната част на повестта в кн. XIII редакцията отбелязва: „Повестта, която сега предлагаме на любопитството на читателите, има първо и първо туй особено достойнство, че е заимствувана от проминалата жизн на българите. Това е, колкото знаем, първа българска повест на български език. Съчинителят ѝ, един млад българин, зел се за работа, която му твърде иде отръпки, и ний се надеем, че заниманията му ще дадат след време отлични произведения по тази част.

Не бива да оценяваме напълно произведението, преди догде не се е то напечатало и прочело от читателите; но ний си позволяваме да забележим, че ако „Нещастната фамилия“ на г. В. Д. и да има недостатки (без тях рядко се явяват съчинения), те са малки, като ги сравним с възрастта и образованието на съчинителят, който тъй явно показвал в нея способностите и дарованията си.

„Българските книжици“ благодарят г. В. Д., че ги почел с този си труд, и го молят да продължи заниманията си в повестният род.

Г. В. Д. писал без членове, а между туй употребявал на места правописание таквози, каквото се изискува само когато искат да предадат вярно живото произношение на народът. Това са противоположности, които не могат лесно да се примирят.“

В отделна книжка повестта излиза през 1873 г.: „Нещастна фамилия. Българска народна повест от В. Друмев. Издава с иждивението си Д. Великов, книговезец от Котел. Издание второ. Русе, в печатницата на Дунавската област, 1873.“

Като взема под внимание думите на Друмев към самостоятелното издание на повестта от 1873 г. („... и сега се препечатва на отделна книжка само с това единствено изменение, че в „Книжиците“ е напечатана без ч л е н, а тук ч л е н ъ т се употребява“), добавките в главата „Кърджалии“ и някои стилистични и други корекции в това издание на повестта, проф. Г. Ст. Пашев допуска, че промените са направени от издателя Д. Великов.

По всяка вероятност Друмев е нямал възможност да коригира повестта при нейното печатане и вина за някои от допуснатите грешки има преди всичко нейният издател. Трудно е да се приеме обаче, че промените в повестта, особено в глава VII, „Кърджалии“, са направени не от Друмев, а от Д. Великов. Проф. Г. Ст. Пашев изтъква като единствен аргумент за „съавторството“ на Великов в тази част на „Нещастна фамилия“ обстоятелството, че допълнението в глава VII съдържало подробности, сходни с „Кратката забележка“ на издателя във второто издание на повестта. Твърде възможно е обаче, след като е получил приготвената за печат повест за преглед от Д. Великов въз основа на неговата „Кратка бележка“, Друмев да е внесъл допълненията в глава VII. Начинът, по който са направени тези допълнения, показва, че те са вмъкнати не механично, а с усет и пи-

сателско умение, поради което не се открояват в развитието на сюжета и композиционния план на повестта.

Ето „Кратката забележка“ на Г. Великов: „Ако и да не е мястото му тук, но ний не можем да премълчим, без да поменем нещо на особено за как се е запазил Котел от злодейците.

Под името „злодейци“ ний разумяваме тук кърджалиите, яничарите, делибашиите, дахните и капасъзите; тези злодейци, които носят различни имена, дотолкоз немилостиво и зверски са вършили злодеянията си над бедните християни, щото и до днес се поменуват имената им от нашите белобради старци, които с голямо прискърбие и със сълзи на очите си разказват за техните безчеловечни злодеяния. Ний доколкото сме запомнили от приказвание, това и бележим тук накратко.

Преди 60 или 70 години време, когато е наближавало съвършеното изстребление на яничарите и кърджалиите (казват нашите уважаеми старци), тогаз те най-много и най-страшно са вършили своите безчеловечни и зверски дела. Отдето са преминували, всичко е ставало на прах и пепел. Безчислени села и градове са ставали тяхна жертва; те, като ограбвали всичко, щото са намирали вътре, след това са ги предавали на страшен огън. Бедните жени и деца навсегда са били поробвани, а девиците обезчестени; мъжете са се отдавали на страшни мъки и след различни мъчения и страдания свършвали са си мъченически окаяния живот.

С тези си пагубни злодейства те бяха задали немалко затруднение и страх и на самото наше честно правителство. Достопамятний и човеколюбивий блаженопочившият наш великий благодетел покойний султан Махмуд, като не можил да търпи за дълго време тези злодеяния на безчеловечните яничари, кърджалии и проч., принуди се най-после от голямо човеколюбие да ги изстреби съвършено от този свят. И както той през всичкий си живот се е трудил за съвършеното спокойствие и тишина на всичките негови поданици в държавата си, тъй и неговите наследници покойний султан Меджид и сега благополучно царствующий милостивейшият наш цар и баща султан Абдул Азис непрестанно полага неуморими трудове за благоденствието на всичките свои без разлика поданици в държавата си.

Прочее, когато върлували тези злодейци из отечеството ни и вършили най-страшните си злодейства, тогаз Котел е бил изложен в най-голяма опасност, защото този град, макар и да не е значителен дотолкоз, но все пак се е славил с богатството си и затова злодейците с най-голяма охота са се мъчили да го развалят и да се награт с много богатство; но никак не им помогнала честта.

В това незабравено за нас време Котел е бил обграден наоколо с коле (шарампор) и камен зид (дувар) тъй добре, щото отнигде се не влезвало; табии, митиризи, бранища и други подобни тям най-добре били устроени,

а най-повече на онези места, дето е имало главни проходи. На всяка табия и митириз е имало доволно въоръжени хора, които непрестанно пушкали срещу злодейците, а за да покажат на неприятелите си повече своята храброст и неустрасимост, употребявали са гайди и тъпани и когато се приближавали злодейците към града, те викали всичките в един глас тъй страшно, щото злодейците сами бягали назад, без да ги гони някой: само куршумите ги изпроваждали отподир. При всеки главен проход имало направени по едни високи порти (врата), тъй яко устроени, щото да не пушат да влязват неприятелите.*

По това време в Котел е живеел някой си Божил чорбаджи. Този човек се е считал тогаз като градски управител и каквото е той запоявдал, всичко се е изпълнявало с най-голяма покорност. Той, макар и да е бил стар чорбаджия, но никак не може се сравни със сегашните помлади чорбаджии, защото той е умеел как да защитава братията си съграждани от върлите злодейци. Божил чорбаджи е яздил на кон и непрестанно тичал нагоре-надолу по всячкия град, та е насърчавал народът да се пазят от нападателите си. Освен него имало е и други много още юначни хора, които такожде са яздили на коне и са управлявали и насърчавали народа как по-добре да се брани от злодейците и проч.

Котел е бил нападан много пъти и от делибашии и капасъзи, но нито едните, нито другите са можели да го развалят и изгорят; а на това причината, задето се е опазил Котел от многото нападения на злодейците, не е било друго нищо освен доброто съгласие на гражданите, което най-много е помогнало за опазването на града от опустошение. И наистина, ако да не е било съгласието и покорността един към други, то тогаз Котел много пъти би се преобърнал на прах и пепел, както и други много села и градове. . .**

Поменува се още в една песен, че някой си Индже войвода се присъединил с капасъзите, за да влязат и развалят Котел, но и тогаз не сполучили. За любопитство на почитаемите читатели ний излагаме тази песен, доколкото сме я запомнили:

В Жеруна огън гореше,
на Котел хоро играе.
на Бърдукева поляна.
Момите баш пременени:
с каланфирени фустани,
с боясиени илечи.
Момците баш пременени:

* Тези проходи и до днес се именуват със същите имена, сир.: Горните порти или Долните порти и проч.

** Нека нашите котленски първенци вземат пример от горната бележка и да разумеят какви добрини произлизват от съгласието и любовта и стига да се карат млади и стари, че е срамота вече и грехота.

със гайтанлии потури,
 със джепкенлии минтани,
 със самурени калпащи. . .
 Инджето покрай ходеше
 и на Гоча си думаше:
 Бре, Гочо, бре, Жерунянино,
 нещо ще да та попитам,
 правичко да ми обадиш:
 — Отде се вляза във Котел,
 де са табите по-рядко?
 Гочу на Индже думаше:
 — Бре, Индже, млада войводо!
 Коги ма питаш, да кажа,
 да кажа, да та не лъжа:
 в Котел се лесно не вляза,
 че са нагъсто табите,
 на всяка табя по гайда,
 по гайда и по тъпан;
 на Гранчерювите порти
 две гайди и два тъпана. . .

Тази песен се продължава още, но ние само толкова сме запомнили: обаче от нея се вижда ясно, какво се е пазел Котел от покушенията на злодейците, които са се мъчили с всякакъв начин да го развалят и изгорят.

Таквизи песни като горната има много да се пеят както в Котел, тъй и по околните села. Ний ще се потрудим да ги изпитаме и запишем, та да се обнародват в някое периодическо списание.

Издателят (стр. 113—116)..

Какви са промените между печатания текст на повестта в „Български книжици“ и изданието на Д. Великов? В изданието от 1873 г. Друмев вече е надживял езиковото влияние на Раковски — той въвежда пълната членна форма, избягва употребата на архаизирани падежни окончания (Салию — на Салия; младому яничарину — на младия яничарин и т. н.). Обогазената лексикална система на книжовния език му помага да замени диалектизмите и русизмите с изразителни литературни думи (надем — надявам; многома — мнозина; понечи — посегна; конец — край; нихен — техен; под вид нищаго — под вид на просяк и т. н.). Освен това авторът е редактирал и много изрази в повестта: „Той начна да бута ръка му, като му думаше“ (I ред.) — „Той начна да го дърпа за ръката и му дума“ (II ред.); „Разтри очи си“ (I ред.) — „Разтри сънливите си очи“ (II ред.); „Петров и Владев плач го прекъса хлопание, кое се раздаде на двора“ (I ред.) — „Когато Петър и Влади плачеха неутешно за големите си нещастия, плачът им се прекъсна от едно похлопване, което се раздаде на двора“ (II ред.), и т. н.

Във второто издание на повестта Друмев внася по-голяма конкретност чрез допълненията, които разкриват още по-пълно съпротивителната сила и героизма на народа — в глава VII на повестта преди всичко. Освен това, създал вече реалистична творба като „Ученик и благодетели“, той чувствава колко изкуствени са някои от сантименталните образи и фигури в „Нещастна фамилия“ и ги отстранява. Наистина в известни случаи промените се налагат и от утвърждаващата се лексика на литературния език. Ако Друмев обаче беше останал верен на каноните на сантиментализма и романтизма, той не би коригирал много пасажки от своята повест.

Някои от промените в „Нещастна фамилия“, колкото и да са незначителни, говорят за порасналото художествено майсторство на белетриста. Ето словесната самохарактеристика на Стоянка в двете издания на повестта:

И из д.: „Мой татко беше много богат. . . Какво богат, в т о време, който имаше десет погоня ниви и няколко овце, почиташе ся за богат. . .“

II из д.: „Мой татко беше много богат. . . Какво т и богат, в н е г о време, който имаше десет погоня ниви и няколко овце, почиташе се за много богат. . .“

И из д.: „Аз дотолкоз се уплаших, щото не можих д а ж е да извикам. . .“

II из д.: „Аз дотолкоз се уплаших, щото не можих да извикам. . .“

Или:

И из д.: „Сърцето ми се раздира на части, като мисля колко зло сме и а п р а в и л и и колко п р а в и м сега. . .“

II из д.: „Сърцето ми се раздира на части, като мисля колко зло сме с т о р и л и и колко с т р у в а м е сега. . .“

Друмев обогатява речта на героите с елементи от народния говор, отстранява онези книжовни словосъчетания, които те никога не биха изговорили — съвсем естествено например, когато говори за Стоянка, той заменя израза „очисти сълзите си“ с израза „отри сълзите си“, който внася непринуденост в образа на обикновената селска жена.

Друмев обръща внимание и на смислово интонационното съдържание на стила. В това ни убеждават доста паралели между двете издания на „Нещастна фамилия“. Фразата от първата публикация на повестта, например „Господ е добър“, във втората е уеднаквена напълно с народната — „Добър е господ“.

Посочените различия между първото и второто издание не само убеждават, че промените в издадената през 1873 г. повест са дело на Друмев, но говорят и за нарасналия му художествен критерий като писател-белетрист.

Повестта има още едно издание, докато е жив нейният автор. То е направено в Търново през 1899 г. „в скоропечатницата на П. Х. Панайотов. Издава х. Станчо Петков (нещастник, лишен от зрение)“. Между това издание и изданието на Д. Великов различия няма.

„Нешастна фамилия“ е драматизирана от Д. Ив. Зидаров и И. Д. Негенцов и издадена в Русе през 1884 г.

Повестта е преведена на руски още през 1880 г. от Трайко Китанчев и Н. П. Задерацкий и е отпечатана под заглавие „Несчастное семейство“ в „Славянский ежегодник, альманах и сборник статей по славяноведению, издаваемый Киевским славянским обществом, выпуск четвертый“, Киев, 1880, стр. 123—212.

Под заглавие „Nesťastná rodina“ „Нешастна фамилия“ излиза и на чешки език през 1891 г. като издание № 92—93 на Ústřední knihovna.

В настоящото издание даваме текста според публикацията от 1873 г., като отбелязваме по-значителните промени между първото и второто издание на повестта. Поправяме допуснатите печатни грешки.

Стр. 42. След: „ — Не ща! Не ща утешение! — извика старецът с отчаяние. — Аз искам смърт. . . Тя ще бъде моето утешение!“ — във втората редакция е пропуснат пасажът: „Влади дотолкоз се разжали, щото не можи да продума ни дума. А за да не покаже своето смущение и жалост, той улови нещастния старец за ръка и го поведе към татка си.“

Стр. 57. След: „ — Знаеш ли, Омаре, защо Османови отидоха в Преслав?“ — във втората редакция липсва отговорът на Омар: „ — Не.“

Стр. 68. След: „— Той се спусна отгоре ми и посегна да отсече главата ми, но за щастие, не сполучи: само плещите ми изпитаха острия му нож...“ — във втората редакция е пропуснат въпросът на Емин: „ — И ти не му ли откъсти?“

Стр. 72. След: „ — Спокоен съм сега; спокоен съм, но гняв ме е, дето не можихме да влезем в Котел. . .“ — е дадена отпратка от издателя Д. Великов към цитираната вече „Кратка забележка“.

Стр. 73. Пасажът от „... но само това да е, то лесно. . .“ до „... твърде мъчно може да се влезе, доде се не пролей много кръв!“ е прибавен във втората редакция на повестта.

Стр. 73—74. Пасажът от „Но и те не щяха да побягнат, но от нашата глупост. . .“ до „Аклъ бей поглади брадата си, усмихна се и рече“ липсва в първата редакция на повестта.

Стр. 97. Последното изречение от втората редакция на повестта „Дали загина Влади, или не, това както нам, тъй и на читателите остава неизвестно“ липсва в първата редакция.

«УЧЕНИК И БЛАГОДЕТЕЛИ ИЛИ ЧУЖДОТО
СИ Е ВСЕ ЧУЖДО»

Първата част на повестта е публикувана във в. „Съветник“, год. II, бр. 8—13, 15—28, 30—35, 37—41, от 25 май 1864 до 9 януари 1865, с подпис: В. Д. Тъй като в. „Съветник“ е бил спрян, краят на тази първа част не е бил отпечатан. Вероятно поради това Друмев не завършва окончателно и втората част на „Ученик и благодетели“, която е запазена в ръкопис в две редакции.

Запазеният ръкопис от „Ученик и благодетели“ се състои от големи бели листа. От първата част на повестта освен съхранения ръкопис (4 листа без номерация), публикуван в бр. 39—40 на „Съветник“, са останали още няколко листа, номерирани: 59, 60, 95, 96, 97.

Първата редакция на незавършената втора част носи номерация от 95 до 163, а втората редакция — от 1 до 37. Тъй като Друмев не е успял да редактира изцяло написаното от втората част на повестта, след текста на втората редакция, който публикуваме, продължаваме с текста от първата.

Ръкописът на „Ученик и благодетели“ се намира в наследниците на проф. Г. Ст. Пашев.

Между двете редакции на втората част на повестта има различия — белетристът разширява или преработва изцяло някои пасажки, вмъква нови реплики, дава с по-големи подробности някои моменти от живота на своите герои. За да свърже убедително съдбата на Живко например със съдбата на неговите нови познайници в Приморск, Друмев прибавя във втората редакция следния пасаж: „В то време, докато Живко се мъчеше да си припомни какъв е празникът, вниманието му привлякоха две момчета, кои минуваха край него. Тези момчета бяха простичко облечени... Бледните им лица и светлите им погледи направиха Живка до много време да ги изпровожда с погледа си... Към него се приближиха други три момчета, пак тъй простичко облечени, пак тъй с бледни лица и светли погледи.

... В това време друго едно момче, тъй също облечено, само с по-бледно лице, стигна трите други...

... Но подир малко той съгледа други двама, пак тъй също облечени“ (р. м.) (стр. 262—263).

Във втората редакция са разкрити по-мотивирано някои постъпки на Живко и Петър, на приморските „благодетели“. Господарското отношение на Иванаки например Друмев подчертава чрез някои стилно-езикови промени, които внасят известен психологизъм и в образа на Живко:

И р е д.: „То хубаво, но знаеш ли ти как се печелят парите?

Живко сведе глава.

— Да се дават пари — продължи Иванаки, — лесно е, но не се печелят лесно. . . . Аз ще ти дам, като просиш; но помни, че то е пара, и не бъди като татка си разпилян!

— Татко умря отколе — продума Живко, без да си издигне главата, но сърце му хвана честичко да тупа и гърдите му да се издигат по-високо.

— Той умря — продължи Иванаки, — но ти трябва да помниш, че той е копал на моите лозя и ми е сякъл дърва. . . . От това той вземаше на ден по пет гроша, а какво ги правеше? . . . Той ги похарчваше. . . .

— Той с тия пари хранеше и себе си, и мене. . . .“

И р е д.: „—То хубаво, Живко, но знаеш ли ти как се печелят парите?

Живко погледна Иванакя право в очите, но не продума нищо и пак взе да си гледа обувката.

— Тъй, тъй — продължи Иванаки, като си клатеше главата, — пари да се дават — лесно е, но не е лесно да се печелят. . . . Аз ще ти дам, като просиш; но помни, че то е пара. . . .

Тук Иванаки се впусна да разправя на Живка как си е бил той ангелите, дору да спечели пари. Дълго му разправя той и най-после свърши с това:

— Аз ще ти дам, но ти недей бъди като татка си разпилян. . . .

Живко бързешком си издигна главата и си спря погледът на Иванакя.

— Татко умря отколе. . . . — повтори Живко думите си, що ги каза и на Стоянакя, но сега неговото сърце начена честичко да тупа и гърдите му да се издигат по-високо. Лицето му пък ставаше ту бледно, ту червено.

— Той умря — продължи Иванаки, — но ти трябва да помниш, че той е копал моите лозя и ми е сякъл дърва. . . . За тази работа той вземаше на ден по пет гроша, а какво ги правеше? . . . Той ги похарчваше.

На тая последна дума Иванаки натърти.

— Татко с тези пари хранеше и себе си, и мене“ (стр. 188—189).

Втората редакция на повестта показва усилията на белетриста да приближи образите чрез индивидуализацията на тяхната лексика до реалните прототипове от действителността. Между просеция подкрепя Живко и бруталния „благодетел“ Млясков се води следният разговор, който неволно ни насочва към един незавършен ръкопис в архива на Друмев (за живота на Димитър Благоев), публикуван в том II на настоящото издание:

И р е д.: „— Е, какво да ти сторя сега. . . . Без рекомендация аз не приемам челяка. Отде да те знам, че не си лошев челяк? Бог те знае какъв си! . . .“

И р е д.: „— Бог знае какъв шарлатанин си. . . . Отде да те зная аз, че не си лошев челяк? Шарлатани много! . . .“ (стр. 276).

І р е д.: „ — Хади, хади, махни се отпреде ми; върви си и друг път да не си дохождал.

Живко, като гледаше на г. Мляска, спомни Петровото предсказване. . .“

І р е д.: „ — Хади! Хади махни се отпреде ми; върви си и друг път не дохождай, като не искаш да ме знаеш. . . — продължи господству, като махаше с ръце и крака.

— Но, г. Млясков. . .

— Хади, хади! . . .

Като гледаше на г. Мляскова, Живко вспомни Петровото предсказване. . .“ (стр. 277—278).

Във втората редакция в сравнение с „Нещастна фамилия“ Друмев се отклонява значително от абстрактността и шаблона на описанието като пейзажист:

І р е д.: „Небето беше покрито с мътни облаци, кои се спускаха все по-надолу и надолу и се виждаха като неподвижни, макар вятърът да фучеше твърде сърдито. Снегът, размесен със замръзнат дъжд, носеше се надалеко, дору най-после падаше и покриваше земята. Студът беше нестерпим, щото ни една жива душа не смееше да се покаже навън. Никой не се показваше на улиците. . .“

І р е д.: „Небето беше покрито с мътни облаци, кои се спускаха все по-надолу и надолу и се виждаха, като че са неподвижни, макар студеният вятър да фучеше твърде сърдито. Снегът, размесен със замръзнал дъжд, носеше се надалеко, въртеше се всякак и най-после се строполяваше и покриваше земята. Студът беше нестерпим. Широките приморски улици бяха пуси и по них вятърът завиваше и въртеше снега и леда тъй страшно, щото сякаш че искаше да събори зданията. Никой не смееше да се покаже вън. . .“ (стр. 245).

Стр. 110 „... толкоз се те безпокояха да не ги свари колът и да ги разгони. . .“ — Друмев употребява турската дума кол в смисъл на стража, която се грижи за реда и тишината в населено място.

В бр. 18 на в. „Съветник“ отпечатано погрешно: „Всички обърнаха очи към Стояна — страстите чорбаджии с гняв, а по-младите. . .“ вм. „Всички обърнаха очи към Стояна — старите чорбаджии с гняв, а по-младите. . .“ (стр. 127).

В бр. 20 на в. „Съветник“ отпечатано погрешно: „... горната му съдрана дреха повисна настрана и Стоян му видя горната дреха. . .“ вм. „... горната му съдрана дреха повисна настрана и Стоян му видя долната дреха. . .“ (стр. 138).

В бр. 25 на в. „Съветник“ отпечатано погрешно: „Учителят и Богдан не можах да се удържат и се усмигнаха“ вм. „Учителят и Живко не можах да се удържат и се усмигнаха“ (стр. 171).

В бр. 39—40 на в. „Съветник“ отпечатано погрешно: „... техните песни, свирни и игри направиха ме да напусна веселието си...“ вм. „... техните песни, свирни и игри направиха ме да напусна с к р ъ б т а си“... (стр. 226).

В бр. 39—40 на в. „Съветник“ отпечатано погрешно: „Р а в н о д у ш и е т о , с кое ме той прие (той живееше на хан, в една хубава стая), вниманието, кое той показва към мене, и въобще неговата към мене добрина направиха ме да се р а з к р и в а м , дето не бях с него откровенен“ вм. „Р а д у ш и е т о , с кое ме той прие (той живееше на хан, в една хубава стая), вниманието, кое той показва към мене, и въобще неговата към мене добрина направиха ме да се р а з к а й в а м , дето не бях с него откровенен“ (стр. 232).

Краят на първата част на повестта препечатваме по запазения ръкопис. Тъй като десният горен край на един от листовите е повреден, не е възможно да се прочете написаното. В т. I на своето издание проф. Г. Ст. Пашев е възстановил по логичен път липсващите думи и изрази. Неговите добавки са твърде убедителни и ние ги използваме и в настоящото издание, като ги заграждаме в правоъгълни скоби. Те са на стр. 242—243.

В оригинала вм. „Като излязваше от маазата на Гордева, Живко вспомни С т о я н а к я . . .“ (стр. 286), написано: „Като излязваше от маазата на Гордева, Живко вспомни С т е ф а н а к я . . .“ Името С т о я н а к и е заменено със С т е ф а н а к и и на други места в ръкописа. По-правяме тази неточност.

В първата редакция на повестта Хитров носи името Лесов.

В оригинала: „Тъй свърши П е т ъ р разказването си...“ вм. „Тъй свърши Ж и в к о разказването си...“ (стр. 264).

В оригинала написано погрешно: „Ж и в к о млъкна, но след минута той скочи...“ вм. „П е т ъ р млъкна, но след минута той скочи...“ (стр. 292).

В първата редакция глава V е озаглавена „Кой ти извади окоето? — Брат ми.“

След изречението „ — А после?“ (стр. 300) във втората редакция на „Ученик и благодетели“ следва изречението: „Вместо ответ Живко махна с ръка, взе си калпакя и си отиде.“ Пропущаме това изречение, за да се свърже краят на втората редакция на повестта със следващата част от първата, която Друмев не е успял да преработи.

В оригинала: „ — Не щете ли? — запита Ж и в к о с усмихване“ вм. „ — Не щете ли? — запита П е т ъ р с усмихване“ (стр. 303).

В оригинала: „ — Племенникът на г. Ш и ш к о в а ! ? — учудено запита той“ вм. „Племенникът на г. М л я с к о в а ! ? — учудено запита той“ (стр. 305).

В оригинала: „ — Едвам ли... — продума П е т ъ р“ вм. „ — Едвам ли... — продума Ж и в к о“ (стр. 308).

Стр. 241—242. „Да ти казвам ли как подир твойто отиване аз често ходех по поляните да те търся и както Павел викал Виргиния, тъй и аз виках тебе?“ — Друмев има предвид героите на повестта на Бернарден дьо Сен Пиер „Павел и Виргиния“, преведена на български език от Ан. Гранитски и издадена през 1850 г.

«ИВАНКО, УБИЕЦЪТ НА АСЕНЯ I»

Драмата е издадена през 1872 г. в Браила. Докато е жив Друмев, тя претърпява още две издания — през 1889 г. в Севлиево (второ издание) и през 1898 г. в Търново (III издание). И двете издания повтарят без никакви промени изданието от 1872 г. В тях е допусната само една грешка: в действие III, сцена III, явление VI са дадени два пъти думите: „... а таквoз време, ключът от тайните врата у тебе.“

Драмата „Иванко“ е била преработена. Запазеният ръкопис не е с почерка на Друмев. Може би авторът е правил промените върху екземпляр от първото издание, от което след това е преписана цялата преработка. По всяка вероятност обаче новата редакция не е удовлетворила Друмев и той не издава творбата си в тази преработка.

НЕЗАВЪРШЕНИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

Незавършените произведения с изключение на белетристичната творба „Защо?“ са без заглавия. Те са озаглавени по-късно от проф. Г. Ст. Пашев. Запазваме същите заглавия, като ги поставяме в правоъгълни скоби.

[БОГДАН И ЗЛАТКА]

Повестта е издадена за първи път от проф. Г. Ст. Пашев (Съчинения на митрополит Климент Търновски (Васил Друмев). Том I, 1926, стр. 605—646). От нея са запазени два ръкописа: единият се състои от 5 листа. Страниците му са номерирани с мастило от 1 до 10. Краят му е озаглавен „III. В окната“. От тази трета част авторът е успял да напише само 8 реда. Вторият ръкопис е от 4 листа, номерирани от 1 до 7. Последната страница на четвъртия лист е неномерирана. Името на главния герой в първия ръкопис е Слави, а във втория — Богдан.

Изоставяме началото на третата част от първия ръкопис, тъй като вторият ръкопис започва с нея, видоизменена отчасти.

Проф. Г. Ст. Пашев допуска, че повестта е писана не по-късно от 1875 г. „Според спомените на роднини на м. Климента, които са живели при него — пише той, — повестта „Богдан и Златка“ е била завършена и готова за печат. Те обичали да слушат епизоди от нея, разказвани от м. Климента или четени от завършения ръкопис. Какво е станало с тоя ръкопис, ако наистина повестта е била завършена, не се знае нищо“ (Съчинения на митрополит Климент Търновски (В. Друмев), т. I, стр. 598).

Оригиналът на „Богдан и Златка“ се намира в последниците на проф. Г. Ст. Пашев.

В ръкописа погрешно написано „Но на другия ден се разчуло из село, че татко занесъл в градът на пашата О с м а н о в а т а глава“ вм. „Но на другия ден се разчуло из село, че татко занесъл в градът на пашата Ч и п л а к Х а с а н о в а т а глава“ (стр. 507).

З А Щ О ?

Повестта е публикувана за първи път от проф. Г. Ст. Пашев (Съчинения на митрополит Климент Търновски (В. Друмев), т. I, стр. 647—666). От нея не е поместено само „Вместо предговор“, който отпечатваме.

Запазена е началната част на „Защо?“ в три варианта. Първият е от 4 листа. Страниците са номерирани от 1 до 8. Вторият се състои от около 2 страници, а третият — от $1\frac{1}{2}$ страница.

В повестта е описана истинска случка: Васил Друмев, тогава митрополит Климент, се е застъпил за осъден войник (главния герой на повестта), тъй като според него той не е носел никаква вина, но не успял да го спаси.

Не е посочено откога датира творбата. Някои места от ръкописа подказват, че тя е писана доста време след описаното събитие, станало през 1886 г.

Оригиналът на „Защо?“ се пази в наследниците на проф. Г. Ст. Пашев.

З н а м е н и т и я т 7 н о е м в р и — на 7 ноември 1886 г. българската армия нанася поражение на сръбската при Гургулят и Три уши и дава обрат на военните действия.

[Ц А Р И В А Н - А Л Е К С А Н Д Ъ Р]

Повестта е публикувана за първи път от проф. Г. Ст. Пашев (Съчинения на митрополит Климент Търновски (В. Друмев), т. I, стр. 683—700). Запазена е в ръкопис в два варианта. Единият е от 8 страници, номерирани с червен молив от 4 до 11. Той е с доста допълнения и поправки. На празното място в началото на ръкописа по-късно Друмев резюмира онова, което е трябвало да се превърне в сюжет на повестта: „Цар Михаил Шиш-

ман принудил племенника си Александра да се ожени за дъщерята на Бесараба. Александър не обичал невестата си и се бил решил тайно да се ожени за една еврейка, която го пленила с хубостта си и която той беше обикнал до безумие. Това се узнало в царският двор и оттам се направило потребното разпореждане, за да се ожени еврейката за един престарял момък-евреин, който с младата си булка, за да я предпази от домогванията на Александра, трябвало е да отиде да живее във Влашко, във владенията на Бесараба. Това всичкото е станало скритом от Александра, който още по-силна любов, усилена и от премеждието, усещал към еврейката, а наченал да усеща някаква си омраза към бъдещата си съпруга — влахинята, — преди още да беше я видвал. Струваше му се, че тя е причината на това, дето е отнета от него любимата му еврейка и скрита бог знае къде, а може и погубена.“

От втория вариант на повестта са изгубени първите две страници. Останалите са номерирани с червен молив 1, 2, 3.

Трудно е да се установи кога е била писана повестта.

Оригиналът се пази в наследниците на проф. Г. Ст. Пашев.

[ЦАР ТОДОР-СВЕТОСЛАВ]

Повестта е публикувана за първи път от проф. Г. Ст. Пашев (Съчинения на митрополит Климент Търновски (В. Друмев), т. I, стр. 701—712).

Ръкописът се състои от 5 страници, номерирани със син молив от 1 до 5. Като взема под внимание почеркът, проф. Г. Ст. Пашев допуска, че повестта е писана между 1890 и 1898 г.

Оригиналът се пази в наследниците на проф. Г. Ст. Пашев.

[В РОДНИЯ ГРАД]

Разказът е публикуван за първи път в Съчинения на митрополит Климент Търновски (В. Друмев), т. I, стр. 667—672.

Ръкописът е от един лист без номерация. Проф. Г. Ст. Пашев допуска, че е писан около 1873 г. Пази се в неговите наследници.

Ш— Шумен, родният град на Васил Друмев

К — Киев

Освен тези незавършени белетристични творби в оцелелия архив на Друмев се намират и някои други откъси от разкази, повести и драми — „Хайдутѝ“, „Делибашѝ“, „Из живота на студентите в Русия“ (два варианта, писани на руски език), „Царица Евдокия“ (част от историческа драма в три варианта), „При Царевец“ (начало на историческа драма) и др. Според

съвременници на Друмев по време на неговия процес и заточение са били откраднати и унищожени от политическите му противници много художествени произведения, научни трудове, спомени, между които драма за освобождението на България, повестта „Видини кули“, обемисти мемоари т. н.

Друмев е проявявал интерес и към поезията. Преди още да публикува „Нешастна фамилия“, той отпечатва в „Цариградски вестник“ стихотворенията „Светливо слънце ся роди“ (год. IX, бр. 409, 13. XII. 1858) и „Милно и жално към възток гледа“ (год. IX, бр. 419, 21. II. 1859). А когато заточават българските владци през 1861 г., написва стихотворението „Я гледайте, братя мили“, което се запява като песен, станала твърде популярна през Възраждането.

Я гледайте, братя мили,
що се върши там на брега
при нашата света църква
в Цариград — Фенер.

Гръцка злоба там надвива
над нашата света правда,
над нашето простодуш'е,
над искреността ни.

С коварство тя открадва
милите ни свети отци
и с радост ги изпращат
в заточение.

Ето вече на морето
лодки стоят и се готвят
да приемат в своите пазви
нашите слънца.

И морето веч зашумя,
дига вълни и се гордей,
че ще носи всичко мило,
най-мило за нас.

Ето вече на морето,
там на брега наш'те отци,
и окол' тях старо и младо
сълзи пролива.

Но сълзи им не помагат.
Параход се вече задими,
наш'те отци в него влязват,
тръгват вече те.

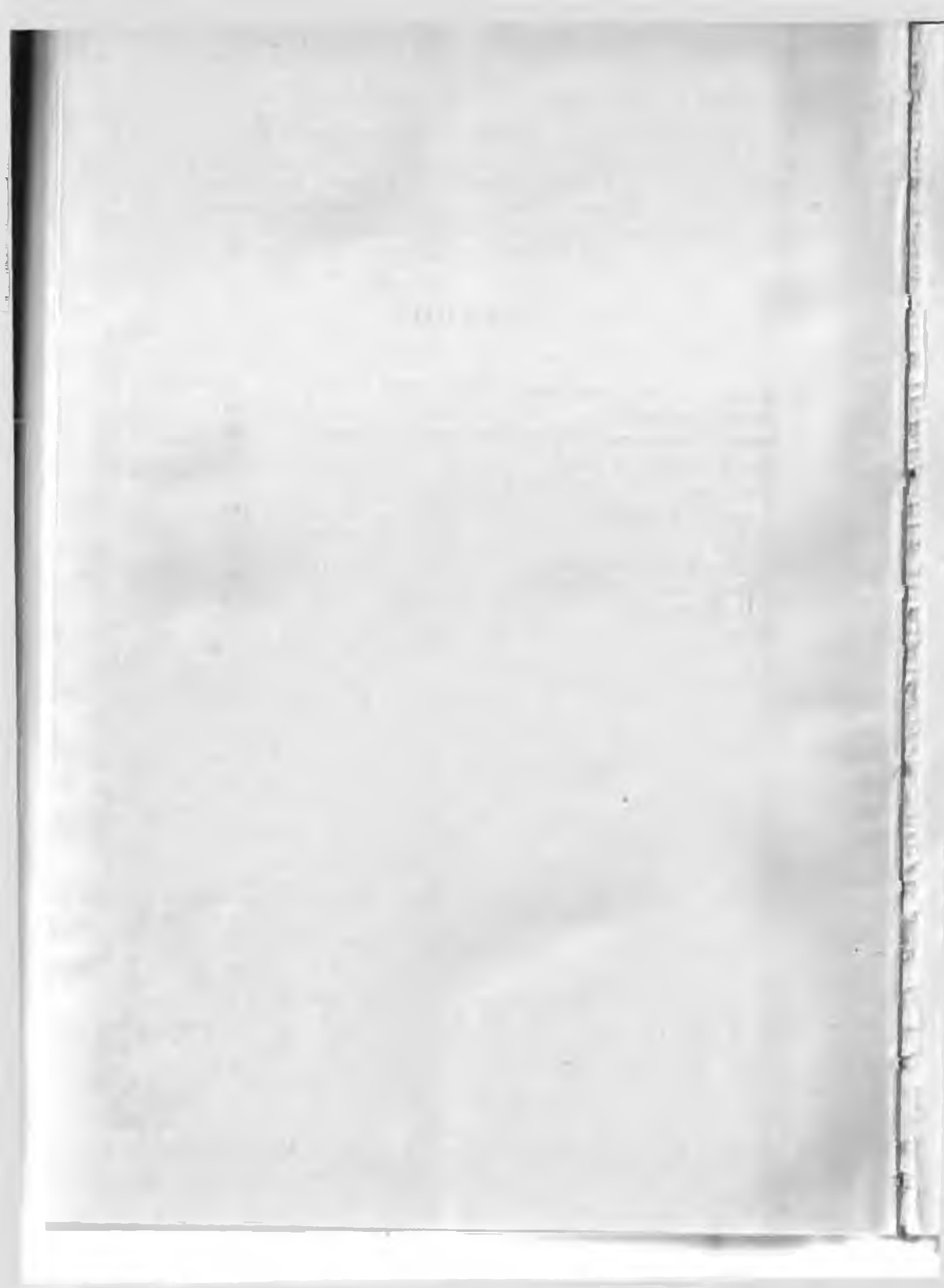
Стойте, стойте, свети отци!
Къде сте се запътили?
Стойте, мили, нам е жално
с вас да се делим.

Тази песен е публикувана още през 1863 г. в книгата „Сватбата на хайдут Янча. Повест“, издадена в Браила. Тук я даваме така, както е отпечатана в книгата на М. Радивоев „Време и живот на търновския митрополит Илариона (Макариополски)“, София, 1912, стр. 183—184, тъй като според нас този текст е много по-близък до първоначалния, отколкото оня, включен в „Сватбата на хайдут Янча“.

Д. Л.

СЪДЪРЖАНИЕ

Друмев писателят, предговор от Дочо Леков	5
Нешастна фамилия	19
Ученик и благодетели или чуждото си е все чуждо . .	99
Иванко, убиецът на Асеня I	371
Незавършени произведения:	
[Богдан и Златка]	483
Защо	524
[Цар Иван-Александър]	541
[Цар Тодор-Светослав]	556
[В родния град]	567
Бележки	571

Редактор **И х о м и р Т и х о в**
Художник **Н и к о л а й Б у к о в**
Худ. редактор **М а г д а А б а з о в а**
Техн. редактор **Л ю б е н П е т р о в**
Коректор **Т а т я н а П е к у и о в а**

Формат 16/59/84; тираж 13 100 экз.; печатни коли 37; издавае-
жи коли 30.71; л. г. VI/26; поръчка № 228/1967 г. на изд. „Българ-
ски писател“; дадена за набор на 21. VIII. 1967 г.; излиза от печат
на 1. I. 1968 г.; цена 2.75 лв.

Печатница при БАН